MUZEUL SFÎNTU-GHEORGHE
SEPSISZENTGYÖRGYI MÚZEUM

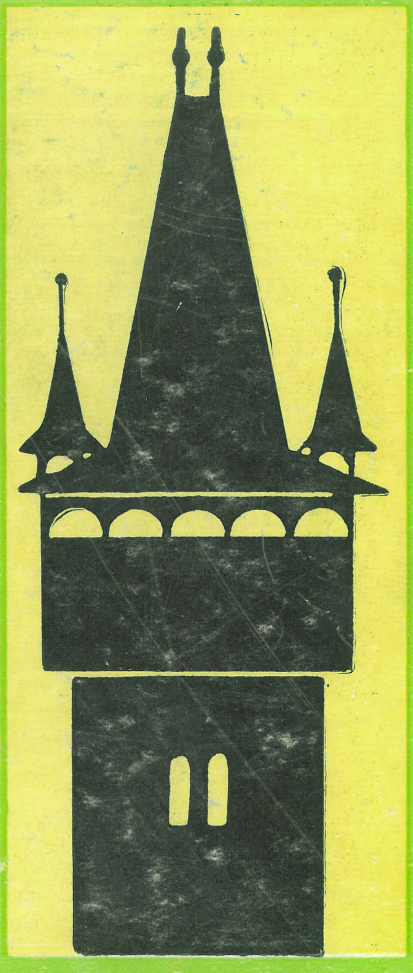

ALVTA

1974—1975

A L U T A

VI—VII

Coperta — A címlapot tervezte : NAGY ERVIN
Fotografiile — Fotók : FÓRIS PÁL

MUZEUL SFÎNTU GHEORGHE
SEPSISZENTGYÖRGYI MÚZEUM

ALUTA

VI-VII

STUDII ŞI COMUNICĂRI –
TANULMÁNYOK ÉS KÖLZEMÉNYEK

1974—1975

ALUTA

LES ANNALES DE MUSÉE SF. GHEORGHE — ROUMANIE
JARLIBRO DE LA MUZEO DE SF. GHEORGHE — RUMANIO
JAHRBUCH DES SF. GHEORGHE MUSEUMS — RUMÄNIEN

COLEGIUL DE REDACȚIE — SZERKESZTŐBIZOTTSÁG :

Dr. SZÉKELY ZOLTÁN, **redactor responsabil — felelős szerkesztő;**
GAZDA KLÁRA, KOVÁCS SÁNDOR, KOZÁK ALBERT, **membri — tagok;**
ZÁGONI JENŐ, **secretar de redacție — szerkesztőbizottsági titkár**

Redacția — Szerkesztőség — Rédaktion — Redakcio — Redaktion
MUZEUL JUDEȚEAN COVASNA
4000 — Sf. Gheorghe
Str. 16 Februarie nr. 10
România

CUPRINS — TARTALOM — ENHAVO — INHALT

Pag.

ARHEOLOGIE, ISTORIE — RÉGÉSZET, TÖRTÉNELEM — ACHEOLOGIE, GESCHICHTE

SZÉKELY ZOLTÁN — **Arheologie şi etnografie** 7

CRIŞAN HORAŢIU ION — **Burebista şi epoca sa** 11

COSTEA FLOREA — **Dacii în Ţara Bîrsei** 17

BUCUR MITREA — **Moneda la daci în estul Transilvaniei ca element de unitate** 27

SZÉKELY ZOLTÁN — **Aşezări din sec. VI—IX. e.n. în sud-estul Transilvaniei** ● Kora-hűbérkori települések Délkelet-Erdélyben (VI—IX. század) ● Prefeudale Siedlungen in Südost-Siebenbürgen (VI—IX. Jh.) . . 35

SZÉKELY ZOLTÁN — **Sud-estul Transilvaniei în sec. VI—XIII. e.n.** ● Délkelet-Erdély a VI—XIII. században 57

EGYED ÁKOS — **Erdővidék társadalma a XVIII. század közepén** ● Societatea Bazinului Baraolt la mijlocul sec. al XVIII-lea 73

CSEREY ZOLTÁN — **Istoria breslei cojocarilor din Tg. Secuiesc, la sfîrşitul sec. al XVIII-lea şi la începutul sec. al XIX.-lea** ● A kézdivásárhelyi szűcs céh története a XVIII. század végén és a XIX. század elején 85

INCZE LÁSZLÓ — **Céhpecsétek és céhbehívótáblák a kézdivásárhelyi múzeum gyűjteményében** ● Tipare de sigilii şi table de breaslă din colecţia muzeului din Tg. Secuiesc 113

SZÉKELY ZOLTÁN — **Adatok Gál Sándor és Gál József 1848—49-es forradalmi tevékenységéhez** ● Date cu privire la activitatea revoluţionară ale lui Gál Sándor şi Gal József în anii 1848/49 143

KOZÁK ALBERT — **Aspecte ale revoluţiei popular-democratice în judeţul Covasna** 155

ETNOGRAFIE — NÉPRAJZ — VOLKSKUNDE

MARCU L. — NEGOŢ V. — **Vechi obiceiuri juridice în Depresiunea Buzaelor** 171

KÓSA-SZÁNTHÓ VILMA — **A néprajztudomány és a szociológia** 197

MOLNÁR ISTVÁN — **Népi vadfogás a Borszéki-medencében** ● Vînatul popular în Bazinul Borsec 205

GAZDA KLÁRA — **Pásztorkodás az esztelneki gyermek életében** ● Păstoritul în viaţa tineretului din Estelnic ● **A pásztorkodó gyermekek játékai** 235

DRAGOESCU ION — **Traşca. Geneză, evoluţie şi importanţa istorico-culturală** 261

SERES ANDRÁS — **Kovászna megye régi fazekas központjai** ● Centrele vechi de olărit din jud. Covasna ● Alte Zeutern der Töpferei im Kreis Covasna . . . 267

TARISZNYÁS MÁRTON — **Részletek a Gyergyói határhasználat múltjából** . 307

KOCSIS LAJOS — **Jobbágyfalva helynevei** 313

SZÉKELY ZSÓFIA — **Ikafalva földrajzi nevei** 319

SALAMON SÁNDOR — **Rétyi tájszótár** (D—E) 331

Pag.

ARHITECTURĂ, ANIVERSĂRI, BIBLIOGRAFIE — ÉPÍTÉSZET, ÉVFORDULÓK, BIBLIOGRÁFIA — ARCHITEKTUR, JAHRESWENDE, BIBLIOGRAPHIE

KÓNYA ÁDÁM — **Népi udvarházak Bikfalván** 341

KISGYÖRGY ZOLTÁN — **A miklósvári reneszánsz-klasszicista műemlék kastély** ● Castelul de la Micloşoara 369

ZÁGONI JENŐ — **130 éve született Szentkatolnai Bálint Gábor** ● 130 de ani de la naşterea lui Bálint Gábor ● 130 jaroj de la naskigo de Gabrielo Bálint . . . 373

VARGA NÁNDOR LAJOS — **Megemlékezés Gyárfás Jenő halálának 50. évfordulóján** 391

CSIA ERNŐ — **Arvay József** (1916—1975) 401

ZÁGONI JENŐ — **Studii şi comunicări în publicaţiile Muzeului din Sf. Gheorghe** (1954—1974), Bibliografie ● Tanulmányok és közlemények a sepsiszentgyörgyi múzeum kiadványaiban (1954—1974). Címjegyzék . 403

ŞTIINŢELE NATURII — TERMÉSZETTUDOMÁNY — NATURWISSENSHAFTEN

KRISTÓ ANDRÁS — **Adatok a Kászoni-medence geomorfológiájához** ● Date privind geomorfologia Depresiuni Casinului ● Some data on the Geomorphology of the Casin-Basin 415

KISGYÖRGY ZOLTÁN — **Kovászna megye északnyugati részének ásványvízei és gázömlései** ● Apele minerale şi emanaţiunile mofetice din partea NV ale judeţului Covasna 425

PÉTER ELEK — MAKFALVI ZOLTÁN — **Emanaţii de gaze în aureola postvulcanică activă a lanţului eruptiv Gurghiu — Harghita** 431

KOVÁCS SÁNDOR — RÁCZ GABRIEL — **Istoricul cercetărilor botanice din nordul Depresiunii Braşovului şi împrejurimi** ● A flóra- és vegetációkutatás története az észak-brassói medencében és környékén 443

LÁSZLÓ KÁLMÁN — **Noi contribuţii la cunoaşterea macromicetelor din Bazinul Sf. Gheorghe şi împrejurimi** ● Újabb hozzájárulások a Sepsiszentgyörgyi-medence és vidéke nagygombáinak ismeretéhez ● New Contributions to the Knowledge of the Basin of Sf. Gheorghe and environs 463

LÁSZLÓ KÁLMÁN — **O nouă staţiune pentru Primula farinosa L.** . . . 469

RAŢIU FLAVIA — GERGELY ION — **Aspecte de dinamică perturbată în mlaştinile eutrofe din Bazinul mijlociu al Ciucului** . . . 473

KOVÁCS SÁNDOR — **A fehér gólyák** (Ciconia ciconia L.) **fészkelése Kovászna megyében 1974-ben** ● Cuibărirea berzei albe (Ciconia ciconia L.) în judeţul Covasna în anul 1974 479

MUZEOLOGIE — MŰZEOLÓGIA — MUSEOLOGIE

ZÁGONI JENŐ — **Cronică muzeală, aniversări culturale Covăsnene — 1974—1975** ● Krónika, Évfordulók — 1974—1975 487

ARHEOLOGIE ŞI ETNOGRAFIE *

SZÉKELY ZOLTÁN

Pentru reconstituirea vieţii omeneşti din timpurile cele mai îndepărtate privind cultura materială şi spirituală a omenirii au un rol foarte important cele două ştiinţe auxiliare ale istoriei, arheologia şi etnografia [1]. Bineînţeles că pentru epoca străveche, din care nu ni s-a păstrat nici un document, însemnări înscrise, în primul rînd arheologia are rolul de a-şi spune părerea. Dar şi această ştiinţă, alături de disciplinele sale speciale ca numismatica, epigrafia etc., trebuie să folosească şi celelalte ştiinţe auxiliare ca geologia, paelobotanica, paelozoologia, geografia istorică, lingvistica etc. Numai în colaborare cu aceste ştiinţe se pot urmări fenomenele petrecute în dezvoltarea societăţii omeneşti în acest lung interval de timp cît a trecut de la epoca străveche pînă la viaţa noastră contemporană. Necesitatea de colaborare între arheologie, istorie, şi etnografie a fost recunoscută de mai mulţi specialişti ai acestor ştiinţe. Consider însă că metodologia prin care etnografia ar putea ajuta istoria nu a fost încă destul de bine clarificată. Această se atribuie în primul rînd faptului că, colaborarea între istorici şi etnografi nu a fost destul de strînsă, nici etnografia şi nici istoria nu cunoşteau şi nu foloseau reciproc în mod suficient rezultatele obţinute de unii şi de alţii. În următoarele rînduri intenţionăm să prezentăm unele metode şi rezultate prin care etnografia poate să vină în ajutorul arheologiei — istoriei în mai multe probleme pe care din cauză obiectivă această disciplină nu poate să le rezolve în mod corespunzător.

Arheologia în primul rînd reconstruieşte forme de trai, tipuri de locuire, ocupaţiile unor popoare sau epoci pe baza resturilor de cultură materială. Vestigiile acestea sînt mai numeroase ca cele din cultura spirituală, care s-au păstrat în număr mai redus.

O precupare primordială a ambelor ştiinţe, a arheologiei şi a etnografiei în domeniul culturii materiale o formează studiul aşezărilor omeneşti. Şi în timpurile străvechi oamenii au trăit în comunităţi, în mici sau mari aşezări, obşti săteşti care au luat naştere în anumite împrejurări, con-

* Comunicarea ţinută la simpozionul etnografic din 12 decembrie 1975, la muzeul din Sf. Gheorghe.

diţii printre care cele mai importante sînt cele geografice ale regiunii respective, care oferă un anumit fel de posibilităţi de trai locuitorilor. Acestea au avut un rol hotărîtor şi în dezvoltarea diferitelor ramuri de ocupaţii pe care le exercitau locuitorii în aşezările respective. Condiţiile social-economice şi cele politice au avut deasemenea influenţă hotărîtoare asupra dezvoltării aşezărilor şi a populaţiei în decursul istoriei.

În domeniul arheologiei în ultimele decenii au fost obţinute rezultate frumoase în această privinţă în aşezările din neolitic, ca de exemplu în Moldova, la Hăbăşeşti, Truşeşti şi Cucuteni, iar în Transilvania la aşezarea de la Ariuşd. În privinţa aşezărilor din epoca prefeudală şi feudală timpurie Muzeul din Sf. Gheorghe în colaborare cu Muzeul din Cristur a avut rezultate bune fiind dezvelite aşezări întregi din secolele VIII—XII la Poian, Cernat (judeţul Covasna), Filiaşi, Cristur, Simoneşti, şi Eliseni (judeţul Harghita). În aşezări se găsesc bordeie adîncite în pămînt şi locuinţe construite la suprafaţa pămîntului. Reconstituirea lor se face pe baza resturilor păstrate în pămînt şi a analogiei cu cele mai simple forme de case păstrate la ţară. La acest procedeu a recurs şi László Ferenc în reconstituirea casei de locuire dezvelită de dînsul în aşezarea neolitică de la Ariuşd, folosind posibilităţile oferite de etnografie. Pe aceste locuri peste aşezările preistorice s-au dezvoltat sate, comune în feudalism, a căror viaţă durează pînă în zilele noastre. Un exemplu deosebit se poate cita din comuna Cernat, unde s-a putut constata că peste aşezările din diferite epoci, s-a suprapus comuna actuală.

La stabilirea tipului de aşezare din diferite epoci etnografia este ştiinţa care dă un sprijin preţios. Etnografii, studiind aşezările existente, au stabilit diferite tipuri de aşezări şi comparîndu-le cu acestea se poate urmări şi stabili dezvoltarea lor în decursul timpurilor precum şi condiţiile în care au luat naştere. În aşezări, în case de locuit s-au păstrat multe obiecte, unelte de uz casnic, diferite forme de vatră care arată îndeletnicirile locuitorilor din aşezările respective, iar unele dintre aceste obiecte sînt dovezi şi pentru legăturile economice, comerciale şi culturale care au existat între diferitele popoare. Pe baza tipologiei se poate constata că obiectele respective sînt produse proprii sau sînt importate din alte părţi şi tot pe baza tipologiei se poate stabili şi locul lor de proveniență. Pentru demonstrarea acestui fapt este deajuns ca să citäm un exemplu tot de la Cernat. În campania de vară în anul 1975 a fost dezvelită o locuinţă din secolul al XIII-lea cu un cuptor de copt pîine, cu boltă, săpat în pămînt în colţul casei. Acest procedeu de a săpa în pămînt cuptorul de copt pîine, este în uz şi în zilele noastre în comună, prin urmare prin analogie din domeniul etnografiei s-a putut atesta funcţionalitatea cuptorului dintr-o vreme destul de îndepărtată.

O altă problemă mult discutată a fost, în ce epocă a apărut ca îndeletnicire agricultura precum şi dezvoltarea uneltelor agricole mai ales a plugului. Săpălăgi făcute din cornuri de cerb atestate în aşezările neolitice

din cultura ariușdeană, în epoca bronzului (ca la cimitirul purtătorilor culturii Otoman de la Pir) precum și fierul plugului descoperit la daci (la Sfîntu Gheorghe, Bedeháza, Comolău), cel de la așezarea din secolul VIII e.n. de la Simonești, aflate în colecția muzeului din Sfîntul Gheorghe, arată diferite forme de cultivare a pămîntului, trecerea de la agricultura primitivă la agricultura intensivă, folosind plugul cu tracțiune animală. Forma fierului de plug diferă la daci de cel roman, prin urmare este o dovadă că agricultura nu a fost practicată sub influența romană. Prin urmare dacii înainte de a avea contact cu romanii se ocupau și cu agricultura. Iar forma fierului de plug din secolul al VIII-lea găsit la Simonești arată o neîndoielnică tracțiune romană.

Diferitele forme de plug care nu demult în sud-estul Transilvaniei au fost în folosință la populația din această zonă, sînt dovezi grăitoare pentru constatarea faptului, că agricultura a fost intensivă, și pe baza tipologiei se poate constata de unde provin aceste unelte ; au fost împrumutate din alte regiuni sau au fost inventate în regiunea respectivă și care este aria lor de răspîndire. Astfel folosind datele furnizate de etnografie, știința istorică poate să lămurească o problemă neclară dintr-o epocă pentru care nu a avut nici o dată sigură.

În ceea ce privește latura spirituală, arheologia aduce mai puține contribuții în raport cu etnografia. În această privință posibilitățile ei sînt mai reduse ; limba și folclorul, tradițiile populației cercetate fiind în cele mai multe cazuri necunoscute. Numai cimitirile aduc unele lămuriri referitoare la ritul funerar, crezul religios al populației respective. Astfel în cimitirul din epoca bronzului de la Pir la piciorul scheletelor așezate în poziția chircită, a fost pusă cîte o săpăligă făcută din corn de cerb ; semnificația acestui obicei se poate explica numai prin analogii aduse din domeniul etnografiei ; crezul, că după moarte individul exercită și în viața cealaltă meseria lui. Procedeul de a pune bani în mînă sau în gura mortului, sau podoabe de mormînt indică supraviețuirea unor culturi vechi ale căror origini se pierd în timpurile cele mai îndepărtate. Astfel în mormîntul de incinerație dacică de la Zetea a fost găsit un inel de tîmplă. Acest obicei de a pune podoabe în mormînte, în urnă, se poate urmări de-a lungul a întregi secole pînă în secolul al XII-lea (cimitirul de la Zăbala) și chiar pînă în secolele XV—XVII-lea, după cum ne arată mormintele recent descoperite la Cernat și Cristur.

Cele relatate mai sus sînt numai cîteva exemple care dovedesc că arheologia, în depistarea culturii materiale și spirituale a unei epoci din trecutul îndepărtat, poate fi mult ajutată de etnografie. Dar acest ajutor este reciproc fiindcă și multe fenomene observate de etnografi în domeniul lor de activitate pot fi explicate și documentate numai prin rezultatele cercetărilor arheologice și prin datele furnizate de către știința istorică. Din acest fapt reiese că nici un arheolog nu poate să se dispenseze de cunoaș-

terea metodologiei etnografiei și invers, etnografii trebuie să folosească rezultatele obținute în arheologie. Numai prin colaborarea strînsă prin metodele complexe ale acestor științe auxiliare, se poate rezolva multe probleme încă neclare în istoriografia noastră.

BIBLIOGRAFIE

1. Istoria României, I, 1960 p. X L I
2. ȘTEFAN PASCU, Etnografie și istorie, Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei, 1963, 14, și urm.

BUREBISTA ŞI EPOCA SA

ION HORAŢIU CRIŞAN

Este mai presus de orice îndoială că cea mai strălucită personalitate a istoriei daco-geţilor a constituit-o Burebista „cel dintîi şi cel mai mare rege din Tracia" cum este intitulat într-o inscripţie contemporană de la Dionysopolis [1].

Burebista este acela care pentru un moment a izbutit să unească toate seminţiile daco-getice răspîndite pe un enorm spaţiu de la Dunărea de mijloc pînă la Haemus (Balcani) şi ţărmul de vest al Pontului Euxin. El a cucerit cetăţile greceşti de la Olbia pînă la Apollonia şi a întemeiat cel mai mare stat în afară de imperiul roman din Europa epocii antice. În anul 1980 se vor împlini 2050 ani de la formarea acestui stat, eveniment de mare importanţă în dezvoltarea politică a acestor teritorii.

Burebista a depăşit în importanţa limitelor istoriei neamului său înscriindu-se printre geniile antichităţii... El s-a situat în fruntea dacogeţilor în momentul cînd aceştia au păşit definitiv în faza lor de maximă înflorire manifestată şi concretizată pe toate coordonatele civilizaţiei.

Societatea daco-getică cunoaşte o evoluţie desfăşurată pe verticala ascendentă şi a atins, la începutul sec. I î.e.n. un înalt grad de dezvoltare cunoscut nouă datorită nenumăratelor strădanii depuse de arheologii din ţara noastră, cît şi de cei din ţările învecinate pe ale căror teritorii s-au format şi şi-au desfăşurat, într-un fel oarecare, istoria daco-geţii. Printre aceste strădanii se înscriu şi cele ale arheologilor de la Muzeul judeţean Covasna din Sf. Gheorghe care au adus importante contribuţii la elucidarea problemei genezei şi a dezvoltării civilizaţiei daco-getice, din toate etapele sale.

Strădaniile de care vorbeam demonstrează, chiar în lipsa izvoarelor scrise, că la începutul sec. I î..e.n. existau toate condiţiile pentru ca societatea daco-getică să treacă la o formă superioară de organizare, cea statală, şi să-şi ocupe locul ce i se cuvenea în istoria antichităţii. Societatea dacogetică reclama o personalitate capabilă să organizeze noul stat. O asemenea personalitate a fost Burebista. Genialitatea acestuia constă în a fi ştiut să se situeze în fruntea neamului său, în a fi folosit condiţiile interne şi externe favorabile unei atari opere şi, mai presus de orice, în capacitatea

sa de a impune pe cei în fruntea cărora s-a situat în desfășurarea istoriei europene.

Burebista în cei aproximativ 38 de ani cît a domnit (82—44 î.e.n) s-a dovedit un mare creator, un excelent organizator și genial comandant de oști. Armata sa, după mărturia lui Strabon, de care nu avem motive să ne îndoim, număra 200.000 de oșteni. În același timp Burebista se impune ca iscusit politician și diplomat, într-un cuvînt o puternică personalitate care s-a manifestat fecund și plenar.

Spuneam că la începutul sec. I. î.e.n. daco-geții au atins un înalt grad de dezvoltare. Latène-ul, cu toate caracteristicile sale, era deja generalizat. La formarea acestuia au contribuit, în largă măsură, celții care se statornicesc în Transilvania încă din prima jumătate a sec. IV î.e.n. În acest sens ne stau mărturie cele două mari necropole recent descoperite ; cea de la Fîntînelele (jud. Bistrița-Năsăud) și Pișcolt (jud. Satu Mare). La formarea Latène-ului daco-getic își vor aduce aportul și alte civilizații cum sînt cea grecească sau sud-tracică. Toate acestea s-au grefat pe un viguros trunchi autohton dînd naștere unei civilizații proprii și specifice pe care o întîlnim unitară pe întreaga arie de locuire daco-getică. Nu este cazul și locul aici să definim, nici chiar în elementele ei esențiale, civilizația daco-getică. Vom spune că vestigiile scoase la lumină (mai cu seamă în ultimele două decenii) ne dovedesc cu prisosință că la sfîrșitul secolului al II î.e.n și la începutul celui următor cultura daco-getică, în dualitatea ei materială și spirituală, era deplin formată, ajunsese la maturitatea formelor sale caracteristice și că ea întrunea toate caracteristicile unei culturi de tip Latène.

Dezvoltarea rapidă a forțelor de producție va aduce cu sine o sporire considerabilă a populației. Se înregistrează deasemenea înmulțirea acelor aglomerări omenești pe care dacii le numesc în limba lor **dava** iar autorii de limbă elină **polis**. Cele mai multe dintre acestea sînt fortificate (în mare parte natural) și aglomerate pe un spațiu restrîns, încadrîndu-se în ceea ce se numește obișnuit așezarea de tip **oppidan** sau proto-urban cum le numim noi. Acestea sînt, fără îndoială, centre economice în primul rînd, de producere și desfacere a mărfurilor, apoi centre militare, politice și religioase ale unor triburi sau uniuni de triburi. Asemenea așezări se cunosc azi de pe întreg spațiul daco-getic din aria carpato-dunăreană (noi înregistram 49 și numărul lor sporește an de an odată cu intensificarea cercetărilor).

Circulația mărfurilor se intensifică, concretizată fiind prin sporirea importurilor și mai cu seamă a monedei. În special începînd cu a doua jumătate a secolului al II-lea și în primele decenii ale secolului I se constată o intensificare deosebită a circulației monetare, atît în ce privește moneda proprie cît și cea străină.

Dezvoltarea deosebită pe care o cunosc forțele de producție, producția de mărfuri, schimbul, vor aduce cu sine, în același ritm, modificări substanțiale în domeniul relațiilor de producție. Cea mai însemnată dintre acestea o constituie, fără îndoială lichidarea în același ritm a vechilor relații de producție, o divizare din ce în ce mai strînsă a societății daco-getice în două clase mari antagoniste : bogați — exploatatori și săraci —

exploatați, dependenți de primii. Între cele două clase va începe lupta care va împinge societatea daco-getică spre o organizare superioară, cea de stat. Mutațiile deosebite de ordin social-politic ce își au baza în dezvoltarea rapidă a societății daco-getice începînd, mai cu seamă, din a doua jumătate a sec. II î.e.n. explică apariția statului centralizat pe parcursul primelor decenii ale veacului următor.

Statul a luat naștere prin unificarea tuturor daco-geților constituind opera fundamentală, cea mai importantă, săvîrșită de Burebista. El avea la bază acele formațiuni politice, acele uniuni de triburi, în fruntea cărora se găsește o puternică și bogată aristrocație. Formațiunile politice prestatale ne sînt dovedite, printre altele, și de descoperirile numismatice care evidențiază mai multe centre de emitere și difuziune a monedelor proprii aparținătoare unor potentați locali.

S-a spus în repetate rînduri că procesul de unificare ar fi fost impulsionat, a fost grăbit, de amenințări externe printre care pe primul loc era plasată cea romană și apoi cea celtică. Am arătat însă că de o amenințare romană nu putea fi vorba în prima jumătate a secolului I î.e.n. Politica de expansiune a Romei era îndreptată spre cucerirea bogatelor state elenistice din Orient. La fel nu putea fi vorba de o amenințare celtică capabilă să determine unificarea daco-geților și pe aristocrația tribală să se supună autorității lui Burebista. La fel de nefondate sînt și rațiunile de natură misterico-religioasă invocate și ele uneori.

Pentru mecanismul care a dus la unificarea semințiilor daco-getice va trebui să apelăm la analogii luate din lumea celtică ce se găsea, aproximativ, pe aceeași treaptă de dezvoltare. O asemenea comparație ne va arăta că motivația este de ordin intern și are la bază calitățile excepționale cu care era dotat Burebista.

Formațiunea politică întemeiată de Burebista a fost fără îndoială una de stat a cărei apariție era determinată de dezvoltarea societății despre care am vorbit deja.

Marea întindere peste care și-a întins stăpînirea Burebista : de la Dunărea mijlocie la Olbia și de la Carpații nodici la Balcani, este o realitate pe care concură în a ne-o dovedi izvoarele literare, epigrafice și arheologice. Stăpînirea peste alte neamuri : celți, bastarni, greci etc. este și ea o realitate tot atît de vie și de necontestat. Nu mai este o ipoteză concluzia ce se impune cu necesitate : un asemenea vast teritoriu nu putea fi cîrmuit cu instituțiile vechii orînduiri gentilice ținînd seamă de faptul esențial că este vorba de o populație sedentară, de agricultori. Prin forța împrejurărilor ele trebuiau înlocuite cu o nouă instituție capabilă să asigure mersul înainte al societății. „Marea întindere a împărăției — spune Fr. Engels — nu putea fi cîrmuită cu mijloacele vechii orînduiri gentilice ; sfatul conducătorilor, chiar dacă n-ar fi dispărut de mult, n-ar mai fi putut să se adune și fu curînd înlocuit prin anturajul permanent al regelui“ [2]. Vechea orînduire a fost înlocuită cu una nouă statală.

Rămîne să răspundem acum întrebării : despre ce tip de stat este vorba ? și cărei orînduiri sociale îi aparține el ? Desigur că nu vom putea

expune aici întreaga motivație și argumentarea care ne-a condus la concluziile pe care le-am formulat.

Despre statul daco-getic întemeiat de Burebista s-a spus că este un „stat sclavagist începător" care ar aparține unei orînduiri sclavagiste începătoare". C. Daicoviciu, căruia îi aparține teoria [3], își dădea seama despre multiplele deosebiri existente între statul daco-getic și cele sclavagiste clasice însă îl numea sclavagist pe temeiul noului care „trebuia să învingă în virtutea impecabilei legități a dezvoltării istorice".

Determinarea caracterului și a esenței statului daco-getic se poate face decît în urma unei atente analize a structurii economice și sociale. O asemenea analiză ne arată că la începutul secolului I î.e.n. daco-geții erau puternic stratificați, nobilimea era alcătuită din **pilleati** (marii nobili) și **comati** care erau oarecum asemănători cu ordinul cavalerilor din lumea celtică sau romană. Despre **comati** s-a susținut că ar reprezenta poporul de rînd. Acesta nu apare însă în izvoarele literare.

Economia avea caracter eminamente agrar, ceea ce nu înseamnă însă lipsa creșterii animalelor domestice, de care agricultura nu s-a lipsit de la începuturile ei și fără de care ea este de neimaginat. Agricultura se baza pe proprietatea comună a obștilor sătești sau vecinale. Alături de proprietatea comunitară, cea a obștilor sătești, care este dominantă și determinantă există și proprietatea privată. Sclavii nu ne sînt atestați de nici un fel de izvor. Cu toate acestea existența lor poate fi postulată prin analogie cu alte popoare aflate pe aceeași treaptă a dezvoltării sociale, fără să dețină însă un loc cît de cît important în producția bunurilor materiale, aceasta fiind asigurată de oamenii liberi.

Membrii obștilor aveau îndatoriri bine stabilite. Prima dintre acestea era plata tributului în natură, apoi prestarea serviciului militar ori de cîte ori erau solicitați și, în sfîrșit, efectuarea unor munci obligatorii (tributul în muncă). Așa își găsesc perfectă explicație enormele construcții în piatră ecarisată durate pe vremea lui Burebista în Munții Orăștiei. Așa se face că armata lui număra 200.000 de oșteni.

Prin toate funcțiile sale statul daco-getic în fruntea căruia se găsea Burebista se dovedește a fi asemănător statelor ce aparțin modului de producție tributar (sau asiatic) chiar dacă în anumite privințe se deosebește de acestea. Trăsăturile definitorii ale modului de producție tributar : existența claselor sociale apărute ca urmare a dezvoltării forțelor de producție, forma dublă a proprietății (colectivă și privată), existența statului cu cele trei funcții ale sale (impozite, muncă obștească și războaie) precum și caracterul sporadic al sclavajului sînt proprii și societății daco-getice din prima jumătate a sec. I î.e.n. Cercetările recente dovedesc că aproape — toate popoarele din Europa ce n-au fost integrate în hotarele imperiului roman au cunoscut acest mod de producție, a cărui definire mai exactă urmează încă să fie făcută. Așadar, nu poate fi vorba de o singularizare a daco-geților. Ei se integrează perfect în contemporaneitate fără să poată fi însă comparați cu romanii ori cu statele elenistice ce se găseau într-un cu tot alt stadiu de dezvoltare social-politic.

Daco-geţii trebuie să fie paralelizaţi cu celelalte popoare europene dinafara lumii clasice greco-romane şi mai cu seamă cu celţii care au dezvoltat şi ei o civilizaţie de tip neroman. O analiză aprofundată extinsă pe multiple planuri dovedeşte că la un moment dat, în evoluţia lor, celţii se aflau pe aceeaşi scară a dezvoltării cu daco-geţii, ba mai mult că aceştia din urmă au reuşit să-i depăşească. Un asemenea decalaj îl prezintă chiar unificarea realizată de Burebista şi constituirea marelui său stat, pe cîtă vreme celţii n-au reuşit să înfăptuiască nicicînd o centralizare de oarecari proporţii. Ar mai fi de adăugat cetăţile cu ziduri de tip grecesc pe care celţii nu le cunosc.

O asemenea optică duce la clarificarea a numeroase probleme, unele dintre ele viu şi îndelung dezbătute în literatura de specialitate. Dintre acestea mi-aş permite să amintesc pe cea a capitalei lui Burebista.

Statul daco-getic era abia la începutul său şi nu poseda un vast aparat centralizat care să implice un singur mare centru politic, un sediu unic permanent, cu un cuvînt, o capitală. Ea era acolo unde se afla regele cu curtea, cu administraţia şi mai ales cu armata sa. Cazul nu este unic şi nici nu se limitează doar la antichitate, întîlnindu-se frecvent în Evul Mediu pînă destul de tîrziu.

Civilizaţia daco-getică din epoca lui Burebista se dovedeşte a fi, pe toate coordonatele sale, comparabilă şi în bună măsură superioară altor civilizaţii înaintate din Europa vremii, rămase în afara fruntariilor greco-romane. Fără îndoială însă, că această civilizaţie este departe de a fi atins nivelul celei greceşti ori a celei romane. Ea rămîne, în ultimă instanţă, una dintre cele mai înaintate civilizaţii ale lumii neromane şi judecarea ei trebuie făcută ţinînd cont de această împrejurare.

Epoca lui Burebista reprezintă o perioadă strălucită din istoria patriei noastre iar numele marelui rege s-a înscris cu cinste printre personalităţile de seamă ale antichităţii.

NOTE

1 Cu privire la Burebista şi epoca sa a se vedea monografia noastră cu acelaşi titlu apărută în Editura Enciclopedică Română, Bucureşti 1975, unde se dă toată bibliografia şi problemele sînt dezbătute pe larg.

2 FR. ENGELS, **Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului** ed. a II-a, Bucureşti, 1948, p. 164—165.

3 C. DAICOVICIU, **Dacii din Munţii Orăştiei şi începuturile statului sclavagist dac,** în **Studii şi cercetări ştiinţifice,** Cluj, I, 1950, fasc. 2, p. 111—126.

DACII ÎN ŢARA BÎRSEI

FLOREA COSTEA

În colecţia veche a Muzeului judeţean Braşov se păstrează o cantitate apreciabilă de material arheologic, în special ceramică, provenit în marea sa majoritate din descoperiri întîmplătoare sau din periegheze. Rod al pasiunii foştilor custozi sau al prietenilor muzeului, adevăraţi îndrăgostiţi de antichitatea Ţării Bîrsei, colecţiile amintite numără peste 10.000 piese. Dintre acestea o pondere însemnată o reprezintă mărturiile dacice. Ele proveneau de la Bod, Braşov (Pietrele lui Solomon, Valea Răcădăului, Bartolomeu, Dealul Sprenghi, curtea vechii fabrici de acid sulfuric, Piaţa 23 August), Măgura Codlei (loc neidentificat), Crizbav, Cristian, Hălchiu, Hărman etc.

Este vorba de vase bitronconice, brun-negre sau roşiatice, lucrate cu mîna, în care se găseşte întreg repertoriul ceramicii dacice specific acestei categorii, dar şi de ceramică lucrată la roată. Ca importanţă se detaşează în primul rînd aşezarea de la Braşov-Pietrele lui Solomon, databilă în faza clasică, ceramica fiind lucrată cu mîna sau la roată. O categorie aparte a celei lucrată la roată o formează fragmentele pictate, aparţinînd stilului geometric. De subliniat că din aceeaşi aşezare, săpată la începutul secolului nostru, au ieşit la iveală şi produse metalice romane, aspect demn de relevat pentru legăturile dacilor de aici cu lumea romană încă înainte de anul 106 e.n.

Pe Dealul Sprenghi şi în curtea fabricii de acid sulfuric s-au descoperit mai multe morminte, primele de incineraţie, celelalte mixte, două fiind de inhumaţie. Este vorba probabil de necropole mai mari, dar cercetări de amploare nu s-au făcut. Şi acestea aparţin fazei clasice. Aceleiaşi faze îi aparţin şi descoperirile de mai mică amploare din Piaţa 23 August, Valea Răcădăului, cartierul Bartolomeu. Descoperirea de la Cristian-Braşov conţine ceramică specifică fazelor a II-a şi a III-a stabilite de I. H. Crişan, cea de la Hărman fazei a II-a (numai ceramică lucrată cu mîna) în timp ce aceea de la Hălchiu aparţine fazei I, ca şi cea de la Crizbav. Ceramica dacică de pe Măgura Codlei, încă nepublicată, se datează în faza a III-a.

Evident că, dat fiind caracterul restrîns și uneori nesistematic al punctelor menționate, nu se pot face aprecieri detaliate asupra tuturor aspectelor legate de aceste descoperiri, motiv în plus ca în toate cazurile să se reia cercetările.

Bine cunoscute sînt în schimb alte cîteva așezări în care s-au efectuat săpături în anii din urmă. Este vorba de așezarea de la Rîșnov-Cetate, Hărman, Rîșnov-Blocuri, Feldioara-Brașov ș.a.

1. **Rîșnov-Cetate.** Săpăturile de aici au început în primăvara anului 1969 și s-au desfășurat în mai multe campanii, scoțînd la iveală o cantitate impresionantă de material, cea mai numeroasă fiind ceramica.

Aceasta cuprinde cele două categorii specifice acestei forme de cultură materială dacică : lucrată cu mîna și la roată. Din prima categorie fac parte oalele zvelte, care păstrează în bună măsură aspectul bitronconic hallstattian, vasele borcan în rîndul cărora înregistrăm o mare varietate de forme și dimensiuni, unele forme aproape sferice, vasele sac, farfuriile și, nu rareori, profile identice sau aproape identice fructierelor lucrate la roată. Nu lipsesc imitațiile de ceramică greacă, în special a bolului delian. Deosebit de mare este numărul cestilor dacice, vasul cel mai caracteristic categoriei ceramice lucrată cu mîna.

Calitatea pastei este diferită : fie bună și bine arsă, fie grosolană, cu multe impurități și arsă inegal.

Culoarea este predominant brună-cafenie dar și cenușie, ambele cu diferite nuanțe. Multe fragmente prezintă urme de ardere secundară.

La majoritatea vaselor este evidentă preocuparea creatorilor pentru ornamentare. Înregistrăm elemente de decor diferite. Cel mai des este prezent brîul alveolar, atît pe vasele mici cît și pe cele mijlocii. De remarcat că la primele el este plasat de obicei sub buză, la celelalte nefiind localizat undeva anume. La vasele înalte, pe lîngă faptul că nu are un loc stabil, brîul cunoaște și traiectorii diferite : orizontale, oblice, verticale etc. Pe cîteva fragmente de ceașcă el are formă de cîrlig întors.

Alte componente ale ornamentației sînt : brăduțul, inciziile cu unghia sau cu un bețișor, butonii de diferite forme (unii alveolați) etc. Pe multe vase motivele în relief se îmbină cu cele încizate.

De o mare varietate este și categoria ceramicii lucrată la roată.

În ceea ce privește culoarea ea nu diferă de sec. II î.e.n. rezultat al aceluiași proces de ardere incompletă. Forma principală este fructiera, atît cea cu picior înalt cît și cea cu picior scurt. S-au descoperit și două exemplare bine arse, de culoare galben-roșietică. Ceea ce atrage atenția în mod deosebit este și pictarea unor exemplare în culoarea roșie, atît în interior cît și la exterior.

Nu lipsesc celelalte forme specifice olăriei dacice lucrate la roată.

Ornamentica ceramicii lucrată la roată cunoaște în principal două tehnici : incizia și ornamentarea prin lustruire, cea din urmă redînd forme

geometrice, dispuse îndeosebi pe jumătatea superioară a vaselor. Un fenomen rar întîlnit în ceea ce privește decorul în relief este prezența brîului secționat practicat pe un fragment cenușiu lucrat la roată. Pînă acum se cunosc puține cazuri de acest gen, procedeul fiind specific ceramicii lucrată cu mîna.

Ceea ce nu credem că este lipsit de importanță este prezența în rîndul vaselor lucrate la roată a unor imitații de produse romane, cazuri similare întîlnindu-se la Poiana și în special în Pannonia.

Luată în ansamblu ceramica de la Rîșnov-Cetate se datează între sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n. și începutul secolului II e.n.

Deosebit de bine păstrate sînt complexele arheologice din care s-au identificat numeroase locuințe, vetre, (Pl. I. 1) gropi de provizie și gropi menajere (Pl. I. 3-4). Cele mai bine conservate sînt locuințele și gropile de provizii, ambele săpate în rocă. Forma predominantă a locuinței este cea patrulateră, dreptunghiulară, adîncită cu 30—80 cm, aproape toate cu gropi de par la mijlocul peretelui sau la colțuri (Pl. I. 2). Nu lipsesc însă nici cele circulare. Formă circulară au și vetrele, unele amenajate special în afara locuinței, altele în interior.

Gropile de provizie, din care unele de dimensiuni impresionante, peste 3 m adîncime și diametru maxim, au forma de pară în timp ce cele menajere sînt mai mici și aproape cilindrice.

Nu s-a descoperit necropola, deși un indiciu poate să-l constituie locul în care s-a descoperit o fructieră cenușie folosită ca urnă și urmele unui schelet de dimensiuni mici, la antebrațul unei mîini fiind aflată o brățară de bronz cu protome de șarpe (scheletul era de copil).

În campania din anul 1972—1973 s-au descoperit și elementele de fortificație. Acestea se compun dintr-un șanț mare, practicat în apropierea actualului zid al cetății. Peretele dinspre așezare este vertical în timp ce cel opus este mult înclinat. Lărgimea la partea superioară depășește 4 m în timp ce la bază nu este mai mare de 2,50 m. La o depărtare de 30 m de acest șanț, în campania din 1973, s-au mai descoperit două valuri de pămînt despărțite de un șanț. Probabil acestea sînt mai noi, sub cel dinspre cetate găsindu-se ceramică dacică din faza clasică **in situ.**

Deosebit de important, legat de această așezare, este materialul arheologic ce demonstrează cu prisosință reluarea locuirii în perioada stăpînirii romane : s-au descoperit mai multe fragmente de ceramică romană, chiupuri identice celor din castrul de la Rîșnov, o fibulă romană databilă în secolul al II-lea e.n., un cuptor boltit etc.

Se poate spune deci că așezarea fortificată de la Rîșnov-Cetate este una din cele mai importante din Țara Bîrsei, databilă între sec. II î.e.n și sec. II—III e.n. Noi am propus identificarea ei cu CVMIDAVA dacică.

2. **Așezarea de la Hărman.** Cercetată de Muzeul județean Brașov în

colaborare cu Institutul de Arheologie din București, ea se află pe teritoriul C.A.P. Hărman, la poalele dealului Lempeș.

Cum de bună seamă era vorba de locuințe de suprafață din ele nu s-a păstrat aproape nimic ci numai gropi, nici acestea prea bogate în conținut.

Ca de obicei marea majoritate a materialului o formează și aici tot ceramica. Trebuie subliniată pe de o parte prezența unui număr mai mic de fragmente timpurii, iar pe de alta numărul sensibil mai mare al celor care se datează într-o perioadă mai recentă.

În general ceramica se datează între secolele III î.e.n și secolul I e.n., repertoriul ei fiind cel cunoscut. Nici aici nu lipsesc imitațiile, în special de cupe deliene decorate cu palmete și rozete ștampilate, unele din ele, databile în secolul al II-lea î.e.n. fiind întîlnite cu precădere în zona Dunării. Se cunosc și exemplare locale oarecum diferite de cele întîlnite pretutindeni în repertoriul ceramicii dacice, cum ar fi de exemplu vasul cu tub de scurgere și toartă deasupra gurii.

Ceea ce atrage în mod deosebit atenția asupra acestei așezări este constatarea că, deocamdată, ea este singura din Țara Bîrsei databilă din secolul III î.e.n pînă în momentul instaurării stăpînirii romane și legăturile, pe care le indică materialul ceramic, cu sudul și Moldova.

Tot atît de importantă este și demonstrarea continuării elementului dac în același loc, prin ceramica de puternică tradiție autohtonă, databilă în secolele III—IV e.n.

3. **Așezarea de la Rîșnov-Blocuri.** Situată la numai 1 km de așezarea de pe Dealul Cetății, lîngă drumul național Brașov-Bran, se extinde pe mai mult de 4 ha. Deși cea mai mare parte din locuințele, gropile de provizii și menajere, vetre, etc. se datează în sec. III—IV în cuprinsul ei s-au descoperit și mărturii certe ale prezenței dacilor. Este vorba de două locuințe (nr. 2 și nr. 3 din 1972) în care preponderentă este ceramica dacică sau de tradiție dacică. Cu ajutorul unei fibule romane de la jumătatea secolului al III-lea e.n. ea poate fi foarte bine datată în această epocă. Este vorba deci de o așezare daco-romană ale cărei caracteristici principale sînt următoarele : prezența numeroasă atît în locuințe dar mai ales în gropile de provizii a fragmentelor de chiupuri dacice sau romane, a fragmentelor ceramice dacice în asociere cu ceramică romană roșie etc. Cel mai pregnant se detașează categoriile ceramice locale cunoscute și din alte așezări din Dacia cum ar fi cele de la Soporul de Cîmpie, Obreja, Mugeni și altele. Este vorba de vase de pe care decorația este pe cale de dispariție sau mult simplificată, cu peretele mult mai subțire. În însăși varietatea olăriei se procedează la simplificare. Ceea ce ni se pare nelipsit de importanță este marea asemănare dintre chiupurile descoperite aici și

cele din castrul de la Rîşnov, ceea ce aruncă o lumină aparte asupra continuităţii elementului autohton şi a legăturilor dacilor cu coloniştii romani, relevîndu-se deci unul din aspectele procesului etnogenezei române.

Aşezarea continuă şi în secolele următoare.

4. **Feldioara-Braşov.** În cursul campaniei din primăvara anului 1970, în afara mărturiilor din epoca veche şi nouă a pietrei, a bronzului sau din perioada feudalismului dezvoltat, au fost scoase la lumină materiale aparţinînd Latènului dacic.

Deşi aşezarea nu este bine delimitată, ea se întindea în principal pe actualul perimetru al cetăţii feudale dar şi spre comuna Feldioara. A rezultat în special ceramică. În repertoriul acesteia se înscriu vase borcan şi fragmente de oale mari lucrate cu mîna, de la tipuri greu de identificat. Nu lipseşte ceramica lucrată la roată, cele mai numeroase fiind capacele de vas. De subliniat că între acestea sînt cîteva care imită perfect capace romane.

Se pare că această comunitate autohtonă a întreţinut puternice legături cu una romană. Astfel credem că se explică prezenţa în context a ceramicii celor două elemente etnice : alături de cea dacică s-au găsit fragmente de ulcior, pereţi de vase etc., toate romane. Acest aspect este subliniat şi de perieghezele din primăvara anilor 1974 şi 1975 cînd în perimetrul comunei Feldioara, în special în grădina familiei Anna Schmidt, s-au descoperit cîteva fragmente de chiupuri şi străchini romane, primele fiind decorate cu val în relief şi incizii circulare, analogii ale acestor vase şi decor întîlnindu-se şi în castrul de la Rîşnov, pentru a da numai exemplul cel mai apropiat.

O lumină aparte aruncă asupra prezenţei dacilor în actuala Ţară a Bîrsei descoperirile din castrul de la Rîşnov. Asupra acestora nu ne permitem însă a insista deoarece pînă în prezent au făcut-o în repetate rînduri înşişi autorii cercetărilor, atît Mihail Macrea cît şi, mai nou, Nicolae Gudea şi Ioan Pop. Ea trebuie însă pomenită de fiecare dată deoarece este, deocamdată, cea mai puternică şi mai directă atestare a continuităţii elementului dac şi a integrării sale sub toate aspectele în viaţa socială, economică şi militară a provinciei.

Concluzionînd asupra celor de mai sus putem spune că în Ţara Bîrsei s-au întreprins în anii din urmă o serie de cercetări arheologice care au scos la iveală numeroase mărturii ce vorbesc despre prezenţa dacilor pe acest teritoriu. Unele dintre ele sînt deosebit de importante, aşezări civile sau fortificate, documentînd arheologic prezenţa în zona la care ne-am referit a dacilor cumidavensi, atestaţi de geograful alexandrin Ptolemeu.

Şi mai important este faptul că această prezenţă a dacilor este acum documentată arheologic şi în secolele următoare, ceea ce face imperioasă continuarea şi lărgirea cercetărilor.

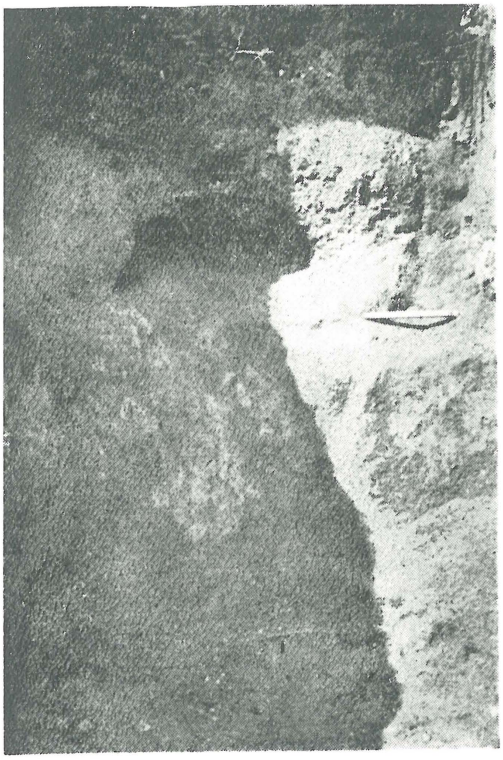

Rișnov-„Cetate".
Vatră practicată în rocă.

Rîșnov-„Cetate", locuință-bordei.
Se văd gropile de par.

Planșa I/a.

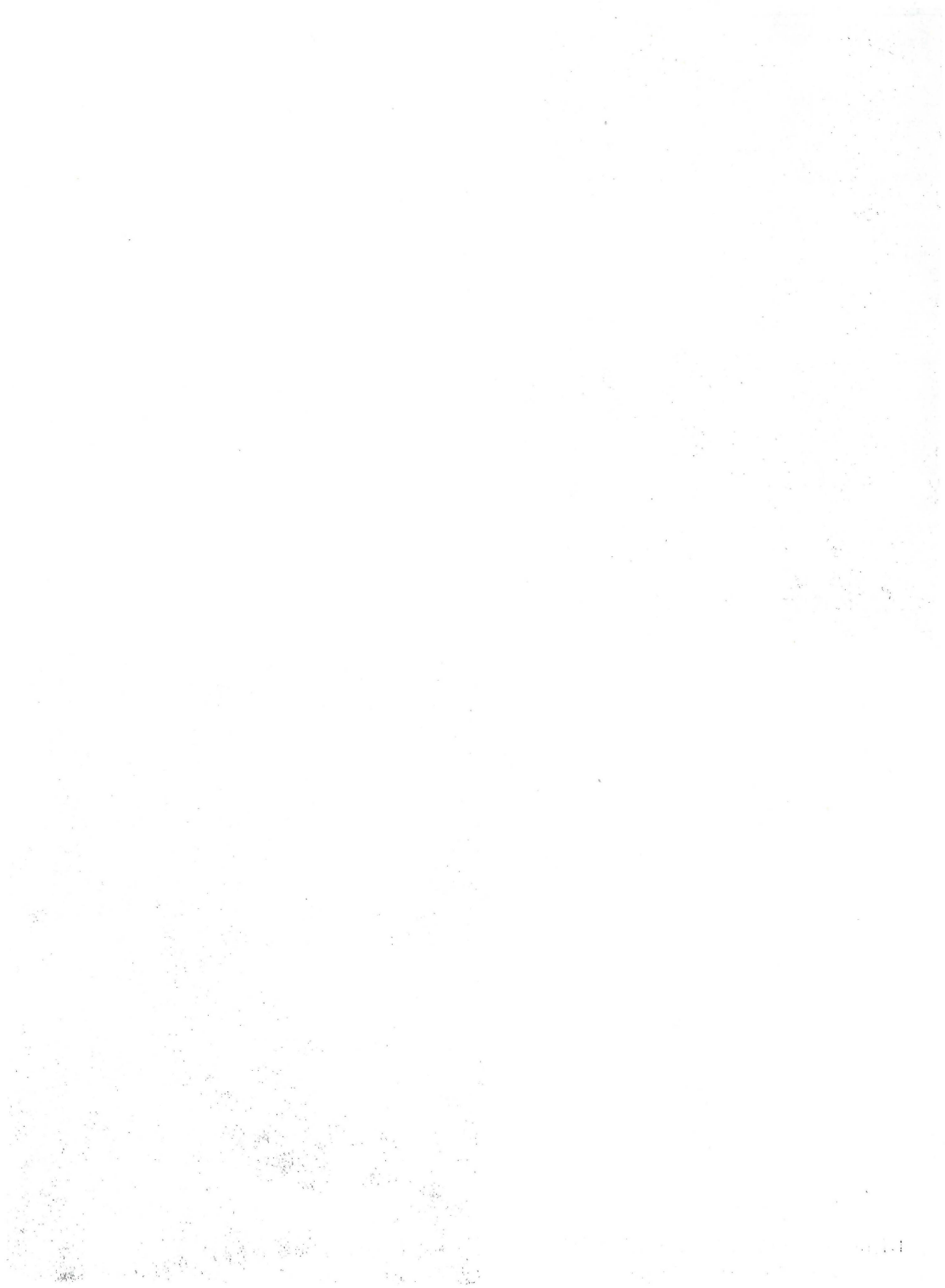

Rîșnov-„Cetate". Groapă menajeră.

Rîșnov-„Cetate". Aspect din timpul degajării unei gropi de provizii.

Planșa I/b.

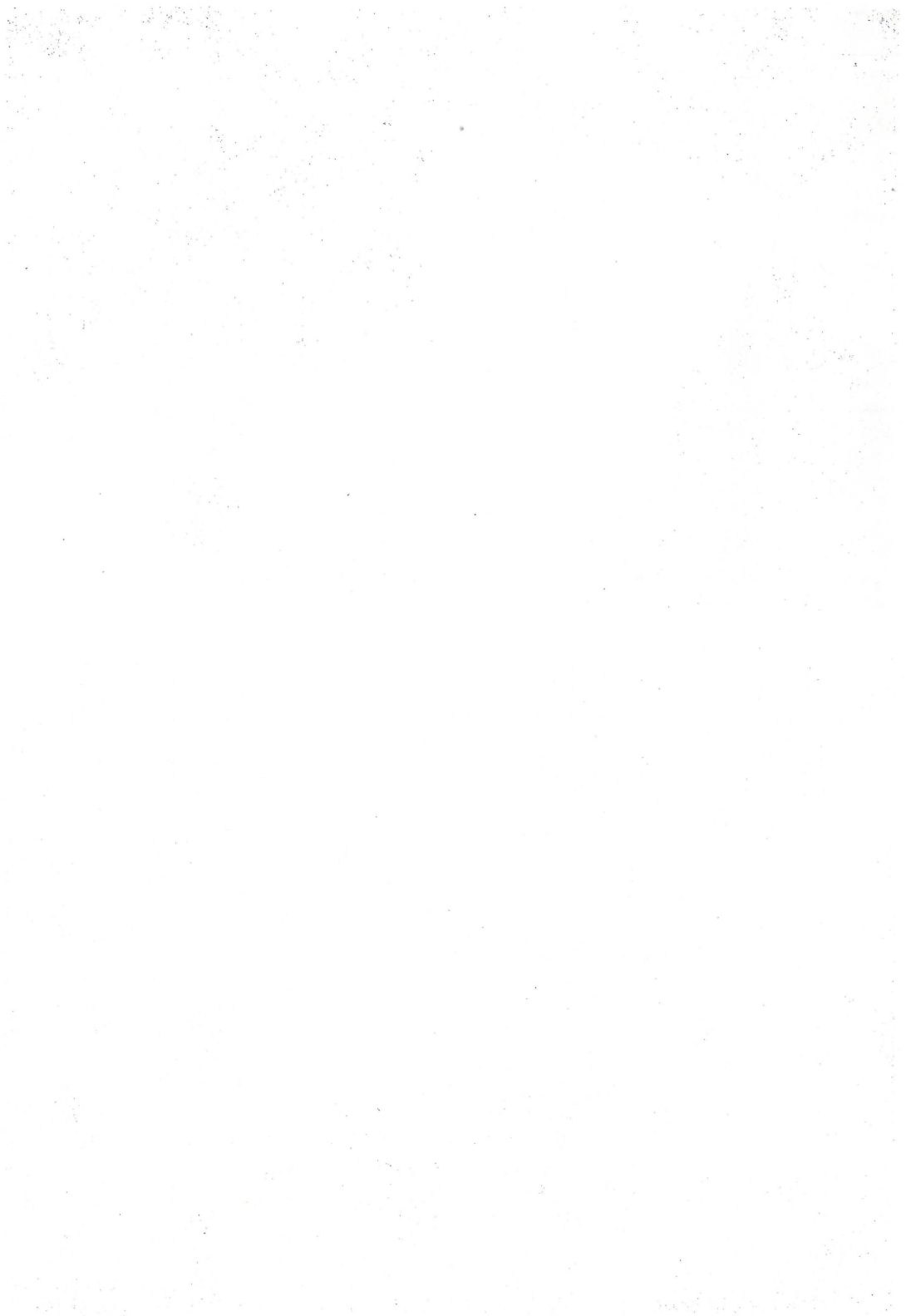

MONEDA LA DACII DIN ESTUL TRANSILVANIEI CA ELEMENT DE UNITATE

BUCUR MITREA

Cînd vorbim despre monedă la daci ne-am obișnuit să avem în vedere în primul rînd, dacă nu exclusiv, funcția ei de instrument de schimb și măsură a valorii.

În cadrul unui complicat proces economic și de schimb, moneda, și avem în vedere pe cea de metal prețios, cea de aur sau de argint, nu se va limita să circule numai în hotarele strîmte ale polisului grec sau la populațiile pentru care a fost emisă, ci va depăși mult aceste granițe.

S-ar părea că acest instrument de schimb este într-o anumită măsură indiferent și insensibil față de realitățile etnice pe care le întîlnește și pe care le servește. Avem uneori sentimentul, și pînă la un anumit punct este just, că el se ridică deasupra realităților etnice pe care le slujește. Dar aceasta, în anumite condiții obicetive, bine precizate. Este vorba în toate cazurile de funcția pe care o are moneda ca instrument de schimb și măsură a valorii. Dar pentru a putea corespunde cerințelor schimbului și să fie acceptată de el, ea trebuie, este de dorit, să îndeplinească cel puțin două condiții. Prima din ele privește puritatea sau procentajul înalt de metal fin : argint sau aur din care este confecționată. A doua privește greutatea care ar trebui și este de dorit să fie constantă. Dacă la acestea mai adăugăm și situația proeminentă din punct de vedere politic a cetății sau statului emitent, atunci am schițat principalii factori care o fac să străbată uneori mari distanțe și să rămînă în circulație. Dar pe lîngă aceste calități de natură materială, care se cer unei monede, ea mai are și o personalitate spirituală proprie. Bucățica de metal, care dispune de un spațiu extrem de redus, reflectă arta cetății sau populației respective la un anumit moment, cu caracteristicile ei, oglindind și păstrînd peste veacuri modul de a simți și materializa rezumativ și reprezentativ, în forme artistice specifice, tradițiile și aspirațiile unor cetăți, regate sau populații.

Dacă pentru cetățile, polisurile lumii grecești, lucrurile sînt bine cunoscute, nu tot așa este situația la populațiile de la marginea lumii grecești, mai exact de cele aflate dincolo de aceste limite, numite în mod injust „barbare".

Aceste populații, și am în vedere în primul rînd pe daci, au primit moneda orînduirii sclavagiste, o anumită sau anumite monede, pe care apoi le-au imitat. Astfel se generalizează folosirea unui instrument de schimb, care reflectă desigur și unele progrese în domeniul economic. Dar nu asupra acestui aspect vrem să stăruim. El este cunoscut. S-a insistat mai puțin însă asupra conținutului spiritual, cel istoric, al acestor monede. Unii învățați le-au etichetat simplu în categoria „barbare". Aceasta în prima jumătate a secolului trecut. În etapa următoare au fost atribuite celților, populații pomenite destul de des de izvoarele antice. În secolul nostru, încă mai plătim tribut acestor concepții. În numismatica țărilor de limbă germană monedele sînt numite „Ostkeltisch", iar în cele de limbă franceză : „monnaies celtiques". Adăugăm amănuntul că geografic aceste monede erau răspîndite de la Dunărea mijlocie, din Noricum și pînă în Dacia, înglobînd o bună parte din nordul Peninsulei Balcanice. Nu este greu de văzut în aceste poziții persistența unor concepții neștiințifice, azi de mult depășite. Cercetarea numismatică a continuat și după eforturi îndelungate, s-a ajuns azi, ca unele tipuri de monede să fie atribuite unor anumite populații, care locuiesc la marginea sau dincolo de hotarele lumii clasice. Între ele, dacii, geto-dacii, ne reținatenția pentru moment.

Elementul principal asupra căruia voim să ne oprim și să stăruim este unul de fond. Este vorba de unitatea pe care o reprezintă modelul care a servit pentru imitare. Drept model pentru baterea monedelor daco-getice a servit tetradrahma de tip Filip al II-lea, foarte probabil, cele emise postum. Monedele daco-getice, confecționate după modelul macedonean prezintă și ele anumite caractere de unitate pe tot teritoriul Daciei, atît în Transilvania, cît și la est și sud de Carpați. Unitatea aceasta trebuie înțeleasă și interpretată pe un fond unitar de cultură materială, cu un etnic dominant, care și-a impus amprenta. Această interpretare nu exclude ca în anumite regiuni ale vechii Dacii și în anumite etape cronologice, să avem de a face și cu alte elemente etnice, decît cele daco-getice. Avem în vedere anumite elemente celtice în vestul și nord-vestul Ardealului sau cele bastarnice în estul Moldovei. Dar ele nu vor modifica nimic din fondul esențial al problemei : acesta rămîne unitar prin folosirea aceluiași original, emite, bate, același nominal, care are mereu aceeași efigie, constituită din același tip. Ceea ce va varia va fi doar stilizarea, care va îmbrăca forme regionale. Unele elemente subsidiare, secundare, dar neesențiale, care apar uneori pe monede, pot fi puse în legătură cu aceste populații. Ele rămîn totuși accesorii și pot fi privite și ca o influență venită din partea lor și acceptată de către daco-geți.

Cum se prezintă situația sub acest aspect la dacii din estul Transilvaniei ?

De la început trebuie să mărturisim că descoperirile de monede dacice de care dispunem în momentul de față, pentru această regiune sînt puține. Totuși ele nu lipsesc. Mai mult, așa cum sînt și cîte sînt, indicațiile pe care ele ni le oferă sînt încurajatoare și documentează unitatea cu lumea daco-getică în ansamblul ei.

Dar să amintim mai întîi descoperirile pe care le avem la îndemînă.

La Cernat, jud. Covasna, într-o așezare dacică, Székely Zoltán a descoperit două monede de argint, imitații după drahmele lui Alexandru cel Mare [1].

La Săcalu de Pădure, comuna Luerin, jud. Mureș, s-a descoperit o monedă dacică de tip Crișeni-Berchiș. Moneda este de bronz argintat [2].

O altă monedă dacică, de data aceasta de tip general Vîrteju-București, dar mult stilizat, a fost aflată în mod izolat în localitatea Reci [3], jud. Covasna, în anul 1952.

În bazinul superior al Mureșului, la Petelea [4], cunoaștem încă din secolul trecut, 1869, un tezaur de monede dacice. Localitatea aceasta a dat numele ei acestui tip de monede. Astfel, azi, tipul acesta de monede se numește Petelea. Monede asemănătoare se mai găsesc în județul Hunedoara la Sibișel [5]; la Turnu Roșu [6], jud. Sibiu; la Turda [7], jud. Cluj.

Din scurta înșirare a descoperirilor de monede dacice din partea de est, sud-est a Daciei transilvane, reiese că populația locală, triburile dacice din regiune, aveau legături de schimburi economice, dovedite prin descoperiri monetare, nu numai cu dacii din nordul, vestul și sudul Transilvaniei, ci și cu cei de la sud și est de Carpați. Cronologic tipurile monetare se datează în majoritatea lor în secolul al II-lea î.e.n., cele mai multe în a doua jumătate a lui.

Dar dacii din sud-estul Transilvaniei vor participa din plin la întreaga viață economică din secolele II—I î.e.n. și pentru motivul că pe aci trecea un drum comercial care lega prin Bretcu-Oituz pe dacii din valea Oltului superior cu daco-geții din Moldova.

Un alt element de unitate este constituit de faptul că în estul Transilvaniei au circulat toate monedele care sînt caracteristice circulației Daciei în cele două secole înaintea e.n.

Astfel drahmele orașelor Dyrrhachium și Apollonia de pe țărmul oriental al Mării Adriatice, ajung și în această regiune. Fără intenția de a încerca un inventar exhaustiv al localităților în care monedele amintite au fost aflate în regiune, vom da totuși unele cu titlul de exemplu. Așa ele au fost semnalate în cadrul județului Covasna la Cernatu [8], la Ghelința [9], la Dalnic [10], la Lemnia [11], la Zăbala [12] și undeva în fostul județ Ciuc [13]. Pe teritoriul județului Harghita aceleași drahme sînt semnalate la Cosmeni [14], la Odorheiul Secuiesc [15], la Sîncrăeni [16], la Toplița [17]. În plus, pe teritoriul județului Brașov, monedele menționate au apărut într-un tezaur la Teliu [18]. De aici drahmele amintite vor pătrunde la est de Carpați prin pasul Oituz, ajungînd în Moldova, unde sînt bine documentate [19]. Dar ele nu sînt singurele. Lor li se asociază tetradrahmele cetății Thasos, de la Marea Egee, din sudul Traciei și care apar în bogate tezaure în Dacia. Pentru regiunea care formează obiectivul preocupării noastre imediate putem cita unele descoperiri de acest fel, cu titlu de exemplu. Astfel în județul Mureș, sînt cunoscute la Bogata [20], la Măgherani [21], la Sîngeorgiu de Pădure [22]; apoi pe teritoriul județului Harghita au apărut la Jigodin [23], oraș Miercurea Ciuc; la Lueta [24], la Mărtiniș [25], la Sînmărtin [26]; iar în cuprinsul județului Covasna sînt semnalate la Cernatu [27], la Dalnic [28], la Dobolii de Jos [29] com. Ilieni, la Ghelința [30], la Turia [31].

Alături de tetradrahmele thasiene apar în regiunea care formează obiectul preocupării noastre și alte tetradrahme, cum sînt cele ale Primei Macedonii, caracteristice și ele pentru circulația lor în Dacia. Lăsăm, mai jos, să urmeze unele exemple. Laslăul Mic [32], com. Suplac și Petelea ambele în județul Mureș : Jigodin [33], oraș Miercurea Ciuc, jud Harghita ; Bicsad [34] ; în județul Covasna, la Hălchiu [35] și Sînpetru, jud. Brașov [36].

Un capitol nou este deschis în istoria triburilor dacice din regiunea de care ne ocupăm prin descoperirea de denari romani din timpul republicii. Aceste monede de argint se datează în secolul I î.e.n și în primele decenii ale secolului I e.n.

Numeroase tezaure, cum este cel de la Fotoș [37], Alungeni [38], Peteni [39] și multe altele, s-au aflat în regiune [40]. Acestor tezaure vin să li se adauge un mare număr de descoperiri izolate de denari romani republicani [41].

Cercetările recente au dovedit că moneda romană republicană de argint a circulat pe întreg teritoriul Daciei și în cantități imense [42]. Este destul să amintim că o evaluare globală a numărului acestor monede aflate în descoperiri se ridică azi la aproximativ 25 000 exemplare [43]. În ceea ce privește numărul localităților în care aceste monede au apărut, el este apreciat la vreo 450 pentru întreaga Dacie. Sud-estul Transilvaniei participă din plin cu numeroase asemenea descoperiri monetare, atît sub formă de tezaure, cît și ca aflări izolate. Geografic ele se înșiră atît pe valea Oltului superior, cît și pe aceea a afluenților lui.

În legătură cu prezența pe teritoriul Daciei a unor asemenea cantități de monede romane republicane, cum n-au fost aflate în nici o altă regiune sau populații aflate în afara hotarelor statului roman, este cazul, credem, să facem cîteva succinte observații. Ele vor fi structurate pe aceeași linie de sinteză pe care am mers și pînă acum.

În primul rînd notăm că moneda romană republicană prin răspîndirea ei, și de o parte și de cealalată a Carpaților, atît la sud cît și la est, subliniază încă odată potrivit specificului ei, unitatea populației daco-getice de pe întreg cuprinsul Daciei. Adăugăm amănuntul, nu lipsit de semnificație, că dincolo de aceste hotare etnice, la nord, la vest și la est, moneda romană republicană nu apare decît în mod sporadic și într-o etapă ulterioară [44]. În al doilea rînd avem de relevat alt fapt de ordin major : contactul daco-geților cu cultura romană, cu economia romană, și aceasta cu 200 de ani înainte de cucerire. Contactul acesta dintre daci și romani va continua pînă la cucerire. Noi credem că legăturile de care am pomenit n-au rămas fără ecou pentru cultura materială și spirituală a daco-geților. Pentru moment semnalăm că în domeniul culturii materiale tehnica romană, unelte romane, concepțiile romane, meșteri romani, sînt prezenți în Dacia. Cercetările arheologice în special în marile cetăți de la Grădiștea Muncelului, dar și cele de la Căpîlna, Piatra Craivii și mai ales cele recente de la Ocnița, Vîlcea, [45] ne dovedesc că influența romană a pătruns în diferite domenii ale tehnicii și culturii materiale. Pentru moment semnalăm unul din ecouri, surprins în domeniul culturii materiale : copierea monedei romane republicane în Dacia. Tipare monetare care reproduc cu fidelitate, pînă la identitate, denarii republicani, au fost aflate în cetatea dacică

de la Tilișca. Dar și regiunea din sud-estul Transilvaniei a cunoscut asemenea tipare.

Un asemenea tipar a fost găsit la Brașov, dar s-a pierdut în cursul timpului. Dar dacă tiparul s-a pierdut, ceea ce s-a păstrat și găsim tocmai în regiunea de care ne ocupăm este rezultatul acestei acțiuni : moneda bătută de către localnici, pentru nevoi locale, cu tiparele amintite. Asemenea monede au fost semnalate în tezaurul de la Peteni. Este doar un exemplu. O analiză aprofundată a materialului deja cunoscut va scoate în evidență și alte asemenea exemplare.

Privite în ansamblu descoperirile de monede la dacii din sud estul Transilvaniei ne îngăduie să formulăm unele încheieri de ordin mai general. Asupra lor aș vrea să punctez în final.

Textele literare păstrate de către autorii antici ne dovedesc unitatea din punct de vedere etnic a triburilor daco-getice de pe întreg cuprinsul Daciei. Pe de altă parte cercetarea arheologică a dovedit după îndelungate și migăloase studii că cultura materială, dar și cea spirituală a daco-geților în amplul context geografic de care am amintit, are anumite caractere generale comune, care exprimă aceeași unitate ca și textele literare, completînd-o, cu documentele aflate în pămînt.

Cercetarea numismatică vine să completeze în continuare această documentare aducînd noi dovezi în sprijinul unității lumii daco-getice.

Pe de o parte această unitate este susținută de existența unei anumite monede grecești care a circulat în toată Dacia. Acest original grecesc, tetradrahma de tip Filip II, a servit drept model pentru întreg teritoriul daco-getic. Doar interpretările regionale dau monedelor un **facies** local.

Pe de altă parte, monedele străine, altele decît cele de timp Filip II, cum sînt drahmele din Dyrrhachium și Apollonia, tetradrahmele thasiene, cele ale Macedoniei Prima, iar în secolul I î.e.n denarii Romei republicane, vor circula, toate, pe exact același teritoriu.

Unitatea daco-getică, pe întreg teritoriul Daciei, menționată de textele antice, confirmată în domeniul culturii materiale și spirituale de cercetarea arheologică, este completată cu unitatea economică, susținută și întărită de circulația monetară.

NOTE

1 SZÉKELY ZOLTÁN, **Monede dacice în colecția Muzeului din Sf. Gheorghe** în **SCN**, 6, 1975, p. 175.

2 SZÉKELY Z. **ibid.**, p. 176 și fig. 1/2.

3 Idem, **ibidem**, p. 175 și fig. 1/1.

4 E. A. Bielz, **Dakische Tetradrachmen. Ein Beitrag zur Münzkunde Siebenbürgens,** în **AVSL**, 11, 1873—1874, p. 462—463. Asupra acestui tip de monede vezi Const. Preda, Monedele geto-dacilor, București, 1973, p. 312 și urm.

5 E. A. BIELZ, **loc. cit.**, p. 461 Cf. C. Gooss, **Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens,** în **AVSL**, 13, 1876, p. 214.

6 N. LUPU und AL. MUREȘANU, în **Forschungen zum Volks- und Landeskunde 3,** 1960, p. 185. Cf. C. Preda, **op. cit.**, p. 314.

7 E. CHIRILĂ și N. CHIDIOȘAN, în **AMN**, 2, 1965, p. 647. Cf. Const. Preda, **op. cit.** p. 314. Pentru răspîndirea în continuare a monedelor dacice de tip Filip al II-lea vezi și B. Mitrea, **Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista**, în **ED**, 10, 1945, p. 27—45. Iudita Winkler, **Contribuții numismatice la istoria** Daciei, în **SCS** Cluj, VI, 1955, p. 64—67, iar mai nou Const. Preda, **op. cit.**, passim.

8 B. MITREA, și SZÉKELY Z., în **Materiale**, 2, 1956, p. 678.

9 B. MITREA, **Penetrazione...**, în **ED**, 10, 1945, p. 93, nr. 25.

10 ION GLODARIU, **Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană**, Cluj, 1974, p. 263, nr. 80.

11 B. MITREA, **Descoperiri...**, în **SCIV**, 17, 1966, p. 417, nr. 2. După o comunicare a lui Székely Zoltán.

12 B. MITREA, **Descoperiri...**, în **SCIV**, 20, 1969, p. 164, nr. 13. După o comunicare a lui Székely Zoltán.

13 B. MITREA, **Penetrazione...**, în **ED**, 10, 1945, p. 89, nr. 27.

14 M. I. MACREA, **Contribuții la un repertoriu numismatic al Daciei**, în **AISC** Cluj, 1, 1928—1932, p. 127.

15 I. GLODARIU, **op. cit.**, p. 271, nr. 55.

16 DORIN POPESCU, **Le trésor dace de Sîncrăeni**, în **Dacia**, N.S., 2, 1958, p. 81, nr. 19

17 IUDITA WINKLER, **Contribuții numismatice la istoria Daciei** în **SCS** Cluj, VI, 1955, p. 114, nr. 52 unde este citat M. Macrea, în AISC, 1, p. 127.

18 B. MITREA, **Descoperiri...**, în **SCIV**, 12, 1961, p. 147, nr. 12.

19 B. MITREA, **Monedele orașelor Dyrrhachium și Apollonia în Moldova**, în **SCN**, 2, 1958, p. 27—93, unde se găsesc menționate principalele descoperiri pînă la aceea dată. Pentru cele apărute ulterior, vezi B. Mitrea, **Alte drahme din Dyrrhachium descoperite în Moldova și drumul lor de pătrundere la est de Carpați. (Tezaurul de la Grozești)** în **SCN**, 5, 1971, p. 21—38. Mai nou, C. Buzdugan, în **SCN**, 6, 1975, p. 201—206.

20 CONST. MOISIL, în **BSNR**, X, 1913, p. 64, nr. 28. I. Marțian, **Repertoriu...**, 1920, p. 9, nr.76, unde pomenește de „6 chilograme de tetradrachme de Thasos barbare", Plecînd de la greutatea de aproximativ 16 g a unui exemplar se poate presupune că au fost circa 375 exemplare și nu 800 cum s-a notat mai tîrziu în literatura de specialitate.

21 SZÉKELY Z., în **SCN**, 3, 1960, p. 555, nr. 1.

22 I. MARȚIAN, **Repertoriu...**, 1920, p. 34, nr. 589.

23 I. GLODARIU, **op. cit.**, p. 257. nr. 55.

24 I. WINKLER, **Descoperiri de monede antice în Transilvania**, în **SCN**, 2, 1958, p. 403, nr. 7—8.

25 C. GOOSS, **Chronik**, p. 235.

26 I. GLODARIU, **op. cit.**, p. 265, nr. 135.

27 B. MITREA, **Découvertes...**, în **Dacia**, N. S., 5. 1961, p. 585, nr. 5 Informație Székely Z.

28 I. GLODARIU, **op. cit.**, p. 263, nr. 80.

29 Idem, **ibidem**, p. 263, nr. 83.

30 C. GOOSS, Chronik, p. 222.

31 I. WINKLER, Contribuții ..., p. 106 nr. 61. Pentru situația generală a se vedea B. Mitrea, **Penetrazione...**, p. 64 și urm., iar mai nou E. Chirilă und G. Mihăescu, **Der Münzhort von Căprioru. Beiträge zur Chronologie und Umlauf der Tetradrachmen von Macedonia Prima und der Insel Thasos**, Tîrgoviște, 1969.

32 I. GLODARIU, **op. cit.**, p. 260, nr. 19. Pentru priviri de ansamblu asupra tetradrahmelor emise de Macedonia Prima, a se vedea **Penetrazione...**, loc. cit., p. 74—78 ; I. Winkler, **Contribuții...**, p. 108—116 ; E. Chirilă u. G. Mihăescu, **Der Münzhort von**

Căprioru, Tîrgoviște, 1969, passim. Totalizări și considerații pe marginea lor, la I. Glodariu, **op. cit.,** p. 91.

33 I. Glodariu, **op. cit.,** p. 260, nr. 18.

34 I. WINKLER, **Contribuții . . .,** p. 108, nr. 2.

35 I. GLODARIU, **op. cit.,** 260, nr. 15.

36 E. CHIRILĂ și I. POP, **Tezaurul monetar de la Sînpetru,** în **Apulum** VII, 1, p. 145—170.

37 B. MITREA, și SZÉKELY Z., în **Materiale** 2, 1956, p. 645—683.

38 SZÉKELY Z., în **Dacia,** XI—XII, 1945—1947, p. 105—114.

39 SZÉKELY Z., în **SCIV,** 16, 1965, p. 58—64.

40 I. GLODARIU, **op. cit.,** p. 276—298 și harta (pl. XIV și cu harta mărită tocmai a regiunii care ne interesează și din care reiese în mod pregnant larga răspîndire a a monedelor romane și de tip roman în regiunea pe care o cercetăm.

41 Vezi, I. GLODARIU, harta citată mai sus și trimiterile la text.

42 Mai nou, I. Winkler, **Schatzfunde . . .,** în **JNG,** 17, 1967, p. 133—156.

43 Pentru totalizări și interpretări vezi I. Glodariu, **Relații. . .,** p. 94—100.

44 ANDRZEJ KUNISZ, **Chronologia naptywu pieni, dza rzymskiego na ziemie Malopolski,** Wroclaw, etc., 1969.

45 D. BERCIU, în **SCIV,** 25, 1974, p. 381—387.

46 B. MITREA, **Moneda republicană romană și unitatea lumii geto-dacice,** în **Unitate și continuitate în istoria poporului român,** sub redacția lui D. Berciu, București, 1968 p. 53—64.

47 I. MARȚIAN, **Repertoriu,** 1920, p. 25, nr. 402 „Tipar monetar roman C. Marius, Capito".

48 M. MĂCREA, **Repertoriul arheol.,** Mss, s.v. Brașov,

49 R. VULPE,

50 E DÖRNER,

51 SZÉKELY, Z., **SCIV,** 16, 1965, p. 58—64.

AȘEZĂRI DIN SEC. VI—IX E. N. ÎN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

SZÉKELY ZOLTÁN

Partea I

În ultimii ani una dintre problemele cele mai importante ale istoriei României a fost cunoașterea culturii materiale a epocii prefeudale în Transilvania, perioadă pentru care datele arheologice și istorice erau foarte puține. Prin cercetările executate în vestul, în centrul și în sud-estul Transilvaniei această lipsă a fost în parte lichidată, cunoștințele noastre înmulțindu-se în chip simțitor asupra acestei epoci, în care s-a petrecut procesul formării poporului și a limbii române. În valea Tîrnavei Mari săpăturile de la Bratei au identificat cultura materială a populației autohtone din sec. V—VI e.n. Au urmat descoperirile din sec. VII e.n. de la Bezid, Sălașuri [1], Cristurul Secuiesc, Simonești și Eliseni, la care s-au mai adăugat și săpăturile executate în marea așezare de la Filiaș tot în Valea Tîrnavei Mari săpată în întregime *. Descoperirile acestea au fost urmate și de săpăturile făcute la Poian, în colțul sud-estic al Transilvaniei, fiind descoperită o altă mare așezare cercetată tot în întregime. În afară de acestea au mai fost săpate așezările de la Angheluș, Cernat și sondată parțial așezarea de la Coșeni (jud. Covasna). Observațiile făcute în aceste așezări, precum și materialul furnizat, ne pune în stare de a putea contura cultura materială a populației din epoca prefeudală în sec. VII—IX în sud-estul Transilvaniei și să putem trage unele concluzii de ordin istoric și cronologic privind problema etnogenezei poporului român.

1. Așezarea de la Filiaș (jud. Harghita).

Așezarea este situată într-o vale laterală a Tîrnavei Mari pe un teren arat care se află la sud de comună și care aparține cooperativei agricole de producție — Victoria. Terenul e mărginit la sud de un pîrîu cu mal abrupt, la est de o terasă ridicată din care pornește coama unui munte. La nord terenul se ridică, iar la vest latura este în pantă ușoară, care se continuă în terasa Tîrnavei Mari, pe care se află comuna. Suprafața așezării în direcție est-vest este lungă de 460 m și lată de 120 m (fig. 1).

Terenul pe care se află așezarea a fost arat cu tractorul în anul 1961 cu care prilej s-au observat pete rotunde de culoare neagră-cenușie pe a

căror suprafață se găseau pietre și fragmente de vase. Directorul școlii din comună Fazakas Lajos a anunțat pe Molnár István, directorul Muzeului din Cristur, care împreună cu subsemnatul, în toamna anului 1961 am făcut un sondaj de verificare : în marginea sudică a locului s-a descoperit un bordei cu pietrar (B 1). În urma acestei descoperiri, în cursul anilor 1962—1964, așezarea a fost cercetată prin săpături ; s-a constatat că în partea estică a terenului pînă la terasa ridicată se întinde o așezare din epoca bronzului, aparținînd culturii Wietenberg, fortificată cu un șanț și val ; pe toată suprafața terenului au fost găsite sporadic fragmente de vase dacice și romane, care se pot încadra în perioada de după cucerirea Daciei. Peste așezarea din epoca bronzului și cea dacică s-a suprapus o așezare din perioada prefeudală, care formează subiectul lucrării de față.

Așezarea prefeudală ocupă toată suprafața terenului de-a lungul malului pîrîului cunoscut sub denumirea de pîrîul lui „Kálmán Tanorok", cuprinzînd semibordeie. Acestea se găsesc la distanțe diferite unul de altul, unele fiind grupate (B 7—8), iar altele risipite. Au fost săpate 41 de semibordeie care au formă dreptunghiulară, de dimensiuni variate ; în general au 3 x 3,5 m cu axa lungă nord-sud sau est-vest. Urme de pari nu s-au constatat la nici un bordei. Probabil că acoperișul lor a fost în două ape. În afară de bordeie, s-a găsit o singură groapă prefeudală, în bordeiul nr. 34 avînd pereții drepți și fundul plat. Dimensiunile : diametrul gurii 1 m, adîncimea 1,10 m. Fiecare bordei a avut într-un colț o vatră construită din pietre. Vetrele de foc erau de două tipuri : 1, vatra făcută din lespezi mari de piatră așezați pe muchie în colțul bordeiului avînd o latură liberă spre interior (pietrar, fig. 2/1—5) și 2, vatra deschisă de formă circulară, făcută din lespezi de piatră așezați pe pămînt. Acestea din urmă erau de obicei așezate în afara bordeiului, lîngă unul din pereții lui. (fig. 2/1—2). Într-un singur caz la bordeiul 34, a fost găsită o vatră circulară înăuntru, dar și la aceasta marginea a fost făcută cu lespezi de piatră așezați pe muchie. Astfel de vatră s-au găsit numai 5. În bordeiul nr 7 vatra a fost făcută din pietre, însă nu în formă de pietrar. Vatra a fost deschisă, înconjurată de pietre în formă circulară.

În următoarele dăm descrierea bordeielor cu inventarul lor. Numerotarea bordeielor s-a făcut în ordinea lor de descoperire.

Bordeiul nr. 1. Dimensiunile : 4 x 4 m, ad. 0,50 m ; vatra — pietrar în colțul nord-estic. Inventarul bordeiului : un străpungător de os, un vîrf de lance de fier, o placă de fier cu capătul încovoiat (Pl. X, 4, 8—9) și o placă de bronz perforată la mijloc și la capete. (Pl. X, 7). În vatră și în jurul ei au fost găsite fragmente de vase făcute cu mîna și la roată. S-au întregit cinci vase. Acestea sînt : 1 vas borcan făcut cu mîna din pastă cu mici pietricele de culoare brună ; formă cu umeri dezvoltați și buza răsfrîntă. Înălțimea : 29 cm, diametrul buzei 25 cm, al fundului 11 cm. Sub buză e găurit, semn că vasul a fost reparat (Pl. I/1) ; 2, vas borcan făcut cu mîna din pastă cu pietricele de culoare brună ; marginea decorată cu alveole este răsfrîntă în afară ; înălțimea 28 cm (Pl. I/3) ; 3, vas borcan similar (Pl. I/2) ; 4, vas borcan făcut la roată înceată din pastă cu mici pietricele, de culoare brun închis. Pe umăr e decorat cu striuri paralele.

Dimensiunile : înălțimea 26 cm, diametrul gurii 14 cm, al fundului 10 cm (Pl. I/4) ; 5, vas borcan făcut la roată bună din pastă bună de culoare brun închisă. Marginea este tăiată, iar pe umăr e decorat între benzi de linii paralele cu linii în val. Dimensiunile : înălțimea 26 cm, diametrul gurii 18 cm, al fundului 11 cm, (Pl.I/5).

Bordeiul nr. 2. Fundul bordeiului la 1 m adîncime de la nivelul actual. Dimensiunile : 4,25 x 3,75 m, cu axa lungă nord-vest sud-est. Vatra pietrar distrusă se găsea în regiunea de mijloc a peretelui vestic. În afară lîngă colțul vestic al bordeiului la o distanță de 1 m se găsea o vatră circulară podită cu lespezi de piatră. În jurul vetrei au fost găsite fragmente de vase făcute cu mîna și la roată înceată. S-a întregit un vas făcut la roată din pastă bună, de culoare cenușie închis, cu marginea răsfrîntă. Înălțimea 27 cm, diametrul buzei 18 cm, al fundului 10 cm. (Pl. I/6) Un fragment de vas făcut cu mîna din pastă cu mici pietricele e decorat cu benzi de mici linii orizontale (Pl. II/6). Un fragment de vas lucrat la roată înceată din pastă cu cioburi pisate de culoare neagră, e decorat cu striuri paralele. Tot la roată înceată este și un fragment de margine cu buza răsfrîntă ; este decorat pe umeri cu benzi formate din striuri paralele și din linii ondulate (Pl. III/2).

Bordeiul nr. 3. Dimensiunile : 4,25 x 3,75 m, cu axa lungă est-vest. Vatra pietrar distrusă, se găsea în colțul sud-vestic. Inventarul bordeiului constă în cîteva fragmente de vase făcute cu mîna și la roată.

Bordeiul nr. 4. Fundul bordeiului se găsea la 60 cm de la nivelul actual. Dimensiunile : 2,75 x 2,65 m, vatra pietrar în colțul nord-estic. În jurul vetrei au fost găsite cîteva fragmente de vase făcute cu mîna și oase de animale.

Bordeiul nr. 5. Fundul bordeiului a fost la 45 cm adîncime de la nivelul actual. Dimensiunile : 4 x 2,75 m, cu axa lungă nord-vest sud-est, vatra pietrar în colțul sud-vestic. În jurul vetrei au fost găsite funduri de vase și de margini făcute cu mîna și la roată (Pl. VI/4—5, 9, 11—12, 16—18). Un fragment de vas făcut la roată înceată e decorat cu striuri paralele (Pl. V/15).

Bordeiul nr. 6. Fundul bordeiului a fost la 1 m adîncime de la nivelul actual. Dimensiunile : 3,50 x 3,25 m, cu axa lungă nord-vest sud-est. Vatra pietrar în regiunea de mijloc a peretului estic al bordeiului. În vatră au fost găsite cîteva fragmente de vase făcute cu mîna și la roată.

Bordeiul nr. 7. Fundul bordeiului la 40 cm adîncime de la nivelul actual. Dimensiunile : 3,40 x 3 m, cu axa lungă nord-sud. Vatra așezată în colțul sud-vestic al bordeiului. Marginile au fost făcute din pietre mici, iar spatele din pietre mai mari ; vatra nu a fost acoperită. În jurul vetrei și în interiorul bordeiului au fost găsite fragmente de vase făcute cu mîna și la roată. Fundurile găsite sînt făcute din pastă cu pietricele mici și au grosimea între 1—3,5 cm (Pl. IV/8). Cel mai gros e tăiat cu sfoară (Pl. IV/7). Un alt fragment e lucrat la roată rapidă. Marginile sînt din vase făcute cu mîna din pastă cu multe pietricele avînd buza răsfrîntă (Pl. VI/14, VII/11). Aceste vase sînt de obicei fără decor (Pl. IV/5). Se întîlnesc însă margini din două vase a căror bază este decorată la exterior ca și la inte-

rior, precum și pe umăr cu benzi de linii în val (Pl. IV/1,1 a, 4). Marginea unui vas mare lucrat cu mîna e decorată pe buză cu alveole (Pl. VI/10). Marginile de vase făcute la roată bună sînt din pastă cu pietricele, cu buza îngroșată sau tăiată drept fără decor sau decorate cu bandă cu striuri (Pl. IV/6, 9, 10—11 ; V/12 ; VI/10, 15, 17 ; VII/12, 14, 16—18).

Bordeiul nr. 8. Are fundul la 0,45 m adîncime de la nivelul actual. Dimensiunile : 3,80 x 3,80 m, cu vatră pietrar în colțul de sud-vest. Din inventarul bordeiului fac parte un fund de vas și un fragment de margine avînd pe buză alveole făcute cu mîna.

Bordeiul nr. 9. S-a păstrat numai vatra pietrar la o adîncime de 0,25 m ; terenul fiind în pantă groapa bordeiului s-a prăbușit. În vatră au fost găsite fragmentele unui vas borcan făcut cu mîna din pastă cu multe pietricele și cu cioburi pisate, avînd buza răsfrîntă și decorată cu alveole (Pl. V/7 ; VII/2).

Bordeiul nr. 10. Fiind așezat în pantă a fost distrus. S-au păstrat doar resturile pietrarului la adîncimea de 0,25 m.

Bordeiul nr. 11. Vatră-pietrar a unui bordei distrus cu baza la adîncimea de 0,25 cm. Fără inventar.

Bordeiul nr. 12. Fundul bordeiului a fost la 0,57 m adîncime de la nivelul actual. Vatra-pietrar în parte distrusă, se găsea în colțul sud-estic. Dimensiunile: 2,60 x 2,60 m. Inventarul bordeiului constă din fragmente de vase făcute cu mîna și la roată bună. Acestea din urmă sînt margini (Pl. V/9, 10, 14) și fragmente din pîntecul unui vas decorat cu benzi de linii în val, uneori alternînd cu benzi de striuri (Pl. V/11 ; VII/1, 3, 10).

Bordeiul nr. 13. A tăiat un bordei dacic ; fundul bordeiului se găsea la 0,78 m adîncime de la nivelul actual. Vatra-pietrar a fost în regiunea de mijloc a peretelui sud. Inventarul constă din puține fragmente de vase făcute cu mîna (Pl. VII/8).

Bordeiul nr. 14. Fundul bordeiului a fost la 0,36 m adîncime de la nivelul actual. Vatra-pietrar era la mijloc, lîngă peretele estic. Dimensiunile : 4,80 x 4,10 m, cu axa lungă est-vest. În jurul vetrei puține fragmente de vase făcute cu mîna. Un fragment de margine cu buza puțin răsfrîntă, tăiată drept (Pl. VII/5) și un fragment cu decor cu linii incizate (Pl. VII/6).

Bordeiul nr. 15. Fundul bordeiului la 0,54 m adîncime de la nivelul actual avînd vatra-pietrar în colțul sud-estic. Dimensiunile : 4,40 x 4,40 m. În jurul vetrei a fost găsit un străpungător de os (Pl. X/6) și multe fragmente de vase. S-a întregit un vas făcut cu mîna din pastă cu pietricele, de culoare brun-închis. Buza e răsfrîntă și decorată cu incizii verticale. E înaltă de 28,5 cm, diametrul fundului 10 cm (Pl. II/1 ; VII/4). Un alt vas similar e fără decor. (Pl. I/9). Marginile de vase lucrate cu mîna au buza răsfrîntă și sînt sau fără decor sau decorate cu alveole sau cu crestături (Pl. V/4—6 ; IX/8, 11). Un fragment de tigaie lucrat din pastă grosolană, slab arsă (Pl. V/1). Un vas întregit parțial e decorat pe umăr cu striuri distanțate. (Pl. V/8). Un fragment de margine cu buza dreaptă e decorată pe umăr cu striuri paralele (Pl. V/15). Celelalte fragmente făcute la roată înceată sînt decorate cu striuri paralele sau cu linii în val între striuri paralele (Pl. V/13, 16 ; VII/7, 9 ; IX/1—7, 12).

Bordeiul nr. 16. Vatra-pietrar în stare răvășită era la adîncimea de 25—35 cm de la nivelul actual, fără inventar.

Bordeiul nr. 17. Resturile unei vetre-pietrar au fost la adîncimea de 0,25—0,35 m de la nivelul actual ; fără inventar.

Bordeiul nr. 18. Fundul bordeiului a fost la adîncimea de 0,53 cm. A avut în colțul sud-vestic o vatră de formă ovală cu suprafața lutuită. Dimensiunile : 3,40 x 2,40 m, cu axa lungă nord-sud. Colțul nord-vestic al bordeiului a tăiat marginea unei gropi acoperită cu o placă de piatră. Groapa a avut o formă de sac ; diametrul gurii 0,90 m, adîncimea 0,92 m, nu a conținut resturi arheologice. În afara bordeiului lîngă colțul sud-vestic au fost multe fragmente de vase dacice. Bordeiul nu conținea material ceramic prefeudal și îl considerăm dacic.

Bordeiul nr. 19. Fundul bordeiului a fost la 0,70 m adîncime de la nivelul actual. O vatră-pietrar în stare răvășită se găsea în colțul nord-vestic. Dimensiunile : 3,60 x 4,20 m, cu axa lungă est-vest. Inventarul bordeiului constă din funduri și margini de vase făcute cu mîna din pastă cu pietrice sau lucrate la roată (Pl. VII/13, 15).

Bordeiul nr. 20. S-a suprapus bordeiului nr. 19. Fundul bordeiului a fost la adîncimea de 0,40 m. A avut vatră pietrar în colțul nord-estic. Lîngă peretele sudic al bordeiului a fost găsită placa cu butoni a unei fibule de bronz și un inel de tîmplă din bronz cu capătul încovoiat. (Pl. IX/9—10, 10 a).

Bordeiul nr. 21. La adîncimea de 0,25 m sau păstrat numai pietrele de la baza unei vetre-pietrar printre care au fost fragmente de vase și jumătate dintr-o piatră de măcinat de tip roman. Dimensiunile bordeiului nu s-au putut stabili. Materialul ceramic constă din margini de vase lucrate cu mîna și avînd buza ușor răsfrîntă, o margine lucrată la roată are buza îngroșată. Un fragment de margine pe buză e decorat cu alveole (Pl. V/2). Un alt fragment de margine dintr-un vas făcut la roată înceată pe umeri e decorat cu striuri paralele (Pl. V/3). Au mai fost găsite și oase de animale.

Bordeiul nr. 22. Fundul bordeiului la 0,57 m adîncime de la suprafața nivelului actual. Vatra-pietrar se găsea în colțul nord-vestic. Lîngă peretele de apus al bordeiului a mai fost o vatră circulară cu diametrul 1 m făcută din plăci de piatră așezate plat. Dimensiunile : 3,50 x 3, m cu axa lungă nord-vest. În jurul vetrei au fost găsite trei străpungătoare de os (Pl. X/2—3), jumătatea unui prîsnel de lut (Pl. X/17), un vîrf de săgeată de fier cu trei aripioare (Pl. X, 24), și multe fragmente de vase făcute cu mîna și la roată. Acestea sînt bucăți, de margini, funduri și părți din umăr. Cele făcute la roată sînt lucrate din pastă compactă și decorată cu striuri și cu benzi de linii în val și orizontale. (Pl. VIII/1—23).

Bordeiul nr. 23. Fundul bordeiului a fost la 0,42 m adîncime de la nivelul actual. Vatră-pietrar în colțul nord-vestic. Dimensiunile : 3,35 x 3,35 m. În jurul vetrei au fost găsite numeroase fragmente de vase făcute cu mîna și la roată. Cele făcute cu mîna sînt margini, funduri și bucăți din umăr din pastă cu cioburi pisate și cu pietrici mici. Buza unei margini de vas e decorată cu alveole, restul fără decor. S-a întregit un vas lucrat cu

mîna, înalt de 23 cm, diametrul buzei 22 cm. Marginile de vase făcute la roată sînt din pastă zgrunţuroasă, şi au buză îngroşată şi răsfrîntă. Cîteva fragmente de vase sînt decorate cu benzi formate din striuri sau din linii în val. Au mai fost găsite oase de animale şi un străpungător de os. S-a mai găsit apucătoarea unui vas mic de bronz (Pl. X/10).

Bordeiul nr. 24. Fundul bordeiului a fost atins la 0,50 m adîncime de la nivelul actual, cu vatră pietrar în colţul nord-estic. Dimensiunile : 3,25 x 3,25 m. Fără inventar.

Bordeiul nr. 25. Fundul bordeiului a fost la 0,25 m adîncime de nivelul actual, cu vatră pietrar în colţul nord-estic. Dimensiunile : 4 x 4,50 m cu axa lungă est-vest. În jurul vetrei au fost găsite un fund de vas, o margine de vas lucrat cu mîna decorată cu alveole ; două fragmente lucrate la roată sînt decorate cu striuri şi cu linii în val.

Bordeiul nr. 26. Fundul bordeiului a fost la 0,15 m adîncime de la nivelul actual, cu vatra-pietrar în colţul nod-vestic. Dimensiunile : 4 x 3,20 m. Inventarul bordeiului constă din cîteva fragmente de vase făcute cu mîna şi un fragment decorat cu linii în val lucrat la roată.

Bordeiul nr. 27. Fundul bordeiului a fost la adîncime de 44 cm de la nivelul actual, iar vatra pietrar în colţul nord-estic păstrată în stare răvăşită. Dimensiunile : 3,50 x 3,25 m. Fără inventar.

Bordeiul nr. 28. Fundul bordeiului la adîncimea de 0,24 m de la nivelul actual, avînd vatra-pietrar în colţul nord-estic. Dimensiunile : 4,25 x 4 m. Inventarul constă din cîteva fragmente de vase făcute cu mîna şi dintr-un vîrf de săgeată de fier cu trei aripioare. (Pl. X/25). Un fragment de margine dintr-un vas făcut la roată e decorat interior şi cu linii în val (Pl. III/17).

Bordeiul nr. 29. Fundul vetrei a fost la adîncimea de 28 cm de la nivelul actual, vatra-pietrar distrusă în colţul sud-vestic Dimensiunile : 3,35 x 3 m. Fără inventar.

Bordeiul nr. 30. Fundul bordeiului la 0,45 m de la nivelul actual. Vatra-pietrar în colţul nord-vestic. Dimensiunile : 4 x 3,25 m, cu axa lungă nord-sud. În jurul vetrei au fost găsite două străpungătoare de os (Pl. X/5,41), un prîsnel întreg de lut, (Pl. X/19, 20) şi încă o jumătate, fragmente de vase făcute cu mîna şi la roată. Două fragmente de buză sînt decorate cu alveole. Un fragment de margine dintr-un vas făcut la roată cu buza răsfrîntă şi tăiată drept e decorat cu o bandă de linii în val urmată de linii paralele (Pl. III/7). Alt fragment de vas este decorat cu striuri adînci distanţate (Pl. III/9).

Bordeiul nr. 31. Fundul bordeiului a fost la adîncimea de 0,42 m şi a avut vatra-pietrar în colţul sud-vestic. Dimensiunile : 4 x 3,50 m. În bordei s-a găsit o străpungătoare de os, cîteva funduri şi margini de vase făcute cu mîna din pastă cu pietricele şi la roată din pastă mai compactă, decorate cu caneluri.

Bordeiul nr. 32. Fundul bordeiului la 0,46 m adîncime de la nivelul actual cu vatra-pietrar în colţul sud-estic. Dimensiunile : 4 x 2,5 m, cu axa lungă nord-est sud-vest. În bordei s-au găsit fragmente de vase făcute cu

mîna și la roată. Un fragment de vas făcut la roată este decorat cu caneluri distanțate. Un alt fragment e decorat cu linii în val.

Bordeiul nr. 33. Fundul bordeiului a fost la adîncimea de 0,65 m de la nivelul actual, iar vatra-pietrar în colțul nord-estic. Dimensiunile : 4,50 x 3,50 m, cu axa lungă nord-vest sud-est. Inventarul bordeiului constă din o străpungătoare de os și fragmente de vase, funduri și margini, făcute cu mîna și la roată. Cele făcute cu mîna sînt fragmente din pastă grosolană cu multe pietricele, vase borcane cu buza răsfrîntă uneori cu decor alveolat. Un fragment de margine are buza lată decorată cu bandă de linii în val. (Pl. I/12).

Bordeiul nr. 34. Fundul bordeiului a fost atins la adîncimea de 0,52 m. Dimensiunile : 4 x 4 m. Vatra circulară în colțul nord-vestic, făcută dintr-o lespede mare, înconjurată cu pietre. Lîngă peretele sudic al bordeiului a fost o groapă în formă de sac cu fund plat și ars. Diametrul gurei 1 m, adîncime 1,10 m. În groapă n-a fost material arheologic. În afara bordeiului, lîngă colțul nord-vestic, a fost o vatră, avînd la spate lespezi de piatră așezați pe muchie. Inventarul bordeiului constă din multe funduri și margini făcute cu mîna și la roată rapidă și la roată înceată decorate cu striuri ; un fragment de țigaie.

Bordeiul nr. 35. Fundul bordeiului a fost la adîncimea de 0,35 m cu vatra-pietrar în colțul sud-estic. Dimensiunile : 3 x 3,50 m cu axa lungă nord-sud. Inventarul bordeiului constă din fragmentele unui vas care s-a întregit, făcut cu mîna din pastă cu multe pietricele. Are buza răsfrîntă și e înalt de 22,5 cm (Pl. II. 2).

Bordeiul nr. 36. Fundul bordeiului la 0,48 m adîncime de la nivelul actual. Dimensiunile : 3,75 x 3,25 m cu axa lungă nord-sud. Lîngă peretele nordic în afara bordeiului a fost o vatră circulară făcută din lespezi de piatră. În jurul vetrei și în interiorul bordeiului au fost găsite multe fragmente de vase făcute cu mîna și la roată. (Pl. VI/2, 6—8). Au fost întregite trei vase făcute cu mîna din pastă cu multe pietricele. Primul vas are un corp svelt cu buza ușor răsfrîntă și decorată cu alveole. Dimensiunile : înălțimea 20 cm, diametrul gurii 13 cm, al fundului 10 cm, peretele e gros de 1 cm. (Pl. II/11). Vasul al doilea e făcut din pastă mai compactă și decorat cu alveole pe buză și pe umăr. Dimensiunile : înălțimea 19,2 cm, diametrul gurii 12,5 cm, al fundului 8,5 cm. (Pl. II/3). Vasul al treilea este făcut din pastă cu multe pietricele, are corpul svelt, cu buza răsfrîntă și decorată cu alveole. Dimensiunile : înălțimea 22,6 cm, diametrul gurii 13 cm, iar al fundului 9,5 cm. (Pl. II/5). Celelalte fragmente sînt funduri și margini de vase. Un fund tăiat cu sfoară. Un fragment de umăr are ca decor o bandă de striuri urmată de o bandă de linii în val. Alte fragmente de margini pe buză au fost decorate cu crestături. La roata înceată e făcut un fragment de vas cu decor de linii paralele și în val, executate în mod stîngaci. (Pl. III/10). La roată bună e făcut din pastă ciment, un fragment de margine cu buza răsfrîntă în afară, șănțuită în interior și cu margine tăiată drept.

Bordeiul nr. 37. Fundul bordeiului a fost la 0,71 m adîncime de la suprafața actuală, cu vatra-pietrar în colțul nord-estic. Dimensiunile :

3 x 2,5 m, cu axa lungă nord-vest sud-est. Lîngă colțul nord-estic al bordeiului a fost o vatră circulară făcută din lespezi de piatră. Inventarul bordeiului constă din multe fragmente de vase făcute cu mîna și la roată. Cele făcute cu mîna sînt din pastă cu multe pietricele sau mai compactă, funduri, margini și bucăți din umăr. Un vas mare făcut din pastă mai compactă cu buza răsfrîntă e decorat pe buză cu alveole, iar pe umăr cu bandă de linii paralele urmată de o bandă de linii în val. (Pl. III/3). Un fund de vas făcut la roata înceată e perforat și e decorat cu striuri. Partea de jos a unui vas făcut la roată rapidă are ca decor caneluri și coaste ca și un fragment dintr-un vas făcut la roata înceată. (Pl. IV/1, 3). Din inventarul bordeiului mai fac parte două mărgele de lut tubulare, una lungă de 4 cm, groasă de 1,6 cm, cealaltă lungă de 3 cm și groasă de 2 cm. (Pl. X/15—16).

Bordeiul nr. 38. Fundul bordeiului la adîncimea de 0,38 m de la nivelul actual avînd vatra-pietrar în colțul nord-vestic. Dimensiunile : 3,25 x 2,5 m, cu axa lungă est-vest. În bordei s-au găsit bucăți de margini și de umăr dintr-un vas făcut cu mîna din pastă compactă (Pl. III/11) și partea de jos al unui vas făcut la roată înceată și decorat cu caneluri și coaste (Pl. III/5).

Bordeiul nr. 38 a. Lîngă peretele sudic al bordeiului nr. 38 a fost descoperită o vatră pietrar distrusă : în parte la adîncimea de 0,20 m ; dimensiunile nu s-au putut stabili. A fost fără inventar.

Bordeiul nr. 39. Fundul bordeiului la adîncimea de 0,45 m de la nivelul actual cu vatra-pietrar în colțul nord-estic. Dimensiunile : 3 x 3,5 m. Din bordei provin fragmente de vase, margini funduri, părți din umăr făcute cu mîna din pastă cu multe pietricele (Pl. III/4). A fost întregit un vas mic, cu buza foarte puțin răsfrîntă, înălțimea 12,2 cm. (Pl. I/11). La roată înceată este lucrat un fragment de margine cu buza răsfrîntă în afară fiind decorat pe umăr cu o bandă de linii în val, urmată de o bandă cu linii incizate. (Pl. III/13). Un alt fragment de vas făcut tot la roată e decorat cu o bandă formată din linii incizate (Pl. III/15).

Bordeiul nr. 40. Fundul bordeiului a fost atins la o adîncime de 0,35 m, avînd o vatră-pietrar în mijlocul bordeiului. Dimensiunile : 3,25 x 3,5 m. Inventarul bordeiului constă din fragmente de vase făcute cu mîna și la roată. Fragmentele făcute cu mîna sînt din pastă compactă și sînt decorate cu benzi de striuri adînci. La roată sînt făcute un fragment de fund și un fragment de vas decorat cu linii în val. (Pl. III/16).

Bordeiul nr. 41. Fundul bordeiului a fost atins la 0,35 m, de la nivelul actual, cu vatra-pietrar în colțul nord-estic. Dimensiunile : 4 x 4 m. În jurul vetrei și în interiorul bordeiului au fost găsite multe fragmente de vase, margini, funduri și bucăți din umăr făcute cu mîna din pastă cu multe pietricele, precum și ceramică lucrată la roata rapidă printre care și un fund tăiat cu sfoară și un fragment de margine cu buza îngroșată. Marginile sînt fără decor, sau sînt decorate cu alveole. Un fragment de vas făcut din pastă cu pietricele cu pîntecul bombat și buza răsfrîntă și tăiată drept este decorat pe umăr cu benzi de linii în val. (Pl. III/6).

La o distanță de 10 m, de bordeiul nr. 40, spre vest, au fost descoperite un grup de cinci vase, din care s-au întregit două. Terenul fiind în pantă, vasele au aparținut probabil unui bordei distrus. Descrierea vaselor: 1, vas-borcan cu umărul bine dezvoltat cu gura largă, avînd marginea răsfrîntă în afară și buza tăiată drept. Este lucrat din pastă cu nisip fin și ars cenușiu. Tot corpul vasului pînă aproape de fund este ornamentat cu striuri. Dimensiunile: înălțimea 28 cm, diametrul gurii 18,7 cm, al fundului 9,5 cm, grosimea peretelui 1 cm. Interiorul este netezit vertical cu un bețișor, iar marginea este îndreptată la roata înceată. (Pl. I/7); 2, vas-borcan făcut cu mîna cu marginea puțin răsfrîntă în afară și buza îngroșată; pe umăr este decorat cu o bandă de linii în val urmată de trei benzi de striuri adînci. Înălțimea vasului 24 cm. (Pl. I/8); 3, vas-borcan, lucrat la roata înceată din pastă bună de culoare neagră; îi lipsește marginea iar pe umăr este decorat cu striuri distanțate (Pl. I/10); 4, vas-borcan, din pastă compactă, păstrat fragmentar; are marginea răsfrîntă în afară și făcută la roata înceată; buza e tăiată drept, iar pe umăr este cu caneluri-coaste (Pl. III/1); 5, vas-borcan, făcut la roata înceată din pasta cu nisip fin; are marginea răsfrîntă în afară, buza tăiată drept, iar pe umăr decor de striuri distanțate (Pl. III/12). În afară de aceste vase au mai fost găsite un fragment de margine dintr-un alt vas-borcan decorat cu striuri (Pl. III/8) și o bucată dintr-un vas făcut la roată bună, decorat cu o bandă de linii în val urmat de o bandă cu linii incizate (Pl. III/14).

*

* *

Din descrierea de mai sus reiese, că inventarul bordeielor constă în primul rînd din vase și fragmente de vase, din cîteva unelte de uz casnic și foarte puține arme și obiecte de podoabă.

Materialul ceramic este cel mai bogat din întreg inventarul bordeielor. Vasele sînt făcute cu mîna la roată, rapidă și la roată înceată. Cele făcute cu mîna sînt slab arse și au în pastă pietricele mari. Din această grupă fac parte și vase făcute din pastă mai compactă cu pietricele mai mici bine arse castaniu-roșcat. Uneori s-a folosit ca degresant și cioburi pisate. Vasele au umărul dezvoltat cu marginea ușor răsfrîntă în afară; se îngustează spre fund, care la unele este gros de 3 cm, formînd un șoclu. S-a observat la unele funduri de vase, că au fost tăiate cu sfoara de pe scîndură. În această categorie vasele sînt uneori ornamentate pe buză cu alveole sau crestături. Unele sînt decorate pe umăr cu o bandă de linii în val, urmată uneori de o bandă de linii incizate.

În grupa vaselor făcute cu mîna se integrează și tigăile; s-au găsit numai două fragmente dintre care unul are marginea mai scundă. Vasele făcute cu mîna sînt de diferite mărimi; cele cu gura largă sînt înalte de aprox. 30 cm, iar vasul păstrat fragmentar în bordeiul 37, ar fi putut avea o înălțime de 40 cm. Buza la unele vase e slab dezvoltată. Fundul vaselor este în general plat, dar se găsesc și funduri, la care bordura e îngroșată, formînd un fel de inel, în relief. În interior unele vase sînt lucrate grosolan, iar altele sînt netezite cu o bucată de scîndură sau cu un bețișor.

În categoria a doua intră fragmentele ceramice lucrate la roata

rapidă și înceată, din care s-au întregit cîteva vase. Acestea sînt de tipuri cu numărul dezvoltat din pastă compactă cu mici pietricele și cu nisip arse negru sau brun cărămiziu. Marginea lor e răsfrîntă în afară cu buza îngroșată, ascuțită, sau tăiată drept ; ca decor au benzi orizontale de linii în val sau benzi în val între benzi de linii orizontale. Unele vase au pe umăr striuri continui, linii incizate în spirală sau caneluri — coaste. La multe vase lucrate la roata înceată interiorul e lucrat cu mîna și numai marginea este modelată la roată.

Ceramica lucrată cu mîna conține în pastă pietricele și cioburi pisate. În proporții deosebite ea se găsește prezentă în toate bordeiele. După formă și decor se împarte în două categorii : 1, ceramica cu mîna locală caracterizată prin formele înalte cu umărul dezvoltat și marginea arcuită și buza tăiată drept, (Pl. I/1) formele înalte fără umăr de tip Ciurelu (Pl. I/6) ; vasele cu gîtul și partea dinspre fund strîmt (Pl. I/3, II/1—8) etc. decorate cu crestături și alveole, toate forme de origină locală dacică ce se găsesc în cultura Sîntana de Mureș și Bratei, deci cu mult înainte de apariția slavilor în regiunile noastre ; 2, formele legate de tipul Praga cu umărul foarte puțin dezvoltat, fără gît, avînd marginea redusă. Împreună cu acestea apar și forme mai dezvoltate cu umărul proeminent și marginea arcuită [2]. Dintre acestea din urmă unele poartă elemente din decorul vaselor la roată ca benzile de striuri orizontale, în val și foarte rar verticale (Pl. I/3—5). Aceste elemente sînt cunoscute și în cimitirul de la Devinska Nova Ves [3].

Prima grupă este considerabil mai numeroasă decît a doua și aparține, prin originea, vechimea formelor și a elementelor de decor, populației autohtone ; a doua grupă se poate atribui elementelor slave prezente în cuprinsul populației autohtone.

Vasele lucrate la roata înceată devin mai frecvente decît cele la roata rapidă ; acestea sînt forme cu umărul dezvoltat care prin forma și decorul lor aparțin culturii materiale locale. Un număr redus din această categorie decorat cu benzi de linii paralele și în val cunoscut din mormintele tumulare de la Someșeni [4] și Nușfalău [5]. Unele fragmente de vase făcute din pastă zgrunțuroasă și cu buza îngroșată arată o tradiție din cultura Sîntana de Mureș. Fragmentele de vase făcute la roata bună decorate cu striuri uneori în benzi distanțate cu linii în val sau cu caneluri, se integrează în cultura Ipotești-Cîndești [6]. O importanță deosebită reprezintă vasele descoperite în șanțul 70. Aceste forme și unele elemente de decor ca striurile și linia în val se găsesc și în așezarea de la Bezid, iar în forme mai evoluate se găsesc în așezarea de la Poian și de la Sfîntu Gheorghe. Aceste vase în ceea ce privește forma și decorul își au prototipul lor în ceramica din cultura Bratei [7].

S-au găsit puține obiecte de uz casnic. În număr mai mare apar străpungătoarele de os de diferite mărimi. Acest fapt arată foarte probabil îndeletnicirea populației din așezare cu prelucrarea pieilor.

Fusaiolele sînt făcute din lut fin, arse cenușiu-gălbui au formă bitronconică și uneori decorate cu linii incizate orizontal (Pl. X/12—14, X/8—21).

Cuțitele de fier găsite sînt fragmentare (Pl. X/22—23). Armele sînt reprezentate printr-un vîrf de lance și două vîrfuri de săgeți cu trei aripioare. Acestea sînt tipuri cunoscute din cimitirul de la Devinska Nova Ves [8].

Obiectele de podoabă sînt de asemenea puține ; un fragment de fibulă, un inel de tîmplă, amîndouă făcute din bronz și două mărgele de lut. Cel mai important este fragmentul de fibulă de fapt placa semicirculară a unei fibule „digitate". Fibula a avut cinci butoni, dintre care lipsesc doi. Placa semicirculară este ornamentată cu cercuri concentrice, iar arcul fibulei cu linii paralele. La pornirea piciorului din arc sînt dispuși de o parte și de alta cîte un buton mic. Fibula de la Filiaș are analogii cu fibule digitate cunoscute din bazinul Dunării în mediul romanico-slav și sînt datate în sec. VII e.n. [9]. E regretabil ca păstrarea ei fragmentară nu lasă să se poată face o comparație mai amplă cu fibulele de acest tip.

Inelul de tîmplă e făcut dintr-o bară de bronz gros de 0,1 cm cu secțiunea rotundă. Un capăt e ascuțit, iar celălalt e întors spre interior. Acest tip de inel de tîmplă deocamdată e necunoscut în materialul slav din Transilvania, ca și mărgelele de lut tubulare.

*

* *

Pentru încadrarea cronologică și stabilirea apartenenței etnice a populației din așezarea de la Filiaș ne conducem de elementele principale ale culturii materiale identificate acolo.

Caracterul neîntărit al așezării arată o viață sedentară populația ocupîndu-se cu agricultura, păstoritul și cu celelalte îndeletniciri casnice, după cum reiese din puținele unelte de uz casnic descoperite în cursul săpăturii. Forma de locuință a fost semibordeiul cu vatra-pietrar. Aceleași locuințe se găsesc și în așezările contemporane de la Bezid și Sălașuri. Faptul este confirmat și de inventarul bordeielor. Semibordeiul este forma de locuință folosită în sec. IV și pînă în sec. XIV, fără ca acesta să dea vreo indicație cu privire la originea populației ; cuptorul de piatră (pietrar) este însă de origină romanică. În Transilvania vatra-pietrar este cunoscută în așezarea de la Bezid din sec. IV e.n., de la Bratei în sec. V—VI, iar dincolo de Carpați din sec. VI de la Dinogetia [10] și din așezările culturii Ipotești-Cîndești [11]. Prin urmare vatra-pietrar nu se poate atribui slavilor, fiindcă aceștia în epoca lor arhaică pe teritoriul României au folosit vetre deschise, după cum rezultă din săpăturile de la Suceava [12] și de la Ipotești [13].

Vasele de tip Praga, de formă evoluată, precum și vasele de tipul celor descoperite în mormintele slave tumulare de la Someșeni și Nușfalău, dovedesc prezența unui element slav apusean și încadrează așezarea în sec. VII—VIII.

Categoria a doua a ceramicii făcută cu mîna care cuprinde vasele cu corp svelt și cu gura îngustă decorate pe buza cu alveole și cu crestături precum și tigăile arată un alt element etnic. În aria populației slave apusene nu sînt cunoscute vase făcute cu mîna decorată pe buză cu

alveole, nici fibule digitate. Acestea sînt caracteristice pentru slavi răsăriteni [14]. Prin urmare nu putem să lăsăm în afară nici prezenţa unui element slav răsăritean.

Tigăile nu apar la nivelul de locuire slav vechi : le găsim însă în cultura materială a populaţiei autohtone în perioada de înainte de pătrunderea slavilor pe teritoriul R.S.R. [15].

Prezenţa ceramicii făcute la roată pune o altă problemă în legătură cu apartenenţa etnică a populaţiei din aşezarea de la Filiaş. Acest material ceramic este prezent în fiecare bordei, în unele bordeie fiind chiar în proporţie mai mare faţă de cel de caracter slav, (şanţul 70), şi este necunoscut în teritoriile originare de cultură materială slavă. Aceste vase arată o tradiţie neîndoielnică romană şi îşi are originea lor în cultura Bratei [16], a populaţiei autohtone, care a păstrat şi a transmis tradiţia culturii romane. Acest fapt este bine confirmat şi mai mult de grupul celor cinci vase descoperite în şanţul nr. 70.

Prin urmare pe baza elementelor de cultură materială din aşezarea de la Filiaş putem constata pătrunderea unui element slav dinspre vest ; în acelaşi timp se reflectă şi influenţa culturii materiale a slavilor răsăriteni. Pe lîngă elementul slav prezenţa elementului băştinaş este dovedită clar prin elementele de cultură de tradiţie romană, care se manifestă clar în ceramică făcută la roată. Pasta, arderea şi sistemul de decor cu striuri şi val al acestei ceramici prezintă un caracter roman într-o fază incipientă de dezvoltare [17]. Etapa următoare a evoluţiei acestei ceramici se poate urmări în ceramica aşezărilor de la Poian, Sfîntu Gheorghe, Coşeni şi Ozun în Valea Oltului. În concluzie putem constata că aşezarea de la Filiaş este contemporană cu aşezările de la Bezid şi Sălaşuri şi cronologic aparţin sec. VII—VIII. Suprapuneri de bordei s-a observat numai într-un singur caz la bordeiul cu fibula. (B nr. 20). În privinţa ceramicii, care constituie elementul cel mai important din inventarul bordeielor s-a constatat că împreună cu ceramica plămădită cu mîna, apar şi speciile lucrate la roată, decorate cu striuri, valuri, caneluri şi linia în spirală distanţată. Ceramica la roata rapidă este în general mai rară, dar ea există încă bine reprezentată prin specia cu microprundiş mult. Pasta, arderea şi strierea reprezintă împreună cu celelalte sisteme de decor o trecere directă la etapa Poian.

NOTE BIBLIOGRAFICE

* Lucrările au fost executate în colaborare cu Muzeul din Cristurul Secuiesc sub îndrumarea profesorului I. Nestor de la Institutul de Arheologie al Academiei R.S.R.

1 Z. SZÉKELY. Contribuţii la cultura slavă în sec. VII—VIII în sud-estul Transilvaniei, SCIV, 1 an XIII 1962, 47—58.

2 M. D. MATEI, Ceramica slavă de la Suceava, SCIV, 2 an. X, 159, 422 fig. 6/1—5

3 J. EISNER, Devinska Nova Ves, 1952, Pl. 44/7, 10 ; Pl. 57/3,9

4 M. MACREA, Necropola slavă de la Someşeni, în Materiale V, 1959, 539 fig. 5/1—3 ; Materiale VI, 1959, fig. 9/1—4.

5 M. COMŞA, Săpăturile de la Nuşfalău, în Materiale VII, 524, fig. 5/1—4, 6.

6 Idem, 68, fig. 16/1—5 ; V. TEODORESCU, Despre cultura Ipoteşti-Cîndeşti, SCIV, 4, T, 15, 1964, fig. 4/3—4.

7 I. NESTOR, Revue Roumanie d'histoire, V, III nr. 3, 1964 Pl. II/1—4

8 J. EISNER, Devinska Nova Ves, 1952, Pl. 28/10.

9 J. WERNER, Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderst, Reinische Festschrift, 151, Pl. 28 ; J. NESTOR, L'établissement des slaves en Roumanie, Dacia, N.S.V., 1961, 429—448.

10 I. NESTOR, I es données, archéologiques et le probléme de la formation du peuple roumain, Revue Roumanie d'histoire, V, III, nr. 3 1964, 423, Pl. III, 1—2.

11 V. TEODORESCU, Oc. 488.

12 M. D. MATEI, Oc., 427

13 I. NESTOR, L'etablissement des slaves en Roumanie, Dacia, N.S.V. 461, 448

14 I. NESTOR, SCIV, 1 an. X, 1959, 53 ; Dacia N.S.V., 1961, 447—448

15 V. TEODORESCU, Oc., 497 nr. 17

16 I. NESTOR, Revue Roumaine d'histoire V, III nr. 3, 1964, 406.

17 I. NESTOR, Oc., 404.

KIVONAT

Erdélyben a korahűbérkor megismerése a legutóbbi időkig csak szórvány leletek alapján történt. Ez a tény késztette a Sepsiszentgyörgyi Múzeum vezetőségét arra, hogy munkatervébe iktassa Délkelet-Erdély-kora-hűbérkori történetének kutatását. Az ásatások során a Sepsiszentgyörgyi valamint a Székelykeresztúri múzeum a Nagyküküllő, az Olt valamint a Feketeügy völgyében több kora-hűbérkori települést tárt fel. Az erre vonatkozó régészeti anyagok közlését a szerző a fiátfalvi (Hargita megye) település leletének ismertetésével kezdi.

Fiátfalva a Nagyküküllő völgyében, Székelykeresztúr szomszédságában fekszik. A település a falutól délkeletre, a Nagyerdő nevű helyen, Kálmán tanorok teraszán került felszínre. A kora-hűbérkort megelőzőleg ezt a helyet a bronzkorban a Wittenberg műveltség hordozói, a római hódítás korában pedig a dákok lakták.

Az ásatás folyamán 41 földbemélyített különböző méretű négyszögletű, az egyik sarkában kőlapokból összerakott tűzhelyű kunyhó került elő. A kunyhók leletanyagát javarészt kerámia képezi. Az edények kézzel vagy lassú, ritkán gyors korongon készültek. A kézzel készített edények egy része a forma valamint a díszítés alapján, a helyi lakosság kerámiájára utal, egy része pedig a szláv kerámia körébe tartozik. A korongon készült edények az erdélyi VII—VIII. századi avarkori kerámia jellegzetességeit mutatják.

A kevés munkaeszköz agyag orsónehezékből, csontárból és vaskésből áll. A fegyvereket egy vaslándzsa s két háromszárnyú nyílhegy képviseli. Ezek az avarkorból ismeretesek. Ami az ékszereket illeti ezeket egy ujjas fibula fejrésze egy hajfürtkarika s két tubuláris agyaggyöngyszem képviseli. A fibula a Duna medencében a VII. századból szláv környezetből ismert. A hajfürtkarika és a tubuláris agyaggyöngyszemek ebből a korból Erdélyben szálv lelőhelyről még ismeretlenek.

A település kronológiai és etnikai hovatartozásának megítélésénél az anyagi műveltség jellegzetes elemei segítenek.

A fiátfalvi nyílt település egykorú a bözödi és székelyszállási településekkel, ahol szintén ilyen földbemélyített kőtűzhelyes kunyhók kerültek elő. A fejlettebb Prágai típusú valamint a szamosfalvi és a szilágynagyfalusi halomsírokban talált edényekhez hasonló edények egy nyugati szláv elem letelepedésére engednek következtetni. A kézzel készített, a peremén ujjbenyomásal díszített edények valamint az ujjasfibula pedig a keleti szlávok jelenlétét is bizonyítják. E szláv elemek mellett a helyi lakosságra utalnak a római hagyományú kultúrelemek, melyek nyilvánvalóan látszanak a korongon készült edényeken. Ezeknek az edényeknek egy következő fejlődési fázisa az Olt völgyében az uzoni, szotyori, sepsiszentgyörgyi valamint a kézdipolyáni VIII—IX. századi települések kerámia anyagában figyelhető meg. A település életének a IX. századba való átnyúlását a régészeti leletek nem igazolják.

AUSZUG

Bis zu den letzen Zeiten wurde in Siebenbürgen die Kenntnis der prefeudalen Periode nur auf Grund der zerstreuten Funden bekannt. Diese Tatsache zwang die Direktion des Museums von Sf. Gheorghe die Forschung der Geschichte Siebenbürgens in der prefeudalen Periode in das Ausgrabungsprogramm einzutragen. In der Reihe dieser Forschungen hat das Museum von Sf. Gheorghe gemeinsam mit dem von Cristur in den Tälern der Flüssen Olt und Pîrîul Negru mehrere prefeudale Siedlungen aufgedeckt. Der Verfasser beginnt die Mitteilung der archäologischen Materien dieser Siedlungen mit der Besprechung der Funde des Siedlungen von Filiași (Kreis Harghita).

Das Dorf Filiași liegt im Tal des Flusses Tîrnava Mare neben der Stadt Cristuru Secuiesc. Die Siedlung wurde süd-östlich von dem Dorf auf der Terrasse des Baches „Kálmán Tanorok", im „Grosser Wald" genannten Ort aufgedeckt. Diesen Ort bewohnten in der Bronzezeit die Träger der Wiettenberg Kultur und in der römischen Zeit, die Daker.

Während der Ausgrabungen wurde 41 in die Erde gebaute Wohnhütten mit viereckigen Feuerherden entdeckt die Funde der Wohnhütten bestanden in grossem Teil aus Keramik. Die Keramik wurde entweder handgemacht oder auf der Scheibe geformt. Ein Teil der Gefässe hat auf Grund der Form und der Verzierungen der Urbevölkerung, der andere den slawischen Kulturkreise angehört. Die auf der Scheibe geformten Gefässe stammen aus dem VII—VIII. Jh., in Siebenburgen aus der avarischen Zeit bekannte Typen Zeigen.

Die wenigen Werkzeuge bestehen aus Eisenmessern, Knochpfriemen und Lehmspinnwirteln. Die Waffen wurden durch ein Lanzenspitz und zwei Pfeilspitzen repräsentiert. Diese sind aus der avarischen Zeit bekannt. Der Schmuck besteht aus dem Kopf einer Fingerfibel, einem S-förmigen Ohrring und zwei zylindrischen Perlen. Die Fingerfibel ist im Karpathen-

becken aus dem VII-ten Jh. in slawischer Umgebung bekannt. Der S-förmige Ohrring und die zylindrischen Perlen sind in Siebenbürgen aus dieser Zeit, in slawischen Siedlungen noch unbekannt.

Bei der kronologischen und ethnischen Bestimmung der Siedlung helfen uns die charakteristischen Elemente der Materialkultur aus. Die freie Siedlung in Filiași stammt aus derselben Zeit wie die jenigen von Bezid und Sălășuri, wo auch in die Erde gebauten Wohnhütten gefunden wurden. In der „Keramik wurden der entwickeltere Praga-typus, sowie solche Gefässe gefunden, welche in den Hügelgräben von Someșeni und Nușfalău vorkommen, was auf die Niederlassung eines westslawischen Elements folgern lässt. Die handgemachten, auf dem Rand mit Fingern verzierten Gefässe, sowie die Fingerfibeln weisen auf die Ostslaven. Ausser diesen slavischen Elementen ist die lokale Bevölkerung durch die auf schneller Drehscheibe erzeugten Gefässe vertreten, was eine römische Tradition zeigt. Eine neue Entwicklungphase dieser Gefässe kann man im Tal des Flusses Olt bei der Keramik der aus dem VIII—IX. Jh. stammenden Siedlungen von Ozun, Coșeni, Sf. Gheorghe und Poian beobachten. Das archäologische Fundmaterial beweist die Fortsetzung des Lebens in der Siedlung im IX. Jh. nicht.

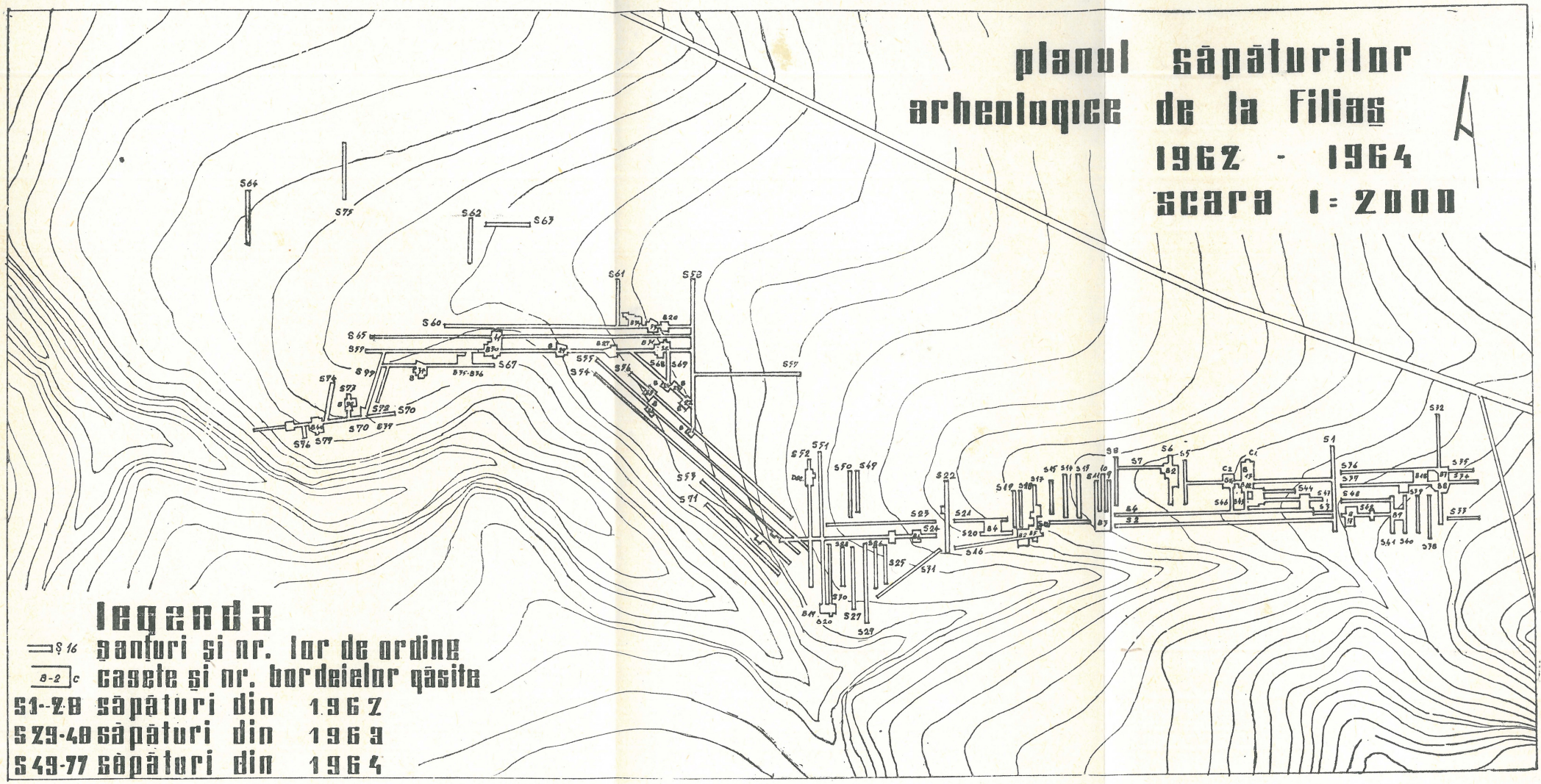
planul săpăturilor
arheologice de la Filiaș
1962 - 1964
scara 1:2000
legenda
S 16 șanțuri și nr. lor de ordine
B-2 c casete și nr. bordeielor găsite
S1-28 săpături din 1962
S29-48 săpături din 1963
S49-77 săpături din 1964

Fig. 1.

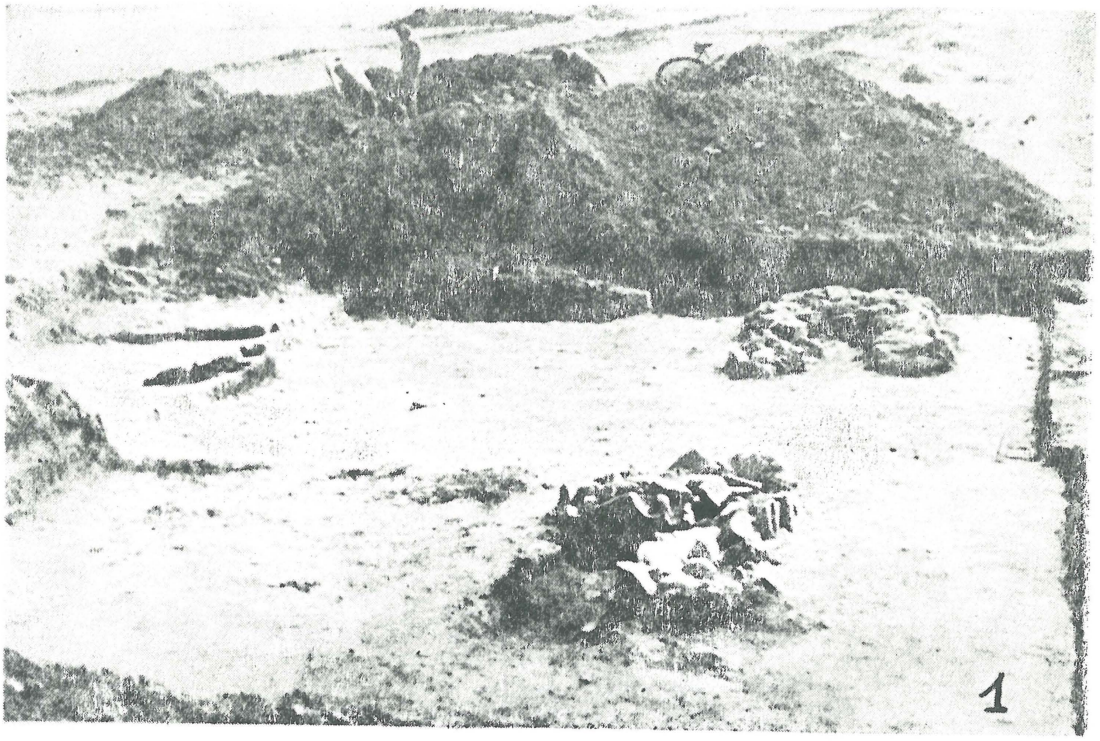

Fig. 2.

Fig. 2.

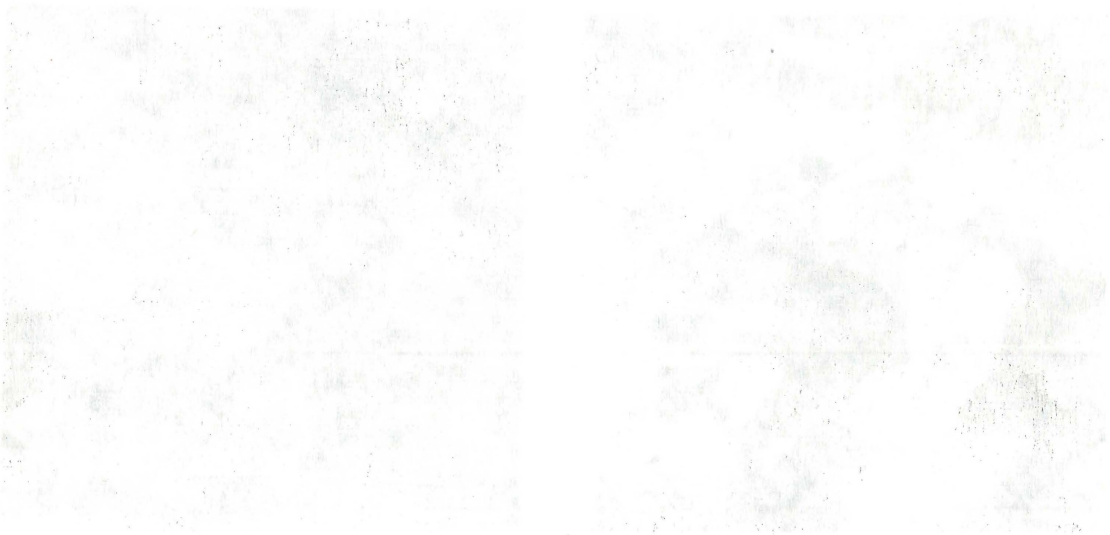

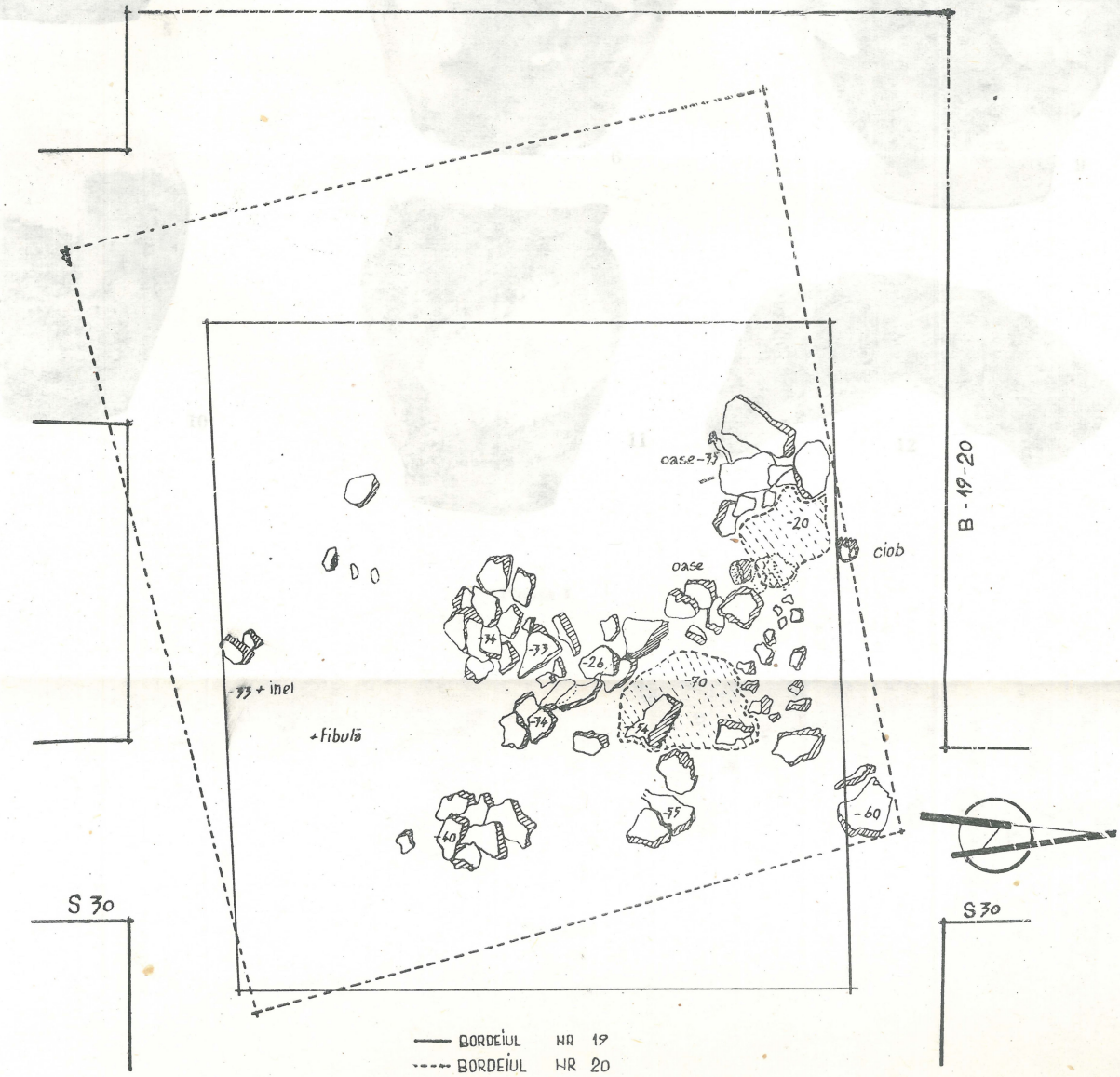

BORDEIUL NR 19
BORDEIUL NR 20
PIATRĂ
CIOB
OASE

PERETELE VESTIC AL BORDEIELOR 19, 20

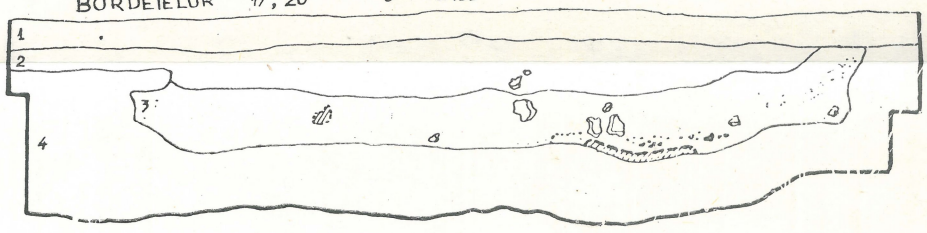

1 PAMÎNT ARAT
2 UMPLUTURĂ BORDEIULUI 19
3 —"— 20
4 LUT GALBEN
LUT ARS

Scara 1:20

Fig. 3

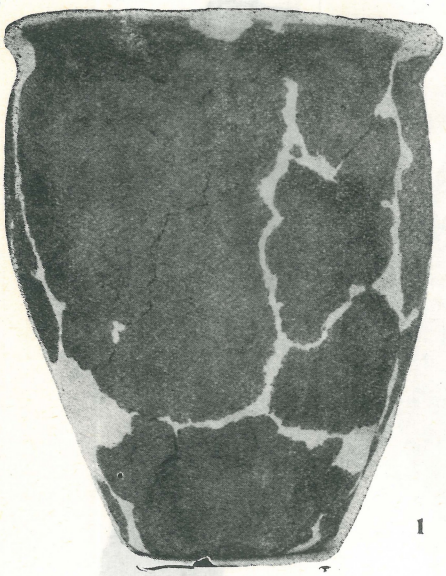

1

2

7

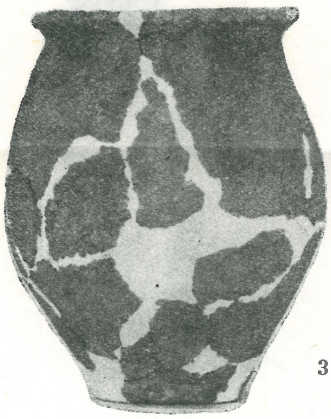

3

4

8

5

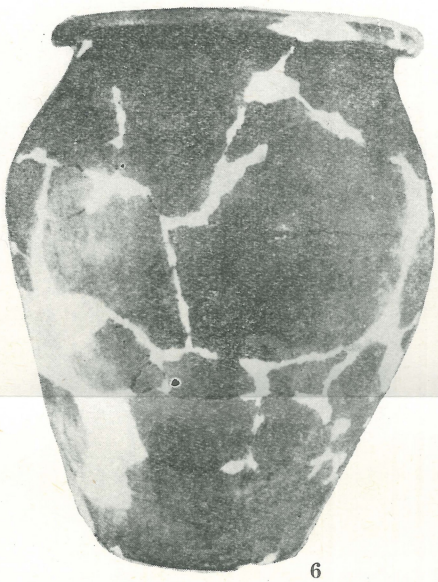

6

9

10

11

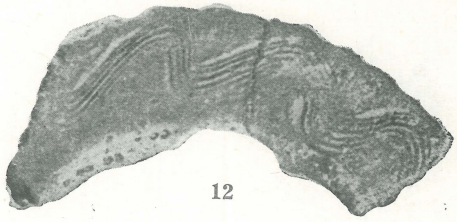

12

Planşa I.

1

2

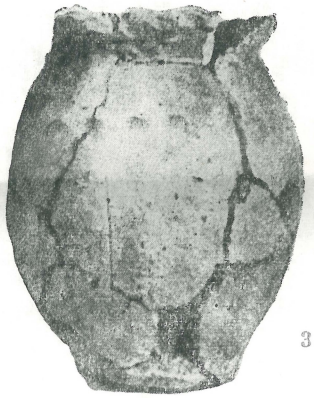

3

4

5

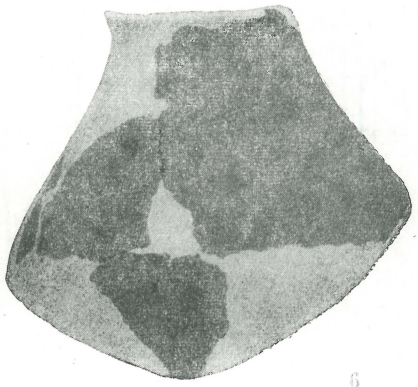

6

Planșa II.

1

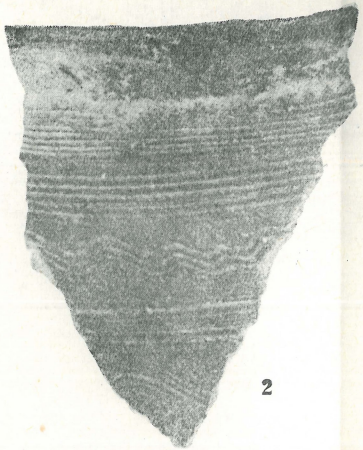

2

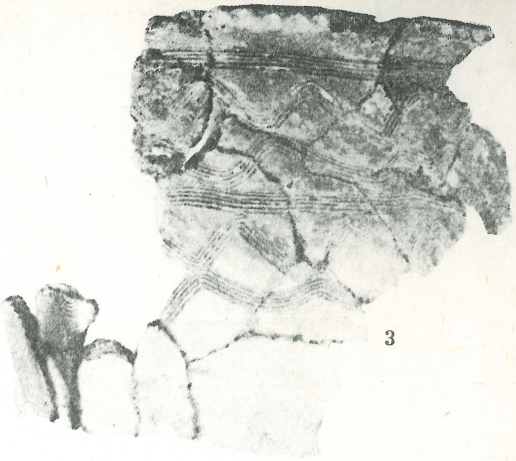

3

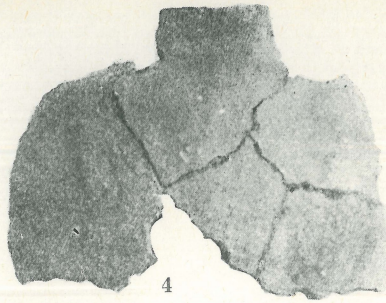

4

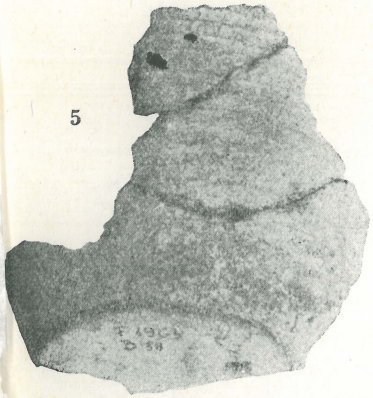

5

6

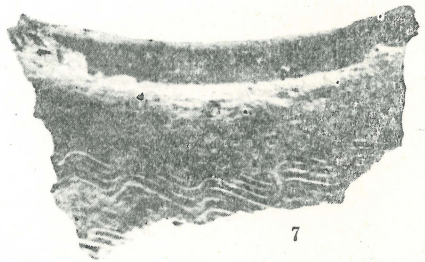

7

8

9

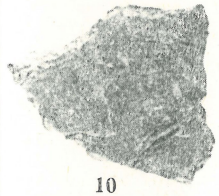

10

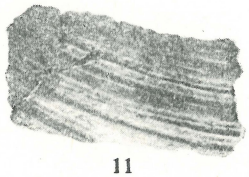

11

12

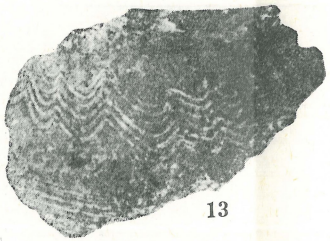

13

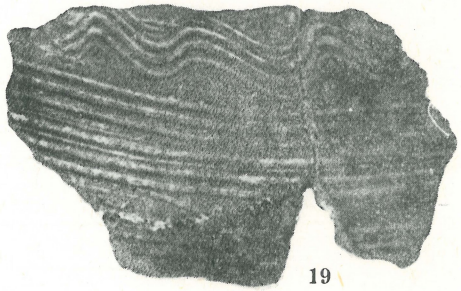

19

15

16

17

Planşa III.

Planşa IV.

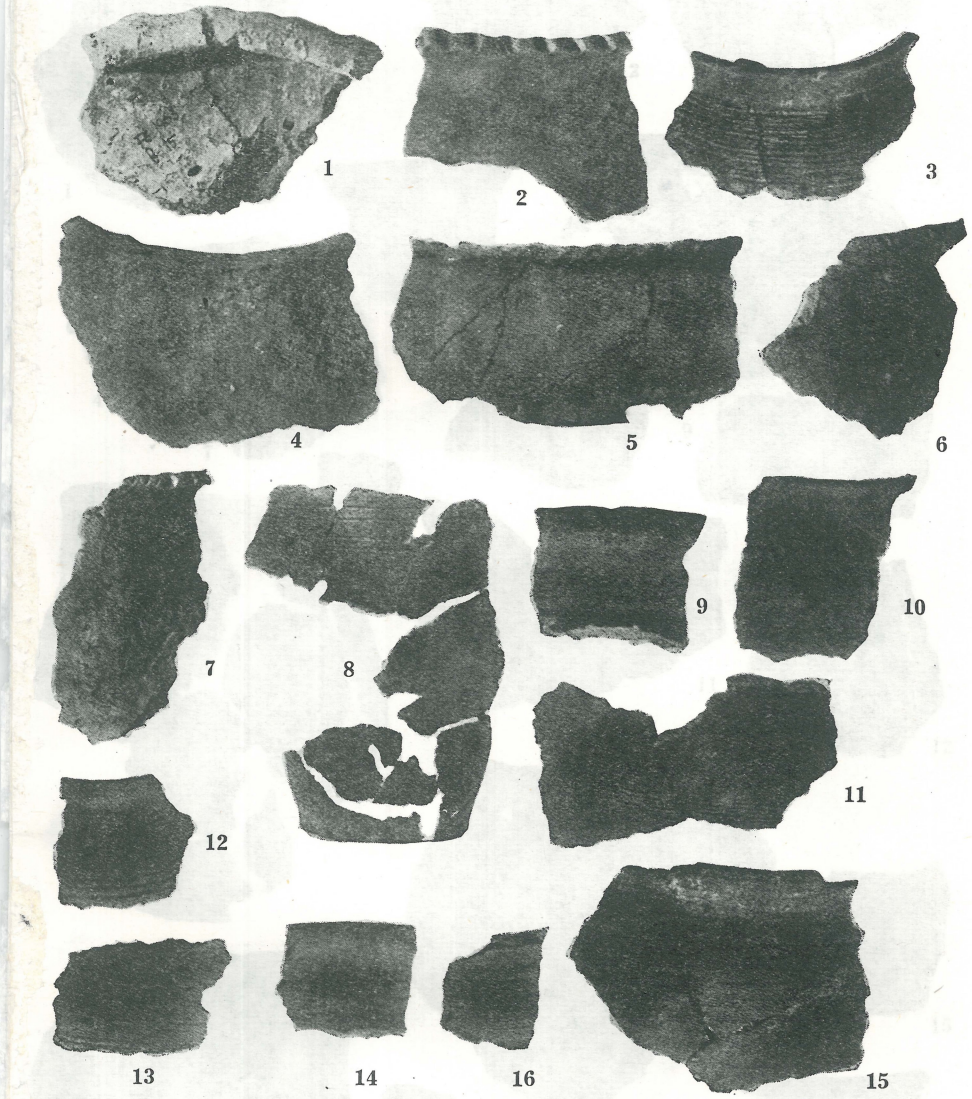

Planșa V.

Planşa VI.

Planşa VII.

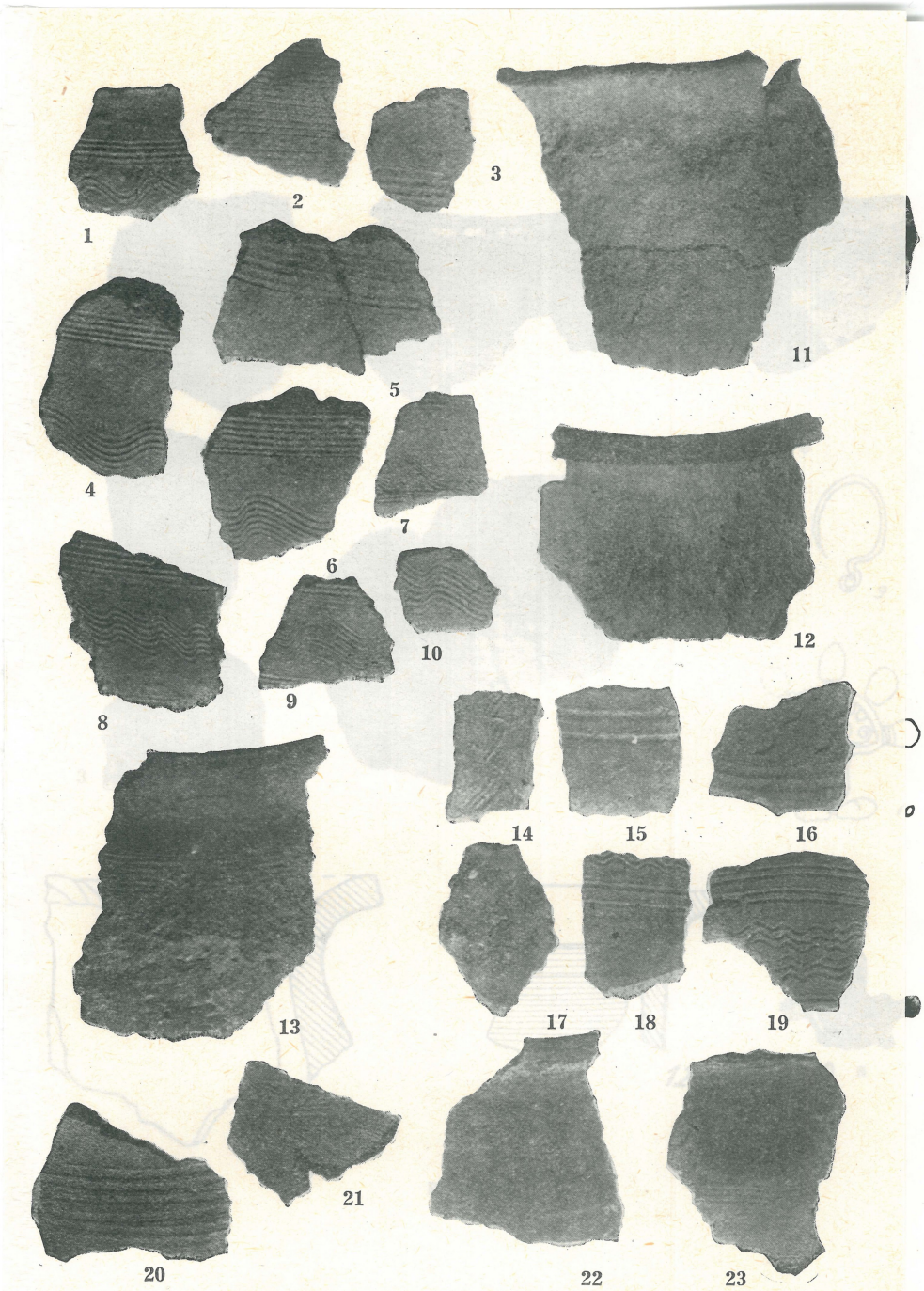

Planșa VIII.

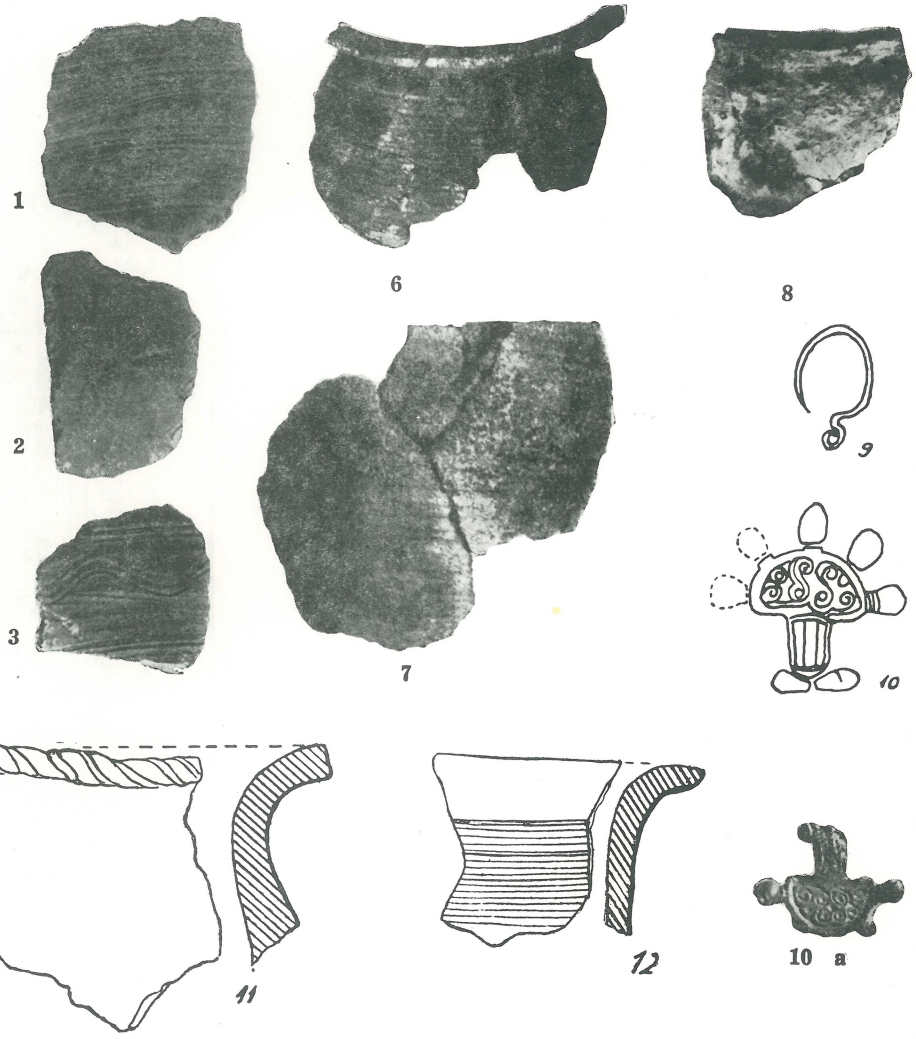

Planșa IX

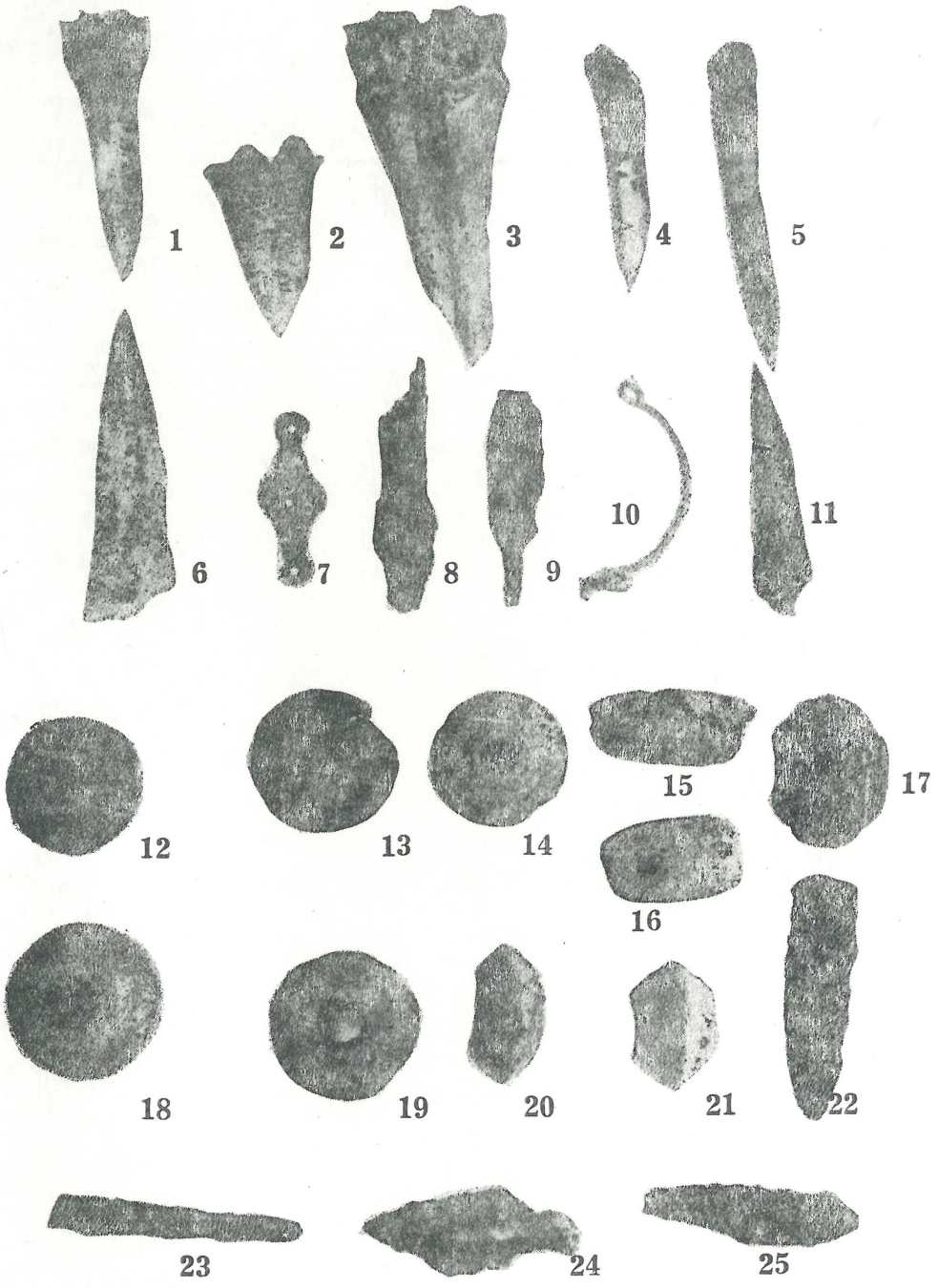

Planşa X.

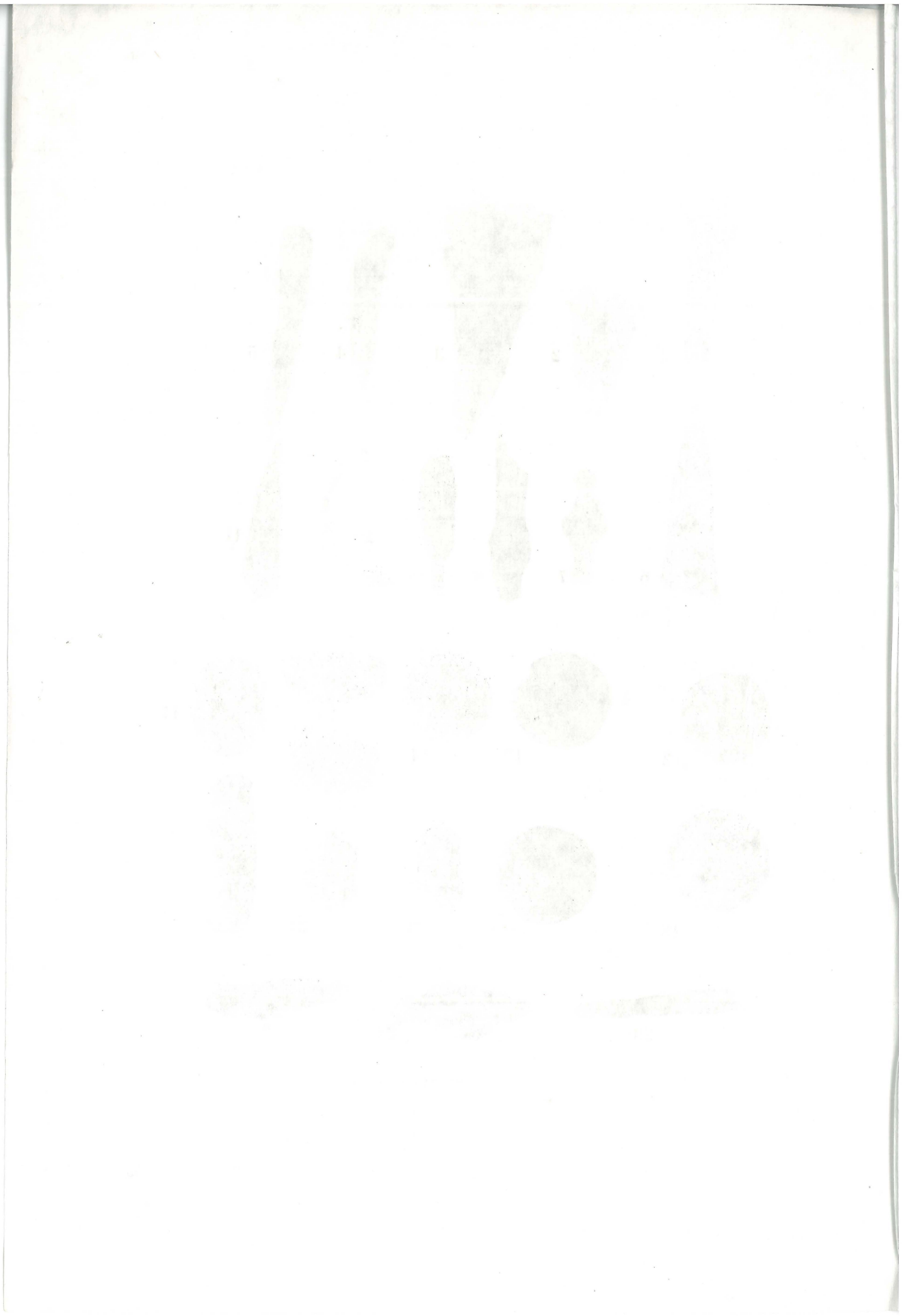

SUD-ESTUL TRANSILVANIEI ÎN SECOLELE VI—XIII. E. N.

SZÉKELY ZOLTÁN

Una din principalele probleme ale istoriografiei românești este istoria sud-estului Transilvaniei în ultimele secole ale epocii prefeudale. În ultimele două decenii, această problemă cu o deosebită importanță se punea în fața cercetătorilor, fiindcă, în timp ce pentru restul Transilvaniei au mai existat unele date istorice și arheologice, despre această regiune, însă, ele au lipsit cu desăvîrșire.

Pînă în secolul X are loc atît pe teritoriul intercarpatic dar și pe tot cuprinsul României, încheierea procesului istoric al formării poporului român. Studierea acestei probleme atît de importantă, care implică și continuitatea populației autohtone în Transilvania, natural și în sud-estul Transilvaniei, necesită și o analiză temeinică a datelor furnizate în mod destul de lacunar de izvoarele istorice, dar mult mai bogat de descoperirile arheologice, care privesc unitatea culturii materiale și etnică a întreg teritoriului românesc. Acest fapt este posibil de a fi realizat, deoarece descoperirile arheologice executate în ultimele două decenii nu numai de institutele, centrale universitare și de muzeele județene, printre care se numără și Muzeul județean Sfîntu Gheorghe, au adus multe noi date privind romanitatea acestei regiuni, cultura slavilor și a altor popoare care s-au așezat vremelnic în această parte a României. Aceste descoperiri au putut contribui la precizarea în timp a unor etape din evoluția culturii materiale a populației autohtone din acest teritoriu, cît și la identificarea unor aspecte culturale noi sau la realizarea particularităților specifice în cultura materială a popoarelor noi venite cu care în decursul secolelor, populația a avut contact și a conviețuit. Desigur această problemă se poate cunoaște în complexitatea ei, în principal pe baza datelor arheologice dar și cu ajutorul tuturor științelor auxiliare istoriei.

Partea sud-estică a Transilvaniei, situată la cotul sudic al Carpaților, cuprinde regiunea de pe cursul superior al rîurilor Mureș, Olt și al celor două Tîrnave. Acest teritoriu, în epoca străveche și antică, după mărturiile arheologice a avut strînse legături economico-culturale cu regiunile de dincolo de Carpați. În epoca migrațiilor și în cursul secolelor următoare această regiune a fost în afară de sfera de interes a imperiului bizantin, din

această cauză izvoarele istorice nu fac nici o menţiune asupra lor. De aceea pentru cunoaşterea acestei perioade, ne folosesc numai descoperirile arheologice.

Pentru cunoaşterea culturii materiale a populaţiei romanizate, rămasă pe loc după părăsirea Daciei de către legiunile romane, şi pentru cunoaşterea culturii materiale a popoarelor migratoare care s-au stabilit în acest loc, s-au întreprins cercetări şi săpături de mare amploare după ultimul război mondial, dar mai ales în ultimele două decenii. La aceste cercetări, făcute sub îndrumarea Institutului de Arheologie al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice a Republicii Socialiste România, a luat parte şi Muzeul din Sfîntu Gheorghe ; pe baza descoperirilor efectuate în sud-estul Transilvaniei, vom încerca schiţarea istoriei acestei regiuni în cursul secolelor VI—XIII care formează subiectul lucrării de faţă.

În Transilvania, mai exact în podişul transilvănean, unde culturile materiale de caracter local şi elementul gepidic dăinuiau pînă în prima jumătate a secolului VII e.n. lipsesc deocamdată descoperiri de caracter slav arhaic. Descoperiri izolate de fibule digitate, în majoritate de alt tip decît cele din regiunile extra-carpatice ale României arată pătrunderea unor elemente slave începînd probabil din a doua jumătate a secolului VII e.n. Avarii nu s-au instalat în podişul Transilvaniei ; dominaţia lor exercitată de la distanţă este indicată prin morminte şi descoperiri de caracter militar ; astfel, în bazinul Mureşului mijlociu, unde sînt cîteva descoperiri arheologice de caracter cert avaric de la sfîrşitul secolului VII şi începutul secolului VIII. În acest răstimp populaţia autohtonă din această provincie, în cursul secolelor IV—VI, după cercetările lui Nestor, corespunde din punct de vedere arheologic culturii Bratei [1] ; transformarea lor culturală în a doua jumătate a secolului VI şi începutul secolului VII, în formele cunoscute sub denumirea de cultură Ipoteşti-Cîndeşti-Filiaş, se va fi datorat pătrunderii în masă a slavilor în sec. VII e.n. În nord-vestul Transilvaniei sînt cunoscute morminte tumulare din secolul VIII e.n. la Nuşfalău (jud. Sălaj) [2], la Someşeni (jud. Cluj) [3] care aparţin slavilor tîrzii veniţi dinspre vest. O altă categorie o formează cimitirele plane de la Ocna Sibiului [4], Mediaş (jud. Sibiu) şi Bratei, care aparţin populaţiei locale. Mormintele de incineraţie slave de caracter tumular, dovedesc elemente de cultură materială comună cu cele avarice şi arată pătrunderea slavilor dinspre vest. Problema identificării culturii materiale a populaţiei băştinaşe, neslave şi neavarice, în intervalul ce se întinde de la începutul sec. VII şi pînă în prima jumătate a sec. X. e.n. este lămurită în liniile ei generale, pe baza numeroaselor descoperiri, ca cimitirele mai sus citate de la Ocna Sibiului, Mediaş, Bratei şi a aşezărilor acestei perioade de la Bratei, Rotbav, Hărman, şi cele din regiunea Săcuiească. Purtătorii culturii Bratei — după Nestor, descoperitorul acestei culturi, — sînt consideraţi daco-romanii. Populaţia şi cultura Bratei stau la baza dezvoltării culturii Ipoteşti-Cîndeşti-Filiaş. Elementele de cultură materială daco romane sînt adoptate de slavi ; faptul acesta este dovedit de procesul de transformare pe care o suferă cultura lor materială în cuprinsul culturii Ipoteşti-Cîndeşti-Filiaş (Sălaşuri, Filiaş, Poian) [5].

În partea răsăriteană și sud-estică a Transilvaniei, în valea Oltului la Cernat și la Poian (jud. Covasna) și în valea Tîrnavei la Eliseni (jud. Harghita) prezența slavilor răsăriteni este dovedită [6] începînd din sec. VI. O serie de așezări ale populației romanice și slave (care aparțin culturii Ipotești-Cîndești-Filiaș) descoperite în valea Tîrnavelor la Sălașuri (jud. Mureș), Cristur, Filiaș, Simonești, Eliseni (jud. Harghita), dovedesc stabilirea slavilor în cursul sec. VII—VIII e.n. în această parte a Transilvaniei. Bordeiele adîncite în pămînt cu o vatră pietrar într-un colț ale acestor așezări au păstrat un material ceramic, în care pe lîngă vase slave făcute cu mîna, a fost găsită și ceramica populației romanice, locale făcută cu mîna, (de origine dacică), și la roată. Această ceramică a populației băștinașe făcută la roată rapidă și cu mîna I. Nestor [7] și E. Zaharia [8] o consideră ca dezvoltată din ceramica complexului Bratei-Morești.

În valea Oltului pot fi încadrate în sec. VIII așezările de la Angheluș, Coșeni și așezarea descoperită în curtea muzeului etnografic de la Cernat (jud. Covasna) ; secolelor IX—X aparțin nivelul al doilea din așezarea de la Poian și așezarea de la Sfîntu Gheorghe — grădina lui Kula (fig. 1.) (jud. Covasna). Datarea aceasta mai tîrziu a nivelului de locuire al așezării de la Poian este dovedită de un vas făcut din pastă bună de culoare cenușie, decorat cu linii lustruite în formă de plasă, ornament cunoscut din așezarea Blandiana, faza II-a [9]. În sec. X, începutul sec. XI se poate încadra așezarea descoperită tot în centrul comunei Cernat, pe malul pîrîului Cernat, în grădina fostului conac Domokos Mihaly. Pe acest loc au fost constatate două nivele de locuire. Bordeiele adîncite în pămînt cu vatră-pietrar în colț, din primul nivel de locuire au fost incendiate. Ceramica găsită în ele este identică cu aceea care a fost descoperită la Poain în al doilea nivel de locuire. Peste această așezare s-a suprapus o altă, tot cu bordeie adîncite în pămînt, al cărui material ceramic diferă de cel descoperit în nivelul de jos, incendiat [10]. Data incendierii acestui nivel de locuire pe baza unei descoperiri monetare bizantine (fig. 2/11) făcută în anul 1950 se poate stabili. În acest an, sub o lespede de piatră, fierul plugului a scos la iveală un depozit de monede bizantine ascunse într-o pungă de pînză sau de piele, din care opt bucăți au ajuns în colecția muzeului. Aceste aparțin următorilor împărați: Justinus II (576—577), Ioan Tzimiskes Vasile II (969—989) și Constantin IX (1042—1055).

Dacă ultima monedă din depozit constituie un terminus postquem, data ascunderii monedelor se poate stabili în a doua jumătate a sec. XI după 1055 [11]. Probabil că în acest timp așezarea a fost devastată. În stratul superior au fost păstrate resturile unei locuiri a cărei locuitori foloseau bordeie în care, în loc de vatră-pietrar s-au găsit vetre circulare fățuite. În aceste bordeie, printre fragmente de vase făcute la roată, au fost găsite și fragmente de căldări de lut (fig. 3/1), vîrfuri de săgeți de formă romboidală (fig. 2/3) și pinteni de fier de tip timpuriu.

Tot acestei perioade îi aparține și așezarea descoperită în anul 1912 la Sfîntu Gheorghe — Bedeháza (jud. Covasna), unde au fost găsite fragmente de căldări de lut și pinteni de fier de tip timpuriu [12] (fig. 3/3 ; 2/1). La Medișorul Mare (jud. Harghita), în valea Tîrnavei, la marginea comunei,

au fost găsite două bordeie cu vatra circulară și cu fragmente de căldări de lut (fig. 3/2). Bordeiele descoperite recent la Cristurul Secuiesc în cartierul nou pe baza căldărilor de lut și a unui inel de tîmplă cu capăt în formă de S se încadrează tot în această perioadă (fig. 2/17—19, 23 ; fig. 3/4—5). La Lăzărești (jud. Harghita) în săpăturile executate la castelul Lázár stratul de cultură din feudalismul timpuriu conținea tot astfel de fragmente. Așezarea de la Sîncrăieni (jud. Harghita) [13] unde s-au găsit deasemeni fragmente de căldări de lut, este datată în sec. XII cu o monedă a împăratului Isac II Anghelos [13]. Așezări cu căldări de lut sînt cunoscute și din valea Mureșului, după cum ne arată săpăturile de la Iernut (jud. Mureș) [14]. Un alt nivel de locuire a fost descoperit tot la Cernat în grădina fostului conac Donokos Mihaly aparținînd sec. XIII—XIV, datat cu moneda regelui Ludovic cel Mare, (1342—1383, fig. 2/16). Această așezare cu locuință făcută la suprafața pămîntului, cu două încăperi, cu vatra circulară fățuită și prevăzută cu gardină aparține populației secuiești stabilită pe acest loc.

Cimitirele acestor așezări sînt deocamdată necunoscute, în afara descoperirilor de la Zăbala și de la Peteni (jud. Covasna) care cronologic aparțin acestui nivel de cultură (fig. 2/2,4—10 ; 12, 15).

Construcții bisericești din această perioadă sînt puține cunoscute. Mormintele cele de la Peteni și de la Zăbala nu au fost așezate în jurul unei biserici. De altfel numai un număr redus al bisericilor romanice încadrate în această perioadă este cunoscut. (Reci, jud. Covasna). Recent Florea Costea cercetătorul Muzeului Județean Brașov a descoperit în grădina cetății de la Rîșnov resturile unei biserici mari construite în stil romanic cu apsida în formă de semicerc. Pe baza materialului ceramic descoperit în interiorul bisericii o datează în sec. al XII-lea [15] (fig. 9). Fără îndoială deja în sec. al XII-lea au existat biserici construite în stil romanic. Tot acestei perioade îi aparțin și bisericile cu apsida dreptunghiulară de la Feliceni de Sus [16] (jud. Harghita) și cea din valea Casinului Mic, cunoscută sub denumirea de „Căpîlna lui Sf. Ioan" ; [17] resturile ei au fost scoase la iveală în vara anului 1975. Conform rezultatelor săpăturilor s-a constatat că pe acest loc a fost o biserică fără contraforți și nu o capelă, care a fost construită cel mai tîrziu în secolul al XIII-lea (fig. 4). Cimitir în jurul bisericii nu a fost atestat, nici resturile de locuință ale unui sat care a fost amintit de mai multe documente din sec. al XVI-lea sub denumirea de „Szent János falva". Dimensiunile mari ale bisericii (8 x 10 m) arată că în perioada aceea a existat o comunitate de populație destul de numeroasă sau o biserică căreia îi aparțineau mai multe sate, iar în cursul secolelor populația înmulțindu-se, fiecare își făcea biserica ei proprie, astfel la Poian, Sînzieni, Valea Seacă și Casinul Mic. În sec. al XVI-lea biserica și satul sînt încă amintite de un document. După tradiție satul și biserica au fost devastate cu ocazia năvălirii tătarilor în 1658.

În afară de aceste biserici de dimensiuni mari au mai fost construite și capele mai mici tot în stil romanic cu apsidă în formă de semicerc și rotunde, care aparțin tot acestei perioade, în sec. XII—XIII. Dintre aceste capele resturile uneia au fost săpate la Cernat [18], pe care și ceramica găsită în interiorul ei o datează în sec. XII—XIII, (fig. 2/13—14) ; iar ruinele unei

alte capele se văd la suprafața pămîntului și azi la peștera Almașului pe locul numit „Cîmpul de piatră" (fig. 5).

Data construirii rotondelor de stil romanic tîrziu (datate în sec. XIII) de la Gheorgheni (fig. 6) de la Odorhei (jud. Harghita) și de la Sînzieni (jud. Covasna) formează încă subiectul unor discuții. Rezultatele săpăturilor făcute la Odorhei — după M. Beldie — confirmă faptul că rotonda cu patru apside a fost construită în sec. XVI [19]. Săpăturile executate la Sînzieni nu au adus nimic concret privind datarea rotondei cu patru apside, care se află pe muntele Perkő (fig. 7). Săpăturile au fost făcute și în partea exterioară a rotondei și în interiorul ei. Recent au fost descoperite resturile unei rotonde cu patru apside la Dobogeni (jud. Covasna) [20], pe care o vom putea data după ce se vor face săpături. Datarea acestor rotonde este deocamdată o problemă încă deschisă.

Pe baza celor relatate mai sus, putem constata, că datele arheologice referitoare la istoria sud-estului Transilvaniei, în sec. X—XI sînt destul de puține. Deocamdată numai rezultatele săpăturilor executate la Poian, Medișorul Mare și la Cernat, pot fi luate în considerare, celelalte aparținînd unei perioade mai timpurii. Această parte a Transilvaniei a fost locuită de o populație care trăia în comunități de sate. Locuințele au fost bordeie adîncite în pămînt, avînd într-un colț vatră-pietrar. Uneltele de uz casnic găsite în ele au furnizat date asupra felului de trai al populației, care se ocupa cu pescuitul, vînatul creșterea vitelor, țesutul, olăritul, prelucrarea metalelor etc. Devastarea acestor așezări o putem situa în a doua jumătate a sec. XII. Această datare, întemeiată pe ultima monedă din depozitul de monede de la Cernat, se confirmă și printr-o monedă bizantină găsită la Sîncrăieni, precum și de o monedă de bronz a împăratului Isac II. Anghelos (1195—1203), care a fost descoperită la Șoimoșul Mare (jud. Harghita). Acestui nivel de locuire îi este caracteristic folosirea căldărilor de lut și în inventarul mormintelor se găsesc inele de tîmplă cu capătul în formă de S. Fapt dovedit și de cimitirele găsite sub bisericile săsești restaurate, în al căror inventar se găsesc inele de tîmplă cu capătul în formă de S ; astfel, printre altele, citățm la Mediaș (jud. Sibiu) [21], descoperirea de la Viscri (jud. Brașov) [22], unde un mormînt a fost datat cu moneda regelui Coloman, precum și cimitirele plane cu morminte cu schelet de la Zăbala și Peteni [23]. Pe baza acestor descoperiri considerăm că sud-estul Transilvaniei, la începutul feudalismului timpuriu, a fost locuit ; deasemeni putem diferenția așezările din sec. X de cele din sec. XI—XII [24]. Resturile acestor așezări din feudalismul timpuriu sînt atestate pe tot cuprinsul teritoriului din sud-estul Transilvaniei. S-a constatat pe baza datelor istorice și toponimice, că pecenegii și cumanii nu s-au stabilit în sud-estul Transilvaniei așa de numeroși, încît să li se poată atribui lor, aceste descoperiri arheologice [25]. Locuințele și inventarul lor, ceramica, pintenii, săgețile, romboidale din așezările de la Cernat, Sfîntu Gheorghe-Bedeháza, Angheluș precum și de la Medișorul Mare marchează un nivel de cultură care cronologic și tipologic corespunde nivelului de cultură în care se descoperă și căldările de lut [26].

DÉLKELET-ERDÉLY A VI—XIII. SZÁZADBAN

SZÉKELY ZOLTÁN

A román történetírás egyik főfeladatának tekinti Délkelet-Erdély kora-hűbérkora utolsó századai történetének a tisztázását is. Ezért az utolsó két évtized folyamán ez a probléma a kutatók számára különös jelentőségű volt, mivel amíg Erdély többi részére vonatkozólag voltak régészeti és történeti adatok, addig erről a vidékről ezek teljesen hiányoztak.

A X. század az az időszak, amikor a Kárpátokon belül, valamint az egész Románia területén a román nép kialakulásának történeti folyamata lezárul. Ennek a nagyfontosságú kérdésnek a tanulmányozása, mely Erdélyben, természetesen Délkelet-Erdélyben is, a helyi lakosság folytonosságát is feltételezi, szükségessé teszi az egész román terület anyagi, valamint szellemi műveltsége egységére vonatkozó, eléggé hiányos történeti források valamint az annál gazdagabb régészeti leletek alapos vizsgálatát. Ezt meg lehet valósítani, mivel nemcsak a központi egyetemi intézmények, hanem a megyei múzeumok — köztük a sepsiszentgyörgyi megyei múzeum — által végzett régészeti kutatások is sok új adatot szolgáltattak e vidék románizációjára, a szlávok és Románia e részén ideiglenesen letelepedett más népek anyagi műveltségére vonatkozólag. Ezek a kutatások hozzájárultak ahhoz, hogy e vidék helyi lakossága anyagi műveltsége fejlődési korszakainak időbeli kialakulását, új művelődési formáit sikerült megállapítani, továbbá az újonnan jött népek, akikkel a helyi lakosságnak századokon keresztül kapcsolatai voltak vagy velük együtt élt, anyagi műveltsége jellegzetes vonásait is el lehetett különíteni. Ez a probléma azonban a maga teljességében főleg a régészeti adatok, valamint a többi segédtudomány bevonásával oldható csak meg.

Erdély délkeleti része, amely a Kárpátok déli kanyarulatában fekszik magába foglalja a Maros, az Olt, a két Küküllő felső folyásának a vidékét. Ez a terület az ős- valamint az ókor folyamán, amint ezt a régészeti leletek mutatják szoros gazdasági és kulturális kapcsolatban volt a Kárpátok túlsó lejtőjén elterülő vidékkel. A népvándorlás, valamint az ezt követő századok folyamán ez a vidék kívül esett a bizánci

birodalom érdeklődési körén, s így az egykori történeti források nem tesznek említést róla. Ezért története e korszaknak a megismeréséhez csak a régészeti leletek tanúvallomására vagyunk utalva.

A római légiók kivonulása utáni évszázadok alatt a Dáciában visszamaradt elrómaiasodott őslakosság, valamint az itt letelepedett népvándorláskori népek anyagi műveltségének a megismerésére a második világháború után csak az utóbbi két évtized alatt történtek nagyobb méretű kutatások. Ezekbe a kutatásokba Románia Szocialista Köztársaság Társadalmi és Politikai Tudományok Akadémiája Régészeti Intézetének az irányítása alatt a sepsiszentgyörgyi megyei múzeum is bekapcsolódott, s a Délkelet-Erdélyben végzett régészeti feltárások alapján megkíséreljük e vidék VI—XIII. századi történetét megrajzolni, ami dolgozatunk tárgyát képezi.

Erdélyben, pontosabban az erdélyi fennsík területén, ahol a bennszülött lakosság, valamint a gepidák anyagi műveltségének emlékei egészen a VII. század elejéig megtalálhatók, az archaikus szláv jellegű leletek még eddig hiányoznak. A szórványosan előkerült, jórészt azonban más típusú ujjas fibulák, mint amelyeknek a Kárpátokon túli területekről ismeretesek, azonban azt bizonyítják, hogy Erdélyben már a VII. század második felétől számolnunk kell bizonyos szláv elemek letelepedésével. Az avarok az eddig ismert régészeti leletek tanúsága szerint Erdély középső részét szórványosan szállták meg, jelenlétüket katonai jellegű sírok és leletek jelzik, így a Maros középső vidékén, ahonnan a VII., valamint a VIII. század elejére keltezhető avar jellegű leletek kerültek felszinre. A IV. és VI. századok közötti időszakban a helyi lakosságot Nestor kutatásai alapján régészeti szempontból nézve a Baráthelyi [1] (Bratei) műveltség hordozói képviselik, ezeknek a VI. század második felében valamint a VII. században történt kulturális átalakulásukat az Ipotești—Cîndești—Fiátfalvi elnevezésű műveltség mutatja.

A szlávok Erdélyben való letelepedése különböző időpontban s több irányból történt. Északnyugat Erdélyben VIII. századi halomsírok kerültek elő Szilágynagyfaluban (Nușfalău, Szilágy megye) [2], Szamosfalván (Someșeni, Kolozs megye) [3], ezek későn, a nyugatról jött szlávok kultúrhagyatékához tartoznak. Egy másik csoportot képeznek a Vízaknán (Ocna Sibiului) [4], Medgyesen (Mediaș) [5] és Baráthelyen (Bratei, Szeben megye) talált urnatemetők, melyek a helyi lakosság emlékét őrzik. A hamvasztásos szláv halomsírok az avarokéval közös kultúrjelleget mutatnak és a nyugatról behatolt szlávok letelepedését bizonyítják. A románizált őslakosság VII. század eleje és a X. század első fele közti időben nem szláv és nem avar jellegű anyagi műveltségének számos emléke ismeretes a már fennebb említett temetőkből Vízaknáról (Ocna Sibiului), Medgyesről (Mediaș), Baráthelyről (Bratei), valamint e korszak településeiről is, így Baráthelyről (Bratei), Veresmartról (Rotbav), Szászhermányról (Hărman), valamint más településekről. A baráthelyi műveltség hordozóit Nestor, e műveltség felfedezője, dákó-rómaiaknak tekinti s szerinte a baráthelyi kultúra és népesség az Ipotești—Cîndești—Fiátfalvi műveltség alapjául szolgált. A dákó-római kultúrelemeket sajátítják el szlávok. Ezt bizonyítja az az átalakulási folyamat, amin

keresztül megy a szlávok anyagi kultúrája az Ipoteşti—Cîndeşti -Fiátfalvi kultúra keretén belül [5].

Erdély keleti, valamint dél-keleti részében az Olt völgyében Csernátonban (Cernat) és Kézdipolyánban (Poian, Kovászna megye), valamint a Nagyküküllő völgyében Székelyszenterzsébeten (Eliseni, Hargita megye) feltárt településeken a keleti szlávok jelenléte már a VI. század második felétől kimutathat [6]. A Nagyküküllő völgyében Bözöd (Bezid), Székelyszállás (Sălaşuri, Maros megye), Székelykeresztúr (Cristur), Fiátfalva (Filiaş), Siménfalva (Simonești), Székelyszenterzsébet (Eliseni, Hargita megye) határában az Ipoteşti—Cîndeşti—Fiátfalvi kultúra romanizált lakosságának, valamint a szlávoknak egy sor feltárt települése azt bizonyítja, hogy a szlávok a VII. és a VIII. század folyamán ezt a területet tömegesen lakták. A fenti településeknek az egyik sarokban boltozatos kőtűzhelyes földbemélyített kunyhói olyan kerámiát őriztek meg, amelyben a kezdetleges szláv edények mellett a romanizált helyi lakosság kézzel, valamint korongon készült kerámiája is megtalálható. A helyi lakosságnak ezt a kerámiáját, a kézzel vagy gyors korongon készült edényeket Nestor Ion [7] és Zaharia Eugenia [8] a Baráthely—Malomfalvi (Bratei—Moreşti) komplexum edényei utódainak tekintik.

Az Olt völgyében a VIII—IX. századba sorolható a Szotyor (Coşeni), Angyalos (Angheluş), valamint Csernáton (Cernat) községek határában előkerült szláv települések. A IX—X. századra tehető a Kézdipolyánon (Poian) feltárt település második lakószintje. E településnek a X. századra való időbeli átnyúlását bizonyítja az egyik földbemléyített lakás besimított hálómintás szürke színű edénye, melynek megfelelőjét Maroskarna (Blandiana) II. fázisában találjuk meg [9]. A X. századra, a XI. század elejére tehető Csernáton község központjában Csernáton patakának a jobb partján a volt Domokos kúria kertjében feltárt település.

Itt két lakószintet lehetett megállapítani. Az alsó lakószint földbe mélyített, az egyik sarokban kőtűzhellyel ellátott lakóházait tűzvész pusztította el. Az alsó lakószint lakóházában talált kerámia a kézdipolyáni szláv település második fázisának kerámiájával egyezik. Erre települt rá egy szintén földbemélyített lakás, melynek az egyik oldalán, mindkét sarokban egy-egy kőtűzhely volt. Ennek a lakóháznak a kerámiája különbözik az alsó elpusztult lakószint kerámiájától [10]. Ez utóbbi elpusztulásának az időpontját hozzávetőlegesen meghatározza az a bizánci bronz éremlelet (2/11. ábra), amely 1950-ben ezen a helyen került elő. Az éremleletet valószínű vászon vagy bőrzacskóban rejtették el és a maroknyi éremből nyolc darabot sikerült megszerezni. Ezek a következő császárok érmei: II. Justinus (576—577), II. Johannus Zimisces Basilius (966—989), XII. Constantin (Monomachus) (1042—1055). Ha az utolsó érmet „terminus postquem"-nek tekintjük, az éremlelet elrejtésének idejét a XI. század második felére tehetjük [11]. Ebben az időben pusztult el a település. Ezekkel a bizánci érmekkel talált kultúrréteg fölött olyan anyagi műveltség hordozóinak az emlékei kerültek elő, akik a földfelszínén készített kunyhókban laktak és boltozatos kőtűzhelyek helyett köralakú tapasztott felületű tűzhelyeket használtak. Ezekben a kunyhókban talált edények töredékei között cserép bográcsok darabkái (3/1.

ábra), rombikus nyílhegyek s korai típusú sakantyúk kerültek elő (2/3. ábra).

A csernátoni cserépbográccsal datált településsel egykorú település került felszínre 1912-ben Sepsiszentgyörgyön a Bedeházi malom mellett. Ezt a települést a cserépbográcsokon kívül még két korai, tüskével ellátott sarkantyú is a XI. századra vagy a XII. század elejére datálja [12] (2/3., 2/6. ábra). A Nagyküküllő völgyében Nagy Medeséren (Hargita megye) a falu szélén ugyancsak a Csernátoni településsel egykorú település két kunyhójában cserépbogrács töredékek (3/2. ábra) kerültek elő. Keresztúron az új lakónegyedben nemrég felszínre került putrik a bennük talált cserépbogrács töredékek s egy S végű hajkarika alapján szintén ebbe a korba sorolhatók (2. ábra 17, 19, 23; 3. ábra 4, 5). Gyergyószárhegyen (Hargita megye) a Lázár kastély ásatásánál a kora középkori rétegben szintén került elő cserépbogrács töredék. A Csíkszentkirályi kora-középkori település, amelyet II. Isacius Angelus érme a XII. század második felére datál, szintén őrzött meg cserépbográcsokat [13]. A Maros völgyéből, Radnótról (Iernut, Maros megye) szintén ismerünk XI—XII. századi települést, ahol a kerámia ugyancsak cserépbográcsot tartalmazott [14]. Csernátonban, Damokos Mihály kúriája kertjében feltárt, egy Nagy Lajos király (1342—1383) (2. ábra 16) érmével datált település a XIII—XIV. századba tartozik. E település a föld felszínén készült kétosztatú, köralakú párkányos, tapasztott felületű tűzhellyel rendelkező lakóházait az ide letelepedett székelyek építették.

Ezeknek a településeknek a temetőit még nem találtuk meg. Azonban a zabolai és a petőfalvi XII. századi kora-középkori temetők időrendileg ezt a kultúrszintet jelzik (2. ábra 2, 4, 10; 12, 15).

E korszak egyházi építkezéseiről keveset tudunk. Zabolán nem temetkeztek templom köré. A Székelyföldről kora-románkori templom kevés ismeretes (Réty, Kovászna megye). Újabban a rozsnyói vár kertjében a brassói múzeum kutatója, Florea Costea talált egy félkörös apszisú templomot, melyet a felszínre került kerámia alapján a XII. századra datál [15] (9. ábra).

E korba (XII—XIII. század) tartoznak az egyeneszáródású apszisú templomok is, mint a felsőboldogfalvi (Hargita megye) [16], valamint a Kis Kászon völgyében „Szent János kápolna" [17] elnevezés alatt ismert templomok. Ez utóbbi romjai 1975-ben kerültek felszínre. Az ásatások eredményei azt mutatják, hogy nem kápolna, hanem egy támpillér nélküli templom volt, melyet legkésőbb a XIII. században építettek (4. ábra). A templom körül sem temető sem falu nyomai nem kerültek elő. A falut a XVI. századi oklevelek többször emlegetik „Szent János falva" néven. A templom tekintélyes méretei (8 x 10 m) azt mutatják, hogy egy elég nagy számú gyülekezet vagy több falu népe építette. Idővel a népesség megszaporodott s a falvak, így Polyán, Szentlélek, Szárazpatak, Kis Kászon külön templomot építettek. A XVI. században a templomot és a falut még említi egy oklevél: a hagyomány szerint a falut és a templomot 1658-ban a tatárok pusztították el.

E nagy templomon kívül román stílusban kisebb kápolnákat is

építettek félkörös apszissal, ezek szintén a XII—XIII. századba tartoznak. Ezek közül egy kápolna romjai kerültek elő Csernátonban [18], amelyet a benne talált kerámia is a XII—XIII. századra datál (2. ábra 13-14). Egy másik hasonló kápolna falai még ma is látszanak az Almási barlang fölötti „Kőmező" nevű helyen (3. ábra). A templom (kápolna) környékének feltárása még nem történt meg s így nem tudjuk, hogy plébániatemplom volt-e, s az elpusztult falut melyik században alapították.

A késő-román, XIII. századinak számított négy karéjos plébániatemplomok [Gyergyószentmiklóson (6. ábra) (Gheorgheni, Hargita megye), Kézdiszentléleken ((7. ábra) (Sînzieni, Kovászna megye) és Székelyudvarhelyen (Odorheiu Secuiesc, Hargita megye)] korai datálása körül kétségek merültek fel. A Székelyudvarhelyen végzett ásatások eredményei, Beldie Maria szerint ugyanis azt bizonyítják, hogy a négykaréjos kápolna a XVI. században épült [19]. Szentléleken a Perkőn végzett ásatások a négykaréjos kápolna időrendi besorolásához semmi fontos eredménnyel nem járultak hozzá. Száldoboson (Doboşeni, Kovászna megye) egy négykaréjos kápolna létezése vált ismertté [20]. Építésének korát egy ásatás döntheti el. Egyébként ezeknek a székelyföldi rotundáknak a kronológiai besorolása még nyitott kérdés.

*

A fent elmondottak alapján meg lehet állapítani, hogy Délkelet-Erdély X—XI. századi történetére vonatkozólag a régészeti adatok is elég szűkszavúak. Egyelőre a Kézdipolyánon, Nagy Medeséren, Sepsiszentgyörgyön, Bedeházás és Csernátonban végzett ásatások eredményei jöhetnek számításba, ugyanis a többi leletek korábbi korszakból származnak.

A XII. században Délkelet-Erdély lakott terület volt, s a népesség faluközösségben élt. A falvak lakóházainak a formája földbemélyített négyszögletű kunyhó volt. Ennek egyik sarkában mindig boltozatos kőtűzhely állott. A kunyhóban talált munkaeszközök a lakosság foglalkozására: halászat, vadászat, földművelés, állattenyésztés, szövés-fonás, edénykészítés, fémek feldolgozása stb.-re adnak felvilágosítást. Ezeknek a földbemélyített kunyhós településeknek az elpusztulását a XII. század közepére, második felére tehetjük. Ezt az időmegállapítást a csernátoni leleteken kívül alátámasztja még az Olt völgyében a már említett csíkszentkirályi bizánci érem, valamint a Küküllő völgyében III. Alexius Anghelus (1195—1203, Wrath, 31 típus) Nagysolymoson talált bronz érme (az érem a székelykeresztúri múzeumban van). E településekre jellemző a cserépbográcsok használata, s a sírokban az S végű hajkarikák. Ezt bizonyítják a szász műemlék templomok restaurálása alkalmával előkerült S végű hajkarikás nyújtott csontvázas temetők is, így többek között Medgyesen [21] (Mediaş), Szászfehéregyházán (Viscri, Brassó megye), ahol az egyik sírt Kálmán király ypénze datálta [22], valamint a zabolai és petőfalvi köznépi nyílt temetők [23]. Ezek alapján nem fogadhatjuk el azt a megállapítást, hogy a Délkelet-Erdély a kora-középkor kezdetén lakatlan terület volt, sem azt, hogy a X. század előtti és utáni települé-

seket egymástól nem tudjuk megkülönböztetni [24]. Ezeknek a kora-középkori településeknek a nyomait megtaláljuk egész Délkelet-Erdélyben. A besenyők és a kúnok a történeti, valamint a helynévi adatok alapján ebben az időben Erdélynek a délkeleti részében olyan tömegesen nem telepedtek le, hogy ezeket a régészeti leleteket nekik lehetne tulajdonítani [25]. A Csernátonban, Sepsiszentgyörgyön (Bedeházán), valamint Nagy Medeséren a települések házai s az ezekhez tartozó leletek, kerámia, sarkantyú, rombikus nyílhegyek, egy olyan kultúrszintet jeleznek, amelyben cserépbográcsok is megjelennek [26].

BIBLIOGRAFIE

1 I. NESTOR, Les données archéologiques et le probléme de la formation du peuple roumain, Revue Roumaine Histoire, v. III nr. 3. 1964, 400—3.

2 M. COMȘA, Săpăturile de la Nușfalău, în Materiale 1960, 519—529.

3 M. MACREA, Șantierul arheologic Someșeni-Cluj, în Materiale 1959, 514—522.

4 D. PROTASE, Cimitirul slav de la Ocna Sibiului, Omagiu lui P. Constantinescu-Iași, 1965, 153—159.

5 I. NESTOR, O. C. 404

6 Z. SZÉKELY, Die frühesten slawischen Siedlungen in Siebenbürgen, Slavia Antiqua, 125—136, XVII ; Slavii și populația băștinașă în sud-estul Transilvaniei, Aluta, 1971. 129—135 ; Slaves anciens dans le sud-est de la Transylvanie, Balcano-Slavica, 1, 55—57.

7 I. NESTOR, O. C. 105

8 E. ZAHARIA, Cîteva observații despre arheologia și istoria sec. XIII—X pe teritoriul R. S. România, Aluta, 1969, 120—121.

9 Z. SZÉKELY, L'aspect de la culture matèrialle des VIII —X siécles dans le sud-est de la Transylvanie, Conférence Internaționale, 1971, á Szeged, 125—128.

10 Z. SZÉKELY, Contribuții la problema stabilirii secuilor în sud-estul Transilvaniei, Crisia, 1974 ,90—91.

11 Ibidem.

12 Múzeumi és könyvtári értesitő, VII, 1913, 155 ; K. HOREDT, Așezarea de la Sfîntu Gheorghe-Bedeháza, în Materiale II, 1956, 21—22.

13 C. PREDA, Săpăturile arheologice de la Sîncrăieni, în Materiale 1959. 865 fig. 25/5.

14 N. VLASSA, Săpăturile de salvare de la Iernut, în Materiale, 1970, fig. 5, 7.

15 Pe această cale mulțumesc informația primită din partea lui Florea Costea.

16 A. VARGA-E. ZEPECZANER, Egy új székelyföldi freskó, Korunk, 1975, 11, 876—877.

17 B. ORBÁN A. Székelyföld leirása, III, 1869, 112.

18 Z. SZÉKELY, Săpăturile Muzeului din Sfîntu Gheorghe, în Materiale, IX, 309, fig. 13.

19 M. BELDIE, „Rotonda" din Odorheiul Secuiesc și problema datării monumentului, Revista Muzeelor și Monumentelor, seria Monumente Istorice și de Artă, 1974, 62.

20 L. DAVID, Két templom a Doboi pusztán, Megyei Tükör, 1970, V, 9—12 ; Z. KISGYÖRGY, Erdővidék, 1973, 84.

21 Săpături arheologice la Mediaș, Muzee, monumente istorice și de artă, 1972, 3—10.

22 Informația primită de la M. Beldie

23 Z. SZÉKELY. Korai középkori temetők Délkelet Erdélyben, Korunk Évkönyve, 1973, 219—228.

24 I. SZABÓ, A falurendszer kialakulása Magyarországon, X—XV sz., Budapest, 1971, 50, 66 ; E. ZAHARIA, Données sur l'arheologie des IX —XI siècles sur le territoir de la Roumaine, Dacia N. S., XV, 1971, 286.

25 L. RÁSONYI, Les Turcs non islamisès en occident (pescenégues, ouzes et Oiptchous et leurs rapports avec les Hongrois). Phiologiae Turcicae Fundamenta, v. 3, 1970, 9 ; M. RUSU Relaţiile culturale dintre slavi şi populaţia romanică, Apulum, IX, 1971, 722, 723, 726. Literatura de specialitate aminteşte o aşezare a pecenegilor la Baraolt. Gh. Györffy, A székelyek eredete és településük története în Erdély és népe, Budapest, 1941, 65. Un vas cu trei picioare descoperit în anul 1970 în albia pîrîului Vîrghiş la o adîncime de 2 m cu ocazia exploatării nisipului, se poate considera că aparţine acestei populaţii. Din buza răsfrîntă în afară a vasului excavatorul a rupt o bucată. Corpul vasului este sferoidală, pe umăr prevăzut cu 2 torţi pline şi la fund se găsesc 3 picioare. Înălţimea : 26 cm, diametrul buzei : 17 cm (fig. 8), Kropotkin din URSS, din Parutino publică un vas de bronz asemănător pe care consideră vas roman. Această formă de vas, deocamdată dintre vasele de bronz din epoca romană este necunoscută : este mai verosimil, că aparţine feudalismului timpuriu, V.V. Kropotkin, Rimskie importnie izdelia v vostocnoi Evrope (II. v. don. e.-V.V.V.N.E.) in Arheologia CCCP, D_1-27, Moskva, 1970, pl. 97, nr. 841 şi fig. 67/2.
Besenyő települést tart számon a szakirodalom Baróton. E nép hagyatékának tekinthető egy három lábú bronzedény, mely 1970-ben a Vargyas patakából került elő 2 m mélységből, homok kitermelés alkalmával. Az edény kihajló pereméből az exkavátor egy darabot letört. Az edény teste gömbalakú a vállon két tömör füllel, az alján három lábbal van ellátva. Magassága 26 cm, peremátmérő 17 cm (8. kép). A Szovjetunió területéről Parutino-ból közöl Kropotkin egy hasonló edényt, melyet rómaikorinak tart. A római bronz edények köréből ezt a formát nem ismerjük, több a valószínűség, hogy az kora középkori. (Lásd, az irodalmat fennebb: V. V. Kropotkin . . .)

26 I. DIENES, A honfoglaló magyarok, Hereditas, Corvina, Budapest, 1972, 36.

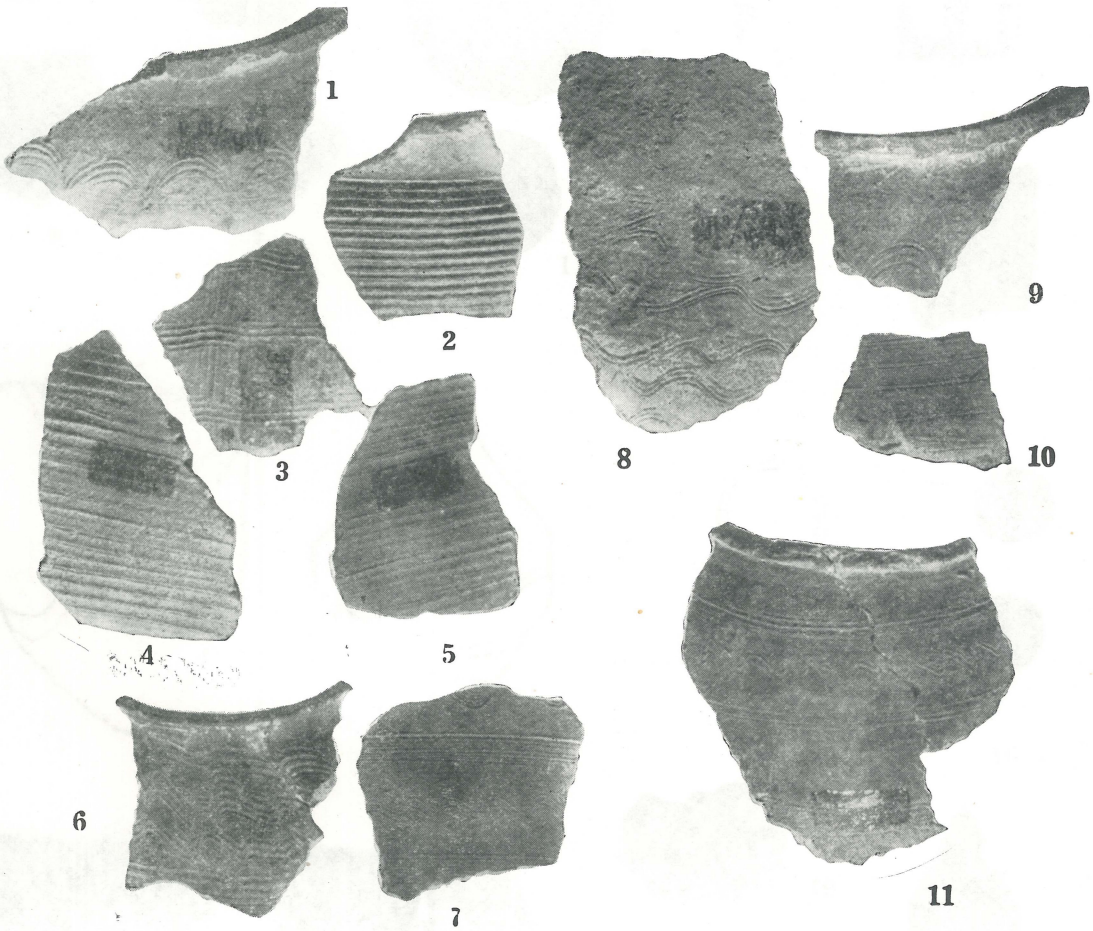

Fig. 1

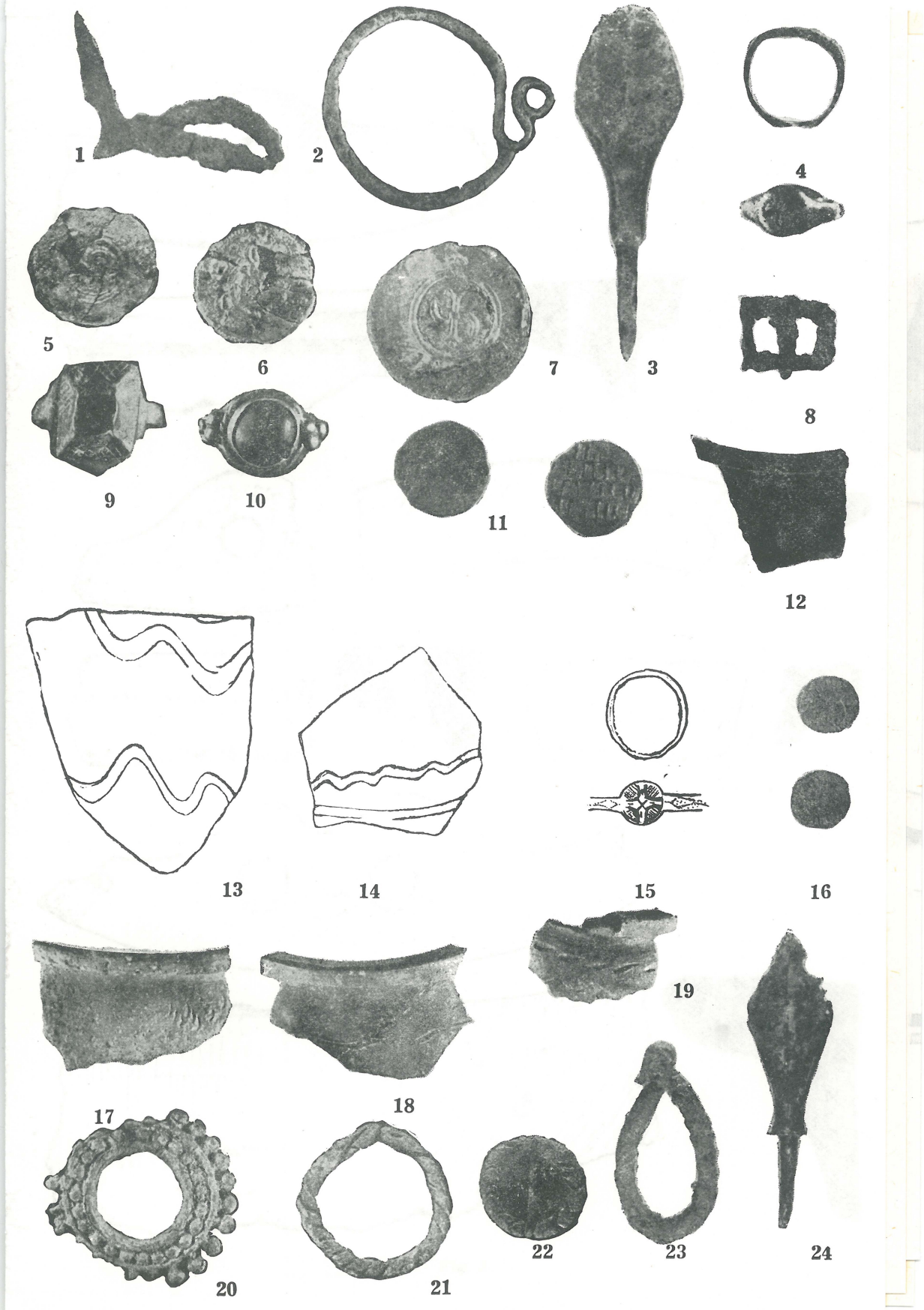

Fig. 2

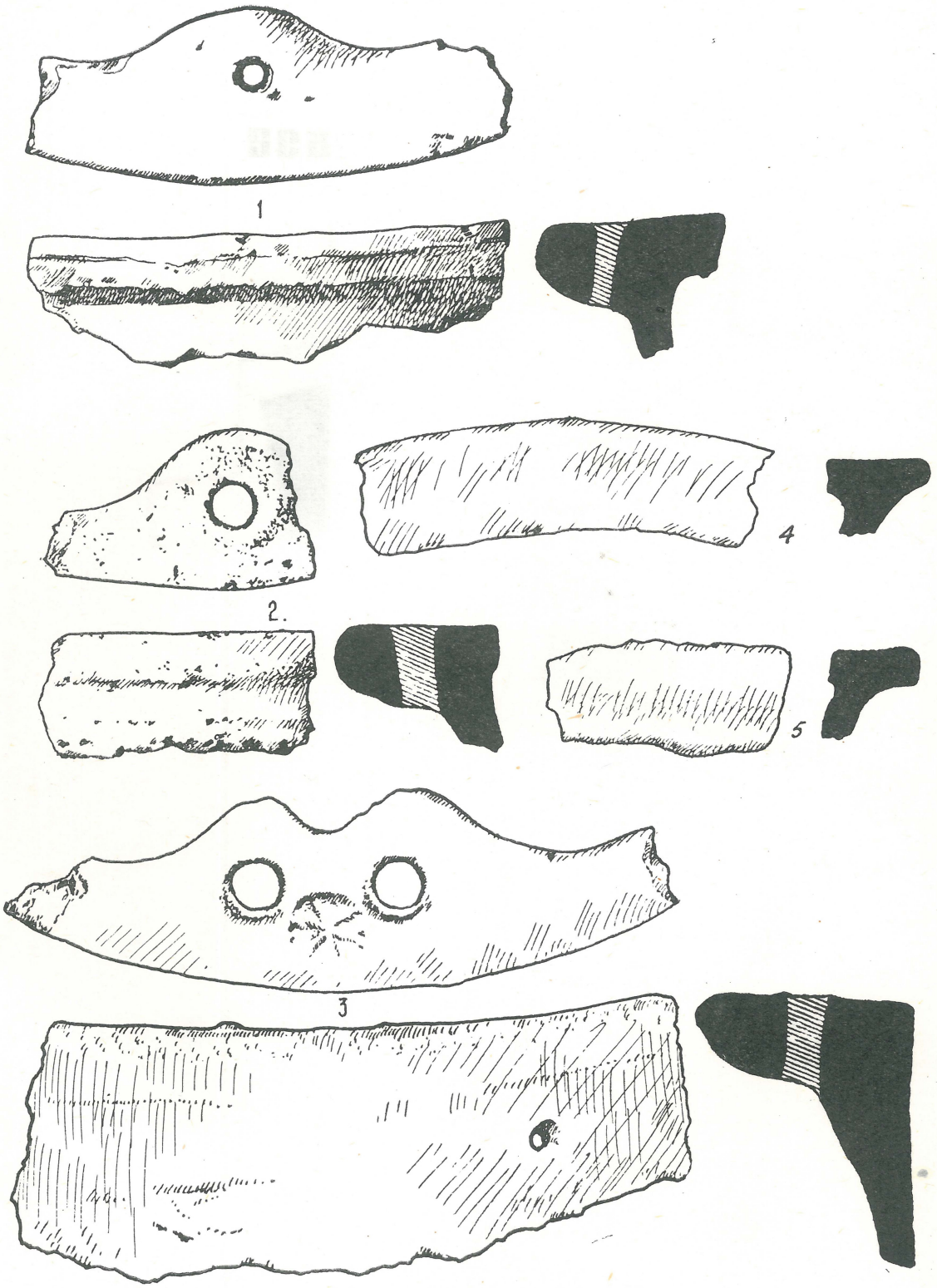

Fig. 3.

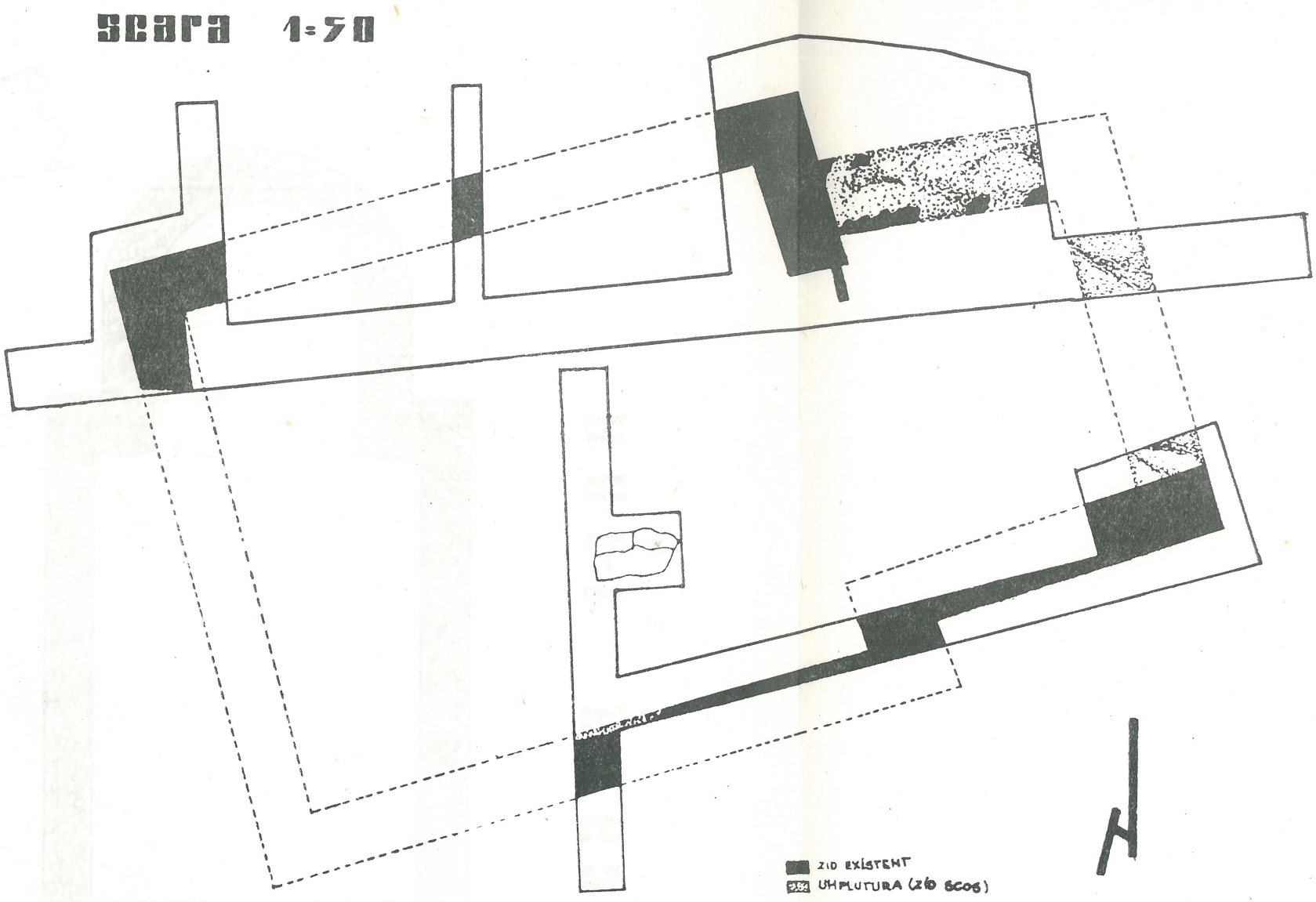

Fig. 4.

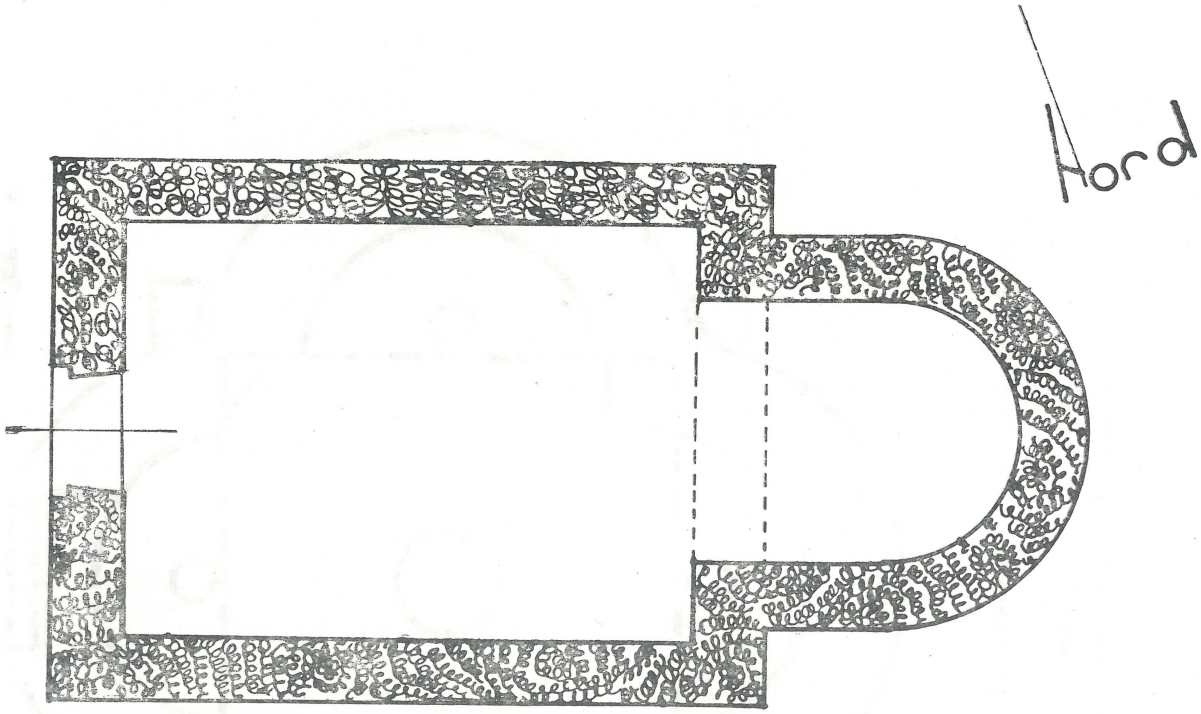

Scara 1:100

Fig. 5.

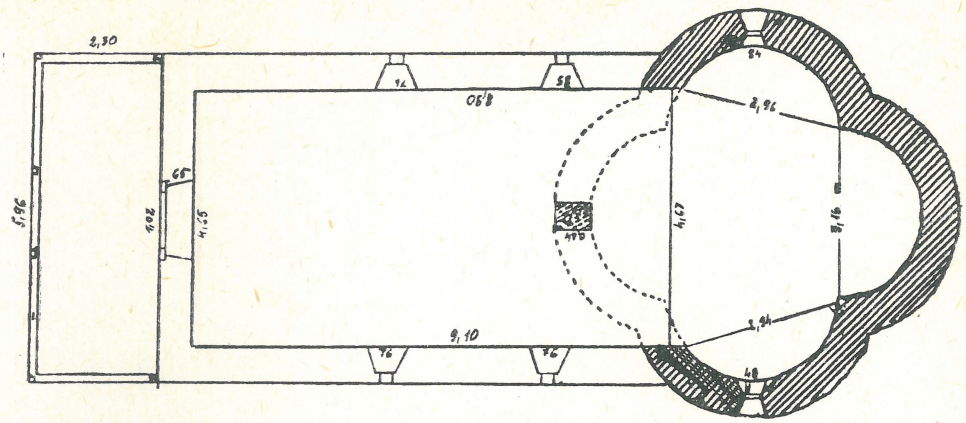

GYERGYÓSZENTMIKLÓSI SZT ANNA-KÁPOLNA

M : 1 100

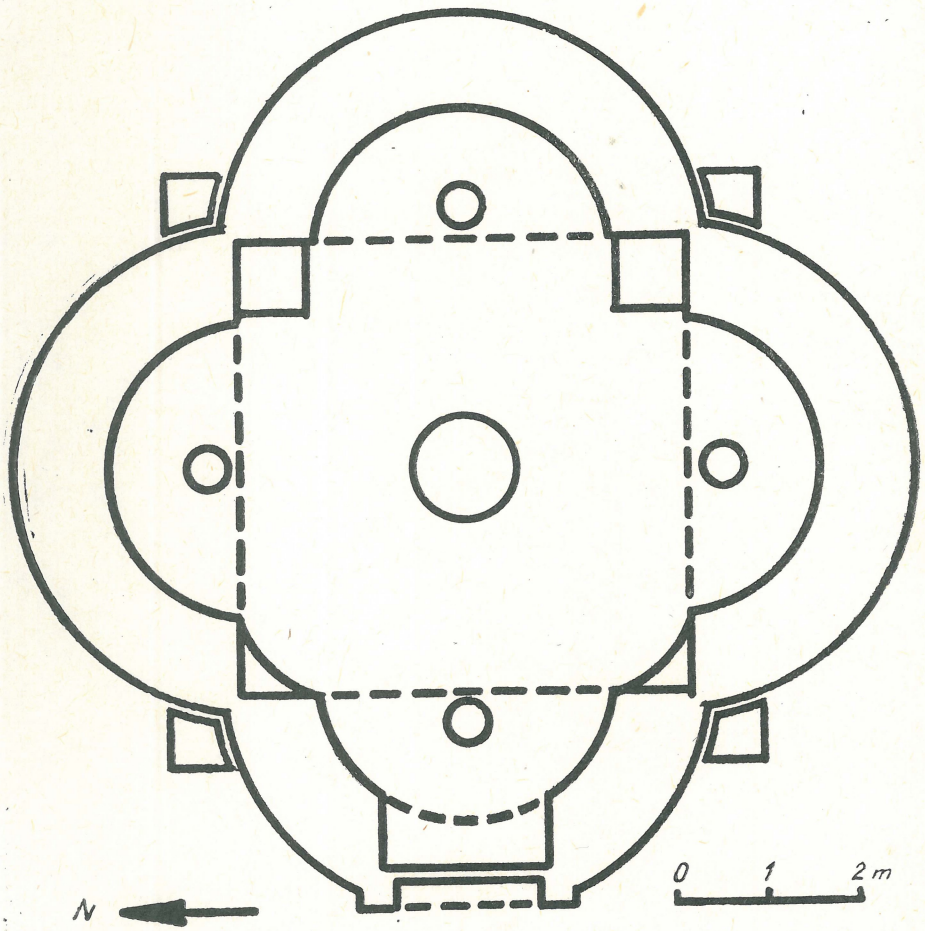

Fig. 6—7.

Fig. 8. kép : Vas de bronz cu trei picoare de la Vîrghiș. A vargyasi háromblábu bronzedény.

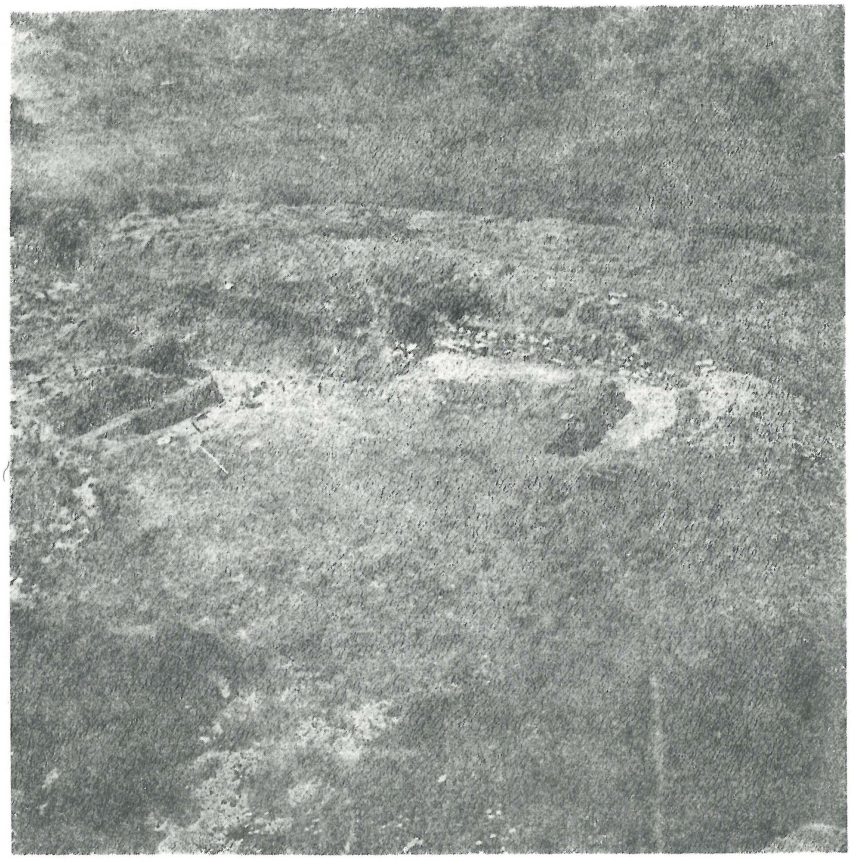

Fig. 9. kép : Rîșnov-„Cetate". Vedere aeriană a bisericii din sec. XII, — Rozsnyó — „a Vár", a XII-századi templom, légi felvétel.

Fig. 8—9.

ERDŐVIDÉK TÁRSADALMA A XVIII. SZÁZAD KÖZEPÉN

EGYED ÁKOS

1.

A tájtörténet művelését mifelénk elsősorban az a körülmény teszi indokolttá, hogy Erdély társadalma a középkor folyamán tájegységek szerint is nagyon tagolt volt. Az egymástól meglehetősen elzárt kisebb-nagyobb tájegységek fejlődésében aztán a sajátos földrajzi-táji, s más helyi feltételek jelentős szerepet játszottak: gyorsították vagy — ellenkezőleg — lassították a régi társadalmi formák felbomlását és átalakulását, mindenképpen rányomva a sajátosság bélyegét az illető tájegység társadalmának szerkezetére.

Így volt ez — talán fokozottabban mint máshol — Erdővidék történetét illetően is. Ennek a kis tájegységnek a társadalma egészen a modern közlekedési hálózat kiépítéséig a maga külön világában élt, s bár ugyanazok az általános történelmi törvények határozták meg fejlődését, amelyek az egész székelységét, történetében sok az eredeti vonás, a helyi szín. Itt utalhatunk röviden népi kultúrájának gazdagságára és eredetiségére [1], a szellemi kultúra innen induló kiemelkedő képviselőire [2] s az egész népélet (még eléggé fel nem tárt) helyi értékeire [3]. Reális történetkutatói igényként jelentkezik tehát e kis tájegység történetének behatóbb vizsgálata. Ezúttal Erdővidék társadalmának szerkezetét próbáljuk felvázolni az eddig nem közölt 1750-es adóösszeírás tükrében.

2.

Az a kis tájegység, amelyet századokra visszamenően sok alkalommal Erdővidék névvel jelölnek a források, a Baróti-hegység, a Dél-Hargita és a Persányi-hegység között elterülő területen fekszik, a Baróti-medencét tölti ki [4]. Erdővidék településtörténeti érdekessége az, hogy bár egységes kistáját képez, a múltban közigazgatásilag megoszlott volt, hi-

szen terletén két szék szerveződött meg: Miklósvár szék és Bardoc fiúszék. Az előbbihez a XVIII. században tíz, az utóbbihoz kilenc falu tartozott. Tény tehát, hogy Erdővidék mind tájilag, mind közigazgatásilag külön területet képezett, s ezt földrajzi körülményei okozták: Miklósvár széket a közelebbi Sepsi széktől az akkori mértékek szerint meglehetősen nagy és zord hegység, a Baróti-hegyek választották el, Bardoc széket Udvarhelyszéktől pedig a terjedelmes és erdős Rika-hegység. S mindkettőt a nem lebecsülendő távolság : mindkét széktől legalább egynapi járásföldre feküdtek az említett legközelebbi székek. Persze megválaszolásra vár még az a kérdés, hogy miért szerveződött két szék ott, ahol egy is csak kicsi lehetett volna.

Bár Miklósvárszék alapításáról pontos évszám nem maradt ránk, bizonyosnak látszik, hogy az már a XIV. században fennállt és gyakorolta funkcióit [5]. Nevét Miklósvár nevű településtől nyerte, amelynek első okleveles említése 1211-ből való [6]. A rendelkezésünkre álló dokumentumokból kitűnik, hogy Miklósvárszéknek hosszas küzdelmet kellett folytatnia önrendelkezésének elismeréséig. Ennek során azonban Sepsi szék tisztségével szemben sikerült kivívnia (1459-ben, 1531-ben, 1610-ben, majd 1627-ben is) [7] régi szabadságlevelének megerősítését. Következésképpen Miklósvárszék Háromszék negyedik, külön törvényhatósága lett, s az is maradt egészen 1876-ig.

Bardoc fiúszék létzését és önkormányzatát Rákóczi György 1635. évi védlevele erősítette meg [8]. E dokumentumból félreérthetetlenül kiderül, hogy a fiúszék jóval korábbi képződmény, olyan, amelynek önkormányzata volt, de Udvarhelyszék fennhatósága alá tartozott.

Melyek voltak Miklósvárszék és Bardoc fiúszék önkormányzati szervei, intézményei?

Mindkét széket egy-egy alkirálybíró vezette, külön törvényszékük volt, választott széki tisztviselői karral rendelkeztek s a szék belső ügyeit rendszeres székgyűléseken vitatták meg.

Ezen a helyzeten nem változtatott az Erdélyben berendezkedő Habsburg-hatalom sem. Viszont a fejedelemség korához mérten számos általános történelmi feltétel módosult, ami nem maradhatott hatás nélkül a székely társadalmi viszonyokra. Szükségesnek látszik, hogy röviden ezekre is kitérjünk, mert az 1750-es összeírás már e változott székely társadalom képét mutatja.

3.

A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc lezajlása után a Habsburg-hatalom arra törekedett Erdélyben, hogy itteni uralmát megszilárdítsa. E politika sikerének érdekében számos új igazgatási és közgazda-

sági intézkedést léptetett életbe. Ezek közül a székely társadalom alakulását az az intézkedés befolyásolta a legerőteljesebben, amely 1711-ben megszűntette a székelység több évszázados katonai szerepét és intézményét. Mivel a korábbi évszázadban mind a földbirtoklási, mind a teherviselési rendszerük az általános hadkötelezettség függvénye volt, a XVIII. század első felében megkezdődött az alapvető intézmények átalakulása.

Ez történt mindenekelőtt az adózás rendszerével. Közismert, hogy korábban az általános katonáskodási kötelezettség alatt élő s a lakosság többségét alkotó közszékelyek, adómentességet élveztek. Csak kivételes alkalmakkor kellett a kirótt adómenyiség előteremtéséhez hozzájárulniuk. Most a Habsburg-kormányzat arra törekedett — s e törekvését meg is valósította —, hogy a székelység körében is növelje az adóalany-alapot s ennek során a jobbágytartó nemesség s a papság kivételével minden számottevő társadalmi rendet-réteget megadóztatott. (Csak annak a személynek nem kellett adót fizetnie, akinek legalább két adózó jobbágya volt). Nem kevesebb nehézséget okozott a katonatartás kiterjesztése a székely székekre. Ugyanis 1711 után megszűnt az a korábbi kiváltság is, amely szerint a Székelyföldön idegen katonai alakulatokat nem tartanak. A Rákóczi-szabadságharc leverése után a székely falvakban állomásozó számottevő birodalmi katonaság elszállásolása és eltartása újabb terheket rótt a lakosság vállára.

A XVIII. század második évtizedében fellépő természeti csapások: aszály, éhinség, pestis tetőzte a bajokat s a nép tömeges pusztulását váltotta ki [9].

Felvetődik az a kérdés, hogy bizonyos székely szabadságjogok megszűntetése, az adózási terhek fokozódása s az említett természeti csapások — mindezek milyen átalakulások előidézőivé váltak a székely társadalomszerkezetben és életmódban.

A székely társadalomfejlődés egyik sajátossága az volt, hogy az általános katonáskodásra fogott rendek, a lófők (primipilusok) és gyalogosok (pixidariusok) meg tudták őrizni szabadságukat, többségük nem süllyedt végérvényesen jobbágyi vagy zselléri sorba. Ezt egyébként így kívánták a fejedelmi központi hatalom katonai érdekei is. A Habsburg-hatalom, amint már mondottuk, a Rákóczi-szabadságharcban való részvételük miatt viszont a székelyek katonai szervezetét ideiglenesen feloszlatta s ezáltal megfosztotta a katonai rétegeket fő funkciójuktól, majd adófizető polgárokká változtatta a régi katonai rendek tagjait. Ennek következtében a korábbi lófő és gyalogos rend a szabad székely földművelő osztályt alkotta, bár egymás közt továbbra is számontartották a régi rendi beosztásukat.

A székely társadalomfejlődés másik jellegzetessége — s ebben a Fogaras-földi és Kővár-vidéki román társadalomfejlődéshez volt hasonló —, hogy a feudális társadalom két alapvető osztálya: a jobbágytartó birtokos nemesség és a jobbágyság-zsellérség jóval fejletlenebb volt, mint a megyei területeken. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy például Miklósvár szék falvaiban 1703-ban, tehát a fejedelmi kor végén, illetőleg a Habsburg-hatalom elején a jobbágyság és zsellérség az összes családoknak csak mintegy 36,22 %-át alkotta [10], szemben a vármegyékkel, ahol ezek aránya 85 % körül mozgott.

A kérdés most már az: vajjon miután a székelység régebbi hadi szolgálatait nem vették igénybe, ami korábbi különleges helyzetének módosulását eredményezte, bekövetkezett-e egy olyan méretű és gyors iramú átalakulás, hogy a lakosság többségét jobbágyi állapotba juttassa. E kérdés annál jogosultabb, mivel Fogaras-földön, majd Kővár vidékén is, miután a korábbi századokban az ottani lakosságnak a székelyekéhez hasonló katonáskodása megszűnt, a nagybirtok gyorsan terjeszkedett s gyors folymat volt a korábbi katonai családok eljobbágyosodása is, bár egyes kisnemesi rétegek végig megőrizték szabadságukat [11]. Erre a problémára is keressük a választ az 1750-es összeírás elemzése által.

4.

Az 1750-es összeírás célja az volt, hogy elősegítse az új adókivetési rendszer kidolgozását [12]. Az összeírás falvanként és családonként tartalmazza az adatokat [13]: az adózó nevét, lakótelke nagyságát, a lakóházát, a bírt földeket, az állatállományt. Végül bemutatja a határhasználat rendszerét, a termesztett növényeket és azok hozamát.

A kimutatások élén az egytelkes nemesek állanak, majd a szabad székelyek, jobbágyok, birtokos zsellérek, birtoktalan zsellérek, végül a kóborlók és cigányok zárják a sort. Külön rovatban szerepelnek az özvegyek. Ezután falvanként, s rendi kategóriák szerint az adatok összegezése következik, majd az illető falu végeredményeit nyújtja.

Nem tartalmazza a kimutatás a birtokos nemességet s a bevett vallásfelekezetek papjait, ami azonban aránylag csak jelentéktelen kiesést okozott, s az is pótolható más összeírások adatainak felhasználása által.

Mivel az összeírás Erdővidéket illető teljes anyagának közlésére itt nincs elég terünk, be kell érnünk azzal, hogy az alábbiakban az erdővidéki falvak családjainak rendi-társadalmi megoszlását tükröző adatait adjuk. Előrebocsátjuk, hogy az özvegyek számát hozzáadtuk az illető kategória adataihoz.

Az 1750-es összeírás:

MIKLÓSVÁR SZÉK

A falu neve	Összes adózó családok	Egytelkes nemesek		Szabad székelyek		Jobbágyok		Birtokos zsellérek		Birtoktalan zsellérek		Kóborlók	
		szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
Barót	148	13	8,78	70	47,30	52	35,15	3	2,02	4	2,70	6	4,05
Bodos	45	2	4,44	39	86,67	3	6,67	1	2,22	0	—	0	—
Bölön	157	20	12,74	62	39,50	42	26,75	20	12,74	8	5,09	5	3,18
Köpec	88	10	11,36	55	62,50	6	6,82	8	9,09	3	3,41	6	6,82
Középajta	127	4	3,15	76	59,84	38	29,92	2	1,57	0	—	7	5,52
Miklósvár	52	0	—	6	11,54	35	67,30	7	13,46	2	3,85	2	3,85
Nagyajta	125	7	5,50	40	32,00	72	57,60	1	0,80	3	2,40	2	1,60
Sepsibacon	54	4	7,41	31	57,41	12	22,22	2	3,70	5	9,26	0	0
Szárazajta	89	7	7,86	60	67,42	9	10,11	2	2,25	4	4,50	7	7,86
Zalánpataka	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9	100
	885	67	7,57	439	49,60	269	30,40	46	5,20	29	3,28	35	3,95

BARDOC FIÚSZÉK

Bardoc	69	3	4,35	18	26,08	37	53,63	5	7,25	6	8,69	0	—
Bibarcfalva	71	10	14,08	21	29,58	33	46,48	3	4,23	4	5,63	0	—
Füle	83	13	15,66	27	32,53	32	38,56	3	3,61	6	7,23	2	2,41
Kisbacon	49	7	14,28	27	55,11	8	16,33	2	4,08	5	10,20	0	—
Magyar Hermány	72	3	4,16	62	86,12	2	2,78	1	1,39	4	5,55	0	—
Olasztelek	64	6	9,37	21	32,82	33	51,56	4	6,25	0	0	0	—
Száldobos	41	6	14,63	20	48,78	9	21,96	1	2,44	5	12,19	0	—
T. Bacon	77	1	1,30	59	76,62	6	7,80	2	2,59	9	11,69	0	—
Vargyas	176	30	17,05	72	40,90	54	30,68	1	0,58	19	10,79	0	—
	702	79	11,25	327	46,59	214	30,49	22	3,13	58	8,26	2	0,28

ERDŐVIDÉK ÖSSZESEN

Miklósvár szék

Miklósvár szék	885	67	7,75	439	49,60	269	30,40	46	5,20	29	3,28	35	3,95
Bardoc fiúszék	702	79	11,25	327	46,59	214	30,49	22	3,13	58	8,26	2	0,28
	1537	146	9,20	766	48,27	483	30,43	68	4,29	87	5,48	37	2,33

A fenti táblázatból már az első vizsgálódásra kitetszik az erdővidéki falvak társadalmának összetettsége. Kereteikben a XVIII. század közepén nemesek, szabad székelyek, jobbágyok és zsellérek éltek együtt. A tizenkilenc erdővidéki falu közül mindössze egyet, az újonnan keletkezett Zalánpatakát lakták társadalmilag egységes családok: iparosok, pontosabban az üveghuta munkásai. A többi tizennyolc falu lakosságát szabad kategóriákba tartozó, illetőleg hűbéri szolgálatoknak alávetett családok alkották. Ha Erdővidék falvait a szabad rétegek (ide soroljuk az egytelkes nemeseket is) és a hűbéri függőségben élő családok sajátos társadalmi súlya, aránya szerint osztályozzuk, két nagy típuskategóriát különböztethetünk meg: egyrészt azokat a falvakat, amelyekben a szabadok a lakosságnak több mint a felét tették ki (ezt nevezzük a továbbiakban A típusnak), illetőleg azokat, amelyekben a jobbágy és zsellércsaládok alkottak többséget (B típus).

Az A típushoz tartozott Barót, Bodos, Bölön, Köpec, Középajta, Sepsibacon, Kisbacon, Magyarhermány, Száldobos, Szárazajta, Telegdibacon és Vargyas; a B típusba Miklósvár, Nagyajta, Bardoc, Bibarcfalva és Olasztelek sorolható. Az arány 12 : 5. A fennmaradó falut, Fülét nem sorolhattuk egyik típushoz sem, mert itt a szabad és hűbéri családok aránya majdnem egyforma s egyik sem haladja meg az ötven százalékot (a két kategória aránya nem ad 100 százalékot, mert a kóborlókat nem adhattuk hozzá egyik típus adataihoz sem).

A fenti két típus felállítása segítségünkre van e kis tájegység társadalmi szerkezetének felvázolásában. Az A típushoz tartozó falvakban a szabadok az összlakosságnak 69,68 %-át teszik ki, míg a B típusú falvakban a feudális függőségben élők aránya eléri a 65,85 %-ot. Tekintettel arra, hogy az A típusú falvak száma több, mint kétszerese a B típushoz tartozókénak, levonhatjuk azt a következtetést, hogy Erdővidék falvainak többsége felett úgy múltak el a feudalizmus évszázadai, hogy a szabad katonai rendek: az egytelkes nemesek és a szabad székelyek többségének sikerült megőriznie szabad állapotát. A fenti következtetést megerősíti az a tény is, hogy a B típushoz tartozó falvakban is jelentős súlyt képviseltek a szabad rendek : a családok mintegy 33 %-a tartozott a szabadokhoz.

Ha az összes erdővidéki falvak arányait hasonlítjuk össze, a következő kép tárul elénk: az összes családok 57,47 %-a szabad rendű volt, 40,20 %-a pedig feudális függőségben élt (a fennmaradó 2,33 % pedig kóborló). Vagyis az erdővidéki falvak családjai szabad rétegeinek aránya 17,27 %-al volt nagyobb, mint a hűbéri függőségben élő családoké.

Mit árulnak el a fenti arányok a XVIII. század eleji adatokkal való összehasonlítás fényénél? Abban a helyzetben vagyunk, hogy összevethetjük Miklósvár szék 1703. évi adatait az 1750-es összeírás adataival. Ime, **Miklósvár szék** családainak rendi-társadalmi megoszlása:

	1703-ban [14]		1750-ben [15]	
	szám	%-a	szám	%-a
Egytelkes nemesek	59	7,32	67	7,57
Szabad székelyek	455	56,45	439	49,60
Jobbágyok	197	24,44	269	30,40
Birtokos zsellérek	30	3,72	46	5,20
Birtoktalan zsellérek	65	8,06	29	3,28
Kóborlók	—	—	35	3,95
	806	100,00	885	100,00

Az itt közölt adatok alapján arra a következtetésre jutunk, hogy 1703 és 1750 között, a XVIII. század első felében 6,60%-al csökkent a szabadok aránya, a feudális függőségben élőké pedig 2,66%-al növekedett (sajnos, az 1703-as összeírás nem tartalmazza a kóborlók számát, így az összehasonlítás nem teljes értékű).

Az elemzett falutípusok átlag-arányai közül kiemelkedig néhány falu, amelyek az illető típus felső határán helyezkednek el. Ilyenek voltak az A típusból Bodos, ahol a szabad családok aránya 91,21%, Magyarhermány (90,28%) és Telegdibacon (77,92%), míg a B típusú falvakból Miklósvár falu, ahol a feudális függőségben élők aránya 84,61%-ot tett ki.

Tény tehát, hogy a XVIII. század első felében Erdővidék falvainak társadalmi szerkezete lassú változásban volt; a szabadok kárára erősödtek a függő rétegek. De ez a változás, ha tekintetbe vesszük a dolgozatunk elején érintett kedvezőtlen körülmények hatását is, nem mondható nagyarányúnak, és éppen emiatt Erdővidék társadalomszerkezete alapján a régi maradt a Habsburg-megszállás első fél évszázadában is. A szabad rétegeknek sikerült tehát megőrizniük túlsúlyukat.

5.

Miután a fentiekben megvizsgáltuk az erdővidéki falvak társadalmának jellegét, a továbbiakban szemügyre kell vennünk, ugyancsak az 1750-es összeírás alapján, a társadalomszerkezet egyes elemeit és e szerkezetén belüli sajátosságukat. Arra is kísérletet teszünk, hogy ott, ahol szükségesnek mutatkozik, kiegészítsük az 1750-es adatokat.

Ezt kell tennünk például a nemesség rendjének vizsgálatakor. Ugyanis az összeírás csak az egytelkes nemesekkel foglalkozik, holott Erdővidéken, akárcsak más székely székekben, a nemesi rend három fő rétegből tevődött össze: a főnemességből, a középnemességből és az egytelkes nemességből. A főnemesség ekkor a sokjobbágyos, birtokos nemességet jelentette. Erdővidéken például néhány főnemesi család (Danielek, Csereiek, Henterek, Kálnokyak) rendelkeztek a jobbágyság mintegy 800 %-a felett. Ezek a birtokok és a jobbágyos telkeket részben örökölték, fejedelmektől kapták, vették vagy erőszakkal szerezték a közszékelyektől, valamint a közföldekből. Erdővidéken a középnemesség eléggé fejletlen

volt. Az **egytelkes nemességnél** viszont meg kell állnunk. Ezek számát 146-ra teszi az összeírás, vagyis az összes erdővidéki családok 9,20 %-a tartozott ehhez a rendhez. A nemesség aránya az átlag fölé emelkedett Vargyason, Fülében és Bibarcfalván, Köpecen, Száldoboson, valamint Középajtán.

Ez az egytelkes szegény nemesi réteg úgy keletkezett, hogy lófő vagy gyalogrendű családokat a fejedelmi hatalom valamilyen (rendszerint hadi érdemekért) nemeslevéllel ajándékozta meg. De ezzel nem járt sem birtok, sem jobbágyadományozás. Tehát az egytelkes nemes a maga telkén dolgozó földművelő maradt, továbbra is katonáskodott és ebben a korban már adózott is, tehát csak jogilag különbözött a szabad székelyek rendjétől. Nem volt kizsákmányoló. S mivel az egytelkes nemesség életmódjában sem különült el a székely szabadok rendjétől, a székely társadalom szabad rendjének felső csúcsán helyezkedett el, bár jogilag a nemesség rendjéhez tartozott. Az egytelkes nemesi rend aránya nem változott a XVIII. század első felében.

A székely társadalom legnépesebb rendjét a **szabad székelyek** alkották. Arányuk az összes családok 48,27 %-át tette ki. Legerősebb volt a szabad székelység Bodosban (86,27 %), Magyarhermányban (86,12 %), Telegdibaconban (76,62 %); gyengén volt képviselve ez a rend Miklósváron (11,54 %) és Bardocon (26,08 %).

Ez a rend a hajdani lovas katonai, illetőleg gyalog katonai rend összeolvadása által jött létre, mert a katonai rendszer megszűnte miatt a rendi jellegű különbségeik is elenyésztek, bár saját kebelükben számontartották rendi helyzetüket. A szabad székelyek rendje tulajdonképpen a szabad, saját földtulajdonnal rendelkező földművelő-gazdálkodó osztályt alkotta. Tehát a tulajdonképpeni termelőosztály nagyobbik részét. A mezőgazdasági termelőosztály másik részétől, a jobbágyságtól abban különbözött, hogy saját tulajdonában lévő telken gazdálkodott, földesúrtól közvetlenül nem függött, földjével szabadon rendelkezett, mert azt eladhatta, elzálogosíthatta, földet vásárolhatott, bármely szabad személyt (nemest is) perelhetett, földjét utódaira örökíthette. A jobbágygazdákra abban hasonlított, hogy ebben a korban a szabad székely is adót fizetett, hordozta a községi terheket, földet művelt s életmódja nagyon közel állt a jobbágyéhoz. Mivel azonban a földet könnyen elveszíthette, fennállt elszegényedésének a lehetősége; ugyanezt a jelenséget idézhette elő a telek szétosztása a fiúgyermekek között. Ezért a szabad székely gazdák rendje már akkor nagymértékben megoszlott vagyonilag: voltak közte hatökrös gazdák és teljesen elszegényedett családok is. Az elszegényedett családok rendszerint jobbágyi vagy zselléri helyzetbe kerültek.

Ennek a folyamatnak tudható be, hogy a szabad székelyek aránya 1703 és 1750 között Miklósvár szék falvaiban 56,45 %-ról (az összes családokhoz viszonyítva) 49,60 %-ra csökkent. Nem vitás azonban, hogy még így is az erdővidéki faluközösségek legnépesebb rendje maradt.

Itt szeretnénk rámutatni az erdővidéki faluközösségek egyik sajátos jegyére. Arra, hogy a legtöbb faluban a faluközösség legalább két, néhányban pedig éppenséggel három többé-kevésbé külön közösség szö-

vetsége volt: a szabad székelyeké, a jobbágyoké és néhol az egytelkes nemeseké. Ezeket a külön közösségeket a falutörvény, s főleg a falugyűlés fóruma fogta össze. Hosszú idő óta vita tárgyát képezi a faluközösség felbomlásának ideje és a felbomlás mértéke. Úgy véljük, hogy mindaddig, amíg fennmaradt a határ közös birtoklásának a szokása (kettős vagy hármashatár), valamint jelentős köztulajdonú földdel rendelkeztek a községek (Erdővidéken minden falunak közös tulajdonban lévő erdeje és legelője volt, amellett mind a Bardoc fiúszéki falvak, mind a Miklósvár székiek olyan erdőségeket is bírtak közösen tulajdonul, amelyek a falvak között sem voltak megosztva még), a falu- és földközösség nem szünhetett meg. És éppen ezek léte képezte a reális alapját a szabad székelység ilyen nagy arányú fennmaradásának. Mivel a szabad rétegek érdeke a közös birtoklás és a köztulajdon fenntartása volt, ezek a rétegek a legelszántabb harcot folytatták a birtokos nemesség ellen, amely fel szerette volna minél gyorsabban számolni a közösséget. Nem egy esetben ebben a törekvésében szövetségre lépett saját jobbágyaival.

A **jobbágyok** osztályához Erdővidéken a családok 30,43 %-a tartozott. Mivel a feudális társadalmi rend egyik alapvető osztályáról van szó, vele is részletesebben kell foglalkoznunk. A jobbágyság aránya azokban a falvakban volt a legjelentősebb, amelyekben úri nagybirtok alakult ki: Miklósváron, Nagyajtán, Bardocon, Vargyason, Bibarcfalván, Olasztelken és Erdőfülén.

Hogyan szaporodott el ennyire a székelység körében a jobbágy?

Ismeretes, hogy a feudalizmus korábbi századaiban két főbb úton alakult-formálódott a jobbágyrend. Nevezzük „szerves" útnak azt, amely külső erőszak nélküli volt, amikor az elszegényedő családok, vagy a bevándorló családok önként adták magukat jobbágyságra, csupán a gazdasági kényszer miatt. Ez a réteg alkotta az ún. örökös jobbágyságot. A másik út az volt, amikor a fejedelem felülről tömegesen jobbágyosított. Mint tudjuk, ez történt az 1562-es felkelés elfojtása után. Ehhez a típusú úthoz sorolható az is, amikor a katonáskodás terhét nem bíró, vagy attól szabadulni akaró családok a XVII. században tömegesen vállalták (a földesúri védelem reményében és a katonáskodás helyett) a jobbágyi függést. Mivel azonban ezeket a tömeges jobbágyosításokat felülről hatálytalanították (ideiglenesen Báthory Zsigmond, majd Mihai Viteazul, I. Rákóczi György) [16]. A székelyföldi jobbágyképződésnek ez az útja nem vezetett végleges eljobbágyosodásra. De — s most számunkra ez a lényeg — az örökös jobbágyság (a hajdani „földönlakók" utódai), s a magukat a XVII. század második felében és a XVIII. század első felében lekötő családok jobbágyi helyzete állandósult. Erdővidéken a Danielek, Csereiek, Henterek jobbágysága főleg ilyen rétegekből, illetve azok utódaiból állt [17].

Azok a jobbágyok tehát, akiket az 1750-es összeírás felűntet, vagy örökös jobbágyok, vagy szerződéses jobbágyok voltak.

A jobbágy függő helyzetben volt földesúrával szemben, helyét el nem hagyhatta, földhözzkötött rendet képezett. A telki földért szolgáltatásokkal tartozott a földesurának; a robot rendszerint két-három napot tett ki hetenként [18].

A jobbágyok ugyanakkor önálló termelők, mezőgazdák voltak. A jobbágyföld mellett joguk volt a közföldek használatához is (abban az arányban, amelyet a faluközösség megállapított). Mindezek által a jobbágy viselte az állami és községi adózás terheit, akárcsak a szabad székelyek.

A másik feudális függőségben élő társadalmi réteg: a **zsellérség.** Ennek két kategóriáját különböztette meg az 1750-es összeírás, a birtokos és birtoktalan zsellérekét. Az előbbiek mindössze 4,29 %-át képezték Erdővidék összes családjainak; a birtoktalan zsellérek aránya valamivel nagyobb: 5,48 %.

A zsellérség keletkezésének útja majdnem azonos volt a jobbágyságéval. Részben az elszegényedett jobbágyok utódai, részben a nemesi földre telepített jövevénycsaládok, vagy teljesen elszegényedett szabadok kötelezték el magukat a zselléri sorssal [19]. A birtokos zsellérség egy kis parcellaföldde l rendelkezett, ahol saját családja számára termelt, de a közföldekből rendszerint nem részesedett [20]. Szolgálata rendszerint gyalogszeres, azaz igaerő nélküli munka volt. A birtoktalan zsellér semmi vagyonnal nem rendelkezett; e rétegről írta az egyik korabeli dokumentum: „Megrögzött nyomorult emberek" [21]. Általában a zselléri réteg volt a falusi társadalom legkiszolgáltatottabb része.

Végül meg kell emlékeznünk a **kóborlók** csoportjáról. A statisztika 37 ilyen családot említ meg Erdővidéken. A kóborlókat az előbbi elemzés során nem társítottuk sem a szabad sem a feudális függőségben levőkhöz, egyszerűen azért, mert szabadmenetelű zsellérek voltak. Tévednénk azonban, ha valamiféle felesleges társadalmi rétegnek vélnők a kóborlókat. A legtöbb esetben közülük kerültek ki a földesurak s a falvak molnárai, többször a pásztorai is. Ugyanakkor köréjük sorolták a zalánpataki üveghuta munkásait is (mert idegenből vándoroltak ide).

Megemlítjük, hogy a cigányoknak szánt rovat minden falunál üresen maradt. Pedig nehezen hihető, hogy 1750-ben Erdővidéken ne lett volna egy cigány se; talán arról lehet szó, hogy a birtoktalan zsellérek közé írták a cigánycsaládokat is.

6.

Milyen volt tehát a XVIII. század közepén Erdővidék társadalma?

Mivel ebben a kis tájegységben egyetlen város, s még mezőváros sem alakult ki, az egész társadalma mezőgazdasági-falusi jellegű volt. Ezt a társadalmi szerkezetet majdnem egészében a mezőgazdasági termelők, földművelők alkották; az 1587 családból 1496, tehát a családok 98,94 %-a mezőgazda. Ezek így oszlot ak meg: 766 család szabad székely, 483 család jobbágy, 149 egytelkes nemes és 68 család birtokos zsellér. Akárcsak más székely vidékeken, a lakosság rendileg és osztályszempontból is tagolt volt: a szabad székelyek a régi székely társadalom képviselői voltak, az egytelkes nemesek, a jobbágyok és zsellérek viszont a hűbéri rendi fejlődés eredményei. Itt tehát nem alakult ki egységes, a társadalom többségét alkotó parasztosztály, mint a vármegyékben (a megyei területhez tartozó, de Erdővidéken fekvő Felsőrákos falu mutatja az ellenpéldát:

itt a lakosság hatalmas többségét a jobbágyok és zsellérek tették ki). Erdővidéken a tulajdonképpeni parasztságot a jobbágyság és zsellérség képviselte. A fenti megoszlási arányok azt is mutatják, milyen mértékű volt a régi székely társadalomszerkezet felbomlása, illetőleg átalakulása. Elhagyva (arányait illetően) a kisebb jelentőségű kategóriákat, s csak a két legnagyobb réteget hasonlítva össze az arány: 48 % szabad székely, 30 % jobbágy.

Az ilyen átalakulás láttán, a legtöbb történész csodálkozik a szabad rendek arányainak csökkenésén, illetőleg a hűbéri jellegű rétegek gyarapodásán. Holott éppenséggel az a csodálatra méltó, hogy a szabad családok nagy részének sikerült elkerülnie a jobbágyi sorsot.

Csodák persze nincsenek, s ennek az érdekes társadalomfejlődésnek az okait abban a tényben kell keresnünk, hogy a régi társadalomszerkezet és az új, feudális társadalmi erők mérkőzése nagyrészt a Habsburg-foglalásig lezajlott, tehát még akkor, amikor szükség volt a székely szabad katonacsaládok szolgálatára. S mivel e küzdelemben egyik erő sem tudott teljes fölényt kiharcolni, kialakult egy bonyolult, hagyományos és új rendeket, társadalmi rétegeket egyesítő szerkezet, társadalmi forma. S bár a Habsburg-hódítás után létrejött helyzet kedvezett a hűbéri formáknak, a régi formák még mindig rendelkeztek annyi erővel, hogy magukat megvédjék. E védelem fő bástyája a faluközösség, valamint a földközösségi maradványok voltak; a faluközösséget Erdővidék legtöbb falvaiban a birtokos nemességnek sohasem sikerült teljes mértékben maga alá rendelnie. Ez a viszonylagos társadalmi egyensúly (amint azt a későbbi korszak történeti adatai mutatják), lényeges változások nélkül a feudalizmus teljes bukásáig, tehát 1848-ig fennmaradt.

JEGYZETEK

1 Vö. Kriza János, Benedek Elek, Konsza Samu gyűjteseit.

2 Hermányi Dienes József, Benkő József, Bölöni Farkas Sándor, Kriza János, Benedek Elek.

3 A szokások, hagyományok.

4 Részletesebben KISGYÖRGY ZOLTÁN: **Erdővidék.** Sepsiszentgyörgy, 1973, 78.

5 CONNERT JÁNOS: **A székelyek intézményi a legrégibb időktől az 1562-i átalakulásig.** Kolozsvár, 1901, 6—7.

6 Székely Oklevéltár, I., 3.

7 ORBÁN BALÁZS: **A Székelyföld leírása,** III., Pest, 1869, 9—23.

8 Academia R.S.R. Filiala Cluj, Biblioteca, Ms R. 1431.

9 Székely Oklevéltár, VII., 293, 298.

10 DOMOKOS PÁL PÉTER: **Adattár Háromszék és Csíkszék adóügyi összeírására 1703-ban.** Történeti Statisztikai Közlemények, III., 1—2. sz. 188—189.

11 Populaţie şi Societate, Cluj, 1972, 230—231.

12 TRÓCSÁNYI ZSOLT: **Erdélyi összeírások. A** történeti statisztika forrásai, Budapest, 1957, 273.

13 Az összeírás teljes anyaga: Országos Levéltár Budapest (OL.) Erdélyi Gubernium Levéltára, F. 50.

14 DOMOKOS PÁL PÉTER, i.m. 189.

15 OL. GUb. Tr. F. 50, 53-as Téka

16 SZÁDECZKY KAROS LAJOS: **A székely nemzet története és alkotmánya**, Bp., 1927, 144—145, 218—219.

17 Vö. KÁLLAY FERENC: **Históriai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről**, Nagyenyed, 1829, 150; SZÁDECZKY: i.m., 146, 218; Székely Oklevéltár, VII. 52—53, 178, 378.

18 Székely Oklevéltár, VII. 358.

19 CONNERT JÁNOS: **A székelyek alkotmányának históriája**, Székelyudvarhely, 1906, 167; Székely Oklevéltár, VII. 363.

20 Uo.

21 Székely Oklevéltár, VII. 165—166.

Societatea Bazinului Baraolt la mijlocul secolului al XVIII-lea

— SCURT REZUMAT —

Comunicarea prezintă datele conscripției din 1750. Ea urmărește în mod deosebit natura schimbărilor intervenite în societatea din Bazinul Baraoltului în perioada care s-a scurs de la ocuparea Transilvaniei de Habsburgi pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea. În acest interval de o jumătate de secol, se constată un proces lent de feudalizare a societății. S-au întărit clasele și păturile tipic feudale: iobagii, diferitele categorii de jeleri și nemeșii cu o sesie. Sporul iobăgimii s-a produs în detrimentul secuilor liberi, precum și prin stabilirea unor elemente venite din alte părți. Totuși, schimbările n-au modificat esențial structura de bază a societății secuiești. Potrivit datelor oferite de conscripția din 1750, în cele 19 sate din Bazinul Baraoltului, situate în scaunele Micloșoara și Brădut, cele 1587 familii erau împărțite după cum urmează: 146 (9,20 %) aparțineau nemeșimii cu o sesie; 766 (48,27 %) secuilor liberi; 483 (30,43 %) iobagilor; 155 (9,77 %) jelerilor, iar 37 (2,33 %) vagabonzilor.

Reiese deci, că în Bazinul Baraoltului și la mijlocul secolului al XVIII-lea ponderea elementelor libere era superioară celor care au ajuns în dependență feudală.

ISTORIA BRESLEI COJOCARILOR DIN TÎRGU SECUIESC LA SFÎRŞITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA ŞI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

CSEREY ZOLTÁN

Istoria breslelor pe plan naţional nu este îndeajuns cercetată şi publicată. Avem doar cîteva lucrări de valoare care se ocupă de apariţia şi dezvoltarea breslelor în secolele XIV—XV, dintre care amintim lucrarea profesorului Ştefan Pascu [1]. Dezvoltarea şi destrămarea breslelor e mai puţin cercetată, lucrările apărute abordînd problema numai pe plan local, ca cele ale lui Ladislau Fodor, Bunta Magdalena, Kovách Géza sau lucrarea lui Vladimir Diculescu, care analizează problemele specifice ale apariţiei şi dezvoltării tîrzii a breslelor din Ţara Românească [2]. O lucrare de sinteză pentru dezvoltarea meşteşugurilor, a breslelor din secolele al XVII-XIX-lea nu avem.

Problema meşteşugarilor în secuime este foarte puţin studiată. În fostul judeţ Trei Scaune cercetările în această direcţie au fost inexistente. În anul 1972 a fost înfiinţat la Tîrgu Secuiesc un muzeu orăşenesc, care prezintă cu precădere istoria dezvoltării meşteşugurilor din acest oraş. În multiseculara istorie a oraşului Tîrgu Secuiesc un rol important au avut organizaţiile breslaşe, cîndva înfloritoare şi cu o longevitate rar întîlnită în celelalte oraşe din Transilvania. În anul 1872 cînd Legea a desfiinţat organizaţia breslaşă din Transilvania, ca organizaţie învechită, depăşită de dezvoltarea societăţii capitaliste, în oraşul Tîrgu Secuiesc această acţiune a fost doar formală. Deşi s-au înfiinţat societăţile meşteşugăreşti, viaţa şi tradiţiile breslaşe au rămas aproape neştirbite mai mult de jumătate de secol, desfiinţarea lor totală coincide cu 11 iunie 1948, cu naţionalizarea principalelor mijloace de producţie, cînd din aceste mici ateliere s-au înfiinţat cooperativele meşteşugăreşti de tip socialist.

Deşi tradiţiile breslaşe s-au mai păstrat încă multă vreme, semnele procesului de descompunere apar şi în acest orăşel transilvănean la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea. Analizînd cîteva aspecte mai generale şi specifice ale dezvoltării şi descompunerii breslei cojocarilor, dorim să contribuim la cunoaşterea istoriei în ansamblu al oraşului Tîrgu Secuiesc şi în mod special a vieţii breslaşe, odinioară înfloritoare în această localitate.

Apariţia primelor bresle în oraşul Tîrgu Secuiesc coincide cu înflorirea Principatului Autonom al Transilvaniei de la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi prima jumătate a secolului al XVII-lea. Astfel, în anul 1572 se înfiinţează breasla tăbăcarilor, în anul 1638 cea a cizmarilor şi în anul 1649 a cojocarilor şi olarilor [3].

Relaţiile dintre breasla cojocarilor şi oraşul. Un document, aminteşte că breasla cojocarilor ar fi fost înfiinţată odată cu cea a cizmarilor în 1638, însă, datorită împrejurărilor nefavorabile privilegiul şi statutul de funcţionare nu au putut fi emise de către cancelaria domnească de la Alba Iulia, fiind amînat pentru data cunoscută din documente [4].

Chiar după înfiinţarea breslei cojocarilor, din 29 ianuarie 1649 prin privilegiul acordat de principele Gheorghe Rákóczi II, meşteşugarii acestei organizaţii au dus o luptă aprigă pentru existenţa şi dezvoltarea lor, împotriva acelora — fie chiar din sînul breslei sau din rîndul populaţiei oraşului — care vroiau să împiedce prin diferite mijloace funcţionarea ei, nerespectînd privilegiul acordat de domnitor. Aşa se explică faptul că într-o perioadă foarte scurtă după ce li s-a acordat privilegiul şi statutul de funcţionare, principele Gheorghe Rákóczi, în urma plîngerilor breslei la 17 mai 1649 era nevoit să întărească din nou acest privilegiu. În plîngerea ei, breasla cojocarilor relatează : „Unii din rîndul locuitorilor oraşului şi chiar din rîndul breslei nu vor să respecte privilegiul acordat, cu toate că acesta a fost publicat în faţa locuitorilor din oraş, nimeni nefiind împotrivă. Poruncim în mod foarte serios ca punctele privilegiului să fie respectate în forma lor originală, autorităţile oraşului să asigure exercitarea lor“ [5].

Divergenţele în legătură cu existenţa breslei însă nu au încetat. Membrii breslei s-au adresat principelui Mihai Apaffi care la 1 februarie 1664 întăreşte din nou prvilegiul şi statutul de funcţionare, ordonînd magistratului să acorde tot sprijinul în lupta împotriva acelora „care nu vor să respecte privilegiul“ [6].

O condiţie esenţială a vieţii şi existenţei breslei a constituit-o relaţiile sale bune cu magistratul şi judele oraşului.

Pentru cîştigarea simpatiei şi a sprijinului acestor dregători, bresla cojocarilor hotărăşte în anul 1649 : „Ca recompensă a ajutorului şi a bunei credinţe promitem oraşului anual sub formă de cadou, cîte o piele de vulpe sau una de jder“. Este interesant faptul că greutăţile de aprovizionare cu materii prime s-au prezentat foarte curînd după înfiinţarea breslei. Astfel, după un secol, în anul 1754 breasla doreşte să schimbe „onorariul“, promis pentru oraş, cu transformarea acestuia în 2 florini germani, motivînd astfel necesitatea schimbării angajamentului : Nu se poate procura întotdeauna piele corespunzătoare, vînatul fiind interzis ţăranilor“ [7].

Breasla cojocarilor pentru a obţine simpatia şi sprijinul cetăţenilor oraşului Tîrgu Secuiesc, stabileşte pentru aceştia, preţuri noi, mai scăzute la produsele cojocăreşti. Astfel preţul unui cojoc din materialul clientului costa 90 de dinari, faţă de 1 florin şi 20 dinari cît era mai înainte. Un cojoc ţărănesc cu aţă albă costa 70 dinari. Cu cît era mai mică blana cu atît mai mic era preţul. În raportul dintre orăşeni şi breaslă în producţia şi desfacerea mărfurilor se accentuează „Locuitorii oraşului, pentru nevoile casei, pot cumpăra întotdeauna liber, piele pentru căptuşeală şi cojoc, însă nu au

voie să procure pentru cîștig. Dacă nu vor ține cont de acest fapt, să fie amendați cu 100 bani"[8].

Greutățile de procurare a materiei prime au necesitat reglementarea cumpărării pielei folosite de cojocari. La 6 mai 1665 breasla se adresează principelui Mihai Apaffi cu următoarea plîngere : „Străinii la tîrgurile săptămînale și la iarmaroace cumpără din fața noastră pielea necesară, cîrpacii s-au înmulțit atît de mult, încît sîntem nevoiți să facem eforturi pentru plătirea impozitului nostru. Breasla propune spre aprobare completarea privilegiului primit din anul 1649, cu următoarele două articole :

1. — La tîrgurile săptămînale sau la iarmaroace în orașul nostru sau în scaunul „Kézdi" nimeni să nu aibă voie să cumpere pentru cîștig pieile necesare meseriei noastre. De la cei care nu se supun, le vom confisca.

2. — În scaunul „Kézdi" (în afara curților nobiliare) oriunde am găsi cojocari cîrpaci, care nu vor să țină seama de regulile stabilite de breaslă, să dispunem, de amendarea lor [9].

Aceste prescripții foarte importante pentru dezvoltarea și prosperitatea breslei, vor să înlăture greutățile din calea dezvoltării breslei, interzicînd meșterilor cojocari neîncadrați în breaslă practicarea meseriei, și cu aceasta concurența de pe piață, făcînd și din comerțul cu piele un monopol exclusiv al breslei.

Instaurarea dominației austriece în Transilvania a însemnat o povară grea pentru populația locală. Dezvoltarea meșteșugurilor în orașul Tîrgu Secuiesc pentru o perioadă mai îndelungată a decăzut. Următoarele bresle s-au format abia în secolul al XIX-lea. Dintre breslele „tîrzii" menționăm pe cea a măcelarilor (1809) a cărei existență se leagă strîns de cea a cojocarilor.

Greutățile cauzate de obligațiile militare. Începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea Trei Scaune, împreună cu alte părți ale secuimii a fost nevoit să suporte povara grea creată de autoritățile imperiale austriece, prin înființarea în 1763, a regimentelor de grăniceri pentru apărarea granițelor de sud-est ale Transilvaniei. Orașul Tîrgu Secuiesc, reședința comandamentului celui de al II-lea Regiment de Infanterie, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, avea sub comanda aproximativ 30.000 de soldați [10].

Meșteșugarii în totalitatea lor apți pentru serviciul militar au fost înrolați în acest regim, formînd companii separate în cadrul regimentului, distingîndu-se astfel de unitățile țărănimii ale satelor învecinate [11].

Breasla cojocarilor, în număr destul de însemnat, făcea parte din compania a X-a al acestui regiment.

Obligațiile militare, uneori foarte grele și costisitoare au solicitat eforturi materiale considerabile din partea breslașilor înrolați. În fruntea orașului alături de autoritățile civile s-a instalat și autoritatea militară, populația fiind supusă unei duble aserviri. Unele documente ale breslei pomenesc de colaborarea perfectă ce a existat între cele două conduceri în elaborarea hotărîrilor. Autoritatea militară a devenit un instrument de supunere și de teroare pentru breslașii din Tîrgu Secuiesc. Ea se amesteca în treburile interne ale breslei, la nevoie exercita și puterea de judecată asupra membrilor ei pedepsele militare, — carcerul sau bătaia —, devenind metode des folosite.

La 26 ianuarie 1775, Jancsó Péter, nevrînd să se supună legilor breslei, a fost amendat. El s-a dus la comandament, dînd căpitanului informații false și ca urmare, cei doi staroști ai breslei au fost aspru pedepsiți, fiind legați în lanțuri și închiși în carcer o jumătate de zi.

La 23 februarie 1777 a fost chemat în fața breslei Szöcs István, deoarece fiul său, Péter a furat rațe și un purcel. Băiatul a avut o atitudine necuviincioasă în fața instanței astfel că autoritățile militare l-au pedepsit cu carcer și legarea în lanțuri. La 23 martie 1781 Kovács Bálint, fiind recidivist, a fost și el pedepsit și pe linie militară. La 16 noiembrie 1782 Kovka József după ce a săvîrșit o serie de abateri de la buna purtare s-a refugiat la o companie, cerînd ajutorul lor împotriva breslei. În septembrie 1784 fiul lui Szöcs András, Péter, a fost găsit furînd porumb, fiind pedepsit de companie, după care s-a împăcat și cu breasla. La 3 octombrie 1784 fără știrea breslei sau a meșterilor fiul lui Szöcs András, Péter și al lui Nagy Márton, fugind din oraș cu o scrisoare falsificată, s-au dus la Odorhei înșelînd și breasla de aici, apoi s-au refugiat mai departe la Ciuc unde au fost prinși de autoritățile militare. Considerați dezertori au fost trimiși acasă și pedepsiți de companie. În februarie 1787, Kovács Bálint, a fost găsit furînd, pentru care a fost pedepsit de regiment, iar pentru a se împăca cu breasla a dat 1 florin german și a oferit o masă comună pentru toată breasla [12].

La 22 iunie 1806 Csiszár Sámuel, junior, a fost pedepsit de către regiment pentru furturile repetate, primind amendă și de la breaslă, 4 găleți de vin și un avertisment de alungare din breaslă.

La 29 octombrie 1806 cîțiva călfi din cadrul breslei au redactat o scrisoare secretă, care cuprindea nemulțumirile lor. Fiind descoperiți au primit ca pedeapsă din partea comandantului batalionului bătaia cu nuiaua [13].

Aceste cîteva exemple vor să demonstreze puterea și prestigiul mare al autorităților militare asupra meșteșugarilor din oraș, care erau în același timp și militari, fiind adesea pedepsiți de ambele instanțe. Această dublă subordonare a breslașilor a contribuit și ea la adîncirea contradicțiilor din sînul breslei.

Acești comandanți atotputernici se amestecau și în conflictele izbucnite între meșteșugarii din branșe diferite. Astfel, în conflictul dintre cojocari și măcelari, comandantul de atunci colonelul Diviki, fiind atașat măcelarilor și prin interese financiare, s-a folosit de puterea militară, în înființarea breslei măcelarilor. Deși majoritatea populației orașului s-a împotrivit înființării acestei bresle, Diviki prin amenințări și chiar cu ajutorul bătăii, a făcut ca cei potrivnici să-și schimbe atitudinea.

Autoritatea militară fiind și o instanță de păstrare și supraveghere a ordinei publice din oraș, a intervenit în diferite cazuri, cînd judecata autorităților civile nu era respectată. La 18 mai 1799 Bodó János cetățean din oraș, a fost prins cu vînzarea a 5 buc. de piei de miel. Cojocarii au cerut respectarea dreptului lor de vînzare și cumpărare a pieilor. Cînd susnumitul nu a vrut să execute porunca dată de judele orașului, conducătorii breslei s-au adresat comandantului companiei, care a dat ordin pentru confiscarea acestor bunuri [14].

Viața acestor breslași-militari pe timp de război s-a înăsprit și mai mult. În obligațiile lor militare nu era prevăzută participarea în campanii militare în afara granițelor țării, ci numai apărarea părților sud-estice ale Transilvaniei. Plîngerile repetate ale breslei ne arată că la ordinele imperiale de mobilizare și regimentele de grăniceri sau o parte din efectivul lor a părăsit țara, ca de exemplu în timpul războaielor napoleoniene.

Într-o plîngere adresată guberniului în 1809 breasla informează printre altele : Situația noastră s-a înrăutățit mai ales după ce locuitorii orașului au fost înrolați în armata secuiască, meseriașii noștri s-au sărăcit mai ales datorită faptului că în timp de război cei mai buni meșteri au fost nevoiți să părăsească țara" [15].

În 1815, cazul cojocarilor Molnár Péter exprimă poziția populației locale față de curtea imperială. El trebuia să plece în războiul împotriva Franței, însă a refuzat ordinul imperial, dezertînd. Pentru faptul săvîrșit a fost pedepsit și de regiment și de breaslă cu 10 florini [16].

Într-o nouă plîngere a breslei cojocarilor adresat guberniului, în anul 1825, sînt relevate greutățile deosebite ale serviciului militar ; „Breasla noastră cuprinde 43 de meșteri cu ateliere. Toți sîntem oameni purtători de arme. În timpul războiului francez, de 5 ori am fost plecați din patrie și ne-am ruinat, nemaiputînd îmbrăca și hrăni familiile noastre. Chiar și echipamentul militar, care este foarte costisitor, tot noi îl procurăm. O lungă perioadă din fiecare an ne satisfacem obligațiile noastre militare [17].

Lupta breslei pentru dominarea exclusivă a pieții. În lupta dusă de breasla cojocarilor pentru asigurarea pieței interne, un loc însemnat îl ocupa excluderea din piață a orcărei concurențe locale sau străine, care, începînd din sec. al XIX-lea a prezentat un permanent pericol. Pretenția de dominare exclusivă în procurarea și desfacerea produselor cojocărești, a generat uneori contradicții violente între breaslă și locuitorii orașului și a negustorilor străini care începînd de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea s-au înmulțit tot mai mult în oraș și în comuna Kanta.

Politica economică a imperiului austriac față de Transilvania, bazată pe principii noi de producție, a făcut posibilă pătrunderea pe piață a produselor manufacturiere, mai ieftine, mai bune, mai cu gust, breslele cu tehnică înapoiată și diviziune rudimentară a muncii fac față din ce în ce mai greu acestei situații [11].

Conflictele dintre breasla cojocarilor și negustori, cîrpaci și toți acei care s-au amestecat într-un fel sau altul în treburile breslei se înmulțesc. În urma faptului că aceste contradicții s-au manifestat mai ales cu ocazia vînzării-cumpărării pielei de miel și oaie guberniul a emis la 27 aprilie 1747 o dispoziție pentru reglementarea situației pe tot cuprinsul Transilvaniei :

1. În acele localități unde funcționează breaslă a cojocarilor, dreptul de cumpărare a pielei de miel îi aparține. Numai cu ocazia iarmaroacelor, are voie să vîndă și să cumpere oricine.

2. Pe timpul iarmaroacelor toți negustorii armeni, sau de altă categorie pot cumpăra în mod liber.

3. Începînd din 15 mai și pînă la mijlocul lui iulie, cumpărarea pielei de miel a fost interzisă tuturor. Cu ocazia iarmaroacelor provinciale toată lumea poate cumpăra în voie.

4. Dacă comunitatea armeană ar avea nevoie de cantități mai mari de piei și cu aceasta ar înlesni comerțul are voie să cumpere de la breslași piele de miel prelucrată [19].

Această dispoziție a fost întărită și de un alt document emis de Maria Tereza în anul 1772.

— În afara iarmaroacelor piele crudă, neprelucrată nimeni nu are voie să cumpere. Acest drept o au numai cojocarii breslași fiindcă ei au nevoie de ea ca materie primă.

— În acele locuri unde sînt bresle, negustorii nu au voie să vîndă în afara iarmaoracelor nici piele crudă și nici prelucrată, nici haine care sînt căptușite cu blană.

— Desfacerea pielei crude sau a pielei prelucrate, aparține cojocarilor de breaslă.

— Pe lîngă pieile de animale, cojocarii breslași au voie să cumpere oriunde și alte materiale necesare meseriei : postav, mătase etc. [20].

Aceste legi care reglementau problemele litigioase privitoare la comerțul cu pielea, aveau o însemnătate majoră și pentru breasla cojocarilor din Tîrgu Secuiesc, care în multe cazuri, în conflictele ivite se referea la aceste dispoziţiuni centrale.

În anul 1748 breasla în plîngerea sa către judele orașului relevă faptul „Unii locuitori ai orașului nu iau în considerare privilegiul breslei, au cumpărat în cantități considerabile piele crudă și uscată, nu pentru necesitățile lor personale, ci pentru comerț. Breasla cere ca privilegiul să fie respectat și să fie trași la răspundere Jancsó Simon, Szöcs István, Szöcs Bálint și Szabó Béla, care nu numai că au cumpărat piele ceea ce ei nici nu neagă, ba mai mult, sînt și ostili față de noi. Au luat pielea noastră cu toporul în mînă și ne-au înjurat. Breasla solicită ajutorul instanțelor judecătorești, în caz contrar va fi nevoit să se adreseze guberniului [21].

În anul 1799 Bodó János cetățean al orașului, a cumpărat pentru cîștig 5 piei negre de miel de cojoc, ducîndu-se la măcelărie pentru vînzare. Membrii breslei, observînd, au raportat judelui orașului. În ciuda ordinului dat de aceasta susnumitul nu a renunțat la piei și a fost nevoie de intervenţia autorităţilor militare [22].

În anul 1811 Szabó Mihai, tăbăcar din Estelnic, a cumpărat la Tîrgu Secuiesc 12 piei de oaie și de berbec. Cojocarii aflînd veste au plecat în căutarea lui, l-au prins în apropierea orașului. Acesta recunoscîndu-și greșeala făcută a vrut să se împace cu breasla. Patru din cele 12 piei au fost date în amendă, iar pentru cele 8 rămase i s-a plătit prețul de cumpărare, cu mențiunea că la următorul caz toată cantitatea va fi confiscată [23].

Un caz interesant prin proporția și amploarea ei s-a întîmplat în anul 1826, cînd măcelarul Szabó Izrael a cumpărat în scaunul „Kézdi", în satul Poian 31 de piei de miel. Ajungînd în oraș, pieile au fost confiscate de cojocari, pe baza dispoziției guberniale din 1747 conform căreia în scaunul „Kézdi" numai ei au voie să cumpere asemenea bunuri. Acuzatul s-a adresat magistratului cerînd să i se restituie lucrurile confiscate, relevînd

faptul că și cojocarii, cumpără pielea, mai ales pentru comerț, mulți dintre ei se duc la Brașov cu mari cantități de piele, în loc să se ocupe de meseria lor. Magistratul a dat dreptate cojocarilor și în afara pagubei cauzată de confiscarea pieilor i s-a aplicat și o amendă de 3 florini. Acuzatul a apelat la guberniu, cerînd rejudecarea cazului. Instanța superioară a favorizat acuzatul, motivînd aceasta prin faptul, că dispoziția gubernială se referă numai la acele localități unde există asemenea breaslă, Szabó Izrael este nevinovat fiindcă tîrgul s-a efectuat în localitatea Poian și nu la Tîrgu Secuiesc. A fost ordonat să i se retribuie amenda de 3 florini și să-i fie plătit prețul celor 31 de piei. Magistratul nu s-a supus rezoluției guberniale și a luat o hotărîre proprie, dar se pare cea mai apropiată de realitate și dreptate. Subliniind din nou punctul 3 al dispoziției din 1747, care specifică că de la 15 mai pînă la sfîrșitul lui iulie, nimănui nu-i este îngăduit, în afara cojocarilor din bresle, să cumpere din nici un loc din țară piele de miel. Infracțiunea a fost comisă în această perioadă, acuzatul fiind vinovat, se amendează cu 3 florini, iar prețul celor 31 de piei va fi achitat de breaslă [24].

Conflictele cu negustorii din oraș. Lupta dusă de breasla cojocarilor pentru menținerea monopolului asupra pieții, s-a manifestat și în relațiile dintre cojocari și negustorii din oraș, sau din satul Canta. De la sfîrșitul secolului al XVIII-lea numărul negustorilor, în majoritatea armeni, care se stabilesc în oraș sau în Canta se înmulțește considerabil. Acești negustori ca : Vertány András, Vertány János, Lukáts Izsák, Lukáts Márton, Izsák Antal, Karátsony Márton, Karátsony Antal, Kosztándi Péter, iau în arendă cîte o prăvălie din oraș, ocupîndu-se și cu negoțul obiectelor de piele.

Dacă în secolul al XVIII-lea relațiile dintre negustori și breaslă au fost destul de bune, prin respectarea de către negustori a privilegiului cojocarilor privind cumpărarea și vînzarea pieilor, începînd din primii ani ai secolului al XIX-lea relațiile bune se strică, dînd naștere la o serie de conflicte, dintre care unele ajung chiar în fața guberniului.

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea între breasla cojocarilor și negustorii Vertány András, Vertány János, Lukáts Izsák și Lukáts Márton intervin anumite acorduri. Pe baza unei arende stabilită de comun acord, breasla acceptă acestora dreptul de vînzare liberă a pielei de animale sălbatice, fiindcă cojocarii nu foloseau acest gen de piele în meseria lor. Pentru aceasta în anul 1786 Vertány András și Lukáts Izsák plătesc în arendă 5 florini, în 1799 Vertány András 4 florini. În anul 1800 se înnoiește contractul pe baza arendei de 4 florini. Lukáts Izsák în anul 1800 plătește pentru acest drept 2 florini, Lukáts Márton tot în anul 1800 pentru două prăvălii plătește 4 florini [25].

În aceste înțelegeri se accentuează de fiecare dată dreptul exclusiv al breslei în negoțul cu pielea de miel.

Nu întotdeauna se respecta de către negustori dreptul exclusiv al breslei de cumpărare și vînzare a pielei de miel. În anul 1807 negustorii Karátsony Antal și Karátsony Márton, vînzînd în prăvăliile lor piele de miel, nu au respectat privilegiul în vigoare, și pielea a fost confiscată. Magistratul dînd dreptate breslei a confirmat justețea pedepsei. În anul 1809 breasla a putut să impună punctul ei de vedere și în cazul negusto-

rului Izsák Antal. În prăvălia sa au fost găsite 20 de mănuși din piele de lup și din alte piei de animale. Cojocarii au confiscat aceste obiecte și l-au amendat cu 2 florini. Negustorul și-a luat angajamentul că niciodată nu va mai ține asemenea obiecte în prăvălia sa [26].

Pătrunderea în Transilvania a produselor industriale și în special a celor de larg consum cu ajutorul capitalului comercial se intensifică la începutul secolului al XIX-lea. În anul 1805 guberniul a emis o dispoziție care spune printre altele : Conform privilegiului breslei cojocarilor, comerțul va fi interzis numai cu acele piei care constituie materie primă în meseria lor. Acele produse care nu sînt confecționate de meșteri locali se pot vinde în mod liber în orice localitate [27]. Breasla nevrînd să ia seama această dispoziție exercitînd în continuare dreptul de control asupra comerțului de piele confiscă în mod regulat din prăvăliile negustorilor Karátsony Márton, Karátsony Antal și Kosztándi Péter pielea animalelor sălbatice procurată din străinătate ; piele de miel de culoare cenușie adusă din Rusia sau pielea animalelor sălbatice procurată din oraș. În plîngerea lor din anul 1809 negustorii se adresează magistratului menționînd faptul că breasla niciodată nu s-a ocupat cu prelucrarea pielei animalelor sălbatice ; ci a arendat acest drept unor negustori din localitate. Odată cu emiterea dispoziției din 1805 situația s-a schimbat radical cojocarii nemaiavînd drept să se amestece în negoțul acelor obiecte care nu sînt confecționate în breaslă. Magistratul dă ordin breslei ca în viitor să fie liber vîndute acele piei care nu constituie materie primă pentru cojocari, acele haine care sînt căptușite cu piele de miel sau de altă blană și locuitorii au nevoie de ele. Va fi interzis în continuare negoțul cu pielea de miel și de oaie materie primă a cojocarilor. Se poruncește breslei ca mănușile vieneze confiscate să fie restituite negustorilor. Se interzice breslei de a da în arendă dreptul de comerț cu pielea animalelor sălbatice. Breasla nefiind mulțumită cu hotărîrea magistratului a făcut recurs la guberniu. În plîngerea sa relevă condițiile deosebit de grele în care a ajuns în urma acestor îngrădiri, care cauzează sărăcirea lor totală. Amintind și faptul că negustorii venetici au fost primiți în oraș cu condiția ca să nu tulbure cu nimic viața breslelor. Guberniul în rezoluția sa din 27 martie 1809 întărește hotărîrea magistratului subliniind încă o dată faptul că cojocarii în perioada actuală nu sînt în stare să satisfacă necesitățile populației primind pielea de animale sălbatice din străinătate pielea de culoare cenușie adusă din Rusia cum nu pot să asigure nici hainele căptușite necesare. Dreptul de vînzare a acestor produse încredințează negustorilor din oraș.

Divergențele dintre negustorii și breaslă au continuat.

În anul 1809 negustorii Vertány János, Karátsony Márton, Karátsony Antal și Kosztándi Péter s-au adresat cu plîngerea lor guberniului : „De mult timp sîntem negustori în orașul Tîrgu Secuiesc, de aici și din alte orașe obișnuim să cumpărăm pielea animalelor sălbatice și împreună cu obiectele fine aduse din străinătate, îmbrăcăminte de piele căptușite de ultima modă vrem să favorizăm locuitorii orașului. Activitatea noastră este stînjenită de breasla cojocarilor". Kosztándi Péter a fost chemat în fața breslei și amendat cu 8 florini casa lui a fost devastată pieile de jder și vulpe confiscate. Magistratul analizînd cazul a aprobat negustorilor vînza-

rerea pieilor animalelor sălbatice. Problema amendei și a bunurilor confiscate a rămas nerezolvată. Guberniul însă prin hotărîrea lui ordonă breaslei restituirea amendei și a lucrurilor confiscate [28].

Breasla cojocarilor trebuia să se înfrunte nu numai cu negustori din Tîrgu Secuiesc dar și cu negustorii din satul Kanta localitate alipită ulterior de orașul Tîrgu Secuiesc.

Iată un fragment din plîngerea breslei din anul 1807 adresată vicepreîectului județului Alba : „În satul Canta alipit de orașul nostru care aparține de județul Alba s-au stabilit mulți negustori armeni care dețin prăvălii în Tîrgu Secuiesc. Ei cumpără în mod secret pielea de miel și de oaie pe care le ascund bine în casele lor din Canta. În timpul nopții le duc în alte localități și le vînd cu mari cîștiguri. Din această cauză noi nu ne mai putem procura materia noastră primă. Privilegiul breslei nu se extinde pe teritoriul județului Alba, deci breasla nu poate interveni. Judele satului ar trebui să supravegheze și să interzică acestor negustori cumpărarea pieilor de miel, iar de la infractori să fie confiscate acestea". Plîngerea breslei a fost trimisă și guberniului care prin rezoluția sa din 16 iulie 1807 ordonă magistratului să intervină în acest caz și breasla cojocarilor să fie repusă în privilegiul său, conform căreia nimeni nu are voie să cumpere piele de miel și de caie în afara iarmaroacelor. În anul 1808 breasla dn nou se adresează autorităților din județul Alba menționînd că deși hotărîrea guberniului a interzis cu desăvîrșire cumpărarea pieilor de miel totuși negustorii din Canta nu respectă această hotărîre și continuă să activeze în defavoarea breslei. Aceasta solicită intervenția mai energică a autorităților locale. Kis Boldizsár preotul comunei Canta a fost însărcinat să controleze negustorii de aici [29].

La începutul secolului al XIX-lea, lărgirea pieții interne, pătrunderea produselor semifabricate sau finite ale manufacturilor și fabricilor prin intermediul negustorilor, au ridicat noi probleme în fața producției de breaslă. Deși se constată o dezvoltare foarte lentă a mijloacelor de producție, a modului de lucru în bresle, toate acestea nu puteau să oprească decăderea breslelor. Producția bazată pe tradiții riguroase ale statului din evul mediu, nu putea să satisfacă necesitățile tot mai crescînde ale populației orașului, produsele breslei pierd teren față de produsele mult mai variate și mai fine ale manufacturilor sau fabricilor. Pierzînd o parte din clienții din oraș, breasla se orientează mai mult spre satisfacerea exigenței rurale. Lupta dusă pe două fronturi pe deoparte pentru materii prime pe de altă parte împotriva produselor fabricate a contribuit la procesul de destrămare al breslei.

Este interesantă relatarea unui calfe Szabó Lázár care a colindat cinci ani de zile cele mai mari orașe din Transilvania și Ungaria pentru a se perfecționa în meserie. El vorbește cu amărăciune despre marea diferență care există între produsele breslei din Tîrgu Secuiesc și produsele din părțile mai dezvoltate ale Transilvaniei. „Cine nu știe că trăim o epocă de renaștere. Ce cantități mari de bani se duc zilnic din oraș, deoarece unele produse mai pretențioase nu pot fi confecționate de meșterii din oraș ca : haine de bărbați și de femei cu blană și alte feluri de îmbrăcăminte.

Aceasta era principala cauză pentru care am dat atîta trudă și silință pentru cunoașterea meseriei, am ales meșterii cei mai buni și cele mai dezvoltate orașe din Transilvania". Calfa a cerut breslei să fie primit în rîndurile ei. Tendințele sale de reformare și de modernizare însă s-au lovit de conservatorismul și tendințele de păstrare cu orice preț a tradițiilor seculare [30].

Conflictele breslei cu cîrpacii. Interesele meseriașilor încadrați în breaslă față de cei neîncadrați sau cîrpaci au fost asigurate printr-o serie de dispoziții foarte severe. În general cîrpacii din cauza situației lor materiale sau de clasă nu puteau să facă parte din breaslă [31]. Numărul lor nu era prea mare la început însă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea s-au înmulțit simțitor. Prescripțiile riguroase ale breslei au interizis participarea lor la tîrguri, produsele lor fiind confiscate, cei care totuși au continuat să exercite această meserie au fost amendați.

În anul 1763 breasla l-a descoperit pe Finna Gábor cojocar, care împotriva privilegiului breslei exercita meseria în oraș. Cele șase piei găsite la fel au fost confiscate [32].

În anul 1796 Szőcs Mózes a fost prins confecționînd blana unui cojoc de tîrg, care a fost confiscată și el amendat cu 2 florini [33].

În anul 1798 Turóczi Sándor croitor a fost surprins tocmai cînd căptușea o blană. Cojocul și blana au fost confiscate, iar ulterior restituite deoarece a promis că nu va mai face asemenea muncă.

În anul 1810 croitorul Bányai Sámuel mergînd la tîrg a așezat într-un loc foarte vizibil drept mascotă o blană lungă. Breasla observînd i-a atras atenția ca în viitor să nu mai facă asemenea lucru [34].

După cum se vede croitorii nu respectau linia de democrație între meseria lor și cea a cojocarilor. În anul 1841 cînd s-a înființat breasla croitorilor staroștii celor două bresle s-au întrunit hotărînd următoarele :

1. Ca și pînă în prezent nici în viitor croitorii nu au dreptul să facă muncă de cojocar.
2. Cojocarii au dreptul și în continuare să confecționeze cojoc și căciulă, lucrînd acestea atît în interior cît și în exterior și din orice materie.
3. Dacă cineva dintre membrii breslei se mută în satul Canta și în viitor trebuie să respecte legile breslei.
4. Dacă meșterii cojocari efectuează munca de croitor care nu este impusă de nevoile meșteșugului să fie amendați [35].

În anul 1802 Boldizsár János la moara din Tîrgu Secuiesc a fost găsit căptușind o șubă, care a fost confiscată. Vinovatul și-a luat angajamentul că nu va mai face asemenea lucrări care încalcă legile breslei [36].

Măcelarul Szőcs József în anul 1714 a fost găsit prelucrînd piei. Încălcînd și el prevederile breslei pieile au fost confiscate [37].

Nu întotdeauna conflictele dintre breaslă și cîrpaci s-au rezolvat pe cale pașnică. În anul 1832 Gyalai István locuitor din Covasna, care a fost timp îndelungat calfă în breasla cojocarilor a cumpărat la tîrgul săptămînal din Tîrgu Secuiesc cinci bucăți de piei de oaie. Cazul a luat asemenea proporții încît a ajuns și la instanțele superioare. Acuzatul după ce s-a adresat cu plîngerea sa judelui orașului și magistratului, precum și companiei a X-a din care făceau parte cojocarii, iar în ultima instanță s-a plîns

guberniului. În plîngerea sa amintește faptul că deși în statutul acordat de Gheorghe Rákoczi nu există articole care ar interzice negoțul cu pielea de miel, totuși ele au fost confiscate iar el bătut crunt de un reprezentat al breslei, numit Kovács Imre.

Breasla în memoriul lui reamintește acele dispoziții care au fost aduse în favoarea cojocarilor breslași, conform cărora în orașul Tîrgu Secuiesc în afara breslei nimeni nu are voie să cumpere piele de miel și de oaie numai la iarmaroace. Pieile în speță au fost cumpărate cu ocazia tîrgului săptămînal și nu la iarmaroc. Cînd a fost acordat privilegiul nu era necesar includerea anumitor articole referitoare la negoțul cu pielea, deoarece atunci numărul negustorilor și cîrpacilor era foarte mic, dar în ultima vreme numărul acestora a crescut foarte mult.

Nu sînt lipsite de importanță nici scenele descrise cu multă expresivitate, prin care sînt rezolvate aceste contradicții. Astfel Gyalai István este pălmuit de către Kovács Imre „reprezentantul" breslei, care însă îl pedepsește cu opt zile de carcer și Kovács la rîndu-i este pălmuit de către fiul lui Gyalai [38].

Lupta între breaslă și cîrpaci, între meșterii din breaslă și cei care aveau o meserie pe lîngă care ocazional se ocupau și cu cojocărie s-a intensificat mai ales începînd din secolul al XIX-lea luînd uneori forme violente. Rezolvarea lor necesita intervenția instanțelor locale sau superioare. Ascuțirea acestor contradiții a contribuit la adîncirea crizei sistemului de breaslă, la procesul de destrămare a acesteia.

Conflictele dintre breasla cojocarilor și măcelarii. La începutul secolului al XIX-lea colaborarea în procesul activității lor seculare de producție dintre bresle înrudite ca ocupație a dispărut în mare parte. Divergențele între bresle erau la ordinea zilei. Colaborarea și înțelegerea caracteristică perioadei anterioare, odată cu pătrunderea relațiilor capitaliste a început să dispară.

În secolele anterioare a existat o colaborare între breslele înrudite și la Tîrgu Secuiesc. Pielea de vită a măcelarilor a fost preluată de tăbăcari, pielea de miel și de oaie a fost preluată de cojocari. Tăbăcarii puneau la dispoziția cizmarilor materia primă necesară confecționării cizmelor. Colaborarea și intrajutorarea care caracteriza relațiile între bresle și în general între meserii dispare. Unele bresle nu mai respectă autonomia domeniilor de activitate și deseori o breaslă se amestecă în activitatea alteia. Odată cu slăbirea relațiilor breslașe între acestea izbucnesc conflicte dintre cele mai drastice. Pentru asigurarea pieței proprii breslele aduc o serie de măsuri de restricții, nemailuînd în considerare interesele celorlalte bresle, așa izbucnesc în orașul Tîrgu Secuiesc conflictele dintre cizmari și tăbăcari. Conflictul dintre măcelari și cojocari izbucnită din cauza tăierii și vînzării mieilor și a oilor a durat mai mult de 50 de ani. Breslele văzînd știrbirea drepturilor lor purtau adeseori procese de ani de zile între ele, sprijinindu-se pe privilegiile lor seculare, se adresau guberniului, sau chiar împăratului. Dar dispozițiile autorităților nu mai erau în stare să țină breslele în vechile lor limite [39].

Conflictul dintre cojocari și măcelari s-a adîncit și mai mult după ce măcelarii în anul 1809 au obținut privilegiile lor și statutul de funcționare în împrejurări neclare. Opinia publică din oraș, meseriașii și breslele din Tîrgu Secuiesc și-au manifestat în mai multe rînduri nemulțumirea lor față de înființarea breslei măcelarilor, întrucît tăierea liberă a animalelor existentă pînă atunci a încetat.

Această luptă dintre cojocari și măcelari prezintă unele aspecte din viața celor două bresle și relațiile sociale existente în orașul Tîrgu Secuiesc la începutul secolului al XIX-lea.

Aceste divergențe au existat chiar înainte de înființarea breslei măcelarilor din 1809. În anul 1770 cojocarii se adresează magistratului cu următoarea plîngere :

„Măcelarii pentru întărirea lor vor să aducă asemenea măsuri care știrbesc libertatea și privilegiul breslei cojocarilor, iar desființarea acestora ar duce și la desființarea meseriei.

Dacă magistratul va sprijini pe cei fără breaslă (măcelarii) față de cei din breaslă, cojocarii protestează și se adresează instanțelor superioare".

Magistratul cu această ocazie stabilește dreptul la măcelărit a cojocarilor : „Breasla cojocarlor întotdeauna cînd se ivește ocazia are dreptul să jupuiască și să vîndă la piața din Tîrgu Secuiesc carne de miel, de oaie și de berbec, deoarece pielea acestora constituie materia primă a meșteșugului, vînzarea pielei crude însă este interzisă. Cu vînzarea cărnii să nu stînjenească activitatea măcelarilor" [40].

Cojocarii obișnuiau ca în afara cărnii de miel să se ocupe și cu tăierea și vînzarea cărnii de vită. În anul 1771 a fost stabilită data cînd cojocarii au voie să taie și să vîndă vitele mari și mici. Astfel, primăvara de la 15—30 mai, iar toamna de la 1—15 octombrie [41].

Cu aceste dispoziții care reglementau drepturile cojocarilor la măcelărit lucrurile nu s-au potolit. În anul 1772 magistratul a fost nevoit să emită o nouă dispoziție privind reglementarea tăierii și vînzării animalelor.

1. În afara măcelarilor nimeni nu are voie să taie și să vîndă vite mici sau mari, nici porci.

2. Cojocarii au dreptul să jupuiască și să vîndă în prăvăliile lor în lunile de primăvară și vară carne de oaie, miel și berbec.

3. Toți cetățenii din oraș au dreptul să taie vitele și porcinele crescute, pentru nevoile casei și pentru plata impozitelor.

4. Nici măcelarii nici alți locuitori ai orașului nu au voie să ducă sau să taie carne în satul Canta. Cei în cauză vor fi amendați [42].

În anul 1804 societatea măcelarilor întocmește un statut de funcționare cu 25 de articole, cerînd aprobarea și comandamentului regimentului al II-lea infanterie. Unele articole reglementează drepturile locuitorilor orașului în desfacerea cărnii, altele stabilesc relațiile dintre măcelari si breslele existente. Articolul 5 arată, că dacă pînă acum numai la tîrgul de joi era îngăduită vînzarea cărnii de porc, de acum încolo orice cetățean al orașului în orice zi are dreptul la vînzarea ei și a celei de miel, de oaie, de berbec și de capră. Privitor la relațiile dintre măcelari și breslele privilegiate se accentuează că drepturile acestora vor fi respectate, întocmai de către măcelarii [43].

Situaţia privilegiată a cojocarilor şi a locuitorilor oraşului privind tăierea şi vînzarea cărnii s-a schimbat odată cu înfiinţarea breslei măcelarilor din 1809. Acest act după cum reiese din documentele breslei cojocarilor a fost făcut împotriva voinţei cojocarilor şi cetăţenilor oraşului. Înfiinţarea breslei a fost înlesnit de unele împrejurări favorabile. Comandantul regimentului de atunci, colonelul Diviki avînd relaţii de afaceri cu măcelarii a sprijinit cu toate mijloacele înfiinţarea breslei. Judele şi notarul oraşului corupţi de măcelari, au săvîrşit o serie de abateri pentru care ulterior au şi fost destituiţi din funcţie.

În anul 1818 breasla într-un memoriu a descris pe larg împrejurările prin care a fost înfiinţată breasla măcelarilor. Comandantul regimentului colonelul Diviki Antal s-a ocupat şi cu creşterea şi vînzarea vitelor. Interesele sale astfel se apropiau de cele ale măcelarilor. Vitele lui au fost cumpărate de multe ori de către măcelari, cărora le împrumuta şi mari sume de bani. El i-a îndemnat pe măcelari oferind sprijinul său total, promiţîndu-le că va cere de la Guberniul Transilvaniei privilegiul şi statutul de funcţionare. Din partea regimentului i s-a asigurat ajutorul total. Profitînd de această conjunctură favorabilă, măcelarii în număr de 24 au prezentat doleanţele lor, „de a acţiona în folosul publicului", cerînd magistratului aprobarea privilegiului şi statutului, precum şi confirmarea acestora de către guberniul. Magistratul conform tradiţiei a cerut propuneri şi de la bresle şi de la cetăţenii oraşului. Locuitorii sesizînd primejdia care s-ar fi ivit prin crearea breslei măcelarilor au protestat, cerînd respectarea vechilor privilegii în privinţa măcelăritului. Patronul măcelarilor colonelul Diviki prin ameninţări, bătăi, pedepse crunte şi alte metode a încercat să-i înfricoşeze pe cei care se opuneau. După aceste măsuri de reprimare şi teroare a fost convocată din nou adunarea populaţiei oraşului. Cu această ocazie s-a ajuns la concluzia că cetăţenii, membrii breslei cojocarilor conform statutului de funcţionare au drept de măcelărit doar în zilele de tîrguri şi iarmaroace, în restul anului acest drept revine măcelarilor.

Privilegiul cuprinzînd aceste acorduri trebuia trimis pentru confirmare la guberniul Transilvaniei. Judele oraşului Szöts István şi notarul Szöts András împreună cu măcelarii împotriva voinţei cetăţenilor din oraş au falsificat statutul dinainte stabilit redactîndu-l din nou. Privilegiul şi statutul au fost retrimise de către guberniu magistratului oraşului cu menţiunea că înainte de a pune în aplicare să fie publicat cetăţenilor oraşului. Judele şi notarul sesizînd primejdia care s-ar fi ivit prin acestea au comunicat conţinutul lui doar măcelarilor. Locuitorilor oraşului le-a fost doar prezentată în exterior cu ocazia ieşirii de la slujba bisericească, fără a le prezenta conţinutul privilegiului. Notarul Szöts András a raportat guberniului : „Privilegiul a fost citit în faţa bisericii şi a fost acceptată în unanimitate. Locuitorii şi-au exprimat bucuria prin strigăte „vivat". Ulterior trădarea şi înşelăciunea acestor dregători ai oraşului a fost descoperită, ei fiind pedepsiţi cu destituirea din funcţie.

Cetăţenii oraşului foarte curînd şi-au dat seama ce reprezintă pentru ei înfiinţarea breslei măcelarilor. Libertatea lor de a face comerţ cu carnea dintr-o dată a luat sfîrşit. Nici la tîrgurile săptămînale şi nici în restul zilelor nu au mai beneficiat de dreptul de măcelărit. Dacă cineva

bizuindu-se pe drepturile sale stabilite de lege, încerca să facă în continuare comerț cu carnea a fost denunțat și pedepsit de către protectorul măcelarilor domnul „óbester". Partinitatea comandantului față de măcelari era nelimitată. Chiar dacă cineva îndrăznea să reproșeze ceva măcelarilor a fost pedepsit [44].

La 10 februarie 1810 breslele cizmarilor, cojocarilor, tăbăcarilor, olarilor și toți cetățenii orașului au înaintat magistratului un memoriu în care se arăta modul cum a fost creată breasla măcelarilor. Dorința populației în privința acordării privilegiului era legată de libertatea cetățenilor fie ei membrii sau nu al vreunei bresle să aibă dreptul de a tăia orice animal (porci, vite, oi, capre) cu ocazia tîrgurilor săptămînale sau la iarmaroace. Dreptul de tăiere, jupuire și vînzare a vitelor mici și mai ales a oilor să fie în permanență liber. Numai prin respectarea acestei înțelegeri populația orașului a fost de acord cu înființarea breslei. Privilegiul primit din partea guberniului nu a respectat întocmai aceste interese comune adevărul fiind falsificat. Bănuiala cetățenilor este întărită și de faptul că privilegiul nu a fost prezentat nici autorităților din Trei Scaune și nici populației orașului, ci doar documentul fiind arătat.

Dorința populației orașului este următoarea :

— Actul de privilegiu să fie publicat în ședința orașului cu întreg conținutul lui de la un capăt la celălalt.

— Pentru cît mai buna înțelegere să fie editat și legalizat de notar.

Neîndeplinirea înțelegerii ar trage după sine anularea privilegiului. În caz de împotrivire cetățenii orașului se vor adresa guberniului sau chiar împăratului, menționînd că măcelăritul liber este singura sursă de venituri pentru familiile militarilor din slujba împăratului, a cetățenilor săraci din afara breslelor [45].

După multe intervenții la autoritățile administrative din Trei Scaune și la guberniul Transilvaniei, în anul 1812 s-a încheiat o înțelegere între conducătorii celor două bresle. Pentru a pune capăt neînțelegerii și dușmăniei ce a existat pînă în prezent se hotărăște :

1. De acum încolo breasla cojocarilor renunță la toate împotrivirile și recunoaște existența breslei măcelarilor cu privilegiul și statutul de funcționare.

2. În apropierea prăvăliilor lui Lukáts și Vertány au existat prăvăliile cojocarilor de vînzare a cărnii de miel, unde în viitor ei vor vinde carnea de miel dar numai de la 1 aprilie pînă în ultima zi din iunie, iar în tot restul anului acest drept îl au numai măcelarii [46].

Spiritele nu s-au potolit nici după această înțelegere. Măcelarii vroiau ca cojocarii să fie excluși de tot din comerțul cu carnea de miel, iar cojocarii luptau pentru lărgirea dreptului lor de măcelărit și cu carnea de oaie și berbec, pielea cărora era materia primă a meseriei lor.

Plîngerile către autoritățile locale și centrale se înmulțesc și de o parte și de alta. În anul 1825 cojocarii întocmesc un memoriu adresîndu-se guberniului : „La noi în Tîrgu Secuiesc măcelarii taie foarte puțină carne de miel, oaie și berbec, se ocupă mai ales de tăierea și vînzarea cărnii de vită și de porc, venitul fiind mult mai mare după acestea. Cetățenii orașului și cei din împrejurime ar cumpăra cu plăcere cărni de berbec mai ales

că oierii din Moldova aduc pentru vînzare turme întregi, însă măcelarii intenționat nu cumpără, iar noi în zadar cumpărăm, deoarece de tăiat nu avem voie. Nu putem procura pentru meseria noastră piele de oaie și berbec fiindcă nu avem voie să jupuim, iar de la măcelari nu primim. Pielea de miel o vînd negustorilor brașoveni, iar pielea de oaie o duc la Odorhei și Ciuc. Populația de aici poartă mai ales hainele confecționate din pielea de oaie. Sîntem nevoiți să cumpărăm din alte locuri cu preț foarte mare pielea de oaie și berbec. Nu mai putem hrăni și îmbrăca familiile noastre care în timp de război s-au sărăcit. O parte a anului petrecem în serviciul militar ceea ce înseamnă și ea o povară grea. Rugămintea noastră către guberniu este să fim repuși în vechile drepturi de liberă tăiere a cărnii de oaie și berbec și vînzarea lor să se facă ca pe vremuri, în așa fel încît să nu mai avem lipsuri la materia necesară meseriei noastre" [47].

Cetățenii orașului, meseriașii de diferite branșe și-au manifestat de mai multe ori nemulțumirea lor față de activitatea breslei măcelarilor, orașul fiind slab aprovizionat cu carnea de miel și oaie. În anul 1827 breslele cizmarilor, tăbăcarilor, olarilor și curelarilor și-au exprimat și ei în unanimitate părerea că din cele mai vechi timpuri cojocarii aveau dreptul de tăiere liberă a cărnii de miel, de oaie și de berbec ce o făceau în folosul lor și a întregii populații consumatoare [48].

Breasla cojocarilor a inițiat o anchetă în rîndul populației orașului în anul 1833 cu prilejul la utilitatea și rostul breslei măcelarilor, dacă aceasta a contribuit sau nu la îmbunătățirea aprovizionării cu carne a orașului. Au fost anchetați 34 de cetățeni din cele mai diverse ocupații și funcții deținute în organizații breslașe sau în administrația orașului. Cei anchetați în declarațiile lor s-au referit la procedura falsă de înființare a breslei măcelarilor. Înainte carnea de toate felurile s-a găsit în cantități mult mai mari și mai ieftine decît acum declarau martorii [49].

Conflictele dintre cele două bresle nu s-au limitat doar la plîngeri și memorii adresate diferitelor instanțe. Știrbiți în drepturile lor cojocarii și măcelarii purtau procese de ani de zile .

În anul 1825 procesul a fost început de măcelari în fața Consiliului Judecătoresc al orașului Tîrgu Secuiesc și sentința pronunțată în anul 1827 a dat cîștig de cauză breslei cojocarilor. Pe baza acordului legal încheiat între cele două bresle în 1812 instanța a hotărît : cojocarii să beneficieze și mai departe de dreptul de liberă tăiere și vînzare a cărnii de miel în cele trei luni de primăvară [50].

Măcelarii nefiind mulțumiți cu această sentință au făcut apel la instanța superioară la judecătoria Trei Scaune din Sfîntu Gheorghe. Sentința a fost pronunțată la 12 octombrie 1827 „Cauzele aduse de reclamant nu sînt suficiente pentru desființarea contractului în cauză și dreptul pîrîtului de care a beneficiat într-o perioadă îndelungată fără împotrivire, se păstrează în continuare "[51].

Breasla măcelarilor a cerut în 1828 revizuirea sentinței pronunțată la prima instanță. În plîngerea lor măcelarii subliniază că în acele locuri unde există bresle fiecare trebuie să se ocupe de meseria lui, fiind interzis folosirea unor ocupații aparținînd altor bresle. Cu toate insistențele măcelarilor judecata pronunțată anterior a fost păstrată și de această dată.

Breasla măcelarilor a apelat la cel mai înalt for judecătoresc din Transilvania la Tabla Regească din Tîrgu Mureș. Aceasta la 3 februarie 1831 a analizat conflictul dintre cele două bresle relevînd faptul că privilegiul acordat măcelarilor de guberniu în art. 16 interzice practicarea meseriei de măcelărit tuturor cetățenilor care nu fac parte din breaslă. Fără știrea guberniului breasla nu ar fi avut nevoie să facă concesii cojocarilor (ca în 1812) ceea ce instanța o consideră ca un act nelegal. Pe baza acestor argumente Tabla Regească a hotărît anularea dreptului cojocarilor de a tăia și vinde carne de miel în orașul Tîrgu Secuiesc [52].

Cojocarii nemaiavînd altă instanță au recurs la bunăvoința și ajutorul împăratului. În anul 1832 în plîngerea lor s-au referit la suferințele cauzate de crearea breslei măcelarilor, care s-a înființat împotriva voinței locuitoriilor, cerînd ajutorul împăratului. Cui a fost acordată dreptatea de monarh nu cunoaștem, dar probabil nici hotărîrea supremă nu a pus capăt acestui conflict îndelungat [53].

Cele două bresle vrînd probabil să pună capăt neînțelegrii în anul 1853 au ajuns la un acord conform căreia cojocarii plătesc o sumă de despăgubire (arendă) măcelarilor în schimbul dreptului de a tăia și vinde carnea de miel. Astfel începînd din 1853 și pînă la 1855 breasla cojocarilor plătește 70 florini în acest scop, care trebuie achitată în trei rate de către acei membri ai breslei care vor să facă comerț cu carnea de miel [54].

Neînțelegerile și conflictele interminabile între breasla cojocarilor și măcelarilor din orașul Tîrgu Secuiesc au slăbit puterea și coeziunea internă din sînul breslei, au adîncit criza sistemului de breaslă, contribuind și mai mult la descompunerea producției breslașe din oraș.

Valorificarea produselor cojocărești. Mărfurile produse de cojocari erau desfăcute la tîrgurile săptămînale și la iarmaroace. Ei mergeau sistematic și la tîrgurile ținute în localitățile mai mari ca : Sfîntu Gheorghe, Miercurea Ciuc și prin pasul Oituz ajungeau și la tîrgurile mai apropiate din Moldova. Aria de răspîndire a produselor breslașe din Tîrgu Secuiesc totuși a fost mult limitată de existența unui centru meseriaș foarte dezvoltat ca Brașovul.

Principalul loc de desfacere a produselor cojocarilor a fost piața orașului Tîrgu Secuiesc. În centrul orașului fiecare breaslă în funcție de numărul membrilor săi avea o prăvălie unde fiecare meșter ținînd cont de locul deținut de breaslă avea locul stabilit. Conducătorii și bătrînii breslei aveau locurile cele mai bune, ce trebuiau respectate cu stricteţe de toți ceilalți, în orice împrejurare. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea odată cu creșterea numărului membrilor breslei, aceștia fac repetate demersuri către magistratul și judele orașului pentru mărirea prăvăliilor care au devenit neîncăpătoare.

În anul 1807 breslele cismarilor, tăbăcarilor și cojocarilor se adresează magistratului cu rugămintea de a mări aceste clădiri construite pe bîrne de lemn. În acest an numărul cismarilor ajungea la 110, al tăbăcarilor la 56, iar numărul cojocarilor la 60. Magistratul a fost de acord cu propunerea breslelor ca vechile prăvălii să fie demolate și în locul lor să fie construite în cele patru colțuri ale pieții orașului prăvălii mari și încăpătoare. S-a hotărît ca prăvălia cojocarilor să fie amplasată lîngă clădirea militară

din centrul orașului între cea a tăbăcarilor și măcelarilor, unde se aflau două prăvălii ale negustorului armean Vertány János. Deasupra acestei clădiri se va ridica prăvălia cojocarilor cu cheltuiala breslei în așa fel încît să nu păgubească cu nimic și să nu deranjeze activitatea negustorului [55].

În ședința sa din 15 martie 1807 breasla cojocarilor a hotărît ca fiecare meșter să fie obligat să lucreze la construirea prăvăliei. Sînt scutiți numai cei care sînt plecați din porunca împăratului. La 27 decembrie 1807 analizînd cheltuielile mari de bani și munca prestată la construirea prăvăliei breasla a hotărît : „Noii membrii ai breslei cu ocazia ospățului vor fi obligați să plătească bani de prăvălie astfel : „fii de meșteri 5 florini, iar străinii 10 florini". În anul 1808 Szöts Ferenc și Török Ferenc nu au participat la construirea prăvăliei și în consecință au fost amendați cu cîte 3 florini fiecare [56].

Prăvăliile noi au putut fi folosite mult timp de bresle deoarece în anul 1834 a izbucnit un mare incendiu în oraș care a nimicit printre multe alte case și prăvăliile breslelor.

În anul 1837 cele șase bresle privilegiate (cizmarii, tăbăcarii, cojocarii, olarii, curelarii și măcelarii) s-au adunat la casa judelui orașului discutînd problema construirii noilor prăvălii. „Prăvăliile din scînduri sînt periculoase din cauza incendiilor avînd și un aspect urît. S-a hotărît în unanimitate ca noile clădiri să devină podoaba orașului. Începînd din primăvara anului viitor toate cele 6 bresle adunînd suma necesară vor construi din piatră în centrul pieții clădiri cu un etaj, învelite cu țigle care pot fi în concordanță cu alte două clădiri publice ce urmează a fi construite : clădirea magistratului și clădirea militară. Va fi necesar ca toate casele existente în piața orașului să fie demolate [57].

După cum se vede din aceste exemple problema prăvăliilor a locurilor de vînzare era una dintre preocupările importante ale breslei. Membrii ei căutau pentru o mai bună desfacere a produselor să ocupe locurile cele mai favorabile.

Breasla cojocarilor la ședința sa din 1 mai 1829 relatează că unii meșteri tineri la vînzarea cărnii de miel au recurs la următorul lucru : S-au asociat cu cîte un meșter bătrîn folosind locul de vînzare al acestuia în defavoarea altora. Breasla a hotărît ca fiecare meșter indiferent dacă este sau nu asociat cu cineva să-și vîndă produsele în locul lui de vînzare. Acest fapt a fost întărit și în ședința din 3 decembrie 1831 unde se subliniază „Fiecare meșter să vîndă în locul lui stabilit, nu în locul de vînzare al prietenului sau al tatălui". În anul 1856 din cauza locurilor de vînzare izbucnesc noi conflicte. Se atrage atenția ca vechea ordine privind distribuirea locurilor de vînzare în oraș sau în tîrgurile din alte localități să fie păstrată [58].

Tendințe de limitare a producției. În cadrul fiecărei bresle activitatea productivă a meșteșugarilor era reglementată. Astfel se prescria cantitatea de materie primă necesară ce urma a fi procurată și prelucrată, se acorda o mare atenție respectării metodelor de lucru tradiționale. Toate aceste dispoziții aveau scopul de a asigura un venit aproximativ egal membrilor breslei și de a împiedica crearea unei situații mai avantajoase unor meșteri. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului

al XIX-lea în sînul breslei cojocarilor unii meşteri nu mai respectă dispoziţiile de limitare a producţiei, sau prescripţiile legate de achiziţii şi de prelucrare a materiei prime.

În anul 1773 breasla întăreşte o hotărîre anterioară care subliniază că membrii breslei nu au voie să vîndă pieile în stare crudă neprelucrată. Dacă se constată o astfel de infracţiune, pielea să intre în posesia breslei, iar dacă a fost vîndută suma primită să fie predată breslei [59].

În anul 1777 breasla hotărăşte : „De acum încolo unii meşteri să nu aducă de la Braşov şi din alte locuri cantităţi aşa mari de piele de cojoc. Nu va fi interzisă cu desăvîrşire cumpărarea pielei din Braşov mai ales atunci cînd breasla nu are. Mai multă materie primă, cît este necesar pentru două cojoace să nu fie adusă deodată de o persoanoă“[60].

În anul 1775 Nagy Dániel a vîndut 4 piei crude încălcînd legile breslei şi a fost amendat prin confiscarea a 2 piei [61].

În anul 1781 Szöcs István calfă a adus din Braşov un cojoc prejudiciind interesele breslei [62].

În anul 1781 Csiszér Samuel a adus în dauna breslei multe piei prelucrate. I s-a atras atenţia că în viitor marfa va fi confiscată [63].

În anul 1783 Kovács József fiind în Braşov în timpul iarmarocului a cumpărat un cojoc de iarnă. Dacă l-ar fi cumpărat pentru folosinţa personală nu ar fi făcut greşeală, însă el a vîndut acest cojoc cu toate interdicţiile breslei [64].

În şedinţa sa din 20 noiembrie 1790 breasla a hotărît ca membrii ei să nu ducă mai mult de 4 cojoace la tîrguri numai la iarmaroace [65].

În anul 1795 la tîrgul din Sfîntu Gheorghe Bodó János şi Bodó Sámuel au vîndut nişte piei de miel crude. Pentru împăcare plăteau două găleţi de vin [66].

În anul 1803 Kovács József a cumpărat mai multe piei pentru care a fost amendat cu jumătate găleată de vin [67].

În anul 1814 Maska János a cumpărat de la cîrpaci armeni din Gheorghieni nişte căciule albe pe care le-a vîndut în prăvălia şi în casa lui. Pentru toate acestea a fost amendat cu 2 florini şi 24 creiţari [68]. Breasla a emis o nouă dispoziţie la 1815 pentru întărirea celei din 1790, privind modul de vînzare al produselor. Fiecare meşter cu ocazia tîrgului nu are voie să pună la vînzare deodată mai mult de 4 cojoace. Din nou a fost interzisă cumpărarea pentru scopuri comerciale a căciulelor, amenda stabilindu-se la 12 florini [69].

În anul 1817 Szöcs Izrael, Bodó András. Kovács Dániel şi Sükös András au jupuit miei, pielea a fost vîndută în stare crudă negustorilor străini. Au fost amendaţi, fiecare cu cîte 10 florini [70].

În anul 1819 Bodó András, Sükös András, Maska János au fost amendaţi cu cîte 8 florini pentru că au cumpărat de la măcelari mari cantităţi de piei [71].

În anul 1822 Kovács Dániel şi Kovács Imre au fost amendaţi cu cîte 6 florini, fiindcă foloseau procedee nepermise, vopsind cu praf de smoală căciulile ştirbind astfel prestigiul breslei [72].

În anul 1825 breasla aduce o dispoziţie pentru membrii săi privind vînzarea pieilor crude. Nimeni nu poate să vîndă nici o piele crudă dacă nu

plătește breslei o grosiță. Amenda va fi de 12 florini. Dacă cineva vrea să vîndă piele crudă întîi să informeze starostele și dregătorii breslei, plătind grosița cuvenită [73]. Astfel se interzice cu desăvîrșire vînzarea liberă a pieilor crude.

Statutele breslei limitau nu numai aprovizionarea cu materii prime a membrilor săi, restricții după cum se vede au fost luate și în desfacerea produselor. Noul statut al breslei cojocarilor întocmit în anul 1824, a interzis membrilor săi să lucreze mai ieftin decît cum era prevăzut de breaslă. Cu ajutorul acestor măsuri breasla a vrut să limiteze procesul de pauperizare începută mai demult, asigurînd venituri aproximativ egale membrilor săi.

Limitarea numărului membrilor breslei. Lupta pentru piețe a adîncit și mai mult contradicțiile în sînul breslelor. Rezistența acestora s-a exprimat și prin limitarea numărului membrilor, prin mărirea exigențelor față de primirea calfelor și ucenicilor în bresle. Breasla căuta să rezolve greutățile provocate de piață prin limitarea numărului membrilor.

La 27 februarie 1802 breasla cojocarilor a stabilit numărul membrilor săi la 60 „De acum încolo nu pot deveni meșteri nici fiii de meșteri, nici străini pînă cînd din numărul de 60 nu moare cineva. În acest caz primul calfă oricine să fie poate fi primit în breaslă. Această măsură a fost impusă de înmulțirea numărului membrilor breslei și de faptul că meșteșugul putea fi practicat doar un sfert de an, răstimp în care abia se putea cîștiga pîinea de toate zilele, iar procurarea materiei prime punea deasemenea mari greutăți [74].

Anul	Membrii breslei	Meșteri bătrîni	Meșteri tineri	Calfe	Ucenici
0	1	2	3	4	5
1823	42	12	30	10	12
1824	44	11	33	6	13
1825	45	12	33	10	16
1826	47	12	35	13	18
1827	47	12	35	14	17
1828	48	12	36	21	12
1829	51	12	39	19	12
1830	55	12	43	11	11
1831	54	12	42	13	10
1832	53	12	41	16	6
1833	52	12	40	18	5
1834	54	12	42	14	4
1835	54	12	42	16	2
1836	51	13	38	17	1
1837	49	13	36	17	1
1838	50	12	38	3	5
1839	51	12	39	3	5

0	1	2	3	4	5
1840	48	12	36	3	6
1841	46	12	34	3	5
1842	47	12	35	5	4
1843	47	12	35	8	8
1844	48	12	36	7	8
1845	49	12	37	5	13
1846	51	12	39	7	9
1847	50	12	38	8	6
1848	49	12	37	7	8
1849	52	12	40	4	6
1850	49	12	37	4	5
1851	48	12	36	12	8
1852	46	12	34	12	11
1853	50	12	38	8	7
1854	51	12	39	9	6
1855	52	12	40	13	4
1856	53	12	41	9	3
1857	53	12	41	9	3
1858	51	12	39	10	3

Tabelul de mai sus ilustrează schimbările numerice petrecute în sînul breslei într-o perioadă de trei decenii. Începînd din anul 1823 și pînă în anul 1858 numărul meșterilor din breaslă nu ating niciodată cifra de 60 indicată în anul 1802. Numărul lor oscilează între 42 și 55 cît era în 1830. Și în breasla cojocarilor din Tîrgul Secuiesc începînd din ultimii ani ai secolului al XVIII-lea s-a statornicit obiceiul ca membrii să fie categorisiți și limitați numeric după vîrstă. La fixarea locurilor de vînzare, la distribuirea calfelor aveau întîietatea conducătorii breslei și meșterii în vîrstă cei tineri rămînînd uneori din această cauză ani de zile fără calfe. Ei erau apoi cu totul excluși din conducerea breslei, conducătorii fiind aleși dintre cei în vîrstă.

În anul 1801 numărul meșterilor bătrîni a fost ridicat de la 4 la 12 [75]. Se pare că această cifră a fost păstrată neatinsă aproape un secol. Cu excepția anilor 1836—1837 cînd din cauze necunoscute numărul meșterilor bătrîni a crescut la 13. În afara anilor amintiți cifra de 12 nu s-a mai schimbat nici pînă în anul 1875. Pe lîngă meșterii bătrîni, avansarea în rîndul cărora era foarte grea a existat nu număr mai mare de meșteri tineri care așteptau un loc vacant să intre în rîndurile celor privilegiați. Începînd din anul 1851 apare o nouă categorie a meșterilor, cea de vîrstă medie a căror pretenții au rezultat adîncirea și mai accentuată a contradicțiilor din breaslă [76].

Piedici in calea angajării ucenicilor și calfelor. În același timp a fost limitat și numărul ucenicilor și calfelor admiși în breaslă. Tendința breslei era ca meseria să fie însușită doar de fiii membrilor breslei, încercînd să interzică pătrunderea tinerilor din alte localități și chiar fiiilor meșteșuga-

rilor din alte branșe din oraș. Acest fenomen familiar care a exclus orice selecție și concurență din rîndul candidaților a contribuit la decăderea și mai accentuată a calității produselor.

În anul 1786 regimentul, pentru a sprijini breslași — militari au hotărît :

— Nu se poate primi în rîndul breslei meșteri străini. Străinii nemilitari care vor să vină în oraș să nu fie încurajați de nimeni.

— Calfe străine să fie angajați numai în cazuri foarte bine întemeiate, cu știrea și aprobarea starostelui și a dregătorilor breslei [77].

În anul 1799 breasla interzice angajarea pentru ucenicie a copiilor sub 12 ani. În anul 1800 breasla interzice angajarea liberă a ucenicilor. Ucenicul înainte de angajare trebuia să se prezinte în fața starostelui breslei. Conducătorii ei stabileau locul de muncă a ucenicului. Copiii meșterilor din breaslă puteau să-și aleagă singuri stăpînul. În anul 1819 breasla aduce o nouă dispoziție conform căreia meșterul poate să angajeze pentru ucenicie oricînd și la orice vîrstă copilul lui, cu condiția ca ucenicul să fie eliberat numai atunci cînd și-a ispășit perioada de ucenicie. Copiii străini pot fi primiți numai după ce au îndeplinit vîrsta de 12 ani, deoarece înainte de această vîrstă nu pot învăța meseria [78].

În anul 1859 Gáll Gáspár roagă ca ruda lui, Gáll Dénes să fie angajat ca ucenic. Breasla a respins cererea cu motivarea că susnumitul nu este descendentul unui cetățean din orașul Tîrgu Secuiesc și că breasla la ora actuală este foarte numeroasă [79].

Din tabelul prezentat reiese numărul destul de redus al ucenicilor și calfelor, număr care s-a situat mult sub cel al meșterilor. Au fost perioade între 1838—1842, cînd numărul acestora abia atingea cifra de 5. Într-un interval de 20 de ani între 1838—1858 numărul ucenicilor și calfelor rareori a depășit cifra de 10. Fenomenul descreșterii a intensificat lupta meșterilor pentru obținerea ucenicilor și calfelor. Conducătorii breslei și meșterii bătrîni și-au împărțit ucenicii și calfele, iar meșterii tineri rămîneau întotdeauna fără ei. Se petrece și în breasla cojocarilor din Tîrgu Secuiesc un proces de formare a unei pături de meșteri mari înstăriți și concomitent cu aceasta are loc și pauperizarea majorității membrilor breslei. Obținerea unui calfe a însemnat un mare favor pe care meșterul trebuia să-l onoreze. Astfel, la ședința breslei din ianuarie 1800 s-a hotărît ca orice meșter care primește pe o durată de un an calfă de la breaslă trebuie să facă aldămaș, cu jumătate de găleată de vin dacă era fiul unui breslaș, sau cu o găleată dacă era străin [80].

Pentru a reglementa și a sili calfele să însușească în mod temeinic meseria, breasla la 27 decembrie 1775 emite o dispoziție care stabilește la 2 ani durata cît trebuie să petreacă calfa la stăpînul lui. El trebuia să se subordoneze în toate privințele intereselor breslei. Dacă nu-și dă silința pentru insușirea meseriei în acest interval nu va fi primit în rîndul membrilor breslei [81].

Capodopera și condițiile ei de executare. Calfa care a îndeplinit cei doi ani de calfie și după ce a petrecut 3 ani de călătorie profesională trebuia să efectueze „capodopera". La sfîrșitul secolului al XVIII-la încă se

punea un accent deosebit asupra calității excepționale a acestei lucrări, care în 1781 a fost stabilit de breaslă în felul următor : confecționarea unui cojoc de femeie de excelentă calitate, confecționarea unei blane și a unei căciule germane. După ce capodopera a fost acceptată calfa trebuia să plătească o taxă de intrare, cei din oraș 5 florini, străinii 10 florini [82].

La începutul, dar mai ales pe la mijlocul secolului al XIX-lea odată cu pătrunderea produselor fabricate această metodă de executare a capodoperei a devenit ținta criticilor autorităților, care încep să exercite controlul asupra breslelor, să conducă activitatea lor prin circulare. Tendința lor era desființarea obligațiilor breslașe care împiedicau libera concurență de pe piață. Deși s-a păstrat dreptul breslelor de a judeca pe membrii lor, dar hotărîrea putea fi atacată prin recurs la magistrat. Breslele treptat ajung sub controlul magistratului. În noul statut al breslei, publicat în 1824 se accentuează că forurile superioare ale ei sînt comisarul breslei și magistratul orașului. Cei care nu sînt mulțumiți cu pedepsele date cu plîngerea lor să se adreseze magistratului. Deci comisarii și magistratul aveau dreptul de control la toate activitățile berslelor, amestecîndu-se în afacerile acestora [83].

Breslele încep să piardă prestigiul anterior în consecință capodopera începe să piardă din importanța sa de altădată devenind o simplă formalitate. În anul 1850 efectuarea capodoperei a fost : confecționarea unei blăni și unei căciuli. Între anii 1823—1850 nu cunoaștem nici un caz de respingere a capodoperei, ceea ce înseamnă că efectuarea acesteia a devenit într-adevăr o simplă formalitate.

Ridicarea taxelor de intrare în breaslă. Paralel cu limitarea numărului de membrii, ridicatele taxe de intrare în breaslă îngreunează și ele situația ucenicilor sau a calfelor care doreau să devină meșteri. La începutul secolului al XIX-lea taxa de ucenicie era 3.52 florini renani, taxa de calfă 4 florini renani, iar taxa de intrare 10 florini renani. Calfa înainte de intrare făcea ospăț, la care participau toți membrii breslei. Masa era foarte costisitoare și se compunea din : trei feluri de mîncăruri gătite, 24 bucăți găini umplute, 3 purcei fripți, 3 capete de porc, pîine albă și 3 găleți de vin. O hotărîre a breslei din 25 aprilie 1805 permitea ca ospățul să fie răscumpărat cu bani. Meșterii străini erau obligați să plătească dublu față de meșterii locali [84].

În perioada anilor 1823—1850 taxa de intrare în breaslă a fost tot mai des răscumpărată prin bani, pe motivul că breasla avea foarte multe cheltuieli — era perioada procesului dintre cojocari și măcelari. Taxele care la început erau acceptabile cu timpul înregistrau creșteri considerabile. Taxa de ucenicie de la suma de 3.52 florini renani s-a ridicat la suma de 40 sau chiar 50 de florini renani. Taxa de calfă de la 4 florini renani a ajuns la 40—50 florini renani, într-o perioadă relativ scurtă [85].

Sumele cele mai mari au fost cele de intrare în breaslă, aici pe lîngă ospățul foarte costistior sau sume însemnate de bani meșterii trebuiau să plătească și taxa de prăvălie, care fusese stabilită la 5 florini pentru localnici și 10 florini pentru străini. Taxa de intrare a crescut de la 10 florini renani cît era în 1823 la 70 în 1829, cît a plătit curelarul Nagy Sámuel

pentru fiul lui, plus 10 florini pentru taxa de prăvălie. În anul 1837 Bodó Sámuel a plătit pentru fiul lui 100 florini renani și două găleți de vin. În anul 1843 Szabó Lázár a cerut să fie primit în rîndurile breslei, cu mențiunea ca stagiul de ucenicie și călfile l-a efectuat în altă parte. Breasla a hotărît primirea sa în rîndul ei, cerînd 200 florini renani, sumă ce trebuia achitată în două rate [86].

Acestor cerințe materiale în primul rînd puteau face față fiii meșteșugarilor breslași mai înstăriți. Astfel practicarea meșteșugului în interiorul orașului devenea tot mai mult un monopol familiar al meșteșugarilor breslași. Nenumărate măsuri au tendința de a transforma practicarea meșteșugului pentru o pătură restrînsă în oraș și de a închide calea intrării în breaslă a străinilor. Este caracteristic faptul că fiul meșterului breslaș plătea numai jumătate din taxele de angajare, de intrare și de eliberare din breaslă.

*

* *

Dacă în condițiile feudalismului breslele au constituit factori cu caracter progresist ai producției de mărfuri, în perioada dezvoltării capitalismului ele devin frîne ale progresului social. Descompunerea breslelor a fost provocată mai ales de lărgirea pieții. Cu creșterea populației consumatoare, producția de mărfuri căuta să spargă cadrele prea înguste a pieții locale.

Producția breslelor avînd o tehnică primitivă și o diviziune limitată a muncii și fiind potrivită numai satisfacerii trebuințelor unui cerc restrîns de consumatori nu putea să facă față cerințelor pieței lărgite. Creșterea forțelor de producție, necesitățile dezvoltării economice se aflau în contradicție de neîmpăcat cu caracterul închis al sistemului de breaslă, cu împiedicarea perfecționărilor tehnice, cu îngrădirea metodică a numărului ucenicilor și calfelor. Cînd lărgirea pieței a spart cadrul feudal, producția breslașă, înzestrată cu o tehnică înapoiată, era neputincioasă în fața necesităților mărite nefiind în stare să le satisfacă.

Criza sistemului de breaslă în general și în mod concret cel al cojocarilor din Tîrgu Secuiesc reiese foarte limpede din răspunsurile date de breaslă la chestionarul trimis de Ministerul Comerțului în anul 1857. Lipsa capitalului comercial împiedică exportarea produselor breslei cojocarilor în străinătate [87]. Cercurile conducătoare din Viena căutau să rupă economia Transilvaniei de piețele din România și să o lege cît mai mult de Austria înglobînd și principatul Transilvaniei în uniunea vamală austriacă [88].

La decăderea și criza breslei cojocarilor a contribuit în mod substanțial și politica vamală austriacă față de România. Pentru breasla cojocarilor principala sursă de materie primă era Moldova. Din cauza războiul vamal materia primă cîndva ieftină se putea cumpăra numai cu moneda de argint. Dorința cojocarilor era ca Austria să se înțeleagă cu România pentru micșorarea tarifelor vamale. Pentru intensificarea legăturilor comerciale între orașul Tîrgu Secuiesc și Moldova breasla propune construirea unei căi ferate între orașul Tîrgu Secuiesc — Bretcu prin pasul Oituz, care să lege Transilvania cu Moldova. Pentru dezvoltarea telecomunicațiilor propun introducerea în orașul Tîrgu Secuiesc a telegrafului.

Nevoia lărgirii pieței interne pentru desfacerea produselor a constituit o piedică importantă în calea dezvoltării breslei. Piața de desfacere s-a limitat la orașul și plasa Tîrgu Secuiesc. Materia primă era foarte scumpă, iar din lipsă de bani ea putea fi foarte greu procurată, produsele destinate comerțului uneori erau vîndute la un preț foarte scăzut. Sînt interesante cîteva cifre privind prețul materiei prime și posibilitățile de comercializare ale produselor breslei.

În 1854 pielea de oaie era 3 florini, în 1855 — 3.12 florini. O blană scurtă a fost vîndută în 1854 cu 3.12 florini și la 1855 tot cu 3.12 florini. La restrîngerea pieții au contribuit și cîrpacii, care în plasa Tîrgu Secuiesc s-au răspîndit în fiecare sat și comună. Datorită acestor cauze meseria cojocarilor era în decădere. Părinții nu mai vor să dea copiii la această meserie, care se poate practica doar în cele trei luni de iarnă. Ziua de lucru în breaslă era de la ora 6 dimineața pînă la 8 seara.

După cum se vede situația cojocarilor din Tîrgu Secuiesc s-a înrăutățit și din cauza crizei generale a sistemului de breaslă. Singura cale de ieșire din criză ar fi fost reformarea acestei organizații învechite. Cojocarii din Tîrgu Secuiesc păstrători ai tradițiilor breslașe sînt împotriva oricărei încercări de reformare a producției. Conservatorismul lor se manifestă și cînd își exprimă dorința unanimă a meșterilor, calfelor, și ucenicilor de a păstra neștirbit privilegiul acordat de principele Gheorghe Rakoczi al II-lea, în anul 1649. Recunosc că în procesul de producție folosesc unelte foarte rudimentare, neavînd nici o mașină mai modernă. Deși nu ar fi nici-o piedică pentru înzestrarea producției cu mașini de productivitate mai mare, sînt împotriva oricărei modernizări, refuzînd în mod categoric folosirea mașinilor sau uneltelor perfecționate[89].

Menținînd cu orice preț, chiar în detrimentul situației lor materiale a unei lumi învechite, demodate, breasla cojocarilor a supraviețuit cu mici modificări marile evenimente istorice petrecute în țara noastră și prin păstrarea tradițiilor și a documentelor breslei a ușurat cu mult studierea trecutului istoric al acestor locuri.

NOTE

1 ȘTEFAN PASCU, Meșteșugurile în Transilvania pînă la secolul al XVI-lea, București, Editura Academiei R.P.R. 1954.

2 LADISLAU FODOR, Despre probelma descompunerii breslelor din Odorhei în prima jumătate a secolului al XIX-lea, Studii 1956 (I) ; Kovách Géza, A zilahi céhek története (Istoria breslelor din Zalău), Editura științifică București, 1956 ; Kovách Géza, Răspîndirea meșteșugurilor în comunele Comitatului Arad în secolele XVII—XIX, Editat de Muzeul Județean Arad, 1974 ; Magdalena Bunta, Contribuții la istoria destrămării breslelor din Cluj, în Acta Muzei Napocensis 1964 ; Vladimir Diculescu, Breslele, negustori și meseriași în Țara Românească (1930—1848), Editura Academiei, R.S.R. București, 1973.

3 Kézdivásárhely (Ghidul Muzeului Tîrgu Secuiesc), capitolul, Bresle și tradiții breslașe la Tîrgu Secuiesc, Editat de Muzeul din Sfîntu Gheorghe, 1972.

4 Documentele breslei cojocarilor, Act din 8 septembrie 1649. Fond nr. 4. Cojocari. În continuare toate documentele la acest fond.

5 Idem, Act din 17 mai 1649, Emis în Alba Iulia.
6 Idem, Act din 1 februarie 1664, Emis de Mihai Apafi în Nagy-Sink.
7 Idem, Act din 8 septembrie 1649 și 1 ianuarie 1754 din Tîrgu Secuiesc.
8 Idem.
9 Idem, Act din 6 mai 1665, Emis de Mihai Apaffi
10 Imreh István, A. rendtartó székely falú (organizația satului secuiesc), Editura Kriterion, București, 1973, p. 19.
11 Szádeczky Lajos, A székely határőrség szervezése 1762—1764-ben (Organizarea regimentelor de grăniceri în secuime în 1762—1764), Budapest 1908, p. 191.
12 Protocolul breslei cojocarilor (1773—1806).
13 Idem.
14 Act emis la 18 mai 1799 de magistratul orașului Tîrgu Secuiesc.
15 Act din 27 martie 1809, adresată Guberniului Transilvaniei.
16 Protocolul breslei cojocarilor (1806—1873).
17 Plîngerea breslei cojocarilor din Tîrgu Secuiesc către Guberniul Transilvaniei din 1825.
18 Magdalena Bunta. Op. cit p. 240.
19 „Deliberatum", care reglementează cumpărarea pieilor de miel pentru toată țara, emis de Guberniul Transilvaniei în Sibiu, la 27 aprilie 1747.
20 Dispoziția dată de Maria Thereza la 1772, privitoare la cumpărarea pielei de miel.
21 Plîngerea Breslei cojocarilor către judele și judecătoria orașului Tîrgu Secuiesc, 22 martie, 1748.
22 Act emis la 18 mai 1790 de magistratul orașului Tîrgu Secuiesc.
23 Act emis la 26 iulie 1811 de breasla cojocarilor din Tîrgu Secuiesc.
24 Plîngerea măcelarului Szabó Izrael către judele, magistratului orașului și Guberniului, 1826.
25 Acordul încheiat între breasla cojocarilor și negustorii din oraș la 23 februarie, 19 martie 1800.
26 Înțelegerea între negustorul Izsák Antal cu breasla cojocarilor la 17 ianuarie 1809.
27 Dispoziția Guberniului Transilvaniei la 4 februarie 1805.
28 Plîngerea negustorilor din oraș către Guberniul Transilvaniei și hotărîrea acesteia din 20 aprilie 1809, Cluj.
29 Plîngerea breslei cojocarilor de către Guberniul Transilvaniei, hotărîrea dată de aceasta la 16 iulie 1807, Cluj.
30 Scrisoarea calfei Szabó Lázár adresată breslei cojocarilor din Tîrgu Secuiesc.
31 Kovách Géza, A zilahi céhek története p. 28.
32 Act emis de magistratul orașului Tîrgu Secuiesc, 10 ianuarie 1763.
33 Act emis de breasla cojocarilor, 16 noiembrie 1796.
34 Act emis de magistratul orașului, 2 martie 1810.
35 Protocolul breslei cojocarilor, (1788—1898).
36 Scrisoarea lui Boldizsár János adresată breslei cojocarilor, 20 ianuarie 1802.
37 Scrisoarea măcelarului Szöts József, adresată cojocarilor 21 iulie 1814.
38 Act emis de Guberniul Transilvaniei cu număr 3791/27 aprilie 1835.
39 Magdalena Bunta, Op. cit., p. 241.
40 Plîngerea breslei cojocarilor adresată magistratului în anul 1770.
41 Hotărîrea magistratului din anul 1771.
42 Idem, anul 1772.
43 Act emis la Tîrgu Secuiesc, la 24 mai 1804 (cele 25 de puncte ale Societății Măcelarilor).
44 Plîngerea breslei cojocarilor către comandantul regimentului, 1 septembrie 1818.

45 Plîngerea breslei cojocarilor către magistratul orașului Tîrgu Secuiesc, 10 februarie 1810.
46 Acordul încheiat între breslele cojocarilor și măcelarilor la Catalina (localitatea lîngă Tîrgu Secuiesc), în anul 1812.
47 Plîngerea cojocarilor adresată Guberniului Transilvaniei din 1825.
48 Scrisorile de mărturie ale breslelor : cizmarilor, tăbăcarilor, olarilor și curelarilor din 1827.
49 Ancheta breslei cojocarilor organizat la, 14 februarie 1833 la Tîrgu Secuiesc.
50 Act din protocolul Magistratului Tîrgu Secuiesc, 27 martie 1827.
51 Act din protocolul Judecătoriei Trei Scaune, 15 octombrie 1827.
52 Act din protocolul Tablei Regești din Tîrgu Mureș, 7 februarie 1832.
53 Plîngerea cojocarilor adresată împăratului în anul 1832.
54 Protocolul breslei cojocarilor (1788—1898).
55 Act emis de Magistratul orașului Tîrgu Secuiesc în 1807.
56 Protocolul breslei cojocarilor (1788—1898).
57 Act emis de Magistratul orașului Tîrgu Secuiesc, la 8 noiembrie 1837.
58 Protocolul breslei cojocarilor (1788—1898).
59 Protocolul breslei cojocarilor (1773—1806).
60 Idem
61 Idem.
62 Idem.
63 Idem.
64 Idem.
65 Protocolul breslei cojocarilor (1788—1898).
66 Protocolul breslei cojocarilor (1773—1806).
67 Idem.
68 Protocolul breslei cojocarilor (1806—1873).
69 Protocolul breslei cojocarilor (1788—1898).
70 Protocolul breslei cojocarilor (1806—1873).
71 Idem.
72 Idem.
73 Protocolul breslei cojocarilor (1788—1898)
74 Idem.
75 Idem.
76 Protocolul breslei cojocarilor (1823—1896).
77 Act emis de Regimentul II infanterie, 11 noiembrie 1786.
78 Protocolul breslei 1788—1898).
79 Idem.
80 Idem.
81 Protocolul breslei (1773—1806).
82 Protocolul breslei (1788—1898).
83 Statutul breslei emis de Guberniul Transilvaniei 1824.
84 Protocolul breslei cojocarilor (1823—1896).
85 Idem.
86 Idem.
87 Act emis de Ministerul Comerțului, 1857.
88 Istoria României, vol. III p. 418, Editura Academiei R.P.R. București, 1964.
89 Act emis de Ministerul Comerțului, 1857.

A kézdivásárhelyi szűcs céh története a XVIII. század végén és a XIX. század elején

(KIVONAT)

A kézdivásárhelyi céhek több évtizeddel túlélték az 1872-ben bekövetkezett hivatalos megszüntetésüket, a céh szokások és hagyományok, ha megváltozott keretek között is, de tovább léteztek, végleges megszünésük a szocialista termelési viszonyok meghonosodásával egyidejű.

A legkorábbi és a város életében is jelentős szerepet játszó céhek között találjuk az 1649-ben létrejött szűcs céhet is. A jelen dolgozat a szűcs céh történetével, fejlődésével, de főképpen bomlásával foglalkozik. A fejlődést gátló általános okok mellett egyedi, helyi jellegű tényezők is hozzájárultak az egykor virágzó céh-élet hanyatlásához.

A kötelező katonáskodással járó számtalan teher, a katonai parancsnokság beavatkozása a céh belügyeibe, meggyorsította a céhben megindult bomlási folyamatot.

A szűcs céh valamint a város azon polgárai, akik valamilyen formában kapcsolatban állottak ezen mesterséggel — kereskedők, mészárosok, kontárok — ellentétbe kerülnek a céh érdekeivel, a nyersanyageladás és -felvásárlás, a szűcs termékek árusítása, és céhen kívüli szűcsök (kontárok) tevékenysége folytán. Napirenden voltak a viszálykodások, egymás érdekeinek megsértése és a perelkedések.

Az egy városon belüli céhek közötti ellentétek jó példáját szolgáltatja a szűcs és mészáros céh több évtizedes torzsalkodása. A bárányok nyúzása és húsának eladása miatt fellépő ellentétek, meghaladták a kisváros törvényhatósági szerveinek a hatáskörét, az ügy az ország legmagasabb igazságtételi forumai elé került, végső fokon pedig a császártól várták az igazságos pártatlan ítélethozatalt.

A szűcs céh életében is jelentős szerepet képviselt a késztermékek értékesítése a heti vagy az országos vásáros napok alkalmával. A termékek eladásának legjelentősebb helye maga Kézdivásárhely piaca volt. Itt a céheknek meghatározott helyen árulószinjeik voltak. A szűcs céh tagjai is a céhszabályzatok értelmében a tisztségeknek megfelelően osztották szét az árulóhelyeket, a fiataloknak vagy befolyással nem rendelkezőknek a leggyengébb helyek jutottak. Az árulószinek felosztásánál jelentkező gyakori ellentétek, a céh azon erőfeszítései, hogy a termékek előállítását és eladását szigorú rendeletekkel szabályozza, hozzájárultak a céhen belüli ellentétek elmélyüléséhez.

A céhes termelés váltságát jelentette a céhbe való felvétel megnehezítését célzó intézkedések, az inasok és mesterlegények alkalmazásakor tanúsított túlzott szigor, a termelés növekedését fékező rendelkezések. 1802-ben a céh a következő határozatot hozta : „Ezután mester ember nem lehet sem mester gyermeke sem idegen, mindaddig amíg a

60 személyből álló mesterek közül valaki meg nem hal. Ha valaki a mesterek közül meghalt az első mesterlegényt akárki legyen felvehető. Azért van erre szükség mert a céhmesterek száma igen megszaporodott, a mesterséget csak egy negyedévig lehet folytatni, ezalatt a mindennapi kenyeret alig lehet megkeresni, a nyersanyag beszerzése szintén nagyon nehéz".

Az inasok, mesterlegények és mesterek felvételét megnehezítő intézkedések, a szűcs mesterséget Kézdivásárhelyen egy kis csoport számára tette csak lehetővé. Az idegen városból származó, de sok esetben a más céhbeliek gyermekeinek sem adatott lehetőség a szűcsmesterség elsajátítására. 1786-ban a kézdivásárhelyi határőr katonai parancsnokság a következő rendeletet bocsátotta ki: „Idegen mesterembert befogadni a céhbe nem leszen szabad, afféle idegen idekívánkozó, nem katona személyeket senki ne is bátorítson idejönni. Mesterlegényt is okkal, móddal a fő céhmester hírivel és a céhek előljáróinak akaratjából és engedelméből hívjon és fogadjon akárki is".

1838—1858 között az inas- és mesterlegények száma nagyon ritkán haladta meg a tízet. A mesterek közül csak a kiváltságos vagy öreg mesterek jutottak főként inasokhoz és legényekhez, a fiatal mesterek ezt az előnyt nem élvezhették. Ez a tény a céhen belüli vagyoni diferenciálodást segítette elő.

A céh taglétszámának korlátozása mellett egyre gyakoribbak a szegődtetési és felszabadítási díjak, a szinpénz és derékasztal értékének emelkedése. Rövid idő alatt az inas és mesterlegényi taxa 4 forintról 40-re emelkedett. A mesterjelöltnek kellett azonban a céhbe való bevételkor a legmagasabb díjakat fizetni. 1823-ban 10 forintról, 1837-ben 100 forintra emelkedett ez az összeg. Ilyen nagy összegeket a tehetősebb, módosabb családok fiai tudtak csak fizetni. Így tehát a mesterségek folytatása mindinkább összeszűkült és a céhes családok monopoliumává vált.

A kézdivásárhelyi szűcs céh életét, fejlődését és bomlását bemutató események útján betekintést nyerünk Kézdivásárhely társadalmának a XVIII. század végi és XIX. század eleji életébe is.

CÉHPECSÉTEK ÉS CÉHBEHÍVÓTÁBLÁK A KÉZDIVÁSÁRHELYI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBEN

INCZE LÁSZLÓ

A Kézdivásárhelyen 1972. márciusában létesített múzeum gyűjteményének nagy részét a városban alakult céhek és a helyi kézművesség emléktárgyai alkotják. A céh- és ipartársulati emlékek, s az ezzel egykorú kisiparos kézművesség eszköztárának múzeumba mentése viszonylag későn kezdődött. A jelenlegi kollekció majdnem teljes egészében az 1968 -1972 közötti időszakban végzett gyűjtőmunka eredménye. A céhes hagyományokat ápoló és emlékeit őrző ipartársulatok tevékenységének megszünésétől a múzeumszervező munka kezdetéig eltelt negyedszázad alatt sajnos sok értékes tárgy és írásos dokumentum semmisült meg, kallódott el. A Kézdivásárhelyen alakult tizenegy céh hagyatékából, az „üstgyártó", a szíjgyártó", a „kovács-lakatos" és „fazekas" céhtől, valamint a két ipartársulattól: a cipészektől és a kantai ún. „degettes csizmadiáktól" mindössze néhány tárgyi emlék maradt fenn.

A múzeumba begyűlt anyag, bár hiányos, helytörténeti, néprajzi, technika- és szokástörténeti jelentősége mégis kétségtelen. Kézdivásárhely több mint négy évszázados kézműves múltjáról, és e vidéken játszott gazdasági szerepéről tanúskodik. A tárgyi emlékek fontosságát mutatja az is, hogy sokszor egy-egy évszámmal ellátott céhemlék az egyetlen fennmaradt tanújele a városban alakult céhszervezetnek. A kézdivásárhelyi céhek közül a legkorábbi a tímároké. 1572-ben történt alakításáról, privilégium és más okmányok hiányában, csak a céhládán, a pecsétnyomón és a zászlón feltüntetett évszám tájékoztat. Hasonló a helyzet a szíjgyártókkal is. Az egyetlen írásos feljegyzés egy 1813-as évszámmal jelölt ezüst céhserlegen olvasható.

A kézdivásárhelyi céhektől és ipartársulatoktól fennmaradt közel száz tárgy (pecsétnyomók, behívó- és névsortáblák, korsók, ezüst poharak és serlegek, zászlók, ládák és más emlékek), helytörténeti értékén túl, általános céh- és kézművesipartörténeti érdeklődésre is számot tarthat. Az egyes céhjelvények, a tárgyakon látható eszköz-ábrázolások sok eset-

ben rokon vonást mutatnak, gyakran csaknem teljesen azonosak a céhes ipar más központjának emlékanyagával. A különféle kézműves eszközök és termelési eljárások elterjedésével, a majdnem azonos céhszabályzatok és szokások meghonosodásával egyidejűleg a céhjelvényeken is megjelentek a kölcsönhatásról tanúskodó formák és díszítő elemek. Az alábbiakban a kézdivásárhelyi múzeum gyűjteményében lévő céhemlékek közül nyolc pecsétnyomót és tizenkét behívótáblát ismertetünk.

Amint a céhekre vonatkozó szakirodalomból és a céhpecséteket bemutató szakközleményekből ismerjük, a céhpecséteknek a középkorban fontos szerepük volt, a céh jogi személyiségét és tekintélyét fejezték ki és a céhek által kibocsátott okiratok hitelességét igazolták. A céhpecsétekbe rendszerint az illető mesterséget jelképező, szimbolikus elemeket vésték. A pecsétek használatát a gazdasági élet és a jogviszonyok fejlődése tette szükségessé. Erdélyben, a XV. századtól, a céhrendszer kialakulásától kezdik ezeket használni.

Kézdivásárhely ekkor nyert városi rangot. Az első céh jóval később, a XVI. század végén alakult, azonban ebből az időből származó pecsétnyomója nem maradt fenn. A legkorábbi, ismert kézdivásárhelyi céhpecsétnyomó a csizmadiáké. Ez a céh megalakulását követő 1639-es évből való (1 kép). Nem szerepel a kézdivásárhelyi gyűjteményben [1].

A birtokunkban lévő nyolc pecsétnyomó közül kettő évszám nélküli, egyiken pedig az évszám a céh alakulásának idejét és nem a pecsét készítésének évét jelzi.

A pecsétek vésete, egyéb jellegzetességeik és a céhokmányok alapján megállapítható, hogy mindegyik pecsétnyomó a XIX. században készült. Időrendi sorrendben igyekszünk őket bemutatni.

1. A mészáros céh kisméretű ezüst pecsétgyűrűje tűnik a legkorábbinak (2. kép). Évszám nem szerepel rajta, de tudjuk, hogy a céh 1809. július 13-án kapta kiváltságlevelét. A pecsétnyomó tehát közvetlenül ezt követően készülhetett.

Az ovális pecsétmezőt díszes levélfüzér szegélyezi. A mező alsó felében a mészáros mesterség ősi, általánosan használt jelvénye, a szembenéző ökörfej van elhelyezve, melyet két oldalról ágaskodó oroszlánok fognak közre. A mező felső részét virágdísz, akantuszlevelek közé helyezett korona és a K.V.M.CZ. felirat tölti ki [2]. A gyűrűnek a pecsétlőlappal érintkező részét, mindkét oldalon akantuszlevelek díszítik.

2. A tímár céh sárgaréz pecsétnyomójának (3. kép) ovális alakú pecsétlőlapját két egyszerű vonalú szegély keretezi, a köztük lévő térbe X-alakú díszítőelemek vannak vésve. A pecsétmező közepén keresztben egymásra helyezett két kétnyelű, enyhén hajlított szinelő, vagy húsoló kés van, melyeket jobbról-balról egy-egy ágaskodó oroszlán tart. Alatta a bőrök cserzéséhez használt cserzőkád (cilak), fölötte levéldíszes, nyitott, ötágú korona. A heraldikai elemek és a szegély között elhelyezett körirat: — A. K.Vhellyi Ns.Timár Czéh. Petsétye — 1833. Mint említettük, a tímár céh korábbi pecsétnyomója nem őrződött meg, feltehetően ezért vésettek újat a XIX. század első felében [3].

3. A szűcs céh sárgaréz pecsétnyomóján (4. kép) az 1649-es évszám szerepel. Ez a céh alakulásának évét jelzi. A kézdivásárhelyi szűcsök kiváltságlevelüket II. Rákóczi Györgytől kapták, 1649. január 29-én. A pecsét vésete, alakja, körirata és méretei az előbb leírt tímár céhpecsétnyomóhoz hasonlóak. Feltehető hát, hogy azzal egyidőben készült, sőt ugyanannak az ötvösmesternek a munkája. A pecsét ovális alakú mezejét egyszerű vonalú szegély keretezi. A középen elhelyezett, balra néző kos alakját két, alul szalagcsokorral átkötött leveles ág fogja közre. Fölötte a tímárokéhoz hasonló ötágú korona. Körirata: A. K: Vásárhelyi Szöts Czéh Petsétje 1649 [4].

4. Az asztalos céh sárgaréz pecsétnyomójának (5. kép) köralakú lapján, középen az asztalos mesterség legismertebb, pecsétbe is gyakran foglalt eszközei: gyalu, derékszög és körző láthatók, amelyeket kétoldalról leveles ágak vesznek körül. A pecsétmező felső felében a körzőre telepedő kiterjesztett szárnyú sas, a gyalu alatt képződött keretben pedig az 1846-os évszám foglal helyet. Körirata: K. Vásárhelyi Asztalos Czéh [5].

5. Az üstgyártó céh sárgarézből készült pecsétnyomója (6. kép) évszám nélküli. Valószínüleg 1844-ben, vagy közvetlenül az ezt követő években készült. A céh ugyanis kiváltságlevelét az említett évben kapta. E feltevést igazolni látszik az is, hogy a pecsétnyomó körirata és egyes díszítő elemei az ugyanebben az időben készült asztalos céhpecsétéhez hasonlóak. A pecsétnyomó köralakú lapjának közepére pálinkafőző üstöt vésték. Ezt két stilizált leveles ág veszi körül. A pecsétmező felső felében nyitott csőrében ágat tartó, kiterjesztett szárnyú, az asztalos céhpecsétén ábrázolthoz hasonló sas látható. A pecsétmezőt levélfüzér szegélyezi. Körirata: A: Kézdi Vásárhelyi Üstgyártó Czéhi Pecsét [6].

6. A szabó céh köralakú vörösréz pecsétlőlapja (7. kép) sárgaréz nyélre van rögzítve. Vésete az eddig ismertetett pecsétek színvonala alatt marad. A pecsétmezőben elhelyezett heraldikai elemek és a körirat kezdetleges, elnagyolt munka. A pecsétlőlap közepén a szabó céhek szokásos jelvénye, a nyitott olló foglal helyet, élei közt valószínűleg gombostűvel. Az ollót kétoldalt egy-egy oroszlán tartja. A pecsét felső részén hétágú korona, alul az 1847-es évszám. Körirata: A.K.VÁSÁRHELYI.SZABÓ. CZEH.PET. [7].

7—8. A fenti pecséteken kívül a múzeum gyűjteményébe került két tímár ipartársulati bélyegző is (8—9. kép). Köriratuk, díszítő motívumaik, méreteik teljesen megegyeznek, mindkettő sárgarézből készült köralakú pecsétnyomó. A különbség köztük annyi, hogy az egyik pozitív a másik negatív lenyomatú. A pecsétmező közepén egyszerű, csücsköstalpú pajzsban a tímár mesterség jellegzetes, részben az 1833-as céhpecséten is ábrázolt eszközei láthatók. A pajzsfejben két keresztbe tett szinelő vagy husoló kés és erre merőlegesen elhelyezett, a bőr simítására használt hónaljmankó vagy hónaljvas van. A pajzstalpban cserzőkád. A mező jobb és baloldalán egy-egy ágaskodó, pajzstartó oroszlán foglal helyet. A pajzs fölött, ötágú levéldíszes korona alá a céh alakulását jelző 1572-es évszám van vésve. A pajzs alatti mezőben szalagcsokorral átkötött két leveles ág.

A pecsétek körirata: A KÉZDI — VÁSÁRHELYI TIMÁR — IPAR — TÁRSULAT PECSÉTJE 1879. A körirat szövegét csillag választja el[8].

A bemutatott nyolc pecsétnyomó a kézdivásárhelyi 11 céh közül csak hatot képvisel. A fennmaradó 5 céh pecsétnyomóiból egyet (a csizmadiákét) más múzeum őriz. Négy céh: a fazekas, szíjgyártó, kalapos és a kovács-lakatos egyesült céh pecsétnyomóit nem ismerjük. Ezek valószínüleg a mesterség hanyatlásával és a szervezeti élet felbomlásával már a század elején elkallódtak.

A múzeumba került néhány pecsétnyomó nem elegendő ahhoz, hogy általános megállapításokat tehessünk. Megjegyezzük viszont, hogy kivétel nélkül mindegyiken szerepelnek a mesterséget jelző szimbolumok, hat pecséten eszközök, kettőn állatalakok formájában. Ezeken a XIX. századi pecséteken látható szerszámábrázolások (pl. a tímárok, asztalosok, szabók pecsétein) ugyanolyanok mint máshol a XVII. sőt XVI. századi céhpecsétnyomókon. Ez egyrészt azt igazolja, hogy a céhrendszer fennállásának idején az egyes kézműipari szakmák szerszámkészlete évszázadokon át szinte változatlan maradt, másrészt, hogy — főleg az iparoslegények kötelező vándorlása révén — mindenfelé elterjedt. A vándorlásból hazatérő legény vándorkönyvének bejegyzéseit hitelesítő különböző céhpecsétek a helyi pecsétnyomók készítésénél mintául szolgálhattak. Talán ez az oka annak, hogy a heraldikai díszítőelemek is sok hasonlóságot mutatnak. A magyar heraldika leggyakoribb címerállatát, az oroszlánt a kézdivásárhelyi pecsétek közül ötön is megtaláljuk: a mészáros-, a szabó- és a három tímár pecsétnyomón. A legények vándorlására vonatkozóan éppen ezeknek a céheknek az irataiban vannak adataink.

A kézdivásárhelyi pecsétnyomók általában egyszerűek, nincs különösebb művészi értékük. Hely- és gazdaságtörténeti jelentőségük miatt tartottuk érdemesnek közlésüket.

Értékes céhemlékeink között tartjuk számon a céhtáblákat, vagy ahogy általánosan nevezték, a behívótáblákat is. Minden céhnek (később ipartársulatnak) volt ilyen hatalmi jelvényként használt táblája. A táblák eredetét, használatuk módját, az ezzel kapcsolatos szokásokat, a tábláknak a céhek belső életében játszott szerepét szakmunkákban és közleményekben többen is leírták már. Ezért ezekre a kérdésekre csak annyiban térünk ki, amennyiben a helyi vonatkozások megvilágítását szolgálják.

A céhtáblák a hivatalos üzenet közlésére, többnyire a mesterek egybehívására szolgáltak. Ezért Kézdivásárhelyen is **behívótáblának,** vagy **hívótáblának** nevezték ezeket. Mivel a céhmestertől jövő üzenetet továbbították vele a **hirdető-** vagy **hiradótábla** megnevezést is használták. A temetésre szóló meghívás szintén a tábla útján történt, ezért **halotti táblának** vagy **halotti hirdető táblának** is mondották. A szűcs céh 1824-ben kelt szabályzata **kerülő táblának** mondja, mivel a tábla mestertől mesterig körbe járt. Néha a tábla alakja vagy díszítése szolgáltatta az elnevezést: **ládikó, korona.**

Erdélyben a behívótáblák használatára a legkorábbi adatunk a XV. század közepéről van[9]. A XVI. századi céhszabályzatok már külön artikulusban írják elő a **táblajáratást**[10]. Kézdivásárhelyen a táblák hasznā-

latára vonatkozó első adataink a XVII. század első feléből vannak, a csizmadia céh 1638-ban és a szűcs céh 1649-ben kelt szabályzataiban [11]. A csizmadia céh szabályzatának első artikulusa előírja, hogy „Az Csizmadia Mesterek egy keozeonseges helyre eoszvegyüllyenek, es egy feo, s uice Cehmestert valazzanak kik esztendeigh tartozzanak az Czehnek minden rendtartasara, ... tablajarasok altal az mestereket hazokhoz gyüjteni". A későbbi, XIX. századból származó szabályzatok — típusszabályzatok lévén, szövegükben is teljesen megegyezően —, részletesen meghatározzák a tábla használatával kapcsolatos kötelezettségeket és a mulasztásokért járó pénzbeli büntetést [12]. Egyik szabályzat sem említi, kinek a kötelessége a tábla hordozása. Általános szokás szerint a legfiatalabb vagy **szolgáló mester** vitte körül a táblát. Kézdivásárhelyen a múlt század végétől minden mester az inasával küldte, vagy maga vitte a táblát a legközelebbi **táblás szomszédjá**hoz. A tímár ipartársulat 1883-ból való fatáblájának hátsó oldalán kis rekesz van az üzenet továbbítására. A rekesz aljára 26 tag nevét feltüntető névsort ragasztottak. A rekesz eltolható fedőlapjának belső, rekesz felőli oldalára papírlapra írt figyelmeztető szöveg van ragasztva: „Tisztelettel felkérem a társulat minden egyes tagját, hogy a táblát minél hamarább továbbítani a legközelebbi táblás társához".

A behívótábla a főcéhmester, később az ipartársulati elnök házánál állott, karikájánál fogva a falra akasztva. Minden céhnek egy behívótáblája volt. Kivételt képeznek az asztalosok, akik a társaság régi táblája mellé, a céh megalakulásakor új díszes táblát készítettek, és a csizmadiák, akik a céh százat is meghaladó nagy taglétszáma miatt három réztálblát használtak.

A táblák használata fokozatosan, különböző időpontokban ért véget. Egyes ipartársulatok (üstgyártó, kalapos, szíjgyártó) már a század elején megszüntek. Ezeknek a táblái, funkciójuk megszüntével, elkallódtak. Az asztalosok a két tábla közül a század elejétől már csak a díszesebbiket használták. A régebbi táblájuknak hátlapján fennmaradt utolsó szöveg, mellyel az asztalos ipartársulat elnöke közgyűlésre hívja a tagokat, 1908 február 28-i keltezésű. Egyes táblákat 1944-ig használtak. Főleg halálesettel kapcsolatos értesítést, temetésre szóló meghívást továbbítottak általuk. A szűcs céh táblájára ragasztott utolsó értesítés is ilyen természetű. A csizmadiák és a mészárosok tábláját 1944 után is járatták. A mészáros céh behívótáblájának hátlapján kis rekesz van az üzenet elhelyezésére. A rekeszben talált három hivatalos, géppel írt szöveg, melynek tudomásul vételét és továbbítását kéri a volt ipartársulati elnök, 1948 áprilisi keltezésű.

A kézdivásárhelyi múzeum gyűjteményében lévő táblák közül 8 céhtábla, 2 ipartársulati, 1 ismeretlen, 1 pedig más testületé. Az alábbiakban készítésük időrendje szerint ismertetjük előbb a nyolc céhtáblát, aztán a többieket.

A táblák közül kilencen évszám jelzi a készítés időpontját. A csizmadiák két réztáblájának és az ismeretlen táblának pontos keletkezési évét nem ismerjük, de a többi táblával együtt ezeket is XIX. századinak

tartjuk. Ezt ismertetésük során indokoljuk. A két legkorábbi tábla hátlapja síma, a többieken rekesz van.

1. Az asztalos- és ács társaság barokkrámás, sötétbarna színű táblája bükkfából készült(10. a, b kép). Felül-alul elhelyezett nyúlványai szépen faragott kacsos levélcsokrok. Lapján domborműves faragással az asztalosmesterség jellegzetes szerszámai: gyalu és derékszög. A feliratok és az évszám a tábla lapjába vannak vésve. Jobb felső szélén: Asz: bal felső szélén: Á.TÁ., a gyalu alatt: 1809. A tábla hátsó lapja síma, rajta a már említett 1908-ból való értesítés [13].

2. A szűcs céh vörösrézből készült, hegyestalpú pajzs alakú, barokkos vonalú tábláját sokkaréjos domborműves díszítés keretezi (11. a, b kép). Felül a karika rögzítésére, régebb szíj befűzésére szolgáló furat. A tábla bal felső széle sérült. A tábla közepén nagyon primitív karcolattal a szűcsök jellegzetes szerszáma, a bőrök húsos részének tisztítására szolgáló kaszaszék vagy kaszapad van. A két darabból összeállított tábla első és hátsó lapját öt szegecs rögzíti egymáshoz. A tábla hátsó lapja síma. Középen belevésett felirat van három sorban elhelyezve: MOLNÁR:DAN (i)EL Fö Czéh mesterségében. Ao 1823 [14].

3. Az asztalos céh juharfából készült barokkrámás, szív alakú tábláját dúsan faragott, lekerekített akantuszlevelek díszítik (12. a, b kép). A tábla felső részén a kétoldalról behajló csigavonalak közé domború faragású szív ékelődik. Ehhez a táblából kiemelkedő szívhez van rögzítve facsavarral, a táblát tartó karika. A tábla alul nyélszerű nyúlványban végződik. A tábla közepén domborműves faragás az asztalos mesterség főbb szerszámait ábrázolja: — derékszöget, gyalut, körzőt és fűrészt. A tábla lapja és a körülötte lévő levelek zöld-, a szív piros- és bronz-, a szerszámok bronz-, és a tábla alsó részén elhelyezet 1844-es, a céh alakulását jelző évszám piros- és bronzszínűre vannak festve. A tábla hátsó lapjába rekeszt vésték, melyet egy tolltartófedélhez hasonlóan eltolható lap fed [15].

4. A csizmadia céh nagyobbik behívótábláján sem felirat, sem évszám nincs (13. a, b kép). A céhjegyzőkönyvek arra engednek következtetni, hogy a tábla a múlt század negyvenes éveiben készült. A tábla 3 mm vastag vaslemezből készült, amelyet mindkét oldalon 1—1 mm vastag sárgaréz lemez borít. A lemezeket réz szegecsek rögzítik a vaskeretre. A téglalap alakú tábla virágkehelyszerű, felső szélein barokkosan becsavarodó rámába van illesztve. A tábla mindkét oldalán sarkok vannak, a fedőlap ezekhez van erősítve. Egyik oldalon, a drótból készült rögzítő rudacska kihúzása után a fedőlap felnyítható.

A tábla hátsó lapján lévő fedőlap ehhez hasonlóan van felszerelve, azzal a különbséggel, hogy nem nyitható fel. A két fedőlap között kiképzett rekesz az írásbeli üzenet elhelyezésére szolgál. A ráma tábla fölötti részéből ötágú korona emelkedik ki. A középső ághoz szegecselt pántba rézkarika van illesztve. A tábla elülső lapján magasszárú csizma, hátsó lapján széles talpú, tulipánszerű dísz látható. Mindkettő rézlapból van kivágva és 4—4 réz szegeccsel van a táblához rögzítve [16].

5. A csizmadia céh kis sárgaréz táblája szintén felirat és évszám nélküli (14. kép). Készítésének idejét a céh 1864-es évvel kezdődő jegyzőkönyve alapján határozhatjuk meg. Ennek első lapján a következő bejegyzés szerepel: „Szotyori Mihályaa — (atyánkfia) ajándékozott a ns. Czéhnak egy katalokust és egy kis táblát ...". A tábla rámája, készítésének technikája és a rekesz kiképzése a nagyobbik tábláéval megegyező, annyi eltéréssel, hogy a ráma táblafölötti részén lévő korona itt háromágú. A középső ághoz szegecselt pánt letört, ezért a karika is hiányzik. A ráma bal felső széle szintén sérült. A tábla készítéséhez felhasznált anyag vékonyabb mint a nagy tábláé: — a vasráma 2 mm, a rámát borító sárgaréz lemez 0,5 mm vastagságú. A tábla elülső és hátsó lapja tökéletesen egyforma. A rekeszt borító fedőlapokba, hosszában 4 db 5 mm széles sáv van vágva. A rekeszbe helyezett értesítés így mindkét oldalról látható. A bevágások öt részre tagolják a fedőlapokat, az egyes részeket felül pánt köti össze. Így a fedőlapok rácsos léckerítésre emlékeztetnek [17].

6. A lakatos és kovács egyesült céh táblája vaskeretre illesztett sárgaréz lemezből készült (15. a, b kép). A tábla négy sarkánál lekerekített, téglalap alakú. Elülső lapja kétoldalt sarokkal van a rámához szerelve. A csizmadiák tábláihoz hasonlóan egyik oldalon a sarkot rögzítő drót eltávolításával, a rekeszt fedő lap (ajtócska) felnyítható.

A sarkokat alkotó két-két rézlap benyúlik a tábla közepéig. A meghosszabbított sarkok két-két egymással szembeforduló, hosszúnyakú, nyitott csőrű madarat ábrázolnak és nyolc szegecs rögzíti őket a tábla lapjához. Az elülső lap ezáltal három részre tagolódik. A középső mezőbe két keresztbetett kulcs, a felsőbe egyszerű vázába helyezett leveles virágtő, az alsóba ágakból alkotott keret közé az 1865-ös évszám van vésve. A vésetek primitívek, nem tanúskodnak gondosságról. A teljesen síma hátsó lap a rámához van szegecselve. A tábla felső részén ugyancsak szegecselt csappal rögzített ovális alakú fül, illetve fogantyú kapcsolódik a rámához [18].

7. A mészáros céh körtefából készült táblája jellegzetesen címerpajzs alakú (16. a, b, c kép). A csücsköstalpú pajzsot gyöngysor szegélyezi. A tábla pirosra festett lapján középen ökörfej, alatta két keresztbe helyezett mészáros tagló jelképezi a mesterséget. Az ökörfej sárgás-barnás árnyalatú, a tagló éle sárgára, a két nyél feketére van festve. A pajzs fölött elhelyezett korona piros és kék. A korona fölötti kis, kerek nyúlványt sárgaréz lap borítja. A rajta lévő furathoz sárgaréz karika csatlakozik. A tábla hátlapjába rekesz van vésve. A rekeszt eltolható lap fedi. A rekesz fölött az 1869-es, alatta kisebb számjegyekkel az 1895-ös évszám olvasható [19].

8. A szabó céh behívótáblája juharfából, hátlapján lévő rekeszének fedele bükkfából készült (17. a, b kép). A táblának csücsköstalpú pajzs alakja van, egyszerű profilírozott szegély, ezen belül három színű csík keretezi. Világoskék színűre festett lapján fehér zászló rudját tartó, kétlábra emelkedő oroszlán látható. A tábla baloldali széle sérült, a lapján lévő festés megkopott. A pajzsrész fölötti korona sárgás-bronz színű. Fe-

lül a karika facsavarral van a táblához erősítve. Hátlapján lévő rekeszébe 1870-es évszám van beírva [20].

A két ipartársulati behívótábla a cipészektől és a tímároktól származik.

9. A cipészek behívótábláját, céhre utaló felirata ellenére, az ipartársulati táblák között tartjuk nyilván (18. a, b kép). Semmilyen adatunk sincs ugyanis a cipész céh alakulására vonatkozóan. Egy 1852 decemberében kelt okmány a cipészek szervezetét az ipartársulatok közt sorolja fel. 1857-ben készült ládájukon maguk is társaságnak nevezik testületüket. Nem valószínű, hogy 1859-ben, a tábla készítésének évében céhszervezetük lett volna.

A szív alakú, fenyőfából készült, diófa furnérral borított, világosbarna színű tábla lapját intarzia díszíti. A juharfa berakás a tábla közepén, ovális rámában magasszárú sarkantyús csizmát, fölötte ötágú koronát, kétoldalt pajzstartó stilizált állatokat ábrázol. Ugyancsak berakásos a táblát keretező szegély és a tábla alsó részén elhelyezett felirat is: N susztr Cz 1859. A tábla felső részén egyszerű, az alsón háromkaréjos nyúlvány van. A felsőhöz átfúrt fejű, réz facsavar rögzíti a karikát. Hátlapján lévő rekesze a többi tábláéhoz hasonló [21].

10. A tímár ipartársulat behívótáblája a legkésőbbi a múzeum gyűjteményében lévő táblák közül (19. a, b kép). A táblán feltűntetett 1883-as évszám arról tanúskodik, hogy a céhek 1872-ben történt felszámolása után, a helyükbe megalakuló ipartársulatok megőrizték a céhes hagyományokat, felújították a régi céhjelvényeket. A tímárok, például, a táblával egyidejűleg, új társulati korsót is készítettek.

A tábla körtefából készült és sötétbarna színűre pácolták. Barokkos vonalával, akantuszlevél szegélydíszével az asztalosok tábláihoz hasonlít. A tábla elülső lapján domborműves faragással a tímár mesterség jellegzetes szerszámai vannak ábrázolva: középen cserzőkád, fölötte húsolókés és erre merőlegesen elhelyezett hónaljvas. Tőle jobbra és balra a tábla készítésének idejét jelző évszám: 18—83. A cserzőkád mellett, kétoldalt egy-egy hatágú csillag van. A tábla alsó felébe faragott tulipán és a cserzőkád közti mezőben JD.PI. feliratot vésték, az egykori ipartársulati előljárók nevének kezdőbetűit. Felül a táblából palmettaszerű dísz emelkedik ki, melyen furat van a tartókarika számára. A tábla lapját pontozással díszítették, a lapon lévő faragott és vésett díszeket pedig bronz színűre festették. A tábla hátlapján, mint már említettük, rekesz található [22].

11. A múzeum gyűjteményébe egy olyan tábla is került, amelynek eredetét nem sikerült tisztázni. A táblán sem felirat, sem évszám nincs. Mivel a város területén őrződött meg, feltételezhető, hogy valamelyik céh régi táblája lehetett. Jellegzetességei azt mutatják, hogy behívótáblaként használták (20. a, b kép).

A szív alakú, feketére festett tábla kőrisfából készült. Semmilyen díszítés nincs rajta. Az üzenet továbbítására szolgáló rekesz a tábla szív alakját őrzi. Felnyitható fedőlapja két fémsarokkal kapcsolódik a táb-

lához. A tábla felső peremén karika volt, amire az ott lévő furatból következtethetünk [23].

12. Bár nem tartozik a céh- és ipartársulati emlékanyaghoz, mégis ismertetjük „A' K, VÁSÁRHELYI Ns — HÜTÖSI — KAR TÁBLÁJÁ"-t (21. a, b kép), mert tulajdonképpen ez is behívótábla volt. Az egykori városi tanács, (mely egy főbíróból, egy főjegyzőből és hat tanácsosból állott) ha fontosabb kérdésben kellett döntést hozzon, a 60 személyből álló ún. hütösi kar tagjai közül is bevont néhányat a határozathozatalba. A hütösöket ilyenkor, céhes szokás szerint, szintén táblával hívták meg a tanácskozásra.

A tábla 1847-ben készült juharfából. Alakja és díszítése az asztalos céh 1844-es táblájához hasonló. Nemcsak a tábla, de felső és alsó részén lévő nyúlványai is szív alakúak. Festése (piros szív, zöld levelek), függesztő karikája és hátlapján lévő rekesze szintén megegyeznek az asztalos céh táblájával [24].

Az ismertetett céh- és ipartársulati behívótáblák, akárcsak a céhpecsétek, fontos helytörténeti dokumentumok. Egy-egy céh, illetve egy-egy kézműves szakma szerepére, jelentőségére vetnek fényt, s ugyanakkor egy letünt életforma emlékét őrzik. A hajdani kisiparos, testületi keretek közt zajló életébe nyerünk általuk bepillantást. A táblákon ábrázolt szerszámok eszköztörténeti szempontból is értékes tájékoztatást nyújtanak. A behívótáblákat, mint a céhek fontos jelvényeit, művészi kivitelezésük miatt is értékelnünk kell. Az egyes táblákon alkalmazott díszítőelemek jól szemléltetik különböző művészeti stilusirányzatok hatását, elterjedését. Mindez indokolja tudományos jellegű ismertetésüket. Jelen közlemény e feladat teljesítéséhez kívánt hozzájárulni.

Sigilii şi table de breaslă în colecţia Muzeului Tg. Secuiesc

(REZUMAT)

Colecţia de bază a Muzeului din Tg. Secuiesc, deschis în anul 1972, o formează materialul documentar al breslelor şi a meşteşugurilor specifice acestui oraş. Deşi acţiunea de colecţionare a pieselor muzeale a început tîrziu la Tg. Secuiesc, din care cauză multe din valorile existente au dispărut, totuşi organizatorii muzeului au reuşit să colecţioneze numeroase obiecte, a căror importanţă depăşeşte limitele istoriei locale. Cele aproape o sută de documente de breaslă: steaguri, tipare de sigilii, lăzi de breaslă, pahare şi potire de argint, table de breaslă etc., constituie izvoare documentare referitoare le viaţa economică şi socială a perioadei secolelor XVII—XIX.

Lucrarea prezintă din documentele breslelor locale 8 tipare de sigilii şi 12 table de breaslă. Se arată rolul îndeplinit de aceste obiecte în viaţa breslelor şi se dă o descriere amănunţită a acestora.

JEGYZETEK

1 A kézdivásárhelyi csizmadia céh sárgaréz pecsétnyomója a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában van. L.sz. 2546. Képét közölte és ismertette dr. Nagybákay Péter: Munkaeszköz ábrázolások magyarországi céhjelvényeken. Technikatörténeti Szemle, 1967. IV. sz. 171—189. l.

2 A kézdivásárhelyi mészáros céh pecsétnyomója. KvM.L.sz.A-1/1971. Ezüst. Ovális. 24 x 21 mm. A gyűrű átmérője 24 mm.

3 A kézdivásárhelyi tímár céh pecsétnyomója. 1833. KvM.L.sz. A-2/1971. Sárgaréz. Ovális. 35 x 30 mm. Mag. 60 mm. Nyele sárgaréz, nyolcszögletű.

4 A kézdivásárhelyi szűcs céh pecsétnyomója. 1649. KvM.L.sz. A-3/1971. Sárgaréz. Ovális. 35 x 30 mm. Mag. 70 mm. Nyele sárgaréz, nyolcszögletű.

5 A kézdivásárhelyi asztalos céh pecsétnyomója. 1846. KvM.L.sz. A-4/1971. Sárgaréz. Kerek. Átm. 30 mm. Mag. 52 mm. Nyele sárgaréz, henger alakú.

6 A kézdivásárhelyi üstgyártó céh pecsétnyomója. KvM.L.sz. A-5/1971. Sárgaréz. Köralakú. Átm. 35 mm. Mag. 70 mm. Nyele sárgaréz, nyolcszögletű.

7 A kézdivásárhelyi szabó céh pecsétnyomója. 1847. KvM.L.sz. A-6/1971. Vörösréz. Kerek. Átm. 30 mm. Mag. 48 mm. Nyele sárgaréz, nyolcszögletű.

8 A kézdivásárhelyi tímár ipartársulat pecsétnyomója. 1879. KvM.L.sz. A-7/1971, L.sz A-8/1971. Sárgaréz. Kerek. Átm. 43 mm. Mag. 60 mm. Nyele sárgaréz, nyolcszögletű.

9 D NÄGLER: Table de breaslă ale Muzeului Brukenthal. Acta Mus. Nap. IV. 1967. Pag. 190 (Tabla breslei dulgherilor, 1450).

10 Dr. NAGYBÁKAY PÉTER: Veszprémi és Veszprém megyei céhbehívótáblák. Veszprém Megy. Múz. Közl. 1964. 343. l.

11 A kézdivásárhelyi csizmadia céh 1638 május 1-én kelt szabályzata, art. 1.10.12. — A kézdivásárhelyi szűcs céh szabályzata, 1649, jan. 29. art. 1.16.19.23.

12 A kézdivásárhelyi mészáros céh szabályzata, 1809, art. 5.
A kézdivásárhelyi szabó céh szabályzata, 1841, art. 16.
A kézdivásárhelyi asztalos céh szabályzata, 1844, art. 16
A kézdivásárhelyi kalapos céh szabályzata, 1844, art. 16.

13 A kézdivásárhelyi asztalos és ács társaság táblája, KvM.L.sz. A-9/1971. 25,5 x 16,5 cm. (1809).

14 A kédivásárhelyi szűcs céh táblája, KvM.L.sz. A-10/1971. 17,5 x 13,5 cm (1823).

15 A kézdivásárhelyi asztalos céh táblája. KvM.L.sz. A-11/1971. 27,5 x 19,5 cm (1844).

16 A kézdivásárhelyi csizmadia céh táblája. KvM.L.sz. A-12/1971. 20,5 x 21 cm (—).

17 A kézdivásárhelyi csizmadia céh táblája. KvM.L.sz. A-13/1971. 16,5 x 13 cm (—1864?).

18 A kézdivásárhelyi lakatos és kovács egyesült céh táblája. KvM.L.sz. A-14/1971. 17,5 x 12 cm (1865).

19 A kézdivásárhelyi mészáros céh táblája. KvM.L.sz. A-15/1971. 23,5 x 16,5 cm (1869).

20 A kézdivásárhelyi szabó céh táblája. KvM.L.sz. A-16/1971. 21,5 x 15,5 cm (1870).

21 A kézdivásárhelyi cipész ipartársulat táblája. KvM.L.sz. A-17/1971. 23,5 x 20,5 cm (1859).

22 A kézdivásárhelyi tímár ipartársulat táblája. KvM.L.sz. A-18/1971. 22,5 x 17,5 cm (1883).

23 Ismeretlen eredetű tábla. KvM.L.sz. A-19/1971. 20 x 14,5 cm.

24 A kézdivásárhelyi hütösi kar táblája. KvM.L.sz. A-20/1971. 27 x 19 cm (1847).

LISTA SIGILIILOR ŞI TABLELOR DE BREASLĂ

1. Sigiliul breslei cizmarilor din Tg. Secuiesc, 1639.
2. Sigiliul breslei măcelarilor din Tg. Secuiesc, —
3. Sigiliul breslei tăbăcarilor din Tg. Secuiesc, 1833.
4. Sigiliul breslei cojocarilor din Tg. Secuiesc, 1649.
5. Sigiliul breslei tîmplarilor din Tg. Secuiesc, 1846.
6. Sigiliul breslei căldărarilor din Tg. Secuiesc, —.
7. Sigiliul breslei croitorilor din Tg. Secuiesc, 1847.
8. Sigiliul societăţii tăbăcarilor din Tg. Secuiesc, 1879.
9. Sigiliul societăţii tăbăcarilor din Tg. Secuiesc, 1879.

10 a. Tabla societăţii tîmplarilor din Tg. Secuiesc, 1809.
10 b. Reversul tablei societăţii tîmplarilor din Tg. Secuiesc.
11 a. Tabla breslei cojocarilor din Tg. Secuiesc, 1823.
11 b. Reversul tablei cojocarilor din Tg. Secuiesc.
12 a. Tabla breslei tîmplarilor din Tg. Secuiesc, 1844.
12 b. Reversul tablei tîmplarilor din Tg. Secuiesc.
13 a. Tabla breslei cizmarilor din Tg. Secuiesc, —.
13 b. Reversul tablei cizmarilor din Tg. Secuiesc.
14. Tabla breslei cizmarilor din Tg. Secuiesc, 1864?
15 a. Tabla breslei lăcătuşilor din Tg. Secuiesc, 1865.
15 b. Reversul tablei lăcătuşilor din Tg. Secuiesc.
16 a. Tabla breslei măcelarilor din Tg. Secuiesc, 1869.
16 b. Reversul tablei măcelarilor din Tg. Secuiesc.
16 c. Reversul tablei măcelarilor din Tg. Secuiesc.
17 a. Tabla breslei croitorilor din Tg. Secuiesc, 1870.
17 b. Reversul tablei croitorilor din Tg. Secuiesc.
18 a. Tabla societăţii pantofarilor din Tg. Secuiesc, 1859.
18 b. Reversul tablei pantofarilor din Tg. Secuiesc.
19 a. Tabla societăţii tăbăcarilor din Tg. Secuiesc, 1883.
19 b. Reversul tablei tăbăcarilor din Tg. Secuiesc.
20 a. Tablă neidentificată din Tg. Secuiesc, —.
20 b. Tablă neidentificată, deschis.
21 a. Tabla consiliului orăşenesc din Tg. Secuiesc, 1847.
21 b. Reversul tablei consiliului orăşenesc din Tg. Secuiesc.

1. Kép

2. Kép

3. Kép

4. Kép

5. Kép

6. Kép

7. Kép

8. Kép

9. Kép

10/a

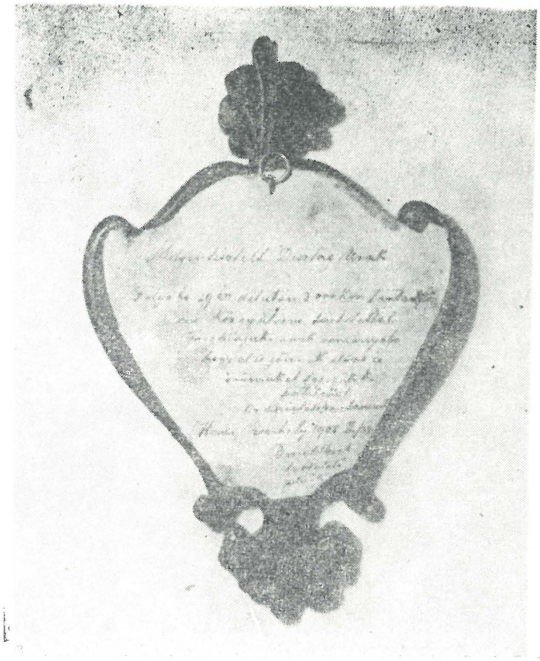

10/b

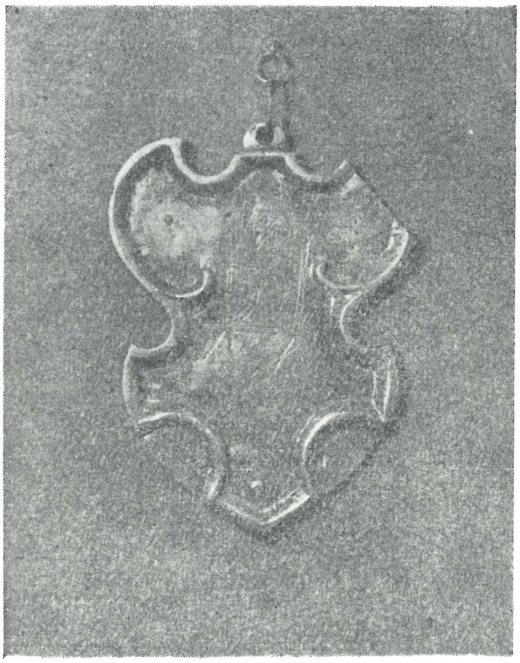

11/a

11/b

12/a

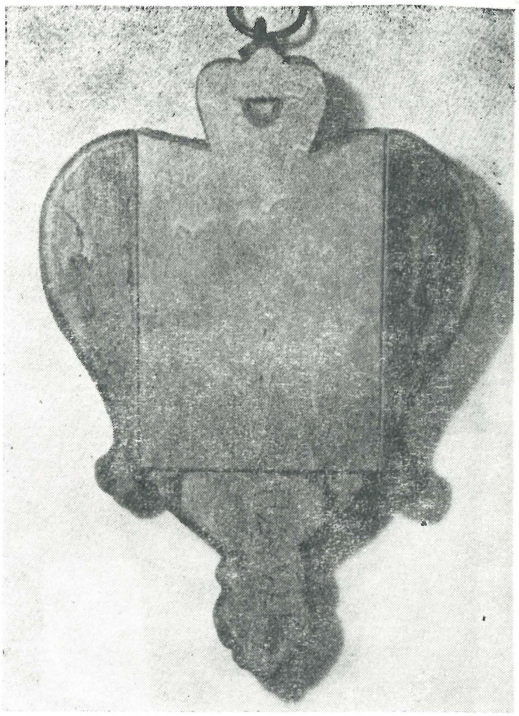

12/b

13/a

13/b

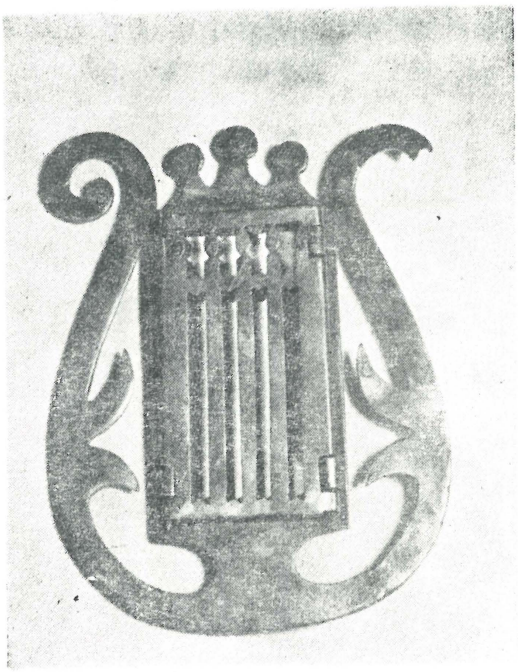

14

15/a

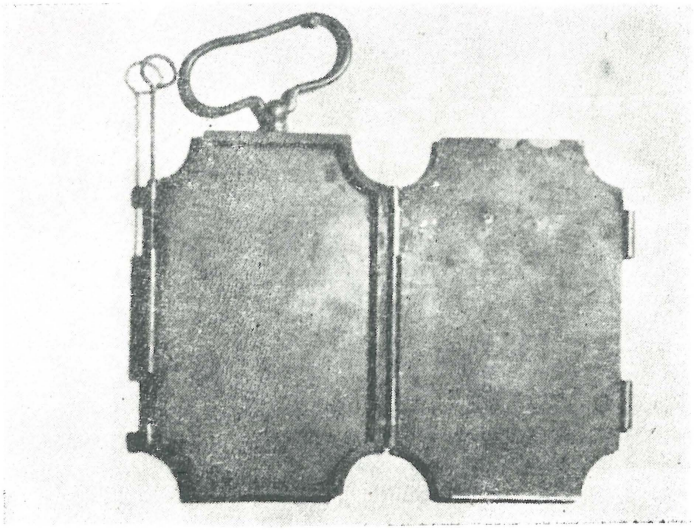

15/b

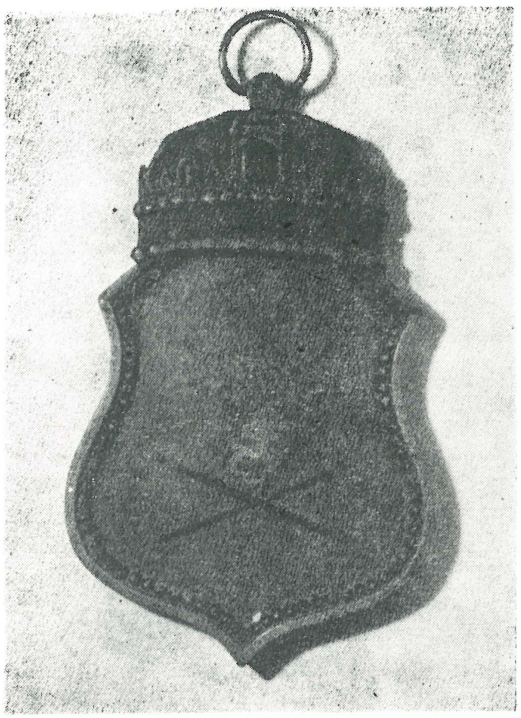

16/a

16/b

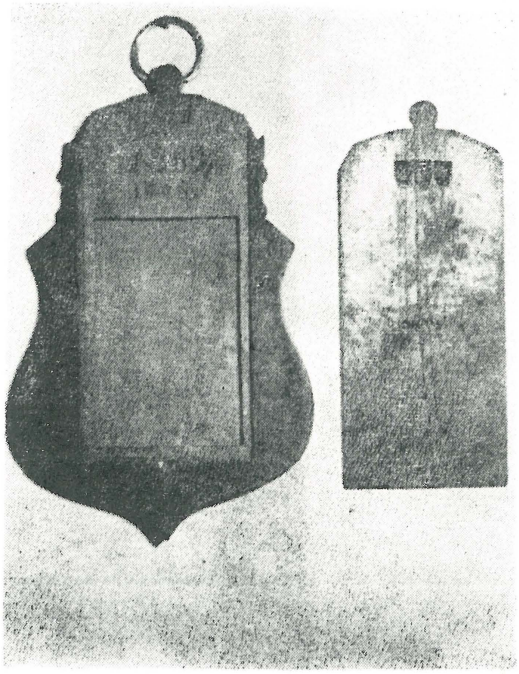

16/c

17/a

17/b

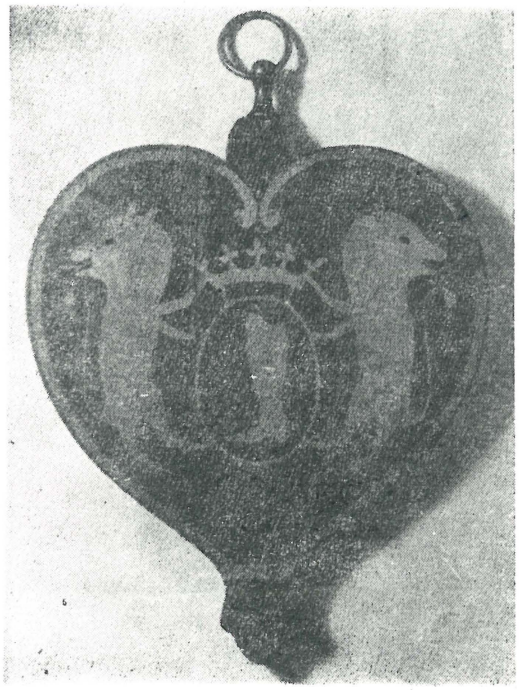

18/a

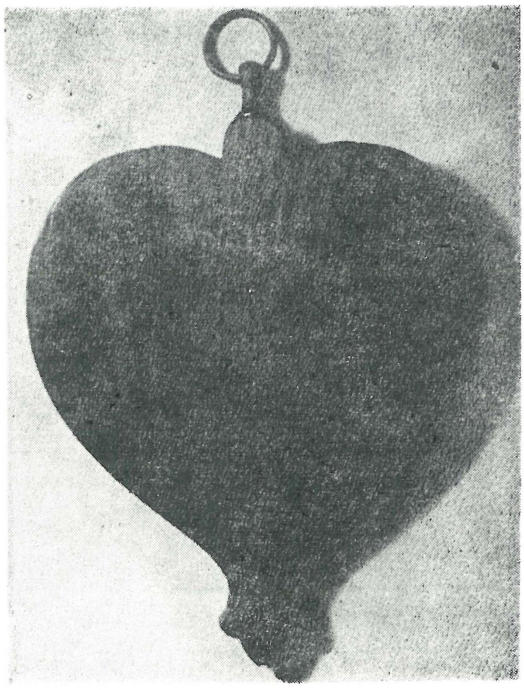

18/b

19/a

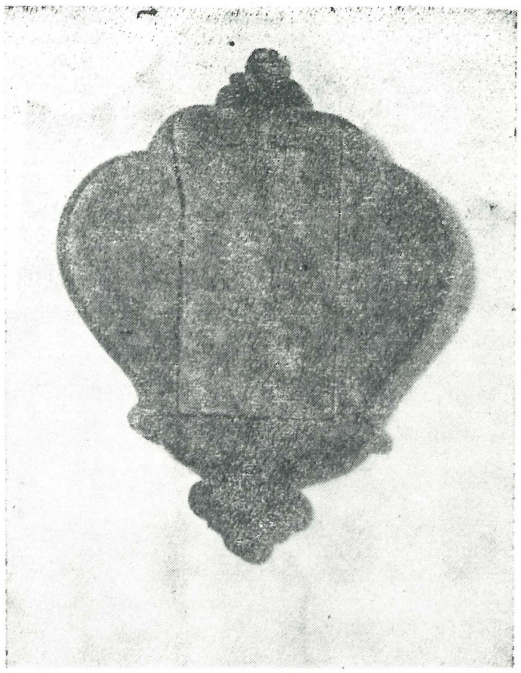

19/b

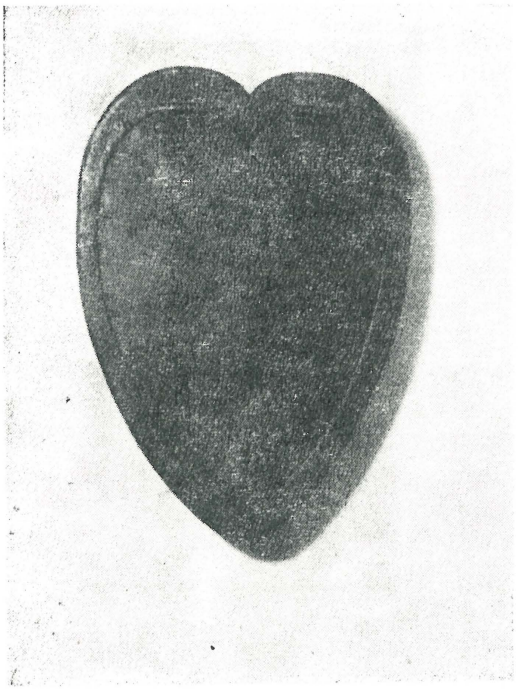

20/a

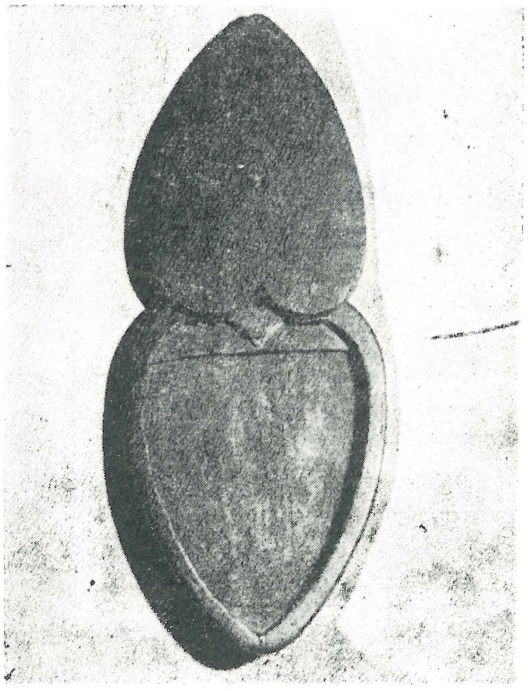

20/b

21/a

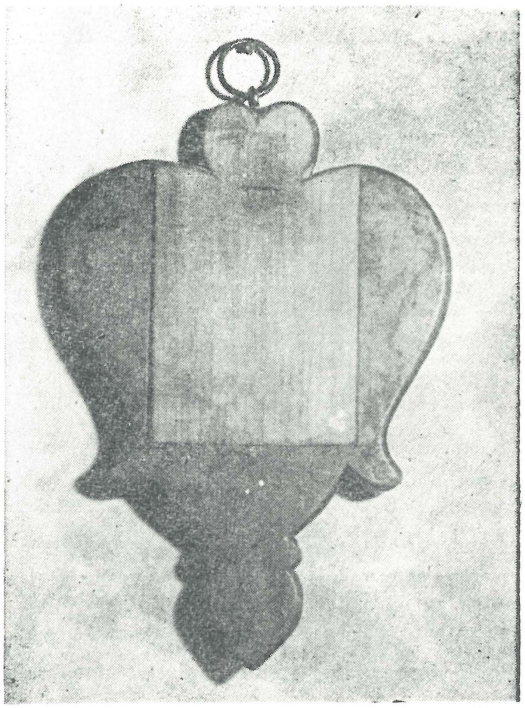

21/b

ADATOK GÁL SÁNDOR ÉS GÁL JÓZSEF 1848—49-ES FORRADALMI TEVÉKENYSÉGÉHEZ

SZÉKELY ZOLTÁN

Az 1848/49-es erdélyi forradalom egy külön fejezetét képezi Háromszék lakosságának az a hősi küzdelme, melyet a többi forradalmi erőktől elszigetelten vívott a számbeli fölénnyel rendelkező osztrák császári, valamint az orosz cári hadsereg ellen. Az Agyagfalváról hadba indult székely tábor 1848. november 5-én, a marosvásárhelyi vereség után felbomlott. Marosszék, Udvarhelyszék és Csíkszék az osztrák császári hadsereg kezére került. A Székelyföldnek egyedül Háromszék földje volt az a része, melyet császári katona még nem taposott. Erről a hősi helytállásról legrészletesebben Nagy Sándor tüzérfőhadnagy számol be a szabadságharcról írt könyvében [1]. A háromszéki eseményeknek Kővári László [2] is oldalakat szentel az erdélyi 1848/49-es szabadságharccal foglalkozó munkájában. A már nyomtatást látott történeti munkákon kívül a szabadságharc történetére vonatkozólag nem érdektelenek azok az eredeti okiratok, a résztvevők feljegyzései és emlékezései melyek családi hagyatékokban megőrződtek, s a kutatók előtt ismeretlenül maradtak. Ilyen, eddig még nem közölt oklevelet és feljegyzést őriz letétként a sepsiszentgyörgyi múzeum a nemrég elhunyt Gál Sándor gépészmérnök hagyatékából, aki Gál Sándor ezredes, később tábornok családjából származott. A hagyaték iratai közül kettőt, Gál Sándornak egy nyugtáját (1. kép), valamint Gál József honvédszázados emlékezéseit (2. kép) közöljük, melyet unokájának Gál Sándornak mondott tollba [3].

Gál Sándornak a szabadságharcban való szereplése már az Agyagfalvi gyűlésnél kezdődik, ahol mint Berzenczei László kormánybiztos segédeként „őrnagyi" rangban — Kővári szerint — tevékenykedik [4]. A székely határőrség az agyagfalvi gyűlés határozata értelmében nemzetőrséggé alakult át, melynek ideiglenes főparancsnokául Sombori Sándor huszárezredest állították. A szabad lovassereg szervezésével pedig Gál Sándor századost bízták meg, aki a gyűlés időpontjában még nem volt őrnagy [5]. Ezt bizonyítja az a nyugta, melynek a szövege a következő:

Nyugtatvány

150 frt azaz száz ötven forint pengő pénzről, mellyet napidíj fejében per 5 frt pp f.é. November elsejétől kezdve 30-dikáig mint a Szabad lovassereg rendezője a Szabad lovassereg pénztárából felvettem, mit ezennel saját aláírásom által elösmerék.
Marosvásárhely Október 31én 1848

Azaz! 150 frtpp

Gál Sándor százados
és rendező

Ezen nyugtatványban írt napi díj kifizetését utalványozom.
Mvásárhelyt október 31én 848 Berzenczey László fő biztos

A gyűlést október 16-án tartották, a nyugta keltezése október 31-i. Ez a tény nyilvánvalóvá teszi, hogy az őrnagyi rangot azután már a forradalmi hadseregben kapta meg.

A szabadságharcban résztvett Gál Sándor testvéröccse Gál Jozsef is, aki Zsibónál a fegyvert mint honvérszázados tette le. A Háromszéken vívott harcokról s az akkori eseményekről így emlékezik meg.

Emlékeim

Születtem Cs.Szentgyörgyön 1825 Január 25.
1831 Szeptember 1-étől 1839 Szeptember 1. Kézdi Vásárhelyt katonai intézetben nevelkettem. 1839 felvettek az olmützi kadéti Akadémiára, a hol 3 évi kurzust végeztem. Onnan mint császári kadet a I székely ezredhez lettem beosztva, hol 1847-ig adjutáns és az árvaszéknél és az építkezésnél hivatalnok voltam. Ugyan ezen idő alatt katonai tudományokat a normában tanítottam 60 frt reniomét kaptam. Innen Kézdi Vásárhelyre rendeltettem, hol a két székely gyalogezred és a huszérezred kadétjait oktattam a hadi tudományokban. Kossuth felhívására alakult Mátyás huszárokhoz átvettek. Itt hadnagyi rangot kaptam. Az egész huszárezredből én egyedül hazafiui kötelességemnek tartottam. Ezalatt megindultak a csatározások Magyar szabadcsapatok és a román felkelők rendes katonasága között. Ez egész háromszéki csatározás alatt részt vettem hermányi csatában egy klump elszórásában. Lovamat alólam kilőtték, ki kellett húzodni a faluból mert a lovasság nem tehetett semmit (az ablakokból lőttek a szászok). A Patificatio megtörténte után megtudva, hogy Bem Kolozsvárt, Marosvásárhelyt van a lelkes ifjúság Gál Sándor alatt mintegy 100 honvéd 50—60 huszár s 2 ágyuval gyűltünk össze Kézdivásárhelyre, s fel Csíkszeredába! éjszaka azonnal alakította 3 zászlóalj gyalogságot s 1 divisio huszárt. A megalakult zászlóaljak a Kossuth huszárság az önkéntes 3 zászlóaljnak parancsnokai lettek kinevezve Sándor László, Kabos Károly, Endes József. Ezen csapatoknak Bem-hez való csatlakozása végett Háromszékre levonult, az utat a muszkák elállották Botfalunál nem lehetett végrehajtani. Annyival inkább mert kierőszakolásra nem lévén elég munició. Erdővidék felől Segesvárnak indult és ott Bem hátráló seregét megerősítette. 9 Március Szebennek indultunk, 11 bevettük. Azután Brassót foglaltuk el. Innen Bemmel Verestoronyt. Megbízattam Disznódot fegyverezzem le. Ez alkalommal Heydtené jelentkezett nálam s kért hogy

Bemnél eszközöljek ki neki utlevelet Romániába, Mit megtettem, meg is nyerte. A lefegyverzés Disznódon semmi akadályba nem ütközött készségesen rakták a szekerekre a fegyvereket melyeket Szebenbe szállítottam be. Ezután Bemnek kíséretére huszár szakaszommal a Verestorony szorosból a muszkákat kikergettük. Ezután Bem az osztrákokkal csatározott Feketehalomnál, a hol megverte őket, s minden akadály nélkül Március 19-ikén nevenapja tiszteletére bevette Brassót. Hódoló küldöttség fogadott. Kinyilvánította, hogy mindenkinek megbocsájt csak azoknak nem, kik ezután is fegyvert fognak a magyar intézmények ellen.

Itt megszünt működésem mint huszár mert nekem egy század újoncot betanitásra rendeltek. Ezeket betanítva Medgyesen átadtam — százados kinevezes — 200 frtal együtt a térparancsnokságnak. Szabadságot kapván szüleim látogatására Csíkba mentem, ott értesítettek, hogy mint százados a VI. határvédzászlóaljhoz ki vagyok nevezve, de annak legénysége nem lévén, a működő táborba alkalmaztattam, és itt résztvettem a kökösi, sepsiszentgyörgyi, szemerjai csatákban. Már a szemerjai csatában egy zászlóalj az alcsíki nemzetőr zászlóalj vezetését bízták reám, amelyel a csatában részt is vettem. A sepsiszentgyörgyi csatában egyik alvezér Szabó Nándor megtagadta az engedelmességet, mikor ideje lett volna a fellépésre. Ez okozta aztán, hogy a legénység haza távozott, feloszlott. Ez hozta magával, hogy engemet mint futárt Besztercére küldöttek Bem értesitése vegett, mit meg is tettem. Miről a nyilt rendelet a szabadságharcunk leirásában Gracza Györgytől benne van. Bem megérkezve a renitens tiszteket haditörvényszék elé állítandónak rendelte el és egy pár zászlóaljal Romániába bejutott. Itt a muszkákat megverte 38 foglyot magával hozott. Visszajövet felment újból Besztercére hogy a muszkákat kiszoritsa ami azonban nem sikerült. Bem most amennyiben lehetett csekély erejét concentrálta és a segesvári csatát megvívta a hol tudván levőleg megveretett. Ami csekély erő Csíkban, Háromszékben Gyergyóban volt összecsatlakozott 56 ágyúval municiós szekerekkel Körtefájánál a Maroson keresztül bevágtuk magunkat a mezőségre. Torboszlón Bereczki Sándornál a Revendikát, havas irományt egy ládába és két nagy fekete ágyút elásva hagytuk el a Székelyföldet. A mezőségen legelső állomás volt Sármás, ott megnyugodtunk 12 órakor. A kozákok mint jó kopók felfedeztek nem volt idő sokat késedelmezni felszedtük a sátorfát Mócson pihentünk így rendre-rendre Kolozsvárra érkeztünk. Onnan is a muszka foglyokkal együtt Zsibóra. Kazinczy szép 10 000 seregével mely soha csatát nem vívott, a fegyvert letettük. Letéve a fegyvert kezdetét vette az üldözés. Engem 6 muszka arany megmentett. Gerstner generalmajor Cetificatumával. Az öcsémet Eleket besorozták azonban itt megbénult a lábára, amiért haza engedték.

Apámnak a pensióját elvették a birtokot kiadták árendába Lajos öcsém istápolatlan maradt. Később hogy a katasztert felállították a jólelkű Mikó Antal a jelenlegi főispán apja secretáriusnak fogadott. Azután erdőbiztos lettem jó fizetést kaptam úgy hogy családomat is fenntarthattam.

Ami Gál Józsefnek a katonai pályán való haladását illeti, Bem tábornok Lőrinci Sándor nevű segédtisztje által megmentett parancskönyvében egy Gál József mint alhadnagy szerepel, akit Bem 1849. június 9-i hatállyal nevez ki főhadnagynak [6]. Ha ez a Gál József azonos Gál Sándor öccsével, akkor századosi kinevezése csak Bem Besztercéről Háromszékre való visszatérése alkalmával történhetett. Századosi rangját a Csíkmegyei Honvédegylet 43/85 sz. alatt igazolja [7] (3. kép).

A rövid életrajzon és az események naplószerű leírásán kívül a legérdekesebb az, amit a Gábor Áron által öntött két ágyú Torboszlón való elrejtéséről ír. Nagy Sándor 64—70-re teszi a Gábor által öntött ágyuk számát. Mások szerint többet öntött s számukat 90-re teszik. A szabadságharc leverése után az ágyúkat az osztrákok elvitték. Valószínű, hogy maguk a tüzérek is többet közülük megsemmisítettek vagy elásták őket. Eddig még az egyetlen hiteles Gábor Áron ágyú csak az, amelyet 1906-ban Kézdivásárhelyt találtak. Gál József feljegyzései alapján a sepsiszentgyörgyi múzeum 1962-ben Berecki Sándor telkén ásatást végzett keresve az ágyúkat, ezek azonban nem kerültek elő [8]. Egy szerencsés véletlen azonban ezek közül az elrejtett ágyúk közül néhányat felszínre is hozhat.

A fentebb ismertetett elismervény Gál Sándornak a forradalom alatti katonai pályafutására szolgáltat értékes adatot. Gál József emlékezései pedig a már Nagy Sándor által megírt háromszéki önvédelmi harc történeti eseményeinek időrendi sorrendjét igazolja.

JEGYZETEK

1 NAGY SÁNDOR: Háromszék 1848-as önvédelmi harca. Kolozsvár, 1896.

2 KÖVÁRI LÁSZLÓ: Erdély története 1848/49-ben. Pest, 1861. 122, 154—156. o.

3 SOMBORI SÁNDOR: A két Gál Sándor. Az ezredes és a mérnök. Új élet, 1970. 1. sz. 9. o.

4 KÖVÁRI LÁSZLÓ: i.m. 92. o.

5 Téves az a megállapítás, hogy ebben az időben csak „hadnagy" volt. Lásd: KÁROLYI DÉNES: Gál Sándor. 1848 Arcok, Eszmék, Tettek. Bukarest, 1974. 262. o.

6 NAGY SÁNDOR: i.m. LXXXII.

7 Az igazolvány a sepsiszentgyörgyi múzeum levéltárában.

8 SZÉKELY ZOLTÁN: Săpăturile executate de Muzeul din Sf. Gheorghe (1959—66). Materiale și Cercetări Arheologice. IX. k. 1970. 304.

REZUMAT

Activitatea revoluționară a lui Gál Sándor a fost începută deja la Adunarea de la Lutița, la care a participat ca adjutantul lui Berzenczey László, avînd după Kővári rangul de „maior". Grănicerimea secuiească, conform hotărîrii Adunării de la Lutița s-a transformat în garda națională, al cărui comandant provizoriu a fost colonelul de husari Sombori

Sándor. Iar organizarea călărimii libere a fost încredințată căpitanului Gál Sándor, care în timpul cînd s-a ținut adunarea de la Lutița, nu a fost maior. Acest fapt reiese dintr-o chitanță semnată de Gál Sándor ca căpitan și organizatorul călărimii libere la data de 31 octombrie 1848. Prin acest fapt este evident, că Gál Sándor a obținut rangul de maior mai tîrziu, în armata revoluționară.

Fratele lui Gál Sándor a fost Gál József, care la Jibău a depus arma ca căpitan. S-a păstrat autobiografia lui, scrisă de nepotul său.

Chitanța mai sus amintită furnizează o dată importantă asupra carierii militare a lui Gál Sándor. Iar autobiografia lui Gál József confirmă exactitatea datelor, evenimentelor petrecute în Treiscaune în anii 1848/49, care au fost descrise de Nagy Sándor și Kővári László.

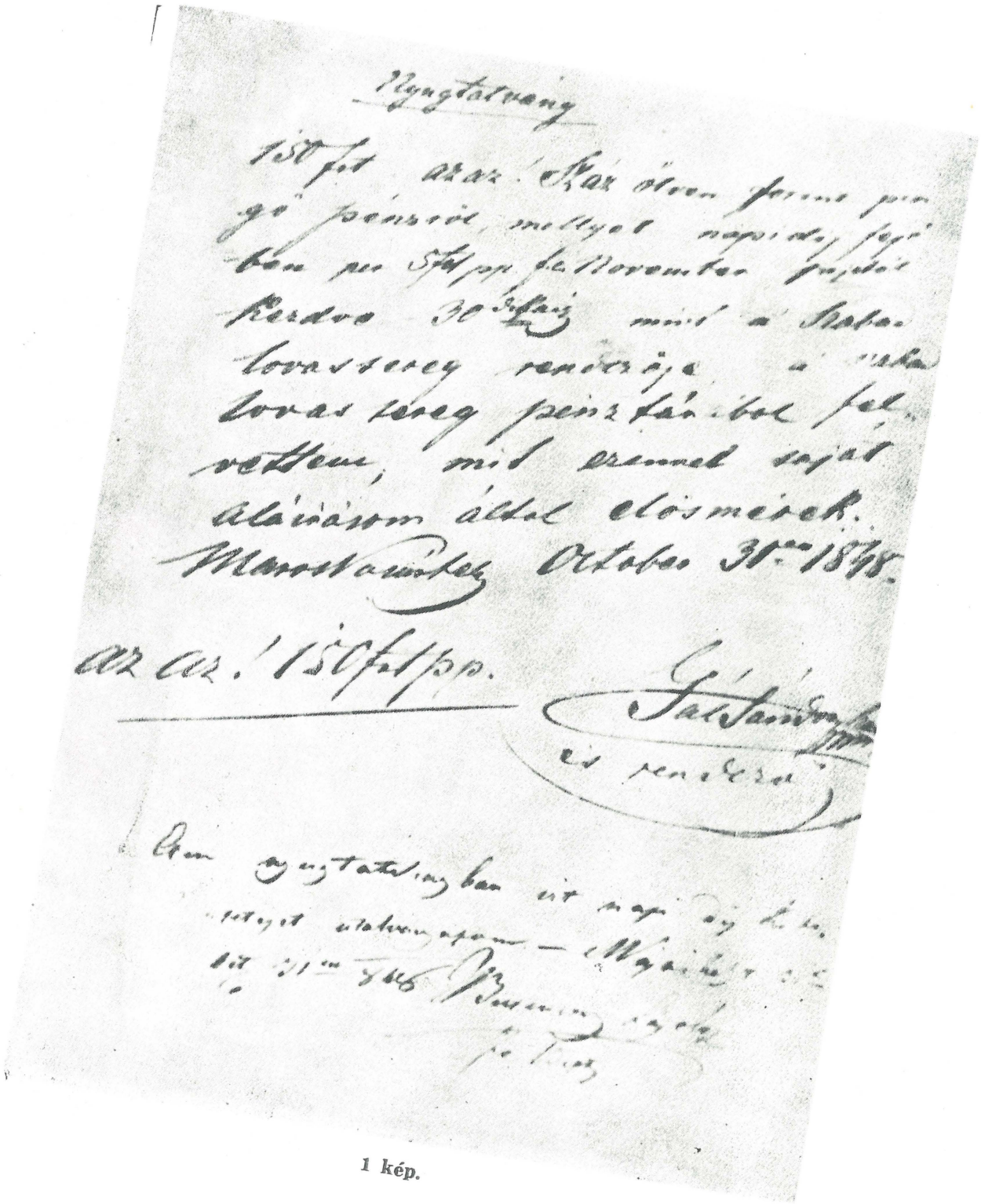

Nyugtatvány

150 fot azaz! Száz ötven forint pen-
gő pénzről, mellyet napidig fegy-
ben per 5 fot pp. f. November fujtól
kezdve 30 dig Kaiz mint a Szabad
lovasszereg rendezője a Szabad
lovasszereg pénztárából fel-
vetteur, mit ezennel saját
aláírásom által elösmérek.
Marosvásárhely October 31en 1848.

Az az! 150 fot pp.

Gál Sándor
és rendező

Ezen nyugtatvány ban ist napi dig [illegible]
[illegible] utalvány [illegible] — Majsi [illegible]
[illegible] 31en 848 [illegible]
[illegible]

1 kép.

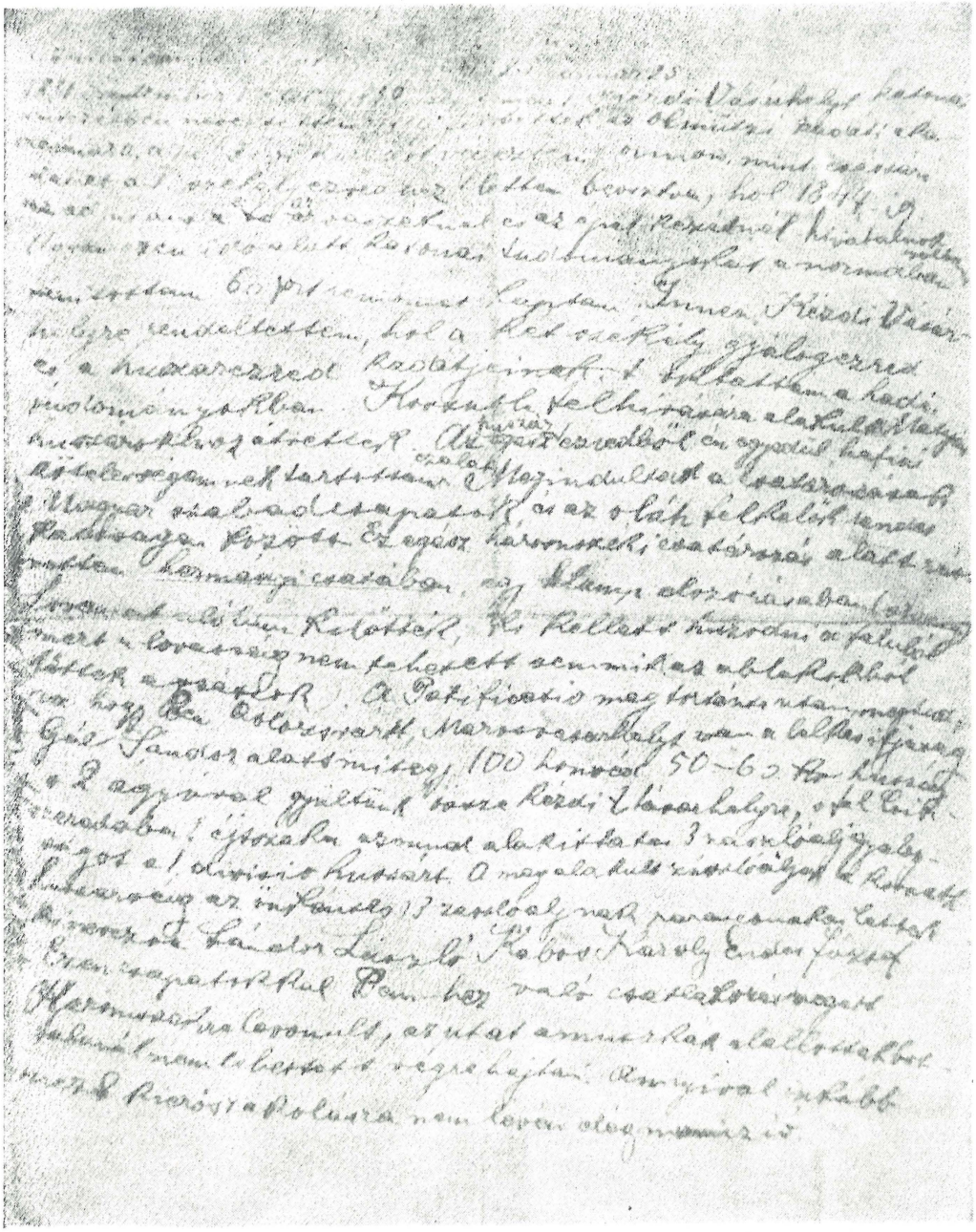

2 kép.

1848/9
IGAZOLVÁNY
Hogy Csik
az 1848/9, beli magyar szabadságharczokban mint honvéd
ténylegesen részt vett igazoltatik, s részére ezen igazolvány kiadatik
Az 1848/9, beli honvédek Csik megyei honvédegylete választmányának
Csik Szeredában 188 5. September hó 6 ...
titkár
elnök

3 kép.

ASPECTE ALE REVOLUȚIEI POPULAR-DEMOCRATICE ÎN JUDEȚUL COVASNA

KOZÁK ALBERT

Evenimentele petrecute în România în anii 1944—1945 organizate și conduse de P.C.R. au culminat cu victoria insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste, un moment de covîrșitoare însemnătate în istoria țării noastre, ele avînd un rol excepțional pentru destinele poporului, pentru independența și suveranitatea patriei, marcînd începutul revoluției populare în România și inaugurînd o nouă etapă în dezvoltarea țării noastre, deschizînd calea trecerii la realizarea unor profunde transformări sociale, revoluționare.

1. Acțiunile de luptă din zona orașului Sfîntu Gheorghe, parte componentă a luptelor victorioase desfășurate de armata română pentru izgonirea trupelor hitleriste și hortiste din partea de sud a Transilvaniei.

După victoria insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste, poporul român a participat cu întreg potențialul său material și militar la războiul împotriva Germaniei fasciste. Armata română a străbătut prin luptă peste 1 000 km, a luat 118 000 de prizonieri, a eliberat peste 3 800 de localități, din care 53 de orașe, a trimis pe front 540 000 de ostași și ofițeri, din care a pierdut 170 000 de oameni.

Prin caracterul său național, antifascist războiul purtat de România de la 23 august 1944 pînă la victoria finală asupra Germaniei hitleriste a constituit o parte integrantă a revoluției populare începută în țara noastră odată cu insurecția armată. În același timp, prin vitejia și eroismul cu care sutele de mii de luptători români și-au îndeplinit datoria pe cîmpurile de luptă ale războiului antifascist, prin contribuția sa militară și economică România se situează în primele rînduri ale țărilor participante la înfrîngerea Germaniei naziste.

Luptele desfășurate în zona orașului Sfîntu Gheorghe sînt parte componentă a luptelor victorioase purtate de armata română, umăr la umăr cu armata sovietică, pentru izgonirea trupelor hitleriste din Transilvania.

La sfîrșitul lunii august 1944 în această zonă erau dislocate unități ale Corpului de munte și subunitățile de grăniceri dispersate pe linia granitei impuse prin dictatul de la Viena, din august 1940 și unități din Regimentul 4 artilerie antiaeriană din orașul Brașov. La cîteva zile după victoria insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste, zona orașului Brașov a fost curățată de trupele hitleriste. Sarcina principală era în continuare oprirea trupelor fasciste, care căutau să înainteze spre Brașov din direcția Sfîntu Gheorghe.

Atacurile repetate ale inamicului au determinat comandamentul Corpului de munte, să formeze cele două grupări militare : „Gruparea de est" și „Gruparea de vest" care erau constituite din cîteva detașamente. Prima grupare avea misiunea să apere Întorsura Buzăului — Dobolii de Jos — Sînpetru, iar cea de a doua zona Sîncrai — Homorod — Venetia de Jos — Pava [1], primind ca sarcină respingerea atacurilor fasciste și dezarmarea trupelor germane din zonă.

De la 28—29 august localitățile Dobolii de Jos și Ilieni avea să devină teatrul unor importante lupte, dată fiind așezarea acestor localtăți pe calea de acces spre Brașov și Sfîntu Gheorghe.

La 30 august 1944 comandantul Corpului de munte a dat ordinul de operații nr. 4, prin care trupele române treceau la ofensivă pentru cucerirea orașului Sfîntu Gheorghe [2]. După grele lupte ostașii Regimentului 30 dorobanți, au ocupat localitatea Vîlcele, și Ilieni. O companie a regimentului 89 infanterie, a reușit, cu mari pierderi, să depășească localitatea Micfalău, însă a doua zi a fost respinsă. Un detașament blindat a oprit o coloană de mașini germane, care intenționa să iasă în cîmpia Bîrsei pe la Zizin, spre a cădea în spatele trupelor române. La 31 august 1944 detașamentele Dobolii și Vîlcele au primit misiunea să elibereze orașul Sfîntu Gheorghe. Gruparea de vest a ajuns la nord de Vîlcele, cea de est fiind atacată de trupe inamice blindate, a cedat localitatea Ilieni și s-a retras la Dobolii de Jos, producînd însă inamicului serioase pierderi. După o luptă înverșunată ce a avut loc la sud de Chichiș, ostașii români, dînd dovadă de elan și hotărîre, de pricepere în ducerea luptei în condiții dintre cele mai grele, au respins ofensiva inamicului, de la care au fost capturați 1 315 prizonieri, 80 de căruțe și diferite materiale de război.

În ziua de 1 septembrie acțiunile militar eau încetat, în acest răgaz însă ambele tabere primind întăriri și reorganizînd rîndurile pentru reînceperea luptei cu o înverșunare și mai mare.

În ziua de 2 septembrie la ora 4 dimineața, trupele Corpului de munte dezlănțuie o puternică ofensivă pe toată linia frontului. Avîntîndu-se cu curaj și bărbăție în luptă, gruparea de vest reușește pe întreaga sa linie de luptă, de la Vîlcele și pînă la Racoșul de Sus, să înainteze. Detașamentul Vîlcele reușește că cucerească înălțimea împădurită Gîtul lui Andronic, la N.V. de oraș, care constituie o bună bază de plecare ; detașamentul Belin cucerește Aita Medie și o depășește, iar detașamentul Augustin, înaintînd spre nord-est, a cucerit Racoșul de Sus, reușind să închidă șoseaua Baraolt — Odorhei, cel mai important drum de retragere al trupelor germane. Toate aceste operații tindeau să taie liniile de retragere ale trupelor inamice din zona Sfîntu Gheorghe.

Concentrîndu-și forțele cu deosebire pe direcția Dobolii, hitleriștii, infiltrîndu-se prin vest, au contraatacat și înfrîngînd un batalion al Regimentului 30 dorobanți, au ocupat localitatea Dobolii de Jos și au respins atacurile subunităților române de la sud de Chichiș și Micfalău, fiind atacate cu tancuri, aceste unități s-au retras pe alte poziții.

Inamicul, în ziua de 3 septembrie atacă pe tot frontul, folosind tancuri, dar nu poate să treacă Oltul ; în același timp aviația germană a bombardat localitățile Augustin, Baraolt, Racoșul de Sus și Aita Medie, producînd însemnate pierderi în rîndurile populației civile.

Trupele române din cadrul Corpului de munte trec la o apărare activă. Soldații, subofițerii însuflețiți de un înalt patriotism s-au oferit voluntari pentru executarea celor mai grele misiuni : astfel căpitanul Hașdeu s-a oferit ca împreună cu subunitatea sa să recucerească poziția de la Dobolii de Jos. Dînd dovadă de înalte calități militare, deși forțele erau inegale, după o luptă îndîrjită, subunitatea comandată de el reușește să recucerească localitatea Dobolii de Jos. Detașamentul Vîlcele s-a apărat cu succes pe marginea pădurii Andronic și pe valea Nadeșului, capturînd trei tancuri și două camioane, iar detașamentul Augustin desfășoară lupte grele, căutînd să înainteze spre Baraolt. Inamicul însă concentrîndu-și forțele în această zonă, reușește să înfrîngă rezistența unităților de la nord ale detașamentului Augustin, care în noaptea de 4 spre 5 septembrie, se repliază pe o linie la nord-est de Aita Mare — Miclășoara — Augustin — Racoșul de Sus. În același timp unitățile de la sud ale aceluiași detașament s-au apropiat de localitatea Malnaș Băi, ținînd sub focul aruncătoarelor gara Malnaș Băi. Inamicul, în ziua de 5 septembrie, reușește după lupte înverșunate să ocupe localitățile Racoșul de Sus și Miclășoara.

În ziua de 6 septembrie 1944 Corpul de munte avea misiunea să închidă defileul Oltului și să ocupe obiectivul Micfalău — Nord Murgo cota 1016. La 6 septembrie au sosit și Divizia „Tudor Vladimirescu" în sectorul de operații al detașamentului Dobolii și unități ale Diviziei 202 sovietice. Divizia „T.V." s-a instalat pe direcția Dobolii — Ilieni — Sfîntu Gheorghe, avînd în dreapta Divizia 202 sovietică și la stînga Regimentul 89 infanterie.

La 6 septembrie atacînd cu tancuri, trupele fasciste au reușit să ocupe Aita Mare, fiind oprite la nord de Belin de Regimentul 30 dorobanți.

În seara zilei de 6 septembrie corpul 33 din armata 27 sovietică a ajuns la nord-est de Brașov, unde a stabilit cu corpul de munte modul de cooperare în vederea ofensivei spre Sfîntu Gheorghe, hotărîndu-se ca lovitura principală să fie executată pe direcția Ilieni — Sfîntu Gheorghe — Malnaș cu diviziile române „T.V." și 1 Munte. Atacul a început în dimineața zilei de 7 septembrie fiind precedat de o puternică pregătire de artilerie. Înfrîngînd rezistența înverșunată opusă de inamic la Ilieni și Chichiș și respingîndu-i numeroasele sale contraatacuri sprijinite de tancuri, Divizia „T.V." a ajuns pînă seara la sud de Sfîntu Gheorghe cucerind aliniamentul Sîncrai — Ilieni. În luptele de la Ilieni Regimentul 3 infanterie, oprit în fața unei rezistențe puternice, a fost contraatacat de trupe de infanterie inamice, sprijinite de artilerie și 7 tancuri. 4 tancuri au fost distruse sau avariate de către ostașii unei subunități antitanc,

celelalte au continuat să pătrundă în dispozitivul infanteriei românești, provocîndu-i pierderi însemnate. În această situație critică sublocotenentul Gheorghe Turturică s-a repezit spre unul dintre tancuri, aruncînd asupra lui două grenade, fără a reuși să-l oprească. Atunci — dînd dovadă de un patriotism înflăcărat și un înalt spirit de sacrificiu, a sărit pe tanc, a deschis capacul turelei a aruncat o nouă grenadă, sărind în aer și el — împreună cu tancul distrus.

A doua zi, la 8 septembrie, trupele române și sovietice au dezlănțuit o puternică ofensivă, au respins cu bărbăție contraatacurile hitleriștilor, care căutau să-și mențină pozițiile cu orice preț. După lupte crîncene, cu un inamic ce se apăra cu disperare, batalionul 2 Vînători din Divizia 1 munte a pătruns pe la ora 11 în orașul Sfîntu Gheorghe prin marginea de vest, în timp ce ostașii Diviziei „T.V." pătrundeau prin sud și sud-est, eliberînd orașul, caporalului Arambașa din divizia „T.V." revenindu-i cinstea de a arbora drapelul României pe primăria orașului [3].

La 9 septembrie Divizia „T.V." și Divizia 202 sovietică s-au deplasat în centrul Transilvaniei. Corpul de munte român a ocupat șoseaua Tîrgu Secuiesc — Odorhei. Inamicul s-a retras din Sfîntu Gheorghe spre nord și a continuat cu forțe blindate și de artilerie, să reziste atacurilor dezlănțuite de Divizia 3 infanterie română. Însă pînă la urmă trupele fasciste au fost nevoite să se retragă, în drumul lor distrugînd poduri și șosele și provocînd imense pagube materiale populației civile.

Comandantul secund al Diviziei 1 munte, generalul Grigore Bălan comandant cu înalte calități militare, animator înflăcărat al ostașilor și ofițerilor, a condus cu multă iscusință un detașament al Diviziei în cucerirea zonei împădurite de la vest de orașul Sfîntu Gheorghe și în luptele de la Zălan și Bodoc. În toiul acestor bătălii a căzut rănit mortal în timp ce își îmbărbăta soldații spre noi victorii.

La 10 septembrie 1944 Diviziile 1 și 3 ale Corpului de munte român se aflau pe aliniamentul Racoșul de Sus — Baraolt — Bățanii Mari — Micfalău, de unde, împreună cu alte mari unități au pornit pe valea Tîrnavei, spre orașul Tîrgu Mureș.

În toate luptele desfășurate în zona orașului Sfîntu Gheorghe, ostașii români și sovietici au primit un ajutor substanțial din partea populației locale, care și-a adus contribuția sa la eliberarea teritoriului ocupat de trupele hitleriste și hortiste. Iată cîteva exemple de vitejie și curaj săvîrșite de populația civilă a acestor meleaguri.

Venind dinspre Întorsura Buzăului, pe cărările ascunse ale munților, evitînd drumurile umblate, grupuri de hitleriști au fost semnalate pe raza comunei Dobîrlău (județul Covasna). La primăria comunei tinerii au fost organizați pe grupe și echipe și înarmați. Au primit ca sarcină să patruleze prin comună în timp ce o grupă formată din Gheorghe Olaru și un alt tînăr din comună împreună cu un militar trebuiau să descopere grupul de hitleriști care s-a adăpostit în pădurea de lîngă comună și dacă e posibil să-i captureze.

Urcînd firul văii, Gheorghe Olaru distingea înfundat clocotul unor explozii dinspre Brașov. Se duceau lupte grele în zona comunelor Hărman, Chichiș, Dobolii de Jos, Teliu, pe malurile Oltului și pe valea Pîrîului Negru.

În locul unde se îngemănau pîrîiașele Piliștea și Mărcuș, un grup de 12 hitleriști ședeau în iarbă și mîncau, fiind înarmați cu pistoale automate și cu grenade.

După o chibzuință rapidă, dar plină de curaj, Gheorghe Olaru a somat hitleriștii, care, luați prin surprindere au fost siliți să se depărteze de arme și făcuți prizonieri. Cu cei 12 prizonieri, tînărul Gheorghe Olaru a intrat pe ulițele Dobîrlăului, predînd hitleriștii postului de jandarmi. Împreună cu un alt tînăr a adus apoi muniția și armamentul în sat. Ulterior, el a mai capturat 6 hitleriști. Faptele lui de curaj i-au adus o bine meritată medalie de război [4].

Cea mai însemnată acțiune insurecțională la care și-au adus contribuția voluntarii civili din această parte a țării a fost cea înfăptuită de „Bateria albastră", formațiune militară constituită din tineri ai fostelor uzine „Rogifer" din Tohan, care, însuflețiți de avînt patriotic, îmbrăcați în salopetele lor albastre — care le-a dat numele — au înscris fapte de arme remarcabile în luptele îndîrjite împotriva inamicului.

La chemarea înflăcărată a organizației regionale Brașov a P.C.R., 56 de muncitori din fostele uzine „Rogifer" constituiți în Bateria albastră, sub comanda locotenentului Marin Năstase, inginer în comisia de recepție a armamentului fabricat în uzină, au luptat alături de armata română împotriva inamicului din această zonă. După primele lupte purtate în zona Rucăr — Bran, Bateria albastră a fost transferată în zona de nord al satului Prejmer, cu misiunea urgentă de a bloca retragerea trupelor hitleriste. Bateria albastră a fost pusă sub comanda căpitanului Titus Hașdeu, care era șeful subgrupării de artilerie. Voluntarii erau înarmați cu 4 tunuri cu care trăgeau aproape în continuu în ziua de 27 august 1944 [5].

În ziua de 28 august, bateria a primit ordin de deplasare în zona Dobolii de Jos — Podul Oltului, unde o companie germană susținută de artilerie a respins pichetul grănicerilor români și a ocupat Dobolii de Jos. Amplasată în spatele pădurii de lîngă Podul Oltului, bateria a deschis foc asupra hitleriștilor într-o cadență de tragere foarte rapidă, ceea ce a făcut ca țevile tunurilor să se înroșească. În ziua de 31 august, muncitorii de la uzinele „Astra" din Brașov au trimis bateriei încă 4 tunuri deservite de voluntarii Ion Secăreanu, Ion Sasu, Gavrilă Morea și Dumitru Baiculescu. Ajutorul de comandant Poalelungi Constantin era alături de baterie pe cînd locotenentul inginer Marin Năstase de la observator dirija tragerea și făcea legătura cu unitățile militare [6].

În luptele de la Dobolii, conduse de căpitanul Titus Hașdeu a fost recuperat un important material de război, constînd în 15 puști mitraliere, 16 mitraliere grele și 12 tunuri, precum și circa 500 arme de infanterie și branduri, care căzuse în mîinile trupelor fasciste [7].

După recucerirea pozițiilor, în satul Dobolii de Jos au fost organizate cuiburi de rezistență în casele de la liziera satului spre Ilieni, de unde nemții au fost supuși unui foc nimicitor cu puștile mitraliere care i-au

determinat să se retragă cu grele pierderi în materiale și oameni. Depozitul de muniții de la Ilieni a fost lovit în plin, ceea ce a determinat puternice explozii și un mare incendiu care a durat timp de 24 de ore. În această acțiune au fost distruse10 piese de artilerie și tunuri pe șenile [8].

Un alt episod al luptelor a fost acela al salvării singurului pod peste Olt rămas nedistrus în această zonă. În seara zilei de 6 septembrie 1944 o echipă de sacrificiu germană care avea asupra ei materiale explozive a căutat să arunce podul în aer venind înot de-a lungul Oltului. Voluntarii care păzeau podul, înarmați cu puști mitraliere au capturat echipa formată din 24 de nemți înarmați cu mine și pistoale automate [9].

În zilele de lupte crîncene la care au luat parte muncitorii de la Tohan, constituiți în Bateria albastră au contribuit în mod efectiv la eliberarea acestui teritoriu de sub ocupația trupelor fasciste, participînd la luptele duse dincolo de granița vremelnică a dictatului de la Viena, pînă la sosirea unităților armatei române.

Pentru contribuția adusă în luptele împotriva armatei hitleriste, pentru modul exemplar în care și-au îndeplinit misiunea, Bateria albastră a fost citată pe întreaga armată prin ordinul de zi numărul 14 din 30 octombrie 1944 în care se menționează : „Alături de trupele care au luptat pentru respingerea inamicului în zona Prejmer — Dobolii, Uzinele Rogifer — Tohan, au intervenit imediat la cererea Corpului de Munte, cu o baterie încadrată cu lucrători și material propriu".

În aceste lupte se disting și mulți cetățeni ai altor localități din zonă printre care și locuitorii din Sita Buzăului, Zăbrătău, Crasna, Băcel, Chichiș, Ilieni și alte localități unde zeci de hitleriști sînt capturați de populația civilă, unde armatele eliberatoare sînt ajutate cu diferite materiale, informații, prin toate mijloacele posibile. Învățătoarea Kertész Irén din Ilieni, țăranii Plugor Alexandru și Demeter József din Chichiș și-au înscris numele alături de acei cetățeni care prin riscul vieții lor, prin jertfe și vitejie au contribuit la izgonirea ocupanților străini, la eliberarea definitivă a teritoriului din zona orașului Sfîntu Gheorghe.

2. Lupta forțelor progresiste, în frunte cu comuniștii pentru înfăptuirea unor transformări democratice în județul Trei Scaune.

După victoria insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste, Partidul Comunist Român a trecut la reorganizarea pe baze noi, în condiții legale a activității sale. Au fost create astfel condițiile organizatorice și politice pentru unirea clasei muncitoare, pentru intensificarea luptei în vederea transformărilor democratice în România. În decursul cîtorva luni partidul a reușit să-și creeze organizații puternice în toate județele țării, dovedindu-se influența și capacitatea sa organizatorică.

„Instaurarea puterii populare, a guvernului prezidat de Dr. Petru Groza este rodul luptei duse de masele largi populare sub conducerea P.C.R. Victoria de la 6 martie nu a venit de la sine și nici nu a fost adusă din afară : ea a fost cîștigată prin luptă, prin jertfe grele date de forțele revoluționare și democratice din România" [10] — subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu.

Masele populare de pe meleagurile noastre ataşîndu-se forţelor progresiste, au organizat numeroase mitinguri, demonstraţii de stradă, unde cereau constituirea unui guvern democratic şi înlăturarea guvernului reacţionar, au iniţiat acţiuni pentru luarea puterii şi pentru înfăptuirea cu de la sine putere a reformei agrare.

Iniţiatorul, organizatorul şi conducătorul acestor acţiuni, ca şi al întregului proces revoluţionar, l-a constituit P.C.R. care a desfăşurat o vastă şi intensă activitate politică şi organizatorică în rîndurile tuturor categoriilor de oameni ai muncii.

În judeţul nostru în urma luptelor victorioase duse de Armata Română alături de Armata Sovietică la începutul lunii septembrie 1944 a fost înlăturată ocupaţia fascistă, toate localităţile fiind eliberate şi au fost create condiţii favorabile pentru transformările revoluţionar-democratice, pentru transpunerea în viaţă a prevederilor Platformei F.N.D ceea ce a constituit programul de acţiune al forţelor revoluţionare şi democratice pentru instaurarea puterii populare, pentru legiferarea şi înfăptuirea reformei agrare şi a primelor măsuri vizînd lichidarea consecinţelor economice ale războiului.

Astfel au început luptele pentru înlăturarea vechii administraţii reacţionare şi instalarea în fruntea administraţiei locale ale elementelor democratice. Forţa principală a progresului şi democraţiei o constituie organizaţia locală a F.N.D., care cuprindea majoritatea covîrşitoare a populaţiei, reprezentată prin diferite partide şi organizaţii democratice ca : P.C.R., P.S.D., sindicatele unite, Uniunea Populară Maghiară, Uniunea Micilor Meseriaşi, Muncitorii Agricoli etc. P.C.R. a reuşit să cuprindă masele largi populare, să pătrundă adînc în rîndul oamenilor muncii şi în special a ţărănimii.

La 29 octombrie 1944 în oraşul Sfîntu Gheorghe, în clădirea cinematografului, care cu această ocazie s-a dovedit neîncăpătoare, s-a ţinut adunarea F.N.D., cu peste 2 000 de participanţi. Reprezentanţii tuturor partidelor şi organizaţiilor democratice participante la această adunare şi-au exprimat adeziunea şi încrederea lor faţă de politica F.N.D., pronunţîndu-se cu hotărîre pentru unitatea în acţiune. Cu acest prilej au fost adoptate unele măsuri concrete, spre care trebuia îndreptată toată atenţia în perioada următoare :

— continuarea războiului antifascist pînă la victoria finală ;
— arestarea criminalilor de război ;
— alungarea elementelor reacţionare şi fasciste din instituţii şi întreprinderi ;
— formarea unui guvern democratic ;
— confiscarea averilor elementelor fasciste ;
— redeschiderea grabnică a uzinelor şi a şcolilor [11].

Hotărîrile acestei adunări nu s-au limitat doar la probleme de interes local, ci au pus în faţa maselor populare şi problemele de interes naţional, reliefîndu-se şi cu această ocazie necesitatea instaurării unui guvern democrat.

În şirul marilor mitinguri şi demonstraţii de stradă organizate în întregaa ţară în această perioadă, se distinge marea adunare populară din

orașul Sfîntu Gheorghe, organizată de Uniunea Populară Maghiară în ziua de 2 decembrie 1944 [12]. Participanții și-au exprimat sentimentele lor de frăție și prietenie față de poporul frate român, dorința lor fermă de a lupta cu toată puterea pentru înfăptuirea reformelor democratice, pentru instaurarea unui guvern democratic. Au fost subliniate cu satisfacție succesele obținute în organizarea administrației locale, în aprovizionarea publică și organizarea siguranței publice. S-a subliniat totodată ca direcția principală a luptei trebuie dusă în continuare împotriva elementelor fasciste, reacționare.

Adeziunea largă dată de masele populare programului de transformări general democratice elaborat de C.C. al P.C.R., acordul cu principiile și obiectivele Platformei F.N.D. este exprimată și de adunarea generală a oamenilor muncii de la Baraolt, ținută în ianuarie 1945. Proiectul de hotărîri al acestei adunări prevedea printre altele : ajutorarea armatei române și sovietice, înviorarea economiei județului pe baza aprovizionării proprii, demascarea elementelor fasciste și confiscarea avutului acestora, sprijinirea absolută și totală a democrației din România [13].

În zilele de 25—26—27 februarie 1945 s-a ținut conferința județeană a Uniunii Populare Maghiare. La această mare manifestare s-a exprimat din nou adeziunea la F.N.D., trasîndu-se perioadei următoare ca principalele sarcini :

— județul Trei Scaune să contribuie cu toată capacitatea sa la victoria definitivă asupra fascismului ;
— lupta pentru instaurarea unui guvern al F.N.D. ;
— luptă neîncetată pentru nimicirea rămășițelor fascismului ;
— terminarea grabnică a împărțirii pămînturilor [14].

Însemnătatea politică a mitingurilor și demonstrațiilor muncitorești ca și ale altor categorii de oameni ai muncii rezidă totodată, în faptul că ele au fost folosite ca o formă de exprimare a adeziunii la proiectul de Platformă a F.N.D.

Din ce în ce mai mult întrunirile și demonstrațiile de masă, mereu mai ample, mai viguroase, s-au împletit cu acțiuni pentru înfăptuirea cu de la sine putere, peste capul autorităților reacționare, a unor obiective prevăzute în Platformă, în speță : democratizarea aparatului de stat și înfăptuirea reformei agrare.

O altă formă caracteristică a luptelor desfășurate în anii 1944—1945 a fost cea dusă împotriva elementelor reacționare, care s-au strecurat în administrație. P.C.R. a acordat o mare atenție acestei lupte, lansînd numeroase lozinci și chemări pentru democratizarea administrației și numirea unor funcționari publici care să reprezinte interesele F.N.D. Într-o telegramă adresată Ministerului de Interne de către reprezentanții locali ai F.N.D. se spune : „Noi delegații și aleșii F.N.D. nu ne putem identifica cu acei oameni, care au terorizat și bruscat populația pașnică a județului și care la plecare au jefuit populația. În numele poporului protestăm împotriva acestora“ [15].

La 27 noiembrie 1944 în județul nostru, conform Platformei F.N.D. din septembrie 1944, este adoptat o ordonanță care prevedea printre altele

„În orașe primarii, în comune autoritățile locale să împartă între țărani pămînturile peste 50 ha. Proprietarii uzinelor și fabricilor sînt obligați, ca peste 8 zile să înceapă producția, în caz contrar vor interveni autoritățile locale ; datoria fiecărui cetățean cinstit este să sprijine frontul antihitlerist cu alimente și alte bunuri“ [16].

Este semnificativ și caracteristic faptul că județul nostru s-a aflat printre primii din țară, unde s-au pus în aplicare prevederile Platformei F.N.D. Prin măsurile adoptate de noile organe administrative s-a trecut imediat la rezolvarea celor mai stringente necesități ale vieții economice și sociale, respectiv aplicarea cu de la sine putere a reformei agrare și la reînceperea producției industriale.

Sînt demne de menționat eforturile noilor autorități democratice pentru asigurarea unor condiții de viață și de muncă cît mai bune celor ce muncesc. Ordonanța din 2 decembrie 1944 se adresează organelor locale pentru a asigura locuința celor rămași fără casă — să fie adăpostiți în locuințele celor refugiați. Cetățenii să fie aprovizionați cu alimente și lemne de foc.

Pentru asigurarea ordinei publice se formează miliția populară, ai cărei membri sînt recrutați din rîndurile cetățenilor cinstiți și devotați cauzei poporului.

Sînt de asemenea semnificative străduințele autorităților pentru a crea o deplină înțelegere, frăție și egalitate între populația românească și cea maghiară, subliniindu-se în repetate rînduri că toți cei care fac propagandă de atițare națională sînt considerați reacționari și dușmani ai noii ordine publice.

Presa — un mijloc important în propagarea noilor idei democratice trebuie să servească interesele generale ale maselor populare. La 4 decembrie 1944 organizația județeană a P.C.R. se adresează prefecturii pentru a lua în stăpînire Tipografia „Jókai“ din Sfîntu Gheorghe, împreună cu anexele sale. Pînă atunci această tipografie a slujit interesele și ideile fasciste, reacționare, în consecință nu există nici o chezășie ca și în viitor, ea nu va edita materiale ostile ideilor democratice.

Un alt domeniu de activitate deosebit de important în care și-a intensificat influența P.C.R. și care a fost un puternic sprijin al F.N.D. era cel al sindicatelor, care au constituit o puternică forță în lupta pentru democratizarea și refacerea țării.

În această perioadă, alături de muncitori, s-a intensificat organizarea în sindicate și a funcționarilor publici. Mișcarea sindicală a adus o contribuție deosebit de însemnată în lupta pentru instaurarea guvernului democratic, pentru asigurarea drepturilor și libertăților masei de salariați, pentru repunerea în funcțiune a uzinelor și fabricilor.

La 27 octombrie 1944 a fost ținută ședința de constituire a sindicatului de la Uzinele Textile din Sfîntu Gheorghe [17]. Cu acest prilej participanții au subliniat faptul că pentru prima oară muncitorii au luat în mînă propria lor soartă. Muncitorii vor lupta pentru instaurarea unui regim democratic-popular, vor duce o intensă activitate pentru demascarea naționalismului, ca între muncitori să se instaureze legăturile de prietenie

și frăție. Noul organ de conducere al sindicatului, ales cu această ocazie a primit ca primă sarcină să impună direcțiunii fabricii luarea măsurilor corespunzătoare pentru reînceperea producției.

La 23 noiembrie 1944 s-au reorganizat în sindicate lucrătorii din comerț, la 10 decembrie 1944 micii meseriași din Sfîntu Gheorghe, iar la 8 februarie 1945 ia naștere sindicatul muncitorilor forestieri din județ, primind ca principală sarcină repunerea în funcțiune și înzestrarea cu materii prime a uzinelor forestiere din județ.

P.C.R. a desfășurat o activitate susținută și pentru democratizarea vieții juridice, ca să scoată din mîna reacționarilor posibilitatea de a recurge și în continuare la vechile metode de constrîngere și înfricoșare a maselor populare. F.N.D. a organizat în orașul Sfîntu Gheorghe judecătoria populară care a ajuns cel mai înalt for de judecată, în frunte cu un jurist, sprijinit în activitatea sa de patru judecători populari, aleși din membrii organizațiilor afiliate de F.N.D.

Această formă de organizare a fost apreciată de masele populare, care și-au exprimat în numeroase rînduri încrederea lor deplină în hotărîrile aduse de noile organe. Deplina egalitate în fața legii a tuturor cetățenilor, profunda democrație a acesteia este subliniată și de faptul că sentința era pronunțată în limba maternă a cetățenilor.

După instaurarea guvernului democratic în frunte cu Dr. Petru Groza, populația județului nostru își manifestă sentimentele de bucurie și încredere față de noul guvern. La Sfîntu Gheorghe, Tîrgu Secuiesc, Baraolt și alte localități ale județului se organizează mari mitinguri, unde masele populare își exprimă adeziunea lor totală față de noul guvern. Într-o telegramă adresată de populația județului nostru noului guvern democratic se spune : „Muncitorimea și marea masă a populației locale își manifestă atașamentul față de guvernul democrat și se asigură sprijinul și colaborarea ei și pe mai departe“ [18].

La 7 iunie 1945 orașul Sfîntu Gheorghe este vizitat de către ministrul justiției Lucrețiu Pătrășcanu, căruia i se face o primire călduroasă din partea populației orașului. Cu această ocazie se iau măsuri concrete și eficiente pentru rezolvarea unor probleme din cadrul activităților juridice [19].

La 12 noiembrie 1946 orașul Sfîntu Gheorghe are un alt oaspete de seamă în persoana primului ministru Dr. Petru Groza. Marea adunare populară din piața orașului se transformă într-o uriașă manifestare de simpatie față de guvern, față de măsurile democratice. Peste 45 000 de participanți din tot județul scandau : „Trăiască guvernul Groza, care a dat pămînt poporului !“. Dr. Petru Groza a rostit o cuvîntare, spunînd printre altele : „De multă vreme, neîncetat am luptat pentru libertate. Întotdeauna am mers cu poporul, am luptat pentru pace și înțelegere. Am străbătut un drum spinos pînă cînd am fost pus de popor în fruntea țării, ca să realizăm visul său multisecular“ [20].

Marea victorie de la 6 martie 1945, a forțelor populare în frunte cu P.C.R. a fost un moment de seamă în lupta partidului nostru pentru dreptate și progres social.

La toate manifestările politice ale vremii iau parte în număr foarte mare și femeile care cu aceste ocazii își exprimă dorința lor de a se atașa acțiunilor de refacere a țării, de a se integra în toate manifestările politice, revoluționare ale vremii. La marea adunare populară din Sfîntu Gheorghe din decembrie 1944 József Manoné spunea : „Vrem să luăm și noi partea noastră în munca de reconstrucție a țării“ [21].

La Consfătuirea județeană a Uniunii Populare Maghiare din Sfîntu Gheorghe din 25—27 februarie 1945 delegata comunei Ilieni, învățătoarea Kertész Irén, cerea grabnice măsuri pentru alungarea elementelor fasciste și democratizarea administrației locale. În această direcție își exprimă dorințele lor și alte participante la conferință ca Lörincz Juliana, Füzi Ilona din Comandău și altele [22].

Cotidianul județean aproape săptămînal informează asupra muncii susținute desfășurată de organizațiile de femei pentru sprijinirea frontului, a răniților, orfanilor și văduvelor de război. În această activitate se evidențiază organizația femeilor democrate din Ozun, Covasna, Tîrgu Secuiesc, Moacșa, Cernatul de Jos, Leț, Sfîntu Gheorghe.

Se remarcă în același timp eforturile depuse de femei pentru reluarea activității lor instructive din școli. La Sfîntu Gheorghe femeile de la fabricile de țigarete și textile curăță și pun la punct școlile, la Baraolt se dau pantofi școlarilor pentru a putea merge la școală.

Paralel cu extinderea măsurilor democratice femeile ocupă tot mai multe funcții politce în noile organe democratice județene, Straff Zsuzsánna la Sfîntu Gheorghe, Jarosovits Amália la Comandău și multe altele desfășurînd o activitate foarte rodnică [23].

3. Înfăptuirea pe calea revoluționară a reformei agrare democratice.

O preocupare permanentă a P.C.R. încă de la înființarea sa a fost rezolvarea dreaptă și democratică a problemei agrare, împroprietărirea țăranilor fără pămînt sau cu pămînt puțin, desființarea rămășițelor feudale încă existente în agricultura țării.

Formarea guvernului Dr. Petru Groza la 6 martie 1945 a constituit un pas decisiv în lupta pentru instaurarea puterii de stat muncitorești de tip socialist în România. Guvernul a devenit instrumentul principal al maselor populare în înfăptuirea țelurilor lor fundamentale, dintre care reforma agrară ocupa în permanență un loc central.

Platforma din 26 septembrie 1944 a Frontului Național Democratic întocmit de Comitetul Central al P.C.R. a mobilizat întreaga țărănime pentru rezolvarea pe calea revoluționară a reformei agrare : „Pentru cît mai grabnica restabilire și dezvoltare a țării trebuie împlinită dorința arzătoare a țărănimii române, executarea reformei agrare prin exproprierea proprietăților de peste 50 ha și împărțirea lor printre țăranii fără pămînt sau cu pămînt puțin“ [24].

O importanță deosebită a primit reforma agrară și pe aceste meleaguri unde majoritatea populației era direct legată de agricultură.

Prefectura județului, conform platformei F.N.D. a adoptat la 27 noiembrie 1944 o ordonanță și a trimis aceasta tuturor autorităților administrative orășenești și comunale, unde primarii și celelalte autorități locale erau obligați să înceapă împărțirea pămînturilor de peste 50 ha între țărani [25]. Importanța acestei dispoziții este subliniată și de faptul că în această zonă a țării s-a trecut printre primele la executarea în mod concret a reformei agrare, la împărțirea pămînturilor.

Cu toate că în unele locuri s-a trecut de la sine putere la înfăptuirea reformei agrare, țăranii punînd mîna pe pămînturile baronilor și grofilor fugiți din țară ei trecînd și la efectuarea lucrărilor de toamnă, totuși această activitate nu era unitară.

Pentru generalizarea acțiunilor de împroprietărire, a fost adoptată o nouă ordonanță al F.N.D. în 29 ianuarie 1945, care arată modul concret de aplicare a reformei agrare în județul Covasna. „Acele arături și fînețe care depășesc 50 de ha să fie împărțite. Pămînturile primite de țărani să nu fie înstrăinate sub nici un motiv, să fie împărțite pămînturile părăsite și acele pămînturi a căror proprietari sînt fasciști sau simpatizanți cu germani" [26]. În ordonanță este prevăzută o măsură deosebit de importantă, adusă în sprijinul țăranilor nou împroprietăriți : „Animalele și uneltele necesare cultivării pămîntului să fie și ele împărțite între țărani" asigurîndu-se astfel mijloacele necesare începerii cît mai grabnice a producției agricole în noile gospodării. Aceste idei erau cuprinse și în legea reformei agrare adoptată mai tîrziu de către guvernul democrat condus de dr. Petru Groza.

În urma acestor măsuri revoluționare, a acestor acțiuni curajoase peste tot în județ s-a trecut în masă la împărțirea și luarea în proprietate a pămînturilor de peste 50 ha.

Autoritățile locale democratice din cadrul F.N.D. făceau eforturi considerabile ca pe lîngă împărțirea pămînturilor să fie asigurată și cultivarea acestora. La 20 decembrie 1944 se ordonă ca toate pămînturile, indiferent dacă au sau nu au proprietari, să fie cultivate, „. . . nici-o brazdă să nu rămînă nelucrată" datorită lipsei de animale și de unelte agricole, cei care sînt incapabili de a face față singuri lucrărilor agricole să fie ajutați în clacă. Autoritățile comunale erau nevoite să se îngrijească ca și lucrările de treierat să fie efectuate la timp, în mod egal la toate gospodăriile țărănești.

Toate aceste măsuri au avut o mare influență asupra lărgirii bazei umane a reformei agrare, ele contribuind la cîștigarea încrederii maselor populare de la sate, în profundul democratism al acțiunilor revoluționare. Autoritățile locale au preconizat împroprietărirea țăranilor fără pămînt sau cu pămînt puțin, gîndindu-se însă și la acei țărani, care în timpul ocupației hitleriste trebuiau să-și părăsească casele, satele, în atenția organelor locale aflîndu-se și soarta acelora care în timpul împroprietăririlor se aflau pe front, luptînd împotriva fascismului, pentru obținerea victoriei definitive.

La sfîrșitul anului 1944 și începutul anului 1945 pretutindeni în județ încep să se formeze comisiile de împroprietărire menite să conducă și să controleze acțiunea de împărțire a pămînturilor, să rezolve în mod

just și democratic toate problemele litigioase ivite cu aceste ocazii. Pe lîngă Comisia Județeană de Împroprietărire, al cărui președinte a fost numit Demeter Sándor din Sfîntu Gheorghe, iau naștere comisiile de plăși și comunale, care imediat după înființare își încep activitatea.

În comuna Ozun comisia de împroprietărire a luat ființă în 21 februarie 1945 avînd următoarele activități : întocmirea listei celor îndreptățiți la împroprietărire, afișarea, publicarea la primăria comunei a rezultatelor obținute ; la Chichiș comisia ia ființă în 22 februarie 1945, la Moacșa și Eresteghin cu o zi mai tîrziu.

Comisia de împroprietărire din Ilieni și Coșeni raportează următoarele : „Lista celor îndreptățiți la împroprietărire este stabilită în mod definitiv, sînt pămînturi suficiente, astfel tot cei săraci vor putea primi pămînt. Necesită încă cîteva zile doar măsurarea pămînturilor ce urmează a fi împărțite“ [27].

Activitatea comisiilor de împroprietărire a fost îngreunată de faptul, că în unele locuri nu era pămînt suficient pentru împărțire. De exemplu cei din Ghelința trebuiau să împartă un iugăr de pămînt în trei părți, în schimb la Zăbala și Catalina fiecare țăran împroprietărit primea cîte 4 iugăre.

Comisia de împroprietărire din Ghelința cerea sprijinul comisiei județene, pentru acordarea unor cantități de pămînt din hotarele comunelor Catalina și Zăbala.

Țăranii din Comolău aveau următoarea propunere în legătură cu împărțirea pămînturilor ; „Întrucît pentru cei 65 de îndreptățiți nu există pămînt suficient, este necesar completarea lor cu pămînturi din hotarele altor comune mai cu seamă din hotarul comunei Sîntionlunca“ [28].

Comisia din Chichiș solicita completarea pămînturilor pentru împărțire din hotarul comunei Ozun.

Cea mai grea situație o găsim în comuna Ojdula, unde au fost 87 de îndreptățiți, pămîntul disponibil pentru împărțire era foarte redus, ajungea numai pentru 8—10 familii.

Comisia de împroprietărire din Bicsad relevă faptul „Împroprietărirea nu se poate efectua pe placul tuturor, fiindcă îndreptățiți sînt mulți dar pămînt pentru împroprietărire este puțin“ [29], pentru obținerea unei cantități mai mari de pămînt au procedat la transformarea a 100 de iugăre de pășuni în pămînt arabil.

Cei din comunele Căpeni și Micloșoara hotărăsc : „Cei care nu lucrează pămîntul în folosință proprie vor fi deposedați și pămîntul împărțit între țărani fără pămînt“ [30].

Țărănimea din Mărtănuș, ca urmare a urgenței lucrărilor agricole a hotărît ca acele moșii a căror stăpîni au fugit și nu s-au întors, cei care nu lucrează pămînturile în folosință proprie, să fie înstrăinate și împărțite între țărani.

În unele comune unde posibilitățile permiteau, țăranii primeau pe lîngă pămîntul arabil și fînețe și loc de casă. Asemenea cazuri s-au ivit la Bicsad, Sîntionlunca, Lunga etc.

Activitatea comisiilor de împroprietărire nu s-a mărginit numai la împărţirea pămînturilor, uneltelor de muncă şi animalele necesare gospodăriilor nou înfiinţate au fost deasemenea împărţite.

Procesele verbale din Ghidfalău, Dalnic, Zăbala şi din alte localităţi sînt mărturii în această privinţă.

Exemplele de mai sus vin să ilustreze activitatea multilaterală pe care au desfăşurat-o comisiile de împroprietărire pentru rezolvarea în mod cît mai favorabil a problemelor ivite.

Datele concrete privind împărţirea pămîntului pe sate şi comune sînt destul de puţine şi uneori imprecise, ulterior în mai multe cazuri găsim modificări în privinţa cantităţilor de pămînt acordate ţăranilor.

Din datele pe care le avem totuşi ne putem crea o imagine generală despre împroprietărirea ţăranilor în judeţul Covasna. Activitatea legată de împărţirea pămînturilor a început încă la sfîrşitul anului 1944. Măsurarea pămînturilor ca prima fază concretă a împroprietăririi a luat un caracter general cu începutul anului 1945. În majoritatea cazurilor o familie ţărănească în medie a primit 2 iugăre sau şi mai puţin pămînt. Avem un caz izolat, în satul Bita unde cei 33 de îndreptăţiţi din lipsa de pămînt disponibil nu au primit pămînt deloc.

Rapoartele prefecturii din anii 1944—1945—1946 ne oferă cîteva date statistice foarte interesante referitoare la reforma agrară. La 21 iulie 1945 prefectura raportează Ministerului Agriculturii următoarele date statistice : pămînt împărţit 8.676 iugăre ; numărul împroprietăriţilor 3.919 ; numărul expropriaţilor 161 ; cea mai mică cantitate de pămînt primit 0,5 iugăre ; media generală 2 iugăre.

Înfăptuirea pe cale revoluţionară a reformei agrare a avut ca rezultat desfiinţarea celei mai reacţionare clase din România, a moşierimii. Prin efectuarea şi legiferarea reformei agrare a fost rezolvată problema fundamentală a desăvîrşirii revoluţiei burghezo-democratice. În focul luptei duse pentru obţinerea pămîntului s-a făurit alianţa dintre clasa muncitoare şi ţărănime. Participarea muncitorilor la înfăptuirea reformei agrare a dat acestei acţiuni un caracter organizat, a contribuit considerabil la creşterea conştiinţei maselor ţărăneşti, a încrederii acestora în forţele proprii, în puterea alianţei muncitoreşti ţărăneşti, în justeţea liniei politice a Partidului Comunist Român.

Formarea guvernului Dr. Petru Groza la 6 martie 1945 a constituit un eveniment esenţial în dezvoltarea revoluţiei democrat populare, în înfăptuirea programului de transformare revoluţionară a societăţii noastre.

*
* *

Marea victorie din 23 August 1944 a marcat o cotitură istorică în dezvoltarea României. Lupta antifascistă democratică s-a transformat rapid într-o mişcare socială de mare amploare, fără precedent în analele ţării noastre, care a deschis calea desăvîrşirii revoluţiei burghezo-democratice, realizării unor profunde schimbări revoluţionare în viaţa socială, înfăptuirii idealurilor de libertate şi dreptate socială ale poporului român.

NOTE

1 General Maior în rezervă ALEXANDRU TENESCU, În zona orașului Sfîntu Gheorghe, în Armata Română în războiul antihitlerist, Editura Politică, București, 1965, pag. 152.
2 Ibidem.
3 Ibidem, pag. 156.
4 Col. A. LUPÂȘTEANU, col. L. TARCO, V. BÎRZĂ, Inimi de viteji, Editura Militară, București, 1969, pag. 239.
5 HAȘDEU TITUS, Memoriu cuprinzînd scurt istoric asupra luptelor de la 23 August 1944 și următoarele zile în sectorul de la Dobolii pentru apărarea Brașovului (lucrare în curs).
6 CORNELIA ALBU, Bateria albastră, Cumidava, III, Brașov, 1969, pag. 63.
7 TITUS HAȘDEU, op. cit.
8 Ibidem.
9 Ibidem.
10 NICOLAE CEAUȘESCU, Cuvîntare la adunarea festivă cu prilejul celei de-a 25-a aniversări a instaurării guvernului democratic de la 6 martie 1945.
11 Népi Egység din 2 noiembrie 1944.
12 Népi Egység din 3 decembrie 1944.
13 Népi Egység din 6 februarie 1945.
14 Népi Egység din 7 martie 1945.
15 Arhivele Statului, Sfîntu Gheorghe, Fondul Prefecturii Județului Trei Scaune, dosar 113/1944, Seria II.
16 Arhivele Statului, Sfîntu Gheorghe, Fondul Prefecturii Județului Trei Scaune, dosar 206/1944.
17 Népi Egység din 28 octombrie 1944.
18 Népi Egység din 8 martie 1945.
19 Népi Egység din 8 iunie 1945.
20 Népi Egység din 13 noiembrie 1945.
21 Népi Egység din 3 decembrie 1944.
22 Népi Egység din 3 decembrie 1944.
23 Népi Egység din 28 aprilie 1945.
24 Scînteia din 26 septembrie 1944.
25 Arhivele Statului, Sfîntu Gheorghe, Fondul Prefecturii Județului Trei Scaune, Dosar 206/1944.
26 Arhivele Statului, Sfîntu Gheorghe, Fondul Prefecturii Județului Trei Scaune, nr. 2177/1945.
27 Arhivele Statului, Sfîntu Gheorghe, Fondul Prefecturii Județului Trei Scaune, — Adresa Notariatului Comunei Chichiș către Prefectura Județului Trei Scaune.
28 Arhivele Statului, Sfîntu Gheorghe, Fondul Prefecturii Județului Trei Scaune, — Adresa Notariatului din Comolău către Prefectura Județului Trei Scaune, 4 martie 1945.
29 Arhivele Statului, Sfîntu Gheorghe, Fondul Prefecturii Județului Trei Scaune, — Adresa Notariatului din Bicsad către Prefectura Județului Trei Scaune, 9 martie 1945.
30 Arhivele Statului, Sfîntu Gheorghe, Fondul Prefecturii Județului Trei Scaune, — Adresa Notariatului din Micloșoara către Prefectura Județului Trei Scaune, 7 martie 1945.

VECHI OBICEIURI JURIDICE ÎN DEPRESIUNEA BUZAELOR
(a doua jumătate a secolului al XIX-lea — începutul secolului XX)

L. MARCU și V. NEGOȚ

Vechile localități din depresiunea Buzăului au cunoscut de-a lungul veacurilor o dezvoltare proprie care le-a permis să se constituie într-o unitate etnografică (subzonă) aparte, cu trăsături bine distincte, fapt ce și-a pus amprenta și asupra vechilor obiceiuri juridice păstrate pînă aproape de mijlocul secolului nostru [1].

În timp ce superstițiile și prejudecățile datau din vremurile cînd omul se temea de forțele naturii și era copleșit de asuprirea claselor dominante, obiceiurile strîns legate de viața materială a oamenilor, de munca lor dusă zi de zi pentru cîștigarea mijloacelor de trai și pentru ridicarea pe o treaptă mai înaltă spre progres și civilizație, prezentau un cu totul alt caracter. În ansamblul lor, aceste obiceiuri — și în special cele juridce, înzestrate cu o sancțiune punitivă prestabilită — reprezentau **un minim de norme de conduită,** fără de care o societate omenească, oricît de elementar oganizată, nu poate exista [2].

În general bătrînii înțelegeau prin obicei „năravurile pe care le aveau oamenii, mai ales cele rele". Dar ca **obiceiuri bune**, și nu ca năravuri, au considerat vechile tradiții pe care le respectau mai mult : „(Inf. S. T., 82 ani Vama Buzăului 1973). **Să nu înșeli pe nimeni ;** al tău nu-l lăsa și al altuia nu-l lua pe nedrept. Toți trebuie să mîncăm și toți trebuie să trăim. Să nu treacă nimeni hotarul la mine și nici eu la el" ; „(Inf. I. B., 75 ani, Vama Buzăului 1973). **Omul să fie cinstit e lucru mare :** să-și plătească la timp datoriile, să nu înșele, să nu fure, să nu se îmbete și să nu se bată cu nimeni, altfel merită să fie disprețuit și pedepsit" [3].

În ceea ce privește vechea **organizare,** satele din depresiunea Buzaelor au fost pînă în anul 1653 așezări de oameni liberi, devenind apoi **iobagi,** sub stăpînirea nobililor din familiile Beldi și Mikeș [4]. Astfel de stăpîni de care își amintesc și astăzi oamenii bătrîni, au mai fost grofii Akoș și Francisc Beldi, Paula și Koloman Beldi, Ion Nemeș și Koloman Mikeș din Ozun. Dar cei mai rău văzuți au fost Albert și Tivodor Beldi : („Inf. I. B., 75 ani, Vama Buzăului, 1973). Oamenii în bătrîni erau foarte necăjiți din

cauza **stăpînilor** și au avut foarte mult de suferit : Nu se veseleau ca acum, **erau foarte serioși și hotărîți să lupte pentru pămînt și libertate.** Primarii de atunci nu cereau sfatul oamenilor din sat, ci **făceau totul numai din porunca grofilor** și cu ajutorul jandarmilor. Din această cauză **satul îi ura de moarte**" [5].

Mai mare în sat era **primarul,** care urma întocmai dispozițiile primite de la stăpîni. Peste satele din această regiune ajunsese primar, înainte de primul război mondial, un fost jandarm de la vama financiară, pe nume Iosif Kolozsy : „(Inf. I. B., 75 ani, Vama Buzăului, 1973). Cel mai bogat om din sat ajunsese **primarul Koloszy,** apoi **popa** David Coman, care era din Bicfalău și fusese mai întîi catolic, apoi s-a dat în legea noastră. Era un popă chel și spîn, lacom tare și lua tot ce găsea. Fără ferdela de porumb nu boteza copilul nimănui. Grofului, tatăl meu, care avea zece copii în viață, trebuia să-i ducă fînul pînă la Budila și pe drum n-avea voie să dea la boi de mîncare din fînul grofului, ci trebuia să dea fîn de la el dintr-un străjac".

Sașii din Prejmer erau și ei **proprietari** peste Sarmal și Acriș, iar cei din Bod **închiriau** lunca Buzăelului de la orașul Brașov unde aduceau să se pască bivoli, de care țăranii buzoieni aveau mare frică.

Satul cuprindea în vechime numai centrul comunei de astăzi unde trăiau oamenii mai înstăriți și conducătorii. **Cătune** erau cîteva gospodării mai mici în Dălghiu așezat în Vama de sus, apoi Buzăelul care astăzi e cît un sat mare și Agrișul, puțin mai departe și foarte lung, înșirat de la Sarmal pînă la Brădet. Cele mai vechi așezări din Vamă se zice că au fost pe un deal la Stăvărăști, nume rămas de la Niță al Stăvărului, care înseamnă ciurdar de vite și herghelie de cai, „stavără".

Colibe făceau numai cei care lucrau la pădure, din cîțiva pari bătuți în pămînt și îngrădiți cu nuiele, peste care băteau pămînt galben, iar acoperișul era făcut din crengi cu frunze multe.

Sălaș aveau cei care lucrau în pădure și care nu era altceva decît un adăpost de ploaie și frig [6].

Fiecare sat sau cătun avea un „cap" de unde începea sau se sfîrșea, fără să aibă însă o poartă de intrare, cum aveau satele săsești și orașele mari, în care nu se putea intra fără să se plătească vamă. Obiceiul acesta de a plăti cînd intri într-un oraș o taxă, rămăsese la Brașov pînă după 1920, pentru cei care veneau cu lemne de foc să le vîndă sau chiar cu căruța goală, dacă erau de la țară. Postul de vamă era aproape de fostul regiment 89 pe unde trecea canalul Timișului și unde era fabrica de postav Scherg [7].

Satele nu aveau ulițe prea multe în vechime : „(Inf. G. B., 80 ani, Întorsura Buzăului, 1974). Fiecare om din sat avea o casă la drum, din care intra în curte printr-o poartă făcută din lăturoaie de fag, peste care putea sări oricine. De la o casă la alta erau **garduri din pari și nuiele, ca să oprească vitele cînd veneau de la pășune, ca să nu intre prin grădini ori arături.** Acum vedeți că este cu totul altfel. Porți mari ca ale sașilor și garduri de scînduri împrejmuiesc fiecare gospodărie, că nu mai știi ce se petrece dincolo de ele" [8].

Paza în comună era asigurată de jandarmi plătiți de stat : „(Inf. I. M., 91 ani, Vama Buzăului, 1973). Cînd eram copil, acum vreo optzeci de

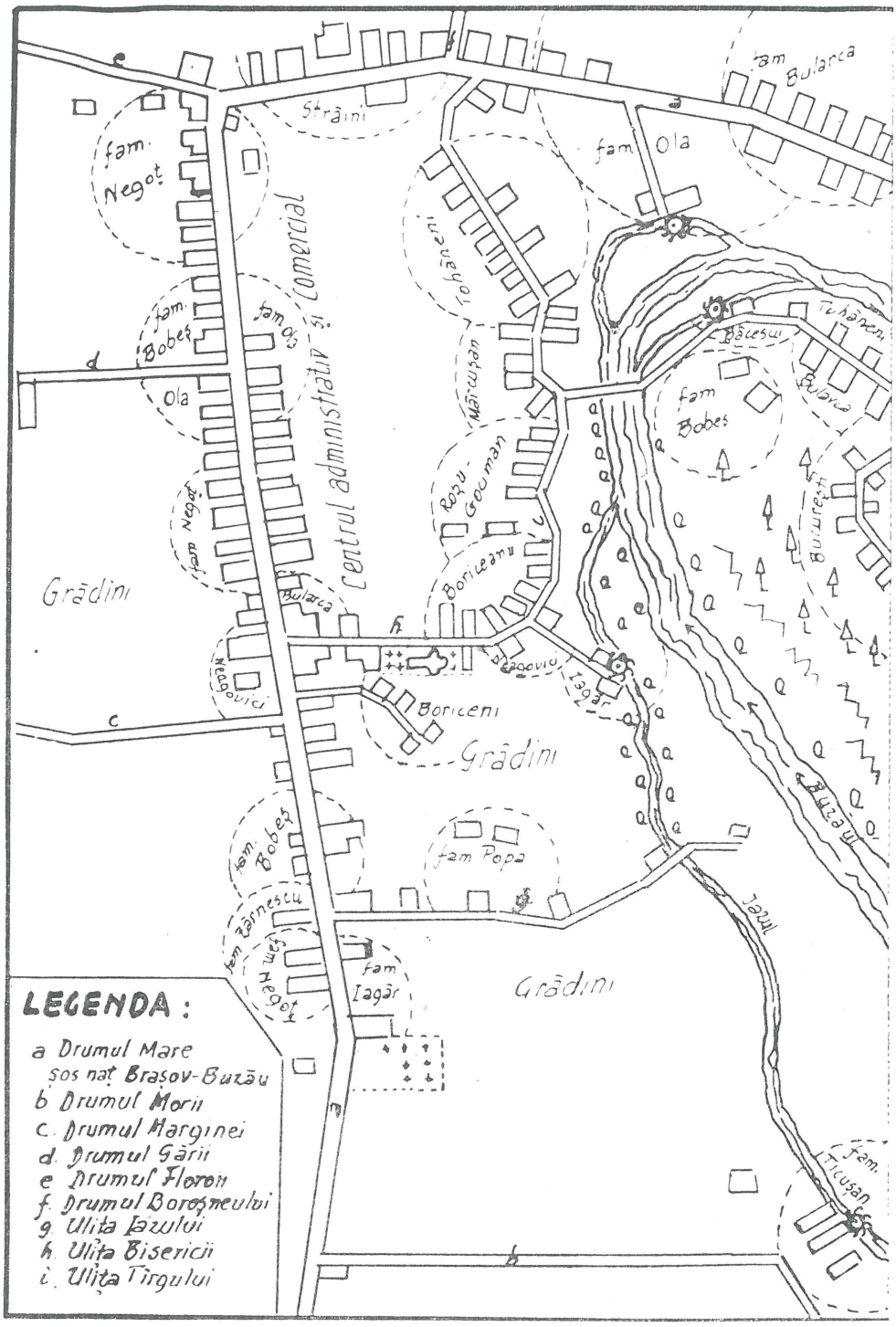

Planșa I. Centrul comunei Întorsura Buzăului cu principalele familii (prima jumătate a secolului XX).

ani, cei de care ne temeam mai mult erau **jandarmii** unguri cu pene verzi de cocoș la pălărie. Cînd apăreau pe drum, fugeam toți în casă și nu mai ieșeam multă vreme afară. Ei țineau ordinea în sat, să nu se bată feciorii la joc, oamenii să nu vorbească românește pe drum, să-și plătească dările către stat și datoriile către comună și grofi. Satul avea **posturi de jandarmi și grăniceri** pe Valea Dracului, pe Valea Fetii și la Podul Tătarului. Înainte era o **cetate** pe dealul Calvariei, dar acum sînt numai cîteva ruine și un șanț în care era apă" [9].

Cetele de feciori aveau în trecut o organizare proprie care marca caracterul lor de vîrstă și sex [10]. De Sf. Nicolae se adunau feciorii la o cîrciumă și alegeau **vătafii** pentru „zoritul" de Crăciun. Cetele de feciori **colindau** de dimineața pînă seara tot satul, începînd din Capul vămii, cu cîteva case ale cătunului Dălghiu, pînă la Buzăel, dincolo de apă și prinzîndu-i noaptea în Acriș.

Serbări la care să ia parte numai bărbații sau numai femeile nu sînt amintite. O importanță deosebită avea „Sîntila", după modelul mocanilor săceleni : „(Inf. I. M., 91 ani, Vama Buzăului, 1973). Se obișnuia ca de Sîntile să **coboare ciobanii de la munte, ca să petreacă** cu fetele și feciorii din sat. Ciobanii erau angajați ai mocanilor din Săcele, ca Ion Clinciu-Baldîr, Medianu, Șeitan și alții . . . **Veneau la joc și fetele și nevestele** ; fără ele nu se începea jocul" [11].

În ceea ce privește vechiul **sistem de măsurători,** pentru **lungime** se folosea cotul care avea cam 62 cm. Pentru **greutate,** fiind aproape de granița românească, cunoșteau ocaua, cam un kgr și un sfert și „puntul" reprezentînd $^1/_2$ dintr-un kgr. Pentru **măsurarea lemnelor** din pădure erau stînjenul, egal cu doi metri în înălțime și 2 metri în lungime. O blană de lemn de foc aveau un metru lungime. Pentru grosime era tot cotul" [12].

Timpul zilei de lucru nu era împărțit în ceasuri : „(Inf. C. P., 76 ani, Vama Buzăului, 1973). Oamenii se sculau cum se **crăpa de ziuă** și lucrau nemîncați pînă la **prînzul mic,** în jur de ora 8, apoi venea **prînzul mare** pe la ora 10, **amiaza** la 12, **vecernia** pe la ora 16, cînd mîncau de ojină și cînd mai erau „două sulițe" pe cer pînă la **asfințitul** soarelui trăgeau tare la coasă ori la strînsul fînului ca să nu-i apuce **noaptea**" [13].

Fiindcă oamenii nu știau carte, în vechime socotelile se țineau pe **răboj :** vremea plecării oilor la stînă sau alte lucruri ce trebuiau ținute minte. Răbojul era un băț cojit și bine netezit, pe care se făceau crestături cu briceagul, atîtea cît era numărul de oi sau alte lucruri predate cuiva : „(Inf. I. P., 73 ani, Vama Buzăului, 1973). **Un băț** îl ținea ciobanul, iar **altul** proprietarul oilor, ca să nu se poată face schimbări fără știrea celuilalt. Pe răboj **se cresta** în afară de **numărul oilor** și **cantitatea de brînză** dată de cioban" [14].

În ceea ce privește **măsuratul laptelui,** ciobanii cunoșteau fiecare oaie, cam cîte vedre de lapte puteau da într-o vară și măsurătoarea o făceau cînd treceau oile la muls prin **strungă** [15].

Statutul personal era marcat printr-o serie de semne exterioare, vestminte, nume etc. Astfel în trecut numai fetele umblau cu capul gol vara. Cînd timpul se răcea umblau și ele cu basmale („cîrpe") pe cap, dar

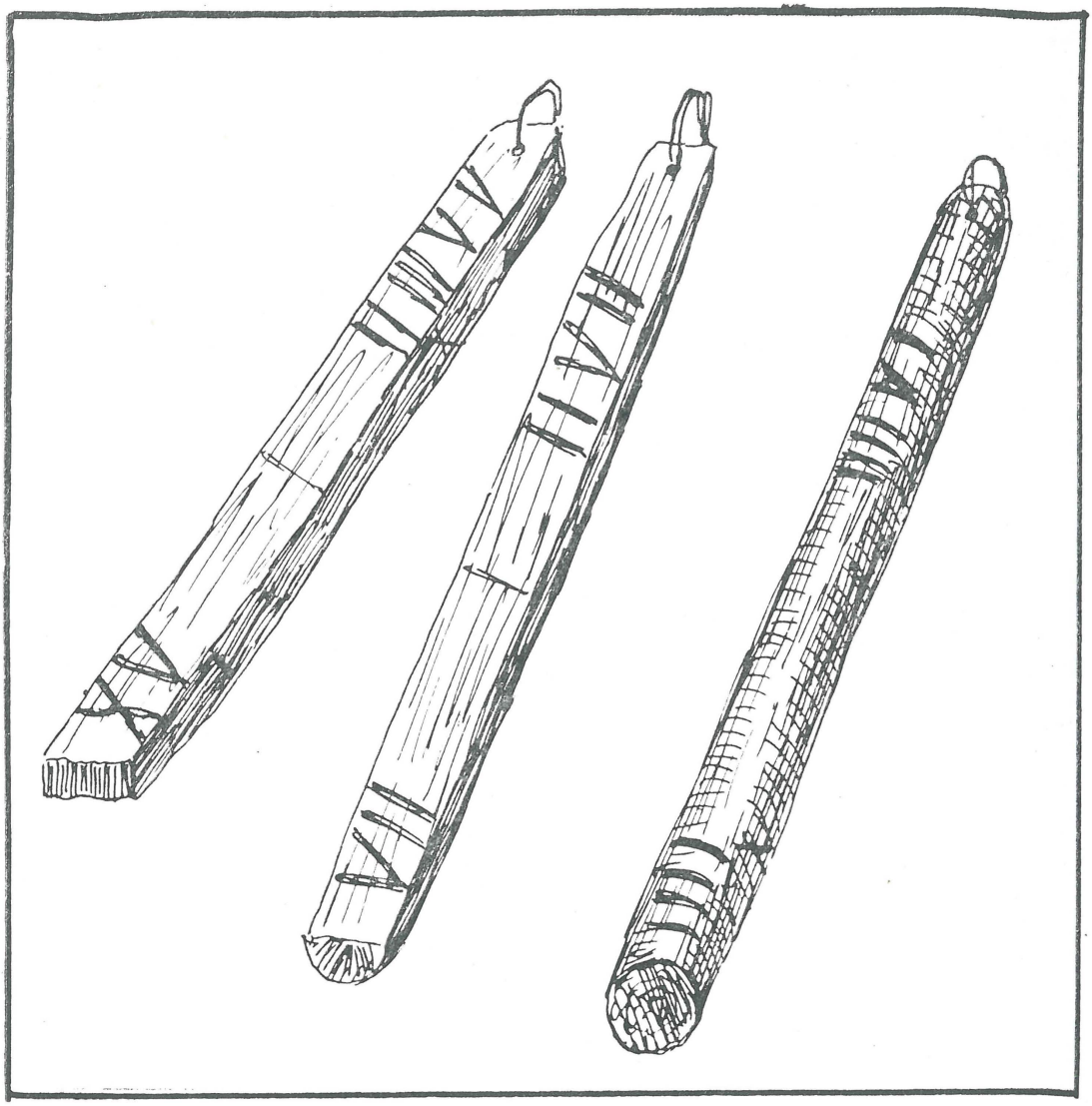

Planșa II. Răboaje folosite pentru ținerea socotelilor
(a doua jumătate a secolului XIX — începutul sec. XX)

purtau **cîrpe** mai înflorate și mai deschise la culoare : „(Inf. C. P., 76 ani, Vama Buzăului, 1973). Cele măritate aveau **cîrpe mai închise,** iar cele bătrîne purtau **cîrpe negre.** Fetele după ce se măritau, purtau o cîrpă neagră cu buline numită „gimbir". **Această cîrpă era semnul că a devenit nevastă** și o purta mai ales duminica sub altă cîrpă. Cu cîrpe și haine de culoare închisă umblau femeile bătrîne" [16].

În ceea ce privește **numele,** pe lîngă cel de botez și de familie — de dată mai recentă — existau și porecle după anumite defecte fizice sau morale : „(Inf. I. M., 91 ani, Vama Buzăului, 1973). Oamenii după înfățișarea pe care o au și după anumite obiceiuri deprinse, în afară de numele

oficial cunoscut, mai primeau diferite **porecle,** cu care erau mai bine deosebiți. Așa la noi, lui Gheorghe Milu oamenii îi mai zic și **Dihorul,** alt Gh. Milu îi zice **Puțugaș,** iar lui Gheorghe Drăgan îi mai spun **Grebluță,** fiindcă înjura mereu de greblă. Lui Gh. Păcuraru îi zic **Lincău,** iar Ion Borda fiindcă la toată vorba zicea taică, a rămas cu porecla de **Taică**" [17].

Numele de familie era mai rar folosit, de obicei fiind utilizat cel de botez însoțit de prenumele tatălui : „(Inf. I. B., 75 ani, Vama Buzăului, 1973). Între ei oamenii se agrăesc mai mult cu numele de botez, **adăugîndu-l și pe cel al tatălui.** Așa de exemplu erau bine cunoscuți la Întorsură : Ionică Iagăr din capul satului, dar nu sub acest nume ci după porecla de **Niță al lui Ioanci** sau **Niță al lui Ion** (Ola) ori **Gheorghiță al Trutului** (Boriceanu) ori **Ana lui Irimiță, Frusina dascălului** (Zaharie), **Iosif al dascălului** (Neagorici) **Vasile al Iegărașului, Niță al Cîrstii** etc." [18].

Numele se luau în toate cazurile după tată, cu excepția copiilor din flori care purtau numele mamei. Au fost cazuri însă, cunoscute tot la Vama Buzăului, cînd unii locuitori, în diverse împrejurări **și-au schimbat numele.** Așa Ion Bularca și-a schimbat numele în Brasai Ianoș ca să poată fi „strajomeșter" în timpul regimului austro-ungar, în timp ce Iosif Fazakas și-a schimbat numele în Olaru așa cum de fapt îl chema înainte. Numele de botez nu se schimbau, dar căpătau **diminutive.** Așa numele de Ion, devine Ionică, Nică, Niță ; Gheorghe devine și el Ghiță, Gheorghiță, Gică, Gigi ; Neculae devine Nicu, Culiță, Neculăiță, Lae, etc. La fete, Maria devine Mărioara, Mariți, Maruțica ; Elisabeta devine Lisaveta, Veta, Vetuța, ș.a.m.d.

Legăturile de rudenie erau foarte strînse. În linie directă, un neam în viață putea avea **strămoși, moși** sau **bunici, părinți, copii, nepoți** și **strănepoți.** În linie colaterală avea **unchi, mătuși, veri, verișoare, nepoți de veri** și **strănepoți.** Părinții copiilor căsătoriți își zic între ei **cuscri,** feciorul adus de fată în casă este **ginerele,** iar fata adusă de fecior la părinți este **noră** sau nuroră. Frații ginerelui sau nurorii se numesc între ei **cumnați** sau **cumnate.** Părinții devin **socri** pentru ginere sau noră.

Terminologia de rudenie marca deci și în cazul familiei buzoiene caracterul ei simplu, de „familie butuc" **(famille souche),** caracter comun tuturor vechilor așezări românești [19].

În trecut, oamenii aveau **copii** mulți, fiind considerați ca un dar al divinității și un sprijin la bătrînețe : „(Inf. G. B., 74 ani, Vama Buzăului, 1973). Cu un singur lucru însă nu ne putem împăca ; de ce tinerii de astăzi cînd se căsătoresc nu vor să aibă copii mulți, așa cum se obișnuia pe vremuri ? . . . Aici în Vamă putem da ca exemplu cîteva familii de țărani, care măcar că nu erau bogați, au avut în schimb cîte-o **casă de copii : Ion** Piri, au fost **12 copii** din care trăiesc și azi 9 ; Ion Bordaș au fost **11 copii** din care trăiesc 9 ; Sofron Teleanu au fost **12 frați,** dar a rămas singur la 81 de ani ; Gheorghe Chiriță a avut **18 copii ;** Gheorghe Aermeanu a avut **14 copii ;** Gheorghe Preda a avut și el **13 copii,** iar celălalt Ion Bordaș au fost **13 frați** din care mai sînt doi în Dălghiu" [20].

Solidaritatea între rude era puternică, la nevoie intervenind tot neamul pentru ajutorare sau apărare : „(Inf. G. I., 80 de ani, Întorsura

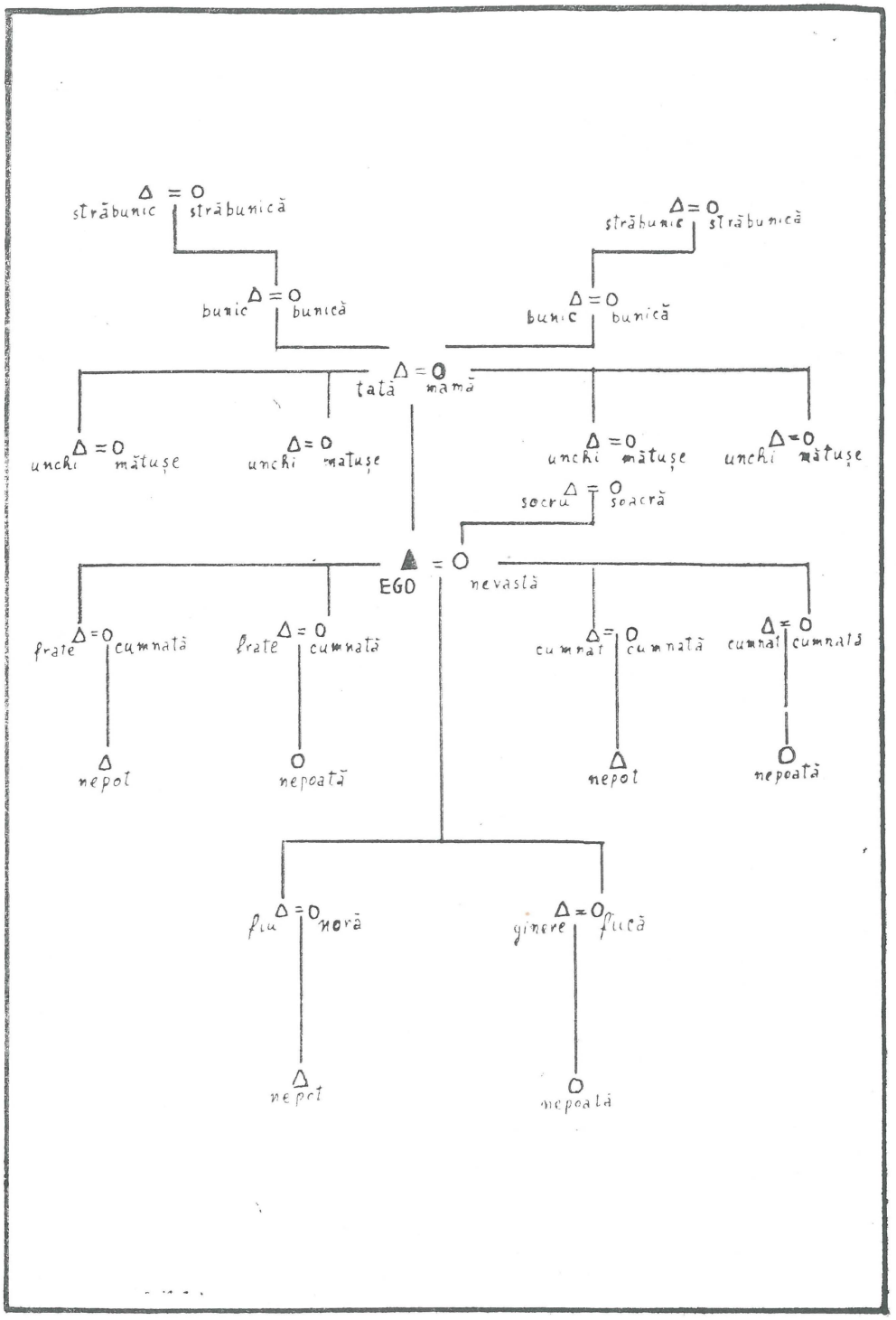

Planșa III. Terminologie de rudenie folosită în depresiunea Buzaelor (prima jumătate a sec. XX).

Buzăului, 1974). Pe vremuri cînd cineva lovea pe careva dintr-o familie, **toți săreau să-l apere și să-l răzbune,** chiar dacă cel lovit nu avea dreptate. **Își făceau singuri legea, că așa era pe atunci . . .** În cazuri grele, de necazuri, de moarte, **se adunau toate neamurile** și făceau sfat de familie. La fel se adunau și cînd era vorba de petreceri, zile onomastice, sărbători sau căsătorie . . . Toate neamurile se **cunoșteau în astfel de ocazii și nu erau diferențe între bogați și săraci,** că toți erau cam pe aceeași treaptă" [21].

Cînd copiii mici rămîneau orfani de ambii părinți, atunci se aduna sfatul de familie (unchi, mătuși sau bunici) și alegeau un „titore" **(tutor)** ; de obicei alegeau pe unul mai cu stare și cu copii puțini ca să-i poată crește pe orfani. Un tutore bun trebuia să aibă grijă de orfani ca și de copiii lui, să-i hrănească, să-i îmbrace și să le dea educație și o meserie bună.

Între frați exista un fel de **ierarhie.** Într-o casă cu copii mulți, fratele cel mai mare era „nenea" pentru cei mai mici sau „leliță" dacă era fată. În lipsa părinților, fratele sau sora cea mai mare avea grijă de copiii rămași singuri acasă.

În subzona Buzae era obiceiul ca doi feciori — prieteni buni din copilărie — să se prindă „fîrtați" sau frați de cruce, iar fetele să se facă „surate" : „(Inf. G. B., 80 ani, Întorsura Buzăului, 1974). Aceste legăminte se făceau cu colac și lumînări aprinse, considerîndu-se de aici în colo **mai buni ca frații adevărați ; ei** se **apărau și ajutau** unul pe altul în toate împrejurările grele. La fel și fetele se prindeau surate cu păpuși din colac și **rămîneau surori bune** pentru toată viața. **Înfrățiri** între feciori și fete nu s-au pomenit prin părțile noastre, dar fratele unei fete îi spunea celeilalte prietene, tot surată și era considerat de aceasta **ca un frate cu care de multe ori nici nu mai avea voie să se căsătorească,** dacă s-ar fi iubit, deși legea nu s-ar fi opus, dar **așa era obiceiul din bătrîni"** [22].

Căsătorii între nevîrstnici nu se obișnuiau. În trecut un fecior nu se căsătorea înainte de a-și face armata și era considerat **major** numai la 21 ani, nu la 18 ani. Fetele puteau fi mai tinere și dacă erau bine dezvoltate se puteau mărita chiar sub 16 ani : „(Inf. S. T., 82 ani, Vama Buzăului, 1973). Căsătoriile cele mai bune erau cînd amîndoi tinerii **erau copți la minte,** feciorul cel puțin 24 de ani, iar fata 19—20 de ani. Nu e bine ca bărbatul să fie prea în vîrstă față de femeie, dar nici mai tînăr decît ea. Se întîmpla însă, ca în cazuri de interese de familie sau interese materiale, fata să se mărite cu oameni bătrîni, iar băiatul cu femei în vîrstă. Și azi se întîmplă cazuri din acestea, dar mai rar, că averea nu mai este o condiție care să-i oblige pe tinerii de astăzi la legături nepotrivite cu vîrsta și judecata lor" [23].

Nu se obișnuiau nici căsătorii între rude apropiate, cum ar fi verii primari, unchi și nepoate, fiindcă — așa cum spun oamenii — nici la animale nu era voie să se amestece sîngele rudelor de aproape.

În trecut, căsătoriile se făceau de regulă numai **cu persoane din satele** din regiune ; rar un fecior de țăran lua o fată din alte părți. Cînd se însura un fecior cu o fată din alt sat, atunci flăcăii din satul fetii **legau drumul** la ieșire și îl obligau pe mire **să facă cinste** cu băutură ; s-au întîm-

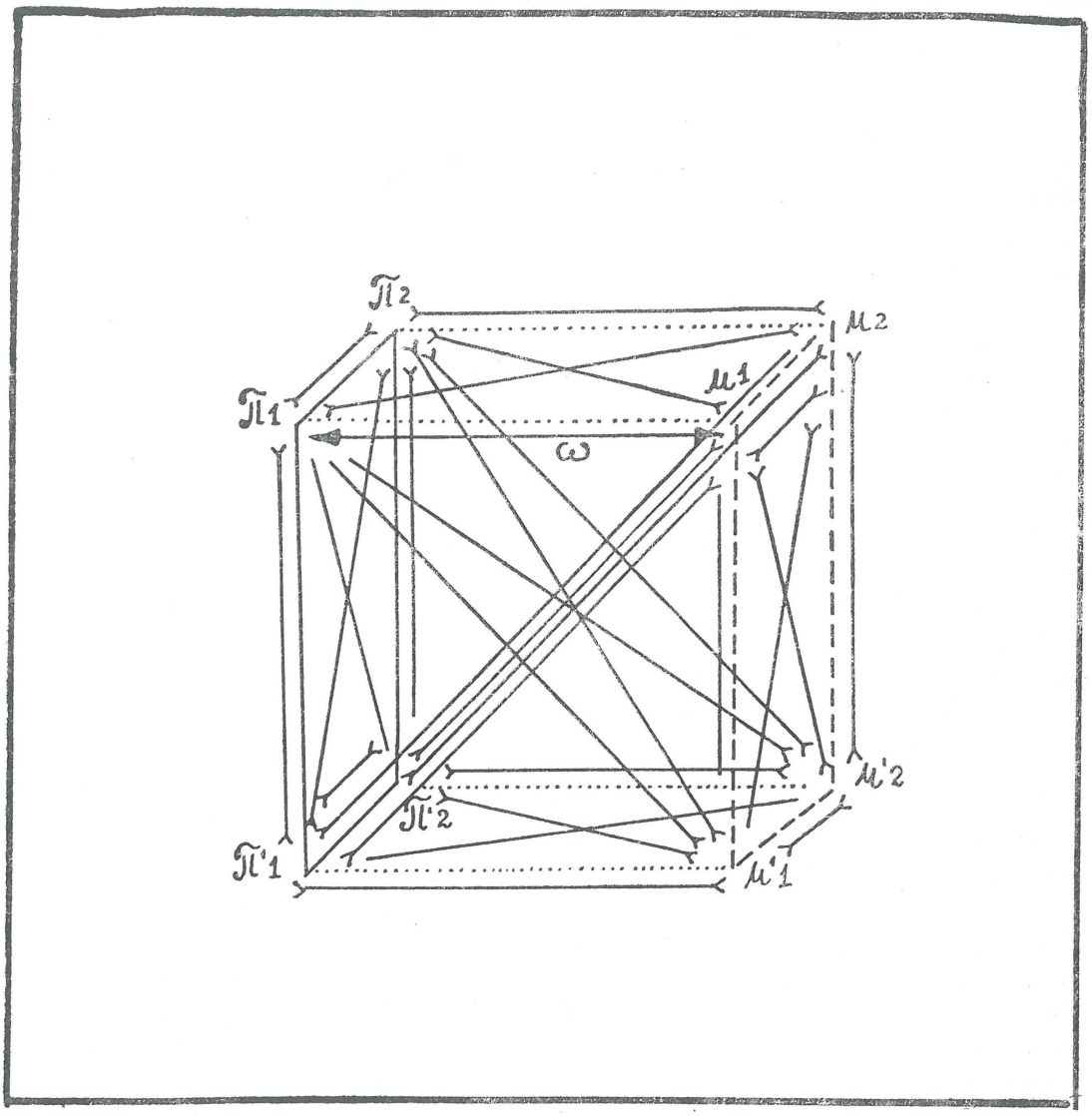

Planșa IV. Schema raportului dintre căsătorie și rudenie (π — linia paternă ; μ — ωlegătura conjugală ; ←—→ căsătorii admise ; >—< căsătorii neadmise).

plat și cazuri de încăierări, fiindcă mirele nu a vrut să le dea bani și a fost nevoie de intervenția jandarmilor ca să facă ordine.

Căsătorii între doi frați cu două surori nu erau practicate, însă e cunoscut un caz de „sororat", probabil după modelul „șogoratului" maghiar, fapt dezaprobat de obște : „(Inf. I. P., 73 ani, Vama Buzăului, 1973). S-a întîmplat ca unul care s-a căsătorit să-i moară nevasta și atunci, din interese materiale, **s-a unit cu sora moartei,** ca să-i cuprindă și partea ei de avere. Oameni din aceștia mai bine ar rămîne necăsătoriți, că **nu au în ei omenie . . .**" [24].

Căsătoria era socotită o **instituție obligatorie,** cu o justificare naturală, îndeobște admisă : „(Inf. I. P., 73 ani, Vama Buzăului, 1973). În satele

noastre nu se cunosc însă **prea mulţi burlaci** . . . Viaţa unui om, capabil de a munci şi judeca, **nu poate fi împlinită dacă el nu se căsătoreşte, şi dacă nu face copii,** care sînt **prelungirea vieţii lui** pe pămînt. Acesta este **rostul căsătoriei,** ca omul să nu trăiască singur“ [25].

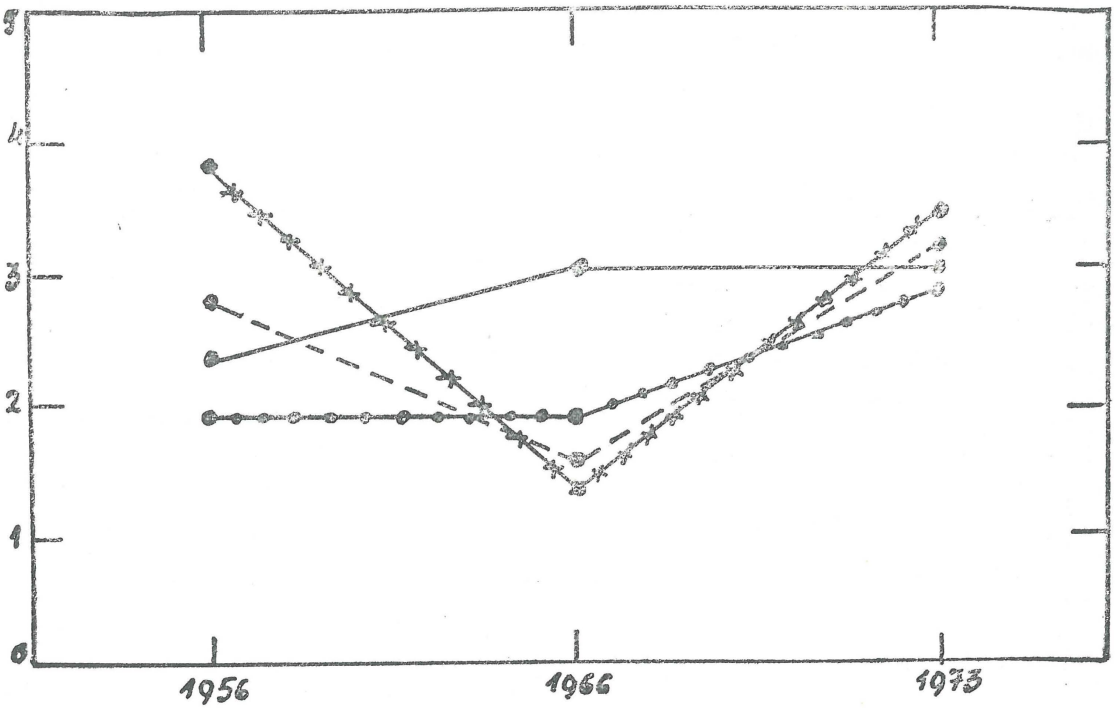

Planşa V. Evoluţia raportului dintre numărul naşterilor şi al căsătoriilor din depresiunea Buzaelor : ——— Întorsura Buzăului ; — — — Sita Buzăului ; .—.—. Barcani ; x-x-x Vama Buzăului.

Ca atare, căsătoriile fără copii sînt privite defavorabil şi uneori se recurge la mijloace ocolite pentru a avea urmaşi : „(Inf. I. B., 75 ani, Vama Buzăului, 1973). Despre căsniciile fără copii, noi spunem că cel puţin unul din căsătoriţi a fost sterp. La noi a fost un caz cînd nevasta văzînd că nu poate face copii, **s-a înţeles cu bărbatul ei** ca acesta să facă un copil cu slujnica. După ce slujnica a născut, **i-a luat copilul şi l-a înfiat.** Dar bărbat, care s-o lase pe nevastă-sa să trăiască cu altul ca să-i facă copii, cu ştirea lui, nu cunoaştem nici un caz. Aşa pe ascuns, fără să aibă cunoştinţă bărbatul său, cine poate să ştie . . .“ [26].

Avorturile nu erau practicate decît excepţional şi chiar atunci dezaprobate : „(Inf. G. B., 80 ani, Întorsura Buzăului, 1974). Cînd într-o căsnicie însă, veneau copii prea des, femeia mai intervenea pe la babe ca să **lepede fătul** înainte de vreme, cu tot felul de leacuri, care de multe ori punea în primejdie sănătatea şi viaţa mamei. Noi credem că **nu era sănătos acest obicei** şi e bine că astăzi legea opreşte avortul şi pedepseşte aspru pe cei care-l provoacă, chiar şi pe mamă“ [27].

Adopțiunea era practicată în trecut atunci cînd cineva nu putea să aibă copiii săi proprii : „(Inf. G. B., 74 ani, Vama Buzăului, 1973). Se hotărau atunci **să înfieze copii străini,** adică să-i ia de suflet. Astfel de copii se alegeau mai ales **din același neam,** copii rămași orfani sau prea mulți la o familie de oameni săraci. Dacă nu găseau copii din neamul lor, luau de suflet copii din familii străine, tot cu condiții sociale slabe. Astfel G. T. a luat o fetiță străină sub un an. Sora lui G. B. a luat o străină de 1-2 ani" [28].

În vechime, tinerii nu se puteau căsători fără **consimțămîntul părinților.** Era și o zicală în această privință : „Cine n-ascultă părinții, trage necazul cu dinții" : (Inf. S. T., 82 ani, Vama Buzăului, 1973). Eu am luat o nevastă cu cinci copii, fără nici o avere. Cu nevasta aceasta n-am avut copii. Eu i-am crescut copiii, și le-am dat tot ce am avut. Pînă la urmă tot ei m-au dat în judecată că nu le-am dat destul. De două ori **„s-a rupt legea"** și acum așteaptă pronunțarea" [29].

Înainte de căsătorie, tinerii făceau mai întîi **logodna** și apoi anunțurile la primărie. Dacă nimeni din părți nu strică logodna și nu era nici o reclamație de nici o parte, atunci după două-trei săptămîni se făceau pregătirile pentru nuntă. Tinerii nu aveau voie să trăiască înainte de cununie — cel puțin nu știa lumea — și **purtau semn că sînt logodiți :** Flăcăul logodit purta la pălărie sau pe căciulă **flori roșii** ce se vindeau special în prăvălii, iar fetele logodite **fundă roșie** în cosițe.

Idealul într-o căsătorie pentru mireasă era ca mirele să fie înalt, voinic și frumos, să fie harnic și bogat, iar la joc să fie în fruntea feciorilor. Mirele dorea ca mireasa lui să fie deșteaptă, harnică și ca ruptă din soare. Dacă avea și zestre bună era și mai mulțumit. O mireasă pe care ginerele o găsea că nu a fost fecioară, era izgonită a doua zi și se rupeau toate foile de căsătorie.

Copiii nelegitimi erau rari și tratați cu înțelegere : „(Inf. G. B., 80 ani, Întorsura Buzăului, 1974). Se mai întîmplă însă și pe vremea noastră nu numai a bunicilor noștri, ca fetele prinse prea tare în vraja dragostei, să facă copii înainte de căsătorie. Lumea în batjocură le zicea **bitangi,** dar ei săracii **n-aveau nici o vină** că mă-sa i-a făcut **din flori.** Dacă feciorul era cinstit, se căsătorea pînă la urmă cu fata, **ca să nu rămîie de rîsul lumii . . .** În cele mai multe cazuri, **de teama gurii satului,** tinerii se căsătoreau și toată zarva se uita" [30].

De obicei, într-o casă cu mai mulți copii, se respecta **rîndul la căsătorie,** mai întîi cei mai mari, dar cînd era vorba de fete, acestea se măritau mai devreme. Un fecior dacă se **însura** la 27—28 de ani încă nu era socotit bătrîn, dar o fată, cînd trecea de 20 de ani începea să fie considerată mai puțin tînără și o zoreau să se mărite.

Zestrea era dată atît la fete cît și la **băieți, într-o** proporție echitabilă. după cum cădeau la învoială părinții : „(Inf. C. P., 76 ani, Vama Buzăului, 1973). Se dădea cît putea omul. **Fetele** primeau de obicei ca **zestre** o pereche de boi, **băieții** primeau cai, apoi o vacă cu lapte, uneori și oi. Dacă fata mergea la casa soțului, atunci în carul cu boi încărca toate acareturile ca : pat, masă, scaune, străjac, lepedee, perine, plapumă ori un strai țesut în casă, și hăineturi ca să aibă ce îmbrăca mai multă vreme. **Feciorul** dacă

era mai bogat primea o pereche de cai, uneori o pereche de junci și hainele pe care le avea. Fata dacă avea părinți bogați, primea și cîteva jugăre de pămînt (chiar și 10 dacă era singură la părinți). Dacă era singură, atunci ea moștenea și casa, iar ginerele trebuia să vină să stea cu socrii" [31].

Frații mai mari chiar dacă se căsătoreau rămîneau **capi de familie** în cazul în care frații și surorile mai mici rămîneau de timpuriu fără părinți, deoarece **„așa cerea omenia și obiceiurile vechi"** (inf. I. B., 75 ani, Vama Buzăului, 1973). Ei conduceau gospodăria copiilor rămași orfani, munceau împreună și aveau grijă de ei pînă se făceau mari.

Zestrea era proprietate comună a ambilor soți **„că numai așa** putea fi înțelegere bună" : „(Inf. I. P., 73 ani, Vama Buzăului, 1973). Cel care **poruncea însă în casă trebuia să fie bărbatul,** că așa-i cu cale, dar și femeia care-i deșteaptă știe să se descurce, nu-l lasă pe bărbat să-i cheltuiască zestrea, dacă nu-i cuminte. Un bărbat cheltuitor, cu năravuri rele, bețiv, și desfrînat poate distruge o căsnicie, dacă nu are o femeie energică, altfel se ticăloșesc amîndoi și ajung la sapă de lemn" [32].

De obicei ginerele se împacă mai ușor cu părinții fetei, decît nora cu soacra. Totuși nici „ginerele în casă" nu era totdeauna bine privit : „(Inf. C. P., 76 ani, Vama Buzăului, 1973). Unui ginere care venea în casa miresei și nu avea nici un fel de avere, în cazuri de ceartă **i se adresau cuvinte grele** ca „golanule", „mațe fripte", „coldușule" etc. De aceea **nu e bine ca cineva să umble prea mult după avere, dacă el** nu-și poate ține singur nevasta" [33]. În unele cazuri fetele erau **furate,** ceea ce însemna renunțarea la zestre : „(Inf. G. B., 74 ani, Vama Buzăului, 1973). S-au furat, dar rar. Azi nu se mai întîmplă fapte de acestea, lumea s-a mai civilizat și legea îi pedepsește ca pentru orice hoție. Atunci nu se pedepseau, că de cele mai multe ori **se căsătoreau mai tîrziu** cu voia tuturor" [34].

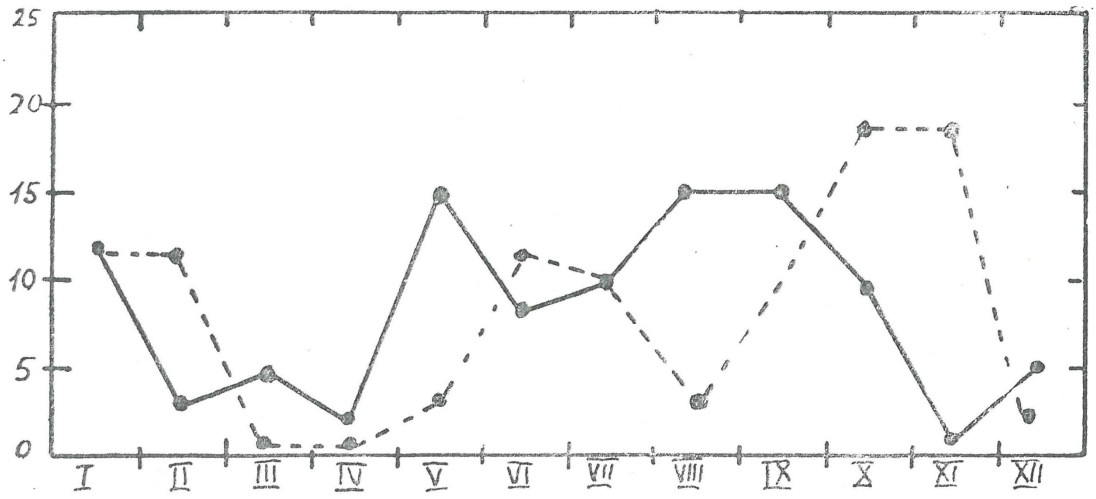

Planșa VI. Lunile de căsătorie, comparativ cu anii 1938 (. . . .) și 1973 (———) în comuna Barcani.

Nunţile se făceau în anumite zile, de obicei duminica şi niciodată în timpul posturilor de peste an. Ele aveau un pronunţat caracter laic, avînd ca scop să introducă pe tinerii căsătoriţi în comunitatea vicinală şi ca atare era o adevărată sărbătoare în sat, prilej ca sătenii să ajute la formarea noii familii, de aceea toate nunţile se făceau **cu dar** la casa mirelui ; mîncarea era dată de părinţii tinerilor, nuntaşii aducînd ca daruri bani şi diferite obiecte necesare în gospodărie.

După căsătorie, copiii **nu rămîneau de regulă în casa părintească,** cu excepţia celui mai mic : „(Inf. I. B., 75 ani, Vama Buzăului, 1973). Ca să se evite certurile între cei tineri şi bătrîni, **nu-i bine ca ei să trăiască laolaltă,** adică chiar dacă stau într-o curte, **să nu-şi amestece gospodăria şi nici cîştigul...** La noi era şi **mai este şi astăzi datina** ca părinţii să dea copiilor să folosească locurile pe care le-au promis ca zestre la căsătorie, dar nu le pun de la început pe nume, ci numai după moartea lor“ [35].

În gospodărie bărbatul era cel care conducea „că el face muncile cele mai grele şi ştie toate socotelile“. Uneori însă, dacă femeia era harnică şi cinstită, o lăsa pe ea să ţină socotelile casei şi banii : „(Inf. C. P., 76 ani, Vama Buzăului, 1973). Femeile noastre erau **foarte supuse bărbaţilor** şi ascultau toate poruncile. Ele se sculau dimineaţa să facă focul şi să pună de mîncare. Niciodată nu plecau undeva fără să ştie bărbatul. Erau de fapt mai tinere şi **îi purtau mare respect.** Noi aşa am pomenit ca femeia să nu-i zică bărbatului pe nume, ci dumneata, iar omul să-i zică „tu nevastă“ că e mai mică şi **trebuie să-l asculte...** Multe căsnicii n-au mers bine din cauza soacrei, de aceea şi umblă vorba pe la noi, **soacră, soacră, poamă acră !** Azi e cu totul altfel, îşi zic pe nume de la început, de cînd se cunosc dar chiar şi copiii le zic părinţilor tu şi mă, lucru care mi se pare nelalocul lui“ [36].

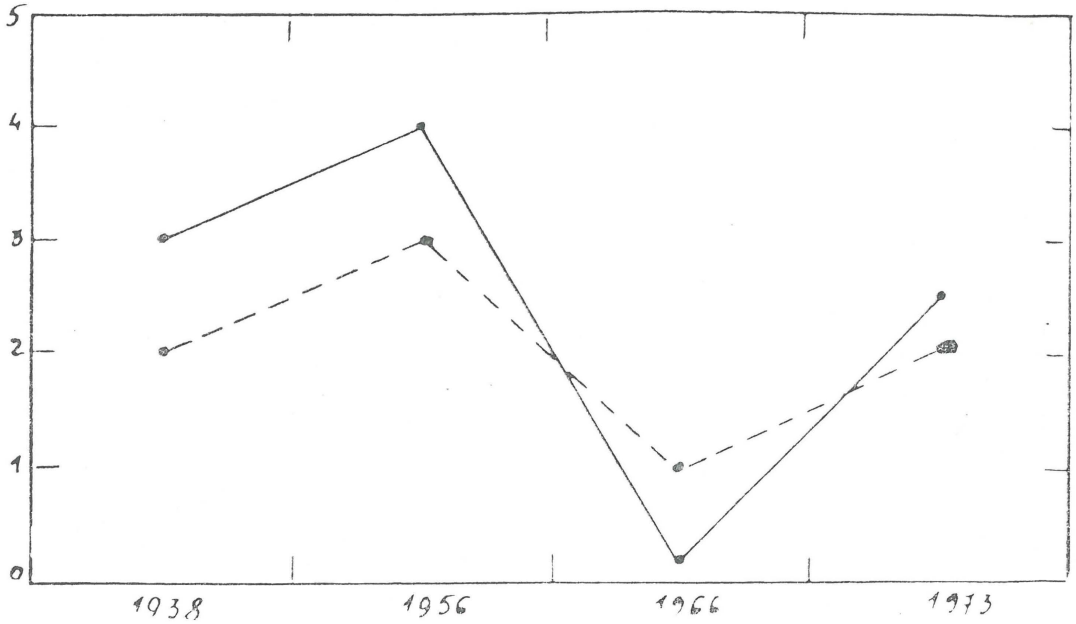

Planşa VII. Cazurile în care mireasa e mai mare decît mirele (— — —) şi căsătoriile cu persoane din alte localităţi (———) la Barcani, în anii 1938, 1956, 1966 şi 1973).

Pentru a marca deosebirea, pe drum mergea bărbatul înainte și după el femeia și tot așa intrau și în casă : „(Inf. I. B., 75 ani,, Vama Buzăului, 1973). Pe drum cînd mergeau amîndoi, **înainte mergea bărbatul** și cu puțin mai în urmă femeia : Omul înainte cu fluera iar nana în urmă cu desagii . . . **Pe ușe intra bărbatul,** apoi femeia, că așa era rînduiala din bătrîni. **Bărbatul era doar capul familiei și el trebuia să fie primul peste tot**“ [37].

Puterea părintească era recunoscută în anumite limite : „(Inf. G. B., 80 ani, Întorsura Buzăului, 1973). Îi putea bate oricît pentru relele pe care le făceau, **îi putea da slugă** la stăpîni, cînd nu-i mai puteau ține, că au fost vremuri grele pe atunci, dar să-i părăsească pentru bani, adică să-i vîndă așa ceva la noi nu s-a pomenit“ [38].

Cînd într-o căsnicie apăreau neînțelegeri și situația devenea grea, atunci interveneau în primul rînd părinții să vadă ce s-a întîmplat, făceau apel și la nașii de cununie ca să-i sfătuiască, iar dacă nu se împăcau se aduna **sfatul satului** în frunte cu primarul : „(Inf. G. B., Întorsura Buzăului, 1974). Lumea judeca pe fiecare după cum credea că este vinovat. Nu toți credeau la fel. Unii țineau cu bărbatul, alții cu femeia, după cum erau sau nu rude cu ei. **Mai demult despărțenia era socotită o rușine mare,** mai ales dacă după urma lor rămîneau copii“ [39]. În caz de **divorț,** fiecare își lua înapoi ce a avut, împărțindu-se și copiii. Cei despărțiți se puteau **recăsători,** cam după un an de zile, și faptul nu era privit ca ceva rău.

Bunurile în concepția populară erau de două felui, după aspectul lor fizic : mobiliare și imobiliare : „(Inf. S. T., 82 ani, Vama Buzăului, 1973). Lucrurile care ne înconjoară, noi le deosebim că unele sînt **mișcătoare,** adică le putem muta oriunde, iar altele cum sînt casele, pămîntul și pomii din grădină, stau pe loc, adică **nu se mișcă**“ [40].

Dobîndirea se poate face pe diferite căi : „(Inf. G. B., 80 ani, Întorsura Buzăului, 1974). Asupra acestor lucruri omul **a pus stăpînire** în diferite forme, ori **le-a moștenit** de la înaintași, ori **le-a cumpărat** de la alții. Cu lucrurile lui, omul poate face ce vrea, dar să nu calce legea“ [41].

Față de **pămîntul** care îi hrănea, oamenii aveau cea mai mare dragoste și nu se spuneau vorbe de ocară : „(Inf. G. S., 81 ani, Cremenea, 1973). La noi nu s-a pomenit ca cineva să spună vorbe rele despre pămînt. Cînd eram copil m-a văzut un om că băteam cu bățul în pămînt și m-a certat. Așa e, **pămîntul e sfînt** și simte ca și noi loviturile“ [42].

Pentru marcarea proprietăților funciare se foloseau diferite **semne de hotar** punîndu-se din loc în loc bucăți mari de piatră, făcîndu-se găuri în pămînt ori plantîndu-se crengi de salcie mai groase care apoi s-au prins și au crescut mari : „(Inf. G. B., 80 ani, Întorsura Buzăului, 1974). Nimeni nu avea voie să schimbe **semnele de hotar.** Cine era prins, se pedepsea cu amendă și închisoare. Între locuri rămîneau pentru umblare, **răzoare** care nu se arau și creștea iarba pe ele. Ele **erau folosite de amîndoi proprietarii vecini,** pentru că făceau parte din pămîntul lor . . . Nimeni **nu putea trece** fără învoială, cu carul sau cu animalele peste pămîntul cuiva. Proprietarul putea cere „ghiciuluirea“ pagubei constatate și să-l oblige pe făptaș la despăgubire“ [43].

Dacă **crengile pomilor** unui vecin atîrnau peste locul celuilalt, fructele erau ale proprietarului pămîntului (inf. G. B., 74 ani, Vama Buzăului

și V. B., 79 ani, Cremenea, 1973) ; vînatul ucis era al stăpînului locului la Vama Buzăului și al celui ce l-a ucis la Sita Buzăului.

Lucrurile găsite era înapoiate păgubașului — dacă era cunoscut — în caz contrar putînd fi păstrate, ca și **comorile** aflate întîmplător în pămînt : „(Inf. G. B., 80 ani, Întorsura Buzăului, 1974). În vechime, oamenii căutau după **comori** și unde vedeau noaptea arzînd focuri cu flacără albastră alergau într-un suflet acolo, dar nu găseau bineînțeles nimic. Povestea cu drugii de aur de la Crasna i-a înfierbîntat și mai mult, dar de atunci nimeni n-a mai avut norocul țiganului Radu Sava din 1879“ [44].

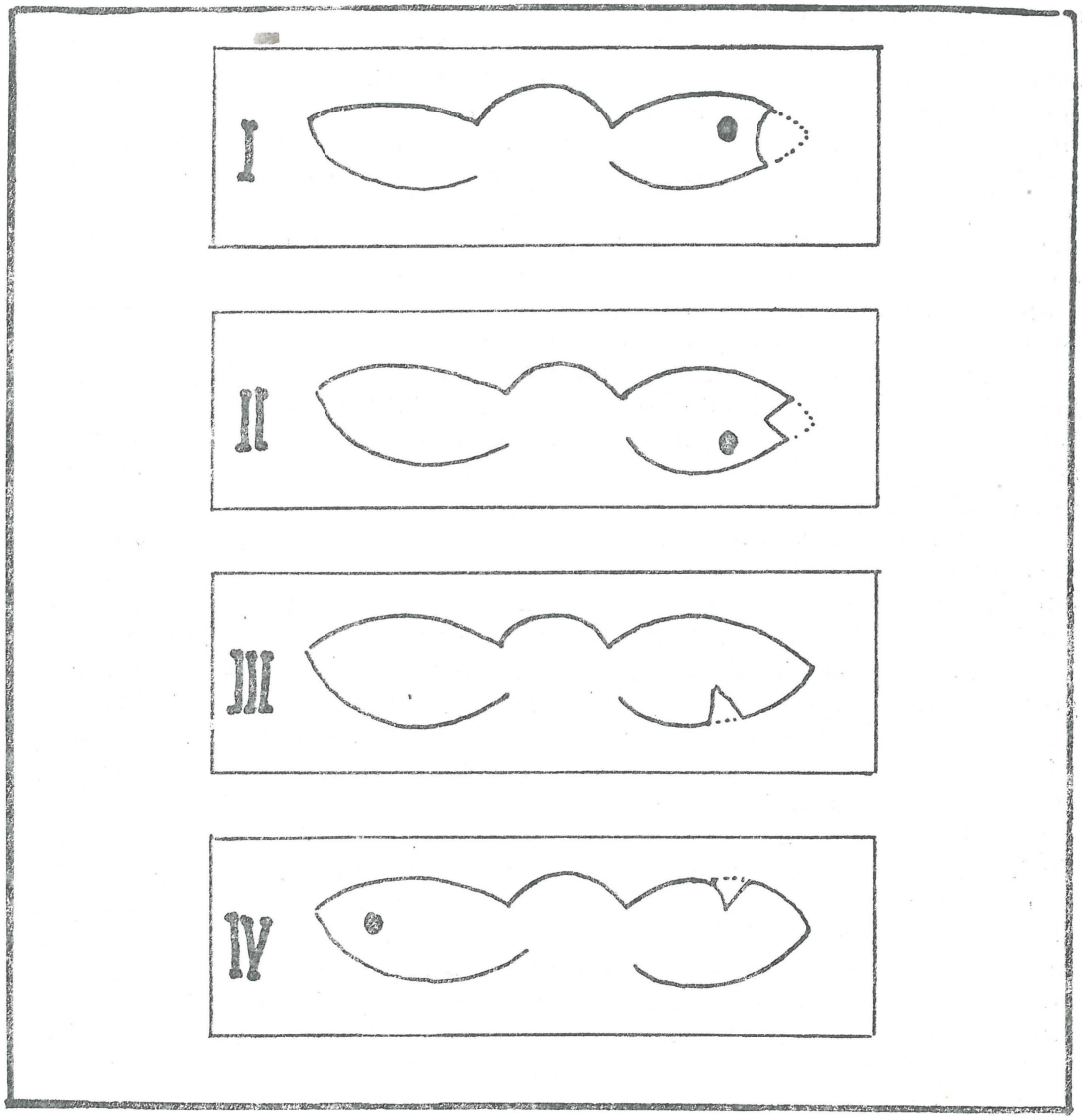

Planșa VIII. Semne folosite pentru însemnarea oilor în depresiunea Buzaelor, în a doua jumătate a sec. XIX și prima jumătate a sec. XX. (I — șuierătură și gaură cu preduceaua ; II — furculiță și gaură cu preduceaua ; III — chișcătură la rădăcina urechii ; IV — chișcătură la urechea dreaptă și gaură în stînga).

Ca să-şi deosebească mai uşor vitele, oamenii le făceau **semne,** care se moşteneau apoi din tată în fiu. La vitele **mari,** semnele se făceau cu fierul roşu pe crupa animalului sau pe coarne. La oi, semnele se făceau la urechi : „(Inf. G. S., Cremenea, 1973). Fac şi acum la toate oile, **o şuerătură** şi **gaură cu preduceaua** la urechea dreaptă, aşa cum am moştenit-o de la taică-meu" ; „(Inf. V. P., 89 ani, Ciumernecel, 1973). Fac la amîndouă urechile **furculiţă la vîrf** şi **gaură cu preduceaua" ;** „(Inf. V. B., 79 ani, Cremenea, 1973). Făceam la urechea dreaptă a oilor, **furculiţă** şi o **chişcătură** îndărătul urechii" [45].

În caz de **vînzare** a unui bun imobiliar, „vînzătorul **întreba** vecinul de hotar şi rudele" (inf. G. B., 74 ani, Vama Buzăului, 1973) ; la vînzare se trecea în contract şi doi vecini ca martori.

Vecinii între ei **se ajutau** cu unelte, cu animale de lucru şi chiar cu alimente : „(Inf. G. B., 80 ani, Întorsura Buzăului, 1974). Dacă unul este mai sărac, ceilalţi **îi sar în ajutor** primăvara cînd trebuie să-şi are pămîntul puţin cu vite trăgătoare şi cu plugul. Aşa trebuie să fie într-un sat cu oameni de omenie. Săracul în schimb îşi arată recunoştinţa, **ajutîndu-şi** vecinii la coasă, la strîns de fîn sau la culesul porumbului. Seara se fac **clăci** de desfăcut ştiuleţii de foi, la care participă toţi vecinii, se fac glume, se cîntă, iar gazda le dă cîte un păhărel de vin ori ţuică fiartă, cu zahăr. Sînt foarte frumoase clăcile astea mai ales pentru cei tineri care se hîrjonesc prin foile de porumb şi fac mare haz cu fetele" [47].

Vecinii care ajutau la **tăiatul porcului** primeau cîte o porţie de carne, slănină şi cîrnat în ziua de Crăciun drept mulţumire şi parte din „pomana porcului". La rîndul lor făceau la fel, „că **aşa se moşteniseră obiceiurile de la bunici ".**

Familiile de ţărani, care aveau pămînt mai mult, şi din cauza bătrîneţii nu-l mai puteau lucra, erau siliţi să angajeze oameni străini la lucrul cîmpului sau să dea pămîntul în parte. **Învoielile** la lucru se făceau cu ziua contra bani şi mîncare : „(Inf. G. B., 80 ani, Întorsura Buzăului, 1973). Un cosaş era totdeauna **mai bine plătit** decît cel care strîngea fînul cu furca ori cu grebla, că munca era mai grea. Nu oricine poate cosi din zori pînă seara. **La mîncare** trebuia să dea cosaşilor şi rachiu, iar la prînz să-i lase **să hodinească** măcar un ceas la umbră şi apoi să-şi bată coasele. Tare ne plăcea cînd auzeam cîntecul bătăii coaselor pe luncă" [48].

Cînd **se dădea pămîntul în parte,** era după învoială. Dacă stăpînul da şi sămînţa atunci roadele se împărţeau în trei, iar dacă nu în două : „(Inf. G. B., 80 ani, Întorsura Buzăului, 1973). Terenurile de deal cu recolte mai slabe **se dau în două,** pe cînd terenurile din cîmp, mai bune **se dau în trei.** Locuitorii noştri cînd se angajau în astfel de munci se ţineau de cuvînt şi terminau lucrul la timpul hotărît, să nu rămîie de ruşine ca să-i ştie tot satul, **că ruşinea mănîncă omenia" [49].**

Ţăranii se ajutau între ei nu numai la munca cîmpului, dar şi în alte treburi cum ar fi de exemplu **construirea** unei clădiri, casă ori grajd. Fiecare vine cu ce poate, cu boi şi car ca să aducă piatră la fundament, ori cu mîinile ca să-i ajute la ridicarea bîrnelor şi căpriorilor : „(Inf. G. B., 80 ani, Întorsura Buzăului, 1973). Tot **clacă** se numeşte şi această **muncă**

de ajutor colectiv, care era un obicei foarte bun pentru că toți locuitorii se foloseau de el. Și astăzi mai facem clăci" [50].

Învoielile pentru **muncile agricole** se făceau, stabilindu-se termene între anumite sărbători bine cunoscute, ca de exemplu : de la sf. Gheorghe pînă la sf. Mihai, ori de la sf. Petru pînă la sf. Neculai. Nu se făceau însă învoieli în anumite sărbători cum erau Paștile, ziua de Crăciun sau de Bobotează.

Vitele de obicei vara se dădeau în ciurdă și numai seara veneau acasă. În ceea ce privește angajarea **servitorilor** se observau anumite reguli: „(Inf. G. B., 80 ani, Întorsura Buzăului, 1974). La noi e o vorbă că **stăpînul zgîrcit face sluga hoață** și asta-i foarte adevărat. Cînd un servitor se întîmpla să facă stăpînului o pagubă dinadins, el trebuia **s-o plătească.** Dacă o făcea din greșeală, un stăpîn bun îl ierta, dar altul **rău îl bătea și îi scădea** și din simbrie. Slugile se angajau **cu luna,** dar mai ales **cu anul. Cădeau la învoială** cu o anumită sumă de bani pe an, un rînd de haine, bocanci și bineînțeles hrană și adăpost omenesc" [51].

Ciobanii aveau un regim special, impus de o îndelungată tradiție : „(Inf. C. P., 76 ani, Vama Buzăului, 1973). Tot un fel de slugi erau și ciobanii, dar ei aveau mai mulți stăpîni. Era mai întîi **baciul** care conducea stîna de oi a sătenilor, care angaja ciobanii, ca orice stăpîn. **Ciobanii** aveau salar lunar, numai cît erau oile la munte, mai aveau drept la o pereche de opinci, mîncare și oile lor scutite de taxe la pășunat. Față de slugile din sat, ciobanii o duceau mai bine, că nu aveau atît de lucru și cu munca de pe cinci luni puteau trăi un an cu toată familia. Ciobanii răspund însă și față de stăpînii din sat ai oilor. Dacă din vina lor se pierd animalele, nepăzindu-le cum trebuie de fiarele pădurilor, ori lăsîndu-le să pășuneze prin locuri periculoase, să cadă în prăpăstii sau să mănînce gălbează. Se socotește atunci că ei le-au omorît și **sînt puși la plată.** O vită sfîșiată de fiare în alte condiții, **nu se mai plătește.** Pagubele pricinuite de vite pe pămînt străin, se plătesc, iar o vită rătăcită, care nu știe de unde vine e socotită **vită de pripas** și se predă la primărie pentru a se publica" [52].

Pentru un lucru de valoare mai mare, o pereche de boi, un iugăr de pămînt, era obiceiul ca pînă la facerea contractului să se dea **arvună,** cam un sfert din prețul tîrgului ; cînd se încheia tîrgul se „bătea palma" adică se da mîna, pînă se ajungea la înțelegere (inf. C. P., 76 ani, Vama Buzăului, 1973).

Dacă se răzgîndea cumpărătorul și nu mai vrea să cumpere obiectul pentru care a dat arvună, atunci **pierdea arvuna,** iar dacă vînzătorul nu mai vrea să vîndă, atunci era obligat **să dea arvuna înapoi dublu.** Dacă tîrgul se încheia atunci **se bea aldămașul.** Acesta era plătit după înțelegere de către amîndoi, fiind de față și altă persoană din întîmplare (inf. C. P., 76 ani, Vama Buzăului 1973) [53].

Cel care avea nevoie de un cal de muncă lua numai animanlul și cu căpăstrul care se înțelegea în preț. Un lucru **dăruit** cuiva nu se mai putea cere înapoi, „că nu era frumos **și obrazul subțire cu cheltuială se ține**" (inf. C. P., 76 ani, Vama Buzăului, 1973). **Datoriile** se plăteau la termenul **zălogit,** altfel garanția dată ca zălog, **se pierde** : „(Inf. C. P., 76 ani, Vama Buzăului, 1973). La împrumuturi mari, **se zălogeau** obiecte chiar mai

scumpe decît valoarea împrumutată. Se puneau zălog pe pămînt şi pe case, pe cînd la împrumuturile mici, obiecte mai mărunte dar de valoare, de obicei din aur şi argint. Pentru plata datoriei, dacă nu putea fi acoperită cu valoarea realizată din vînzarea obiectului zălogit, **puteau fi urmărite** orice bunuri materiale pe care le mai avea datornicul şi se puneau la licitaţie“ [54].

Cînd simţeau că li se apropie sfîrşitul, bătrînii chemau pe toţi ai casei şi pe vecini ca martori şi **îşi spuneau dorinţa lor înainte de moarte.** Era obiceiul ca **ultimul copil** să rămînă moştenitorul tîrlei, dar dacă era mic, nevîrstnic, îl însărcinau pe cel mare cu toate grijile, inclusiv grija pentru cel mai mic copil [55].

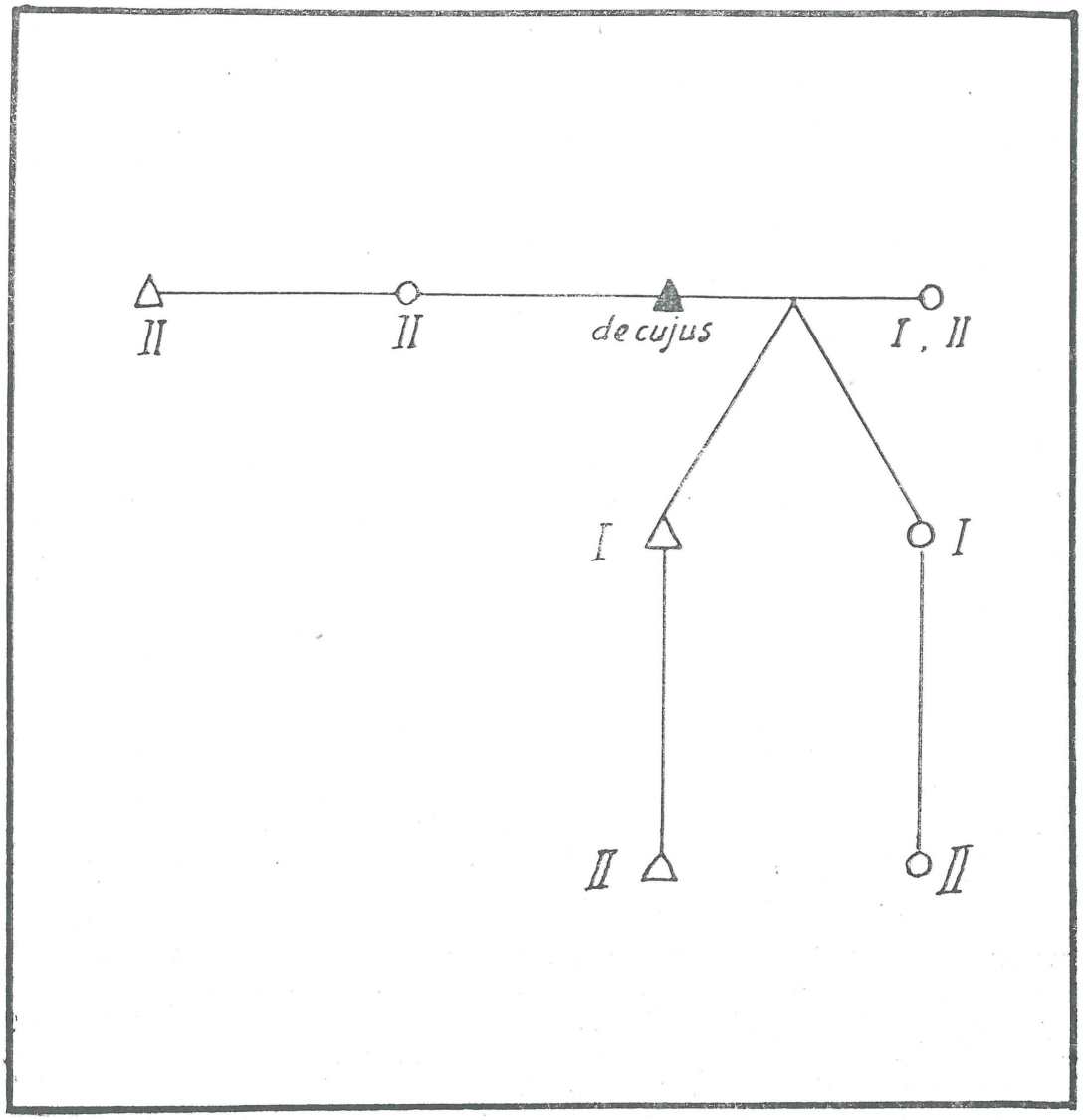

Planşa IX. Graful vechiului sistem succesoral folosit în subzona Buzae (cifrele romane indică ordinea vocaţiunii succesorale).

La împărţirea **moştenirii,** dacă nu exista un act în scris, veneau toţi copiii, iar în lipsa lor, veneau alte neamuri, fraţi, surori, unchi şi mătuşi. Copiii care au fost odată înzestraţi nu mai aveau drept la altă parte din moştenire, dacă moştenitorul suporta singur toate cheltuielile cu boala părinţilor şi înmormîntarea. Ca moştenire se lăsa chiar şi **strana** de la biserică celui mai religios dintre copii, de obicei la fete.

În ceea ce priveşte **infracţiunile,** erau îndeosebi dezaprobate **furtul** şi **omorul ;** vinovaţii erau supuşi oprobiului public chiar şi după ispăşirea pedepsei şi tot astfel şi complicii şi favorizatorii : „(Inf. C. P., 76 ani, Vama Buzăului, 1973). Pe vremea noastră **hoţii** erau foarte aspru pedepsiţi şi după ce-şi făceau pedeapsa în închisoare, lumea se ferea de ei ca de şarpe, încît **erau siliţi să plece din satele noastre în altă parte.** Alături de hoţi era pedepsit şi cel care ştia că vine să fure sau îl **ajuta** şi îl ascundea ca să nu fie prins. Chiar dacă hoţia nu **reuşea,** cei prinşi asupra faptului erau aspru pedepsiţi ca pentru orice fără de lege făcută de-a binelea“ [56].

Cea mai mare abatere pe care o putea săvîrşi un om era considerat omorul, pentru care erau pedepse grele, ca închisoarea pe viaţă, de multe ori chiar spînzurătoarea cînd era făcut de tîlhari la drumul mare. Răzbunări cu moartea pentru moarte „erau dar numai între cei în cauză, din tată în fiu“ (inf. C. P., 76 ani, Vama Buzăului, 1973). **Sinuciderea** era considerată ca o faptă demnă de tot dispreţul ; „(Inf. C. P., 76 ani, Vama Buzăului, 1973). Erau priviţi ca oameni ticăloşi şi **lumea se îngrozea de ei.** Un om care a ucis putea să aibă tot felul de motive ca să i se uşureze pedeapsa, dar un sinucigaş nu putea avea nici unul, numai că şi-a pierdut mintea şi n-a ştiut ce face“ [57].

Pe lîngă pedepsele date de autorităţi, comunitatea sătească mai adăuga şi ea o serie de sancţiuni, din care cea mai severă era **izgonirea din sat :** „(Inf. C. B., Întorsura Buzăului, 1974). Pe oamenii rău văzuţi, lumea din sat îi făcea cu ou şi cu oţet pînă se îndreptau **sau plecau singuri din mijlocul lor.** Nu mai erau primiţi nici la lucru şi nici la petreceri şi asta **era cea mai grea pedeapsă** pentru orice om cu bun simţ“ [58].

La **judecată,** părţile aduceau **martori** ca să-şi dovedească fiecare drepturile ; nu puteau fi martori rudele apropiate (părinţi, fraţi) şi nici minorii. Femeile majore puteau jura ca martore.

În general, oamenii preferau să rezolve neînţelegerile în cadrul satului, fără a mai face apel la organele de jurisdicţie unde „cearta s-ar putea termina ca în povestea cu motanul şi pisoii cînd le-a împărţit caşcavalul, luînd el partea cea mai mare, iar lor rămînînud-le numai firimiturile. **E bine dar, ca să trăim în linişte“** (inf, S. T., 82 ani, Vama Buzăului, 1973) [59].

În cadrul **raporturilor cu alte comunităţi vicinale, ospitalitatea** („legea ospitalităţii“) era cu grijă respectată, ca o adevărată instituţie cu tradiţie în depresiunea Buzaelor : „(Inf. C. B., 74 ani, Vama Buzăului, 1973). Oricît ar fi fost omul de sărac, un drumeţ care bătea în noapte la uşa lui **era bine primit, ospătat şi adăpostit.** Li se da tot ce avea el mai bun, numai ca oaspetele să fie mulţumit. Pentru primirea oaspeţilor ţăranii noştri păstrau **o cameră** totdeauna gătită cu lucrurile lor cele mai bune. Toţi membrii familiei se arătau **bucuroşi** de prezenţa acestuia şi **îl apărau** dacă cineva ar fi venit să-l atace“ [60].

C.A. 1704

Cei care treceau întîmplător prin satele buzăene erau socotiţi „străini", iar cei veniţi din alte părţi şi stabiliţi definitiv erau denumiţi „venetici" : „(Inf. G. B., 74 ani, Vama Buzăului, 1973). **Străinul** se deosebea prin limba ce o vorbea, iar **veneticul** vorbea aceeaşi limbă, dar era din altă parte. Ei se acomodau repede cu firea primitoare a buzoienilor şi participau la toate evenimentele de seamă, uitînd aproape că au venit din altă parte. Li se respectau obiceiurile şi erau invitaţi la toate petrecerile, acordîndu-le foarte multă **prietenie** şi **onoare.** S-au încheiat chiar relaţii familiale între tineri, ajungîndu-se la **o colaborare strînsă** cu toţi locuitorii. Aşa au fost cazuri la Întorsură, la Barcani şi în celelalte comune" [61].

Formulele obişnuite de **salut** erau : — „Bună ziua" ! sau „Bună seara !" şi în bătrîni se ţinea mult la aceste manifestări care marcau nu numai politeţea, dar şi sentimentele reciproce ale consătenilor.

Ca şi în alte locuri, şi în subzona Buzae **obiceiurile juridice** s-au format pe încetul într-un proces secular care le-a conferit caracterul de „obicei din veac" („că aşa se moşteniseră obiceiurile de la bunici" — **longa, inveterata consuetudo),** corespunzînd unei anumite necesităţi juridice („că aşa cere omenia şi obiceiurile vechi" — **opinio juris et necessitatis**) şi avînd o anumită raţiune **(ratio)** de a fiinţa [62]. Într-o primă fază a existenţei lor ele au corespuns **intereselor tuturor membrilor comunităţii vicinale,** pentru ca într-o perioadă mai tîrzie ele să capete un caracter de clasă, pe măsura pătrunderii relaţiilor de exploatare în sînul obştilor săteşti.

Spre deosebire de alte regiuni ale ţării, caracterul de **sinteză** al acestor obiceiuri juridice se face mai bine simţit în depresiunea Buzaelor, datorită afluxului demografic produs aici din diferite părţi locuite de români. După remarca unui localnic „ele se aseamănă în general cu cele ale tuturor românilor, datorită faptului că majoritatea familiilor mari care populează astăzi regiunea s-au stabilit aici **venind din toată ţara** în decursul secolelor şi au adus cu ei deprinderi şi obiceiuri tradiţionale din locul lor de origine" [63].

Dacă sinteza produsă aici face ca obiceiurile juridice să fie mai puţin deosebite de restul ţării, în schimb ele formează o entitate aparte în ansamblul Transilvaniei, fiind mai **puţin afectată de influenţe străine.** Tocmai prin acest caracter vechile obiceiuri juridice au putut constitui o pavăză în **apărarea drepturilor** proprii faţă de stăpînirea străină, operînd nu numai **propter legem** şi **praeter legem** în cadrul autonomiei locale („legea nu s-ar fi opus, dar aşa era obiceiul din bătrîni"), ci şi **contra legem** atunci cînd clasele dominante îşi întăreau asuprirea („îşi făcea singur legea, că aşa era pe atunci)" [64].

În vremea noastră vechile obiceiuri juridice şi-au pierdut caracterul şi importanţa în subzona Buzaelor, prezentînd interes doar sub aspect **etnografic** şi **sociologic.** Idealul de **dreptate şi omenie** care a stat la baza lor veacuri de-a rîndul nu a dispărut însă, căpătînd şi în viaţa locuitorilor din aşezările din această parte a ţării concretizări noi, proprii noilor relaţii dintre oameni în cadrul cărora **dreptatea** şi **echitatea socială** constituie nota dominantă.

NOTE

1 La întocmirea prezentului studiu am beneficiat în cursul cercetărilor din anii 1972—1974, pe lîngă sprijinul larg oferit de consiliile populare din localităţile din depresiunea Buzaelor şi de informaţiile oferite cu generozitate de următorii locuitori : S. Teleanu, I. D. Bordaş, I. M. Mirică, C. Piri şi I. Piri din Vama Buzăului, Gh. Bularca, Gh. Boriceanu şi Gh. Baciu din Întorsura Buzăului, Gh. Stoia şi Gh. Bularca din satul Cremenea şi V. Popica din satul Ciumernecel, comuna Sita Buzăului. Tuturor acestora autorii le aduc şi pe această cale mulţumiri.

2 Cf. I. DEMETER şi I. CETERCHI, **Introducere în studiul dreptului,** Bucureşti, 1962, p. 40 urm. Vezi şi L. P. MARCU, **Les coutumes juridiques comme système normatif vicinal en Roumanie,** Belgrad, 1974.

3 Biblioteca Institutului de studii sud-est europene, (Bibl. I.S.S.E.E.), **Fond obiceiuri juridice,** nr. XL, fila 2.

4 Cf. Arhiva Muzeului Scheii Braşovului **Fond G. Bariţiu.** Vezi şi L. SOMEŞAN, E. MICU, V. POP, **Depresiunea Întorsura Buzăului, Studiu geografic, istoric şi economic,** Buc., 1947 ; GH. NEGRESCU-NEAGOVICI, **Cronica Buzaelor,** Arhiva bisericii Întorsura Buzăului (ms.).

5 Bibl. I.S.S.E.E., **Fondul obiceiuri juridice,** ms. XL, f. 3.

6 Pentru vechea organizare a aşezărilor rurale româneşti, vezi şi H. H. STAHL, **Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti,** 3 vol., Buc., 1958—1963 ; P. P. PANAITESCU, **Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova, Orînduirea feudală,** Buc., 1964 ; R. VUIA, **Satul românesc din Transilvania şi Banat,** în vol. **Studii de etnografie şi folclor,** Buc., 1975, p. 155 urm. În ceea ce priveşte „Odăile", vezi şi V. C. TUFESCU, **Hodăile,** în **Anuarul Liceului „Dr. Meşotă" din Braşov,** an 1936—1937, Braşov, p. 1—36.

7 Cf. L. MARCU, **Vechi obiceiuri juridice în subzona Săcele (a doua jumătate a secolului XIX — prima jumătate a secolului XX),** în „Cumidava", Braşov, tom. V, 1971, p. 571.

8 Bibl. I.S.S.E.E., **Fond Obiceiuri juridice,** ms. XL, f. 7.

9 Loc. cit., f. 8.

10 Cf. R. WOLFRAM, **Alterklassen und Männerbunde in Rumänien,** in **Mitteilungen der Autkropologische Gesellschaft in Wien,** LXIV, 1934, p. 112—128. Vezi şi TR. GHERMAN, **Tovărăşiile de Crăciun ale feciorilor români din Ardeal,** Buc., 1939 ; I. MUŞLEA, **Obiceiul junilor braşoveni,** Braşov, 1938.

11 Bibl. I.S.S.E.E., **Fond obiceiuri juridice,** ms. XL, f. 8. Cu privire la jocurile de Sîntilie („Tîrgul feciorilor") la Săcele, Cf. L. MARCU, **Vechi obiceiuri juridice . . .,** p. 577—578.

12 Cf. N. STOICESCU, **Cum măsurau strămoşii. Metrologie medievală pe teritoriul României,** Buc., 1971.

13 Bibl. I.S.S.E.E., **Fond obiceiuri juridice,** ms. XL, f. 8—9.

14 Loc. cit., f. 9. Cf. şi P. N. PANAITESCU, **Răbojul, Studiu de istorie economică şi socială la români,** Buc., 1946.

15 Cf. R. VUIA, **Tipuri de păstorit la români,** Buc., 1964.

16 Bibl. I.S.S.E.E., **Fond obiceiuri juridice,** ms. XL, f. 7. Cf. şi Bibl. Academiei R.S.R., **Fond B. B. Haşdeu,** ms. 3437, f. 6 v-7 r. nr. 26.

17 Bibl. I.S.S.E.E., **Fond obiceiuri juridice,** ms. XL, f. 9.

18 Loc. cit., f. 10. Cf. şi H. H. STAHL, **Sistemul onomastic drăguşan,** în „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială", an XII (1934), nr. 1—2.

19 Vezi V. SCURTU, **Termenii de înrudire în limba română,** Buc., 1966. Cf. şi L. MARCU, **Aspecte de corelaţie dintre structura familiei şi terminologie de rudenie la vlahii balcanici,** în „Analele societăţii de limba română", Zrenjanin, tom III—IV, 1972—1973, p. 281—288.

20 Bibl. I.S.S.E.E., **Fond obiceiuri juridice,** ms. XL, f. 12.

21 Loc. cit., f. 13.

22 Loc. cit., f. 13. Cf. și L. P. MARCU, **Structures familiales en Roumanie à l'époque contemporaine et le processus de leur généralisation typique**, în „Revue roumaine de sciences sociales", Sociologie, tom XIII (1969), p. 103.

23 Cf. L. P. MARCU, **art. cit.**, p. 107.

24 Bibl. I.S.S.E.E., **Fond obiceiuri juridice**, ms. XL, f. 14—15, Cf. și L. MARCU, **Vechi obiceiuri juridice în comuna Șanț**, în „File de istorie", Bistrița, 1972, p. 208.

25 Loc. cit., ms. XL, f. 15.

26 Loc. cit., f. 15. Pentru aspectele din Balcani, cf. T. Dordević, **La polyandrie chez les Slaves du Sud**, în Revue des études slaves", an IV, (1924), fasc. 1—2, Aspectele generale la CH. LETOURNEAU, **L'évolution du mariage et de la famille**, Paris, 1888.

27 Bibl. I.S.S.E.E., **Fond obiceiuri juridice**, ms. XL, f. 15.

28 Loc. cit., f. 15.

29 Loc. cit., f. 15—16.

30 Loc. cit., f. 16—17.

31 Loc. cit. f. 17. Transcrierea unor foi de zestre din subzona Buzae se află în caietele parohiale de la Muzeul județean Brașov, Secția etnografie. Cu privire la modul în care poporul privea zestrea, vz. și I. PERETZ, **Curs de istoria dreptului român**, vol. II, partea I, ed. a II-a, Buc., 1928, p. 30.

32 Bibl. I.S.S.E.E., **Fond obiceiuri juridice**, ms. XL, f. 18.

33 Loc. cit., f. 18. Cf. și Xenia Costa-Foru, **Cercetare monografică a familiei. Contribuție metodologică**, Buc., 1945, p. 11.

34 Loc. cit., f. 18. Cf. și Čulinović-Konstantinović, **Otmica krao tradicionalni oblik pribavljanja nevjeste u naroda Jugoslavije.** (Răpitul ca mod tradițional de obținere a soției la popoarele Iugoslaviei), Zagreb, 1965.

35 Loc. cit., f. 18—19.

36 Loc. cit., f. 19.

37 Loc. cit., f. 20.

38 Loc. cit., f. 21.

39 Loc. cit., f. 21.

40 Loc. cit., f. 22.

41 Loc. cit., f. 22.

42 Loc. cit., f. 22.

43 Loc. cit., f. 22—23. Cf. și L. P. MARCU, **Les coutumes juridiques...**, p. 146 urm.

44 Loc. cit., f. 23—24

45 Loc. cit., f. 24. Cf. și R. VULCĂNESCU, **Etnologie juridică**, Buc., 1971, cap. V.

46 Pentru instituția protimisisului, modalitățile și sfera ei de aplicare, vezi VAL. GEORGESCU, **Preemțiunea în istoria dreptului românesc. Dreptul de protimisis în Țara Românească și Moldova**, Buc., 1965.

47 Bibl. I.S.S.E.E., **Fond obiceiuri juridice.** ms. XL, f. 25.

48 Loc. cit., f. 26.

49 Loc. cit., f. 26.

50 Loc. cit., f. 26. Pentru instituția întrajutorării în sudul Dunării, cf. M. J. VLAJINAĆ, **Moba i pozajmica. Narodni obicaj udruzenaga rada.** (Moba și pozajmica. Obiceiuri populare de întovărășire la muncă), Belgrad, 1929.

51 Loc. cit., f. 27.

52 Loc. cit., f. 27—28.

53 Pentru aspectele generale ale obiceiului, cf. L. P. MARCU, **Quelques considerations sur les coutumes juridiques comme système normatif vicinal dans le sud-est de L'Europe (seconde moitié du XIXe s. — première moitié du XXes.)**, în „Bulletin de l'Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen", an X (1972) nr. 2,

p. 194—195. De remarcat forma „aldămaș", mai apropiată de prototipul ei (**more paganissimo fecerunt Aladmás,** Anonymus, XIV XXII).

54 Bibl. I.S.S.E.E., **Fond obiceiuri juridice,** ms. XL, f. 29.

55 Cf. A. GOROVEI, **Partea sufletului. Un vechi obicei juridic al poporului român,** Fălticeni, 1925. Vezi și I. Mateiu, **Vechi instituții de drept privat la românii din Transilvania,** Brașov, (f.a.). Sistemul era substanțial diferit de cel aplicat în alte părți ale Transilvaniei, de pildă în zonele regimentelor grănicerești. Cf. L. P. MARCU, **Vechi obiceiuri juridice în comuna Șanț,** loc. cit., p. 218 ; G. PLOPU, **Părți alese din dreptul privat ungar,** Buc., 1923, p. 307 urm.

56 Bibl. I.S.S.E.E., **Fond obiceiuri juridice,** ms. XL, f. 30.

57 Loc. cit., f. 31.

58 Loc. cit., f. 31. Cf. și GH. COȘBUC, **Tribunalul satului, în Dintr-ale neamului nostru,** Buc., 1903, f. 131.

59 Cu privire la opinia poporului asupra justiției claselor stăpînitoare, vezi I. PERETZ, **op. cit.,** vol. II, partea I, p. 11. Cf. și L. MARCU, **Obicei, dreptate și justiție în concepția populară,** Comunicare la Asociația generală a juriștilor, Buc., decembrie, 1971.

60.Bibl. I.S.S.E.E., **Fond obiceiuri juridice,** ms. XL, f. 33.

61 Lic. cit., f. 33.

62 Cf. S. G. LONGINESCU, **Elemente de drept roman**, Buc., 1908, p. 84—85.

63 Bibl. I.S.S.E.E., **Fond obiceiuri juridice,** ms. XL, f. 34, Cf. și L. P. MARCU, **Les coutumes juridiques . . .**, p. 153.

64 **Ibidem.**

A NÉPRAJZTUDOMÁNY ÉS A SZOCIOLÓGIA

KÓSA-SZÁNTHÓ VILMA

A dolgozat címében kijelölt tárgykörnek csak azt a részét érintem, amely segítségére lehet a mai Kovászna megyei néprajzi kutatásainknak. Nem térek ki a két tudomány határainak és határterületeinek elemzésére, mert úgy vélem, hogy a társadalmi szükséglettől - a hic et nunc jegyében értelmezve — meghatározottan, ez nem tartozhat legfontosabb feladataink közé.

A mai Kovászna megyei, nagyrészt empírikus és helyi jellegű, néprajzi kutatások azt a kort ölelik fel, amely az adatközlők emlékezetében a legrégebbi időktől napjainkig terjed. Tehát nagyrészt a XIX. század utolsó évtizedeitől napjainkig követik egy-egy néprajzi tárgy, jelenség vagy folyamat kultúrtörténeti fejlődését. A jelenen keresztül közelítik meg a múltbeli paraszti életmódot és művelődést, a parasztság kategoriájába utalva a falusi mezőgazdaságból élő népességet. A szociológia az össztársadalmat vizsgálja a jelenben, egy-egy társadalmi jelenséget vagy folyamatot főleg a társadalmi rétegeken keresztül közelít meg, és a jelen helyzetből a jövőre vonatkozó következtetéseket próbál levonni. A két tudományban pedig közös az (többek között), hogy mindkettő a konkrét vizsgálatokat a jelenkori társadalomban folytatja. A néprajzkutató és a faluszociológus is felméréseit a jelen, napjaink falusi társadalmában végzi. Ennélfogva egyik tudomány részeredménye elengedhetetlenül szükséges a másik tudomány számára. Jelen dolgozatban is egy részeredményt, a szociológia részeredményét probálom a néprajztudományban hasznosítani, éspedig ismertetni a mai falvaknak azokat az átalakulási-jellemzőit, amelyek leginkább befolyásolják a népéletet és művelődést, és megkeresni azt a falusi társadalmi réteget, amely leglényegesebb hordozója a hagyományos népéletmódnak.

Közhely számba megy az a kijelentés, hogy a mai Kovászna megyei, de egyébként az összes közép- és keleteurópai falvak az utóbbi három évtizedben megváltoztak. A volt Háromszéken ez az átalakulás a feudális korig nyúló sajátosságoktól meghatározottan ment végbe. A székely székekben és ezen belől még külön Háromszéken [1], Erdély többi megyéihez képest sajátos társadalmi viszonyok uralkodtak a XIX. század

elején. Az erdélyi megyékben a feudális függőségben élő parasztság aránya 81—86 % volt; a székely székekben általában 31—34 %; Háromszéken a legnagyobb 45% volt. A jobbágy-zellérség nagy százalékának — a falvak társadalmában ma is élő survival jelenségek — jelentősége az 1848-as jobbágy felszabadítás végrehajtási módjában hangsúlyozódott ki. Nyugateurópához viszonyítva Erdélyben is nagyon megkésett a jobbágy felszabadítás, Erdélyhez viszonyítva a székekben az ún. székely örökség probléma még fél évszázaddal késleltette a feudális viszonyok jogi felszámolását. Arra utalok, hogy míg Erdély többi megyéiben a jobbágyok és zsellérek állami megváltás útján szabadultak fel, addig a hűbéri függőségben lévő székely parasztok nagyrésze a maga erejéből váltotta meg szabadságát, birtokát, a XIX. század utolsó évtizedében rendezve az utolsó megváltási kérdéseket. Az önmegváltás akkora anyagi megterhelés volt, hogy a jobbágyok és zsellérek egy része ki sem tudta fizetni, a más része pedig éppen a kifizetésért szegényedett nincstelenné. Háromszéken a nincstelen agrárproletárok aránya 45% volt a múlt század végén. Ezt a társadalmi réteget a mezőgazdaság nem tudta eltartani, a megyei iparban sem tudtak elhelyezkedni, mert ilyen nem volt, s így a megélhetés egyetlen útját választották: az elvándorlást. Legtöbbjük mesteremberként dolgozott a Román Fejedelemségekben s időszakosan, vagy ritkábban véglegesen letelepedett.

Így a megye társadalmának ez a 45 %-ot kitevő volt-jobbágy-zsellér rétege kivált a hagyományos paraszti életvitelből, és egy sajátosan keleteurópai változatban polgárosodni kezdett. A parasztság másik nagy tömeget alkotó rétege, a volt katona-rendiek, a hosszúra nyúlott jobbágyválság idején nem szegényedtek le, ők képezték a századeleji kis- és középparaszt réteget. A volt nemesek utódaiból nagyrészt a nagyobb birtokosok rétege formálódott.

Az ismertetett sajátos társadalmi-gazdasági helyzet a népi életben és művelődésben az alábbi jellegzetes háromszéki vonásokat vonta maga után:

— a viszonylagos korai „polgárosodás" miatt a többi székekhez viszonyítva a háromszékiek hagyták el leghamarább népviseletüket, felejtették el népi táncaikat és énekes gyermekjátékaikat, stb.

— a „Háromszéki Népballadák" kötet bevezetőjének tanusága szerint: „Végeredményben Háromszék a maga klasszikus balladaköltészetével merőben más: sokkal szerényebb, szegényebb képet mutat, mint ... a szomszédos Udvarhelyszék vagy annak szomszédja Marosszék; nem is szólva a Kárpátokon túli, szintén szomszédos moldvai csángómagyarokról" [2].

— a gyenge gazdasági helyzet, azaz a szegénység miatt a háromszéki parasztok több nemzedéken keresztül nem örvendhettek a gazdasági fellendülésnek, és ennélfogva a XVIII. század végi, XIX. század eleji színes, díszes, pompás parasztstílus még késve sem honosodot meg, legalábbis összemérhetetlen a kalotaszegivel vagy a torockóival;

— a háromszéki anyagi és szellemi kultúra folyamatosan őrzött meg arhaikusnak nevezhető elemeket. Itt egyetlen példát hozok fel: az

eddig ismert székely keresztszemes motívumok között az árapataki őrizte meg a berbécsszarvas- és esses motívumot a legteljesebben;

— bármilyen kultúrminta vagy történeti stílushatás érte a háromszéki népi anyagi és szellemi kultúrát, az főként egy irányból: Udvarhelyszék felől érkezett. (Követendő példának számított az udvarhelyszéki népi építészet, textilmunkák stb.) Ezek a hatások nem terjedtek ki egyenletesen egész Háromszék területére, legjobban Erdővidéken honosodtak meg (például bútorfestés, szabadrajz utáni hímzések, hímes szőttesek stb), legkevésbé Felsőháromszéket érintették, amelynek díszítőművészete legközelebb áll a csíkiéhoz. Ennek a belső tagoltságnak oka az is, hogy Felsőháromszék katolikus, míg Háromszék többi része főleg református vagy unitárius.

A századeleji gazdasági viszonyok és társadalmi rétegeződés nem sokat változott falun, 1945-ig. Említésre méltó folyamat volt a továbbra is növekvő leszegényedés, és a gyalogosan „ingázó" munkás réteg megjelenése a textil és dohánygyár felépítése után (Sepsiszentgyörgy).

1945 után a falvak életében az első mtsz-ek megalakulása hozott változást, párhuzamosan a kezdődő iparosodással és javuló közlekedési lehetőségekkel. Megyénkben a nagyméretű falusi átalakulás az 1962. év után indul meg és azóta napjainkig inkább mértani, mint számtani haladvány szerint növekedik. Ma, 1975-ben átalakult szociálista mezőgazdaságról, és átalakult faluról beszélhetünk. A megváltozott falut három társadalmi-szociológiai jelenség ismertetésén keresztül próbálom bemutatni:

1. Falvaink a megye városiasodásának tükrében.

Megyénk városiasodását a városi és falusi népesség számbeli változásán keresztül közelítem meg. (Noha jól tudjuk, hogy ez csak egyetlen szegmentuma a jelenségnek.) [3]

Megyénkben hat város és 122 falu van. A megye lakossága 1973-ban 190 813 volt. 1930-ban a megye lakosságának 89 %-a falusi volt, 1948-ban 87 %, 1956-ban 75 %-a, 1966-ban 68 %, 1973-ban 58 %-a. A megye népessége 1930-tól 1973-ig 48 250 fővel növekedett, ez idő alatt a falvak népessége 24 763 lakossal csökkent, tehát a népesség-növekedés csak a városi lakosságra érvényes. A városiasodás a falusi népesség fogyásával járt megyénkben, ami nem országos jellemző, mert 1930-ban az ország falusi lakóinak száma 11 229 476, 1973-ban pedig 12 067 069. A falusi népesség fogyása inkább az iparilag fejlett megyékre jellemző, mint Brassó, Hunyad, Temes, Prahova stb. megyék. Megyénket (ebből a szempontból) még ma sem lehet ezekkel a megyékkel egy kategóriába sorolni.

Az iparosodás nem magyarázza meg egyértelműen és részleteiben a falusi népesség fogyását, ehhez és részben ebből következően még az alábbi három ok társul : néhány falu városi rangra emelése ; alacsony népszaporulat; elvándorlás (ez utóbbiról külön alcím alatt számolok be). Tehát az első ok tényleges városiasodást tükröz, mert 1956-tól napjainkig megyénkben három falut emeltek városi rangra, és 11 falut csatoltak közigazgatásilag városhoz. Ez a városiasodás a lejegyzett fogyásnak

mintegy fele. A második ok, az alacsony népszaporulat számokban így mutatkozik: 1930-ban a születési ezrelék megyénkben általában 32 ‰ volt,1966-ig 13,5 ‰-re csökkent, majd 1973-ig 20 ‰-re emelkedett. 1973-ban a városi általános 20,8 ‰, a falusi pedig 18,4 ‰. A természetes szaporulat falun még ennél is rosszabb arányokat mutat: 1973-ban a megyei átlag 7,9‰, városon 11,0‰, falun 5,6‰ fele. Ha ilyen marad tovább is falvainkban a természetes szaporulat, amely részeire bontva azt jelenti, hogy jó néhány falu népessége állandóan csökken, mint Illyefalva község, Kálnok, akkor a falvak egy részének az elnéptelenedésével kell számolnunk. Természetesen ez a probléma nemcsak megyei szintű, a világban, minden iparosodó országban találkozunk vele, s a probléma tárgyalásában a vélemények eltérőek.

Végül a falvak népesség-csökkenésének harmadik okára (talán helyesebben okozatára) térek rá:

2. Területi (horizontális) mobilitás

A falvak népességének elöregedése oka és okozata is az alacsony népszaporulatnak, mert a lakosság legtermékenyebb rétegének, a 20 év és 40 év közöttieknek egy része elszármazott a faluból, az elköltözöttek gyermekei a letelepülés helységének lakosságát gyarapítják, és népességét fiatalítják. Az elvándorlás méreteit és ütemét a következő statisztikai adatokkal szemléltetem: megyénk összlakosságának száma 1966-ban 176 858. A megyéből 1966-ig 40 441 fő vándorolt el, azaz pontosabban, az 1966-os népszámláláskor 40 441 Kovászna megyei születésű lakos lakott az ország más megyéiben, a legtávolabbi és legközelebbi megyékben. Tehát ha a bevándorlás nem ellensúlyozta volna a kivándorlást, akkor a megye lakossága csökkent volna. Viszont a vándorlás országos méretű jelenség, úgyhogy nemcsak Kovászna megyéből mentek el, hanem jöttek is, éspedig 1966-ban a megye lakosságának 20%-a más megyében született, ugyancsak egyaránt az ország legközelebbi és legtávolabbi megyéiben, annyira, hogy 1973-ban Kovászna megye ki- és bevándorlási mérlege pozitív volt. (Még az országban 13 ilyen pozitív merleggel rendelkező megye van, például, Hunyad, Bihar, Arad, Temes, Hargita, Ilfov, Prahova stb.). A szociológiai felmérések alapján a megyék közötti kivándorlás az 1950-es évek elején indult meg, megyénkben a csúcsot az 1960-as évek végén érte el, attól kezdve 1973-ig kisebb arányban folytatódott, majd 1973-tól ismét növekedett.

A statisztikai adatok minket ez alkalommal csak annyiban érdekelnek, amennyiben választ kapunk arra a kérdésre is, hogy melyek falvainkban a helyben maradó és melyek a mozgékony társadalmi rétegek. Mivel az 1945-ös évek után Kovászna megye rendelkezett munkaerővel, az elvándorlás már az ötvenes években jelentős volt, és mert az elvándorlásnak már voltak hagyományai, a hagyományok folytatóiként az ötvenes években a volt szegény és nincstelen parasztréteg indult útnak az ország iparilag fejlettebb megyéibe. Felnőttek, vagy családok költöztek el, és szakképesítetlen vagy szakképesített munkásként dolgoztak. Az ötvenes évek derekán a kulákosítás miatt a módos parasztréteg

is elindult. A hatvanas években a felnőtekről a súlypont az ifjúságra tevődött át, noha a felnőttek is folytatták az elszivárgást.

A hatvanas évek elején a megye még nem kezdett iparosodni, az iskolázási szint azonban állandóan növekedett. Azok, akik nem traktoristák, építészszakmunkások vagy textilgyári munkások szerettek volna lenni, azok akik az elméleti líceum után tovább akartak tanulni, el kellett hogy menjenek a megyéből, mert abban az időben a fentieken kívül nem volt más iskola. Akik pedig más megyében végeztek akár szak-, középiskolát, technikumot vagy egyetemet, más megyében telepedtek le, mert otthon kevesen tud'ak elhelyezkedni. Például az egyetemet végzettek közül nagyrészt csak a pedagógusok tudtak elhelyezkedni, s csak tizes nagyrendet kitevő műszaki egészségügyi stb. képesítésűek. Így a hatvanas évektől az elvándorlás főcsatornája az iskolai végzettség követte mobilitás lett. A megyéből való elvándorlásnak ma is ez a legerősebb mezgatója. A megyén belől viszont 1970 után, az iparosodás megkezdésével párhuzamosan, a falvak felnőtt népessége, családok a megyei városokba kezdtek költözni.

A falusi elvándorlók összetétele koronként, időszakonként változott. Figyelembe véve az 1945—1975-ös időszakot, a helyben maradt falusi réteg a volt kis és középparasztokból állt, akik az mtsz-en keresztül integrálódtak a falvak mai életébe. Ők alkotják a leghagyományőrzőbb réteget, mert tevékenységük folytán legközelebb állnak a hagyományos paraszti életmódhoz. Mivel — mint már említettem — ez a réteg nagyrészt a volt katonarendiek leszármazottaiból áll (amit számon is tartanak), az a falusi társadalmi réteg, amelyet ma a szociológusok és néprajzkutatók vizsgálnak, réteg társadalom. Tulajdonképpen ennek a rétegnek, a volt katonarendinek az életmódját, kultúráját rekonstruáljuk. Ez a megoszlás érvényes a következő alcímben tárgyalt foglalkozás-társadalmi mobilitásra is, mivel az mtsz-dolgozók a földhöz legjobban ragaszkodó volt kis és középbirtokosból maradtak.

3. Foglalkozás-mobilitás

1945-ben Kovászna megye falvaiban a munkás réteg 3—7 %-ot képviselt. 1966-ban az országos átlag falun 19 % — a megyei szociológiai felméréseim alapján, 1975-ben az ingázó munkás réteg 25—60 % között mozog, attól függően, hogy az illető falu milyen messze van az ipari munkahelytől és a várostól. A társadalmi átrétegződés folytán falvainkban a következő foglalkozás társadalmi rétegek alakultak ki vagy maradtak meg:

termelőszövetkezeti parasztság gazdasági érdekei, tevékenysége, jövedelmi forrásának jellege miatt sem sorolhatjuk a hagyományos parasztság közé, de ehhez a legközelebb álló, sőt ennek átalakult rétege. Önellátására a háztáji gazdaságán termel, de az semmiképpen sem elég szükségletei kielégítéséhez. Életkora helyen-helyen meghaladja az ötven-hatvan évet, **elöregedő réteg.**

— **ingázó munkások** megnevezéssel illetjük, de falusi lakhelyükből következő sajátosságaik miatt el kell választanunk a városból város-

ba ingázó munkásoktól. A falusi ingázó munkások otthon saját szükségletükre termelnek, és éppen ezen a tevékenységen keresztül kötődnek a falusi, paraszti életmódhoz.

A helyben foglalkoztatott munkás (volt iparos) réteg, amelynek olyan sok „tanonca" volt a múltban, most vagy az mtsz-ben dolgozik, vagy ipari munkásnak állt. A népi mesterséget egyrészt szabadidejében, saját kedvtelésből gyakorolja, másrészt a falusiaknak a háztáji gazdaságuk ellátásához szükséges eszközöket, tárgyakat készít, olyant, amit a kereskedelemben nem lehet kapni. Ha ez az ötven év feletti generáció kihal, akkor nehéz lesz a néprajzosnak recens népimesterséget gyűjtenie. Létezik egy kialakulóban lévő falusi csoport, amely két szélső anyagi módban lévő rétegből verbúválódik: a nagyon szegényből, akinek nincs anyagi ereje a kezdeti gazdasági beruházásokra, csak a havi fizetésből él, gazdasága nincs; vagy a jó módú idősebb ingázó munkásokból, akik már nincsenek ráutalva a háztáji jövedelemre és az idős nyugdíjasokból akik noha rá lennének utalva, de nincs erejük a munkához.

— **értelmiségi réteg** a legvárosiasodottabb, vagy mindenképpen annak a látszatát keltő falusi réteg. (A városiasból nem egyszer sajnos a negatív, rossz izlésűt utánozza.) Többnyire az első generációjú értelmiségi, így nem áll nagyon távol a paraszti élettől, amelyben nevelkedett. Többnyire háztáji gazdasága van, legalább kisállatok, s ezáltal életmódjában elkerülhetetlenek a falusi elemek, amelynek, zárójelben legyen mondva, sokkal inkább pozitív, mint negatív hatása van..

A társadalmi rétegek mellett a falu képének kialakulásához még a családok új típusai járultak hozzá. Az uralkodó falusi családtípus a vegyes foglalkozású munkás—mtsz-tag összetételű. Ez az összetétel anyagi előnyökhöz vezet, mert a havi fizetés révén rendelkeznek készpénzzel a kedvező anyagi-gazdasági befektetésekhez, és az mtsz-beli juttatások miatt nem kell mindent megvásárolniuk, mint a munkás családoknak. Mivel ez a családtípus a legmódosabb, ez is az ízlést diktáló, közvéleményt formáló falusi réteg.

A társadalmi-gazdasági változások következtében megváltozott a falusi emberek tevékenységének körülménye. A lakóhelytől elvált a munkahely, a munka vagy az mtsz-ben vagy a gyárakban, üzemekben folyik. Mivel saját „üzemükbe-gazdaságukba" nem kell anyagi befektetést eszközölniük, és mivel az életszínvonal általánosan emelkedett, a falusi családok anyagi erejüket a közvetlen környezetük, tájszóval élve az „életük", módosításába fektették. A régi többé-kevésbé önellátó életmódhoz kapcsolódó tárgyakat kicserélték. A tárgyi világ kicserélése, megújítása a lakásépítéssel kezdődött, és a lakberendezéstől a ruházatig mindent egyféle városi polgári, gyári eredetű tárgyakkal helyettesítettek, újítottak. A régi életmód tárgyait vagy megsemmisítették, vagy padláson, kamarában, színben őrzik, vagy egy kis részüket használják.

Viszont a megváltozott tevékenység és tárgyi világ közepette sem szűnt még meg a falusi életmód és művelődés „népi" jellege, mert ennek a megváltozott falusi életkeretnek és életvitelnek állandóan újraszülető, alakuló szokás-rendszere van, amelynek struktúrája a hagyo-

mányos népi kultúra és életmód struktúrájának folytatása, a tartalma megváltozott. Például:

— a fent vázolt tárgy-kicserélési folyamatnak vannak megdöbbentő, mindenhol jelenvaló mozzanatai, a falusi használati tárgyaknak van egy rétege, amely a „másad-harmadtermékek" leleményes felhasználásából született: a konzervesdobozból készített vízmeregető, a gumikerékből készített itatóvályú, a deválos üvegből készített virágoskert-dísz stb.;

— a falusi lakáseszmény falvainkban szinte-szinte egységes: két szintes (pince-konyhás), „L" alakú, vagy kocka ház, amely mindenképpen a villa képzetét igyekszik kelteni;

— megmaradt a paraszti tárgyak kettőbe osztottsága, az ünnepi és köznapi, azzal a különbséggel, hogy a volt ünnepi tárgyak egy része köznapi, hétköznap is elérhető lett, az ünnepi helyre pedig polgári ízlésű tárgyak kerültek. Így van ez a táplálkozásban, a ruházkodásban és a lakásmódban is. Megmaradt a tisztaszoba, amit nem használnak, a bútorok között létezik most is kimondottan egy jobb életet szemléltető tárgycsoport, például a jégszekrény, ami leggyakrabban a szobában kap helyet. A társadalmi változások és az életmód változás csak a fenti példák szintjén izomorf. A szociológia feladata felderíteni a társadalmi rétegek intézményes életmódbeli jellemzőit, a néprajztudomány viszont a mindennapi, de annál mélyebb és konkrétabb nem intézményes jelenségeket.

JEGYZETEK

1 IMREH ISTVÁN, **Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudálizmus bomlásának idején,** Állami közgazdasági és jogi könyvkiadó, Bukarest, 1958.

2 ALBERT ERNŐ, **Háromszéki népballadák,** Kriterion, 1973, 34. lap.

3 Anuarul Demografic al R.S.R., 1974, 134—141, 144—145, 222, 228—238, 452—541.

4 PISOTA ELENA, MARIA IOVĂNESCU, **Județul Covasna,** cap. Demografia 70—80 pp.

NÉPI VADFOGÁS A BORSZÉKI-MEDENCÉBEN
(Hargita megye)

MOLNÁR ISTVÁN

Gazdag kincsesbányánk néprajzi vonatkozásban is az erdő. A hozzá kötődő sokféle népi foglalkozás sorában egyik igen fontos tevékenység a vadfogás: az a zsákmányoló gazdálkodási forma, amelynek keretében az ember élete fenntartásához — ősi soron — szükségleteinek igen nagy részét a természet által nyújtott javak közül az állatvilágból szerezte meg. A civilizáció kezdeti fokán álló embernek ezt a létalapot biztosító tevékenységét ma már — ha vannak is földünknek még olyan területei, amelynek népei nagyobb mértékben gyakorolják — általában csak eltűnőfélben lévő kiegészítő foglalkozásnak tekinthetjük. Éppen ezért a jelenünkig még megmaradt hagyaték- és hagyományanyagának kutatása igen fontos feladata a néprajznak, egyrészt azért, mert a vadfogáshoz alkalmazott eszközök sokféleségének, típusainak számbavételével a különböző népek, népcsoportok anyagi művelődési készletének teljesebb megismerését tesszük lehetővé, másrészt pedig azért, mert a sajátos technikai megoldások és az alkalmazott fogásmódok térbeli és időbeni elterjedésének ismeretében az összehasonlítás és a kölcsönhatások megállapíthatóságának fontos feladata valósítható meg [1].

A népi vadfogás irodalma földrészünk vonatkozásában is igen szegényes, de ez a helyzet hazai vonatkozásban is. A múlt században szorványosan megjelent közlemények után a jelen század sem hozott számottevőbb gyarapodást. Közvetlen szomszédainknál is az utóbbi évtizedekben csak néhány szakkutató, esetleg művelődéstörténész, erdészeti-vadászati szakember foglalkozott, illetve foglalkozik a népi vadászat formáival, eszközeivel [2]. A széles skálájú népi foglalkozásoknak ez az ága — lehet ugyan, hogy az adatok gyűjtésének ismert nehézségei miatt — nagyon kevés kutatót vonzott, vonz még ma is, pedig, változatos tájegységeink gazdagsága, a sokféle elejthető vad, az erdőt-mezőt járó ember figyelmét minden területen és minden időben felkeltette. Tekintve, hogy a vadállatok megszerzésére irányuló tevékenysége — akár egymástól távolabbi, akár egymáshoz közeli területeken gyakorolja is azt —

sok zónális, csak az ott élő népcsoportra jellemző sajátos vonzást őriz, s ezért azoknak hézagmentes megismerése elkerülhetetlen feladat. Az idő múlása ezeknek a hézagoknak a kitöltését nagyon sürgössé teszi. Napjaink rohamos gazdasági-társadalmi átalakulása — maholnap — a népi kultúra tárházából ezt a jelentős régi foglalkozást eltünteti. Ma még módunkban van az élő hagyomány, vagy a még meglévő gyakorlat birtokában ebből a művelődési hagyatékból valamit megmenteni.

Ilyen öröklődött anyag felhasználásával kíséreltem meg a Keleti Kárpátok középső övezete néhány zónájának népi vadfogását tanulmányozni [3]. Ez alkalommal - az adatok további gazdagítása végett — a Gyergyói-havasok ölében fekvő Borszéki-medence környékén a jelen század ötvenes éveinek a táján még ismert vadfogó eszközöket és vadfogási módokat írom le [4].

A vadfogás eszközeit, fogásmódjait az állatfajok: emlősök (ragadozók, páros ujjú patások, rágcsálók), madarak (ragadozók, tyúkfélék, énekesek), ízeltlábúak (méhek) szerint csoportosítottam, mivel igen gyakran az egy fajtához tartozók fogására is — eredményes elejtésükért — többféle eszközt és eljárást alkalmaznak.

EMLŐSÖK

Ragadozó emlősök

A görény — az erdős vidéknek is ez a kis ragadozója — a hegyvidéki nép majorságai közt gyakran garázdálkodik, de a nagyobb állatok fogására felállított csapdák zsákmányát is szívesen megdézsmálja. A pusztításukat — éppen ezért — minden lehető módon megkísérlik. Leggyakrabban a **kisvassal** fogják (1. ábra). A kisvasat a kovács „kihúzott", azaz kikalapált és rugalmasra edzett vaspántból készíti. Alakja a szénfogó horogra emlékeztet. A kisvas **karjai** — szárai — kb. 30—35 cm hosszúságúak. A két kar végére merőlegesen, egymással szemben fordított félköralakú, kihegyesített csúcsú **pofákat** nyitolnak, amelyek fesztelenített állásukban egymás alá csúsznak. Felállításukkor a karokat szétfeszítik, s közvetlen azok alá bádoglemezből egy kb. 5 cm átmérőjű, korong alakúra vágott **tángyért** tesznek, amelynek közepébe — a csalétek rögzítésére — kerek lyukat vágnak. A vasat, mielőtt a „húzás" — járás, csapás — helyére állítanák a bádogkorongocskával együtt „pácolják", azaz büdösített vérrel kétszer-háromszor bekenik azért, hogy „vegye el a vas szagát". A tányér lyukján csaléteknek valamilyen állat előre megbüdösített húsából kivágott szeleteket húznak át. A csapdát aztán — gyakran 3—4 darabot is — a görény mozgási területén állítják fel. Elhelyezésük után apró faágakkal álcázzák, olyan módon rakva rá azokat a vasra, illetve köréje, hogy egyúttal terelőként is szolgáljanak, s a kis állat a csalétket csak a szétfeszített pofák közé dugott fejjel érhesse el. Akár egy, akár több vasat állítanak fel, köréjük is húsdarabokat szórnak el. A kisvasat — a leírt módon előkészítve — korhadt belsejű facsutakok üregében is el szokták helyezni (2. ábra). A csapdákat — elhurcolásuk megakadályozására — a karok hajlatába erősített dróttal kötik ki.

A görény fogását drótból készített **csúszó hurokkal** is megkísérlik. A hurok mgszerkesztése, felállítási módja az általánosan ismert formáktól, illetve módoktól nem tér el.

A vidrát kovács készítette **tángyérvassal** és **szegletes vassal** fogják (3. a, b ábra). Mindkettő az általánosan elterjedt zúzó-csapdák csoportjába tartozik. Elnevezésüket a szerkezeti részeket tartó „alap"-nak-keretnek az alakja szerint kapták. A tányérvas keretét köralakúra hajtott „szálvas"-ból készítik. Erre szerelik fel — az alapkör átlójának két végpontjához — a félkör alakúra hajlított, tartószegeken fordítható **csapókávák**at. A szögletes vasnál viszont az alap is és a kávák is szögletesen törtek. A csapda fogórészeit alkotják még az alap két szemben lévő pontjára heggesztett meghajlított **rugók** és az egyik oldalra szerelt — a kifeszített kávákat rögzítő, majd felszabadító — meggörbített **feszítelenítő fül**, s az erre szegecselt csalétket tartó **lappantyú.**

A csapdák elhelyezésére akkor kerül sor, amikor a vidra szörméje megfelelő. Megfigyelik az állat „húzását" — azt a helyet, ahol a vízből zsákmánya elfogyasztására a partra jön —, s a csapdákat ott „vetik meg". Nagyobb vízállás esetén a patakmeder fenekére „víz alá" is állítanak csapdát. Lerakásuk előtt a lappantyúra frissen fogott halat kötnek, s ráfagyasztják. Az előkészített vasat aztán vékony lánccal, vagy dróttal kikötik, majd faágakkal álcázzák. A biztosabb fogásért kettenhárman társulni is szoktak. Eredmény esetén a bőröket vagy azok árát egyformán elosztják.

A nyest egyike azoknak a kis ragadozóknak, amelyeknek értékes szörméjét a vadfogó is minél gyakrabban szeretné megszerezni. Ez az oka annak, hogy azokon a területeken, ahol a nyest — a természeti környezet adottsága folytán — eléggé gyakori, a fogókészségeknek és a fogásmódoknak több változatával találkozunk.

Egyik — szerkezeténél fogva igen jelentős — fogókészségük a **patula** (4. ábra). Ez ollósszerkezetű zúzócsapda. Technikai megoldásának alapelve hasonlatos a Hargita vidékén készített „ollóscsapda" szerkezetéhez [5], de felállítási módjában és több szerkezeti elemének elnevezésében helyi sajátosságok vannak. A csapda alkalmazási módjában az a lényegesen eltérő vonás, hogy a kis ragadozónak a csapdához való csalogatása előzetes, hosszas szoktatást kíván.

A patula alapjához két olyan vékonyabb törzsű, ún. **párfa** szükséges, amelyek egymástól kb. 70—90 cm távolságra állanak, és a fák törzse a földtől mintegy 1,5—2 m magasságban elágazik. Abban az esetben, ha ilyen ágképződésű és egymáshoz közel álló párfát nem találnak, akkor kiválasztanak csak egy megfelelőt, s a közelében levőre pedig mesterséges elágazást szerelnek. A mesterséges ág felszerelésénél azonban vigyázni kell arra, hogy az közelítse meg a természetes ágállást, mert az óvatos nyest könnyen gyanút foghat. A nyestnek ezen tulajdonságát ismerve — a sikeres fogás érdekében — az egész szerkezetnek természetes hatásúvá tételére nagy gondot fordítanak.

A párfák elágazásainak tövébe átfektetnek egy kb. 10—12 cm átmérőjű három élűre faragott farúdat, az **alsó fogófát** (az olló alsó szárát). Mindkét végét a szétágazó ágak töve közelében előzetesen fúrt lyu-

kaknak megfelelően szintén átfúrják, s faszegekkel azokhoz rögzítik. Utána elkészítik a **felső fogófát** (az olló felső szárát), s egyik végét szintén átfúrják, majd ráfektetve az alsóra **faszeggel** vagy **gúzzsal** (csavart fahánckötél) olyan módon rögzítik, hogy ez a szár ollószerűen felnyítható legyen. Ha azonban a fa elágazása „annyira jó állású", hogy az elágazásába illesztett fogófa jól szorul — kotyogás- és csúszásmentesen megáll — abban az esetben rögzítésére nincs szükség. A csapda megvetésekor a felső fogófát ollószerűen fel kell nyitani és fel kell „pockolni"-támasztani. Ehhez egy 10—15 cm hosszú vékony fahasábocskát, **állító horgot** faragnak, s annak mindkét végét „bevállazzák". A hasábot közepe táján átfúrják s a fúratba egy 20—25 cm hosszúságú **csapot** — szarvszerűen görbülő kihegyezett fogat — rögzítenek. A csaléteknek szánt húst aztán erre a csapra húzzák fel. Amikor a patulát „megvetik", a felső fogófát felnyitják, s az állítóhorgot bevállazásaival beállítják a két fogófa élei közé olyan módon, hogy annak alsó vála az alsó fogófára támaszkodjék, a felső pedig a felnyitott fogófát támassza alá. A horog így a fogófák vonalához mérten merőlegesen, kifelé fog állani.

A fogófák beállítása után a felső fogófára — irányára merőlegesen — **nyomtató dorongokat** támasztanak. Ezeket vastagabb fenyőfacsapokból szabdalják fel olyan hosszúra, hogy a földtől, rézsútos fektetéssel, fölérjenek a felső fogófáig, sőt vagy 40 cm-rel túl is nyúljanak azon. Szerepük kettős: egyrészt a felső fogófa súlyát növelik így meg, másrészt pedig terelőként szerepelnek. A felső fogófára támasztott és annak vonalán túlérő dorongok ugyanis a nyestet majd megakadályozzák abban a törekvésében, hogy az állítóhorog csapjára rögzített csalétket a felső fogófáról érhesse el. Arra kényszerítik, hogy ahhoz csak alulról — a nyomtató, illetve a terelődorongokon felkapaszkodva és onnan az alsó fogófára kúszva — juthasson el. Ez a terelési eljárás a fogás sikerének lényeges előfeltétele, mert ha a nyest a felső fogófára rá tudna telepedni, onnan a csalétket a fogófák ollója közé való beszorulás veszedelme nélkül tudná kiszedni. A dorongokat hézagmentesen támasztják egymás mellé, azért, hogy a nyest az esetleg köztük maradó nyílásokon át ne tudjon az alsó fogófára átbújni. Ilyetén való felállításuk után felületüket rendszerint fagalyakkal álcázzák.

A tárgyalt vidéken a patuláknak — a terelődorongok elhelyezése szerint — kétféle típusváltozata ismeretes: az egyik az **alacsony patula**, amelynek fogószerkezetére a terelőt a fennebb ismertetett módon helyezik el (4/I. ábra), a másik a **magas patula** (4/II. ábra), amelyhez a dorongokat nem a földről indítva támasztják, hanem egy olyan közeli fának egyik — lehetőleg vízszintesen kinyúló — vastagabb ágára fektetik, amely a föld felszínéhez mérten legalább 3—3,5 m magasságban ágazik el. A vadfogók szívesebben állítanak fel magas patulát azért, mert mind a vadőrök, mind a más „alkalmatlan személyek" elől könnyebben rejthetők.

A patulákat általában a hegygerinc vonala mentén, a gerinctől kb. 50—100 m-re szerelik fel, olyan helyeken, ahol a kis ragadozó járni szokott. Elkészítésüket már a nyár közepén megkezdik, egyrészt azért, hogy a szerkezet fehér színű friss faragásai a napsütéstől, széljárástól,

esőtől barnuljanak meg, másrészt azért, hogy az óvatos nyest az útjában elhelyezett emberi alkotmányt szokja meg.

A patulákat leggyakrabban többen összeállva, közösen szerelik fel, egy-egy területre 8—10-et is. A csapdák készítését őszire kell befejezni. Novemberben kezdődik aztán a nyest „etetése", a csapdákhoz való szoktatása. A csaléteknek szánt húsdarabkákat a patula horgára kötik, anélkül azonban, hogy a csapdát működőképes állapotba hoznák. Amikor aztán az első hó lehullott és a nyestnek téli bundája van, megkezdik a szerkezet „felhúzását", azaz fogóképes állapotba való tételét. Az állítóhorog csapjára rátűzik a szokásos csalétket: „lebüdösített" májat, őzhúst, füstölt halat vagy ritkábban nyúlhúst. A szoktatási idő alatt a patulához és a csalétekhez szokott nyest ebben az esetben is gyanútlanul indul a kedvelt falat elfogyasztására, de most azt — a felállított terelődorongok miatt — csak alulról, a földről tudja megközelíteni. Felkapaszkodva azokon, majd végig kúszva az alsó fogófán a csalétket tartó oldalra fordított horogig, azt maga felé húzva támasztékából kirángatja, s ennek következtében a felső ollószár rácsapódik a derekára. A csapdákat naponta „lejárják, megvizsgálják. Ezt rendre, felváltva végzik. A „fogáson" aztán osztozkodnak.

A patulázás mellett a nyest fogásának egy másik kombinált: **dögverem-pajta-vas** (5. ábra) együttes alkalmazásával végrehajtható módját is gyakorolják. Az ún. dögverem és a pajta építésével tulajdonképpen a nyestnek a fogóvashoz való szoktatását célozzák. A fogás előkészítését október vége felé kezdik meg. Ismerve a nyestnek azt a szokását, amely szerint leginkább a hegygerinceken jár, a fogására készítendő kombinált csapdát is olyan helyen állítják fel, ahol 3—4 ilyen gerincvonulat találkozik. A **pajta** építéséhez kb. 8 cm átmérőjű, gömbölyű fenyőszálakat válogatnak ki, amelyekből 60—70 cm hosszúságú darabokat vágnak, s ezekből „gerezdbe metszve" egy 50 x 50 x 40 cm belvilágú ketrecszerű alkotmányt rónak össze. A pajta tetejének közepébe, a szoktató csalétek betétele végett, egy lappanccsal zárható négyzet alakú kis nyílást vágnak. A láda mind a négy oldalának közepe táján pedig akkora méretű köralakú nyílásokat fűrészelnek ki, amelyeken át a nyest a ládába be bújhat. Az elkészített pajtát aztán a gerincvonulatok találkozásánál előzőleg kiásott **dögverem**be süllyesztik. Besüllyesztésének oka az, hogy a nagyobb ragadozók a pajtát — a belsejébe helyezett csalétek miatt — ne tudják szétrontani, vagy helyéről elmozdítani. A besüllyesztett pajta bejáró nyílásai elé földet hánynak, s abba a nyílásokhoz vezető „járatok"-at, kis alagútakat vájnak ki. Ezek elé helyezik el aztán a **vasakat**, káváit szétfeszítve „felhúzzák" ugyan, de egyúttal rögzítik is azokat. A fogóvasaknak rögzített állapotban való elhelyezése a nyest szoktatási folyamatának egyik részcselekménye. Célja az, hogy a dögveremhez történő csalogatással egyidőben az óvatos nyest ezeket a környezetétől idegen tárgyakat szokja meg, s majd a fogás ideje alatt is gyanútlanul közeledjék a csapdához. A szoktatás ideje alatt csaléteknek a verem földjére, illetve padlójára a tetőnyíláson át alvadt vért, vagy húshulladékot tesznek, s ha a nyest azt elfogyasztotta — ismét pótolják. A dögverem felé húzódó hegygerincek éleit kb. jó félkilométer távolságból, egészen

a verem bejáró nyílásáig, büdösített májjal időnként „behúzzák". A jószimatú nyestek ezt a „húzást" többször követve,fokozatosan a dögverem látogatásához szoknak. Novemberben, decemberben aztán, amikor a nyest bundája szép télies színt és fényt kapott „a vasakat felereszti" — a fesztelenítő fülek lekötését feloldják, s ezzel a csapdát fogóképessé teszik. Az ősz folyamán a dögveremhez szoktatott nyestek továbbra is gyanútlanul közelednek a megszokott etetési helyhez, most azonban a lyukak száda előtt elhelyezett fogóvasak fesztelenített kávái az érintésre összecsapódnak, s a nyest fogva marad.

A nyest egy **másik fogásmódja** ínyenc tulajdonságára alapozódik. Ez a kis ragadozó ugyanis előszeretettel dézsmálja meg az odvas fákba költözött vadméhek mézkészletét. Az ilyen ínyenckedőt a vadfogók „mézes nyest"-nek nevezik. Az erdőt járva megfigyelik, hogy hol fészkelnek vadméhek, s hogy azoknak odvát látogatja-e a nyest? Ha találnak olyan fát, amelynek apróbb oldalágai is vannak, vagy kissé meg van dőlve, akkor azt a fogás sikeréért — a fa környezetétől függően — kétféle módon „eltorlaszolják": a köpűt rejtő odvas fát, ha sűrűn álló vékonyabb fák veszik körül, azokat kivágják, ha viszont a mézes fa vastag, öreg fák között áll, azoknak ágait lemetszik azért, hogy a nyest az odúhoz sem kapaszkodással, sem átugrással ne juthasson el. Ezekkel a terelési módokkal kényszerítik majd rá a nyestet arra, hogy a mézes odúhoz csak a fa törzsén felkapaszkodva juthasson el. A terelés előkészítése után estefelé, amikor már a méhek fészkükbe húzódtak, az odú szádát is eltorlaszolják: falevéllel vagy fűcsomóval betömik. Ezt követően a mézes fa köré „megvetik" a vasakat, lappantyúikra megcukrosodott mézet vagy lépesmézet tesznek, s a csapdák közé is lépesméz darabokat szórnak el — majd eltávoznak. A vadászatra induló nyest megérezve a méz szagát, s felfedezve az odút is, eddigi gyakorlata szerint a szomszédos fákról szeretné azt megközelíteni. Mivel ez itt most nem sikerül, a fa törzsén kísérli meg az odúhoz való jutást. Megtörténik, hogy már a fára való indulásákor felfedezi a csapdák közé szórt csalétket, s azok keresgélése közben valamelyik vasba belelépik. De ha véletlenül — az odúhoz irányuló sietségében nem figyelve a földön lévő mézre — szerencsésen fel is jut a fára, a fészekhez nem tudva hozzáférni, csalódottan visszaereszkedik a fa tövéhez, s most már akörül „bóklászva" a megvetett csapdák valamelyikének foglyává válik.

Megkísérlik a mézes-nyest fogását **uborkás üveggel** is. Levágott fák csutakjának kikorhadt üregébe 10—15 literes uborkás üvegeket süllyesztenek, s azokba csaléteknek mézet tesznek. A terjedő illat nyomán a nyest rátalál az üvegre, abba belemászik, de csak ritka esetben tud ismét kijutni belőle, s ott fogva marad.

Halászhoroggal is megkísérlik a nyest fogását. Három darab pisztrángászó horgot — szárait egymás mellé illesztve - füleik alatt erős cérnával jó szorosan körül tekerik, vigyázva arra, hogy a „szakállai" ellentétes irányba álljanak. E hármas horogra a szokásos csalétekből egy akkora darabot húznak rá, amelyik a horgokat szakállukkal együtt burkolja. A horogfülekbe aztán hosszabb citera- vagy cimbalom drótot kötnek, s ezzel egy fa olyan magasságban kinyuló ágára függesztik fel —

a fa törzséhez közel —, hogy az a földtől legalább 2,5—3 m magasan csüngjön. Ez a magasság azért szükséges, hogy a rókák, vagy farkasok ne tudják a horogcsomót leszakítani. A nyest amikor megérzi a büdősített hús szagát, a fa törzsén a csalétekhez kúszik. Amikor azonban ráharap, a horgok az ínyébe akadnak. Szabadulni akarva „erős vergelődésbe kezd", de ezzel a horgok szakállai még jobban a szájába akadnak, s menekülési kísérletét lehetetlenné teszik [6].

A róka fogását elsősorban a háztáji szárnyasokban tett kártételéért, másodsorban értékes prémjéért szívesen és gyakran megkísérlik. Megszerzésére változatos csapdázási módokat eszelnek ki. A fogás sikerének biztosítása azonban minden alkalmazott szerkezet és fogásmód esetében — az állat nagyfokú ravaszsága, óvatossága miatt — szükségessé teszi a csapdához való előzetes terelő eljárások alkalmazását.

Vassal történő fogásához a róka „járásá"-ba több csapdát sakktáblaszerűen állítanak fel. A vasakat felhúzásuk előtt — szagtalanításukért — „bepácolják", büdösített vérrel bekenik. A földre helyezett csapdák közti területre — a rókát biztosan vonzó csaléteknek — „tepertyű" darabkákat szornak el. Az így előkészített vasak felé, mintegy fél km távolságtól kezdve több irányból is „húzást" csinálnak: vagy vért csepegtetnek a talajra, vagy rövid szakaszokon „tepertyű szemeket" hintenek el. A vasakat kendermag polyvával vékonyan behintik egyrészt azért, hogy álcázzák azokat, másrészt pedig azért, hogy ezzel is a „vas szagának" elvételét fokozzák.

Ezen a vidéken is — éppúgy, mint a Hargita vidékén — ismerik a horoggal való rókafogást. A különbség itt csak az, hogy nem kovácsolt horgot készítenek, hanem — a nyestfogó horoghoz hasonlóan — csukászó halászhorgokból kötnek össze három darabot. Erre húzzák rá a csalétket: a „férget" (mezei vagy házi egeret), cinege, szemeti pinty, vagy mogyorótyúk húsát. A fogásra előkészített horgot egy fa mintegy 3 m magasságban kinyuló ágára — a fa törzsétől távolabb lógóan — úgy függesztik fel, hogy azt a róka hátsó lábaira állva és a fa törzséhez támaszkodva ne érhesse el, s emiatt utána ugorva, a horognak az ínyébe való beakadási lehetősége fokozódjék. A fogás biztosabbá tételére szintén terelést alkalmaznak a csapdához vezetően több irányból csalogató étket raknak le.

A továbbiakban a ketreccel való rókafogás ritkábban alkalmazott eljárását írom le. A ketrec (6. ábra) egy nagyobb méretű (120 x 100 x 70 cm) kalitkaszerű láda, amelynek mindenik oldalát egy előzetesen összeállított keretre szegezett „lévek"-ből — kb. 5 cm átmérőjű faragatlan fenyődorongokból — állítják össze. A ketrec tetejét bepadolják. Az egyik oldallap közepe táján pedig egy akkora ajtónyílást hagynak, amelyen át a róka a ketrecbe tud jutni. A nyílásra bőr- vagy fémsarkokon mozgó, befelé nyíló csapóajtócskát szerelnek, aminek működtetését az ajtó nyíló oldalának felső negyedéhez és a vele szemben lévő ketrecsarok lécéhez rögzített, régebben csaptató (rugalmas vessző), később húzó spirálrugó felszerelésével biztosítják. A csaptató, illetve a rugót úgy szerelik fel, hogy ez az ajtót szorosan feszítse rá az ajtónyílásra, fogáshoz kinyitva pedig tartsa feszesen, visszacsapódóképes állapotban. Ez utóbbi állapo-

tot az ajtócska széle és az ajtókeret közé — a nyílás háromnegyednyi magasságában — elhelyezett **szálka**-támasztóléc, közbeiktatásával érik el. A szálka hossza csak akkora, hogy az ajtót „félnyílásban" tarthassa kifeszítve. A csapóajtó mögé, hogy az a róka behatolásakor ne nyílhasson egészen hátra, a ketrec padlójára egy kicsi **ütközőfát** szegeznek. Csaléteknek — azért, hogy a róka „szagot kapjon" — a zajtónyílás mögötti sarokba rőzseláng felett pirított „pergelt" kakast, vagy -tyúkot tesznek. Odatétele azért fontos, hogy a róka azt csak a kitámasztott ajtó megkerülésével érhesse el. Amikor aztán a róka az így előkészített csapda belsejébe a „félnyílásra járó" ajtó mellett beóvakodik, előre nyomakodó testével a kifeszített ajtót megmozdítja, mire a kitámasztó szálka leesik, s az így fesztelenítődött ajtó rácsapodik a róka tomporára vagy farkára. A megijedt állat erre rendszerint előre ugorva farkát is maga után rántja, s ezzel sorsát megpecsételi: a nyílásra szorosan rácsapódó ajtó menekülését lehetetlenné teszi.

A ketreccsapdát leginkább a „kertek alatt", olyan helyre szokták felállítani, ahol a róka több alkalommal ólálkodott, vagy már meg is dézsmálta a majorság-állományt. A szokásos csalogató „húzást" ez esetben sem mulasztják el. A kitett ketrecet aztán gyakran meg kell nézni, mert ha befogadott róka néhány órára a ketrecben marad, a léceket kirágva hamar kereket old.

Hurokkal is fognanak rókát (7. ábra). Acéldrótból kb. 20—25 cm átmérőjű csúszó hurkot készítenek, s azt olyan — sövény vagy deszkakerítés alján lévő — lyukakhoz szerelik fel, ahol a róka átjárója van. A biztosabb fogás érdekében két hurkot készítenek, s azokat a kerítésen lévő lyuk mindkét oldala mellé úgy szerelik fel, hogy a hurok nyílásmérete és elhelyezése teljesen megegyezzék egymással. Ilyetén való felállításuk lehetővé teszi, hogy a róka — bármilyen irányból is bújik át a kerten — biztosan megfogódik, mert a két hurok szorításából egykönnyen nem tud szabadulni.

Pusztítják a rókát **mérgezés**sel is. Ez az eljárás ugyan olyan, mint az alább leírt farkasmérgezés. A külömbség csak a méreg elhelyezési módjában van: a rókának ugyanis a mérget a csapda mellé nem körben teszik a földre, mint a farkasnak, hanem „vonalba" rakják le.

A farkas fogására is többféle eljárást alkalmaznak. Fogják vassal, csapóveremmel, farkaskertel és pusztítják mérgezéssel is.

A **vas**sal való fogást a rókafogó csapdákhoz hasonló, de nagyobb méretű **tángyér-** vagy **szegeletes vas**akkal kísérlik meg. A csapdákhoz való irányítást egyrészt az állat mohó falánkságára, másrészt nemi ösztönére alapozzák. A fogás ideje az első hó lehullásakor kezdődik. A farkas falánkságát ismerve, csaléteknek bármiféle megbüdösödött húst felhasználhatnak. Ebből jókora darabokat vágva ki — a farkasok járta területen — egy alkalmas fa kinyúló vastagabb ágára olyan magasságban függesztik fel, hogy a ragadozó azt csak felugorva érhesse el. A függő csalétek alá „húzzák fel" aztán a vasakat s aztán álcázzák: a felajzott kávák lefagyásának megakadályozására és a vas szagnak elvételére hóval vékonyan beszódják. A farkasok nemi ösztönük indíttatásából — különösen a párzási időszakban - vizelni rendszerint egy helyre járnak

vissza. Itt aztán „szaglásznak, ordítoznak, a földet s havat felrugják". A vadfogó felkutatja e vonzási pontokat, s körletükbe 4—5 vasat is megvet, majd a szokásos módon álcázza. Az ilyen helyeken a farkas — óvatosságát legyőző ösztönétől űzetve — csalétek nélkül is „vasba lépik". Csalétek helyett — ritkább esetben — a vasakat büdösített vérrel is be szokták kenni, pácolni. Elhurcolásuk megakadályozására lánccal gyökérhez, fához vagy cövekhez rögzítik.

A **csapóveremmel** (8. ábra) való fogás hosszadalmasabb előkészületet kíván. Ásnak egy kb. 1,5 öl mély és 1,5 öl széles, rézsűs oldalú gödröt. Oldalait — tartósítás végett és azért, hogy több éven át is használható legyen — gömbfával kibérelik, tetejére pedig deszkából födelet készítenek. A födél középső részén egy kb. 2 m-es nyílást hagynak, amelynek elzárására fatengelyen forgó **billenő lappancsot** szerelnek. A csalétket (lódögöt, vagy ha ez nincs megbüdösödött júh- vagy kutyahúst) a lappancs közepére kötik. A verem száját elzáró lappancsot száraz falevéllel, vagy növényi gazzal hintve be — álcázzák. A büdös hús szagára a csalétekhez siető farkas amint a lappancsra rálépeik — az a tengelye körül elfordulva lebillen, s az állat a verembe zuhan. Ott aztán agyon ütik, leszúrják vagy esetleg lelövik.

Farkasfogásra — szórványosabban ugyan, s eredményességének kétesebb volta miatt — **farkaskert**et is építenek (9. ábra). Ezt 10—12 cm átmérőjű, 2 öl magas gömbfacövekekből készítik, amiket csigavonalszerűen vernek sűrűn egymás mellé a földbe. A befelé tekeredő falak közti térköz kb. 60 cm. Külső „szádára" — bejárati nyílására befelé nyíló **lengő ajtót** szerelnek. Sarkait a tartó oszlopokra kissé ferdén, befelé szegezik rá, azért, hogy az ajtó ne csukódjon rá teljesen a bejárati nyílásra, hanem hagyja azt kissé nyitottan. A csigavonal középső 1 m-es átmérőjű körének nyílását, a „belső szád"-at **szádtorlasszal** — hevederekkel levélajtószerűen összeszegezett deszkalappal — zárják szorosan el. E mögé teszik a csalogatónak szánt élő juhot, vagy a sokkal alkalmasabb erős szagot árasztó és éles hangon mekegő kecskét. A prédát kereső éhes farkas amikor a csalogató állatot felfedezi, a ketrec körül - egyre kisebb körökben — „kerengeni kezd", majd a külső szádára szerelt lengőajtó által hagyott résen át benyomakodik a folyósóba. Az ajtó utána — mivel sarkai ferdén állanak — ismét visszalendül eredeti helyzetébe. Eljutva a belső körig, annak eltorlaszolt száda miatt nem tud a mögéje zárt állathoz jutni. Megunva a hiábavaló kísérletezést kifelé igyekezne, de a szűk folyósóban nem tud megfordulni, s ezért hátrálva igyekszik szabadulni. Farával azonban a bejárat befelé nyíló ajtóját visszaszorítja annak szádára, s így fogva marad. Ennél a fogásmódnál — különösen, ha kecskét tesznek csalogatónak — előzetes terelő eljárás alkalmazására nincs szükség. Legfennebb — ha van — lódög húsából kisebb darabokat szórnak szét a farkaskert környékén.

A falánk farkasok a határon lévő emészthető dögvermeket szintén meglátogatják. Az ide járó farkasokat lódög húsdarabjaiba helyezett sztrichninnel, ciánkálival **mérgezni** is szokták. A mérget leginkább viasz vagy faggyú keverékéből készített kis hüvelyekbe helyezik, (2—2 g), a

hüvelyek száját leviasszozzák, s az egészet ismét olvasztott langyos viaszba vagy faggyúba forgatják. A kész hüvelyeket aztán fafogóval — hogy emberszagot ne kapjon — benyomkodják a veremben lévő dög húsába. Ha a veremben esetleg már nincs dög, abban az esetben a mérget húsdarabokban helyezik el, s azokat a verem környékén 5—6 m-es körzetben rakják le.

A medve fogása — az állat nagysága, ereje, támadó készsége, húsának, bőrének elrejtése, kezelése és értékesítési lehetősége miatt — már nehezebb feladat elé állítja a vadfogót. A zsákmány értéke azonban — e nehézségek dacára is — a fogás megkísérlésére ösztönzi.

Az elejtésre kiszemelt medve fogását élelemszerző szokására alapozzák. Ez szabja meg, hogy szükséges-e a csapdákhoz való előzetes tereléséhez, szoktatásához csalétket alkalmazni. A jámborabb gyűjtögető medve ugyanis nem igen törődik a csalétekkel, ez csak a húsevésre kapott, ún „vérmedvét" vonzza.

Bármelyik medve fogásáról is legyen szó, előzetesen fel kell kutatni megszokott rendes útját — „csapását". A húsevésre még nem szokott gyűjtögető medve útjára csak falombokkal álcázott vasakat tesznek, kettőt-hármat, mintegy száz lépésnyi térközökkel. A vérmedve az útvonalát mindig a prédáját képző elfogyasztott szarvasmarha, vagy ló leütési helyére irányítja, oda ismételten visszajár. Garázdálkodásának idejéről és helyének hollétéről az erdőt járó vadfogók mindig értesülnek. Ennek nyomán megkeresik azt a helyet, s titokban előkészítik a fogásra. Valami úton-módon - ha sikerül — lódögöt, ha az nincs akkor más elhullott háziállatot szereznek, s ezt a vérmedve által látogatott területre kiteszik. A dög köré pedig 3—4 **medvefogó vasat** raknak ki. Lánccal mindenikre háromágú kovácsolt horgot kötnek azért, hogyha a medve csapdába lépett és megriadva menekülni akar, a kiálló fagyökerekben vagy a bozót közé keveredve akadjon meg. A felállított csapdákat naponta megvizsgálják. Ha sikeres volt a fogás, nagy körültekintéssel agyonütik, vagy ha puskájuk is van — lelövik. A megölt állatot valami járművel „biztos helyre" szállítják. Ha nincs jármű, akkor a bőrét azonnal lenyúzzák s elviszik, hogy más állat kárt ne tehessen benne. Az állatot „kibelelik", húsát szétdarabolják, s magasan lévő faágakra felakasztják, hogy „levegőzzön" addig, amíg másnap utána tudnak menni [7].

Hiúzt — adatközlőim állítása szerint — csapdával nem fognak. Ez a vérengző ragadozó ugyanis prédáját rendszerint lesből, faágakról leugorva szerzi meg. Megtörténik azonban, hogy véletlenül a más állatok fogására kitett csapdába lépik [8].

Páros ujjú patások.

A vaddisznó. Fogási idejét a borszéki erdős hegyvidéken a vetések beérési sorrendje, és az évszak is irányítja. Eltérően a Hargita vidékétől, ahol fogására rendszerint saját készítésű facsapdákat alkalmaznak [9], e tájon inkább — az állat rendszertelenebb mozgási szokása miatt — mechanikai rendszerű csapdák nélküli fogásmódokkal kísérle-

teznek. Ha azonban több vadfogónak sikerül társulnia, abban az esetben a vassal való fogást is megpróbálják.

A vaddisznó előszeretettel keresi fel — egyebek mellett — a borsó-vetéseket. Ahova ilyen növényt vetnek, ott már a vetés idején előkészítik a fogást. Kiásnak egy kb. 3—3,5 m hosszú, 1,5 m mély és 60—70 cm széles **árkot.** A borsót úgy vetik az árok mellé, hogy a növekedő indák — az árkon átfektetett faágakra kúszva — annak száját „lepjék el" — álcázzák. Amikor a borsó megérik, s a vaddisznó kezd rajta „élődni", nagy a valószínűsége, hogy az árokba zuhan. Rendszerint vagy a fejére, vagy a hátára esik, s mivel az aránylag keskeny árokban nem tud lábra állni, nem is tud belőle „kivaszkalódni". Ha a fogás sikerült, a gödörbe szorult disznót agyonütik, húsát, sörtéjét felhasználják, bőrét kikészítik.

A vaddisznó a kevesebb táplálékot nyújtó tél idején élelem utáni kutatása közben „tollászás" végett a volt „pityókás helyeket" — krumpliföldeket is néha fel szokta keresni. Az ilyen télen bóklászó disznónak az elejtését **bányászgyutaccsal** is megkísérlik. Négy, öt krumpligumóban egy-egy lyukat vájnak, s mindenikbe gyutacsot dugnak. Lerakásuk előtt azonban meg kell győződni, hogy a disznók valóban látogatják-e az őszi krumpliföldeket. Ezért néhányszor — szoktató éteknek — gyutacsmentes krumplit szórnak szét a havon. Ha úgy látják, hogy a csalétket valóban a disznók fogyasztották el - aminek bizonyítására a hóban hagyott lábnyomaik szolgálnak —, akkor a „töltött pityóká"-kat egy meghatározott területen szétrakják. A vaddisznó amikor ezek közül egyet a szájába vesz és rágni kezd, a töltet felrobban, s az állat fejét szétszakítja.

Vasat, amint mondtam, ritkábban alkalmaznak a fogásra. Oka ennek az, hogy a biztos csapdázásra egy vas nem elegendő, mert ha a disznó bele is lépik a lánccal kikötött csapdába, szokása szerint, „vergelődni" kezd, s lábát a kávák szorításából kiszakítva elmenekül. Ha a vaddisznók őszi kártétele nagyobb számuk miatt tetemesebb volt, akkor megfogásukra — néha — többen is társulnak. Legalább 4—5 csapdát kell alkalmazniuk. Ha aztán a disznó azok egyikébe belelépett, s a lábát megkísérli abból kiszakítani, ugrándozása közben egy másik, szomszédos csapdába is biztosan belelépik és így fogva marad.

A szarvas és őz fogását e vidéken — adatközlőim szerint — nem gyakorolták.

Rágcsálók.

Mókus és pölle (pele) fogására ritkán szánják rá magukat, esetleg a gyermekek, vagy a változatosság kedvéért a felnőttek. A fogást kisebb méretű **tángyérvas**sal vagy a kereskedésben árult rugós-rendszerű **féregütővel** végzik. Ezeket a fogóeszközöket olyan helyre állítják fel, ahol a kis állatok fészkelni szoktak. A fészkes fákat az alájuk hullatott „fenyőcsutika musztalék" (toboztörmelék) jelzi. Az ilyen fák közelében vetik meg a csapdákat, majd törmelékkel behintve álcázzák. A földön is hancurozó kicsiny állatok aztán nagyon könnyen a csapdák foglyaivá válnak.

MADARAK

Az erdőt járó vadfogót a madarak is érdeklik. Fogásukat részben hasznossági okból, részben kedvtelésből űzik.

A **ragadozó madarakat**, amiket itt általában s a snak neveznek (k í g y á s z ó sas — kígyászölyv — Circaetus gallicus Gmel.; v ö r ö s s a s-v ö r ö s k á n y a — Milvus milvus L.; t ö r p e s a s — Eutolmaetus pennatus Gmel stb.) különösen az erdők közelében lévő háztáji majorságfélékben tett kártevésük miatt igyekeznek pusztítani. Tőrbecsalásukhoz egy közepes méretű **drótketrecet** — kalitkát és **fogóvasakat** alkalmaznak. A drótkalitkába, vagy annak tetejére „csalogatót" helyeznek el. A csapdákat aszerint készítik elő, hogy azokat a beltelken, vagy attól távolabb az erdőszélen, az erdőben állítják-e fel. Ha a háztájon szándékoznak az ott már többször garázdálkodó madarat tőrbe csalni, akkor a kalitka tetejére kötnek 2—3 féregütő vasat, s a kalitkába pedig egy élő tyúkot zárnak. A ketrecet a háztól távolabb álló valamelyik félfedelű melléképület tetejére helyezik el, ahol aztán a rákötött vasakat „felhúzzák" — fogóképes állapotba teszik. A dézsmálásra ismételten visszatérő ragadozó felfedezve a tyúkot a kalitkában arra rácsap, mire a tetején felajzott vasak kávái fesztelenítődve — ritka kivétellel — a madár lábszárára csattanva foglyul ejtik azt. Ha a háztájtól távolabb akarnak sast fogni, abban az esetben olyan helyen, ahol a ragadozó röptét többször megfigyelték egy — legalább 3 m magas - vihartörte, oldalágak nélküli fenyőfa csonkra, vagy ilyen magasságban levágott fatönkre helyezik el a „felhúzatlan" vasakkal felszerelt ketrecet. A legalább 3 m-es magasságban való elhelyezése azért szükséges, hogy a ragadozó emlősök ne tudjanak a csalétekhez jutni.

A madarat a ketrechez hozzá kell szoktatni, s ez néhány napig eltart. A szoktatási napokon a tetejére döglött — vagy leölt — majorságot, esetleg galambot kötnek. Amikor úgy látják, hogy a sas „rászokott a galickára" a rákötött vasakat „felhúzzák", de a tetejére ez alkalommal nem tesznek szoktató étket, hanem e helyett a kalitka belsejébe hivogatónak élő szárnyast zárnak. A ketrechez szoktatott sas — a préda könnyű megszerzésének biztos reményében — most is rácsap arra, de ez esetben — kevés kivételtől eltekintve — a rászerelt vasak valamelyikének fogságába kerül.

A **tyúkfélék** közül a havasok szép nagy madara a s i k e t f a j d (Tetrao urogallus urogallus L.) — itteni nevén „páva" — a vadfogót mindég különösen vonzza. A kakast csak a puskával rendelkező orrvadász tudja elejteni, mert csapdával nem lehet megfogni. Ezért — ha szerét tehetik — **kézzel** fogják. Fogási ideje a madár fészkelésekor — költésekor érkezik el. A fészek felkutatásához kutya szükséges, mert ez „bóklászás" közben a madarat felröppenti. A magára hagyott fészekaljat természetesen nem bántják, csak a helyét jegyzik meg. Távozásuk után a madár — féltve tojásait vagy a fiókáit — ismét a fészekre ül. A következő nap aztán megkísérlik a madarat — a fészket óvatosan becserkészve — kézzel megfogni. Ez a kísérlet azonban minden elővigyázatosság,

előre kitervelt gyors mozdulat ellenére is - a madár gyanakvása miatt — csak ritkán sikerül.

Az **énekes madárkák** közül az erdővidéki vadfogó szívesen tart a házában egy-két példányt. Dédelgeti, „szólásra" készteti, s aztán tavasszal szabadon engedi. Leginkább a csíz (Carduelis spinus L.), tengelic (Carduelis carduelis L.), zöldike (Chloris chloris L.) kenderike (Carduelis cannabina L.) és az erdei pinty (Fringilla coelebs L.) kerül időleges befogásra.

A csízt, tengelicet 30—40 cm hosszúságú **lépvesszővel** fogják. A házilag főzött madárfogó léppel [10] néhány vesszőt bekennek, s azokat „alkalmas helyek"-re (kerítés, pajta eresze, boglya stb.), vagy pedig „hívó" madarat tartalmazó kalitka tetejére felkötik. Az élelmet kereső madárkák röpködésük közben rászállnak a vesszőkre — különösen a hívó madárkát fogvatartó kalitka vesszőire —, amelyekhez aztán vagy a lábuk, vagy a szárnyuk hozzá ragad és így fogságba kerülnek.

Megszerzésükre kb. 50 x 50 x 35 cm nagyságú **madárfogató galickát** is készítenek (10. ábra). Egy előzőleg barkácsolt keretváz három oldalát és tetejét párhúzamosan fektetett, és rászegezett vastagabb vesszőkkel vagy dróthálóval borítják, fenekét pedig bedeszkázzák. A lécezetlen oldal alsó keretlécére szerelik fel a bőrből kivágott vagy „zsanér" sarkakon lenyitható vékony deszkából (esetleg sűrű dróthálóból) készített **lappancsot.** Az ajtónyílás kerete alsó lécének közepére — alulról — derékszögben és vízszintesen kinyúló **tartólécet** szegeznek, ami aztán a csapda „megvetésekor" leengedett lappancsot a kalitka fenekével egy síkban tartja. A kalitka lappanccsal ellentétes oldalának felső keretlécére — vastagabbik végével — egy olyan hosszúságú **rugóvesszőt** — rugalmas vessző, szegeznek, amely meghajlítva át-, illetve elér a kalitka ajtónyílását körülvevő keret homloklécéig. A vesszőt — vékonyabbik felén, végéhez közel — körülrójják, s az így kifaragott árkocskába egy darabka erős, szürke spárgát kötnek. Faragnak egy kb. 15 cm hosszú **feszítőnyelvet**, s ennek egyik végét kúpalakúra, másik végét kissé laposra képezik ki, közepe táján pedig szintén körülrójják. Ebbe a rovátkába a rugóvesszőre erősített spárga másik végét kötik be, s ezzel a feszítőnyelvet arra ráfüggesztik. Az ajtónyílást körülvevő keret homlokléce alsó lapjának közepébe — azért, hogy a csapda megvetésekor a feszítő kúpalakú végének meglegyen a rögzítő ágya — szintén egy kúpos, de nem mély lyukat vésnek ki. A csapda egyik másik — felajzáshoz szükséges — szerkezeti eleme a 1,5 x 1,5 cm vastagságú **átlófa.** Hosszúságát 1—2 centiméterrel rövidebbre hagyják, mint a ketrec ajtónyílásának vízszintes irányú átmérője azért, hogy a helyére való beillesztésekor az oldallécek közé ne szoruljon be.

Az összeszerelt csapdát aztán - a kiválasztott helyre vive — fogásra előkészítik. Az átlófát — egyik kezükkel tartva — az ajtónyílás keretének középmagasságában a függőlegesen álló oldallécek belső lapjaira illesztik. Másik kezükkel meghajlítják a rugóvesszőt annyira, hogy a rajta függő feszítőnyelv kúpos végét dughassák be a felső keretlécbe vésett ágyába, lapos végét pedig illeszthessék rá az átlófa belső lapjára.

A vesszőt most már elengedik, s az most rugalmasságával — a hozzákötött feszítőnyelvvel — az állítófát a kalitkanyílás keretléceihez szorítja.

A csapdát kétféle módon: „hívó" madárkával és csalétekkel vagy csak csalétekkel alkalmazzák. Ha hívó madárkával akarják a fogást végrehajtani, abban az esetben annak elhelyezésére a ketrec egyik belső sarkába vagy egy kicsi, készen lévő drótkalitkát tesznek, vagy pedig — még a ketrec készítésekor — drótszálakból **rekesztéket** csinálnak. Miután abba a hívó madarat elhelyezték, a csapdát fogásra „felállítják": a lappancsot lehajlítva a tartólécre támasztják, s a fejlécébe ütött akasztószegre és a rugóvessző végére — kissé lazán hullóan — vastagabb zsineget kötnek. A lappancsra és a ketrec padlójára csaléteknek rászorják a kis énekesek kedvenc eledelét: csíznek csalánmagot, kenderikének, tengelicnek kendermagot. Ha hívó madaruk nincs, akkor a csapdába rekesztéket nem szerelnek be, hanem az egyszerűbb, csak a csalétkes fogásmódot alkalmazzák.

A kalitka helyének megválasztásakor a fogandó madárfajta szokását veszik figyelembe. Amikor csízt akarnak tőrbe csalni, a kalitkát olyan homokos területre, homokgödrök mellé helyezik el, ahol a kis énekesek „emésztő" csipegetéséért szívesen tartozkodnak. A más fajták fogására a csapdát a megszokott gyülekezési helyeiken vetik meg. A kis madarak felfedezve a lappancsára kiszort eledelt, majd meglátva a kalitka rekesztékébe zárt hívó madarat és a rekeszték köré szórt magvakat is — bebátorkodnak a kalitka belsejébe. Ugrándozásuk, röpködésük közben aztán elkerülhetetlenül rászállnak az átlófára is, amire az a madarak testének súlya alatt leesik. Ennek következményeként az átlófát e pillanatig a keret léceihez szorító feszítőnyelv a támasztékától megszabadul és a hozzákötött, meghajlított rugóvesszőnek is nyugalmi helyzetét megszünteti, mire az eredeti helyzetébe visszacsapódik, s magával rántja a hozzákötött lappancsot is. Az ajtó nyílására így rászoruló lappancs azután a kalitkában rekedt madárkák szabadulását lehetetlenné teszi.

ÍZELTLÁBÚAK

A **vadméhek** „vadászatát" az erdővidéki ember szintén kedveli. Az öreg fák odvaiban felfedezett méhcsaládok sorsát aztán az határozza meg, hogy felkutatásuknak mi az indító oka. Ha csak lépesmézhez akarnak jutni, akkor a méheket a fa odújában — meggyújtott tapló vagy kénvirág füstjével — megölik. Ha viszont a méhcsaládot elsődlegesen tovább akarják tenyészteni és a mézük megszerzése csak járulékos cél, akkor az odúból a méheket befogják.

Az erdei méheket „vágottak málnaveszes" — málnabokros, sokféle vadvirágú területein mézgyűjtés idején keresik fel. A fészkes odút csalogató étek nyomán találják meg. Egy tányérkába vagy deszkalapra mézet tesznek, s azt ráhelyezik egy kiemelkedő facsutakra. A méhek ezt hamar észreveszik, s könnyen adódó csemegére egyre többen odagyűlnek. Miután teleszívták magukat — visszarepülnek odújukhoz, je-

lezve ezzel az odavezető útat. A csalétkes tányért a röpülési irányban tovább-tovább viszik, s letételét mindaddig megismétlik, amíg arra a helyre nem jutnak, ahol a méhek már sűrűbben „donganak". Ebben a körletben aztán a méhes fát könnyen megtalálják.

Ha csak a méz megszerzése a céljuk, különösebb felkészülésre nincs szükség. Ilyenkor „szerelék"-nek — a mézes tányér mellett — csak a méhek megfojtásához szükséges „büdöskövet" — kénvirágot, vagy taplót, és a kiszedendő méznek valamilyen edényt visznek magukkal. Az odút estefelé, - amikor a méhek már „elültek" — vagy a fára mászva közelítik meg — ha az olyan állású —, vagy pedig egy alkalmas vékonyabb fát vágnak le, s azon kapaszkodnak fel a fészekig. A kénvirágot vagy a taplót meggyújtva az odú szájába teszik, majd a nyílást bedugják. A keletkezett füst miután a méheket megfojtotta, a lépesmézet darabokra tördelve kiszedik. Ha az odú nyílása annyira szűk, hogy nem tudnak a belsejébe nyulni, akkor fejszével kitágítják.

Ha a méhcsaládot továbbtenyésztésre szánják, akkor a befogásukat alaposan előkészítik. Otthon összemesterkednek egy olyan kisebb deszkaládát, amelyiknek a teteje „lejár" — levehető, s azt ideiglenesen néhány szeggel rögzítik. Egyik oldala alsó felének a közepére egy 8—10 centiméter átmérőjű, köralakú lyukat fűrészelnek, majd a láda belsejébe néhány darabka lépesmézet ragasztanak.

A méhek befogását alkonyatkor — amikor elcsendesednek — az odúból a ládába való „átdobolás"-sal hajtják végre. Létrán, vagy kivágott alkalmas ágas fán felkapaszkodva a ládát felviszik a fészekig, a nyílását ráillesztik az odú „szádára", s egy kötéllel a fa törzsét és a ládát körülcsavarva — rögzítik. Amikor ezzel elkészültek a fa törzsét — az odú szádával ellentétes oldalán — botokkal addig „dobolják" — ütögetik, amíg a megzavart méhek az egymásra illesztett nyíláson át mind átköltöznek a ládába. Ekkor a kötelet meglazítják, a láda nyílását betömik. Az elhagyott fészekben maradt lépesmézet aztán kiszedik, s fa- vagy más edénybe rakva magukkal viszik. A befogott méheket szintén haza viszik, s otthon a láda tetejét levéve — helyére egy lépes méhkast állítanak, amibe aztán a méhek másnapra felhúzódnak. A kis foglyokat csak másodnap engedik kirepülni azért, hogy új szállásukat szokják meg.

Adatközlőim a méhek befogásának egy olyan, régebben gyakorolt módjára is emlékeztek, amikor azokat „csu.akostól" vitték haza. Ha a fa törzse az odvas szakaszán „jóformájú" — elég síma volt, akkor a nyílást bedugva „kikopogtatták" az odú terjedelmét, felette és alatta elfűrészelték, s az így kivágott csutakot méhekkel együtt köpünek haza vitték. Olyan eset is volt néha, hogy csak a mézet zsákmányolók - miután a méheket lefojtották — az odvas farészt kivágták, mézestől haza vitték, s otthon azt köpünek meghagyták [11].

*

Nem könnyű a titokban, s a tiltások garmadája közt forgolódó vadfogó munkája. Érthető tehát, ha a vadőrök és a hivatásos vadászok orra alá „fizetségként" néha ő is szívesen tör borsot. E tevékenységé-

ben is hű marad foglalkozásához, mert ellenfeleit szintén csapdával zavarja meg. Ha észreveszi, hogy a vadőrök, vadászok nyomoznak utána, megfogásukra **hurkozást** készít (11. ábra). Annak a csapásnak a mentén, ahol gyakrabban cserkésznek utána, a „sűrűből" — bozotból egy olyan fiatal, rugalmas gyertyánfa-szálat választ ki, amit le tud hajlítani, de a lehajtlított sudár csúcsa és a csapás közti távolság ne legyen nagyobb 1—1,2 m-nél. A fa hegyére kb. 50—60 cm hosszúságú drótot vagy vastagabb spárgát köt, ennek végére pedig egy faágból faragott **horgot** erősít. Azon a terepponton, ahova az ívben lehajlított fa vége leér, szintén egy meghegyezett **akasztóhorgot** függőlegesen beüt a földbe. Ennek horgába beakasztja a lehajlított sudár végére kötöttet, s így az ívben meghajtott fa rögzítve marad. A horgok belső — egymásba kapcsolódó — felületeit laposra és csak akkora szögben faragja ki, hogy a felső horog az akasztékból a legkisebb rántásra csúszhasson ki. Az akasztó horog tövéhez aztán ráköti a 30—35 cm átmérőjű drótból vagy erős zsinegből készített **csúszóhurkot,** s azt ráfektetve a csapásra, ráhintett fenyőtűvel vagy apró galyakkal álcázzák. Az így elhelyezett hurokba a vadőr vagy a vadász könnyen belelépik. A rántó mozdulat következtében a sudárt tartó kampó az akasztékból kiválik, a lehajlított rugalmas fa fesztelenítődve felcsapódik, a hurok hirtelen ráhúzódik a belelépő bokájára, s az — egyensúlyát vesztve — lábánál fogva a magasba rántódik [12].

A nyomozó vadőrök félrevezetéséért régebben szokásos volt a lábbelinek, bocskornak fordított felkötése. A nyomok így a vadfogó haladási útján ellentétes irányba mutattak. Ilyen esetben arra vigyáztak, hogy a járásuk közben a lábfejeket kissé befelé fordítsák.

A vadfogó minden igyekezet ellenére is megtörtént, hogy nyomára akadtak. Ilyenkor csak a futás, s a vidéknek és buvóhelyeinek a tökéletes ismerete segített.

*

A fentiekben leírt vadfogási módok sokféleségéből az tűnik ki, hogy a Gyergyói hegyekben a Borszéki-medencét és környékét borító, csodálatosan szép erdőrengetegek gazdag vadállománya az ott élő és a csapdázás mesterségét kiegészítő foglalkozásként űző vadfogókra mindig igen nagy vonzóerőt gyakorolt. Ennek következményeként alakult ki e hegyvidéki nép vadfogási módjainak, eljárásainak, alkalmazott eszközeinek ismertetett gazdag változatossága. A közölt anyag meggyőzően példázhatja azt, hogy ezzel a foglalkozási ággal — mégha akadályai is vannak a kutatásnak — érdemes és szükséges foglalkozni, mert változatos tájegységeinknek sok még az ilyen vonatkozású fehér foltja. Éppen ezért a népi műveltség hagyatékából ezen ősi gyökerű, széles skálájú gazdasági tevékenységnek anyagösszletét felkutatni, rögzíteni — amint ezt már néhány kutató több alkalommal hangsúlyozta — sürgető feladat. A fennálló hézagok csökkentéséhez kíván ez a — csupán adatközlést tartalmazó — közlemény is hozzájárulni.

JEGYZETEK

1 KÓS KÁROLY, **Kászoni adatok a népi vadfogáshoz.** Aluta, Sf. Gheorge — Sepsiszentgyörgy, 1971. 323 l.

2 KÓS, i.m. végén közli a népi vadfogásra vonatkozó irodalmat. Ennek kiegészítésére hozzávehetjük még az alábbiakat:
— MOSZYNSZKI KAZIMIER, **A vadfogó csapdák fejlődéstörténetének néhány kérdése.** Műveltség és hagyomány I—II., Budapest, 1960.
— A. A. SILANTIEV, **Privire asupra vînătorii în Rusia, Petersburg, 1898.** (I. Lips könyvének román nyelvű kiadásában — Obîrşia lucrărilor — olvasható hivatkozásból. Bucureşti, 1958.)
— H. H. STAHL — P. H. STAHL, **Civilizaţia vechilor sate româneşti,** Capit. Pădurea, Bucureşti, 1969.

3 MOLNÁR ISTVÁN, **Népi vadfogási módok az Ivópatak környékén.** A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve, 1879—1954. Marosvásárhely, 1955. 65—76. l.; **Cîteva puncte de vedere privitoaree la importanţa cercetării vînătoarei ţărăneşti cu curse.** (A múzeumok bukaresti tudományos ülésszakán 1971-ben felolvasott előadásnak közlésre küldött kézirata.); **A gyergyócsomafalvi vadfogás és kapcsolatainak néhány kérdése.** (Kézirat.)

4 E dolgozatban közölt anyagot 1950. júliusában a helyszínen gyűjtöttem, legnagyobbrészt **Siklódi Vincze,** akkor 35 éves kőbányai munkástól, aki a vidék legjobb vadásza volt, s aki a már letűnt vagy eltünőfélben lévő vadfogási eljárásokat — a család több nemzedékének gyakorlati tapasztalata alapján, valamint más, legénykorában még élt öregebb rendű vadfogók tevékenysége nyomán — a legjobban ismerte. Az adatokat kiegészítették, vagy megerősítették még **Csengeri János** 40 éves, és **Vild Ferencz** 42 éves vadász, valamint **Knébel István** 52 éves, akkor fürdőüzemi alkalmazott, aki fiatal korában maga is részt vett a csapdázásokban. Mindenikük borszéki lakos. Szíves közlésüket ez alkalommal is hálásan megköszönöm.

5 MOLNÁR, i.m. 71 l.

6 A csapdából kivett nyest bőrét lenyúzzák. A két hátsó lábának belső felén „összehasítást" vágnak, a farok kikerülésével. A két első lábat a „testrészig" hasítják el. Ezt követően az állat farától kezdve a bőrt a testről kifordítva lehúzzák. A lenyúzott bőrt **botá**ron szárítják. Ez egy 100—120 cm hosszúságú, 1,2 cm vastag, elkeskenyedő deszkalap, amelynek alja 5 cm, kissé hegyesre csapott vége 3,5 cm széles. A bőrt — miután kétszer sósvízzel lekenték, hogy puha legyen — ráhúzzák a botárra, az orrcimpát beakasztják annak elhegyesített végébe, s a bőrt addig húzzák, amíg a deszkán feszesen fekszik. A két hátsó láb bőrét és a farkat is egy-egy szeggel rögzítik. A bőr hasi része alá aztán egy félgömbölyű pálcát dugnak be azért, hogy kiszáradása után a deszkalapról könnyebben húzhassák le. A szárításra 5—6 óra elegendő.

7 A medve talprészeiből kocsonyát főznek, húsát vagy vastag bélbe szaláminak töltik fel, vagy bepácolják és utána füstölik. A páclé elkészítési módja: fenyőborsot, gyógyszertári pácmagot, babérlevelet és kevés sót vízben felforralnak. Lehülése után a feldarabolt húst belérakják, s három napig állni hagyják. Kivétele után felaggatják, hogy a levegőn a páclé száradjon le, s utána hosszabb ideig füstre teszik. Az így konzervált medvehús évekig eláll.

8 A székelykeresztúri múzeum igen szép példánya a Korond környéki Szencsed nevű erdőrészen ilyen véletlen folytán esett csapdába.

9 MOLNÁR, i.m.

10 A lép, lenolaj és kevés gyanta sűrű péppé főzött keveréke. Ezzel a ragacsos masszával kenik be kétszer, háromszor is a fogóvesszőket.

11 A méz, vagy a méhek megszerzéséért végrehajtott cselekmények — akár külön, csak a mézhez jutásért, akár a méhcsalád befogásáért történik — mindkét eset-

ben a gyűjtőgető-zsákmányoló gazdálkodás keretébe tartoznak. A zsákmányoló fogásmóddal megszerzett méhcsalád továbbtenyésztésének a ténye azonban ezt az ősi foglalkozást már a termelő gazdálkodási módhoz kapcsolja.

12 Ezt a csapóhurkot, amit más tájakon csikkentőnek is neveznek, itt adatközlőim emlékezete szerint semmiféle állat fogására nem készítették.

Vînatul popular în Bazinul Borsec (Judeţul Harghita)

REZUMAT —

Studierea vînatului popular practicat cu diferite curse şi metode de prindere ocupă un loc important în problematica entografiei pădurii. Fără cercetarea şi prelucrarea din punct de vedere zonal ale acestui material bogat, este aproape imposibil de a reda o imagine, fidelă doar cu aproximaţie, a dezvoltării culturii poporului şi a trăsăturilor caracteristice ale acestei culturi. Strîngerea materialului e o sarcină urgentă, deoarece această formă a economiei străvechi dispare în ritm rapid în urma transformării vieţii noastre sociale, atît în zona noastră, cît şi în alte regiuni ale ţării. Acest fapt ne-a îndemnat ca treptat să începem strîngerea datelor încă existente în zona de mijloc a Carpaţilor Orientali [3]. După prelucrarea materialului obţinut din zona Harghitei, de data aceasta în lucrarea de faţă descriem vînatul popular practicat în Munţii Giurgeului, Bazinul Borsec, studiat încă în anul 1950.

Descrierea metodelor şi instalaţiilor de prindere folosite, le clasificăm după felul vînatului, deoarece şi pentru prinderea unui fel de vînat se utilizează mai multe metode şi diferite tipuri de curse.

MAMIFERE. Dintre mamiferele carnivore dihorul este prins cu **capcane de fier,** de forma unui cleşte, special construite pentru prinderea acestui animal mic, aşezate şi camuflate ori pe pămînt (fig. 1), ori în cavităţile putrezite ale unor copaci (fig. 2). Lutra este prinsă cu **capcane mai mari** (fig. 3 a şi b). Prinderea jderului este practicată cu metode şi utilaje de prindere relativ variate. Se execută cu capcane zdrobitoare, numite **patule scunde** (fig. 4 a) şi **patule înalte** (fig. 4 b); cu **coteţ,** scufundat puţin în pămînt, pregătit cu orificii pe cele patru laturi, prin care dihorul poate intra la momeala ascunsă în interiorul lui şi în faţa cărora se aşează cîte o capcană (fig. 5); cu **cîrlige** pentru păstrăvi, legată laolaltă şi agăţate cu momeala pe creanga unui copac; iar pentru prinderea „jderului stupar", obişnuit cu mierea albinelor sălbatice, sînt folosite **capcane de fier** aşezate în jurul acelor copaci, în scorburile cărora s-au cuibărit albinele; şi este prins şi cu **borcane** de 10—15 litri, înfundate în mijlocul putrezit al trunchiurilor de copaci. Prinderea vulpilor se execută cu **capcane de fier** obişnuite; cu **cîrlige** pentru ştiuci, agăţate cu momeală pe crengile copacilor; cu **coteţ** (fig. 6); cu **laţuri,** montate pe ambele laturi ale găurilor aflate pe garduri (fig. 7); şi prin **otrăvire.** Lupul, de asemenea este prins cu mai multe

metode și curse: cu **capcane de fier,** așezate în jurul gropilor de mortăciuni, sau lîngă momeală, așezată la locurile frecventate de aceste fiare; cu **gropi de prins lupul** (fig. 8); cu **gardul de lup** (fig. 9); și prin **otrăvire.** Pentru prinderea u r s u l u i se întrebuințează numai **capcane** de dimensiuni mai mari, așezate în drumul parcurs de el.

Din familia m a m i f e r e l o r c u c o p i t e prinderea m i s t r e ț u l u i în zona Bazinului Borsecului este practicată: cu **șanțuri** de cca. 3 x 1,5 x 0,6 m, săpate la marginea lanurilor de mazăre; cu **gropi** asemănătoare cu cele de prins lupi, cu așezarea mai multor **capcane** la un loc; și cu **amorse** de minerit, băgate în interiorul cartofului.

ROZĂTOARE. Pentru prinderea v e v e r i ț e i și a p î r ș u l u i de alune se utilizează **capcane** de dimensiuni mai reduse, sau **capcane cu arc** pentru prins șoareci. Aceste ustensile se amplasează în jurul acelor copaci, în care aceste mici animale s-au cuibărit.

PĂSĂRI. P ă s ă r i l e r ă p i t o a r e (vulturul șerpar, șorlița roșie etc.) sînt prinse cu **capcane** mici, montate pe colivie, în interiorul căreia sînt așezate, ca momeală atrăgătoare, un pui viu sau alte păsări de curte. Dintre p ă s ă r i l e c î n t ă t o a r e se prind cu preferințe scatiul, sticletele, florintele, cîneparul, chingița de munte: cu **nuiele încleiate** (fiert din ulei de in și din puțin sachîz); și cu **colivii** confecționate special pentru prinderea acestor mici păsări (fig. 10).

Se practică și vînătoarea a l b i n e l o r s ă l b a t i c e, ori pentru miere, ori pentru a le crește mai departe. Depistarea cuiburilor se face cu metode obișnuite. Pentru prinderea albinelor, pe lîngă modurile cunoscute și în alte zone, aici se folosește o **ladă în formă de stup,** dar mai mică, și care pe o latură a ei are o deschizătură. Lada este ridicată pînă la orificiul cuibului, deschizătura lui se suprapune gurii scorburei, apoi trunchiul copacului în în partea opusă a deschizăturii este bătut cu niște ciomegi, pînă cînd albinele deranjate de acest zgomot se mută în ladă. În caz cînd au nevoie numai de miere, nu și de albine, atunci ele sînt omorîte în cuibul lor cu fum de iască sau de sulf.

Braconierul dacă observă că este urmărit de brigadieri sau de vînători, întinde un **laț** (fig. 11) legat de vîrful unui copac subțire, îndoit, camuflîndu-i pe poteca parcursă de acești „dușmani". Cînd respectivul pășește în lațul întins, acesta se dezdoaie, se strînge în jurul gleznei brigadierului, și-l ridică subit în aer.

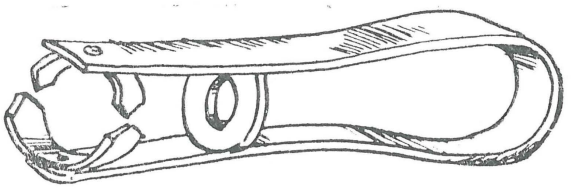

1. ábra

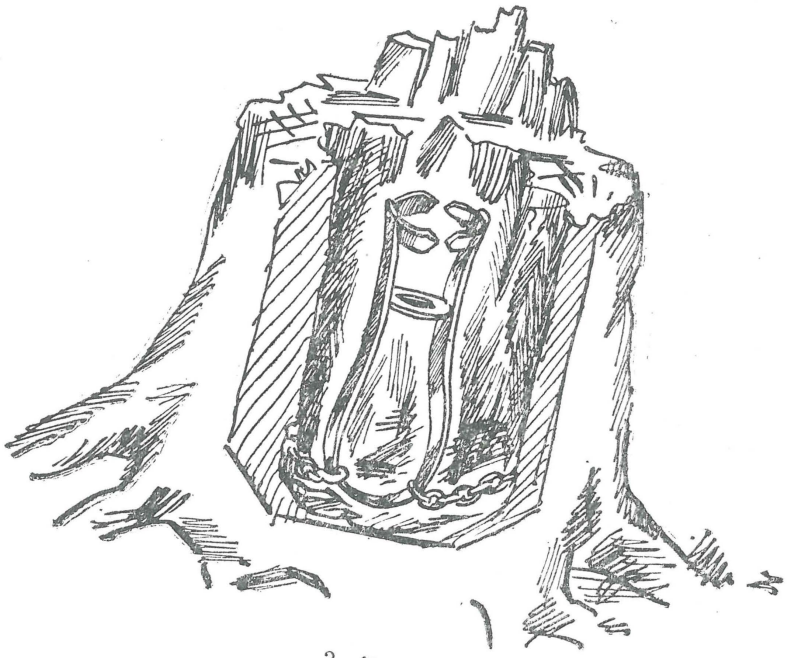

2. ábra

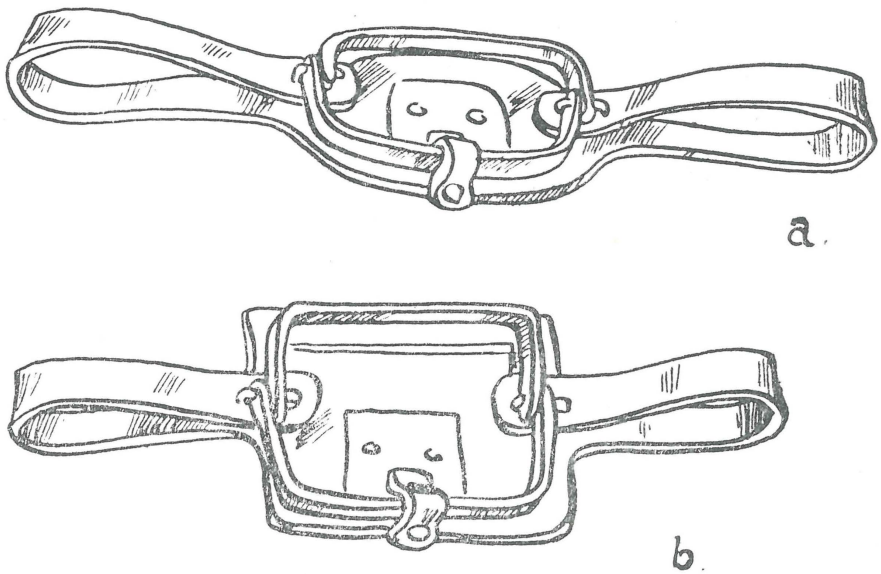

3. ábra

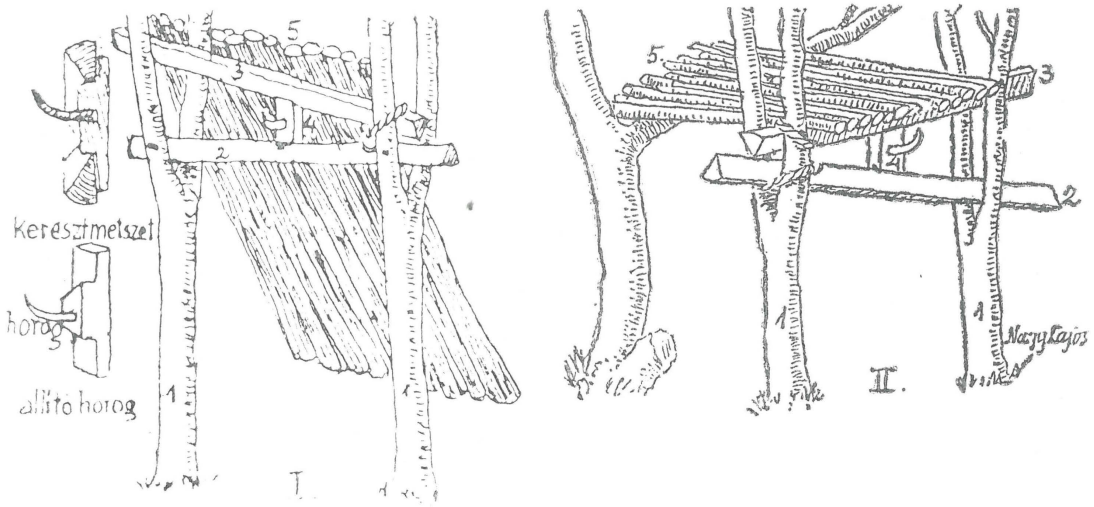

4. ábra, I., II.

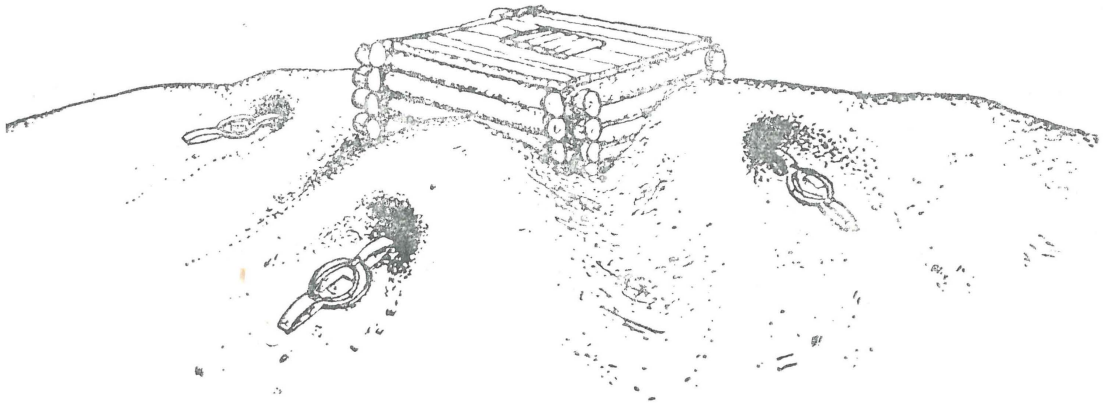

5. ábra

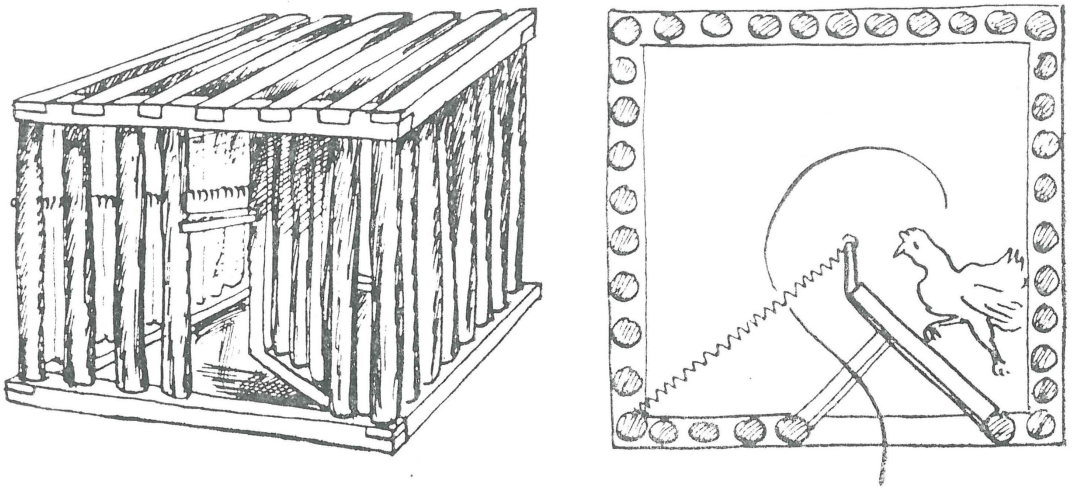

6. ábra

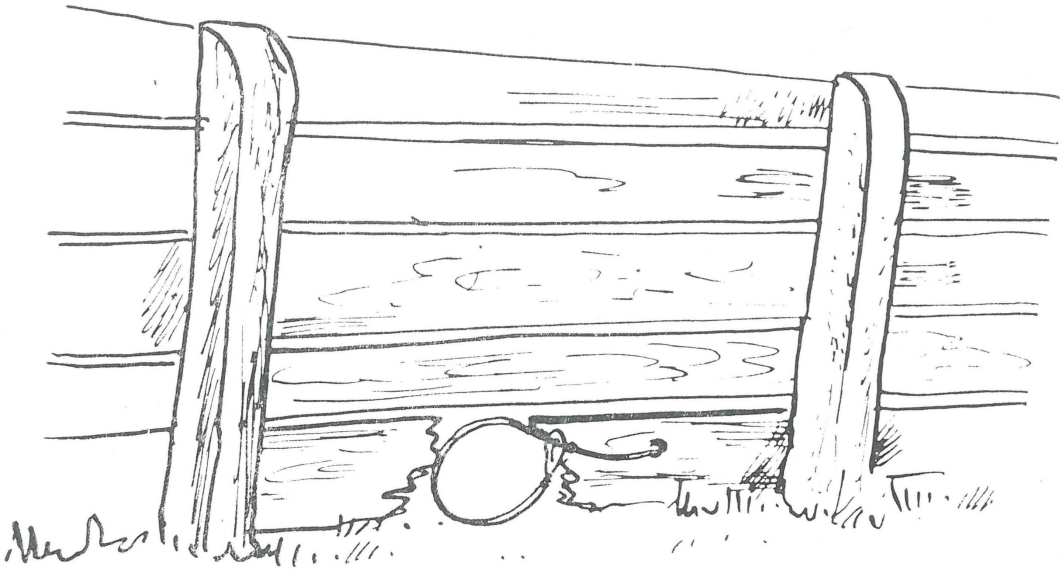

7. ábra

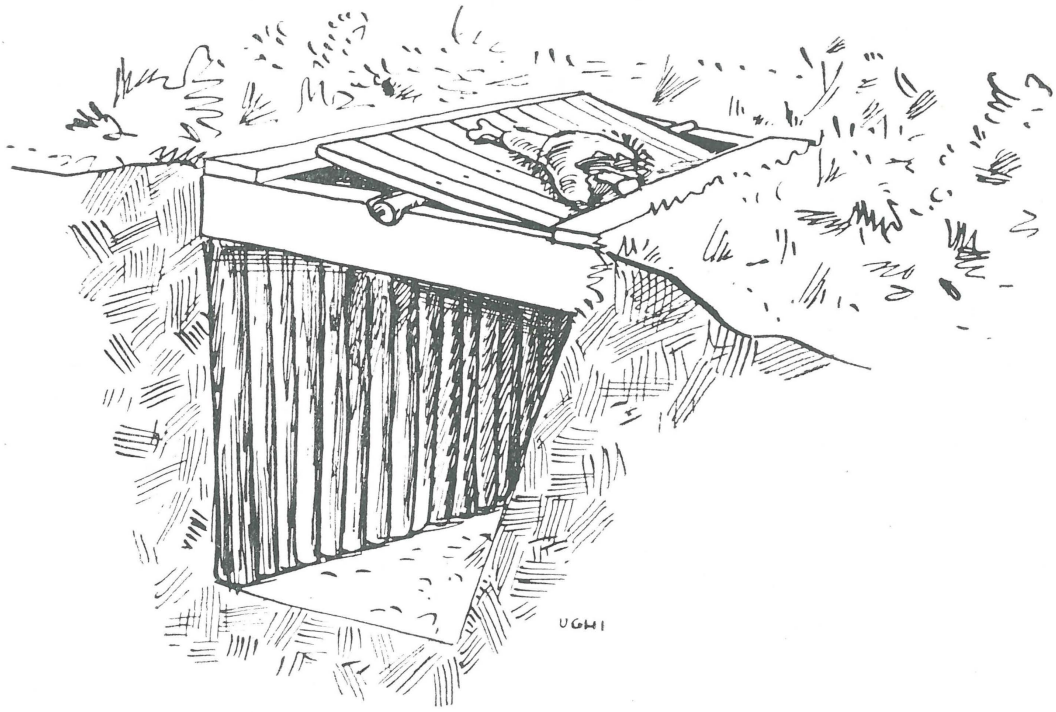

8. ábra

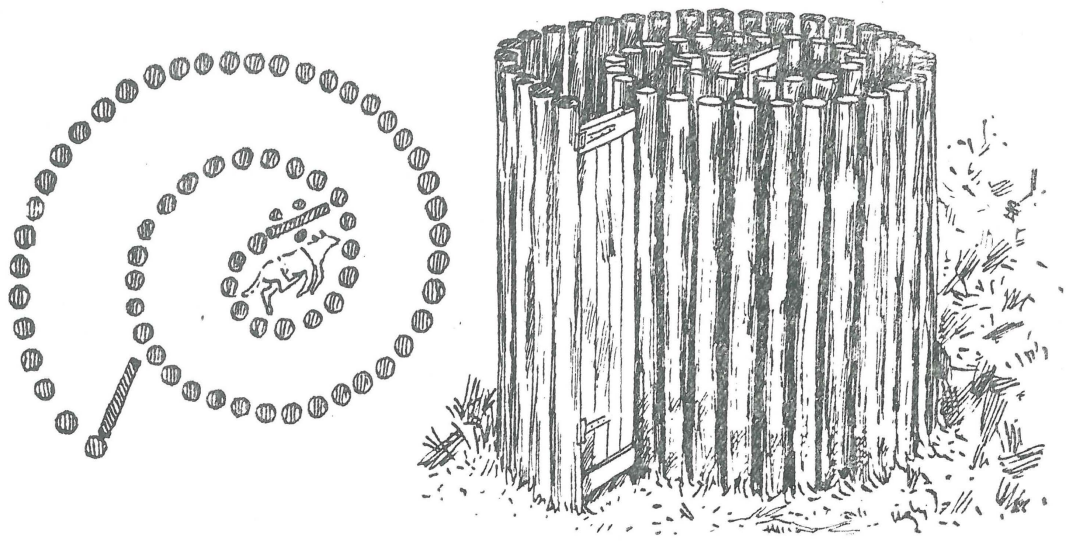

9. ábra

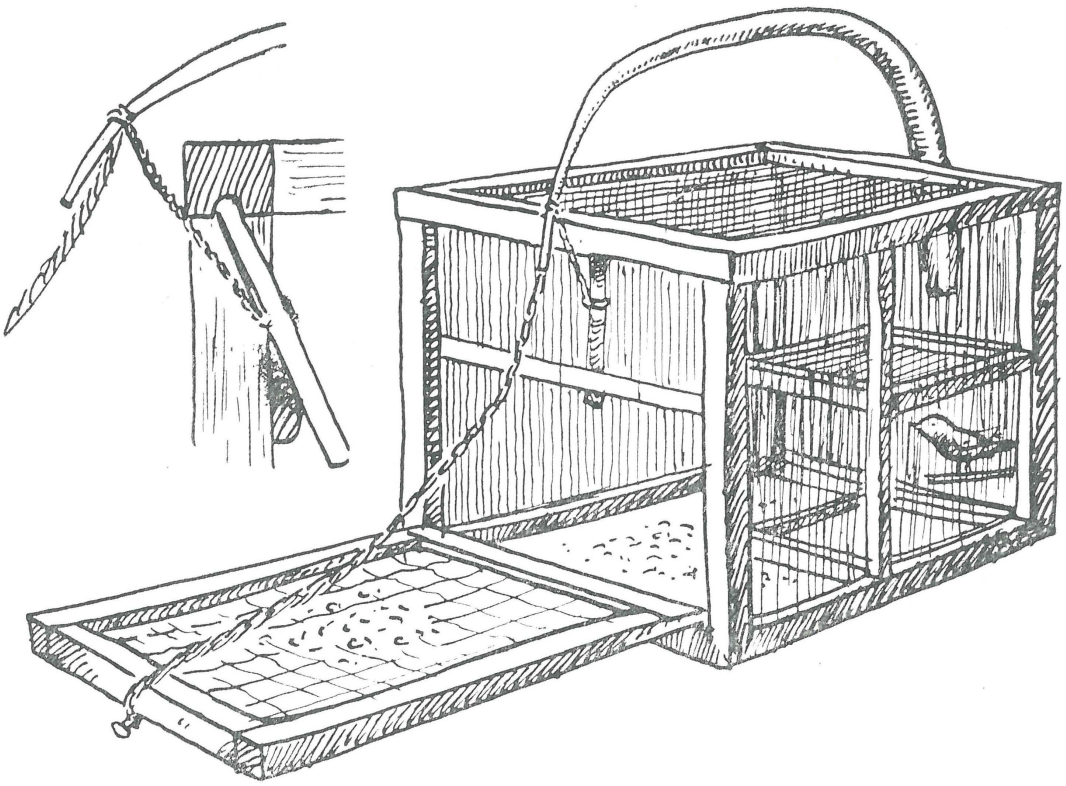

10. ábra

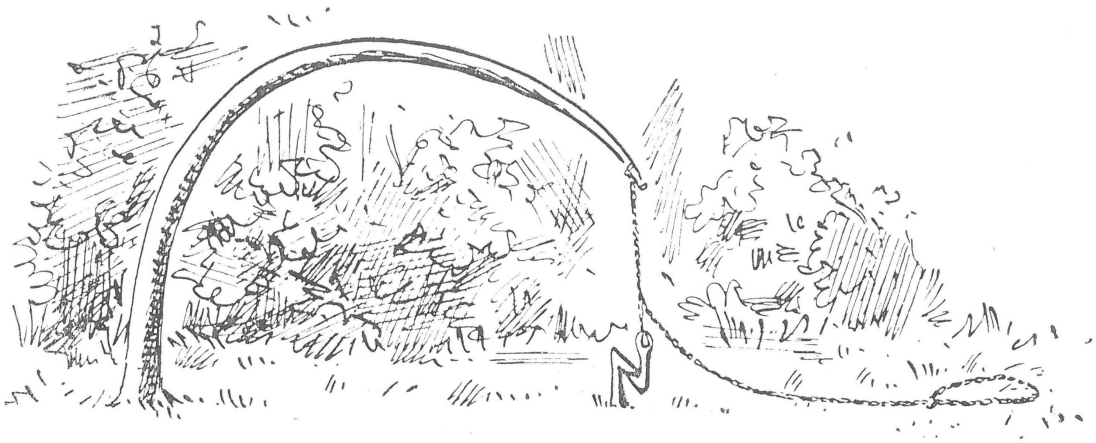

11. ábra

PÁSZTORKODÁS AZ ESZTELNEKI GYERMEK ÉLETÉBEN

GAZDA KLÁRA

A leginkább állattartásból élő szegényebb falvakban a külterjes gazdálkodás idején a fiúgyermekek legáltalánosabb munkája a pásztorkodás volt. Kiskortól katonaságig őrizték az állatokat a természet ajándékainak és viszontagságainak kitett legelőn, mely egyidőben volt iskolájuk, munkahelyük és játékterük. E munkából kisebb arányban a lányok is résztvettek.

Néprajzi szakirodalmunkban a gyermekpásztorok életéről meglehetősen kevés szó esik. Kresz Mária, a nyárszói gyermekről szóló monográfiájában [1] külön fejezetet szentel a témának. Ezeken kívül már csak nehány önéletírásra támaszkodhatunk. Gyermekkori emléként felbukkan a pásztorkodás egynéhány mozzanata Kós Ferenc [2], a csíkszentdomokosi Kurkó Gyárfás [3] és a paraszti önéletírók irásaiban [4]. Jelen dolgozatomban a kérdés ismeretéhez a Kovászna megyei Esztelneken végzett kutatásom eredményeivel kívánok hozzájárulni.

Milyen szerepet töltött be ez az életforma a gyermekek, a fiatalok életében? Bersenyi Dániel szerint [5] az ökrészség, lovászság dologtalanságra, lopásra (a tilosban való legeltetésre gondol), ravaszságra szoktatja a „gyerkőcéket". Kós Ferenc [6] a rút, erkölcstelen beszédeket, kegyetlen játékokat rója fel a számlájára. Az etnográfus Herman Ottó [7] e munka személyiségalakitó szerepének pozitív vonatkozásaira hívja fel a figyelmet. Szerinte a pásztorkodó gyermek már 8—9 éves korában a nagy és súlyos felelősség iskolájába lép, kifejlődik benne a „bámulatosan éles megkülönböztető tehetség", a természetismeret. Hogy kinek van igaza azt az esztelneki példa is igazolja.

*

Esztelnek Kovászna megye legészakkeletibb csücskében, a Nemere hegység tövében helyezkedik el. Tipikus havasalji, völgyi település, határában nagykiterjedésű erdőkkel, havasi és réti kaszálókkal, legelőkkel, kevés, mindössze 7%-nyi agyagos, vízmosásos szántófölddel [8]. A természeti környezet az alapfoglalkozások közül inkább az állattartásnak, kevésbe a földművelésnek kedvezett, bár a kettő egymást kölcsönösen fel-

tételezte. A háromnyomásos gazdálkodási rendszer fennállásáig, a 30-as évekig, a falutörvények betartása mellett a szántó bizonyos részei a gazdasági év bizonyos időszakaiban legeltetőhelyként szolgáltak. Falugyűlésen mondták ki télvégén, koratavasszal az őszhatár, fűbúza felszabadítását, majd feltiltását, ősszel a tavaszhatárét, tollóét [9]. Itt határozták meg, hogy a nyomáson mikor milyen állatokat etethetnek. E jogok részben a birtokviszonyoktól függöttek. Ezzel szemben a legelők nagyrésze községi és közbirtokossági tulajdonban volt, tehát a földnélküliekneknek is részük volt benne. „Mindenkinek jutott kilenc hódja. Mindenki csaphatott ki valami kicsit". Általában egy ha-ra egy számos állatot vagy öt juhot számítottak. A jórészt magántulajdonban lévő kaszálók legeltetőhelyként csak tavasszal, május elejéig és szénacsinálás után jöhettek számításba.

Ilyen körülmények között a szegényebb, 1—10 holdas gazdák, a falu lakosságának 77%-a [10], az állat nyaka után vagyis fuvarozásból, s az ősszel értékesített növendékmarhák árából éltek. Emlékezet szerint sok állatot tartottak. Ezt az állítást a statisztika is alátámasztja [11]. Az állatok egyrészét csordába adták. Volt kecske-, sertés-, csikó-, és több (hazajáró és vészi) marhacsorda, s ugyancsak több juhsereg. A hivatalos pásztorokat koratavasszal, falugyűlésen fogadták fel. Leginkább szegényemberek ajánlkoztak, néha jobb gazda is, aki gyermekeivel szándékozta elláttatni a teendőket. A juhpásztorok is nagyobb juhosgazdák voltak. A pásztorok általában április végén (György napján) állottak ki, s míg az idő engedte, Katalinig is kijártak. A csordától időlegesen elmaradt állatok őrzése, valamint az amlített idényen kívüleső időben történő legeltetés a gazdák gondja volt. Pl. egyes juhosgazdák, hogy spórolják a **kóst**ot (takarmányt), s mégis az állatok nagyokat bárányozzanak, jól tejeljenek, télen is kihajtották az erdőre vagy a fűbúzára. Bizonyos állatfajtákat, nem nélkülözhetvén, nem adtak csordába. Így az igásokat: jármos marhákat, lovakat, melyeket a velük való munka előtt és után, annak szüneteiben legeltették. A juhokat, kecskéket csak ellés után csapták ki a seregbe, a bárányokat, kecskeollókat egyáltalán nem. Sokan abból a meggondolásból, hogy kevesebbet jobban lehet nevelni, minden marhájukat különjáratták. A **különjárók** őrzése a munkaerő szempontjából nem teljes értékű családtagok, tehát az öregek, s méginkább a gyermekek feladata volt. A gazdák csak szükségből, s általában a mezei munkák szüneteiben foglalkoztak vele.

A gyermekek egész kiskorban, 5—6 évesen kezdtek pásztorkodni. Előbb testvéreik, rokonaik társaságában küldték, szokni. Kisiskolás fiúkra leginkább a bárányok, hazajáró marhák, leánykákra a libák, disznók őrzését bízták. Az iskolát kijárt serdülők rendszeresen pásztorkodtak, egész nyarakat a havason töltve, a marhák mellett. A szegényebb rendűek közül sokan innen mentek katonának. **Fickólegény**eket téli juhpásztorkodással is megbíztak. Ez az általános rend, szokás a gyakorlatban a gazdaság kívánalmaitól (a földbirtok nagyságától, állatok számától és fajtájától), a gyermekek számától, életkorától és nemétől függő családi munkamegosztás szerint öltött testet. A nagyobb gazdák nagyobb gyermekeiket a földművelésben foglalkoztatták, a kisebbeket pásztor-

kodni küldték. A nagycsaládos szegényebb gazdák gyermekei közül egy-kettő rendszerint cselédkedett valamelyik helybeli vagy szomszédfalusi nagybirtokosnál. Így a 7—8 évesek disznópásztornak szegődtek. Az iskolás- és serdülőkorú fiúcselédek feladata legtöbbször az állatgondozás és -őrzés volt. Gyermekszolgát a felelős juhpásztorok is fogadtak (monyatort, meddőpásztort). Egyezség szerint pénzben vagy ruhaneművel fizettek. A hivatásos pásztornemzetségek fiúgyermekei az egész idényt a havason töltötték, segítettek apjuknak, nagyapjuknak. Megtörtént, főként a háborús években, hogy a falu kecske- vagy disznócsordáját egész nyáron gyermekek őrizték. Mint tipikus gyermekfeladatot, állatjaik őrzését a gyermektelen szegényebb rendű emberek is rokon vagy szomszédgyermekre bízták, némi ajándékmálé, pénz fejében. Így 1918-ban egy tehénért 10 fillért fizettek.

Ha csordával nem is, különjáró állattal minden gyermek járt. Így a pásztorkodás valóban jellegzetes gyermekfeladat volt.

A pásztortól (a gyermektől is) a szülők elvárták, hogy az állatot ismerje, ne verje, jól etesse, vadtól megőrizze, pontos számban hazaadja. A legeltetés pásztorát állatfajtánként részben azonos, részben eltérő problémák elé állította. Az életmódjában felléphető legnagyobb különbséget a legelő közelsége, illetve távolsága befolyásolta. Eszerint a pásztorkodásnak két fő alapformája volt: a **hazajáró** és a **kiháló** forma. A libákat, disznókat, bárányokat, kecskeollókat, hámos lovakat, jármosokat és fejősöket a falu belterületén, vagy közvetlen közelében őrizték, ahonnan a közelség szerint délben is vagy csak esténként hazahajtották. A gazdák szabadon válogathattak a szabad legelők között, az alkalomnak, évszaknak, közelségnek és az állat kívánalminak megfelelően. Május közepéig bármelyik állat számára szabad volt a **nyomás**, az **ugarolás** megkezdődésétől már csak a sertéseknek jutott itt elegendő táplálék. A **tolló** is jórészt csak a disznókat, libákat látta el. A **mesgye** hivatalosan kijelölt libalelegő volt. A marhák, kecskék, juhok számára a legjobb legelő helyek a falutól 1—5 km-re a **Befüggő erdők**ben és azok szélén helyezkedtek el az **Új osztás** határban, a **Bogozor, Fattyú, Fattyú oldala, Keccegő, Gyorkos, Esztenás mező, Magyaró mező, Rakottyás mező, Harmadvápa, Csere, Bárány mezeje, Toronyráta** nevű határrészekben. Ezeknek egyrésze községi, másrésze magántulajdont képezett. Szomszédságok szerint oszlottak meg rajtuk. Hárman-haton mentek egy helyre.

A csikókkal, csingó-bingó (növendék) marhákkal, meddőkkel, némelyek a fejősökkel is május elejétől a hó lehullásáig felmentek a havasra **hálóba**. Itt jobban nőtek az állatok, a lábuk nem fájt a kővön. Egy-két hétre, egy hónapra, kaszáló takarításkor, szénacsináláskor a jármosokat is felhajtották. A szénafű lekaszálásáig a legelőn, azután a kaszálókon pásztorkodtak. A havasi legelők a falutól 15—20 km-re helyezkedtek el a **Havasok, Borkútláb, Füvényes ponk, Vészbükk, Székelút, Gyopáros, Bardócza-rét, Polya-bérc** és **Veresvíz** nevű határrészekben s javarészt közbirtokossági tulajdont képeztek. Az erdei kaszálók a **Mánik, Mátis, Kovácsgátja, Gombásbérc, Lapossár, Vészhidárka, Mieskér, Bardóca, Székelút, Gyopáros, Törökdomb, Sárospatak, Csengőrét** nevű határrészekben helyezkedtek el, jórészt magántulajdont képeztek.

A pásztornak ismernie kellett az állat kívánalmait, aszerint terelnie a szabad legelők megfelelő részére. Nemcsak azért, mert a szülők úgy kívánták. Minél alkalmasabb, megfelelőbb volt a legelő, annál kevesebb az őrző dolga, annál több ideje jutott a játékra, szórakozásra. A bárányok a füves, vadherés, aprósarjús, száraz helyen esznek jól. Leginkább megfelelnek nekik a gyepes árkok, oldalak, erdőszéli legelők. Vízjárta helyeken megmételyesednek. Csak tiszta vízből szabad itatni, a sárvíztől megdögölnek. Mivel kicsi szájukkal mindent **esszevakircsálnak**, eszik a farügyet, **cserelapit**, áfonya-**kokozalapit**, kórét, fenyőágat, borsikát, télen, ha nagy hó nem volt, sokan legeltették. A kecske **ágonjáró jószág.** Leginkább a mély patakok völgyében, erdőszélen tenyésző rakottya-, mogyoró-, nyír-, nyár-, fűz-, akáclevelet, a tövises bokrokat, kökényt, galagónyát, csipkerózsát, kecskerágót, borsikát, fenyőlomot szereti. A szarvasmarha a magasabb helyek leveles füvét, főként a **bábakalácsot** eszi szívesen. A havasi fű erős neki. Ezért ott fent a lankásabb, víz melletti helyekre hajtották. Nedves, **zselymékes** területen eső után nem eszik, kerüli az ingoványos füvet. A ló a herés sarjút, lapi füvet, mocsaras helyeket szereti, de összeeszik mindent, még a fákat is. A disznónak csak a nyomás volt megfelelő. Gyökerestől kitúrta a **vadherét, disznókáposztát, cikórját** (gyermekláncfű), **csipkét.** A nyomásrendszer felszámolása után hiába próbálták bokros helyen etetni, a kísérletet nem koronázta siker.

Nem tartották tanácsosnak túl sok állatot (azonos fajtájút) együtt legeltetni, sem pedig különneműeket. Különben is a marhák, pl. a juhok után nem ettek. A pásztorgyermekek a kiterjedt legelőkön mégis igyekeztek úgy összetársulni, hogy ötön-haton a napot egymás társaságában tölthessék.

A napirend általában azonos volt. Kora reggel indulni, mert az állat ekkor eszik a legjobban, délig etetni, majd itatni, a nagy melegben 2—3 órát **déreltetni** (árnyékban pihentetni) — kiterjedt pusztán esetleg mogyoróágból **kosarat** rögtönöznek —, majd újból etetni, itatni, este összekeríteni, és a szállásra vagy hazahajtani.

A bárányokkal, juhokkal volt a legkevesebb baj. Ezek összetartottak. A disznók annál kevésbé. Szüntelenül **keríteni** kellett őket. A lúdra is vigyázni kellett, mert ha **elkap,** nehéz bírni vele. A marhák a nyári nagy melegben **bogároztak** el leginkább, a csípős dongó legyek elől az árnyékba menekültek. A ló volt a legkiszámíthatatlanabb. Sokszor napokig ellegelt egy helyen, máskor állandóan ment. Különösen ha az apró **cseszlék** csipték az orrát. Időváltozás előtt minden állat nyugtalanabb volt. A juhok **táncoltak.** A marhák **caboltak,** testükön, nyakukon hólyagok, vércsíkok jöttek ki. A disznók, ha jött a **homály,** hazáig szaladtak. Az **ármányos, elvetemült** állatok mozgását különféle módon korlátozták. A disznónak **rendet szabtak.** Két araszos botot kötöttek a nyakára, hogy nehezebben tudjon lépni. A lovat **nyügözték,** kötéllel összekötötték az első két lábszárcsontját, vagy a mezei munka szüneteiben a kötőfékjénél fogva legeltették.

Az **elszertülő, elterülő** állatokra rákiabáltak. — Me ide me! Hí ide vissza! — vagy szembeszaladva megtérítették. Idomított komondo-

rok segítségét is igénybe vették. A megtért marha, kecske után **lódítófát** hajítottak, vagy pálcával rávágtak, a lúdra, disznóra ostorral. A pakulár **hóhér** volt, ha bottal téritett. A juhok előtt menve füttyentett, hátulról a **monyator** lassan térített. Ellenkező esetben a juh megállt, nem evett. A pásztorok legeltetés közben dolgozták ki téritőeszközüket. Alkalmas növendékfát, cserét, nyárt vagy tölgyet kerestek, aminek az alja **kigöbösödött** vagy a gyökere **kampós.** Bicskával kivágták, a héjától megtakarították. A tűz fölött **meghordozták,** pirították, a láng ugyanakkor erősítette és szép barnás színt kölcsönzött neki. A pálca **kankóját** rakottvakéreggel megkötötték, úgy tartották egy hónapig is, különben kiegyenesedett. Leginkább a **bunkós botot** használták, ennek a göbös végét bicskával tojásdad alakúra simították, **macsukacskát** képeztek ki, amit néha pléhvel be is vontak. Nem mindenki készítette ilyen gonddal a térítő eszközét, sokan közönséges pálcát használtak erre a célra. Az **ostort is** pásztorkodó gyermekek fűzték. A réten a patak göbéjiben ázó kenderkévékről **dugács**dugás (gát) révén lecsaptatták a vizet, kiloptak belőle, majd a lehársolt kendert három vagy nyolcágúra fonva mogyorópálcára erősítették.

Gyakran előfordult, hogy egy-egy rosszféle tehén, ló, kecske, **félrejáró** juh elveszett. Megkeresésében az első számú irányadó a szél által arrahozott **kolompjának, csengettyű**jének a hangja. A **harang** rézbádogból, a csengettyű öntött rézből készült. Sátoros cigányok, kereskedők árulták. A gazdák minden különjáró állatjuk nyakába akasztottak ilyent éppen azért, hogy az erdőn könnyen ráakadjanak, a csordapásztorok csak a cabló marhára, az **előljáró**ra, a pakulárok is csak a **vezérjuh**ra, a gombászni szerető félrejáróra. Ha a pásztorgyermek nem hallotta elveszett állatja kolompját, a következő módszerrel próbálkozott: egy másik marha harangját rázta meg, amelyikkel az elbogárzott össze szokott járni, hangosan szólította a nevén. „Me Bözsi me!". A jól szoktatott állat erre visszabődült. Ha nem, a nyomán próbált eltájékozódni a nedves talajon. Az útközben lelt ganyé is irányadó volt. Sarkával érzékelte, hogy meleg-e, mert eszerint az állat a közelben lehetett. Ha oldalban legeltetett, a legmagasabb ponton kellett keresnie, a marha ugyanis felfelé megy, melegben a legárnyékosabb helyeken. Ezenkívül körülnézni a tilosban, amibe az állat már belekóstolt: szénafűben, gabonában, közeli kertben, a marha például ha evett a közeli **vágástér**beli **romlások**ból, amit nagyon szeret, magától visszament. Ha a pásztor későre ért oda, már be is hajtották a **fű-** vagy **határpásztorok** [12] s csak váltságdij ellenében adták ki. Sokszor napokig kellett keresni. Megtörtént, hogy az állat idegen falu határába tévedt. Ha onnan hajtották be, a bírság kétszeres volt. Otthon szigorú bntetés járt ezért, hát még akkor, ha sohasem találták meg az állatot.

A pásztorkodó gyermekek néha szántszándékkal is legeltettek a káros helyeken. Itt az állat hamar jóllakott. Ha azonban rajtafogták, felemelt bütetést kellet fizetni [13]. A praevarikáció miatt időnként megtiltották az állatok különjáratását. Így például 1849-ben [14].

A vad támadására különösen a nyári kiháló és a téli bármilyen pásztorkodás közben lehetett számítani, de a juhásznak máskor is állan-

dóan a juhokon kellett járjon a szeme. A havason ezért ébren aludtak a pásztorok, minden moccanásra figyelve. A támadást a kutya — leginkább kuvaszt tartottak e célból — is jelezte. Ha farkas közeledett, **szaggatta** az ugatást. A vaddisznónak **kaffogtatott**. A régi nagyszarvú magyar marhák **bömböltek**, kapáltak a lábukkal. A pásztor **csühitéssel** uszította a kutyákat, őmaga **bottal, fészivel** védekezett és támadott. A kutyák fogát nem reszelték le, hogy támadjanak, de hogy ne kergessék a vadat, nyakukra földig érő botot akasztottak. A farkasharapás ellen a nyakukat helybéli kovács készítette **farkaslánc** védte. Az a hiedelem, hogy a folyónevet viselő pásztorkutya megmenekül a vadtól, nem él, mégis a fizikai tulajdonoságuk szerint Bundásnak, Bajuszosnak, Csahlónak nevezett állatok mellet előfordult a Tisza, Tatros nevű is.

A pálca nemcsak térítő, a fejsze nemcsak támadó és védekező eszköz volt. A juhász ezzel ütötte le a **feküfák**on lévő hegyes **csapok**at, hogy fel ne hasítsák a juhok lábát. Télen fészivel megrótta a fát, hogy a juh ráléphessen, ne sikuljon, ne üsse meg a hasát.

A különjáró állatokat otthonról hozott nevük szerint szólították. A juhseregben a szelíd, **jeles** juhoknak adtak nevet: Cigánykának hívták, ha mindig közeljárt az emberhez, Sutacskának, ha nem volt szarva, Belicének a tiszta fehért, Kormosnak a fekete pofájút, Vákisának a szeme körül feketét. A marhacsordában lévő marhákat is fizikai tulajdonságuk szerint nevezték meg, Pirosnak, Veresnek, Kajlának, Sutának, Csonkának. A disznók viselt dolgaik szerint kaptak pl. Bárányszedő, Végrehajtó nevet. A hivatásos pásztorok egyébként az állatba sütött jegy alapján tartották számon, hogy melyik állat kinek a tulajdonát képezi. Ha a vad elkárosította, a bőre vagy a juh füle jeles részével kellett elszámolniuk. Ellenkező esetben fizettek.

A hazajáró marhákat otthon fejték. Ezért este naphaladta előtt haza kellett érkeznie a pásztornak, különben büntetés várta (sötétben nem lehet fejni). A havason, amennyiben a különjáró marhák közt fejőstehén is volt, rendszerint csak a napi fogyasztásra szükséges mennyiséget fejték ki, pléhcsiporba vagy üstbe. Megtörtént mégis, hogy a szülők igényelték a tej hazaszállítását. Ilyenkor összetársultak ketten-hárman, s felváltva cipelték le a nagy teli korsókat „abból akkora lett, mire hazaértem", míg a társak őrizték a vivő állatjait is. A juhok fejése a **fejőpásztor, meddűpásztor** és a **bács** dolga volt. A járatlanabb gyermekszolgát a felelőspásztor (bács) tanította, hogy ne sértse az állatok **tőgyehusát**. A monyator — 6—7 éves gyermek - **fejőlikra** hajtotta az **eszterungá**ból a fejőjuhokat, ahonnan a zsindellyel fedett **komárnyikba** léptek. Itt a juhászok **fejőszéken** ülve **faviderbe** fejtek. Szentgyörgytől Szentmihályig virradatkor, délben és szürkületkor. A tejet feldolgozó bácsnak a meddűpásztor is segített. Langyos vízben megáztatta az **ótót** (szopós bárány bendőcskéje), összetörte, míg **merejiben** lé lett. Ordafőzéskor **lekeverte** az üstöt. 12—13 éves pásztornemzetségből származó gyermek már **sajtot** is kezdett csinálni. Az ótót beletöltötte a **tejes cseberbe**. Egy óra alatt **megaludt**. Ekkor a kezét **körülhúzta** a cseberben, a májvastagságú tejet **esszevacskolta**, két tenyerével lenyomta a cseber tartalmát. A téj felgyült. Kézzel összenyomta, csomóba gyúrta, kiemelte,

a sajtot **sajtruhába** tette, **kilintába** helyezte. Itt újra elvacskolta, megcsavarta, **kigyúrta** a levét, kioldta a sajtot, négy-ötfelé törte, s a műveletet megismételte. Végül **nyomtatót** tett rá Két-három óra alatt elkészült a sajt. A kifolyó levet vagy **kukarcát**, **sajtfacsarást** **málé** mellé itták. A cseberben visszamaradt levet, a **zsendicét** **ordásüstben** megfőzte, **ordáskalánnal** kiszedte, 2—3 órára sajtruhába kötötte. A kész sajt és orda a mogyoróvesszőből font **sajtszárító polcra** került.

Az állatok ritkán ellettek a legelőn. Ha mégis megtörtént a csordában, a pásztorok értesítették a gazdát, a bornyúcskát **megfüttöztették**, megszárasztották, lefedett **kosárkába** tették, és szoptatták reggel, délben, este. A gazda vagy felajánlotta a tejet a gondozásért, vagy hazavitte a borjút, megtisztelve a pásztort.

Az állatgyógyításhoz keveset értettek a gyermekpásztorok. Ha **küzdölődtek**, **esszeüttek** az állatok, valamelyik **szarvtörést** szenvedett, zsebkendővel megkötötték az eltörött részt. Megtörtént, hogy a lápos, süppedékes Veresvíz nevű legelőn az állat besüppedt. Ilyenkor rudakat tettek alája, annálfogva kiemelték. Ha szakadékban esett, **ösvenyt** vágtak, amin kihajtották, vagy sérülés esetén a törzsét átkötötték, s kötélnél fogva kihúzták. Ha **különösen viselte magát** az állat, a szőre felállt, nem kérőzött, szomorkodott, **fonyolgott**, tudták, valami baja van. **Vérbe van, lesarjuzott a lába, belészúrt az imej** (belétojt a bőre alá, hernyójától a marha háta hólyagos lett). A tapasztaltabbak kinyomták. De általában leizentek a gazdának vagy hazahajtották a beteg állatot, míg a többi marhát a **cimborák** őrizték. A kígyómarás gyógyítása is **tudományos emberekre** tartozott. A régi csordapásztorok mellett lévő gyermekszolgák ellesték az állatgyógyítás tudományát. Ha felpuffadt a marha, jártatták. Ha nem lazult, oldalba állították, fejjel a hegynek. A szájába ganyét, emberi ürüléket öntöttek, hogy **megiszonyodjék.** Aki értett hozzá, kiszúrta a bendőjét. Lábfájás esetén nem szabadott jártatni, a beteg tagot patakvizzel mosogatták, s kreolinnal kurálták. A lesarjúzott lábon a körömházat azonnal meg kellett nyitani. A **járomtörés** alól a kelést kinyomták, marhafaggyúval bekenték. Ha az állat **vérbe volt, vért vizelt,** mosatlan nyers pityókát etettek, savólevet, erős sós vizet itattak vele, s a **farcsukára** hidegvizes zsákot tettek. A juhbetegségeket a bács vagy a fogásait elleső tapasztaltabb pakulár gyógyította. Esős idő után egyikmásik juh **billenni**, sántálni kezdett, **megkőtte a köröm.** Gyógyítója megnyomogatta, hogy lássa, hol fáj, majd bicskával felvágta, hogy jöjjön ki a körömméreg. Ha eltörött a lába, fába kötötték, míg megforrott. A **rühöt, sebvart** gázzal kenegették, ami kiégette az élősködőket, a seb megszáradt, **új bőr kelte. Tubákléval** (főtt dohánylé) is mosogatták. A juhba belecsipeszkedő **kovácsot** (kullancs) megfogták, s kivetették. Gyulladás ellen cintorját főztek. A harmatos friss lucernától a juh felfuvódott, földhöz ütte magát, nyelvét kinyújtotta. Bal **horpacába** bicskát vagy szeget ütöttek, hogy a gáz kijöjjön. A **megvérhüzött,** felpuffadt állat füle belsejét bicskaheggyel meghasították, vért eresztettek belőle, majd visszatöltötték a szájába. Puffadás gyógyítására jó volt a kömény, hagyma, petrezselyem és burján főzete, vagy főtelen édes tej, amit ugyancsak a szájába töltöttek. Ha a juh **megkergetegesedett,** forgott kereken, szarva

tövinél keletkező hólyagocskában hernyócska élősködött, legbiztosabb volt üzenni a gazdának, aki hazavitte és levágatta. Az agyából a vizet nemigen tudták kicsapolni. A koponyája kilyukadt.

*

Ezek voltak a pásztorok állatokkal kapcsolatos feladatai, tudnivalói, amelyekbe a tapasztaltabb emberekkel való együttpásztorkodás során fokozatosan beletanultak.

Milyen körülmények között zajlott a pásztorkodás, milyen volt a pásztorkodó gyermek **életmódja?**

A fiúgyermek öltözete csepűing, csepűgagya, posztóharisnya, ujjas és bővlös lájbi volt. Az csepűruhát **megavatták** a cserefa varas kérgén, hogy puhuljon. Otthonról hetenként kaptak váltóinget. A lábukon bocskor, kapca volt, a nyomásban, mesgyén pásztorkodók mezitláb jártak. A pakulár jellegzetes öltözetdarabja volt a **csuklya.** Ez egyik keskeny végén összevarrt, másik végén rojtos posztódarab volt, melyet esős időben a fejére tett. Kötővel össze lehetett kötni. Szép időben a vállára vette úgy, hogy a csuklyás rész a hátára kerüljön. Ez vol a pásztor **kenyérhordozó**ja. A többieknek kenderből szőtt **tarisznyá**juk volt, ebbe tettek kenyeret, szalonát, hagymát, amikor az állatok után indultak.

Száraz ételen kívül a havasi pásztorkodók rendszeresen főztek. Ha nem legeltettek messze, dérelés idején a marhákat a szállás közelébe az árnyékba hajtották, s ők elkészítették a málét, letört túrós pityókát, **koslantyu**t (laskaleves tejben), kását, vagy pityókalevest. Ez utóbbit kevés zsírt tartalmazó **gyilkos rántás**sal készítették. A gyűjtögetett gombát szénen sütötték vagy paprikásnak megfőzték. Növényevő vadak húsát is fogyasztották, nyárson vagy szén felett forgatták vagy megfőzték. A délebéd bizonytalan volt, ezért reggelire is főztek maguknak külön-külön vagy ketten-hárman együtt. Szénen üstfára akasztott üstben felforralták a tejet, kását vagy laskát főztek bele. Leggyakrabban tejes vagy túrós málét ettek, szervéten ellaposított máléra túrót tettek majd összecsongolyították. Az élelmet a hátukon zsákba vitték fel a havasra, volt benne rántás literes csuporban, túró két literes csuporban, kutiában, szalonna, zsír, hagyma, pityóka, laska, máléliszt, kenyér. Az erdőlő gazdák szekérrel is hoztak fel ételt.

Pásztorkodni a különjárókkal általában hárman—haton mentek együtt, 10—15 marhával. Fent a havason egy-egy szálláson, erdei **pusztán** gyűltek össze, ahol 15—20 fickólegény, egy-két öregember és 100—150 marha is összeverődött. Természetesen innen is megoszolva mentek legeltetni. Egy pásztor átlag 4—8 állatot őrzött. A havason hajlékul **esztena, kaliba** vagy **burdéj** szolgált. A legelőre az esztenát a közbirtokosság, a kaszálókra a gazdák építették, szükség szerint más és más módon. A legkezdetlegesebb **fonott** típusú **esztenának** a vázát vékony gyertyán- vagy mogyorónövésekkel befont karók képezték, tetőszerkezetük kampós ágak és fenyőkéreg, melyek két ágasfán keresztül nyújtott rúdon nyugodtak. A **fából rótt** típus tetejét az oldalakon fekvő bornák vagy gerendák fokozatos közelítése révén képezték ki vagy deszka szarvazattal látták el és zsindellyel borították. A legelőn ez utóbbi volt a jellegzetes.

Alapterületük átlag 3 négyzetméter volt, magasságuk másfél-két méter. Keletre néztek, baloldalt volt az ajtajuk, s az ajtó melletti jobbsarokban a tűzhely üstfával, szemben (a favázuak esetében) embermagasságban a falon polcok, csomagok számára. Fekvőhely gyanánt a földjükre fenyőcserekét, szénát, s ha volt, pokrócot tettek. A nagyobbméretű hosszúkás alakú esztenákban rendszerint priccs is volt. Egyik-másik gazda kettős esztenát építtett, istállóval, a szopós borjúknak kosárral.

Egy pusztán csak egy esztena volt. Mind nem fértek el benne. Sokan a szabad ég alatt, fenyőfa mellé gyújtott tűz körül aludtak. Az öregek felvigyáztak, figyelmeztették: „Na húzódj, met égsz el!". Menedékhelyül esős idő esetére kalibákat, burdéjokat is összeütöttek. 3—4 is volt belőlük egy-egy pusztán. Mindegyikben 3—10 személy fért el. Ezek ideiglenes hajlékok, ősszel szétszedték, anyagukat hazaszállították. Vázuk egymástól két méternyi távolságban álló két lecsonkolt élőfa ág vagy lecsapolt oldalágaitól megfosztott 2—3 méter magas ágasfa, melyeket földbevertek, majd egy **keresztbe való rudat** nyújtottak át rajta. A rúdra sűrűn 3—4 méteres lombos csere-, mogyoró- vagy fenyőágat támogattak sátorszerűen, és lombbal, fakéreggel, a kaszálókon szénával sűrűn beborították. A masszivabb kéreggel fedett hajlék a kaliba. A burdéjt gyengébben **hányták össze.** Huzatmentes helyekre, fák közelébe állították, úgy, hogy szájukkal a puszta felé nézzenek, a csapó eső ne essen be. Éjszakára tüzet gyújtottak eléje.

A tűzgyújtásnak több kezdetleges módját gyakorolták. Kovával, taplóval szikrát csiholtak, a száraz cserefát meggyújtották. Vagy két aszú ágasfácskát földbevertek, egy borsika ágat keresztül fektettek rajta, amit spárga huzigálásával súroltak, míg meggyúlt. A tüzet megőrizték. Az üszkös bikkcsutakot hamuval betakarták, hogy maradjon égő szenük. Az éjszakán át lobogó tűz nemcsak melegített, hanem távoltartotta az apró legyeket, melyek a lovakat járták, s elriasztotta a vadakat. Köréje telepedve helyezkedtek el az állatok is. A különjárókat nem kosarazták, csak a marhacsordát, s a juhsereget. Ez utóbbiban volt fejő, meddőkosár és eszterunga. A kosarat 10—12 db., lécekből vagy lombos ágakból készített 4—5 méteres lészából állították össze. Alapterülete kb 15 x 14 méter. Bizonyos idő, három-négy nap, egy hét után, tovább költöztették.

A szállás és főzés körül adódó közös munkákat egy-egy mindenes szerepét betöltő öregember osztotta szét. „Te fát készítesz! Te vizet hozol! Te sepersz a kaliba körül!". Máskor a bicskapapozás nevű játék vesztes játékosa volt a vízhordó. Az esztenán a gyermek dolga volt a favágás, vízhordás, éjszaka a tűz megszitása.

A havasi pásztorkodás során, a tavasztól őszig esőben, szélben, az időjárás minden viszontagságai között kinntartózkodás révén a pásztorgyermek nagy természetismeretre tett szert. Megfigyelések, tapasztalatok alapján előre számított az időjárás változásaira. Esőt jelzett az állatok nyugtalan, bogárzó, táncoló viselkedése, a havasi gyík hegyremászása, napfelkeltekor a vörös ég, a homályban haladó nap, a napnyugtakor **vizet húzó sávok** az égen, a kelet felőlről jövő homály. Ha a Szent Anna-tó felöl dörgött, zivatar közeledett. A varjukárogás ősszel

a havazás előjele. A vörös naphaladta a szélé. A szivárvány a jó időé. Különösen ha nagyon zöldes, lehet melegre számítani. A pásztornak rossz időben is őriznie kellett. Ha megázott, meg is száradt, zivatar elől burdéjba, esztenába húzódott, nagy melegben való déreltetéskor szintén árnyékba, burdéba bújt. Az égitestek járása szerint megtanult tájékozódni. Napközben az árnyék irányáról. Délben a nap függőleges, az árnyékot könnyen át lehet lépni. Szoktak pálcát felütni a pusztán, papírra írni az óra számjegyeit, s beállítani. A **kosztocska** árnyéka mutatott minden percet. Éjszaka az időt a járó csillagok és a telihold állásáról számították. Ezeknek a megtett útja a napéval azonos. Mikor a teljes pályájukat bejárják, éjfélkor ott vannak, ahol a nap délben. Csak azt kell tudni, hogy melyik évszakban mikor jönnek fel. Eszerint állapították meg a viradásnak a közeledtét. Tapasztalati alapon viszonyításokkal, a csillagképek pillanatnyi hiánya ellenére is tudtak tájékozódni, pl. a fogyó hold járása eltér a teliholdétól, de a kép viszonyításából ki tudták számitani az időpontot. Este feltetszik a **Vacsoracsillag.** Sötétedés után a **Kapus,** mely fényesebb a többinél. A **Fias** Péter napjától látható. Alábbacska a három kicsi csillagból álló **Furus.** Ahogy ezek hanyatlanak a hegyre, feljön a **Hajnalcsillag,** mely a reggel közeledtét jelzi. A kaszálókra, szénacsinálás után majorságot is vittek fel. A kakas kukorékolása is figyelmeztette a hajnalodásra. **Virámodás**kor a madarak **csiripol**ni kezdtek, ez is jele volt a **pittymal**lás kezdetének, amikor a pásztorok felkeltek, s forrásvízben megmosakodtak, majd napi teendőik ellátása után láttak.

Az erdei környezet lehetőséget biztosított a gyűjtőgetésre. E tevékenységre úgy kerülhetett sor, ha a pásztorok összetartottak. Ketten az állatok mellett maradtak, azalatt a többiek gyűjtőgettek, aszerint, hogy mikor minek volt a szezonja. A **mezge** megindulásakor tavasszal bükkfa, nyírfa vagy fenyőfalevet **húz**tak. Lehúzták a bükkfa héját, zsebkéssel levakarták a vékony héját, alóla jött a **virics.** A nyírfa törzsét bevagdalták, szalmaszálat dugtak bele. Nyersen rágcsálták a mogyorófa alján lévő **földimogyoró** gumóját, **sósdit, bakkszakát.** Kasba vagy tarisznyába **gombát** szedtek. Nyersen fogyasztották a **kenyérgombát, galambgomba** szárát. Szénen sütve a **keserű-, galamb-** és **rizskógombát. A róka-, őz-, csirkeláb-, fűzfa-, szegfű-, szilva-** és **gébegombából** paprikást főztek. Fűszál alsó végébe bogot vetettek, beletaszigálták az epret, az erdei gyümölcsök gyűjtéséhez **kászrót** készítettek. Lehúzták a nyír vagy fenyőfa kérgét, két végét összehajtották, oldalait facskával összefűzték. Vagy hengeralakúra formálták, az alja átszúrt facskavázon lapi. Gyűjtötték az epret, áfonyát, szedret, hazavitték a kis testvérnek. Ősszel a mogyorót **hajtották.** A bükkmakkot szénen megsütve fogyasztották. A szülők fűt-fát ígértek a **fenyőszurok**ért, szappanfőzéshez kellet, gomolyába gyúrva gyűjtötték. A falu határából cseresznyét loptak, kivágtak egy-egy magasabb fát, amit éjszaka sötétben hazavittek, a szállásnál hullafát készítettek.

A madárfészkek élénken érdekelték a pásztorkodó gyermeket. A friss tojásokat megitták. A vadgalamb és szajkófiókák lábát cérnával a fészekhez kötötték, hogy ne tudjanak elrepülni. Amint annyira nőttek,

kivették a fészekből, megkopasztották, nyárson megsütötték és megették.

Kedves és hasznos időtöltés volt a seprű- illetve kaskötés. Seprűnek átlag 18—20 db tömött, **apró ágaskás** végű vékony nyirfaágat vágtak, melyeket egymáshoz mértek. Meghántott sima mogyoróágból, **kávafából kávát pattintottak,** bicskával berótták, majd térden behajtották, **kaffogtatták,** míg az ág hosszában elhasadt. Kávából készültek az ágakat összetartó **karikák** és **tekercselés.** Az ágakat megfaragot **bütiknél** váltakozó irányból az egyik karikába dugták, majd összehajlították, míg seprűformáját öl'ötték, csak a nyelet kellett újabb karikákkal, tekercselésel összeszorítani.

A **kas** anyaga mogyoróág. A száját képező **karika** kávafából készült, melynek két végét **farkasfog**ba faragva illesztették össze és kicsi karikákkal lefoglalták. Kiképezték a **bordák**at. A kávafát kettőbe hasították, hozzámérték a karikához. Minden borda egy félkarikányi hosszú volt. Először a **fenékbordát** erősítették a karikához. Kicsi karikával lefoglalták, majd a fenék és karika közé **rózsát** tekertek. A rózsa fonatjaiba **belebudákoltat**ták az első négy bordát, vagy karót. Ezeket körbekötötték a kosár széleitől befelé. Rövidesen újabb hat karót illesztettek a fonat szabad réseibe, újból körbekötötték, majd behelyezték az utolsó négy karót, azt is befonták. A két **kötés** középen találkozott. Kötöttek cseresznyeszedő kosárkákat, kis késeskasokat, füles almaszedőt, pityókás- és polyváskast. A fiúk a velük pásztorkodó lányoknak is kötöttek seprűt, kast, cserébe azok megtérítették az állataikat.

A pakulár inkább az őrzés szüneteiben foglalkozott **pálcafaragás**sal, juharfából **kürt** készítéssel, somfából **olvasó** füzéssel, **guzsaly**írással. A guzsalyokat leányoknak írták. **Szilvamag, barackmag, dió, fenyőág, szilvalevél** motívumokat faragtak rá.

A leányok kézimunkáztak, csipkét horgoltak, harisnyát kötöttek.

Természetesen a játék megválasztása függött a pásztorkodó gyermekek életkorától, nemétől. A libapásztor kislányok leginkább a felnőttek életét és munkáját, látványos ceremónikus szokásait utánozták, kitűnő játékszerül szolgáltak a természetben készen kapott ásványi és növényi anyagok. A kisebb fiúk a férfiak legtípikusabb tevékenységeit (kaszálás, bácsolkodás) próbálgatták rögtönzött anyagokkal, eszközökkel; bogarakat reppentettek ki, fakéregből, ágból játékszereket állítottak elő. Fiúk-lányok egyaránt kedvelték az egyszerű mozgásos játékokat: ugrálást, **hengerkózás**t, faágon **csingolyázás**t, **kergetőzés**t, **budákolás**t, **labdázás**t, nyáron a melegben a fürdést. A legjellegzetesebb bicskás és botos-pásztorjátékokat főleg a nagyobb, hazajáró állatok, vagy a havasi csingó-bingók őrzésével megbízott nagyobb fiúk gyakorolták, a **süldevény**ek kedvelték a vaskosabb beugratásokat. Némelyik pusztán nemzedékről nemzedékre öröklődő **cserkabola** állt, ezen forgatták egymást. A mezőn, nyomáson, mivel kevesebb alkalom nyílt a gyűjtögetésre, többet játszották a megszokottak mellett a nagyobb térséget igénylő labdajátékokat is.

A suhancok az erdőn cigarettáztak is: megszárították a borsikafa kérge alatti belső vékony háncsot, majd papírba csomagolva szivták.

A játék szüneteiben, ebéd után szunnyadtak, vagy beszélgettek, viccelődtek. Ha olyan helyt őriztek (Dóris nyaka) szó esett az óriásról, aki a Boldogasszony kútjához járt inni: „Ügyelj, met jő az óriás, lép a nyakadra!". Este a szállásnál az öregek meséltek hazajáró lelkekről, vadleányról, kísértetekről, boszorkányokról.

*

A pásztorkodás tehát valóban az élet egyfajta iskolája volt. A gyermek megismerkedett az állattartás, őrzés legfőbb gondjaival, ebben felelősséggel tartozott, megismerte a környező természetet, megtanult tájékozódni benne, feltalálnia magát különböző helyzetekben. Közben foglalatoskodott, átvette és továbbhagyományozta a jellegzetes játékkincset, sőt az öregekkel való együttléte során a népköltészet, néphagyomány, népi hitvilág nem egy jellegzetes termékét is.

Ma ez az életforma kihalóban van. Hazajáró különjáró állatokkal még pásztorkodnak a gyermekek, de nem annyira általános jelleggel, hálóba már nem járnak. A legáltalánosabb pásztorkodási alkalom a csordaőrzés, ugyanis nem lévén hivatalos pásztor, szerre más és más jár az állatokkal.

JEGYZETEK

1 KRESZ MÁRIA: **A gyermekkor és ifjúkor néprajza egy kalotaszegi faluban.** Kézirat.

2 KÓS FERENC: **Életem, emlékeim.** Brassó, 1890. 54—56. lap.

3 KURKÓ GYÁRFÁS: **Nehéz kenyér.** Bukarest, 1970.

4 **Emlékül hagyom az unokáknak, dédunokáknak, lássák, hogyan éltünk, hogy az ő életük szebb legyen egyszer...** Budapest, 1974.

5 BERZSENYI DÁNIEL: **A magyarországi mezei szorgalom némely akadályáról.** Összes művei. Budapest, 1968, 338—341. lap.

6 KÓS F. i.m. i.h.

7 HERMANN OTTÓ: **A magyar nép arca és jelleme.** Budapest, 1902, 156—158. lap.

8 **Magyar Korona Országaink Mezőgazdasági Statisztikája.** Budapest, 1897, I. kötet 610. lap. Összterület 15 068 kat. hold, ebből szántó 945 hold.

9 Az esztelneki falujegyzőkönyv adataiból: pl. 1845. március 27. „Ha annyira megfagy a föld... minden juhot tartó gazda, akinek magának vetett szántó földe vagyon, igen jó regvel lehajtani a fűbúzára, a Nagymezőre, a keresztuton alól lehajtsa, de akinek nints vetése, 3 Rf büntetés alatt tiltatik oda hajtani, különben senki meg ne várja az engedést a fűbúzákon."

10 Prefectura judeţului Covasna: **Recensământul agricol al anului 1930,** Estelnic.

11 **Magyar Korona Országaink Mezőgazdasági Statisztikája.** Budapest, 1897. I. kötet 612. lap; **A Magyar Korona Országaink Állatlétszámja az 1911. évi február hó. 28-iki állapot szerint,** Budapest, 1913, 810—813. lap, és **Recensământul Agricol al anului 1930** (Prefectura judeţului Covasna 16/54).
Ezek szerint az állatlétszám a következőképp alakult:

	Szarvasmarha	ló	kecske	sertés	juh
1895	698	53	27	313	1 109
1911	586	56	74	370	1 043
1927	478	83	45	169	788

1929-ben, amikor tehát az állatlétszám mintegy 1/3 arányban csökkent, gazdaságtípusonként átlag a következőképpen oszlott meg az állatállomány:

70 hold felett	11	3	—	9	15
20—30 hold között	4	3	—	4	13
10—19 hold között	3,5	0,7	—	1,2	7,6
5—9 holdas	2,9	0,54	0,2	0,94	5
1—4 holdas	2,3	0,4	0,3	0,65	3,8

12 Falujegyzőkönyv: 1846. július 26. „A fűbíró és pásztorok kötelességei: 1) kötelesek lesznek a füvekben történendő károkat megfizetni, melyeket a tulajdonosok kötelesek lesznek a maga törvényes renden megláttatni egy fűpásztor jelenlétében. 2) A füvekben találandó marháktól egytől csak egy garast vehetnek megkezesítvén a megtalált marhát. 3) A szántszándékolt praevaricatolt pedig mindenkor fél forintig büntethetik meg. 4) Ha vidékbeli praevaricatort találnak a szénafüvekben, azt mindenkor 8 forintig büntetik. A fűpásztoroknak minden birtokos fizet évenkint 2 garast fűbérbe."; 1843. május 14. „Régebbi ususok szerint erdei fűpásztorok állíttassanak, melyek 12 személyekből állók."

13 V.ö. 12. pont 4. alpontját.

14 Falujegyzőkönyv: 1849. évi Szentgyörgy hava 11-dik. 1° „Minthogy falvánk keblébe több személyek Conventuos vagy az maga gyerekivel külön külön Barmaikat Pásztorolytatják s a külön pásztorlás következésével több káros terheket okoznak falvánk keblébe. 2° Meghatározta közönségünk és jóváhagyta, hogy mától számlálva senki az maga Barmát akármi nével nevezendő Barmát külön Pásztoroltatni nem szabad. egy barom három Rf. büntetés terhe alatt. 3° Mégis a Pásztoroknak kötelesek bért megfizetni, mintha éppen a Csordába járna.

Păstoritul în viaţa tineretului din Estelnic

EXTRAS

În perioada agriculturii extensive (pînă la începutul secolului XX) în satele mai sărace, unde populaţia trăia în primul rînd din creşterea vitelor mari, îndeletnicirea cea mai caracteristică a copiilor, mai ales a băieţilor era păstoritul. Păşunile constituiau locul de muncă al lor dar în parte şi şcoala vieţii, precum şi locul de joacă.

În literatura de specialitate această preocupare a copiilor e descrisă destul de rar. Lucrarea de faţă urmăreşte rolul ei în educarea tinerei generaţii, prin exemplul concret din satul Estelnic, judeţul Covasna.

Aici antrenarea copiilor în păstorit începea la vîrsta preşcolară. Copiii mici păzeau pe izlazuri şi pe ogor — respectiv băieţii păstoreau cornutele, iar fetiţele gîştile şi porcii. Adolescenţii şi flăcăii petreceau toată vara la păşunile din munte, iar iarna ieşeau cu oile în perimetrul vatrei satului. În cazuri concrete acest sistem general depindea de diviziunea muncii în familie, condiţionată de: dimensiunile terenului agricol, de categoria şi numărul, vîrsta şi sexul copiilor. În gospodării mai mari, păstoritul intra în atribuţia copiilor mai mici (cei mari cultivau

pămîntul). La cei săraci 2—3 copii dintr-o familie se angajau ca slugi (fetițele de 7—8 ani ca porcari, băieții mai mari ca argați, avînd datoria să îngrijească animalele). La turmele de oi mînătorii și păcurarii erau tot copii, drept leafă primeau haine și bani. Copiii păstorilor angajați în tot sezonul îșI ajutau părinții la nevoie (pe timpul războiului), chiar îi înlocuiau. Cei fără copii îșI dădeau animalele în grija copiilor din vecini sau ai neamurilor.

Păstoritul în primul rînd era un fel de muncă ale cărei cerințe erau: cunoașterea animalelor, păzirea lor în condiții bune, asigurîndu-le nutrețul cel mai corespunzător, și ocrotirea lor de atacul fiarelor.

Modul de trai al copiilor păstori depindea de depărtarea pășunilor. Cei care au petrecut toată vara pe munte, dormeau sub cerul liber sau în adăposturi rudimentare, temporare, eventual în stîne monocelulare, și îșI gătеau mîncarea pe vatră liberă, în aprinderea focului practicau metode elementare.

Copilul păstor s-a înzestrat cu o mare cunoaștere a naturii. În mod empiric a putut prevesti schimbarea vremii, s-a orientat în timp, atît ziua, cît și noaptea prin urmărirea anumitelor fenomene, cunoștea cu precizie toate porțiunile hotarului.

Mediul codrului a oferit posibilități de a culege roadele pădurii, care constituiau în primul rînd drept hrană.

Această îndeletnicire oferea copiilor împrejurări prielnice pentru joacă. Din repertoriul foarte bogat îșI alegea jocurile tradiționale cele mai corespunzătoare vîrstei și sexului — acestea sînt înșirate în anexă.

Deci păstoritul era într-adevăr o adevărată școală, din păcate pe seama învățămîntului din școala propriu-zisă.

În zilele noastre această formă de viață apune. Copiii încă păzesc animale pe izlaz, dar fără să fie o preocupare generală. Asta o fac pe rînd 1—2 zile, ies cu cireada din proprietatea individuală, nefiind în sat văcar angajat.

A pásztorkodó gyermekek játékai Esztelneken

I. A LIBAPÁSZTOR LEÁNYKÁK JÁTÉKAI

a) ÉLETTELEN TÁRGYAKKAL

— Homokot vesznek a kezükbe, feldobják, kézháton kifogják, mondva :

— Kiverem a zsebport

Újból feldobják, tenyéren kikapják:

— Megterítem

Szembedobják társukkal:

— Eladom.

— **Házat építenek:** a martok oldalát kivájják, vagy nedves **füvenyből,** sárból, faágakból építik. Agyagból formált **emberkét** tesznek

bele, köröskörül agyagállatok legelésznek. Agyagból képrámát is készítenek, virágot nyomnak bele, majd üvegdarabot tesznek elébe. Ez a **kép.**

— Sárból **kertet** raknak, **kemencét** készítenek. **Pogácsát** is gyúrnak, egyik nap bevetik, másnap kiszedik a kemencéből. Cserépdarab **edény**kékben **főzőcskéz**nek, boltosdiznak.

b) NÖVÉNYEKKEL

Fűvel: A fák tövén tincsesen nőtt füvet egy-kétágú **copf**ba fonják, leányneveket adnak neki. Versenyeznek, kié szebb.

— Régen a füvet **learatták, kévét** kötöttek belőle, vagy **kinyűtték, eláztatták,** mint a kendert. **Burján** is megfelelt erre a célra.

Margarettával (Papkiszúromnak is nevezik):

— **Nyulat** csinálnak. Letépik a szirmait, csak kettőt hagynak meg fülnek.

— Szirmait tépegetik, ebből jövendőlnek:

— Élek, halok.

— Szeret, szívből, színből, fájdalmasan, titkosan, egy keveset, egy cseppet sem.

— Igen, nem (vagyis, kapnak-e verést otthon).

— Virágját a fejénél megcsavarják, jól megszorítják és mondják:

Pap kiszúrom szemedet
Mondom neked, fordulj meg — erre elengedik a megcsavart részt, az valóban megfordul.

Koszorút fonnak belőle, kétféleképpen: közönségesen három ágba fonják, mindig új szálat véve az egyes ágakhoz. Vagy 3—4 szálat hurokszerűen fonnak körbe újabb s újabb szál virággal, szárát a többi közé csiptetik. Ha igen vastaggá válik, a szárakból kiszednek.

Margarettával és nyírággal:

— **Koszorút** fonnak, amit a fejükre tesznek. Mintegy 10 szál margaretát fonnak rá a nyírágra.

Cserelapival:

— **Koszorút** fonnak belőle, mikor még zsenge. A lényeg az, hogy a szára egyfelé legyen. A vállukra teszik.

Herevirágból is fonnak **koszorút, karórát,** mondókával hívogatják egymást ilyenkor:

Gyertek, gyertek gyermekek
Tarka füzért füzzetek.

Cikorjavirággal (gyermekláncfű, nevezik **pittypangnak** is):

— Szárát elhasítják 3—5 részre, befalják a szájukba, közben varázsigét mondogatnak:

Jéka, jéka babjéka

vagy dallamosan ismétlik:

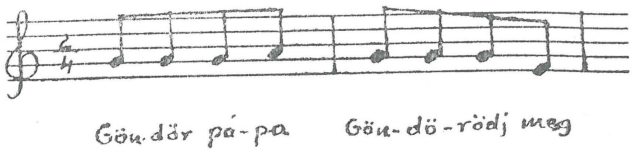

A széthasított szár, a **göndör pápa** meggöndörödik.

— Szárából **láncot** fűznek.

— Virágából **koszorút** fonnak.

- Szárából **dorombot** készítenek: egyik végét két ujjal megnyomják, hogy meglaposodjék, de ne hasadjon el. Ha megfújják, szól.

— Ernyős termését, a **pipát** vagy **lámpát** beugratásra használják: Társukkal, aki még nem ismeri a játékot, eldugatnak valamit, azzal a bíztatással, hogy a lámpával megkeresik, majd a szájába dugják, vagy az orrához verdesik.

Utilapival:

— **Szeretőt húznak.** Két lány megfog egy utilapit, kettéhúzza. A kiálló erezet, a szárak mutatják, hogy melyiknek hány szeretője van, kicsi-e vagy nagy, s ha még meg is göndörödik, göndörhajú.

Kutyatejjel:

Kifolyó fehér tejére mondják:

Tej, tej, kutyatej.

— Kezük hátához hozzáérintik, titokban a tenyerükhöz is, s azt állítják, hogy a kutyatej **átütött.**

— A szemükhöz érinteni félnek, mert a szülők azt tartják, hogy megvakítja.

Martilapu szárával vagy **disznóbogyóval:**

Szájkosarat fonnak. Megkérdeznek egy tapasztalatlan, a játékot nem ismerő gyermeket: Fonjunk-e szájkosarat? Ha az rááll, két három martilapu- vagy disznóbogyószárat keresztesen a szájába tesznek, úgy, hogy a virágok kívül maradjanak, igazgatják, igyekeznek felcsigázni érdeklődését, mintha fonni kezdenék, majd hirtelen a két végét megrántják. A virágzat bekerül a gyermek szájába.

Kecskerágó termésével:

Gyöngyöt fűznek belőle.

Gömbölyű sátéból régebb kicsi széket, asztalt fontak.

Komló inával szökőköteleztek.

c) TESTRÉSZEKKEL:

Minden ujjuk közé facskát dugtak, s számolták, kinek hány szeretője van. Ujjaikat huzogatva, ahányat roppantak azok, az illető lánynak annyi szeretője van. **Szeretőt osztottak** ilyenképpen.

d) KÖTETLEN TÁRSASJÁTÉKOK

Komámasszonyoznak:

A radinába menő asszonyokat utánozva egymást **vizitelik,** kinálgatják.

Lakodalmaznak:

Egyik kislánynak koszorút tesznek a fejére, menyasszonyként feldíszítik. A koszorúslányokat szintén. Végigjátsszák a lakodalmat úgy, ahogy azt a faluban látták. Énekelnek, táncolnak.

Temetést játszanak:

Amikor egy döglött madarat vagy állatot találnak, szertartásosan temetik el. Egyik, a pap szerepét játszva, mondja:

— Dominusz vobiszkum. Ettem pirított túrót.

Elföldelik, virágot ültetnek a sírjára. Keresztet nem tesznek rá, mert a szülők szerint nem szerencsés.

II. A HAZAJÁRÓ ÁLLATOKAT ŐRZŐ FIUK-LÁNYOK KÖZÖS JÁTÉKAI

a) EGYSZERŰ JÁTÉKOK:

— **Ugrálnak** a bokrokon keresztül, a szénabuglyákról.

— A fiúk megbújnak a **cirhés** (sűrű növésű) bokorban, morognak, ijesztgetik a lányokat.

— **Hengerkóznak** a gyepen, a **lőtőn.**

— **Csingolyáznak:** felugranak, megragadják a faágat, azon himbálóznak. Vagy ágról-ágra mászva, átugorva kergetőznek, **mókuskáznak.**

— **Dugács**ot dugnak a patakon, a fiúk **kutyaúszás**sal úsznak, a lányok **más**znak. **Feredez**nek.

b) KÖTÖTT MOZGÁSOS JÁTÉKOK:

Kergetőzés

Kiszámoló mondókával választják ki a kergetőt, aki meg kell hogy fogja valamelyik szaladó játékost, a továbbiakban az lesz a **cica.** Ha a kergető nagyon kifárasztja valamelyik játékost, akkor **jár** a **pő csiga** és a **bűz.** Az előzőleg megállapított bűz egy fa árnyéka, vagy a leguggolás — pihenő. Ha a játékosok mind bűzben vannak, a kergető így riasztja ki őket:

Egér, egér, ki a házból
Most jöttem a kávéházból
Aki háromra ki nem megy
Az lesz a kergető.

Ha bűz nélkül játszanak és a szaladó így kiált fel: **pő csiga nem játszom,** a kergető nem kergetheti tovább, míg azt nem mondja: **pő csiga, játszom.**

Pisztolyozás

Leginkább az erdő szélén játsszák, mert az odvas fák jó feltételei az elrejtőzködésnek. Minden gyermeknek van egy **pisztolya**, rögtönzött, kicsit megfaragott ágasfája. Hazamenve ezeket eldugják a bokrok közé, hogy a következő játszáskor ne kelljen újra elkészíteni. Két csoportra oszlanak, meghatározzák, hogy milyen messziről szabad lőni. Az egyik csoport elbújik a bokrok közé. A hunyócsapatból valaki kijelenti:

Aki bújt, bújt,
Aki nem, az nem
De én megyek.

Ezután elindulnak társaik keresésére. Ha valakit meglátnak, ráfogják a pisztolyukat, mondva:

Piff, puff, XY le van lőve!

Akit lelőttek, nem játszhatik tovább. Az ellenfél megtévesztésére az elbújók néha kicserélik a ruhájukat. Ha a csel sikerül, elkiáltják:

Cseréptörés, újra hunyás!

és megint ők rejtőzködnek el.

Rablózás

Szereplők: két **milicista** (régen **csendér**), egy **kutya**, egy **segédőr**, **rablók.** A rablók elbújnak, a többiek a „jöhettek" kiáltásra igyekeznek elfogni őket. Ha sikerül, őrzik, hogy ne tudjanak elszabadulni. Akit utolsónak találnak meg, az lesz a milicista, a többi szereplőt újraválasztják.

Budákolás, ipi-csapázás

Kiszámolóval megválasztják a hunyót. Számára kört húznak, s figyelmeztetik, hogy ne lessen:

Tűz, víz, vakuljon meg, aki néz.

A hunyó tízig számol, majd a következő szavakkal indul elbújt társai keresésére:

Egyet mondok, kettőt mondok,
harmadikra rátalálok.

Ha valakit meglát, a hunyóhelyen **leüti:**

Ipi csapa, XY le van ütve.

Következőkor az lesz a hunyó, akit legelőször leütött. Ha azonban valamelyik játékos őt ütötte ki, újra ő huny.

c) LABDÁS JÁTÉKOK:

Kakaskázás

Hárman játsszák, inkább leánykák. Ketten szembeállnak egymástól bizonyos távolságra, s dobják egymásnak a labdát. A harmadik középen állva igyekszik kifogni. Ha sikerül, helyet cserél a dobóval. Többen is játszhatják, ekkor köralakban állnak fel, középen szintén egy áll.

d) EGYÉBB, REJTŐ-KERESŐ JÁTÉK:

Kicsigyűrűzés

A játékosok körbeállnak. Középen helyezkedik el a **kereső.** Egy, a kör kerületével egyező hosszúságú spárgán áthúznak egy gyűrűt, a

spárga két végét összekötik. A játékosok a gyűrűt jobbra-balra huzigálják a spárgán, kézről-kézre adják úgy, hogy a középenálló ne vegye észre, kinél van. Közben éneklik:

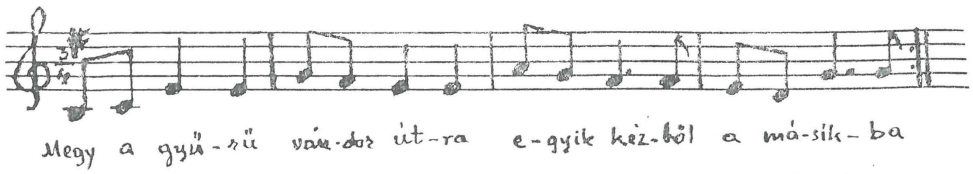

Megy a gyű-rű ván-dor út-ra, e-gyik kéz-ből a má-sik-ba
A-ki tud-ja meg ne mond-ja mer-re van a gyű-rű út-ja.

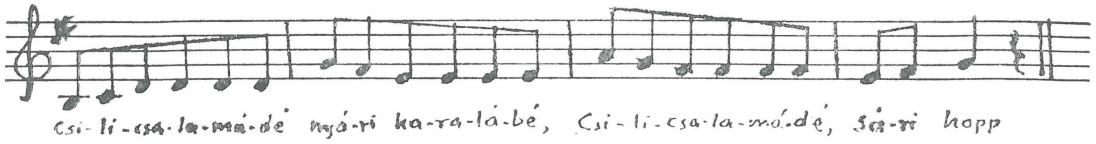

Csi-li-csa-la-má-dé nyá-ri-ka-ra-lá-bé, Csi-li-csa-la-má-dé Sári hopp

A keresőnek három játékosnál szabad megnézni a gyűrűt. Ha megkapja, az lesz a következő kereső, akinél megtalálta. Ha nem kapja, így bíztatják:

Nálam keresd, ne másnál,
A harmadik cicánál.

vagy:

Ennél keresd, ez megadja,
a harmadik megtagadja.

Ha háromszori keresésre sem találta meg, **férjhezadják** a cicát.

III. A HAZAJÁRÓ ÁLLATOKAT ŐRZŐ FIUK JÁTÉKAI

a) JÁTÉK A BOGARAKKAL

Cserebogárral:

Lábára cérnát kötnek, forgatják körbe s mondják:

Cserebogár burungozik
A vénasszony f . . . ódozik.

— Farkát átszúrják, cérnát húznak belé s megbogozzák. A cérna másik végét gombostűvel egy fához tűzik, s a cserebogár repül körbe.

— Bezárják egy gyufásskatulyába, s hallgatják a zümmögését.

Szarvasbogárral:

Nyakára cérnát kötnek, utána egy akkora ágat, amekkorát elbír, s csapják. Felteszik a póznára s mondják: „menyen a villanyszerelő". Vagy facskát tesznek a szarvához, amíg összefogja.

Vadméhekkel:

Amikor a vadméhek egy-egy virágra leszállnak, megfogják, s skatulyába teszik. A nyakukat megkötik cérnával. A földbe pálcát szúrnak

s hozzákötik a cérnaszálak szabad végét. A négy méh négy irányba repül.

Kígyóval:

Nyakcsigolyáját, **kontyát** kézzel, vagy ágasfával lenyomják, a **fullánkját** kihúzzák. Kínozzák, hajigálják.

Kutyával:

Hámba, járomba fogják, csapják.

b) JÁTÉKSZEREK KÉSZÍTÉSE

Doromb

Régi, hagyományos játékszer. Anyaga, fűzfa. Késő tavasszal, ha a nedvkeringés megindult, **guvad** a héja, egy vékonyabb növésű ágat levágnak, kivágnak belőle 6—7 cm-nyit, a bicska nyelével kövön vagy fán ütögetni kezdik, a következő mondóka valamelyike kíséretében:

Máté p... furulyácska
Eredjél meg dorombocska.

*

Dorombocskám eredjél meg
Máté bácsi furulyája

A belsejét kihúzzák, marad a héja, amelynek egyik végén a vastag részt lekaparják, hogy csak a **szijács** maradjon. Meglaposítva fújják. Szebb hangot ad, ha csak félig falják be.

Havasi kürt

Szintén régi játékszer. Anyaga fűz-, eger- vagy nyírfahéj. A nedvkeringés megindulásakor készítik. Levágnak egy vastagabb ágat, **megcsigázzák,** vagyis csigavonal-irányba bemetszik a héját, zsebkéssel **megkopolják,** lehúzzák, **esszetekerik,** vagyis kürt alakban felcsavarják, felső végét **tüskével** vagy szeggel **megtűzik.** A végébe dorombot tesznek.

Bakkszán

A századfordulón is kedvelt játékszer. Anyaga hajlékony mogyoróág vagy csigolya. Egy ágasfa két végét dróttal vagy kötővel összekötözik. **Talp**ként két félkör alakban meghajlított ágat helyeznek bele, úgy, hogy felső végei kiálljanak és keresztezzék egymást. Ezen keresztül hosszú rúdat vezetnek át, amit az ágas alá rövidebb pálcával rögzítenek (**lecsiptetnek**). A nagyobb bakkszánra ráültetik a kisebb gyermekeket, szánkáztatják a pázsiton.

Ostor

Ősszel a patakokba beáztatott kendert ellopták, **lehársalták,** megszárították, mutatóujjra **fonták,** hüvelykre **verték.** Készítettek három-négy-, öt és nyolcágú ostort. A három- és ötágú gömbölyű, a négyágú lapos, a nyolcágú négyszögletű lett. Minden ágát külön is megfonták. A **nyaklóját karikával** (vas, vagy általuk font kender) illesztették a rövid bükk- vagy mogyorófanyélhez. A vége fokozatosan elvékonyodott, **csapó**ban végződött.

Ostorpattogtatás kövekkel

Nagyon kedvelt játék. Az ostor végére bogot vetettek, követ tettek bele, megsuhintották, megforgatták, s a kő burrogva messzire el-

repült. Ezt különösen a Közbércen felmenet gyakorolták, s mert nem hallatszott a leeső kő koppanása, megállapították, hogy a szomszéd hegyre repült.

Labdafa, pitty, pittyfa, csög, gula, komponafa, tekefa

Esetenként készítették, könnyen faragható nyárfából, a botokat vastagabb mogyoróágból, a pásztorjátékok játszása alkalmával. Egy-egy megszokott játéktéren, pusztán el is rejtették, hogy a következő alkalomra is legyen.

Lopta

A marhaszőrt az állat lekefélése után meggyűjtötték, vízben megáztatták, forró vízben **esszegyurmolták.** Egyesek követ is tettek a közepébe, hogy súlyosabb legyen. Ma nem készítenek ilyent.

c) EGYSZERŰ JÁTSZODOZÁSOK

— **Bükkmakkot** dobtak az égő tűzbe, az nagyot lőtt.

- Forró kőre, égő szénre ráköptek, ez szintén hangos puffanást eredményezett.

d) TIPIKUS PÁSZTORJÁTÉKOK

Bicskapapozás

Játékeszközök: egy ujjnyi vastag, kb 1 m magas ágasfa, melynek kinyúló ágacskái, **agancsocskái** maradtak. Ezt beállítják a földbe. Minden játékosnak van egy 6—7 cm-es kampócskája, amit ágasfából farag. Szükséges még egy bicska, amelynek jobbfelén jegy van, ez a **példás fele.** A játékosok szerre dobnak. Kinyitják a bicskát derékszögben. Az élét megfogják hüvely és mutatóujjal és úgy dobják fel, hogy a levegőben forduljon, majd élével beleálljon a földbe. Ha ez sikerül, ezt **első nyerésnek** nevezik és a dobó egyszerre kettőt léphet felfelé az ágasfán. Ha a bicska a példás felére esett, ez **fél nyerés,** a játékos egyet léphet. Aki hamarabb felér a kampósfa tetejére, arra azt mondják, hogy: „te vagy a püspök". A nyerőnek külön jutalma nincs. A vesztest azonban azzal büntetik, hogy egy jó **galicka** földet raknak a hátára, s azt négykézláb kell vinnie, vagy a havasi szálláson a következő napon ő lesz a vízhordó.

Ugyanezt a játékot másként is játsszák: annyi cöveket állítanak be egymás mellé a földbe, ahány játékos van. Az ágasfát egy távolabb ásott gödör helyettesíti. Minden sikeres lépésnél a dobó cövekjét egy vagy két lépéssel közelítheti a gödör felé. Aki hamarabb beért, az a nyertes.

BOTOS JÁTÉKOK

Pittyezés

Egy lapos tetejű, földbeütött cövekre vagy nagyobb lapos kőre helyezik a **pittyet,** ez egy kb. 10 cm hosszú, két végén meghegyezett gömbölyű fa. Erre a játékosok az ütés sorrendjében a pittyefájukkal úgy

ütnek rá, hogy felugorva minél messzebb elrepüljön. Az a győztes, akinek a pittye a legmesszébb elrepült.

Gulázás

Felütik a **komponafát;** ez egy kb. egy méter magas cövek, a tetején keresztben elhelyezett kb. egy méter hosszú léccel. Egyik végére ráteszik a **gulát,** amelynek az alsó fele bütüs, a teteje hegyes, faragott fa, és a másik oldalon **egyenlítenek** (egyensúlyba helyezik a komponafát). Pálcával a játékosok sorban egymás után a léc szabad felére ráütnek. A gula a magasba repül. A cél itt az, hogy minél magasabbra szálljon. Játszák ezt a **tegézés** szabályai szerint is, csapatjátékként.

Pittyezés — tekézés

A játékosok két csoportra oszlanak, a **komponafa** mellett állnak az **ütők** (kevesebb játékos esetén csak egy), szemben egy bizonyos távolságban helyezkednek el a **kapók.**

Az ütő játékos bottal ráüt a **gulára** (nagyon régen golyót ütöttek fel) s ez felmegy a magasba. A szemben lévő kapók igyekeznek kikapni. Mindaddig, amíg a kikapás sikerül, ugyanaz az ütő marad bent, majd a kikapóval helyet cserél.

Sztingázás

Beütnek a földbe egy kb. egy méter magas lapos tetejű fát, amelyen keresztbetesznek egy 30—35 cm hosszú, laposra faragott facskát. Köréje kb. 2 méter átmérőjű kört húznak.

Az ütő játékos a kör mellett, a többiek vele szemben mintegy 8—10 méter távolságban helyezkednek el.

Az ütő játékos ütőfájával felüti a fára elhelyezett facskát. Ha ütése nem sikerült, a következő játékos lesz az ütő. Nem sikerült az az ütés, amelyiknél a facska a körön belül esett. A sikerült ütést a kintiek igyekeznek kikapni. Ebben az esetben is helycsere következik, a kikapó üt tovább. Ha a facskát nem tudták kikapni a kintiek, arról a helyről, ahová leesett, egyik visszadobja úgy, hogy megcélozza vele a földbeütött cöveket. Az ütő ütőfájával védi a kört és a fát; és a facskát, ha tudja, visszaüti. Ebben az esetben, s akkor is, ha a visszadobás nem érte a cöveket, vagy nem esett bele a körbe, az ütőfával lemérik a távolságot a fa és a leesett facska között, s annak megfelelően pontot kap az ütő. Ha viszont a bedobó eltalálta a cöveket, megint helycsere következik.

Megtörténik az is, hogy a cövek visszaütés közben túlrepült a körön anélkül, hogy találta volna a fát. Ilyenkor azt mondják, hogy **sztinga** és az ütőnek még további két ütésre van joga, de csak az egyiket szabad védeni. Az így nyert pontokat hozzáadják az előzőhöz.

Játék végén a felmérések eredményeit összeadják s az a nyertes, aki a legmagasabb pontszámot érte el.

Tegézés

Az esztelneki marhaőrző gyermekek legkedveltebb játéka volt.

Játékeszköz minden játékos számára 3—5 **tegefa** vagy **lódítófa,** ami kb. 80 cm hosszú bot és egy 10 x 4 cm-es kis szeg, a **csög.**

A csögöt egy nagyobb lapos kőre helyezik el, amely mellé egy lyukat ástak.

I. L. 1967

A játékosok két egyenlő csapatra oszlanak. A **bentiek** az ütés sorrendjében a kőtől kb. 2 méter távolságra helyezkednek el lódítófáikkal együtt. A **kintiek** velük szemben kb. 6—8 m távolságban a kő előtt lévő lyuktól, szerteszét állnak, s körülöttük a földre ledobott lódítófáik. A kinti játékosok közül egy középen oldalt, a lyuktól mintegy 3 m távolságra áll, ez a **bíró.**

A bentiek a felállás sorrendjében kezdik meg a dobást. Az első játékos igyekszik lódítófájával a kőre helyezett csögöt úgy megdobni, hogy az minél messzébb **elburungozzon.** Egy dobó három ütésre jogosult abban az esetben, ha a dobás nem sikerült, vagyis a csög nem repült ki olyan távolságra, hogy a kintiek elkaphassák, vagy utána szaladhassanak.

A kintiek azonban igyekeznek a csögöt kikapni kézzel, kalappal vagy ahogy tudják. Ez elég veszélyes feladat, könnyen szembeütheti a játékost. Ha a kikapás sikerült, a dobó **kidugódott,** s többet nem dobhat. Következik a második dobó.

Ha a kintiek a csögöt nem tudták kikapni, szaladnak azt felvenni s gyorsan — akár több kézen keresztül is — a bíróhoz eljuttatni, akinek az a feladata, hogy a **likba dugja.** Ezalatt azonban a dobó játékos — aki a sikeres dobás után köteles **kiszaladni** a lódítófák után, hogy annyi botot hozzon vissza, amennyit csak bír —, visszaérve siet a **lyukba beletenni a lábát,** mielőtt azt a bíró a csöggel bedughatta volna. Ha a bíró serényebb volt, a likat bedugta, vissza kell vinnie a lódítófákat oda, ahonnan elhozta, ő pedig **kidugódott,** vagyis többet nem dobhat.

Ha a dobónak a megengedett három dobásából egy sem sikerült, nem futhat ki a botok után s így megtörténik, hogy lódítófa nélkül marad. Ilyen esetben a sor végére áll, s addig nem dobhat, amíg valamelyik társa vissza nem hozza sikeresen a lódítófáját.

Ha a játékosok mind kidugódtak, vagy lódítófa nélkül maradtak, helyet cserélnek a bentiek a kintiekkel.

Disznózás-malacozás

Nemcsak a régiek, de a mai gyermekek is ismerik, játsszák.

Játékeszköz egy gömbölyű fadarab, a **disznó,** és minden játékos részére egy **bot.**

A játékosok egymástól mintegy 2 méter távolságra körben helyezkednek el. Lábuk mögött a sarkukkal kb. 5 cm mélységű, 3—4 cm átmérőjű gödröcskét ásnak, amibe a botjukat helyezik. A kör közepén egy nagyobb, kb. 15 cm átmérőjű gödör van, ez a **pajta.**

A játék kezdetén a játékosok a körtől pár méter távolságban vannak. Háromig számolnak, amikor mindenki szalad lyukat foglalni, a botjával. Mivel eggyel kevesebb lyuk van, mint ahány játékos, egy lyuk nélkül marad, ez a **pásztor.** A csögöt kidobják a körön kívül, ahonnan a disznópásztor azt botjával tereli befelé a pajta felé. A körbenállók azonban ezt botjukkal akadályozzák, védik a pajtát. Ha ügyes a disznópásztor, és észrevesz egy szabad likat, hirtelen a pálcáját beledugja, s akkor a játékos **kidugódott,** helyet kell cserélnie a **pásztorral,** és tovább terelnie a disznót.

Ha a pásztornak sikerült a disznót behajtania a pajtába, gyorsan felkapja a csögöt és **hopp csűr** kiáltással a magasba dobja. Erre mindenki elhagyja a lyukját és gyorsan más lyukat foglal. Igyekezik a disznópásztor is. Megint valaki hely nélkül marad, ez az új disznópásztor.

Régen a helyváltoztatás úgy történt, hogy a pásztor elsőnek helyet foglalt, aztán mindenki eggyel tovább ment, s az lett a pásztor, aki így hely nélkül maradt.

Rómázás

A legidősebb generációtól a legfiatalabbig mindenki ismeri, s ma is játsszák.

Játékeszköz egy-egy 30—50 cm hosszú, alsó végén meghegyezett, elég súlyos, marokkal átérhető bot, a **rómafa.**

A játékosok elhelyezkednek egyenes vonalban, a dobás sorrendjében felállva, vagy kör alakban, négy játékos esetén négyszögben, 2—2 egymással szemben.

Az első dobó kezdi a játékot. Igyekszik a rómafáját úgy belevágni a földbe, hogy az **beleálljon.** A második már nemcsak hogy bele kell állítsa a földbe a botját, de ki is ütteti az előző rómafáját. Ha ez sikerült, ezt mondja:

Adtam egy kutyát.

Akinek az első dobása nem sikerült, addig dobhat, amíg beáll a cövekje. Ha egyet kiüttetett, kiveheti rómafáját s dobhat megint. Ha azonban cövekje csak hozzáért a többi fájához, s nem üttette ki, nem dobhat többet, csak akkor, amikor megint rákerül a sor.

Az a nyertes, akinek a rómafája legtöbbször beállt a földbe, s legtöbbet ki tudott üttetni.

Régen (60 éven felüli korosztály), annak akinek a fáját kiüttették, el kellett szaladnia egy bizonyos távolságra. Ezalatt a többiek gyepdarabokat ástak ki, s a játék végén felrakták a vesztes hátára, akinek azt négykézláb kellett vinnie egy kijelölt pontig.

d) TÁGAS TÉRSÉGET IGÉNYLŐ LABDAJÁTÉKOK

Ezekre a játékokra a nyomáson való őrzés biztosított lehetőséget.

Cikkezés

Játékeszköz egy labda és a cikkeseknek egy-egy **labdafa** (ütőfa) amit deszkából faragnak ki.

Játéktér egy kb. 4 x 8 méteres téglalap alakú térség, amelynek négy sarkában egy-egy kb. 20 cm átmérőjű, sarkukkal vájt lyuk van. Ide állnak a cikkesek (4 cikkes egymással szemben a téglalap hosszanti oldalán), míg a keskenyebb oldalon, a pályától valamivel hátrább a dobókapó játékosok állnak egymással szemben (1—1 vagy 2—2 játékos).

A labda az egyik dobó játékos kezében van, aki azt a szembenlévő egyik sikkesnek dobja. Ez a labdafájával elüti. Ha sikerült az ütés, az egymással szembenálló cikkesek mind szaladnak egymás felé, hogy labdafájukat összeüssék. A régiek ilyenkor ezt mondották:

— Gyere velem pokol, gyere velem mennyország

s már szaladnak is vissza, hogy fájukat beledugják a lyukba, mert a kapó játékosak sem restek. Igyekeznek a labdát felkapni és gyorsan va-

lamelyik üresen álló lyukat elfoglalni. Ez esetben a cikkes **ki van dugva** és helyet kell cserélnie a dobó-kapó párral.

A következő dobást most már a kapóból dobóvá vált játékosok egyike küldi a másik oldalon lévő cikkesnek, s ugyanúgy folytatódik tovább a játék.

Minden sikeres labdafa összeütésért a cikkes párnak egy pont jár. (Ha idejében visszaszaladtak, nem dugódtak ki.) A végén az a pár győz, akinek legtöbb a pontja.

Bűzbefutás

Játékszer egy **lopta** és egy **loptaütő,** kb. egy méteres bot. Régi játék, a mai gyermekek alig ismerik.

Játékosok: **bentiek** (ütőcsapat), és a **kintiek** (kapócsapat), egyenlő számban.

A kezdő, vagyis ütőcsapatot úgy állapították meg, hogy egyik gyermek fűszálat vagy kavicsot vett a markába, s a csapatvezetőnek el kellett találnia, hogy melyik kezében van. Majd a csapatok felállnak egymástól 15—20 vagy 25 méter távolságra (ez mindig a játékosok korától függ. Kicsiknél kisebb, nagyoknál nagyobb a távolság). A kintiekkel egyvonalban, a pálya balszélén kb. 30—50 m-nyire a bentiektől van a **bűz.**

A benti csapat az ütés sorrendjében egy vonalban helyezkedik el. Az első játékos kezébe veszi az ütőbotot és az egyik játékos által feldobott labdát jó messzire elüti. A kintiek arra törekszenek, hogy **kifogják.** Egyik a markát, másik a kalapját tartja szembe, mert minden kifogás **egy nyerés.** Minden ütőjátékosnak három **kiütésre** van joga, tehát akár kifogták a labdát, akár nem, **visszadobják.** A harmadik ütés után az utőnek ki kell szaladnia a bűzbe, s ha van még ideje rá, vissza is szalad az ütővonalra, ahol utolsónak áll be. Ha nem, megvárja a következő ütést s csak akkor fut vissza. A kintiek feladata, hogy futás közben megdobják az ütőt. Ha ez sikerül, megint **egy a nyerés** a kapócsapat **javára.** Ha valakinek a labdáját kifogták, vagy szaladás közben **elcélozták** (megdobták), **kiesett a játékból.**

„Három a nyerés" után helyet cserél a benti és kinti csapat. De úgy is játszották, hogy csak akkor cseréltek helyet, ha minden ütőjátékos kiesett.

IV. A HAVASON PÁSZTORKODÓ SÜLDŐFIÚK ÉS NAGYLEGÉNYEK JÁTÉKAI

a) JÁTÉKSZER KÉSZÍTÉSE

Cserkabola

Egy vastag, egy méter magas cövekre szeggel felerősítettek egy hosszú, 8 méteres faragott fát, hogy az jól tudjon forogni. Kétfelől felültek reá (egyforma terheléssel) ahányan csak tudtak, és körben forogtak. Ha volt ki hajtsa, még gyorsabban mentek, ha nem, sajátmagukat hajtották.

Csúszka

Anyaga horgas bükkfa. A szán állához hasonlóan az eleje felgörbül. 30 cm-nyi szélesre, és egy méter hosszúra faragták. Ráültek, s a hegyről csúsztak be rajta, még 12 évesnél nagyobb fiúk is.

b) BICSKÁZÁS ÉS BOTOS JÁTÉKOK, s az ehhez szükséges játékszerek leírását lásd az előző fejezetben.

c) BEUGRATÓ-SZOKTATÓ JÁTÉKOK

Kabát ujjába víz-eresztés

A kabát ujját kinyújtották. Mondták, hogy nézzen belé a másik. Ekkor a kabát ujján keresztül szembeöntötték.

Fűszállal felemelés

Bogyós fűszálat leszakítottak. Neve: **disznóbogyó.**

Egy gyermek lefeküdt, s fogadtak, hogy a társa evvel a fűszállal felemeli. Ekkor a fűszálat a szájába tette, amit a fekvő jól a fogai közé szorított. Most megrántotta a fűszálat, s a foga között a bogyó mind ottmaradt.

Se... bálozás

Egy gyermek megbújik, arcát sapkába dubja. A többiek szerre a fenekére csapnak tenyérrel. Meg kell mondania, hogy ki volt az? Ha kitalálja, a másik bujik meg.

Hídazás

Négy gyermek játssza. A többi a néző és a kacagó.

Van egy játékos, aki nem ismeri a játékot, ő a hátsó hídfő.

Fennáll kettő, ezek a **hídfejek.** A harmadik a kettő vállán hosszan át van fektetve úgy, hogy a kezeivel s a lábaival fekszik a másik vállán. A **hátsó hídfőnek** a szemei be vannak kötve. Van egy **mester,** aki irányítja a játékot. A mester mondja:

— Rokkantsuk a hidat, mert nem jól áll!

Ekkor a mester a gerendának lehúzza a gagyáját és a hátsó hídfő fejét a gerenda fenekéhez taszítja.

Úgy is játszották egy időben, hogy a hátsó hídfő szájában tű volt. Amikor a hídgerenda **törött le,** fenéken szurták.

TRAŞCA
GENEZĂ, EVOLUŢIE ŞI IMPORTANŢA ISTORICO-CULTURALĂ

ION DRĂGOESCU

Aşa cum ne-o dovedesc mărturiile arheologice[1] şi izvoarele istorice scrise [2] principiul fierestrăului şi însăşi fierestrăul este cunoscut pe teritoriul ţării noastre din cele mai vechi timpuri, încă din Costeneac, fiind apoi atestat pentru toate perioadele istorice. Desigur că maxilarele unor rozătoare precum şi „fierăstraiele" din silexuri introduse în bucăţi de os, corn sau lemn considerate prototipul fierestrăului nu puteau fi folosite decît eventual pentru retezatul lemnului, pietrei şi a osului şi încă nu putem şti de cînd începe folosirea sa şi pentru aşchiatul propriu-zis. Presupunem că pentru această operaţie omul s-ar fi putut folosi abia de fierestrăul din bronz care este inevitabil mult mai rezistent şi mai potrivit pentru o astfel de operaţie.

Faptul că deja în limba traco-geţilor alături de termenul „brilo" care înseamnă „a tăia" [3] se întîlneşte şi „delas" (?) pentru „a despica", „a tăia", „a ciopli cu meşteşug" [4]. deci un termen comun pentru 3 operaţii diferite precum şi mai ales „dierna", „derna" pentru „a despica", „a crăpa" [5] ne dă posibilitatea să afirmăm cu toată certitudinea că traco-geţilor le era cunoscut principiul aşchiatului. Nu avem însă, încă suficiente dovezi pentru a şti, dacă acest aşchiat se efectua cu ajutorul toporului şi al penelor, aşa cum se procedează de astfel şi în zilele noastre de către muncitorii la pădure operaţie care la noi apare încă din epipaleolitic nu cu fierestrăul.

În sprijinul ipotezei noastre că dacii puteau cunoaşte principiul aşchiatului şi al obţinerii de scîndură cu ajutorul fierestrăului vine însă faptul că pe un desen egiptean din anul 1450 î.e.n. [6] ca şi pe un altul etrusc sau roman timpuriu [7] este prezentă folosirea unei instalaţii de aşchiat aidoma uneia româneşti din zilele noastre (planşa a II-a fig. 1 şi 2 şi planşa 1 fig. 6). La acestea se foloseau pînze de fierestrău [8] care chiar dacă, după materialele de care dispunem, nu erau atît de perfecţionate pentru a putea tăia în ambele sensuri, ci aveau dinţii orientaţi într-o singură direcţie, şi relativ deşi, fără posibilitatea de a elimina în suficientă

măsură rumegușul, fără posibilitatea de a-și asigura o oarecare răcire (planșa II, fig. 3) pînza de fierestrău dacică descoperită în complexul de la Grădiștea — Muncelului prezintă o serie de perfecțiuni [9] dovedind că dacii cunoșteau o pînză de fierestrău mai perfecționată, fapt care ne dă posibilitatea să presupunem că prelucrarea lemnului cunoștea în lumea dacică un înalt nivel, teză susținută de altfel și de către ultimele cercetări ale arheologilor [10]. Pînza de fierestrău dacică (planșa II, fig. 4) după caracteristicile ei nu putea fi ancorată decît pe principiul celei etrusce de la care probabil a venit prin schimburile comerciale și de specialiști dintre daci și romani sau după care au fost copiate în cazul în care nu sîntem dispuși să admitem că acestea ar fi fost în același timp și de invenție locală, condiționată de aceleași motive pentru care putea să apară și în lumea etruscă. În orice caz sîntem mai puțin înclinați să credem că acestea ar fi putut veni din Orientul apropiat deși nu este exclus ca să fi primit-o cumva prin intermediul grecilor. Cert este un lucru : pînza astfel ancorată (planșa II, fig. 5) nu putea fi folosită decît numai pentru trăscuit. Așa cum de altfel și în zilele noastre, la toate popoarele care o cunosc acest tip de pînză în ancorajul arătat nu este folosită decît pentru obținerea de scînduri sau de dulapi.

Așadar pînza de fierăstrău se cunoaște la noi cu funcție pentru așchiat cel mai tîrziu din timpul dacilor, fapt care poate fi considerat că și trașca prima instalație populară de jogărit apare tocmai în această perioadă. Această nouă perfecționare este dictată desigur de nevoile mereu crescînde de material de construcție fasonat pentru construcția anumitor părți ale fortificațiilor dacilor, pentru construcția edificiilor din această perioadă de înflorire și probabil pentru export. Este foarte adevărat că noi știm că din Dacia se exporta destul de mult lemn. Nu se precizează însă niciodată ce fel de lemn se exporta. Presupunem că n-ar fi exclus ca să se fi exportat și lemnul direct fasonat sau semi-fasonat. La apariția, dezvoltarea și desăvîrșirea meșteșugului, instalației și unelte respective desigur că a contribuit și continua tendință a omului de a-și perfecționa și implicit de a-și ușura munca.

Pentru realizarea acestor imperative ale vremii a fost concepută instalația cunoscută la noi mai ales sub numele de „trașcă" [11] „clopsig" [12], „fierestrău" [13] sau „joagăr" [14].

Instalația aceasta cunoaște, așa cum vom vedea o mulțime de variante și sub-variante, care se întîlnesc și în zilele noastre. Nu putem ști însă care dintre formele contemporane au apărut mai înainte excepție făcînd cele amintite mai sus și pentru care avem material comparativ cu cele din cultura egipteană din anul 1450 î.e.n. și în cultura etruscă sau romană timpurie. Constatăm că la noi se găsesc în prezent 7 variante, unele avînd subvariantele lor impuse de posibilitățile de amenajare, de ușurare sau de protecția muncii. Acestea în succesiunea pe care încercăm să o stabilim în mod ipotetic [15] se prezintă în felul următor :

1. Trașcă dreaptă fixă pentru a cărei construcție se folosesc și crengile unui pom precum și piloni ficși. Această trașcă mai cunoaște următoarele sub-variante :

1. A. Trașcă dreaptă, fixă proptită lateral în peretele casei, iar partea exterioară cu piloni ficși.

1. B. Trașcă fixă amenajată pe grinzile de la podul șurii.

Această variantă și subvariantele ei nu sînt folosite decît de către gospodari pentru a face scînduri care să servească nevoile proprii. Nu sînt folosite și de către alții.

2. Trașcă dreaptă, fixă, amenajată în curte sau undeva în exteriorul gospodăriei, în unele cazuri chiar și la pădure de unde se aduceau numai piesele fasonate. Era folosită și de către vecini pentru tăiat. După terminare de obicei era demontată și lemnul întrebuințat pentru foc.

3. Trașcă dreaptă, mobilă, amenajată pe capre mobile. Este mai ușor de manevrat și de transportat. Este deja o instalație care prezintă unele perfecțiuni față de cele anterioare întrucît ușurează și munca omului, mai ales atunci cînd este vorba de tăiat deasupra barelor transversale. Este folosită mai ales de trășcari, deci de oameni specializați în acest meșteșug. Prezintă deficiență în sensul că nu asigură, în suficientă măsură, securitatea muncii.

4. Trașcă dublă, înclinată, fixată în parte de grinzile sau de pereții casei. Aceasta are și o subvariantă.

4. A. Trașcă dublă, înclinată, mobilă.

Această variantă împreună cu subvarianta sa prezintă o mare perfecționare față de cele anterioare întrucît pentru prima dată este rezolvată într-un mod foarte favorabil problema suirii bușteanului pe trașcă. Fiind înclinată pentru oameni este mult mai ușor de rostogolit bușteanul decît de ridicat ca pînă acum. Este folosită, îndesebi de către trășcari.

5. Trașcă simplă înclinată. Este de fapt jumătate din trașca dublă înclinată, mobilă, fiind și ea tot mobilă. Pe ea se pot rostogoli ușor bușteni și se poate tăia după un principiu străvechi.

6. Trașcă dreaptă, fixă, deasupra unei gropi. Este cea mai perfecționată instalație de pînă acum întrucît deja problema suirii bușteanului este definitiv rezolvată și apare un element nou — este arătat trășcarul care lucrează jos de rumegușul antrenat de vînt. Prezintă însă o deficiență destul de serioasă. Trășcarul care lucrează jos răcește din cauza umezelii pămîntului. Apoi datorită apei de infiltrație sau apei de ploaie, care se strînge în groapă acest model de instalație devine curînd impracticabil.

7. A. Trașcă în pantă, cu paravan de vînt.

Această variantă, împreună cu subvarianta ei rezolvă toate deficiențele de la variantele anterioare. Fixarea bușteanului de tăiat se rezumă la simpla rostogolire aidoma variantei a 6-a, deci nu mai este nevoie de nici de urcat și nici de rostogolit pe bîrnele înclinate. Trășcarul care lucrează jos este ferit de rumegușul antrenat de vînt care îl împiedică să vadă la subvarianta 7 A, unde apare un paravan protector, de obicei mobil, care este fixat acolo unde este nevoie.

În cele de mai sus am enumerat variantele și subvariantele cunoscute nouă. Nu este exclus ca să mai existe și altele pe care noi nu le cunoaștem. Cert este că și cele relatate demonstrează cu prisosință marea

varietate de instalații. Nu putem vorbi despre o arie specifică unei variante de instalații. Nu putem vorbi despre o arie specifică unei variante sau a alteia. Observăm că nu există, deci, o variantă specifică unei anumite zone și o altă variantă specifică altei zone. Trașca se întîlnește pretutindeni în mai multe variante. Sînt cazuri cînd în același sat se întîlnesc două, trei variante din cele descrise ca în satul vecin să se întîlnească alte două, trei variante, iar într-un grup de cîteva sate aparținînd aceleiași zone să fie completat tot repertoriul descris. Ar fi unele deosebiri zonale în ce privește, așa cum am anunțat și mai înainte, terminologia.

Același lucru se poate spune și despre specificul său național. Nu se poate vorbi despre faptul că o variantă este specifică românilor și alta este specifică uneia dintre minorităţile naționale din zona cercetată. Toate variantele de care ne-am ocupat pînă în prezent se întîlnesc atît la români cît și la maghiari, secui, ciangăi, sași, șvabi, landleri, ziepțeri, ruteni, sîrbi și carașoveni, se înțelege avînd unele deosebiri de limbă dar de obicei numindu-se tot trașcă, clopsig, joagăr sau ferestrău.

Am considerat necesară prezentarea acestei străvechi instalații de industrie țărănească nu numai pentru a umple un gol în literatura noastră de specialitate. Socotim că cunoașterea sa în acest moment în care în țara noastră se renunță definitiv la mica industrie manuală, cînd marile combinate pentru valorificarea superioară a lemnului fac ca jogăritul popular să devină obiect al etnografiei istorice, dar cînd se mai găsesc încă asemenea relicve este posibilă o mai adîncă cunoaștere a acestora. În felul acesta putem să aducem o mai valoroasă contribuție în prezentarea formelor de manifestare a acestui meșteșug.

NOTE

[1] Printre uneltele primitive ale triburilor și populațiilor mai înapoiate arheologii au stabilit „fierestrăul" din maxilarele unor rozătoare precum și „fierestrăul" din oase de pește de la tlinkiții din Oceania. La noi „fierestrăul" cel mai vechi este cel care apare în costeneacul din punctul Boful Mic, de pe dealul Dîrtului și la Bistricioara, ambele puncte în zona actualului lac de acumulare al hidrocentralei de la Bicaz. Pentru neolitic, unealta sau urme ale ei ne apar în mai multe așezări, și în special la Uioara, în Transilvania ; în cultura Boian, faza Bolintineanu, din punctul Cernica, unde apar lamelele denticulante. Pentru cultura Gumelnița amintim fierestrăul din așezările Căscioare și Bozul Mic. Pentru cultura Cucuteni A, acesta apare în așezarea de la Hăbășești, iar pentru Cucuteni B, la Drăgușeni. Pentru epoca bronzului, respectiv pentru cultura Glina III, cuonscută și sub numele de Curmătura, unealta este atestată în așezarea de pe dealul Curmătura, iar pentru Glina III clasică „fierestrăul" a fost descoperit de către arheologi la Glina, lîngă București și la Cernica, precum și la Guștenița, suburbie a orașului Sibiu. Fierestraiele de la Guștenița, pentru valoarea lor istorică, documentară și tehnică sînt expuse atît la Muzeul Brukenthal din Sibiu cît și la München și Budapesta. În sfîrșit, pentru epoca fierului unealta a fost decoperită în săpăturile arheologice din complexul de la Grădiștea Muncelului.

[2] Herodot, Istorii, IV, 65, în Izvoare privind istoria României, I, Editura Academiei R.P.R. 1964, pag. 37.

[3] I.I. Russu, Limba traco-dacilor, Editura Academiei R.P.R., 1959. pag. 86.

[4] Ibidem pag. 85.

[5] Idem.

[6] M. Chéruel, Dictionnaire des Antiquités Romaines et Grecques, Paris, Librairie de Firmin-Didot et comp., pag. 72.

[7] Ibidem pag. 475.

[8] A. Daicoviciu, Dacii, Editura Ştiinţifică 1965, pag. 149.

[9] Perfecţiunile constau în aceea că dinţii sînt ascuţiţi şi orientaţi astfel ca să poată tăia în ambele sensuri. Ese interesant de menţionat că în caietele de desene ale lui Leonardo da Vinci se găsşte o schiţă din anul 1500, în care este desenată o pînză de fierestrău cu dinţii astfel orientaţi.

[10] A. Daicovici, op. cit. pag. 79.

[11] Numele de „trașcă" se întîlnește cel mai des, fapt pentru care vom folosi acest termen în viitor.

[12] Numele de „clopsig" l-am găsit în com. Vîrfuri, rn. Tîrgoviște, reg. Ploiești și ne-a fost semnalat de către Olga Horșia, muzeografă la Muzeul de artă populară al R.S.R. pentru zona Rm. Sărat.

[13] Numele de „fierestrău" se întîlnește alături de cel de trașcă și de joagăr în reg. Maramureș și Suceava.

[14] Numele de „joagăr" se întîlnește alături de trașcă și de clopsig în zona Carpaților Meridionali și a Carpaților Răsăriteni.

[15] Clasificarea noastră are la bază perfecţionarea la care ajunge instalaţ a pentru a uşura munca omului şi a asigura o cît mai mare protecţie a muncii.

KOVÁSZNA MEGYE RÉGI FAZEKAS KÖZPONTJAI

SERES ANDRÁS

A sepsiszentgyörgyi múzeum néprajzi osztályának gazdag kerámia gyűjteménye nagyjából a mai Kovászna megye területére eső, régi háromszéki és erdővidéki fazekasközpontok számos tárgyi emlékét őrzi.

A vidék középkori fazekasságáról keveset tudunk. A sepsiszentgyörgyi régi piactéren végzett építkezési munkálatok alkalmával az alsó földrétegekből előkerült zöld, barna és sárgamázas edénytöredékek a magyarságnál általában a XV. század végétől ismeretes darabok technikájának felel meg. A későbbi századokkal ellentétben, ekkor a mázat csak az edény belső falán alkalmazták. (A XV. század folyamán a mázatlan edények fala meglepően vékony, és rendkívül bordázott.) [1]

A vidék fazekasságának virágkora a XIX. századra esik. A fazekasság hanyatlása a díszített készítmények csökkenésével kezdődött. Ez pedig elsősorban, mint ahogy általában, a népművészet iránti igény megszűnésével magyarázható. Másrészt a fazekas már csak úgy élhetett meg, ha gyorsan és olcsón termelt, másképp a modern gyári porcelánnal, üveggel, bádoggal nem tudott versenyezni. A falusi fazekasok, részben gazdálkodók voltak, a múlt század második felében az ugarrendszer felszámolásával, s így a gazdasági terület kiterjedésével, a fazekasság veszített jelentőségéből. Ugyanebben az időben a falu társadalmának rétegződése révén — úgy, ahogyan több más népművészeti iparágaknál —, a fazekasság mint „mocskos mesterség" amolyan szegény emberek mesterségévé vált. Mindezeket századunk 20-as éveinek az adórendszere tetőzte, amely nem tett kivételt azokkal a gazdálkodókkal sem, akik csak télen, vagy esős időben foglalkoztak fazekassággal.

A Marosvásárhelyi Iparkamara által, 1899-ben közzétett adatok szerint: Baróton 2, Kálnokon 1, Nagyajtán 9, Kézdivásárhelyen 7, Bereckben 1 iparengedéllyel rendelkező fazekast sorol fel. [2] A felsorolt központokon kívül még sok más helységben dolgoztak fazekasok. S az iparengedéllyel rendelkezőkön kívül számos fazekas dolgozott mellékkeresetként az említett központokban is, akinek névsora hiányzik az iparkamara nyilvántartásából, mert iparigazolvány nélkül dolgoztak.

Az általunk számbavett fazekas központok szaknyelv, műhely be-

rendezés és az alkalmazott technika szempontjából általában egységesnek mondhatók. Lényegesebb eltérést a városokban céhekben dolgozó, és falusi fazekasok között állapíthatunk meg. A mesterséget a fiatalok a szülőktől tanulták, s így a mesterség és a felszerelés apáról fiúra szállt.

A falusi fazekasok, akik többnyire csak a téli időszakban dolgoztak általában az ősszel behordott több szekér agyagot az udvaron a szabadban, Páván födél alatt tárolták, hogy télen a fagy a rögöket szétporlassza. Az állandó jelleggel dolgozó kézdivásárhelyi fazekasok pedig az agyagot nyirkos helyen pincében tartották, ahol meglocsolták, kapával összevágták, s másnap kis teknővel hordták fel megmunkálásra. Itt Szász Bálint, miután az agyagot kapával összevágta, az utóbbi időben saját maga által készített géppel őrölte meg. Az agyagot általában lakószobában munkálták meg, ami egyuttal műhelynek is szolgált. A megáztatott agyagból egy kúp alakú, 40—50 kg-os csomót, vagyis egy **vájog** földet készítettek, amit a **földszedő padra,** Kézdivásárhelyen két 80 cm magas **kecskére** helyezett deszkára tettek. Itt az agyagcsomót rossz kaszából készült **földszelő késsel** (1 a. ábra), illetve **kaszával**, vagyis kétnyelű késsel vékony szeletekre vágták, miközben eltávolították az agyagból a tisztátalanságokat. A szelést mindaddig végezték, amíg a szelőkés éle előtt kavicsdarabkák, gyökérszennyeződések nem turták az anyagot. Hogy a felhasználandó agyagból a levegőt minél jobban kiszorítsák, **leverőlapockával** vagy fabottal (1 b. ábra) megverték, míg olyan lett, mint a tészta. Más helyen ezt a **korongpadra** (1 f. ábra) tették, amelyből készítéskor a fazekas egy rézdróttal, a **rézcérnával** (1 g. ábra) a készítményhez szükséges agyagszeleteket vágtak. Ezekből a szeletekből 10—15 **golyót** készítettek, miközben az agyagból eltávolították a tisztátalanságokat. Kézdivásárhelyen a megmunkált masszából hosszú rúdat készítettek, s ebből egy-egy edényhez szükséges henger alakú 2—4 ujjnyi hosszú darabokat vágtak. Ezekből a komponás mérlegen megfelelő nagyságú edényhez szükséges agyagmennyiséget mértek ki. A korongpadhoz volt erősítve a lábbal hajtott fazekas korong (1 f. ábra). Ennek függőlegesen álló, mintegy 52 cm hosszú tengelyére volt szerelve a 75 cm átmérőjű **hajtókerék.** A készített edény méretei szerint cserélhető felső **karika** átmérője kisebb méretű edényeknél 20—30 cm, nagyobbaknál 40—50 cm közt változott.

Az edény formálását kézzel és az edény méretének megfelelő kisebb-nagyobb **fakés** (1 d. ábra) segítségével végezték. A kézdivásárhelyi fazekasok használtak az edény kiugró fenékszög kialakítására **fenékszögvágó fakést** (1 e. ábra) is. Az edényeknél a célszerűség volt a fontos, vagyis, hogy könnyűek, vékonyfalúak, de tűzállók legyenek.

Az edény **szádát** a vizes **csipőbőrrel** simították, amit vízben a **focsos cserép**ben tartottak. A korongra tapasztott edényt a **rézcérnával vágták le,** azután a szobagerendára lécekből összeállított polcokon (Magyarhermányban **lázsafán**) szikkasztották, majd szárították.

Régen több fazekasközpontban készültek a kandalós tüzelőkhöz (amit itt **pestalj, sodalj, sódnak** neveztek) mázolatlan vagy mázolt csempék.

A falusi fazekasok, akik az agyagot az udvaron tartották, annyi agyagot munkáltak meg egyszerre, amennyit feldolgoztak. Kézdivásárhelyen a megmaradt agyagból téglaszerű darabokat készítettek, a pincébe vitték, s ott vizes ronggyal leterítették.

Száradás közben egyes edényeket díszítették. A díszítésnek többféle módja volt. A leöntésre, alapozásra, vagy díszítésre használt fehér földet, a kaolint a csíki szentsimoni erdőből, az Aladárból hordták. A zabolai és pávai fazekasok a **samot földet** (fehér föld) Keresztényfalváról (Brassó megye) szállították. Használat előtt a fehér földet vízbe áztatva a **mázörlőn** (1 i. ábra) kétszer őrölték le. Díszítésre sajátmaguk által lófarokból, disznósertéből készült **ecsetet**, kivágott lúdtollból **írótollat, szarunak** vagy **pettyegtetőnek** nevezett eszközt használtak. Újabban alkalmazták a bádogból készült 3—4 retesszel és kifolyóval ellátott **festék kannát** (1 k. ábra), amellyel 3—4 színű hullámos vonalakból álló **vízfolyást**, illetve díszítést öntöttek egyszerre. Az agyag megmunkálásában, mázörlésben és díszítésben sokszor a fazekas felesége, leánya, anyja, anyósa is résztvett. Az ilyen szakosodott díszítőknél általában sajátos helyi díszítőművészet alakult ki. A fazekas vagy a központok készítményeikkel egy-egy helység vagy vidék lakóinak elégítették ki az igényeit. Így tehát a fazekas formákban, díszítésben nem tarthatott igényt egyéniségre elismerésre, hanem igazodnia kellett a vásárló közönség igényéhez, ízlésfelfogásához. Ezért művészi alkotásaikat népművészetnek fogadjuk el. Bizonyos új fazekas készítmények megjelenésekor, azok díszítésére a fazekasmesterek általában más fajta helyi népművészeti ágak, az időben használatos díszítő elemeit is felhasználták az anyag és technika követelményeinek megfelelően. Legtöbbször a falusi fazekas központokban, mint Bereckben, Hermányban, Nagyaján, Páván készült edényen, csempén látható, hogy díszítésben kevésbé szakadtak el a népi, illetve falusi közönség ízlésétől. Díszítésükre, mint általában népünk díszítésére, jellemző az egyszerű, elvont díszítőelemekből, ötletekből, képzettársításból keletkezett kompozíciók. Csaknem minden fazekas központban készült káposztás fazék, bugyogós korsó, levesestál, evőtányér, tejes fazék, kantáros fazék, szilvaizes borkán, tésztaszűrő, borsótörő, virágcserép, lábos-lábas, csupor, kisebb-nagyobb méretben.

Az edények 8 -10 napi szárítását a **zsengélés,** illetve az első **kiégetés** követte. Készítményeiket a **katlanháznak** vagy **sütőnek** nevezett különálló helyiségben felállított **katlanban** (4. m ábra) égették, lehetőleg csendes időben. Főleg a falusi fazekasoknál általában a téglából rakott csonkakúp alakú, két tűznyílásos parasztkatlan volt használatban, amit rendszerint maga a fazekas készített. Magassága 150—200 cm, nagy alapja 150—250 cm, kisalapja pedig 100—140 cm szokott lenni. Kézdivásárhelyen két vagy négy tűznyílásosra alakítható katlant használtak. Itt a sima felületű katlan aljára körbe, élére rakott, téglára helyezték a kiégetésre szánt edényt. A hermányi katlanban középen 30 cm magas, szintén téglából rakott, **katlanpogácsáját** a faltól mintegy 20 cm távolságra a **tűzsánc** szegte. A tűzsánc fölé a pogácsára, sarokra, a katlan oldalának döjtögetve helyezték el a nagyobb fazekakat. Középre a bugyugós korsókat rakták. Ezekre rakták fokozatosan a kisebb edényeket,

mert különben az edény **elfútta magát,** vagyis elhasadt. Miután az edényt berakták, a katlan tetejét edény töredékekkel tömték be. A kézdivásárhelyi katlannak kívül, körben téglából mintegy 20 cm magas párkányt raktak, amelyre az edény berakásakor felállhattak. Úgyszintén a katlan oldalán egy 40 x 80 cm magasságú nyílást hagytak, amelyen berakáskor egy ember befért. A síma felületű katlan aljára, körbe egy sor élére állított téglára vagy edénytöredékre helyezett lemezekre rakták a kiégetendő darabokat, pl. a virágcserepet szájával lefelé, azután nagy kétfülű fazekakat szájával felfelé fordítva. Az oldalnyílást az edények berakása után téglával kirakták és sárral betapasztották.

A lassan, fokozatosan történő begyújtáskor vastag, parázzsal égő fát használtak, amit először a **lik,** illetve tűznyílás előtt, majd fokozatosan közelítették a katlan alá, míg a berakott edény átmelegedett. Ezután tűzelésre lehetőleg vékonyra hasogatott puha, hosszú lánggal égő, bog nélküli bükk-, nyár- vagy fenyőfát használtak. A másfajta fa **rittyeg,** vagyis széndarabok pattanhatnak ki belőle a megolvadt mázra, s így a mázas edény **megmuszulyosodik,** illetve **huborcsos** lesz.

Az edényeket rendszerint este égették. Mikor az edények egyformán kifehéredtek, a tetejére rakott töredék közt a láng kijött, s azon **mázvirágok** keletkeztek, a berakott edény ki volt égve. Páván a cseréptöredék közé szálkát dugtak, s ha az meggyúlt, az edény akkor volt kiégve. Ekkor a tűzelést abbahagyták, s a tűznyílások elé bádog lemezt állítva a nyílást betömték és a katlant hűlni hagyták. Az edényt általában 4—6 órán át égették. Az égetés időtartama a berakott edény féleségétől függött.

A Háromszéken és Erdővidéken ismert fazekas központokban, legalább is a századforduló körül többnyire mázas edényt készítettek. A mázat a kereskedelemből vásárolták. A mázhoz rendszerint Bereckben **sovánságnak** nevezett üvegport, vagy patakból gyűjtött **békasót** (kvarc) adagoltak, amit Hermányban **berkasó-,** Bereckben **borostyán**nak neveztek. Bodokon 1 kg mázhoz 1/3 rész üvegport, békasót vagy az étfalvi Peterkén nevű határrészről hozott fehér homokot kevertek. Hermányban egy rész mázhoz 2/3 rész berkasó járt. „Ettől olvadt meg a máz. Ez adta a mázas edény fényét, csillogását". Kézdivásárhelyen Szász Bálint fazekas a mázat **sárga homokkal** keverve őrölte le. Nagyaján a mázat Apácáról hozott **fehér homokkal keverték.** A színes mázakat legtöbbször sajátmaguk állították elő. Hermányban, hogy sárga színű mázt nyerjenek, a mázhoz erdőről hozott **libistyánt** (kő), Ajtán pedig vasport kevertek. Fekete színű máz készítésére Páván erdőről hozott **barnakővet,** Nagyajtán és Hermányban a hermányi erdőből hozott és megégetett **fekete kővet** (mangán oxid) vegyítették. Zöld mázat **rézhamú**ból (rézoxid) állítottak elő. „Megvettünk egy rossz rézüstöt, darabokra vágtuk, egy rossz cserépfazékba tettük, sós vízzel megöntöztük, hogy több legyen, s a katlanban megégettük." Máskor a rézhamut üzletből vásárolt rézporból állították elő. Mindezeket először **ércklülübe** (ércmozsár) vagy fából készült **máztörő külübe** (1 h ábra), Nagyajtán favájúban, az eke hosszúvasával törték apróra, s majd megszitálták. Hermányban egy rész mázhoz 1/4 rész színes kőport kevertek. Hét pohár mázhoz pedig csak

félpohár rézhamut adogattak. A mázat békasóval, színes kővel és rézzel keverve a mázőrlőn általában kétszer őrölték le. „Addig kellett őrölni, míg olyan lett, mint a liszt", hogy az ujjak közt ne legyen érezhető érdessége. Zabolán azt mondották, hogy olyan finomnak kellett lennie, hogy a fogak közt ne ropogjon. Hermányban kék **lazúrt** is használtak. Mázolás előtt az edényeket a portól letörölték. Ezután az edényt szájjal lefelé fordítva a párkányszerűen kiugró fenékszögtől fogva a **mázolótál** (1 e ábra) fölött a fakanállal, a **mázolókanál**lal (1 e ábra) öntve mázolták. Az alsó részt legtöbbször nem mázolták, hogy kiégetésekor az egymásra rakott edények össze ne ragadjanak. Az edények belsejét a híg mázzal kiöblítve mázolták.

A második égetésnél — amit 4—6 órán át végeztek — pl. Hermányban a katlanhoz nem engedtek senkit, mert az ajtó nyitogatása **deret vágott,** vagyis a hamut behúzta, s a katlanban a kiégett edény szúrós lett.

Égetéskor a katlan tetején egy szálkát dugtak a katlanba, hogy ellenőrizzék, **megeredt**-e a máz. Ha a katlan tetején a láng kijött, Bereckben nem volt szabad bámulni, hanem le kellett köpni „phű, phű, phű meg ne igézzelek" szavakkal, hogy a láng visszahúzódjon, mert különben kihúzta a máz színét, s az edény tüdőszínű, kékfoltos lett.

A számtalan használati edényféleség mellett a megye területén működő több fazekas központban régebb díszedény, főként bokálykorsó és dísztál készült. Apor Péter írja a régiekről: „Ittak ugyan, de igen ritkán bokályból is, kivált sert".[3] A festett kendőszegre akasztott bokályok száma — ami mindig páros számból állt — a család anyagi helyzetére utalt. A csernátoni XVIII. század második felében készült kendőszegek 22—24 foggal, vagyis annyi bokály felakasztására voltak alkalmasak. Szintén Csernátonban a László Anna 1802-ben keltezett perefernum levelében is 12 db bokály, 12 db cseréptányér és 4 cseréptál szerepel.[4] Megyénk területén a díszedény virágkoráról tanúskodik a sepsiszentgyörgyi múzeum néprajzi részlegének, a mintegy kétezer díszbokályt és tálat számláló gyűjteménye. Minthogy azonban a gyűjtők általában nem jegyezték le az egyes darabok eredetét, ezért a díszedény típusok készítési központjainak meghatározására ma már a legfőbb támpontot a lelőhelyük szolgáltatja.

A városi fazekasok készítményeikkel többnyire a helyi lakosság igényeit elégítették ki. A helyi lakosság a heti és országos vásárokon, vagy éppen a fazekas lakásán vásárolta meg a kívánt edényt, pénzért. Sokszor készítményeiket fogadott szekeresek szállították vagy vállalkozók vették meg s vitték eladni nyereségre, távoli városokba. A megmaradt edényt az útbaejtett falvakon is kirakták. A falusi fazekasok általában saját szekerükkel vásárokra és falvakra vitték eladni. Falvakon többnyire gabonáért, kukoricáért, babért, lencséért árulták.

BERECKBEN a 96 éves Finta János — aki századunk első felében még foglalkozott fazekassággal — tulajdonában megmaradt céhláda[3] oldalán ez olvasható: „Bereck Város Fazekas Társaság Pénztára, Irománya. A céh ládája, mely készíttetett a Társaság költségén Mártius 6 1866". A láda födelének belső oldalán: „Hatházi János készítette 1866-

ban" felirat adja tudtul, hogy a múlt század közepén Bereckben fazekas társulat létezett. Iratai néhány évvel ezelőtt sajnos ismeretlen magángyűjtők tulajdonába kerültek.

Finta János szerint Bereckben a századforduló körül még mintegy 10 fazekas dolgozott. Ezekből már csak Klára Albert, Benke Antal, Esztán András, Pénzes Elek, Benke József, Lázár Mihály fazekas mesterekre emlékszik. Az utolsó fazekas Benke Mihály haláláig, vagyis századunk közepéig foglalkozott fazekassággal.

Az agyagot a mai téglagyár melletti határrészről hordták. Bereckben régen sok bokálykancsó készült, fehér alapon barna, zöld, sárga színű levegős díszítéssel.[5] Berecken készült két 15 cm magas sajátos formájú bokály (4. ábra) került elő Kézdialmásról.

Fenti adatközlők szerint csempe készítéssel Pénzes Elek és Finta Lázár foglalkozott a múltszázad második felében, akik hullámos felületű, zöldmázas, virágdíszes csempéket készítettek.

A helyi fazekasok a közismert használati edények mellett készítettek sütő **tapsiát**, **serbelét** (éjjeli), cseréppipát; gyermekeknek pénztartó **tömleckét**, kakast, halat, lovat ábrázoló **füttyöt** (sipot). A berecki fazekasok a használati edényeknél lealapozásra fehér földet nem használtak. Ezeket sötétbarna, feketés vagy zöld alapon világoszöld, hullámvonal tulipán, herelapi, fenyőfa minták díszítik. Az edényekbe karcolt, körbefutó hullámvonalat a fazekas hüvelykujjával és körmével húzta. A virágdíszeket legtöbbször a fazekas felesége írta ecsettel. Díszítettek többszínű vízfolyással és spricolással is. „Reapreckeltünk, **meszelőcské**vel (ecsettel) vagy kannával öntöttünk vízfolyást".

Készítményeikkel régen eljártak nemcsak a megye heti és országos vásáraiba, hanem Brassóba is. Az utóbbi időben a közeli falvakban adták el készítményeiket.

KÉZDIVÁSÁRHELYEN, a céhhagyományairól híres iparközpontban a fazekasság a legrégibb mesterségek közé tartozik. A fazekasok a Kovácsszerben laktak, s az elsők közt 1649-ben már céhet alapítottak.[6] A helyi múzeumban található fazekas céh láda (5. ábra) födelének belső oldalán a következő felirat áll: „VIVA TSINÁLTA A NEMES FAZAKAS CHÉ 1819 14 MART.". Az ugyancsak itt található lirikus bevezető szöveggel írt 1859-ből származó fazekas céh jegyzőkönyve 37 fazekas mestert sorol fel: Erik Mózes, Szász Miklós, Mágori Mózes, Szigeti János, Jankó Dániel, Labanc Mózes, Szigeti József, Szőcs József, Turóczi János, Erdő Mózes, Szőcs Ádám, Szigeti József, Páldeák Dániel, Szabó András, Páldeák József, Szigeti Ferenc, Menyhárt Mózes, Szigeti Mózes, Jancsó Áron, Szász Ferenc, Szőcs Sámuel, Sükösd Mózes, Balog István, Kovács Sámuel, Bartos Ábrahám, Szász Károly, Szőcs Ádám, Szász Balázs, Erdő Sándor, Bora András, Erdő Bálint, Szász Ádám, Pongrác Károly, Turóczi András, Szász Márton, Szász Dénes, Szigeti Dénes. A századforduló körül már csak Erdő Mózes, Erdő Bálint, Szász József, Szőcs Márton, Szász Gyula, Szász Bálint, Sükösd Gyula, Erdő Sándor foglalkozott fazekassággal. Szász Bálint 1966-ig, vagyis haláláig dolgozott.

A kézdivásárhelyi fazekasok a megfelelő agyagot az alsócsernátoni Máltól hordták, amit néha fogadott emberek termeltek ki. Jellegzetes

termékük a múlszázad végéig a bokálykorsó, mintás csempe, valamint a virágcserép és számtalan más használati edény, gyermekek számára játékszerek készítése volt. A csempék dísztiésénél felismerhető a polgári ízlésfelfogás, a virágmotívumok naturális ábrázolása.

A Kézdivásárhelyen készült bokály (6. ábra) magassága 17—22 cm, aránylag kevésbé karcsú, díszítése pedig három-négy részre osztott csontszínű alapon barna, zöld, sárga stilizált virágdísz. Általában fenn két levél áll, alatta két levélre támaszkodó félkörös dísztiés, ami tulsó oldalon megismétlődik. Szász Bálint a századforduló körül, néha a zedény oldalára hosszú penzlivel és írókával cikcakkosan vonalakat húzott. A helyi múzeum tulajdonában több, az egykori céhek felszereléséhez tartozó dombormű felirattal ellátott múltszázadbeli, Kézdivásárhelyen készült céhkorsó (7. a, b, c ábra) található. Ezeken agyaghurkából formált, rátett s domborúan kiemelkedő írást vagy díszeket alkalmaztak, amelyeket néha ujjukkal be is nyomkodtak.

A Kézdivásárhelyen készített csempék egy része készítőjük nevét is feltünteti. Ifj. Hászmán Pál, a csernátoni múzeum munkatársa Csernátonban és Albison több szignált csempe típust (8. a, b, c, d, e, f, g, h ábra) talált, melyek díszítésének szerkezete azonos a kézdivásárhelyi Szigeti Ferenc (9. a, e, g) és Szőcs Márton által a XIX. század elején szignált csempékkel.

A kézdivásárhelyi csempékre jellemző a szimmetrikus elrendezésű stilizált virágokból összerakott, kosárba állított, virágbokros díszítés. A Szigeti Ferenc által készített csempék egyikén a naturalista biedermayer virágbokor, empire talpon, vázában áll.[7] Az itteni csempék mázolatlan vagy világoszöld, sötétzöld és barnászöld mázolással készültek. A nagyméretű téglalap alakú kézdivásárhelyi csempék elterjedési területe Kézdivásárhely környéke és Kászon vidéke. Az utóbbi időben több esetben gipszformákkal nyomott csempét készítettek.

A sokféle használati edényt legtöbbször virágmotívumok vagy többszínű vízfolyás díszíti. Sükösd Gyuláról tudjuk, hogy fekete edényt, főleg káposztás fazekat készített. A helyi fazekasok az utóbbi időben a városi igénynek megfelelő udvarhelyi típusnak ismert csereleveles díszbokályt, némát és giccses dísztárgyakat készítettek, néha már sablonnal.

Készítményeikkel nem csak a vidéket elégítették ki, hanem eljártak Brassó, Tusnád, Kászon és más csíki heti- és országos vásárokra is. Menyhárt Mózes fazekas készítményeit néha Csíkban rozsért árusította. A rozsot hazahozta, kifőzte pálinkának, s a következő útjával kisüstöst vitt szintén Csíkba eladni.[8]

ZABOLÁN a századforduló körül György Gergely, Kovács Lajos fazekas mesterek, valamint bizonyos Molnár család dolgozott. A helyi fazekasság leírása általában megegyezik az alább leírt pávai fazekassággal.

PÁVÁN a századforduló körül még mintegy 18 fazekas dolgozott. „Apám két segédet s egy inast tartott. Ő csak az edény kiégetésével és elárusításával foglalkozott, a többit az inasok s a segédek végezték. Az edények nagy részét Moldvába vitte eladni. Akkor még minden gyermek fazekas akart lenni, mert igen elsőrendű mesterség volt. A gyermekek

irkáikra is fazék képet rajzoltak. Apám harminchat köböl földet vásárolt a fazékból". [9]

Századunk első felében Páván Zsidó Mózes, Hegyeli Dénes, Hegyeli Mihály, Hegyeli Sándor fazekasok dolgoztak.

A szükséges jó minőségű agyagot a helyi Epreskertből hordták. Páván bokálykancsó is készült, egyszerű tulipán motívumokkal díszítve. [9] Páván és környékén előkerült bokálykancsók (10. ábra) bizonyára Páván készültek. Barna vonallal kontürözött, barna, zöld, sárga, veres, csokorbafogott és körbefutó vonalakkal lezárt; tulipán, margaréta bimbó, levél motívumok a helyi festett bútor díszítésére emlékeztetnek. Az edényt pemzlivel s a tálak szélét az ujjukkal húzták meg.

Hegyeli Dénesről, Hegyeli Mihályról és id. Zsidó Mózesről tudjuk, hogy a mult század végefelé zöldmázos tulipánt, kakast-tyukot ábrázoló és más díszítésű csempéket (11. a, b, c, d, e ábra) készítettek. Egy zöldmázas csempe típuson (11. a ábra) tükörírással Hegyeli Mihály neve olvasható. Adatközlők szerint a dúcokat helyi asztalosok készítették.

Páván a használati edényt csak a századforduló után kezdték mázolni. Készítettek **tejhordó kászlót**, **lábas lábast**, **csecses korsót** (12. a ábra), **gyertyatartót** (12. d ábra), szűrővel ellátott tölcsért (12. b ábra) ecetnek, cukortartót (12. c ábra), tyúkitatót (ennek készítését az első világháború alkalmával Zsidó Mózes oroszországi fogsága idején tanulta), cseréppipát, gyermekeknek békát ábrázoló **némát** (perselyt), sípot is. A használati edényeket sötétzöld alapon vörös sárga fenyőág vagy fehér alapon zöld, barna virágminták díszítik.

Készítményeiket az utóbbi időben a helyi, kovásznai sokadalmakban, valamint a környező falvakban értékesítették.

DÁLNOKON Csekme Boldizsár pávai származású fazekas mester 1932 körül edényt és főleg virágcserepet készített.

ZÁGONBAN a mai 514. házszám alatt dolgozott a múlt század második felében Nagy Fazekas János fazekasmester. Az általa készített négyzet alakú csmpékből, három mázolatlan csempe típus (13. a, b, c ábra), a zágoni Csutak Mózes tulajdonában maradt meg. Szerinte, aki még látta dolgozni, edényeket, főleg káposztás fazekat készített [10].

ALBISBAN Bod Gábor (Csuporka) foglalkozott a századforduló körül fazekassággal. A 77 éves Rákosi Imre tulajdonában, egy Bod Gábor által készített 25 literes sötétzöld mázolású és világos zölddel sprickolt pálinka főző fazék található, melyet Bod Gábor készített. Ezen a következő felirat áll: „Készült 1880. május 15. Rákosi Károlyné".

BODOKON az Alsó utcában régebb mintegy 16 család foglalkozott fazekassággal. Barthok Lajos, Simon Gábor, Henter Zsigmond, Barthok Ferenc. Nagy Lajos századunk első évtizedében; Henter Zsigmond, Barthok Sándor csaknem századunk közepéig dolgoztak. A Barthok nevű fazekas családok elődei, Barthok Ábel és Barthok István Korondról jöttek és telepedtek le Bodokon az 1700-as években [11].

A bodoki fazekasok agyagot a mai téglagyártól a Vásárpataknak nevezett határrészről, mintegy 3 m mélységből bányászták. Ezt pedig Peterkénről, az étfalvi határrészről hozott fehér homokkal keverték.

Adatközlők szerint itt ormos, illetve hullámos csempe is készült zöld és veres mázolással.

A bodoki fazekasok nagyrészt borvizeskorsót (amibe a helyi lakosok közül többen borvizet szállítottak a sepsiszentgyörgyi, brassói sokadalmakba eladni), egyes, kettes, só-bors-paprikat tartót, mécsest, háztető gombot, májas főző edényt (14. a ábra), kétlábon szolgáló medvét ábrázoló dohánytartót, tavasszal a sepsiszentgyörgyi virágkertészet részére virágcserepet; gyermekeknek disznót (14. c ábra), ökröt ábrázoló pénztartó némát; játéknak használt tárgyak miniatür mását, kakast, medvét ábrázoló sípocskát készítettek. A használati edények szegényes díszítését a fazekas vagy felesége végezte, ami sárga hullámvonalból vagy fehér, zöld díszekből áll. Csak ritkán öntötték le az egész felületet fehér földdel, s így az általuk kevert zöld máz sem él élénk zöldben, hanem elkeverve a nyers cserép szintónusával, barnás zöld színbe játszik.

Készítményeik nagyrészét a helyi lakosság vásárolta meg, de vittek eladni a megye heti és országos vásáraiba, valamint az útbaejtett falvakba is. Egerpataki vállalkozók századunk elején gyakran vettek meg 2 000—2 500 lejért egy-egy katlan edényt, amit Brassóba, Kézdivásárhelyre vittek eladni nyereségre.

ÉTFALVI fazekasságról tesz említést a sepsiszentgyörgyi múzeum gyűjteményének egyik bokályában található feljegyzés: „Incze Sándor étfalvi fazekas készített ilyen formákat a század (XIX.) elején". Ezt a bokálykancsót fehér alapon (15. ábra) barna, sárga, zöld stilizált virágmotívumok díszítik és nagyrészükön madár vagy visszanéző szarvas áll. Itt Incze Zsigmond, aki 1913-ban halt meg, öreg koráig foglalkozott fazekassággal, s ennek nagyapja szerepel az említett feljegyzésekben [12].

A századforduló körül telepedett le Étfalvára a bodoki származású Szilágyi Mihály fazekas, aki 1930-ig, vagyis haláláig foglalkozott mesterségével. Edénynek az agyagot a Töltés nevű határrészről hordta. Habár világoszöld vagy áttetsző-mázas edényeivel többnyire a helyi igényeket elégítette ki, szállított Sepsiszentgyörgyre is, ahol Virág Róza elszerző asszony a heti vásárokon árusította el.

KÁLNOKON a múlt század végén Bedő János, Bedő Dávid, Bedő Zsuzsánna, Bedő László és Bedő Lajos foglalkozott még fazekassággal. Bedő János kb. 1920-ig dolgozott.

A kálnoki fazekasok a szükséges finom kék agyagot a mai Sáros gödör határrészről, 2—3 m mély rétegből bányászták.

Itt bokálykancsót is készítettek, vörös alapon többszínű virágdísszel [13]. A festéknek használt vörös földet agyagbányászás közben találták. A sepsiszentgyörgyi múzeum néprajzi osztályának gyűjteményében található 23/887-es leltárszámú, kétsoros kályhához készült csempén (16. a ábra) „Bedő István kálnoki fazekas 1764" felirat található [14]. Ebből a csempe típusból mázolatlan és zöld mázzal több változatot találunk a múzeum gyűjteményében, A.B., S.N., A.O., N.E., S.M. és Gabriel Erosin feliratokkal. Habár ezeknek a csempéknek nagyrésze Kézdivásárhelyen és környékén fordul elő, és Kós Károly állítása szerint is itt készültek, az említett monogramokat nem találjuk meg a kézdivásárhelyi fazekasok névsorában. Csupán az S.M. jelölheti Sükösd Mó-

zes nevét. Talán egy erre szakosított asztalos mester készíthette valahol ezeket a dúcokat számtalan változatban. Egy másik Kálnokon készült mázatlan csempén (16. b ábra) szívben végződő virágdísz áll, melyet Bedő János készített a múlt század végén, a csempét a múzeumnak ajándékozó Bedő család szerint. Zöldmázas csempéket is készítettek Kálnokon.

Az eddig ismert helyi használati edény általában mázas. Sötétbarna alapon ecsettel húzott, körülfutó sárga vagy zöld egyenes párhuzamos és hullámos vonalak, valamint kanállal öntött zöld foltok díszítik. Kálnokon tarka, sokszínű edényt is készítettek. Egy tálat barnával körvonalazott zöld levelek, sárga, veres és kék virágok díszítik, amit Bedő János készített, s amely jelenleg a helyi általános iskola tudajdonában található.

A kálnoki fazekasok készítményeik nagy részét Sepsiszentgyörgyön és a közeli heti- és országos vásárokon értékesítették.

SEPSISZENTGYÖRGYÖN 1917—1945 közötti időszakban László Antal érmihályfalvi származású fazekas, egy szintén idegen származásu segédjével dolgozott. Megfelelő agyagot a Sugás utcai Temető oldalból hordott. Használati edényekből s főleg virágcserepekből, valamint gyermekek számára némából álló készítményeit a helyi lakosság vásárolta meg.

BIKFALVÁN az idegen származásu Gyulai Károly 1912-ig, 1910-től pedig a szerbiai származású Tós György foglalkozott haláláig, vagyis 1944-ig fazekassággal.

A felhasznált vörös színű agyagot a falu melletti Bodolló pusztája nevű határrészről és a Zákány oldalból is hordták.

Tós György a félig mázolt, több színnel sötétbarna alapon veres sárga spricolással használati edényt készített, amit a faluba és a környező sokadalmakban értékesített.

BÖLÖNBEN készült, és a sepsiszentgyörgyi múzeum néprajzi gyűjteményében található 3 918. leltárszámú zöldmázas pálinkás palack. Felirata: „Tana Miklós tsinálta Bölöni 1801" szerint itt is dolgozott fazekas.

NAGYAJTÁN az Alszeg utcában dolgozott Gyárfás Benedek, Gyárfás Zsigmond, Gyárfás István, Gyenge Imre, Lőrinc Ferenc, id. Szőcs Lajos, Szőcs Áron, Fekete Áron századunk elején, Szőcs Lajos csaknem századunk közepéig foglalkozott fazekassággal.

Készítményeiknek agyagot a község határán lévő Csorgótól hordtak.

Habár a Hármoszéken annyira elterjedt zgrafitos díszkancsó többnyire Kézdivásárhely környékén kerül elő, Kós Károly írja: „Nagyajtán készült a híres háromszéki kancsó, amelyből az Erdélyi Néprajzi Múzeumba is néhányszáz darab került. Ezt először gyenge vörösre égették, majd tompa fényű, fehéres mázzal öntötték le, belekarcolták a virágokat (főként tulipánokat, néha gyűrűs díszeket vagy figurális díszeket is), ezeket fénymázzal festették be, s újból kiégették. Ezt a világos barnás sikos anyagot jobbára a felszínen szedték, külön bánya nem volt, s a fazekasok és asztalosok ügyeltek is arra, hogy a lelőhely titokban ma-

radjon, nehogy az állam rátegye a kezét [16]. Ennek a 19—21 cm magas bokálytípusnak (17. ábra) díszítését alul és felül egy-egy széles vagy 2—4 vékony barna vonal zárja le. Némelyen 1721, 1815 és más évszám áll.

Egy feltűnően hosszú, zöldmázas csigavonalakkal (18. b ábra) és fehér alapon barna és zöld mázzal díszített, Nagyajtán készült bokálykancsó is ismeretes. Szőcs Lajos szerint régen dísztálakat is készítettek kék lazúrral, valamint sárga és piros színű díszítéssel.

Különös készítményeik a gyertyatartó, az oldalán kifolyóval ellátott sörfőző edény, szabadtüzelőknél használt hússütő, **zsírfogó** illetve **serpenyő.** Ezt készítésekor először kúpban végződő henger alakú edénnyé alakították, majd kettészelték, hegyes végén **csucsorkát** (kifolyót) készítettek, talpára pedig fület ragasztottak. Ezt a szászok kedvelték nagyon. Készítettek fedővel ellátott vízfolyásos (fekete, fehér, sárga, zöld csikos) **radinás edényt** is. Az apácai csángók lakodalmak alkalmával a nagyajtai fazekasoktól egyszerre 30—40 db bugyogós korsóhoz hasonló 1/2, 1-es csucsorkával ellátott, áttetsző mázolású sárga virágmotívumokkal díszített **pálinkás korsót** rendeltek, amit lakodalom után emlékként falra akasztottak. Sajátos nagyajtai edény volt a nagyméretű káposztafőző (18. d, e ábra) vagy serfőző tarka fazék. Ennek belsejét szintelen mázzal, kívül fehér földfestékkel öntötték le. Erre stilizált virágokat, rózsát, tulipánt, vagy egyszerű foltokat írtak írókával. A barna vonalakkal körülzárt díszt legtöbbször zöld mázzal töltötték ki. „Ebből ősszel 2—3 szekérrel is vittünk Krizbára, ahol órák alatt vették meg". Ilyen edényt századunk elején még csaknem minden fazekas készített a 30-as évekig, azután a teljesen mázolt edényre terelődött az érdeklődés. Díszítettek fekete alapon, fehér színű stilizált virágmotívumokkal (11. f ábra), mint sárgarózsa, szegfű, herelapi és ragyogtató pontokkal. Készítettek **pereckelt** és **kapázott** edényt, amelynek kívül az edény közepétől lefelé fehér vagy más, az alaptól eltérő csíkokat öntöttek.

Készítményeiket Ajtán kívül a környék sokadalmain, valamint az útban ejtett falvakban értékesítették.

KISBACONBAN 1900 körül Lakatos Éfri fazekas mester dolgozott. Felhasználásra a jó minőségű agyagot a Pityókás nevű dűlőből hordta. Zöld mázas edényeivel a helyi lakosság igényeit elégítette ki.

MAGYARHERMÁNYBAN a századforduló körül Csog Gergely, id. Csog Ferenc, ifj. Csog Ferenc, Szakács Mózes, Szakács Lajos, id. Bence Lajos, Bándi József, Csog Salamon, Csog László, Csog Sándor, Csog Józsiás, Antal Lajos, Antal József, Bence Márton fazekas mesterek dolgoztak. Bence Lajos, akinek még dédapja is fazekas volt, 1958-ig dolgozott.

Hermányban a fazekasok a szükséges agyagot a Barnahágóról (régen Baromhágó), illetve az ottani Mélypatakból hordták. A jó **agyég** kék, vagy sárga színű volt, amit 2—3 m mélységből ástak ki. A **palát** (szürke agyag) kisebb finom edények készítésére használták. Sokszor 4 -5 szekér földet is elhánytak, amíg megfelelő agyagot találtak.

A sáros mesterségért a fazekasokat itt **focsosok**nak csúfolták. Munkaközben a fazekas kendervászon **erpin kötény**t, illetve mellyes **sorkarincá**t kötött.

Díszítésre, a feketeföldet a helyi Keselyő patakból, a vörös földet pedig a Mélypatakból agyagbányászás közben termelték ki.

Hermányban több idős adatközlő szerint Szakács Mózes, Szakács Lajos, Csog Gergely a századfordulóig bokálykancsót is készített. Emlékezetük szerint az **ökörhúgyos** bokálykancsót fehér alapon kék lazúros, valamint zöld-barna levegősebb virágdíszekkel, hullámvonalakkal látták el, és dísztálat is készítettek. Ennek nagy részét Segesvár és Kőhalom környékén értékesítették.

Csempekészítéssel Bándi Mihály és Csog Ferenc foglalkozott a századfordulóig [17]. Készítettek négyzet alakú négysoros kályhákra, és téglalap alakú hullámos és sima felületű (19. a, b, c, e, f, g, h, i ábra) kétsoros kályhákra, domborműves vagy bemélyített díszítésű mázatlan, világoszöld vagy sötétzöld mázolású csempét. A hermányi csempék gazdag díszítése a helyi, illetve erdővidéki faragászat mintaanyagával közös. Ezek a díszítő elemek nemcsak a faragott tárgyakat díszítik, hanem (cserépből vagy szívből kiinduló indával, máskor koszorúval) átkerültek a helyi fazekasok által faragott dúcokra (20. ábra), s arról az agyagra. Több, mint 15, Hermányban készült csempetípus került elő Hermányból és a szomszédos Kisbaconból, Nagybaconból. Így az elterjedési terület is igazolja hermányi eredetüket. A hermányi Csóg Ferenc fazekas mester tulajdonából származik a sepsiszentgyörgyi múzeumban található (4 314-es leltárszámú) sarok csempének használt dúc (19. e ábra).

A hermányi nagyobb méretű edény (mázolatlan gyertyaöntők, és mázas káposztás fazekak (21. b ábra) díszítésére jellemző az agyaghúrkából formált, rátett s domborúan kiemelkedő abroncsozás, amit ujjukkal benyomkodtak. Máskor a sötétzöld vagy zöldesbarna mázdíszre, illetve alapra **pincussal** (kisebb ecset) világoszöld színű leveleket írtak (21. b ábra), foltokat sprickoltak (21. c, g ábra) vagy hullámos és egyenes vonalakkal **abroncsoztak** (21. b ábra). Ilyenek századunk elejéig a káposztás fazekak, bugyugós korsók (21. g ábra), **cserpenyők** (húst sütő edény), pálinka melegítők, kürtöskalács sütők, **tapsiasütők** (kalácssütő) és pálinkás hordócskák. Előfordulnak egyszínű, zöld mázas edények, házdíszek is. A helyi templom 1923-ig helyi fazekasok által készített zöldmázas cseréppel volt fedve. Hermányi díszítésnek mondható a többnyire kantáros vagy tejes fazekak oldalára, a nyaktól lefelé fakanállal vörös vagy fekete festékkel öntött néha egymásbafolyó **nyelvek**, azaz **megnyelvezték**, illetve **cakkenyozták** (21. c, f, g ábra). Ezeket a kúp alakú nyelveket, illetve foltokat **pettyegtető** (író szaru) segítségével **pettyegtették** (21. f, g ábra). Az ilyen edényt **gyöngyös edény**nek nevezték. Kedvelték a dísztányérok (21. e ábra), csuprok, bokálykorsók, bugyugós korsók vagy más használati edények sprickolás utján való díszítését. Festékekbe mártott csizmakenő kefét vagy szamártövis bogyót ujjukhoz ütögetve lehetett az edényt szépen megpereckelni. Egy-egy sprickolt foltot (21. e ábra) **rózsá**nak nevezték. Ritkábban a lealapozatlan vagy a fehér alapon más színnel, pettyegtetővel tulipán, gyöngyvirág, kéknefelejcs, pillangó, virágmotívumokkal (21. f, g, h ábra) díszítették. Lazúrral vagy színes mázzal való díszítéskor az edényeket fehér földdel alapozták.

A pálinkás hordócskáknak és cserpenyőknek különösen szász vidéken volt nagy kelendősége. Sok 5 literes, virágozott **hójagos fazekat** szállítottak Bélafalvára, Futásfalvára, Telekre. Ezeket **radinás fazéknak** nevezték és párosával vásárolták, mivel egyikben levest, másikban töltött káposztát szoktak vinni a betegágyas asszonynak. Az utóbbi időben a torjai szanatórium részére, rendelésre készítettek félvékás tejfőző fazekat. Báger András készített kávébarna mázolással, medvét ábrázoló dohánytartókat, amelyeknek a hullámos szőrzetet vászonon átpréselt híg sárból képezte ki. Készítettek gyermekek részére kis zörgős vizes korsót, némát, sípot stb.

Készítményeiket a környékbeli falvakon kívül Csík, Udvarhely, Fogaras és Felsőháromszék sokadalmaiban, falvaiban adták el. A 68 éves Szakács József Gy. az 1920-as években edényszállítással foglalkozott. Ebben az időben a helyi fazekas készítményeinek nagyrészét egyedül szállította és adta el. Később cigányok vásároltak megy egy-egy katlan edényt 720 lejért (200—250 db) és vitték eladni távoli vidékekre. Bence Lajos egy évben 16 katlan edényt is eladott. 1948—1950 körül készítményeit a helyi értékesítő szövetkezet vásárolta fel.

BODOSON századunk első felében Bodosi Márton (Fazakas) fazekas fiatal korától haláláig, 1920-ig dolgozott. A többnyire zöldmázas közönséges használati edényféleségeken kívül kürtőskalácssütőt, házgombot is készített. Mesterségét Nagyajtán tanulta s így készítményei általában azonosak a nagyajtaival.

KÖPECEN, a baróti ipartársasághoz tartozó fazekasok 1830-ban összeállított névsora alapján Gál József, Gál Péter, Gál Imre, Balázs András, Gál Dániel, Gáll József dolgozott. A múltszázad vége felé még több fazekas dolgozott, mint Balázs Ferenc, Balázs Lajos, Beke Áron, id. Beke Ferenc [18]. Az agyagot a falu végén lévő **Fazekasveremnek** nevezett helyről hordták. A szegényesen díszített, mázolatlan edényeket, háztetődíszeket Köpecen és környékén értékesítették.

BARÓTON Kese Jenő szíves közlése alapján ismerjük a Kászoni Gáspár magángyűjteményében található **protokollumot**. „A Nemes Baróti Város helységében 1827-ik múlt esztendőben erigált csizmadia és fazekas társaságnak akkor költ törvényes Constituciójával". A szintén itt található dokumentumok alapján 1830-ban Baróton a következő fazekasokról tudunk: Kászoni Ambrus, Bodosi Antal, Beke Lajos, Cserei Ferentz, Beke Sámuel, Bán Mózes, Varga János, Bodosi Antal, Hegyes József, Varga László, Szőcs János. A megalakult ipartársasághoz tartozott még a hat köpeci fazekas is. Századunk elején Balázs József (Csupros), Balázs Ferenc és Gál Lajos dolgozott.

Kászoni Gáspár gyűjteményében egy Baróton készült, domborított díszítésű céhedény (22. ábra) is található.

A baróti fazekasok a szükséges agyagot a helyi Gálné tetőről hordták legtöbbször talicskával. Emlékezet szerint a használati edényeken kívül 8 lyuku csirkeitatót is készítettek. Készítményeik nagyrészét a helyi lakosság vásárolta meg lakásukon, vagy a helyi heti- és országos vásárokon, pénzért.

A mai Kovászna megye 19 helységében száz évvel ezelőtt több mint 100 fazekas dolgozott. Tíz év óta najpainkig pedig egyetlen fazekas sem dolgozik. 1975-től viszont a sepsiszentgyörgyi Népi Művészeti Iskola keretein belül Magyarhermányban 17 résztvevővel fazekas kör indult Bence Lajos fazekas mester vezetésével. Egyre kevesebben élnek még azokból — számszerint 4-en —, akik egykor fazekassággal foglalkoztak. Egyre csökken a száma azoknak is, akik még láttak dolgozni helyi fazekasokat vagy legalább tudnak a mesterség ottani múltjáról, s így még segíthetnek a különböző fazekas készítmények eredetének meghatározásában és tudnak az egykori helyi fazekas munkák sajátosságairól, műszókincséről. Ez a tény késztetett arra, hogy összegyűjtsem ami még található, és a népi fazekasság további kutatása számára közreadjam.

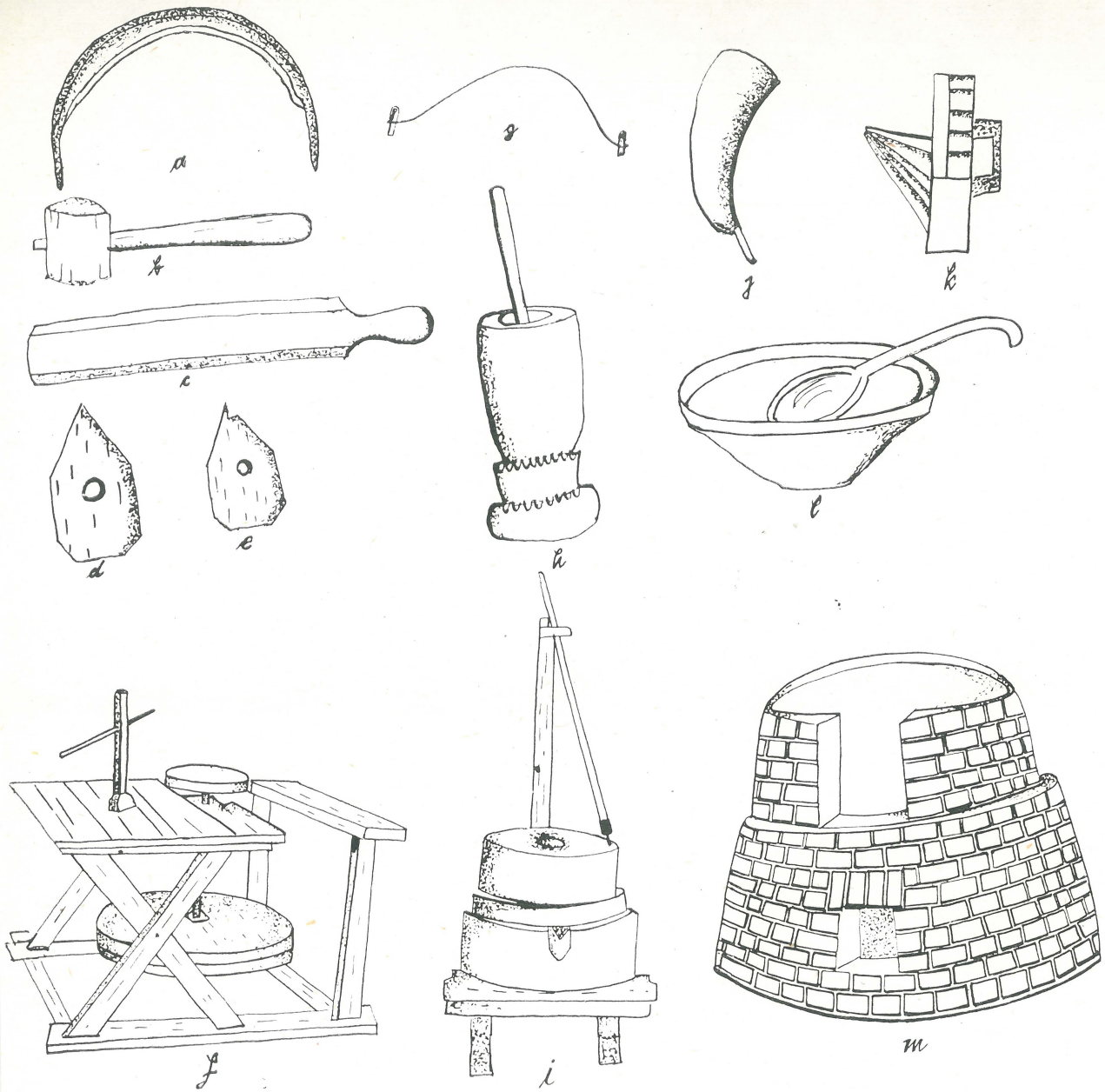

1.

1. Kézdivásárhelyi fazekasműhely felszerelése: a) földszelőkés, b) fabot; c) leverő lapocka; d) fakés; e) fenékszögvágó fakés; f) korong asztal és korong; 9) rézcérna; h) máztörő mozsár; i) mázörlő; j) szarv; k) festéköntő kanna; l) mázolótál és kanál; m) katlan

2. Edényt áruló fazekasok Sepsiszentgyörgy piacán, 1920 körül.

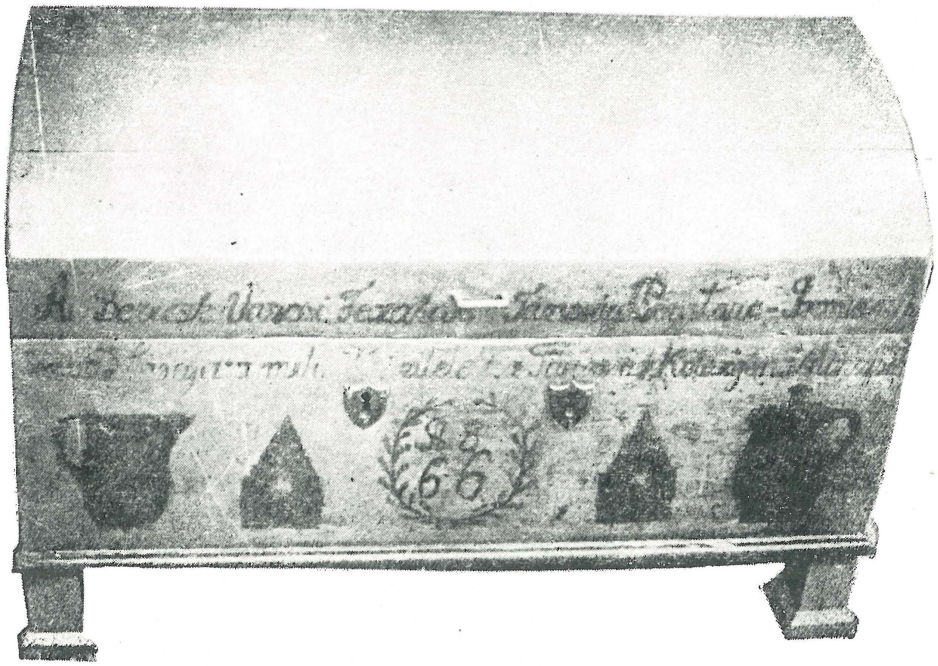

3. A berecki fazekas ipartársulat ládája.

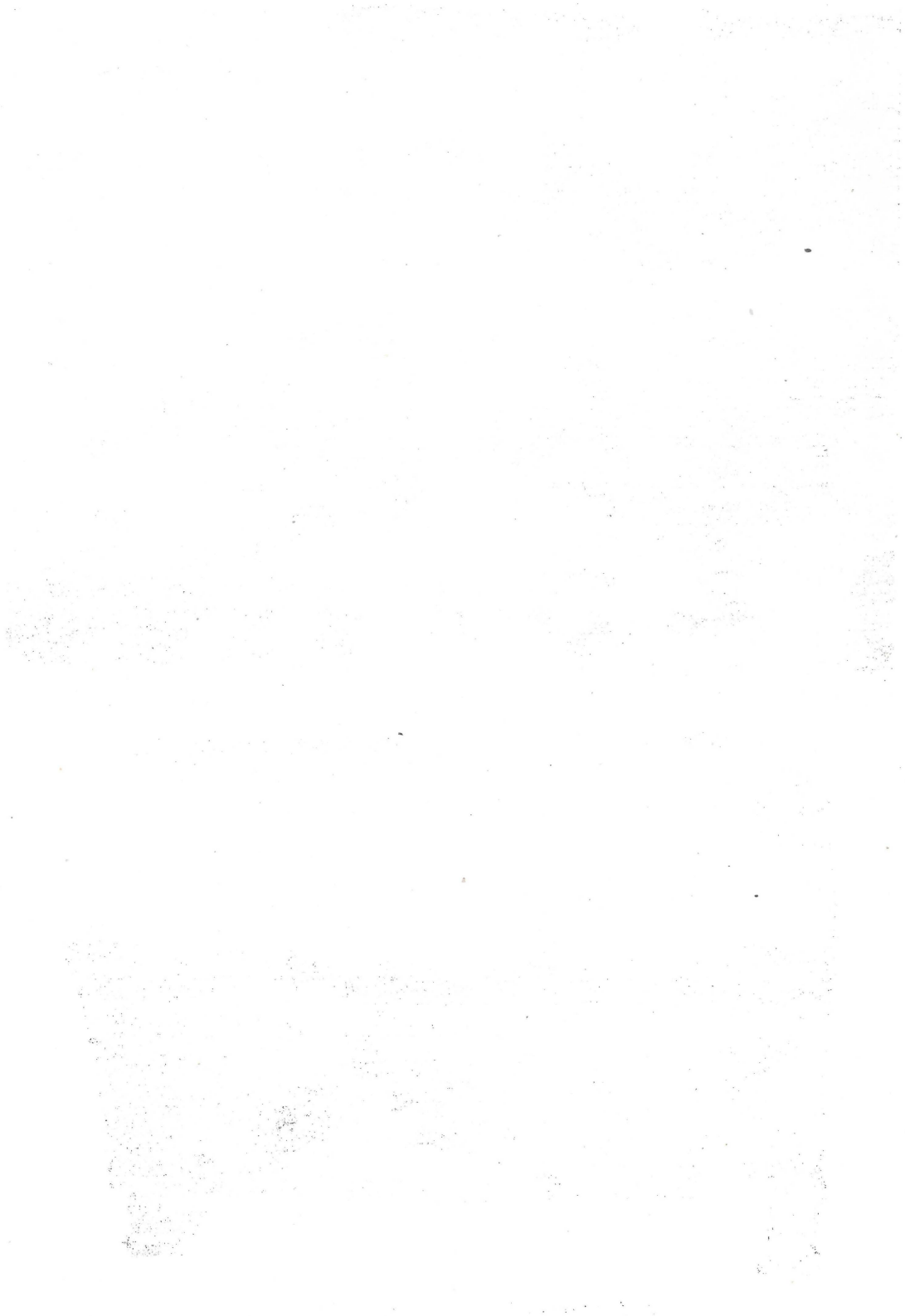

4. Bereckben készült díszkancsó

5. A kézdivásárhelyi fazekascéh ládája

6. Kézdivásárhelyen készült díszkancsók.

7. Kézdivásárhelyen készült céh korsók.

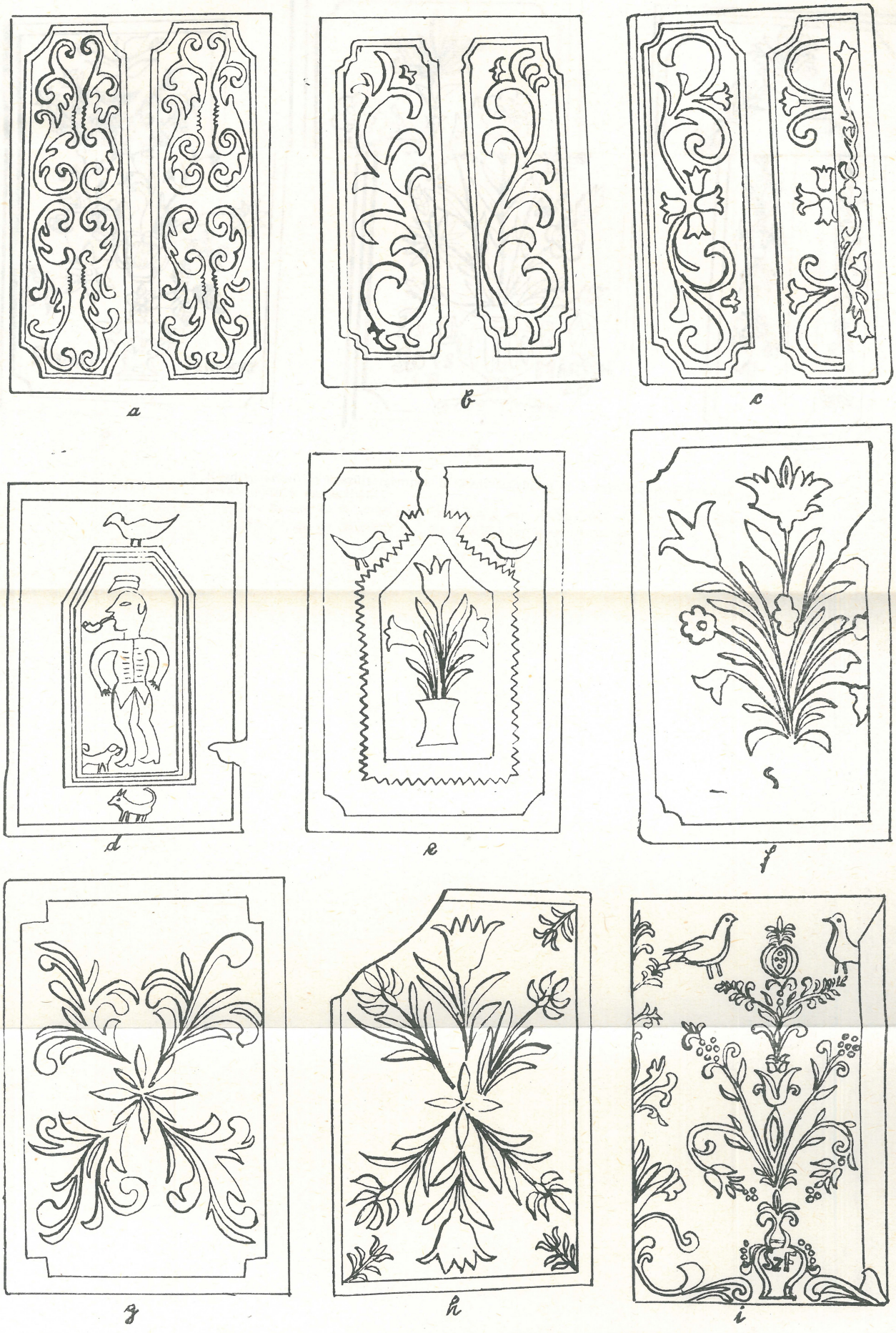

8. Kézdivásárhelyen készült csempék, a csernátoni múzeum anyagából.
a) 35 x 37 cm; b) 26 x 35 cm; c) 26 x 35 cm; d) 25 x 35 cm; e) 26 x 40 cm;
f) 35 x 49 cm; g) 27 x 42 cm; h) 26 x 40,5 cm; l) 27 x 41 cm.

9. Kézdivásárhelyen készült csempék a kézdivásárhelyi és a sepsiszentgyörgyi múzeum néprajzi anyagából.
a) 27 x 38 cm; b) 26 x 35,5 cm; c) 24 x 37,6 cm; d) 24 x 37,5 cm; e) 24 x 38 cm; f) 24 x 37 cm; g) 35 x 37,5 cm; h) 35 x 37 cm; i) 34 x 50,5 cm.

10. Páván készült díszkancsók.

11. Páván készült csempék.
a) 34 x 40 cm; b) 34 x 41 cm; c) 21,5 x 37 cm; d) 34 x 41 cm; e) 21,5 x 40 cm.

a. b. c. d.

12. Páván készült edények: a) bugyugós korsó; b) tölcsér; c) cukortartó; d) gyertyatartó

13. Zágonban készült csempék. a) 18 x 20 cm; b) 18,5 x 21 cm; c) 25,5 x 21 cm.

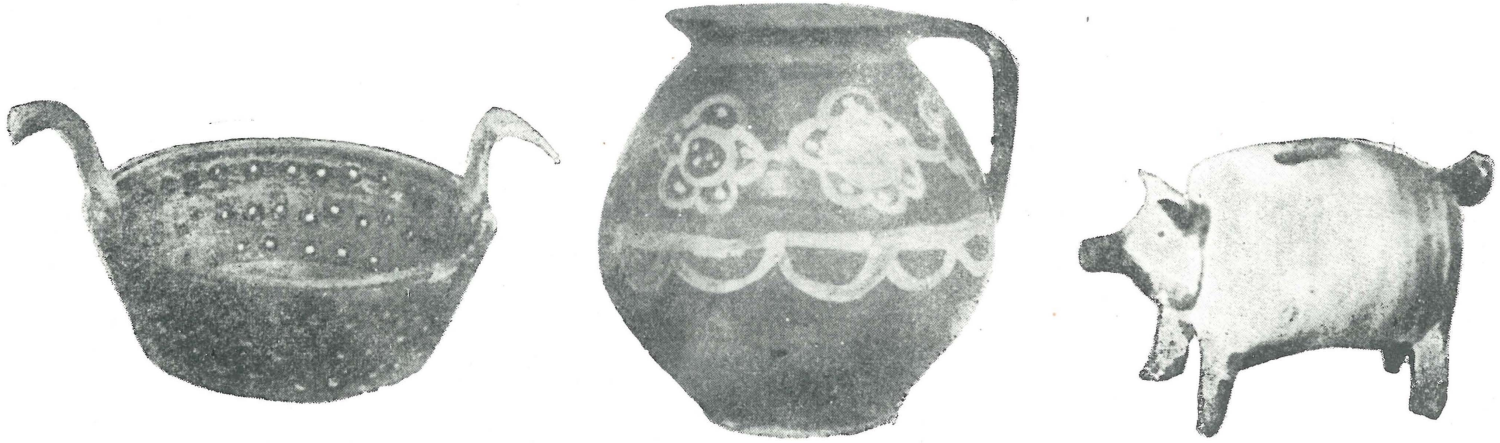

a. b. c.

14. Bodokon készült edények: a) májasfőző edény; b) tejes fazék; c) pénztartó néma

15. Étfalván készült díszkancsók.

a. b.

16. Kálnokon készült csempék: a) 20 x 29 cm; b) 18,5 x 21 cm

17. Ajtai díszkancsók.

a. b. c. d.

e. f. g.

18. Nagyajtán készült edények: a) gyermekek számára készült csecses korsó; b, c) bokálykorsók; d) egyfülű tarka edény; e) kétfülű tarka edény; f) lábos-lábas; g) cserpenyő.

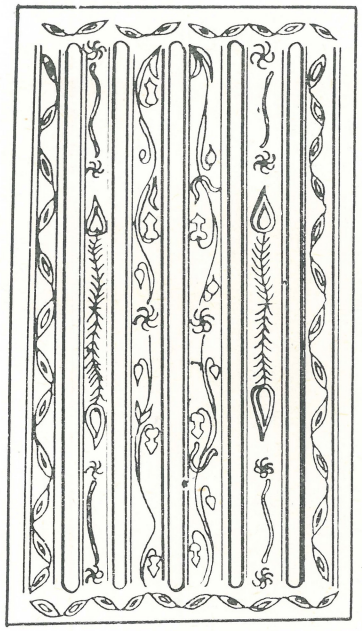

a

b

c

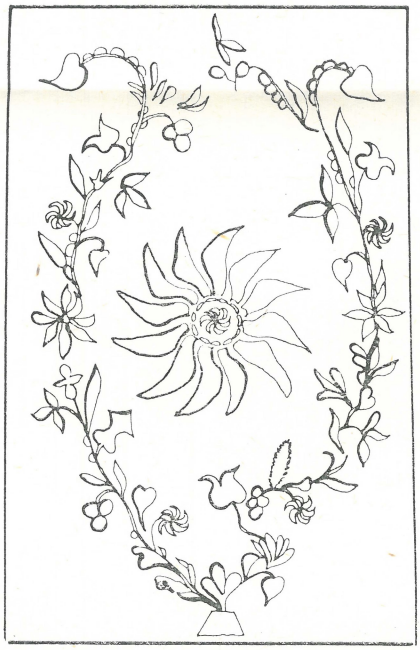

d

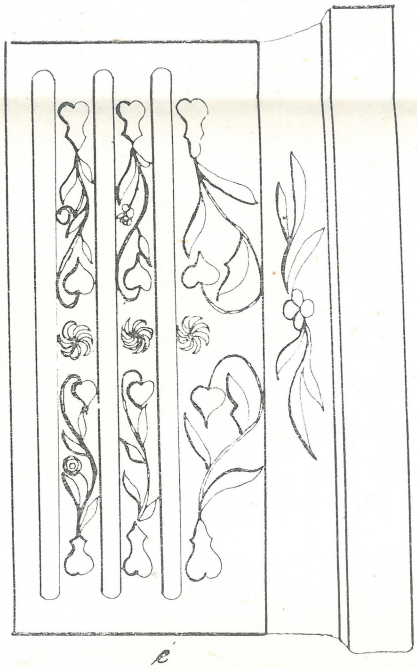

e

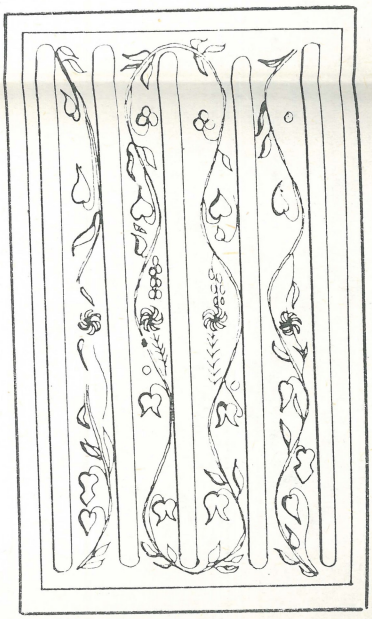

f

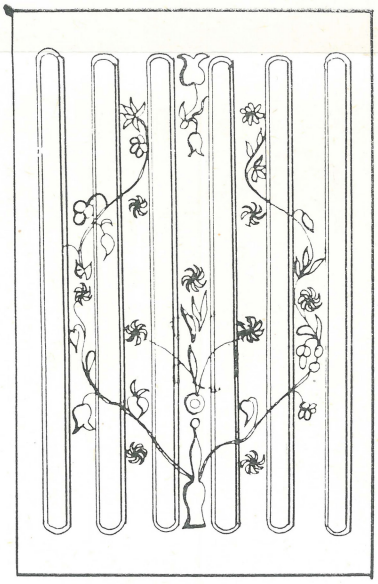

g

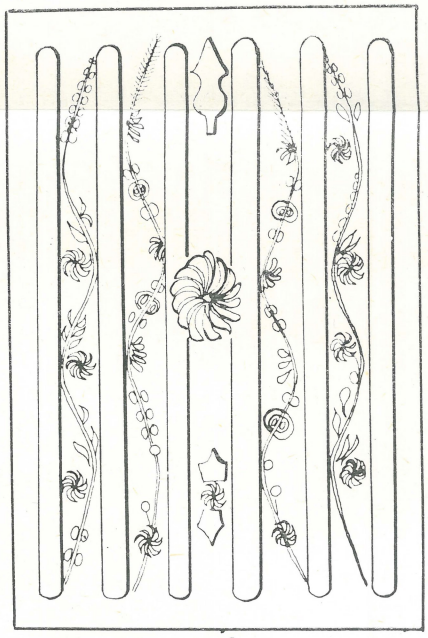

h

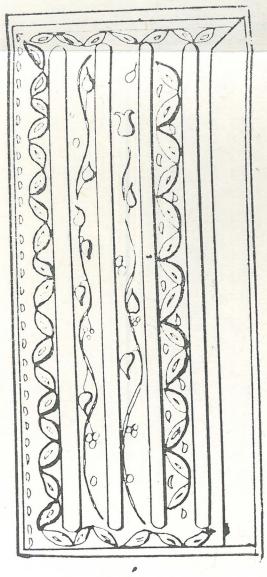

i

19. Hermányban készült kétsoros csempék. a) 22,5 x 42, 5cm; b) 25 x 41 cm; c) 26,5 x 40,5 cm; d) 25 x 40,5 cm; e) 25 x cm; f) 22,5 x 39,5 cmő g) 25 x 40 cm; h) 25,5 x 40,5 cm; i) 20 x 42 cm.

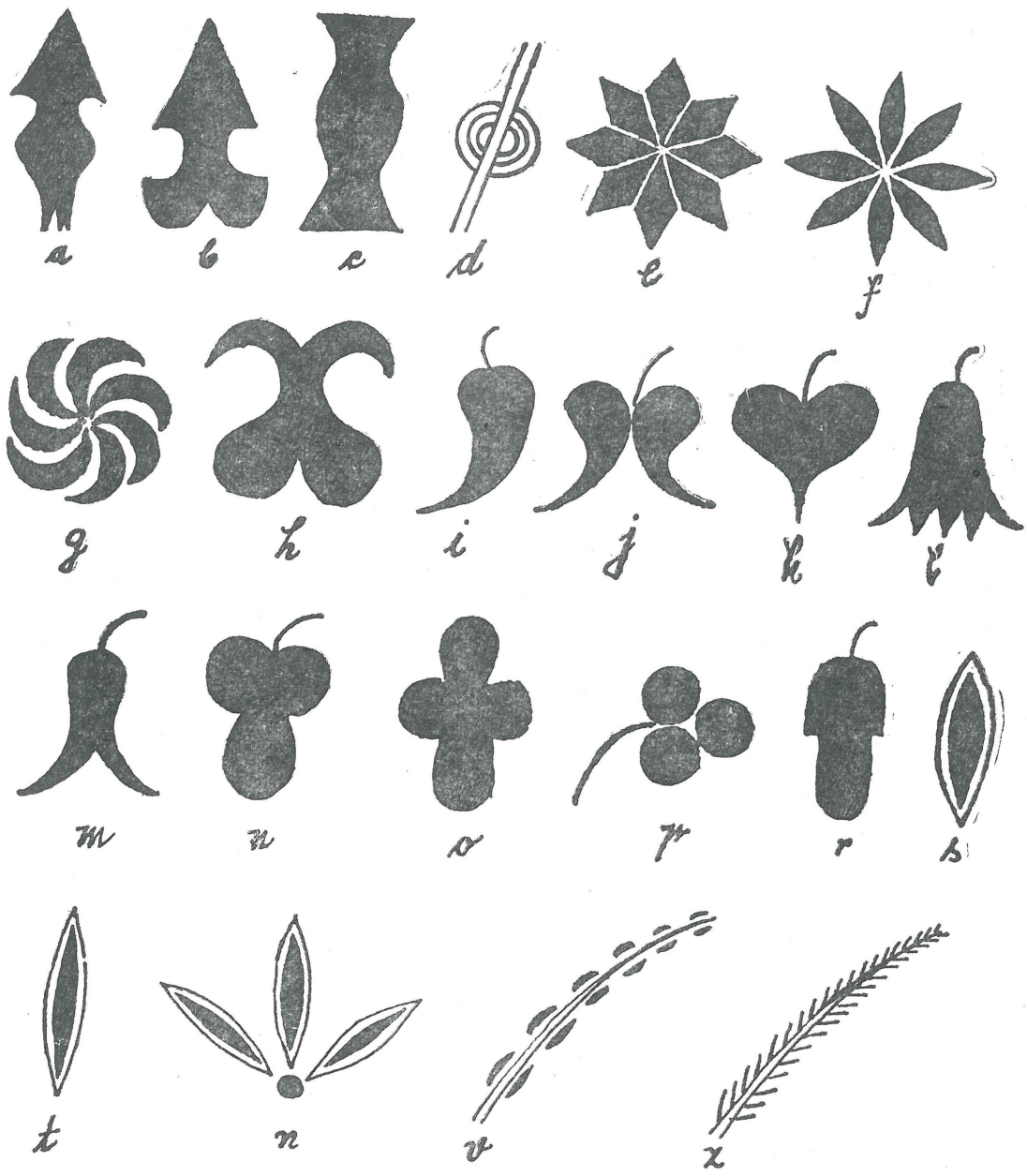

20. Magyarhermányi csempék díszítő elemei: a, b) lándzsa; c) kancsó; d) tyúkszem; e) küllős rózsa; f) margaréta vagy szemközt néző nárcisz; g) görbe küllő rózsa; h) bogár tulipán vagy szarvas tulipán; i) paprika; j) kerbütykös; k) bánatszív; l) harangvirág; m) fuxia; n) herelevél; o) kulcscimrózsa; p) tyúkszem vagy macskanyom; r) makk; s) barackmag; t, u) szilvamag; v) barkás; z) fenyőág.

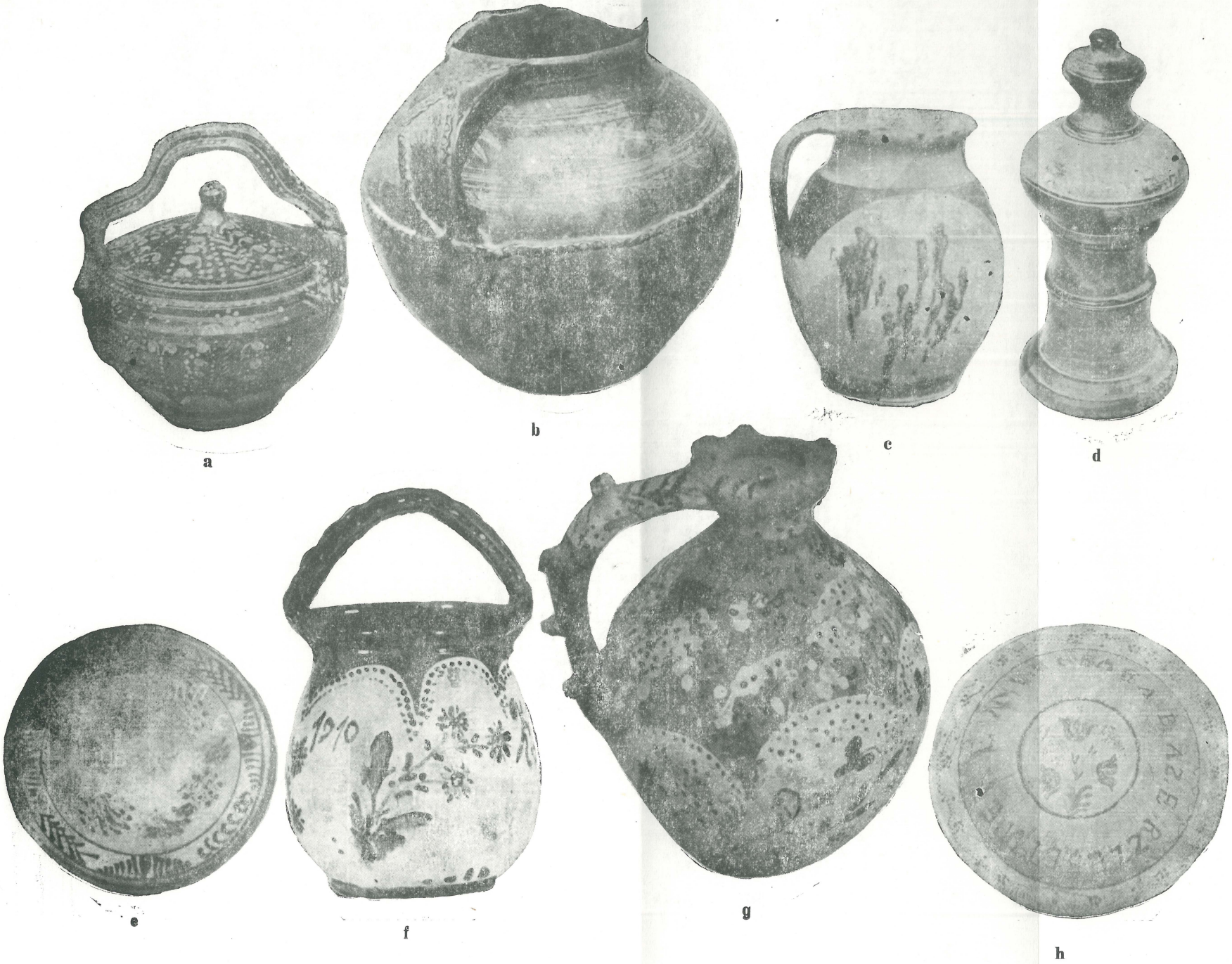

21. Hermányban készült fazekasmunkák : a) radinás edény; b) káposztás fazék; c) kapázott tejes fazék; d) házdísz; e) rózsás d sztál; f) gyöngyös kantáros fazék; g) gyöngyös csecseskorsó; h) dísztál.

22. Baróton készült céhedény.

JEGYZETEK

1 V.ö. DOMANOVSZKY GYÖRGY: **Népi fazekasság**, Budapest, 1942. 6. l.
2 PÓTSA JÓZSEF: **Háromszék vármegye emlékkönyve**, 1899, 166. l.
3 APOR PÉTER: **Methamorphosis Transilvanie** (Magyar Helikon), Budapest, 1972, 17. lap.
4 Csernátoni néprajzi múzeum.
5 Berecki Kovács Ignác, 83 éves (1973).
6 INCZE LÁSZLÓ: **A kézdivásárhelyi múzeum tájékoztatója; Céhek és Céhhagyományok Kézdivásárhelyen**, Sepsiszentgyörgy, 1972.
7 Dr. KÓS KÁROLY: **Népélet és Néphagyomány**, Bukarest, 1972, 155. l.
8 Torja, Szigeti Gyula Mózes 86 éves (1975).
9 Páva, Sidó Mózes 89 éves (1972).
10 Zágon, Csutak Mózes 92 éves (1975).
11 Bodok, Henter Lázár 52 éves (1974).
12 Étfalva, Imreh István 74 éves (1974).
13 Kálnok, Bálint András, 72 éves (1973).
14 GAZDA KLÁRA: **Figurális kályhacsempék a sepsiszentgyörgyi Múzeum gyűjteményében**, Aluta I. Sepsiszentgyörgy, 1969, 283. l.
15 Dr. KÓS KÁROLY: I.m. 155. l.
16 Dr. KÓS KÁROLY: **A vargyasi festett bútor**, Kolozsvár, 1972, 63. l.
17 Magyarhermány, Máthé János 76 éves (1973).
18 Köpec, Balázs Pál, 97 éves (1973).

Centrele vechi de olărit din judeţul Covasna

(EXTRAS)

Pe teritoriul de azi al judeţului Covasna, la începutul secolului nostru mai lucra cca. 100 de olari în localităţile: Breţcu, Tg. Secuiesc, Zăbala, Pava, Zagon, Albiş, Bodoc, Etfalău, Calnic, Sf. Gheorghe, Bicfalău, Belin, Aita Mare, Băţanii Mici, Herculian, Bodoş, Căpeni şi Baraolt. În prezent în judeţ nu mai activează nici un olar.

Despre existenţa olăritului la Tg. Secuiesc sînt date din 1649. În unele centre ca: Breţcu, Tg. Secuiesc, Baraolt olarii erau organizaţi în bresle. Date privind olăritul din această zonă sînt foarte puţine şi vagi. Deci materialul prezent se bazează mai mult pe amintirile bătrînilor care au mai lucrat sau ştiu de existenţa acestui meşteşug. Prezint numele meşterilor olari de altădată, pentru a se putea identifica proveniența unor produse semnate, aflate în diferite colecţii şi muzee.

Din punct de vedere al tehnicilor de prelucrare a lutului, a uneltelor, instalaţiilor, atelierelor de olari în centrele mai sus amintite acestea erau unitare cu mai multe specialităţi locale.

În mai multe localităţi olarii foloseau pentru colorit diferiţi coloranţi minerali de pe hotarul localităţilor respective.

În unele centre, pe lîngă variate lucrări specifice şi obişnuite de uz casnic, ca la Tg. Secuiesc, Zăbala, Calnic şi Herculian s-au executat

și cahle ornamentale, nesmălțuite și smălțuite mai ales cu verde, realizat prin adăugarea oxidului de cupru, pregătit de ei.

De asemenea, s-a reușit identificarea unor tipuri de cancee ornamentale făcute la Bretcu, Tg. Secuiesc, Zăbala, Bodoc. Mai mulți olari făceau pe lîngă vase obișnuite de uz casnic mai multe feluri de lucrări cu destinație specială.

Atît la ornamentația cahlelor, ceramicii ornamentale, cît și la lucrările de uz casnic la majoritatea centrelor ca: Herculian, Aita Mare, Zăbala, Bretcu, Calnic, Bodoc, Tg. Secuiesc sub influența artei populare sau artei culte (baroc, empire) s-a dezvoltat o ornamentație locală, adecvat tehnicii și materialului.

Olarii centrelor din acest județ cu lucrările lor satisfăceau în primul rînd necesitățile locuitorilor din această zonă. Erau cazuri, cînd în afara tîrgurilor din județ duceau produse și în tîrgurile din Brașov, Sighișoara, Moldova, Casin, precum și în satele întîlnite în drum.

Alte Zeutern der Töpferei im Kreis Covasna

(AUSZUG)

Aus dem heutigen Gebiet des Kreises Covasna waren, cu Beginn des Jahrhunderts, noch umgefähr 100 Töpfen in den Ortschaften: Bretcu, Tîrgu Secuiesc, Zăbala, Pava, Zagon, Albiș, Bodoc, Etfalău, Calnic, Sfîntu Gheorghe, Bicfalău, Belin, Aita Mare, Bățanii Mari, Herculian, Bodoș, Căpeni und Baraolt.

Über die Existenz des Töpferhandwerks in Tîrgu Secuiesc, giebt es Daten aus dem Jahre 1649. In einigen Zenten wie Bretcu, Tîrgu Secuiesc, Baraolt, waren die Töpfer in Zünften organiziert.

Was die Töpferei in dieser Gegend betrifft, giebt es nur wenig und unsichere Hinweise.

Diesem Studium liegen also hauptsächtlich die Angaben alter Leute, welche vor unlängst noch das Handwerk ausübten, oder die über dessen Existenz bescheidwussten, zu Grunde.

Iich gebe die Namen der ehemahligen Töpfermeister an, damit man die Herkunft der in Museen und persönlichen Sammlungen befindlichen Töpfereiprodukte bestimmen kann.

Was die Technik der Tonverarbeitung (Werkzeuge und Instalationen der Tonwerkstätten) anbetrifft gab es in den angegebenen Zentern verschiedene einzigartige, einheimische Verfahren.

In einigen Gegenden verwendeten die Töpfe zum Färben der Tonprodukte Farben mineralischer Herkunft welche in dem Boden derselben Ortschaft findlich waren.

In einigen Zentern wie: Tîrgu Secuiesc, Zăbala, Calnic und Herculian, wurden ausser verschiedenen Hausgeräten auch ornamentierte und nichtglasierte oder glasierte Kacheln hergestellt. Zum Glasieren der

Kachlen, wurde vor allem die grüne Farbe, welche man durch Beigabe von Kumferoxyd, erhielt, verwendet.

Man hat auch einige Typs Ornamentkrüge aus Bretcu, Tîrgu Secuiesc, Zăbala und Bodoc identifiziert.

Einige Töpfer machten ausser gewöndlichem Küchengeschirr auch viererlei andere Gegenstände.

Unter Einfluss der Volleskunst und des barock und empire Stils hat sich in den Ortschaften: Herculian, Aita Mare, Zăbala, Bretcu, Calnic, Bodoc, Tîrgu Secuiesc bei der Verzierung der Kacheln, der Ornamentkeramik und dem Küchengeschirr eine örtliche Darstellungsweise entwieckelt.

Die Töpfer des Kreises Covasna schafften vor allem für den Gebrauch der Borwohner dieser Gegend.

Manchmal aber brachten sie ihre Wahre bis auf dem Markt aus Brașov, Sighișoara, Moldova, Casin, oder in die ihnen auf dem Wege begegneten Dörfer.

RÉSZLETEK A GYERGYÓI HATÁRHASZNÁLAT MÚLTJÁBÓL

TARISZNYÁS MÁRTON

Az emberi közösség munkaterületének szerves része a határ, melynek képe az évezredek, évszázadok alatt a gazdasági-társadalmi fejlődés függvényeként állandóan változott, alakult, új színekkel gazdagodott, hű tükörképet nyújtva a birtokló közösség múltjáról, az embernek a természet erőivel vívott küzdelméről, az emberi munka nagyszerű eredményeiről.

A történelemtudomány, néprajz, nyelvészet, gazdaságtudomány számára egyaránt fontos megszólaltatni a mezsgyéket, völgyeket, hegyeket, mezőket, amelyek sok jelenség miértjére és miképpenjére adnak feleletet. A levéltári adatok hagyományok, a helynevek, domborzati és talajviszonyok mindmegannyi segítő társként kínálkoznak a nagy tanúvallatáshoz, a határhasználat jelenségeinek tanulmányozásához, ami nagyban elősegíti a dolgozó nép anyagi és szellemi műveltségének, évszázados munkával létrehozott javainak megismerését, gyümölcsöztetését.

I.

A föld birtoklása szoros kapcsolatban van a falvak kialakulásával, a földművelés, állattenyésztés, erdőgazdálkodás fejlődésével.

Gyergyó területén az első szorványos emberi települések a medence peremét alkotó hegyek teraszain jöttek létre. Ilyenekről már a bronzkorból tudomással bírunk.

A gyergyói medencét, a mai települések kialakulásáig erdőségek és mocsarak borították, amint arról a gazdag hagyományanyag is tanúskodik. Így pl. a gyergyószentmiklósi vasútállomás mellett találjuk a Tölgymező, Mocsár, tovább a Nyír és Folyam vagy Disznóferedő és Sárospatak nevű helyeket. A Szárhegyen a Sáros és a Nyírkert, Ditróban a Nyírszeg, Nyáras nevű helyek mesélnek többek közt a végbement nagy változásokról.

II.

A határ birtokbavétele függvénye a lakosság megtelepedésének, a gazdálkodási forma kialakulásának. Mint jeleztük a medencét mocsa-

rak, erdőfoltok, a hegyeket hatalmas erdőrengetegek borították. Ezt a képet csak itt-ott szakították meg a tisztások apró foltjai.

Hogy településre, földművelésre alkalmas legyen a hely, kemény munkára volt szükség. A megtelepülők első csoportjai megkezdik a talajalakítást, amely több évszázados munka eredményeképpen a mai tájkép kialakulását eredményezte.

Hogyan történt a határ birtokbavétele?

A határ a domborzati viszonyok, a birtokbavétel módja, a birtoklási formák, és művelési módok figyelembevételével három nagy övezetbe oszthatjuk

Az elsőt a falu körüli, tehát a medence belsejében elterülő sík területek képezik. A másodikba a közeli hegyek, míg a harmadikba a távolabbi havasok tartoznak.

Az első övezet birtokba vétele történt a leghamarabb, kiszárítása az erdők irtása kemény munkát igényelt. Ezért az adatok tanúsága szerint a tízes szervezet segítségével hajtották végre.

A rokonok, szomszédok tízeseknek nevezett csoportokba tömörültek, közösen irtották az erdőt, az új település kereteiben pedig egymás szomszédságában helyezkedtek el. Sőt egyes távolabbi határrészekben is közösen foglaltak maguknak legelőt. Újfaluban a tízesek (falurészek) elnevezése még a 900-as években is azonos volt pl. egyes távolabbi havasokéval. Alsóvész, Vészhágó, Kósza, Todorvész.

A település körüli mezőket a nyílosztásos földközösség formájában birtokolták. A művelhető terület két nagy fordulóra oszlott. Mindegyiket annyi parcellára osztották ahány család a faluban volt.

A nyílnak nevezett parcellákat sorshúzás útján osztották ki a lakósok közt, olyképpen, hogy minden lakos két helyen kapott parcellát, vagyis a határ mindkét fordulójában, amelyeket „vetés" és „nyomás" névvel illettek, és évenként cseréltek. A nyílosztást időnként megismételték. A nyílosztásos földközösség övezetének helynévanyaga alig tartalmaz családi vonatkozásuakat. Ezzel szemben a leggyakoribbak a terület föld és vízrajzi jellegzetességeit érzékeltető helynevek. A közeli hegyek képezik a szabadfoglalás övezetét. A középkori jogszokások értelmében mindenki annyi erdőt irthatott amennyire ereje volt. Azonban már a koraközépkor századaiban az egyes emberek, családok erejét illetőleg nagy eltolódások álltak elő, ami az osztályviszonyok nagymérvű differenciálódását az ellentétek kiéleződését segítette elő. A szabadfoglalás övezetének helynévanyaga túlnyomó többségben családi vonatkozású. A helynevek túlnyomó része az egyes családok által szabadfoglalkozással birtokbavett területeket mutatják. A szabadfoglalás utján birtokbavehető területek a századok folyamán egyre apadtak s mind távolabb kerültek a községek központjától. Az utolsó adatunk 1869-ből, Ditróból származik. Ekkor az egyik gazda szolgájával foglaltatott egy jókora területet, oly képpen, hogy a kiszemelt területet övező határfákra rávéste a tulajdonos családi jegyeit, majd ezután kezdetét vette az irtás.

A távolabbi havasok jelentős része a XIX. század végéig túlnyomó részt közös tulajdont képeztek. Másrészük a földesúri foglalásoknak esett

áldozatául pl. a Gyilkos-tó közelében lévő Nagy-, Fekete és Tanorok Hagymás, Lóhavas stb. havasokat 1716-ban Lázár Ferencz Gyergyószentmiklóstól egy évre kérte el, azonban erőszakkal megtartotta birtokában, s még 1902-ben is utódai használták.

A falu körüli mezőnek „vetés" alá kerülő szakaszán voltak a szántóföldek (rozs, árpa, zab). Ennek egy részét azonban kaszálónak is használták. A „nyomás" alatti terület legelőül szolgált. A faluhoz legközelebb eső részen legeltek a hazajáró csordák (tehén, disznó stb.). A fennmaradó területen juhesztenákat helyeztek el.

A XII. századtól kezdve minden községben a határ legjobban termő részét kivonták a vetésforgó alól és zöldségeskert, helyi kifejezéssel „cárina" céljára használták. Itt történt a kender és len, káposzta, krumpli, ritkán a kukorica és más zöldség termelése.

A „cárina" különösen jelentős volt Szárhegyen és Vaslábon. Szárhegyen alakult ki a hagyományos, a falu egyik jelentős bevételi forrását képező, káposztatermelés.

Vaslábon a „cárina" három részét a „cînepiștea" — kender föld, „mălăiștea" — kukoricás és „curatiștea" — káposztáskert jelzővel illették.

Az irtásokon hosszas küzdelem folyt az erdővel, amely gyakran újra felvette a már művelhetővé lett területet. Amellett a szántóföldek közt számos erdőfoszlány maradt fenn. A mocsaras helyeken burján tenyészett, a mocsári tölgy, az éger, a fűz és más, a vizes talajt kedvelő fa. 1810 körül a mai szárhegyi állomás környékén fennmaradt egy jókora erdő és mocsár, ahol a farkasokat is csak a befagyott jégen lehetett vadászni.

A XVIII. század végén és a XIX. században több gyergyói községben megkísérelték a háromfordulós határrendszer bevezetését. Azonban a lakosság ellenállása miatt ez csak Alfaluban sikerült.

A szabadfoglalásu övezet nagyon tarka képet mutatott. Erdők, legelők, kaszálók váltogatták egymást. Itt-ott még szántóföldek voltak. A két forduló itt is szokásban volt. A vetés alatti területet kaszálónak, a nyomást legelőnek használták elsősorban az egyes esztenatársaságok. Tekintve, hogy a különböző határrészek minősége egymástól eléggé eltért, az egyes esztenatársaságok legelőterületeiket cserélték, mai szóval élve rotációba használták. Ezzel kapcsolatban mondja egy 1633-i fejedelmi rendelkezés, amley megengedi Gyergyószentmiklós a Nyárád, Olábükk, Tinópál nevű havasainak a tízesek közti felszólítását, hogy mivel a község hat tizedben, a terület három egyenlő részre osztassék, de ezek birodalma esztendőként megváltoztassék.

A legelők rotációban való használata egészen az 1930-as évekig fennmaradt.

Különös gondot fordítottak arra, hogy az itteni legelőterület ne csökkenjen. 1833-ban néhány gyergyószentmiklósi gazda a Csanód nevű, nyomás alatt lévő részen kertet emelt, hogy a bekerített területet nyomás idején is használhassák. Ezért elrendelik a kertek lebontását és a területnek a közös legelő keretébe való visszabocsájtását.

A távolabbi havasok övezetében állattenyésztés, erdőgazdálkodás folyt. Ezen a területen legeltek a hízlalásra fogott ökörcsordák, a meddő juhnyájak, a bivalycsordák, ménesek.

Egyes távoleső havasokat a XVIII. és XIX. században a községek bérbe is adták. Ebben az időszakban élte virágkorát a gyergyói kereskedelem. A kereskedők a Moldvában rideg állapotban felvásárolt szarvasmarhák egy részét a közeli havasokon meghízlalva szállították tovább a külföldi piacokra.

Hogyan történt a területek művelhetővé tétele, az erdők irtása? Legősibb módja az égetés. Különösen a pásztoroknak nem volt sok idejük az erdő irtására. A leégett erdő hamuja éppenséggel jó trágyát jelentett.

Hosszú időnek kell eltelnie míg az emberek ráébednek az erdő gazdasági hasznára. Az irtás egy másik módja a „tarvágás", az összes fák letarolása, kiirtása volt. Leggyakrabban mégis az aszalást alkalmazták. Több módját ismerjük. A fa kérgét tavasszal gyűrű alakban lehántották, így a nedvkeringés megszakadt és őszire a fa kiszáradt. Volt amikor a fa kérgét gyűrű alakban felvágták, csapkodták és visszakoppantották. A száradás így is előállott. A másik érdekes módja volt, hogy a fatörzsébe lyukat furtak, abba fokhagymát, borsot tettek. Ez szintén kiszárította a fát. Az ember egyik társa az erdőirtásban a szélvihar volt, amely sokszor a fák ezreit döntötte halomba. A széldöntötte erdőt sokszor felégették, ritkább eseben felszárították. Mind a széldöntés, mind a letarolás esetében a visszamaradt gyökereket több éven át hagyták elkorhadni, majd csákánnyal kiverték vagy lánc segítségével, állati erővel, elsősorban ökrökkel kitépették. Másik mód volt a visszamaradt ágak, gyökerek elégetése. A gyökerek kézzel történő kiásására csak ritkán került sor.

A határ biztosítása, belső rendjének fenntartása fontos probléma volt minden időben. Már a XVI. századtól kezdve számos falutörvény, intézkedés, népi jogszokás szabályozza a határ belső rendjét.

A települések, mezők képeinek szerves alkotórészei voltak a vetéskapuk, vetéskertek.

A határ egyes fordulóit a nyomást és vetést, továbbá a zöldségeskertet „cárinát" vetéskertek választották el egymástól és a településtől. A település kijáratainál a vetéskapuk szakították meg. A vetéskertek, „határkertek" fenntartása a törzsekre hárult. A falu körül lévő kertek gondozását a tízek azon gazdák közt osztották fel, olyanképpen, hogy minden gazda köteles volt a telke végében lévő kertszakaszt fenntartani. Ez a szokás Gyergyószentmiklóson még az 1870-es évekig divott. A nyomást és vetést „elkülönítő kerteket a törzsek közösen vagy a közeli birtokosok csoportjai gondozták. Utóbbira jellemző példa a mai ditrói vasútállomás közelében lévő „Nyírszeg" nevű határrész esete, ahol 1863-ban is azon gyergyószentmiklósi birtokosok voltak kötelesek kertet állítani, kinek elődei itt az erdőt kiirtották és akik vetés idején is használták. Nyomás idején a területen a ditrói közönség legeltette állatait. A határkerteket karókból, rudakból, csapokból készítették. Rendeltetésük volt a vetéskapukkal egyetemben megakadályozni, hogy az állatok a vetésben, szénafüvekben kárt tegyenek és megakadályozzák a lopásokat.

Újfalu 1581-i falutörvénye elrendeli, hogy „az kapú birság dinár 50, ha valami barom megyen be rajta, attól valami kár leszen az kapus ennek megfizesse, a kárt hajtó pénzzel együtt."

Az 1860-as években Ditróban a vetéskapukat éjszakára bezárták. A besötétedés után érkező szekerek kintrekedtek. 1863-ban Sáska Kristóf a Toplicáról jövő úton a vetéskapun kívül épített kocsmát és beálló helyet a későn érkező szekerek részére.

Gergyószentmiklóson a vetéskapunak még a múlt század közepén is megvoltak a kijelölt őreik, akik gondoskodtak a kapu karbantartásáról, becsukásáról. Az örmény templom melletti vetéskapunál az 1880-as évektől kezdve nem alkalmaztak őrt, hanem minden ott áthaladó maga gondoskodott a kinyításról, becsukásról. A kéve ledobás szokása azonban fennmaradt. A közelben lakó harangozó részére még néhány évtizeddel a kapu lebontása után is, egészen az 1930-as évekig gyakorolták. Szolgálatképpen a harangozónak vihar idején „idő eleibe" kellett harangoznia. Azoknál a kaszállós vagy legelős területekre vezető kapuk fenntartása, pl. a gyergyószentmiklósi „Várkapu" és az erre a célra rendelt jövedelemből történt.

A vetéskapuk emellett más szerepet is betöltöttek. A közelükben lévő térség szolgált a hazajáró csordák gyülekező helyéül. Egy 1766-ban kelt szárhegyi tanúvallomás szerint Pásztor Péter házát engedély nélkül a vetéskapun kívül építette, szegénysége miatt nem rontják le házát, de elrendelik a vetéskapu és a határkert kinnebb helyezését, oly képpen, hogy a Pásztor Péter háza a vetéskapun belül maradjon.

Az 1803-i gyergyószentmiklósi községi határozat szerint hetivásárnapokon a katonaság állított őröket a vetéskapukhoz, akik a behozott árukat, mértékeket ellenőrizték.

A községek jobb bejáratánál lévő vetéskapukon kívül a határkert egyes pontjain ún. „levezgetők" voltak, melyeket csak a közelben lakó családok használtak.

A mezei utak gondozása mindenkor fontos feladatot képezett. Újfalu 1581-i falu törvénye a tízesek feladataként írja elő a mezei utak töltését. A későbbi évszázadokban a községeket összekötő utakat a falvak lakossága, a dülő utakat a tízesek, a kisebb jelentőségű utakat a közeli birtokosok tartották karban. Mindegyik esetben a munkában résztvevő gazdák közt felosztották a javítandó útszakaszokat, azok határát jelekkel látták el.

Az utakat nem volt szabad elszántani sem bekertelni. Akinek a birtokát kettévágta bekertelhette, de köteles volt az útnál kaput hagyni a közvetlenül nem az útra nyíló földek megközelítése a szomszédos földeken át történt. Nyári időben aratás előtt, vagyis „szabadítás" előtt tilos volt az átjárás.

Hasonló volt a helyzet egyes erdős részeken amelyeknek fáját a nehéz terepviszonyok miatt a közeli kaszálókon át, de csak a kaszálás befejezése után lehetett szállítani.

A határhasználat történetének egyik színfoltját képezi a vizek használata, a határban folyó gyűjtögetés, vadászat, halászat.

A források, kutak használata a területet birtokló és a forrásokat karbantartó személyek joga volt. Azonban megengedték a szomszédoknak is, akiknek birtokán nem volt forrás. A patakmedreket az erdei részeken a közeli birtokosok ott ahol vízi fürészek vagy lisztelő malmok voltak a molnárok tartották karban.

A gyergyószentmiklósi határban eredő visszafolyó vízeit Tekerőpatak lakossága használta s ezért a medret is ő volt köteles karbantartani.

A legeltetés, halászat, vadászat, gombák, erdei gyümölcsök gyűjtése, csak a helyi birtokos lakosság joga volt. Az 1831-i gyergyószentmiklósi községi határozat szerint „az idegeneknek és más birtoktalan jövevényeknek tilos a határban a legeltetés, fahordás gombászás, málnászás, halászat, vadászat és madarászat". Később megengedik, hogy a helybeli kereskedők, mészárosok állataik számára fizetés mellett kapjanak legelőt állatonként napi egy krajcárért.

VIII.

A gyergyói határhasználat múltjának itt felvázolt néhány érdekes mozzanata csak ízelítőül szolgálhat az anyag gazdagságára, a probléma változatosságára nézve.

A levéltári adatok, helynevek, hagyományok, a terepen történő megfigyelések minden vidék, minden falu esetében gazdag anyagot hozhatnak felszínre. A birtokviszonyok, a tájátalakító tevékenység, a művelési módok alakulása, a különböző növény és állatfajták meghonosodása, eltűnése, a helynévanyag formálódása, a mezőgazdasági eszközanyag fejlődése, a gazdálkodással kapcsolatos jogszokások, a határhasználati folklorvonatkozásai mind megannyi tanulmányozásra váró kérdés.

Feldolgozásuk értékes adatokat szolgáltathat az egyes vidékek, s ezen keresztül hazánk történetének, néprajzának megismeréséhez. A témához kapocsolódó tárgyi anyag összegyűjtése által pedig a múzeumok kincstára válik gazdagabbá. A gyűjtésben, feldolgozásban, a hivatásos és önkéntes munkatársakra egyaránt nagy feladatok hárulnak ezek mielőbbi és hathatós megoldása értékes hozzájárulást jelent a szocialista kultúránk és tudományos életünk fejlesztéséhez, a múlt hagyatékának, a jövő érdekében való gyümölcsöztetéséhez.

JOBBÁGYFALVA HELYNEVEI

KOCSIS LAJOS

Jobbágyfalva (Valea, jud. Mureș) Maros megye délkeleti részén, a Nyárád folyó középső szakasza mentén terül el, kb. egyenlő távolságra Marosvásárhely és Szováta között, és 3 km-re Nyárádszeredától, a vidék hajdani közigazgatási és gazdasági központjától. Délről Andrásfalva (Sf. Andrei) és Nyárádszereda (Miercurea-Niraj), nyugatról Székelymoson (Moșun), északról Csíkfalva (Virgata), míg keletről Mája (Maia) faluval határos.

A községről Orbán Balázs [1] tesz említést, mint jobbágytelepülésről, a Tóth család (Mihály és István) majd a Petki-Rindsmaul és a Bálintit család tulajdonaként. Ugyancsak ő ír a Hosszúaszó völgyéről, s az egykor rajta keresztül haladó római út maradványairól és az Izsóhegyről is. Valószínű, hogy Sóváradot, Mikházát, Maroskeresztúrt és Tordát összekötő római sóút haladt át a Hosszúaszó völgyén, aminek maradványai ma is láthatók a Székelymoson felé vezető úton, a falu végénél. Az 1567. évi Regesztrumban 5 kapuval szerepel, amint Orbán Balázs írja.

A falu keletkezését homály fedi, bizonyos, hogy későbbi keletű mint a vidék sok „szent" nevű települése. A nemrég elhunyt Boros Mózes tanító birtokomban lévő kéziratos dolgozattöredékében a falu történetére vonatkozólag a következő fontosabb adatok találhatók [2].

A legrégibb írásos emlék Boros tanító feljegyzése szerint egy fejfa, melyre ez van írva: „Anno Dei prima 1414 az Úrban boldogult, kimúlt jobbágyfalvi László János az, kinek meghült teteme nyugszik". Ez arra enged következtetni, hogy Jobbágyfalva akkor már külön községként szerepelt. A falu nevét, Boros Mózes írása a szájhagyomány alapján — királyi jobbágyaitól eredőnek tartja, akik az egész falu határát birtokolták és a király volt a hűbérúruk. Az 1600-as évből Boros szintén említ egy írásos dokumentumot, amelyben Dárosi János, majd Orbok nevezetű hűbérurak, később gr. Rinzmauer és Szárhegyi Lázár János gr. szerepel. 1611-ben még egységes a falu lakóinak összetétele, csak a grófok idejében indul meg a szomszédos és távolabbi vidékekről a betelepítés. 1790-ben készült feljegyzések szerint 20 ház van a faluban, míg 80 évvel később, 1870-ben 110 házról van említés. Az 1910-es népszámlálás

szerint 155 ház és 731 lélekszám, míg 1941-ben 180 ház 760 lélekkel szerepel.

A XX. század elején a szűkebb körzet legnépesebb faluja volt, mint jegyzőségi központ, fogyasztási- és hitelszövetkezettel. Közigazgatási szerepét a tartomány és rajon beosztáskor Csíkfalva vette át.

1711-ben a már említett Sárosi János leánya egy felirattal rendelkező harangot adományozott a falunak, amit előbb haranglábon, majd az 1829-ben épült és 1938-ban újraépült unitárius templomban helyeztek el, ahol most is található. Az első iskolát 1908-ban építik az unitáriusok, míg előtte a Nyárádszentmártoni és Csíkfalvi felekezeti iskolába jártak a gyermekek.

Az Orbán Balázs által Rindsmaul néven említett gróf, bizonyosan azonos a Boros Mózse által említett Rinzmauerrel.

Megkívánom jegyezni még, hogy a Szárhegyi Lázár grófok három családtagjának, János, István és egy nőnek (talán Ilona) a sírja a falutól délnyugatra a „Kripta" nevű helyen most is megtalálható. Feliratos érctábláik a második világháború idején kallódtak el. A palota helyét az idősebbek még ma is emlegetik a falu alsó részén, amiből néhány kehelyszerűen faragott „kőasztal"-oszlop még ma is látható a faluban, ilyen például az unitárius templom szószékének az alja is.

Kelemen Lajos kolozsvári történész-tudós a már említett Tóth család sírjait is Jobbágyfalván vélte megtalálni. Az Orbokok neve pedig a Nyárádszentmártoni ősi templom műemléki restaurálásakor felszínre került kőtáblán is szerepel.

A falu utolsó földesura br. Bálintit Károly az első világháború után adta el birtoka maradványait és költözött Nagyernyén lévő kastélyába. Jobbágyfalvi palotájának egyik fele most is létezik. Utolsó 100 holdas erdejét az Andrásfalvi határon lévő Gazsó dűlőben az 1930-as évek közepén összetársulva vásárolták meg a jobbágyfalviak.

A második utolsó földesúr Boér Ferenc volt, akinek családja nem lévén, 300 hold birtokot, iskolát, templomot, papilakot hagyott a rk. egyházra. Ez a birtok a második világháború utáni szociális átalakulás idején ment át azok tulajdonába, akik meg is művelték.

A falu lakossága a második világháború utáni időkig kimondottan mezőgazdasággal foglalkozott, mégpedig belterjes mezőgazdasággal, mivel egyáltalán nem volt legelője a határban, csak örökös legelőbérleti joga juhnyájai részére a Görgényi havasok déli lejtőjén lévő ún. Ősmarosszék Havasgazdaságában.

Jelenleg a mezőgazdaságon kívül kb. 100-an a régi téglavetőből helyiipari jellegű téglagyárban, azonkívül Marosvásárhely üzemeiben és Nyárádszereda fejlődő szövetkezeti-ipari egységeiben dolgoznak.

Ezen kis történeti kitérő után térjünk vissza eredeti célunk, a falu földrajzi elnevezéseinek közlésére. Erre az késztetett, hogy a mezőgazdaság mindinkább ipari jellegű átalakulása, a falu ifjainak városba való áramlása, az idősebb dolgozók kiöregedésével veszendőbe, eltünőbe lévő elnevezések nyelvi gazdagsága fennmaradjon.

JOBBÁGYFALVA FÖLDRAJZI NEVEI

A földrajzi nevek állománya

Jobbágyfalva belterülete elég nagy. Az építkezés laza. Csaknem minden házhoz elég nagy telek járul és sok a beépítetlen telek is, különösen a Nagy út jobboldalán a rét felé, mivel ez a legvizesebb része a határnak (1. ábra). A talaj nem kedvező a konyhakerti növények termesztésére, márpedig ez elengedhetetlen szüksége volt egy falusi családnak.

A falu határának összterülete 1 650 kat. hold, amiből 10 százaléknyi az erdő, kb. 160 -170 hold, ezért aránylag igen nagy volt az értéke. E tény késztette a falu lakosságát újabb erdőterületek megszerzésére, a földgáz 1940-es években való feltárása és közhasználatba való vétele előtt.

A határ döntő többsége szántó, kisebb része természetes réti kaszáló majd szőlő és gyümölcsös. Gyümölcsöt főleg a kertekben, a patakok mentén és más erodált területeken telepítettek, valamint a szőlős szélein.

Legelő, amint már említettem a kb. 100 évvel ezelőtt elvégzett tagosítás után nem volt, kivéve kb. 15 kt. holdnyi disznólegelőt, amit az 1930-as években szántottak fel.

A faluban és határában jelenleg 125 elnevezést lehet felsorolni, mellőzve a tagosítás után kialakult megnevezéseket, ami az illető tulajdonos neve és tagja szóösszetételéből áll ugyanazon dülőben (2. ábra).

A névállomány gazdagsága a határ nagyságához viszonyítva közepesnek mondható.

A továbbiakban a falu helyneveit közlöm, használatuk szerint csoportosítva.

1. Víznevek:

a) Folyóvizek: Fő folyóvíz a Nyárád, amely a Görgényi havasok Mezőhavas nevű részéből eredve 80 km út megtételével Nyárádtőnél (Ungheni) ömlik a Marosba. A jobbágyfalvi határban a falu és az 1912—1913-ban épült vasút között, középszakasz jelleggel nagy kanyarulatot írva halad észak—dél irányba. Az alsóbb szakaszainak az 1960-as években végzett szabályozása következtében folyása meggyorsult és a retdográd erózió törvénye alapján, az 1970. és 1975-ös árvizek segítségével régi medrét helyenként egy km-re is elhagyva, új kiegyenesített medret ásott magának.

A második folyóvíz a Nyárádból kiágazó Malomárok volt, ami a kertek alatt folyt kb. 2 km hosszúságban a kis malmok felszámolásáig. Rajta Csíkfalván egy, míg Jobbágyfalván három vízimalom működött (Gombos, Nagy Jenő és a Pap malma). Jelenleg csak száraz medre létezik. A falun alul külön malomárokkal még ma is működik a Bartha-féle berki malom.

Balról, a vasúti őrház közelében a Nyárád felveszi az egyesült Lügösd és Szőlő patakot. Jobbról, a Székelykál határában Istánd vagy Nagy patak gyűjti össze Gyertyán, Kurta, Hosszúaszó és Csutkos patakok vizét, majd a régi Nyárád mederbe ömlik. A Csere pataka határt

képez a szeredai és jobbágyfalvi azonos nevű dülők között és mintegy 2 km-re a falutól délre éri el a Nyárádot.

b) Források: A falutól távolabbi határrészeken csorgókat vagy kutakat tartottak fenn és megközelítésükre utakat biztosítottak. Ezen források vize embernek, állatnak egyaránt használatos volt. Ilyenek voltak Lügösdön a Balog Lajos és a Nagy Albert kútja. A Kurtapatakban a Demeter Sándor, a Hosszúaszon a Szász Pista, A Csere dűlőn a Szász János kútja, amelyek mind a tulajdonosuk nevét viselték. Ezek állandó források voltak, akkor is midőn az időszakos patakok kiszáradtak.

2. Útnevek:

a) Fő közlekedési út a Nyárádszereda—Régen, illetve Nyárádremete—Szováta felé vezető út, amely Jobbágyfalvánál aszfaltozva van. Ez Nagy vagy Külső út néven ismeretes.

A Jobbágyfalva—Székelymoson—Jeddi út Marosvásárhely felé vezető Mosoni út, ami járható volt, most csak dűlőút számba vehető állapotban van amióta Moson és vidéke nem jár malomba, kendert áztatni stb. a Nyárádra. Ezen út vonalán lelhetők fel a római út maradványai is.

b) Utcák: Amint a mellékelt vázlat is mutatja a falunak két főbb utcája a fenti Nagy vagy Külső út és a Belső út, valamint az alábbi utcái és a faluból kiinduló dűlő útjai vannak: Gombos, Kocsis Laji Pista, Nagy Jenő, Iskola, Báró, Pap, Szászok, Szász Lajos, Szász János, Fülöp, Csányi, Fogarasi, Májai, Dombos belső utcák, amiket e vidéken jellegzetesen köznek hívnak, valamint a Vizek közi, Téglagyári állomás, Temető, Cseri, Magdolna, Nagyrét, Tanorok, Gyertyáni út. Külön említendő a falutól kissé külön álló, a Mosoni út mentén elhelyezkedő házcsoport, amit Patakfalva néven emlegetnek. Ide, a második világháború utáni bevándorlók telepedtek le, a földreform alapján kapott telkekre.

3. Településrész nevek:

Alszeg és Felszeg, meg a nyugati részen lévő Patakfalvát különböztetnek meg.

4. Határrész nevek:

a) Szántó területek: Akasztófa domb, Bandi kert, Bugyogó, Bungur, Cimbalom, Csűrőskert, Csűröskert mege, Csere felső, Csere alsó vagy Magyari Csere, Csere oldal, Csutkós erdő, Csutkós pataka, Disznó legelő, Déllő, Eperjes, Északalja, Északhídja, Faluvége, Fekete, Gödör, Gátfű, Gyertyán, Hazanéző, Hosszúaszó, Izsó oldala, Ingyenföld, Kántortag, Kerekdomb, Kicsi berek vagy Izsó alja, Kicsi temető, Kripta, Kurtapatak, Kútfű, Kincsesorotván, Koplaló, Láb, Lapos, Lügösd nagy, Lügösd kicsi, Lügösd tető, Lügösd alja, Levente tér, Magdolna, Malomberek, Malomkert, Mosonitag, Nagyberek, Nagypataknál, Orotván, Pallag (egy része), Rosszmalomnál, Szőlőalja, Temetőalja, Temető mege, Tekenyős, Veres, Vizekköze.

b) Rétek: Lókötő, Nagyrét, Pallag, Szabadok rétje, Szilvásberek, Tanarok külső, Tanarok belső, Vizekközi és Nagybereki Csegely a Nyárád mellett, Vasutnál.

c) Szőlők: Bungur, Eperjes teteje, Szőlőhegy, Hosszúaszó teteje.

d) Erdők: Csutkós erdő, Észek, Észek orra, Gyertyán, Gyertyán orra, Falu erdeje, Szálas, Tekenyős, Orotván teteje, Szőlő feje, Zsigmond Orotvánja.

e) Hegyek, dombok: Izsóteteje, Lügösd teteje, Orotván, Hosszúaszó teteje, Akasztófa domb, Kerek domb, Tövis domb.

f). Különleges rendeltetésű helyek: Agyagverem, Palásmart vagy omlás, Limbus.

g) Emberi létesítmények: Őrház hídja, Nagy híd, Téglagyári híd, Szalonnás híd, Berki malom, Gázkút, Szobor (világháborús emlékmű).

Jobbágyfalván a földrajzi nevek többsége jól körülhatárolható területet jelöl, de vannak azonban olyanok is, amelyek földrajzi alakzatot, szántót, erdőt, szőlőst, jelölnek egyszerre, igaz, hogy egymás szomszédságában.

A földrajzi nevek túlnyomó többsége köznévi és csak kis része alakult tulajdonnevekből.

Tájszóból kevés elnevezés ered, pl. Déllő a Nyárád hídjánál lévő hajdani csorda itató, delelő hely volt. Lügösd a falu határának legnagyobb kiterjedésű hegyoldala, ami legelő, lüget volt a Déllő szomszédságában. Az Eszek nevűek északos, északi fekvésű helyek. A Csutkós nevű részek erdőirtás utáni területeket jelölnek (a tuskót ma is csutkónak hívják, pl. a favágótuskót is). Pallag név a füves rétet jelöli. Orotván hegyoldali füves rész. Lapos sík terasz. Bugyogó a malomárok gátjánál lévő zuhogó, zugó, bugyogó hangutánzó szóban rejlik. Csere, cserefás erdő volt a Nyárád teraszán. Láb, hegyláb. Tanorok, uradalmi birtok, rét volt a falu mellett árokkal bekerítve, amin a bejárat, kapu volt. Ez az elnevezés idegen hangzású, de több felé előfordul és mindig hasonló rendeltetésű területet jelent. Bungur, a szőlő és gyümölcsös terület neve, germán eredetű és Baumgarten szóból származtatható bumgur rövidítésből. Szalonnás hídról azt tartja a monda, hogy a faluból szalonnát lopó tolvaj oda rejtette el zsákmányát üldözői elől. Veres és Fekete helynevek a talaj színétől erednek.

Jobbágyfalva helynevei eredeti magyar nevek a Tanorok és Bungur kivételével, ami érthető, hisz urai közt a Rincmauerek és Bálintit bárók osztrák eredetűek voltak, s éppen ezek a határrészek voltak a bárói udvar utolsó maradványai.

Az uradalmi jobbágyok mellett szabad székelyek is laktak a faluban, amit a helynevek közül a „Szabadok rétje" elnevezés is bizonyit.

JEGYZETEK

1 ORBÁN BALÁZS, **A Székelyföld leirása**, 1870. IV. 83.

2 A kézirat töredékesen őrződött meg.

*) A vázlatokon lévő számozás megfelel a szövegben közölt sorrendnek.

REZUMAT

Comunele, care se află în valea Nirajului sînt, din punct de vedere istoric şi toponomic, cel mai slab cercetate dintre comunele din judeţul Mureş. În această lucrare mică, autorul prezintă istoricul, precum şi materialul toponomic al unei comune din această regiune (Valea), unde îşi petrecea copilăria lui.

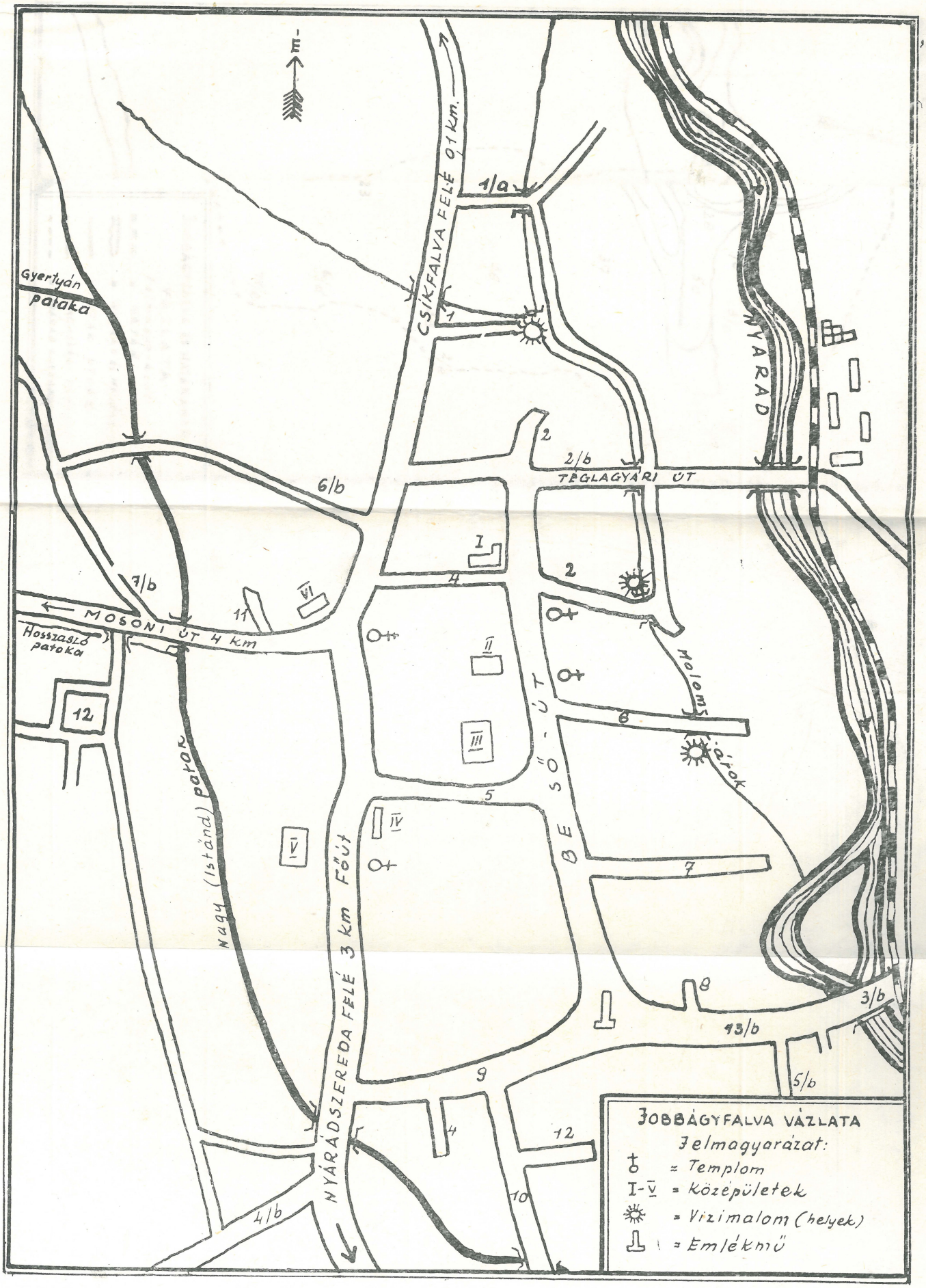

E
CSÍKFALVA FELÉ 0,1 km.
1/a
1
Gyertyán pataka
NYARAD
2
2/b
TÉGLAGYÁRI ÚT
6/b
I
2
4
7/b
VI
11
MOSONI ÚT 4 km
Hosszaszó pataka
II
Molom árok
12
6
III
BE SŐ-ÚT
5
IV
V
Nagy (Istánd) patak
NYÁRÁDSZEREDA FELÉ 3 km Főút
7
8
3/b
13/b
9
5/b
4
12
10
4/b
JOBBÁGYFALVA VÁZLATA
Jelmagyarázat:
= Templom
I-V = Középületek
= Vizimalom (helyek)
= Emlékmű

1. kép

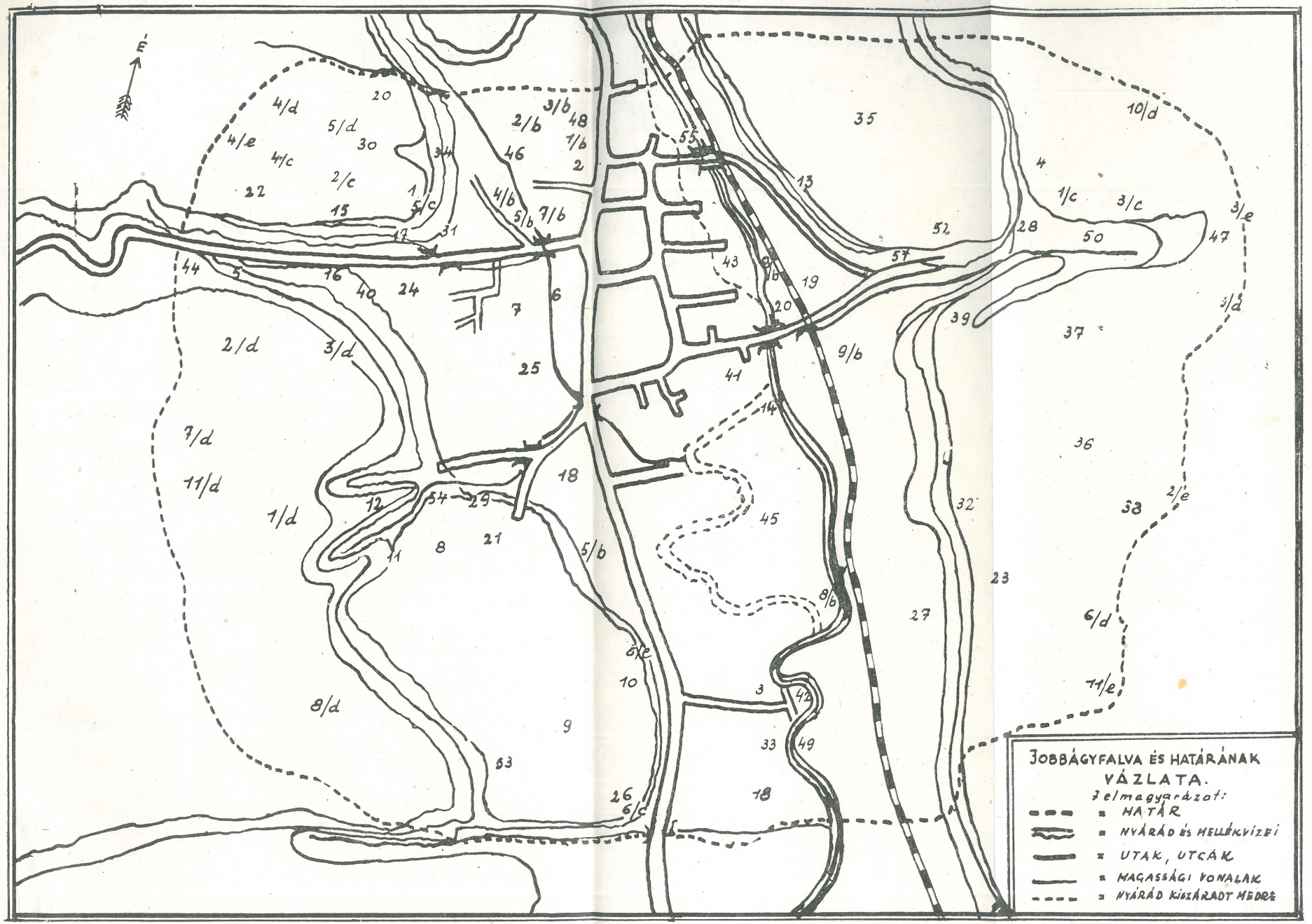
É
JOBBÁGYFALVA ÉS HATÁRÁNAK VÁZLATA.
Jelmagyarázat:
= HATÁR
= NYÁRÁD és MELLÉKVÍZEI
= UTAK, UTCÁK
= MAGASSÁGI VONALAK
= NYÁRÁD KISZÁRADT MEDRE

2. kép

IKAFALVA FÖLDRAJZI NEVEI

SZÉKELY ZSÓFIA

Ikafalva, Kovászna megye (Háromszék) nyugati felében, a Bodoki hegység déli lejtőjén terül el a Furus patak mentén. A falu fekvéséről Orbán Balázs a következőket írja: „Ikafalva rejtett és erős fekvéssel bír, három domb: a nyugaton fekvő Csordagyűjtő, a délre lenyúló Damóhegy és a falu előtti Papok hegye annyira elfedik, hogy az országútról csakis az utóbbira helyezett temploma látszik.“ [1].

Ikafalva egyike a vidék legkisebb falvainak, közigazgatásilag hosszú ideig Futásfalvához, ma Csernáton községhez tartozik. A falut északon a Bodoki hegység láncvonulata határolja, keleten Futásfalvával szomszédos, déli határvonalát a 11-es számú műút képezi, nyugaton pedig Csernáton községgel határos.

Ikafalva ősidőktől kezdve lakott hely volt. A falu területén régészeti ásatásokat nem végeztek, de forrásul szolgálhat Orbán Balázs már idézett könyve: „Ikafalva egyike Háromszék legrégibb, hihetőleg még a letelepedési korban alakult falvainak“. A falu régi településéről az ott feltalálható ősi hangzatú családnevek is, mint a Fetés, Bardóc bizonyságot tesznek.

A falu létezéséről az első biztos adatunk 1332-ből van, amikor a pápai dézsmában Ikafalva papja 3 régi banalist fizetett [2].

A helységnév eredetére is utal Orbán Balázs: „A hagyomány azt mondja, hogy Ika, Póka király vezére volt, ki a Bálványos várból elüzetvén, ide vonult, s itt épített magának várat, de egy véres csatában a mostani Ikafalva helyén megöletett. Eszerint az Ikafalvát alapító hős, kinek véréből Furus forrása fakadt fel, Ika lett volna.“ [3]. A falu neve tehát minden valószínűség szerint személynévi eredetű.

Más forrásokban Ika, Ika villa változatban fordul elő a falu neve. Az évszázadok folyamán a név alig változott. A mai hivatalos névhasználat is az Ikafalva nevet fogadta el.

A falu földrajzi neveinek összegyűjtését levéltári adatok alapján, a század elején, Bogáts Dénes kísérelte meg. Gyűjtése a sepsiszentgyörgyi múzeum ötvenéves jubileumára kiadott emlékkönyvben jelent meg [4].

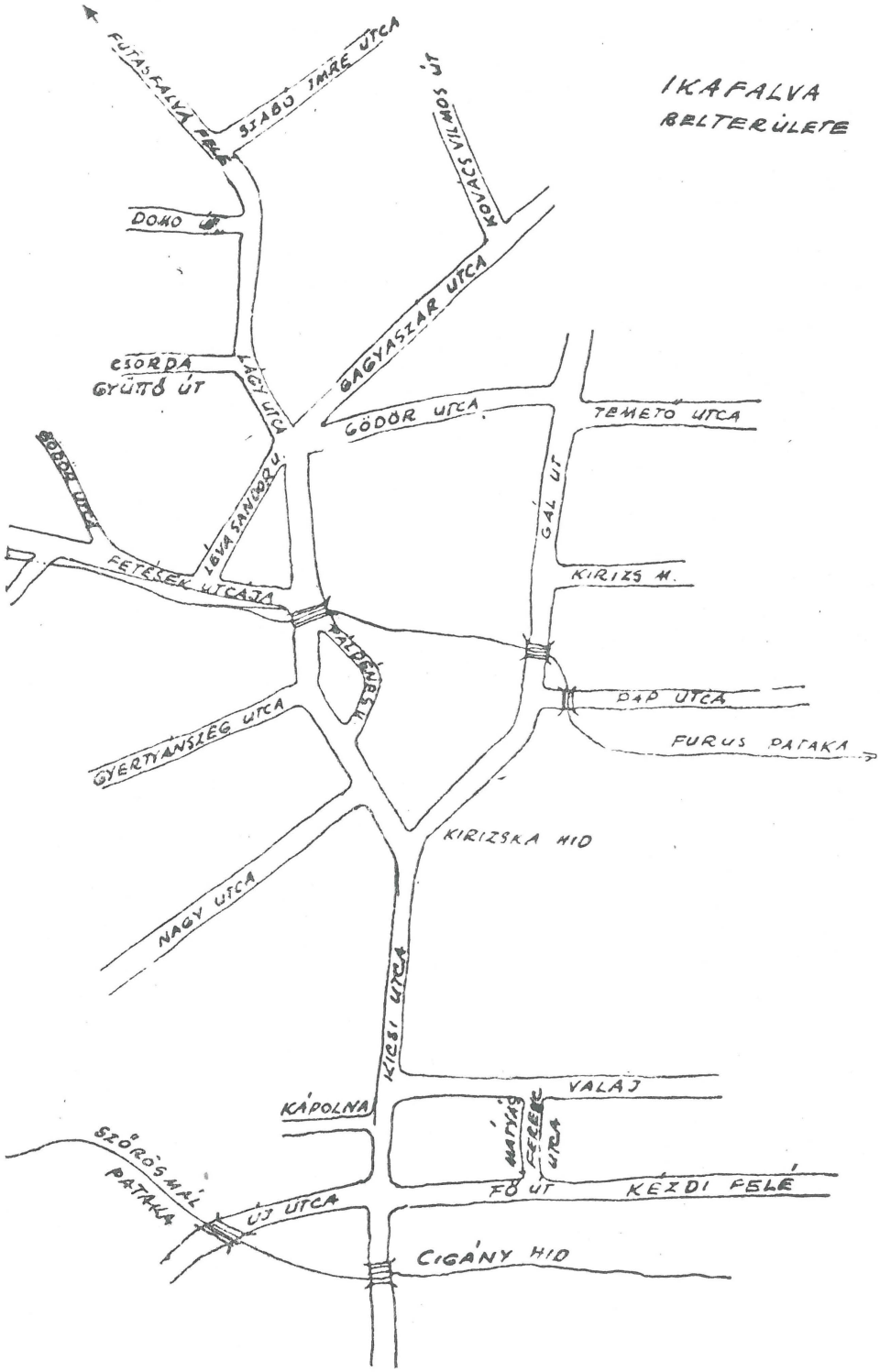
IKAFALVA
BELTERÜLETE
FUTASFALVA FELÉ
SZABÓ IMRE UTCA
KOVÁCS VILMOS ÚT
DOMO ÚT
GAGYASZAR UTCA
CSORDA
GYŰTTŐ ÚT
LÁGY UTCA
GÖDÖR UTCA
TEMETŐ UTCA
GÖDÖR UTCA
LEVA SANDOR U.
GÁL ÚT
FETÉSEK UTCÁJA
KIRIZS M.
PÁLPÉNES U.
PAP UTCA
GYERTYÁNSZÉG UTCA
FURUS PATAKA
KIRIZSKA HID
NAGY UTCA
KICSI UTCA
VALAJ
KÁPOLNA
MÁTYÁS FERENC UTCA
SZŐRÖSMÁL
PATAKA
ÚJ UTCA
FŐ ÚT
KÉZDI FELÉ
CIGÁNY HID

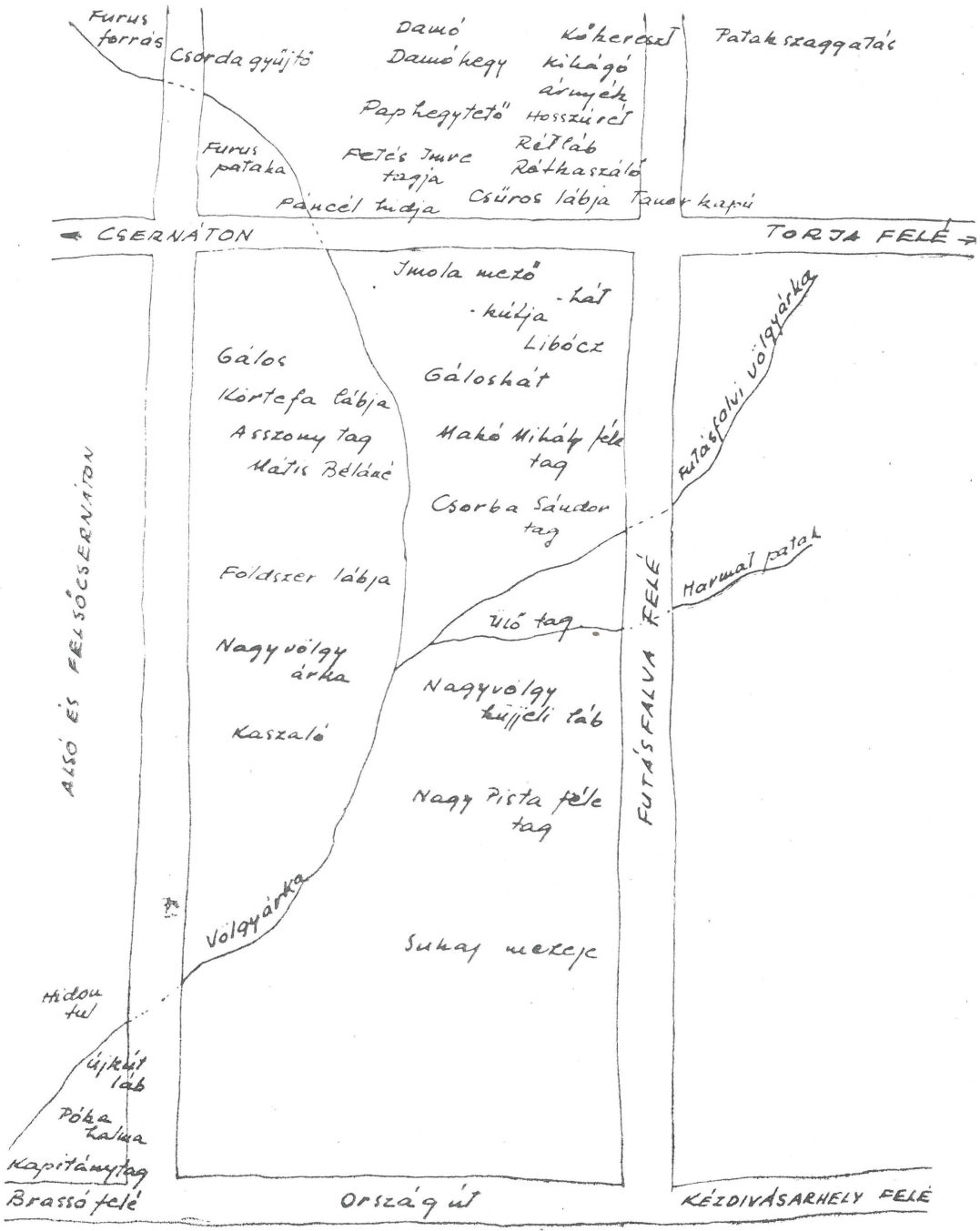
Furus forrás
Csorda gyűjtő
Damó
Damó hegy
Kőkereszt
Patakszaggatás
Kihágó árnyék
Paphegytető
Hosszúrét
Furus pataka
Fetés Imre tagja
Rétláb
Rétkaszáló
Páncél hidja
Csűros lábja
Tanorkapú
CSERNÁTON
TORJA FELÉ
Imola mező
-hát
-kútja
Libócz
Gálos
Gáloshát
Körtefa lábja
Asszony tag
Makó Mihály féle tag
Mátis Béláné
Futásfalvi völgyárka
Csorba Sándor tag
Földszer lábja
Harmat patak
Ülő tag
Nagyvölgy árka
Nagyvölgy kujjeli láb
Kaszaló
Nagy Pista féle tag
Völgyárka
Sukaj mezeje
Hidon tul
Újkút láb
Póka halma
Kapitánytag
Brassó felé
Ország út
KÉZDIVÁSARHELY FELÉ
ALSÓ ÉS FELSŐCSERNÁTON
FUTÁSFALVA FELÉ

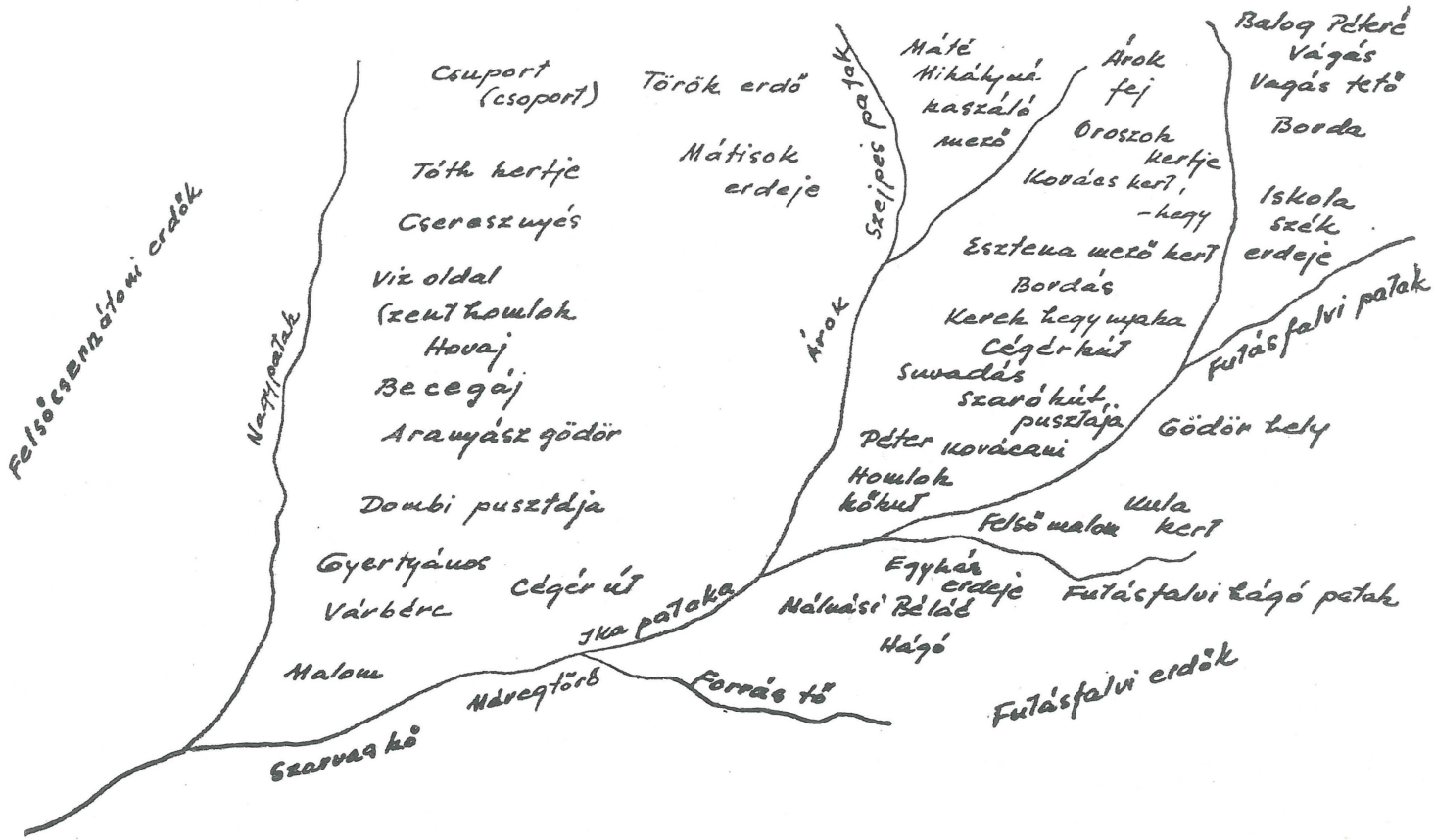
Felsőcsernátoni erdők
Nagypatak
Csuport (csoport)
Török erdő
Tóth kertje
Mátisok erdeje
Cseresznyés
Viz oldal
Szent homlok
Hovaj
Becegáj
Aranyász gödör
Dombi pusztája
Gyertyános
Várbérc
Cégér út
Malom
Szarvaskő
Máregtörő
Jka patak
Forrás tő
Szejpes patak
Árok
Máté
Mihályné
kaszáló
mező
Árok
fej
Oroszok
kertje
Kovács kert,
-hegy
Esztena mező kert
Bordás
Kerek hegynyaka
Cégér kút
Suvadás
Szaró kút
pusztája
Péter kovácani
Homlok
kőkut
Felső malom
Kula
kert
Egyház
erdeje
Málnási Béláé
Hágó
Futásfalvi hágó patak
Futásfalvi erdők
Balog Péteré
Vágás
Vagás tető
Borda
Iskola
szék
erdeje
Futásfalvi patak
Gödör hely

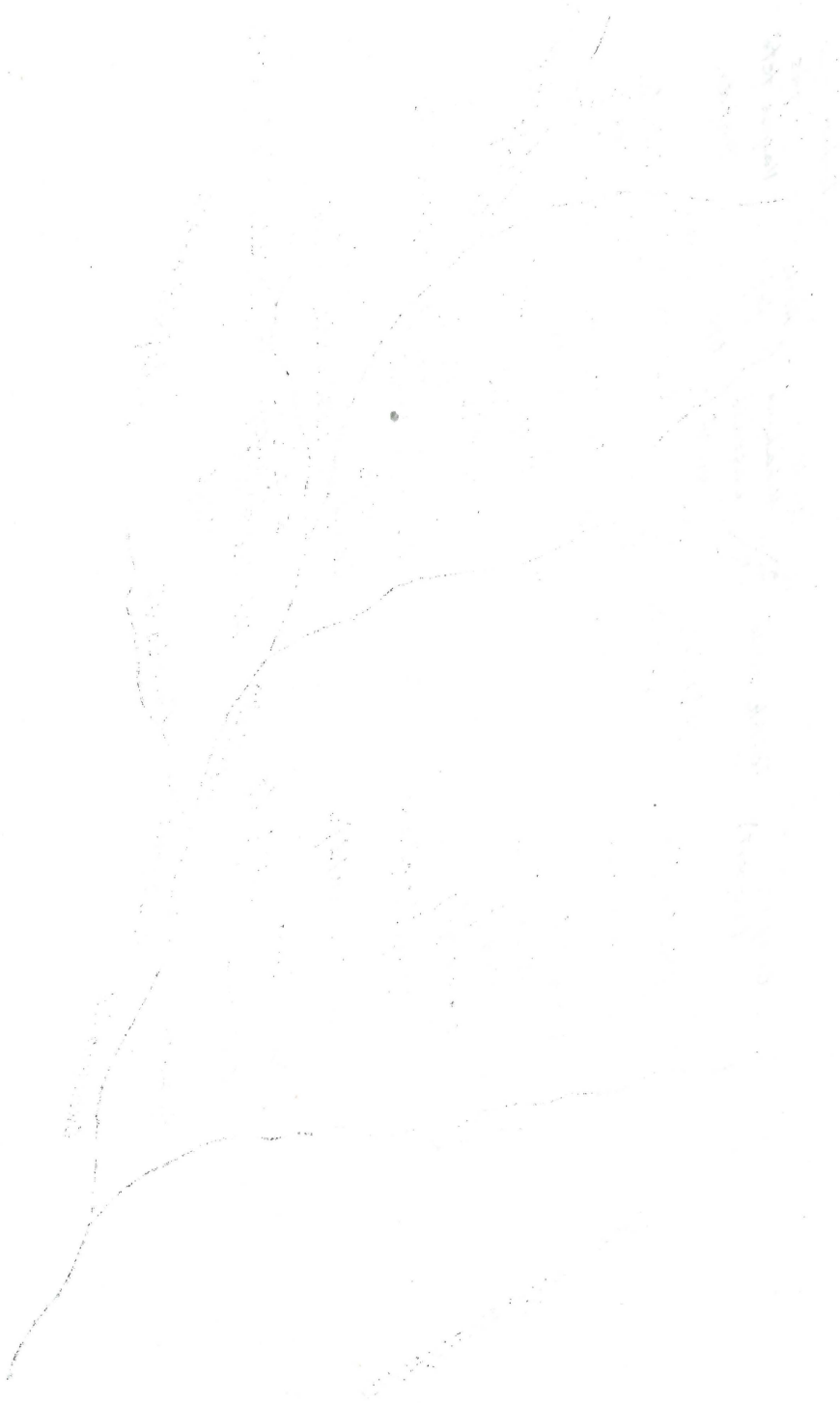

A falu földrajzi neveinek feldolgozásához a történeti anyagot Bogáts Dénes munkájából és a sepsiszentgyörgyi állami levéltárban található adatokból merítettem [5].

Ikafalva belterülete kicsi, a falu külterülete viszont nagy kiterjedésű: 1 900 kat. hold, amiből 1 200 kat. hold az erdőség és 700 kat. hold szántó (2. ábra). A falu bel- és külterületének névállománya 166 földrajzi névből áll. A nevek közül 124 élő, az adatközlők által ismert, 44 pedig levéltári anyagból származik, ma már nem ismert helynév.

A névállomány a határ nagyságához viszonyítva: közepes gazdagságunak minősíthető.

Ikafalva vízhálózata igen gazdag és ezért először a vízneveket sorolom fel (3. ábra). A legnagyobb az Ikapatak vízgyűjtő területe: Forrástő pataka, Futásfalvi hágópatak, Futásfalvi patak, Szejpes vize és a Nagy patak ömlik ide. A szántót átszelő Furus patakba ömlik a Harmat patak. A falu belterületén folyik át a Szőrösmál pataka. A patakok mellett sok forrás is van, ezek a következők: Furus forrás, Balog Péter kútja, Cégérkút, Hágókút, Imola kút, Máté Mihályé.

A falu belterülete két nagy településegységre oszlik: Alszegre és Felszegre (1. ábra). Ezek a településrészek a következő utcákat foglalják magukba:

Bardóc Béla út, Benkes, Cigányok utcája, Csordagyűjtő, Damó, Fetések utcája, Fő út, Gagyaszár utca, Gál út, Gödör utca, Gyertyánszeg utca, Híd utca, Kápolna, Kicsi utca, Kirizs Mihály utca, Kovács Vilmos utca.

Az országútnevek a következők: Csernátoni út, Futásfalvi út, Ikafalvi út.

A falu határának tekintélyes részét a szántóterületek képezik: Asszonytagja, Árnyék, Bemenő, Bürgös, Cserefark, Csorba Sándor féle tag, Csűrös lábja, Damó, Egyház mezeje, Előremenő, Eregely, Felső csegely, Fetés Imre tagja, Földszer lábja, Gálos, Gáloshát, Gálos mező, Hajós, Haraszton, Harmincasláb, Hídon túl, Hosszú, Imola, Imolahát, Imolamező, Kapitány tag, Kihágó, Kőkereszt, Körtefa lábja, Kövesmező, Libóc, Makó Mihály féle tag, Nagy Pista féle tag, Nagyvölgyön küjjeli láb, Nyomásramenő, Patakszaggatás, Rétfarka, Rét lábja, Suhaj mezeje, Tanorok kapunál, Templom mezeje, Ugarló mező, Újkútlábja, Ülü tag, Völgyfej, Verőfény, Velykec.

Kisebb területet foglalnak el a rétek, legelők, kaszálók és más füves területek: Bélmező, Esztena mezőkert, Dombi pusztája, Homlok, Kaszáló, Kaszáló mező, Rét, Rét kaszáló, Szarókút pusztája.

Erdők és más fás területek nevei: Árokfej, Becegáj, Borda, Egyház erdeje, Gyertyános, Hágó, Hovaj, Iskolaszék erdeje, Kerekhegynyaka, Magyaros tető, Málnási Béláé, Mátisok erdeje, Méregtető, Péter Kováconi, Török erdő, Vágás, Vágástető.

Hegy-hegyrész nevek: Damóhegy, Kardoshegy, Kovácshegy, Paphegytető, Suvadás, Vízoldal, Várbérc.

Dombok, halmok nevei: Damó, Csordagyűjtő, Póka halma.

Nem hasznosítható helyek nevei: Aranyáz gödör, Árok, Futásfalvi völgy árka, Gödör hely, Nagyvölgyárka, Szarvaskő, Völgyárka, Völgyfej.

Emberi létesítmények nevei a következők: Cigány híd, Híd, Kiriska híd, Ika vára, Páncél híd, Ábrám Máris féle malom, Felső malom.

Ikafalva földrajzi neveinek nagy többsége csak egy, jól lokalizálható helyet jelöl.

Előfordul mégis, hogy egy területnek két, ma is használt neve van. Ilyen kétnevű terület a falu egyik utcája, amelynek megnevezésére a Cigányok utcája és a Kápolna helynevet egyaránt használják.

Nagyritkán egy földrajzi név szolgál két különböző hely megnevezésére: azonos névadási indíték alapján Csordagyűjtőnek hívják a falu egyik utcáját és a külterülethez tartozó kis dombot is, a Hovaj helynév pedig az Ikafalvi erdőben két különböző erdőrész megnevezésére szolgál.

Annak alapján, hogy a megnevezett objektum minősége mennyiben játszott közre a névadásban, Ikafalva földrajzi neveinek állománya a következő csoportba sorolható:

a) Az út, víz, talaj minősége volt a névadás alapja. Ebbe a csoportba tartozó nevek: Harmatpatak, Kaszáló mező, Kőkút, Kövesmező, Lágy utca, Rét, Rétkaszáló.

b) A helynevek jelentős része a térszíni formák Ikafalván használt elnevezésével alakult. A kisebb talajkiemelkedéseket halom (Póka halma) a nagyobbakat bérc (Várbérc) néven jelölik. A hegy felső részének a neve tető (Vágástető). Művelhető területen sík hely nevét a mező szavak jelölik (Imola mező, Suhaj mezeje). Az erdei tisztásnak puszta a neve (Dombi pusztája). Meleg, déli hegy, domboldal neve mál, (Szőrösmál), meredek hegyoldalt pedig hágónak nevezik (Hágó, Ikafalvi hágó). Völgy, árok, gödör a neve a talajbemélyedésnek (Nagyvölgy, Árok, Gödörhely).

c) A hely fekvése, kiterjedése is fontos szerepet játszhat a névadásban. Így alakult nevek: Alszeg, Árnyék, Bemenő, Előremenő, Falu gyepe, Felszeg, Forrástőpataka, Földszer lábja, Futásfalvi hágópatak, Futásfalvi patak, Futásfalvi völgyárka, Gálút, Harmincasláb, Hídon túl, Híd utca, Hosszú, Hosszútető, Ikafalvi hágó, Kápolnahalom, Kicsi utca, Kőkereszt, Körtefa lábja, Nagy patak, Nagy völgy árka, Nagyvölgyön küjjeli láb, Nagy utca, Nyomásramenő, Ösvénybemenő, Pap utca, Patakszaggatás, Patak utca, Papútalja, Rétfarka, Rétlábja, Tanorok kapunál, Telek, Temető utca, Új kútlábja, Valáj, Verőfény, Völgyárka, Völgyfej.

d) A helynév a terület egykori tulajdonosának nevét is őrizheti, vagyis a tulajdonjog is szolgálhatott névadási alapul. A puszta családnév is változhatott helynévvé: Benkes, Damó, Gálos, Gyergyó, Hajós, Valáj.

Ikafalva földrajzi nevei között előfordulnak olyan helynevek is, amelyeknek összetételében a tulajdonos családneve is résztvesz: Baritz kertje, Csűrös lábja, Gál út, Gáloshát, Gálosmező, Fetések utcája, Kovács kert, Mátisok erdeje, Oroszok kertje, Tót kert, Törökerdő.

Vannak olyan helynevek is, amelyeknek összetételében, a család és keresztnév (becenév) együtt vesz részt. Ábrám Máris féle malom, Ba-

log Péter kútja, Bardoc Béla út, Csorba Sándor féle tag, Fetés Imre tagja, Kicsi Mihály utca, Kovács Vilmos utca, Léva Sándor féle utca, Makó Mihály féle tag, Málnási Béláé, Máté Mihályné kútja, Mátyás Ferenc utca, Nagy Pista féle tag, Pál Dénes utca, Szabó Imre utca. Valószínűleg ragadványnévvel képzett helynév a Kula kert. A felsorolt nevek mind személynévből származnak.

A helynév tulajdonosáról kapta nevét, de nem személynév, hanem köznév volt a névadás indítéka a következő földrajzi nevekben: Egyház erdeje, Egyház mezeje, Iskolaszék erdeje.

A falu határában előfordul több olyan név is, amelyek a kérdéses terület növénytakarójának, állatvilágának vagy gazdasági felhasználásának köszönheti nevét.

e) Növénynévvel alakultak a következő helynevek: Cserefark, Cseresznyés, Imola, Imola-hát, Imola mező, Káposztás, Magyarós tető.

f) Állatnévvel alakultak a következő helynevek: Szőrösmál pataka, Ülütag.

g) Az illető hely gazdasági felhasználásra utaló nevek: Esztenamezőkert, Vágás, Vágástető.

h) Ikafalva földrajzi neveinek állománya néhány testrésznévből alakult földrajzi nevet is magába foglal: Árokfej, Völgyfej, Borda, Homlok, Szenthomlok, Kerekhegynyaka, Gáloshát.

i) Emberi létesítményeket neveznek meg: Felső malom, Híd, Ábrám Máris féle malom, Cigány híd, Kápolna, Kiriska híd.

j) Vannak nevek, amelyeknek keletkezésében történelmi események, a szájhagyomány játszott közre. Ilyen helynevek: Aranyázgödör, Asszonytagja, Ika pataka, Ika vára, Furusforrás, Furus pataka, Kardos hegy, Kovács hegy, Paphegytető, Póka halma, Szenthomlok.

k) A nép tréfálkozó hajlama is megnyilvánul néhány helynévben. Ilyen, a nép élcelődő, humoros hangulatából fakadó nevek: Gagyaszár utca, Méregtető, Szarókút pusztája.

A fenti csoportokba néhány nevet nem tudtam besorolni. Ezeknek a neveknek a keletkezésében közrejátszó névadási indítékokat nem sikerült tisztáznom. Ilyen ismeretlen névadási indítékú nevek: Becegáj, Hovaj, Péter Kováconi, Szejpes pataka, Velykec.

JEGYZETEK

1 ORBÁN BALÁZS, **Székelyföld leírása III.** Pest, 1869. 93.

2 U.o.

3 U.o.

4 BOGÁTS DÉNES, **Háromszéki helynevek.** Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára, 1929, 59.

5 Altorjai báró Apor család Levéltára B Fasciculus VII Nr. 8.

RÉTYI TÁJSZÓTÁR

SALAMON SÁNDOR

Ez a szógyűjtemény három évtizedes megfigyelés eredménye. Bár nem vagyok nyelvész, tanulókorom óta tudatosan figyeltem, később tanulmányoztam apám szülőfalujának nyelvjárási sajátosságait. Első nyelvi emlékeim **Rétyr**ől származnak, s négy évtizede minden esztendőben több hetet töltöttem ebben a Kovászna megyei, mintegy 1 000 lelkes faluban, mely a Sepsiszentgyörgyöt Kovásznával összekötő megyei műút mentén fekszik 12 km-re a megyeszékhelytől a Feketeügy partján, az európai hírű botanikai rezervátum, a **Rétyi Nyír** tőszomszédságában.

E tájszógyűjteménnyel az a célom, hogy rögzítsem, milyen tájszókinccsel élt egy kis falu népe a XX. század derekán a Feketeügy alsó folyása mentén, nevezetesen **Réty** községben. Tájszótáram csak az élő tájszókészletet foglalja magában, pontosabban az 1920 után még forgalomban lévő szavakat.

E szójegyzék összeállításakor **Kriza János** Erdélyi tájszótára (1863) volt a mintaképem. Elsősorban az anyanyelvét féltő-szerető nagyközönségnek, a népnyelv tisztelőinek szántam, csak másodsorban tudományos kutatóknak. Ennek ellenére remélem, a népnyelv kutatói is hasznát veszik munkámnak.

Azok számára, akik tudományos céllal kívánják forgatni ezt a gyűjteményt, két kérdést kell tisztáznom:

1. Mi került be a szójegyzékbe?

E szójegyzékben olyan szavak kaptak helyet, amelyek:

a) a köznyelvben nem ismeretesek (**légëj, pityóka**);

b) ismeretesek ugyan, de Rétyen más a jelentésük **(szigoru);**

c) ismeretesek a köznyelvben, jelentésük is azonos, de Rétyen a köznyelvitől elütő hangalakot kapnak (**sorló**).

2. Mi nem került be a szójegyzékbe?

a) olyan szó, amely a mai élő nyelvben már nem található meg, még akkor sem, ha az a **Szinnyei József** szerkesztette Magyar Tájszótárban (1893) mint háromszéki eredetű szó benne is van vagy **Cs. Bogáts Dénes** oklevélszójegyzéke (1943) meg is említi;

b) helynév, dűlőnév, térszíni forma neve stb.;

c) személyi és állati tulajdonnév, állathívogató vagy kergető szó; ezekből a függelékben szándékozom gyűjteményt közölni;

d) szépirodalmi művekből vagy népköltési gyűjteményekből „kicédulázott" tájszó.

Ugyancsak a függelékben szándékozom összegezni a hangtani, szótani és mondattani sajátságokra vonatkozó észrevételeimet. Közleményünkben csak a zárt ë hangokat jelöljük.

A rétyi ember beszédéből ízelítőt nyújtanak a példamondatok, amelyeket haszonnal tanulmányozhat nemcsak a nyelvész, hanem a néphagyománygyűjtő, az etnográfus is. A rétyi beszédnek különös érdekessége a mondathangsúly, a sajátságos hanghordozás, hanglejtés, éppen ezért e falu nyelvének hangszalagra rögzítése nélkülözhetetlen kiegészítése lenne e szójegyzéknek. Remélem, erre a feladatra is vállalkozik valaki.

Sepsiszentgyörgy, 1968—73.

(Az A—Cs kezdőbetűs címszók megjelentek a sepsiszentgyörgyi 1. sz. líceum Gyökerek című folyóiratának első és köv. évf.-ban.)

D

dajërt rakat tartóshullámot tétet a hajába. **Pénteken dajërt rakatok a hajamba, met szombaton mënyëk az esküvőre.**

daktor orvos. (Alig hallható, általánossá vált a köznyelvi **doktor.**)

déci, décényi deci, decinyi. **Aty kőcsön egy décényi ëcetët.**

dédike a dédanya becézett megszólítása és neve. **Dédike, jöjjön vacsorázni.**

deged dagad (a száraz faedény, szerszámnyél, ha vizet töltenek bele vagy reá, mert felszívja azt; ellentéte a **hájlad.** L. ott.) **Áliccsátok a fészit a vájuba, hogy degedjën, met kotyog a nyele. Mán deged a csëbër, hogy vizet tőtöttem belé.**

degeszre ëtte magát kif. tele ette magát valamivel.

degett degenyeg, kenőcs fatengelyű szekér részére. **Erdőlés előtt mëg këll kenni a tëngëjt degettel.**

degettes „degettet" árusító moldvai vagy Prahova völgyi vándorló fuvaros, aki kétlovas, kóboros szekerével a két háború között járta a megye falvait és petróleumot adott vashordóból, **degettet** fahordóból, vastengelyű szekérhez való **kerékzsírt** (l. ott) pénzért, élelemért vagy takarmányért. Portékáját románul (Gaz, hai la gaz!) és magyarul is hangos kiabálással kínálta (Gázo, gázo vëghënek!)

dél l. ua. mint a köznyelvben: dél. 2. ebéd. **Ma ki viszi ki a délt a mezőre?**

dërget dörget (zörget), dörömböl. **Ne dërgessetëk úgy, nem hallok sëmmit a rádióból.**

dërëg dörög. **Dërëg az ég s villámlik.**

dërëkajj derékalj. (Fehér csíkos piros pamutból szőtt dunyha, mely pontosan akkora mint a szalmazsák és olyan feszesre van tömve tollal, mint egy párna. Öregek, betegek, kényesebbek a szalmazsákra

dërëkajjat tesznek, arra lepedőt, úgy alusznak. Értékes hozománynak számított régebben.

dërëkig ér, érő derékig ér, érő. **A búza mán dërëkig ér.**

dërékszëg a szekér hátsó részét a nyújtóhoz erősítő 20—30 cm hosszú, 2 cm átmérőjű kovácsolt vasszeg. **A hátulsó kerék úgy belésiett (süllyedt) a pocsojába, hogy a dërékszëg és elszakatt.**

dërëndócia lárma, sürgés-forgás, „felhajtás". **Nagy dërëndóciával érkesztek.**

dëszkakert deszkakerítés.

dicsir dícsér. **A tanyittó úr megdicsirte Pistikát.**

dicsiret dícséret. **Kapott annyi dicsiretet, hogy no.**

dijéta, dijétázni diéta, diétázni. **Mikor sárigságba** (sárgaság) **vótam, szoros dijétára foktak.**

dijj, dijjat díj, díjat. **Megkapád-e az ösztöndijjat? Annak az a dijja.**

dimos kiöltözködött, cifra, divatos. **Néz mëg Julcsit, be dimos a köntösse.**

dinye dinnye. **Én csak a vërësbelü dinyét szeretëm.**

dijó dió (váltakozik a **dióval**). **Az a jó, a pappirhéjju dijó. Az udvarikon van ëgy nagy dijófa.**

disz, diszek, diszitt dísz, díszek, díszít. **Nyirfából vót a diszkapu. Diszicscsük fël az osztájt.**

disznyó disznó. Összetételei: **disznyócsorda, disznyófősajt, disznyókőccség** (ajándékozásra szánt egy rövid szál kolbász, rövid májashurka, újabban kenőmájas, egy szál véres hurka és fél kg—1 kg-ig sovány hús), **disznyóhójag, disznyóláb, disznyópajta** (az **ól** ismeretlen!), **disznyópásztor** (a csürhe, csürhés, konda, kondás teljesen ismeretlen), **disznyóság** 1. disznóhúsféleségek. **Küttem a gyermëknek az iskolába ëkkicsi disznyóságot: kolbászt, vérëst, tepertyüt, miegymást.** 2. aljasság, hitványság. **Ammá nagy disznyóság vót, hallod-ë.** 3. szennyes beszéd. **Ne beszéjjetëk annyi disznyóságot.**

diván divány. **Ujj ide a divánba. Nektëk ës van diványotok?**

dob 1. dob. 2. a cséplőgép része: fémhenger, mely bekapja a beeresztett gabonát. **Ëggy asszon béesëtt a dobba s a leszakasztotta a lábát.**

dobolnak dobbal hirdetnek. Újabb keletű. Régebben **kürtöltek.**

dobigál dobál. **Ne dobigájj te, bétöröd az ablakot.**

dohán dohány. **Vëttél-e dohánt nagyapádnak? Hol a dohányos katoja?** (Skatulya.)

doktorné lehet az orvos vagy állatorvos felesége is, de lehet maga az orvosnő vagy állatorvosnő. (A -né és -nő között nem tesznek különbséget.)

dolgos 1. szorgalmas, igyekvő. **Fájin, dolgos gyermëk.** 2. munkás. **No, mëgjövének a dolgosok.** (Mezei munkáról van szó.)

dolhodik dohosodik. **Ne közs bé a zsák száját, met a liszt megdolhodik.**

dologüdő 1. munkára szánt idő. 2. az aratás, cséplés időszaka. **Csag beteg ne lëgyek ebbe a dologüdőbe.**

dombéroz, -ás dorbézol, -ás. **A szomszédba hajnalig dombéroztak.**

döblec döblöctök, sütni való tök. **Sült döblecët vittem az iskolába. Akkora a feje mind ëgy döblec.**

döböcsköl öklével gyúrja, dagasztja, leginkább mosáskor hallható. **Döböcsköld mëg jól aszt a ruhát a tekenyőbe!**

döccen a döcög ige mozzanatos alakja. **Ëgyet rántottam a gyëplőn, s a kerék bédöccent a sándzba.**

döfőd döfköd. **Ne döfődj te, met rëjád vágok.**

dög 1. állati hulla. 2. lusta. **Jaj, be dög vagyok ma.**

dögembër lusta ember. **Dögembërnek meleg van.** (Szólás, tulajdonképpen ráfelelés arra, hogy „Meleg van".)

döglik 1. elpusztul (az állat). 2. lustálkodik, heverész. **Egész nap csag döglik az árnyékba.** 3. **bédöglik** elromlik, megáll a működése. **Az én „kecském" (kismotorom) ës mán ëty hete bédöglött.**

döglődik pusztulásra készül (az állat). **Ez a csürke ës mán döglődik.**

dögöscigán a községi elöljáróságtól megbízott és javadalmazott cigány férfi, aki az elhullott állat bőrét lenyúzza, a tetemet a **dökkertbe** (dögkert, l. ott) szállítja s ott elföldeli, miután meszet vagy klórmeszet öntött rá. **Jöhet a dögöscigán.** (Szólás: Nincs benne élet, jöhet érte a dögöscigány.)

dögül lustul, ellustul. **Ugy eldögültem ebbe a nagy melegbe.**

döhöl ver, öklöz. **Jancsit az apja jól megdöhölte.**

dőjt, dőt dönt, dőlésre késztet. **Dőjcsed sze fére a szekrént, hogy nyujjak bé alája. A szél bédőtötte a szekeret a suvadásba.**

dökkert dögkert, állatok temetője. **A tarka bornyu immán a dökkerbe.**

dőlős felborulásra alkalmas vagy arra késztető hely, tárgy. **Vigyázz, met dőlős az ut.**

döndül, dönditt hangutánzó szó, leeső tárgy vagy ütés hangja; oldalbavágás. **Leesëtt a székről, ëgyet döndült a fődön s vége vót. Döndiccs oda a csëbërruddal** (Vágj, üss oda, hogy döndüljön az oldala.) **Bédöndül:** nagy robajjal beállít valahová. **Két részeg bédöndült a házba.**

döng hátba ütés. (Gyermekek zálog helyett **döngöt** is adhatnak egymásnak.) **Gyertëk, jácoggyunk döngbe.**

dönget 1. döngő hangot ad, verdes. **A kutya nem hagyott alunni, egész éjjel döngette a farkával a tornácot.** 2. Ver. **Ma mëgdöngetlek, te köjök!**

döngöl tömöríti a földet, agyagot. **Mëkkël döngölni a csürfőggyit.**

döngölő súlyos fadarab, melyet egy fatörzsből fürészeltek le s két lécből fogantyút szegeztek hozzá, hogy a földet azzal döngöljék. Kb. 30—40 cm magas. **Kérd el a döngölőt.** Származéka a **csürdöngölő** szó, sűrű, erős dobbantásokból álló férfi tánc.

dörget zörget. **Mi dörget a kamarába? Mëgdörgette a kaput istenësën.**

dörgöl 1. töröl. **Dörgöld mëg az arrod, te!** 2. dögönyöz, masszíroz. **Dörgöld mëg a nyakam, met uty mëkcsëmëltem.** (A fejfájást, a nyakszírt környéki merevedést a csömör tünetének tartják, ilyenkor ecettel vagy szappanos vízzel, hogy a kéz csússzék, ügyes fogásokkal **mëgdörgölik** a beteg nyakát.)

dörgölő 1. edénytörlő kendő. 2. törölköző. **Hozz ëty tiszta dörgölőt!**

drágalátos gúnyosan: kedves, dédelgetett. **Örökké csak babuzsgassa aszt a drágalátos csëmëtéjit.**

drusza azonos keresztnevű fiúk, férfiak mondják egymásnak. **Szerusz, drusza. Te a druszám vagy. Mü druszák vagyunk.**

dudorodik dudorodás keletkezik rajta. Meg- igekötővel egy szólásban fordul elő: **Ojant mondok neki, hogy attól mëgdudorodik a kedve.** (Értelme: elmegy a kedve, elromlik a jókedve.)

dufla, duflán dupla, duplán, kettőzött, kettőzve. **Tegyük duflán, ugy erősebb.**

duggató foltozó. **Ligduggató:** edényflotozó cigány. **Hosz ki aszt a kék fazakat, met jő a ligduggató.**

duktig jóllakásig. **Duktig ëttük magunkot körtével.** (Eldugulásig.)

dungó dongó. **Mëkszurt ëgy dungó.**

duvad omlik. **Duvad a fal; elduvad** szétesik, széthull. **Elduvatt a szekerem; leduvad** leomlik. **Leduvatt a kőkert; kiduvad:** kifelé omlik. **Kiduvaszt** kifordít. **Ugyejj, met kiduvasztlak a bőrödből.**

dühüdik, megdühüdik megvesz. **Dühüggy mëg a neved napján.**

dühüs kutya veszett kutya. **Mëkharapta ëgy dühüs kutya.**

E, Ë, É

e' ez. **E' vvót, e'.** (Ez volt, ez.)

ebbe ebbe és ebben. **Ebbe van még, ebbe tëdd a többit ës.** Szólás: **Ebb' a helybe.** (Azonnal, most rögtön.) **Ebbe a szënt helybe. Ebbe a szëmpillantásba mëglësz.**

ebsemërëg viszkető kiütés, ekcéma-féle. **Teli vót a képe ebsemëröggel.**

éccaka éjszaka. **Sötét éccaka vót.**

ëccër egyszer. **Ëccër vótam nálik.**

ëccër-máccor egyszer s máskor. **Ëccër-máccor eljöhetnél hëzzánk ës.**

ëcetësëdik megsavanyodik. **Ez a bor mëgëcetësëdött az évegbe.**

ëcetfa rhus typhina. **A kert végibe vót ëggy ëcetfa.**

ëcsém öcsém (**ëcséd, ëccse, ëcsénk, ëcsétëk, ëccsik**). **Az ëcsém ës a gyárba jár. Gyöszt' ide, ëcsém. (Jösszte ide).** (A **-te** toldalékhoz néha még a **'sze** is járul: **Gyöszte sze ide, he!** Értelme: Gyere csak ide te!)

ëddëgél lassan, csendben eszik. **Ëddëgélnek a marhák.**

édëlëg kedveskedik, kényeztet, enyeleg. **Ne Pisti, hogy édëlëg Katival.**

édësorda édeskés juhtejtermék. (Noha az orda mindig édeskés, a jelző odatapadt a jelzett szóhoz.) **Hozz ëkkicsi édësordát az ësztënáról.**

édëstéj édes tej, megkülönböztetésül a verttejtől (**vertéj,** l. ott.) **Hoty szeretëd a puiszkát, édëstéjjel vaj vertéjjel?**

édës' mëg édesgesd (cirogasd) meg. **Édës' mëg a tesvérkédët.**

éféli, éfélizik éjjeli szolgálatban éjfélkor szokásos falatozás; éjfélkor falatozik. **Mikor a vasutnál baktër vótam, tizenkettőkör éfélisztünk. Mëgëttük az éfélit.**

efféle ilyen féle, ilyen fajta. **Efféle vót.**

égedelëm sietség, baj. **Jaj, akkora égedelmëbe vótak!**

egërfa égerfa. **Az egërfa nem jó sëmmire.**

égés tűzvész. **Vërëss az égajja, valahol égés van.**

egésségët! egészséget. (A leggyakoribb búcsúzó köszöntés. Érkezéskor egyáltalán nem, utcán összetalálkozáskor nagyon ritkán mondható.)

egészvágásu szekér széles, szálasgabona, csöves kukorica betakarításához használt szekér. **Az egész faluba csak két egészvágásu szekér vót.**

ëggy egy. (Egymagában vagy magánhangzó előtt hosszan ejtik.) **Hány lova van? Ëggy.**

ëggyes ëgyedül teljesen egyedül. **Ëggyes ëgyedül vótam az erdőnn.**

ëggyes hám, ëggyes szekér egy lóra való hám, egy lovas szekér. A szekér szó néha el is maradhat. **Az ëggyessel vótunk a városba.**

ëggyesség egyezség. **Mëkkötték az ëgyességet.**

ëggyetëm egyetem. **A fiik orvosnak tanól az ëggyetëmën.**

ëggyetlemben ëgy sem egyetlen egy sem. **Ëggyetlemben ëgy sem jött el.**

ëggyet se! szólás: ne tegye; ne aggódjék, ne izgassa magát! **Ëggyet se, met mü mindent elrendëzünk. Mënjek-ë? Ëggyet se, maraggy veszteg.**

ëggyet sem szólás: vonakodást fejez ki. **Én bion ëggyet sem...** (Értelme: Én bizony nem igyekszem azt megtenni.)

ëggyezi ritkítja a cukorrépát. **Gyertëk répaëggyezni.**

ëggyeződik egyezkedik. **Mán éty félórája ëggyeződnek.**

ëggyik a mást egymást. **Amiből lehet, segiccsük ëggyik a mást.**

ëggyik sem egyik sem. **Ëggyik sem jobb a Dëákné vásznánál.**

ëggyünnet sem egy helyről sem, sehonnat. **Ëggyünnet sem tudnak jőni kalákába, met dolgik van.**

ëgyeb egyéb. **Nekëm ëgyeb nem këll.**

ëgyebkor egyébkor, máskor. **Ëgyebkor jöhecc, most nincs.**

ëgyébaránt egyébként. **Ëgyébaránt jó embër vót, nem mondom.**

ëgyebünnet máshonnan, másutt. **E'nnem ide valósi, ëgyebünnet jött.**

ëgyebütt másutt.

ehetnék éhes. **Ehetnétëk-ë? Ugy ehetném.**

ehëzik, ehëzi éhezik, éhezi. **A kutyájik ehëzik. Az ës a szép gunyát mëgehëszte.**

ehëzëtt, ehëzëttye, kiéhezett, az éhezettje. **Még ő mocskol engëm, az ehëzëttye!** (Gyakori becsmérlés.)

éhomra éhgyomorra. **Ne igyatok éhomra.**

ehül, megehül megéhezik, éhes lesz. **Frustukojjunk, met më ës ehültem reggelibe.**

eiszë, ejsze bizonyára, ugyanbizony, remélem. (Valószínűleg az „elhiszed-e" rövidülése.) **Eiszë, még bé sem jött a vonat. Mëg sem ës üsmernéd, ejiszë?**

ék 1. fából vagy vasból készült feszítő, hasító eszköz. 2. a cséplőgép kerekét rögzítő szerkezet. **Ha fészivel nem tuggyuk, elhasiccsuk az ékkel.**

ekël-mekël akadozva beszél, nem akarja kibökni az igazságot. **Ott csak ekëlt-mekëlt nekëm elé s hátra.**

elakaszt lábával gáncsot vet. **Nagyot estem, met elakasztottak.**

eláll a lába, karja, elzsibbad, meggémberedik, vagy a hidegtől, vagy valamilyen egyforma, tartós erőfeszítéstől.

elbogároz elbolyong. **Valahova elbogározott a bornyu.**

elburungoz 1. zümmögve távozik a darázs. 2. kismotorral, traktorral távozik. **Elburungosztak Borosnyó felé.**
elcsap 1. elbocsát. **Elcsapták az állásából.** 2. elenged, elereszt. **Csabd el a kezemët.**
elcsapja a hasát gyomormenést kap. **Ne ëgyél annyi szilvát, met elcsapja a hasadot.** E szólásnak: **Hadd el, met elcsapja a hasadot** az az értelme, hogy a megkívánt eledel túlságosan költséges, nem szegényembernek való, aki nincs szokva az ilyen finomsághoz, tehát, ha megenné, „elcsapná a hasát", ennél fogva jobb lemondani róla.
elcsattan elpattan, elreped. (Csak a forró víztől elrepedő üvegedényre mondják.) **Eleget vigyáztam, mégës elcsattant.**
eldögül ellustul. L. **dög, dögül.**
elduvad szétesik, szétomlik. L. **duvad.**
elé elő. **Akkor osztán őkeme ës eléállott.**
elébb előbb. **Elébb én ülök fël, azután te.**
elébb-elébb előbbre. **Addig lépëgettünk elébb-elébb, hogy mü ës oda-értünk.**
elébbecske kissé előbbre. **Huzódjanak elébbecske.**
élëget éldegél. **Az öreg ës élëget, ahogy lehet.**
elejibe elébe. **Ájj az ostorral a tehenyëk elejibe.**
elejin elején. **Nyár elejin sok esső vót.**
elejinn érő korán érő. **Ültessünk ëggy elejinn érő almát ës.**
eléjő előjön (ti. a betegség). **Ebbe a vátozó üdőbe a rëhomám ës eléjött.**
elereszt elenged. **Édësapa, eresszën el fërëdni!**
elészërël előszed, előkeres. **Nekëm osztán elészërëld a kalapácsot.**
elészërkëtál előkotor, előad. **Szërkëtáld elé a bicskámot.**
élet belső telek házzal, gazdasági udvarral, kerttel. **Az a szép nagy élet a szëgeletën** (sarkon) **mind az övék vót, de elatták.**
eleven szén izzó szén, parázs. (Ellentéte a **hótt szén** l. ott.) **A hamu alatt van még eleven szén.**
elhorgad elgörbül. **A cserefába elhorgad a szëg.**
éli, kiéli kihasználja. **Mindeniből kiélte a szëgény öregët.**
elig, eligëcske alig, csak alig. **Elig értünk haza, hulni kezdëtt az eső. Eligëcske tőt më̈g a kád.**
elkárosul veszendőbe megy. **Ez a sok étel elkárosul, ha nem ësztëk.**
elkëccen üvegtárgy elreped (vö. koccan). **A forró visztől elkëccent az éveg.**
elkëccint elhúzza a gyufát a skatulya szélén. **Akkor a sëtétbe elkëccintëttem ë'ggyufát.**
ëllëget eszeget. **Hagy békit a nyulaknak, hogy ëllëgessenek.**
ellem, ellemi elem, elemi. **Hozz ëggy ellemët a villanbódból. Mikor kijártuk az ellemit, mëntünk dolgozni.**
ellëtt (valahová) 1. eltűnt. **Valahova ugy ellëtt a hászkóccsa** (ház kulcsa), **sehol se kapom.** 2. a magzat meghalt. **Mariséknitt ellëtt a gyermëk.**
elódik eloldozódik. **Közs bogra, n'ogy** (nehogy) **elódjék.**
elő hasu első ízben vemhes. **Vëttem ëggy előhasu tehenet bornyustól.**
előlünnet elölről. **Vág' le belőlle előlünnet.**

előre előbb, először. **Előre jöttek az iskolások, azután a tüzótók.**
elreked az üdő elromlik a szép idő, tartós rossz idő következik. **Le këll hozni a fát az erdőről, mielőtt elreked az üdő.**
elrug a tehen nem ad több tejet. **Szegőggyék bé a tejet ëgyebütt, met nálunk elrugott a tehen.**
elsied elsüllyed. **A kerék elsiett a füvenbe.**
elsőbben előbb, először. **Elsőbben ës mëg këll ënni a levest, azután a hust.**
elszërdül elténfereg. **Valahova elszërdültek a csürkék.**
eltángál elver. **Jól eltángálta a kicsi tesvérit.**
eltráncpërál (eltranszferál) magával viszi, elrendezi. **Az egész rókonságot eltrácpërálta Brassóba.**
elvásik elkopik. **A sok almától elvásik a fogad. Elvásott a lánc.**
emmán ez már. **Emmán beszéd!**
embërség (jó) viszony. **Mü jóembërségbe vótunk vele.**
ëncsëm-bëncsëm haszontalan apróság, dísz. **Nekem osztán ne hozz ide minden féle ëncsëm-bëncsëmët.**
ëndëlëdik émelyeg, undorodik. **A benzinszaktól uty fëlëndëlëttem.**
ennë ez ni. **Mejik vót? Ennë.**
epër fái és földi eper. (A szamóca szó ismeretlen.)
éppen, éppenséggel (mindig hosszú p-vel ejtik) éppen. **Éppenséggel nekëm hajtott a motorral.**
ëránt, ërányába iránt, irányába, irányában. **Mënnyën csak toronyëránt. Lëgyën bélátásod ërányomba.**
ërányoz irányoz, céloz. **Ërányozza mëg a fenyőfát.**
erdől fát hord az erdőből. **Oda vannak erdőlni.**
erdőlés fahordás az erdőből. **Erdőléskor törött el a tëngëly.**
erdőlő fahordáshoz való, pl. szekér vagy lánc. **Kennyétëk mëg az erdőlőszekeret, hozzátok ki a kamarából az erdőlő láncot.**
érëli (a bőrt) cserzi, kikészíti. **Hat báránbőrt bévittem a szücshöz érëlni.**
eresz régi típusú falusi ház első, belépő helyisége, amolyan „előszoba". **Nyáron az ereszbe főzünk.**
ereszgető a cséplőgépnél alkalmazott idénymunkás, aki az oldott kévéket a „dobba" ereszti. **A'nnyel sok port, az ereszgető.**
ereszkëdik lejön, leszáll, lejtőn lefelé halad. **Ereszkëggy le a marton. Ereszkëggyünk ëggyet a szánkával.**
ereszt 1. enged, bocsát. **Édësanya, eresszën el a bálba.** 2. lazít. **Erez mëg azt a csavart. Eressz ëggyet a nadrágszijjon.** 3. termést ad a gabona. **Az üdőnn jól ereszt a buza. Az árpa rosszul ereszt.** (Cséplëskor hallható, mikor a gépből a zsákba hull a szem. Ilyenkor tenyerüket a nyílás alá tartva állapítják meg, hogy jól vagy rosszul **ereszt** a gabona.) 4. rajzik a méhcsalád. **Hamar vizet, füstölőt, met eresztenek a méhëk.** 5. szivárog a folyadék a lyukas edényből. **Ez a csëbër ereszt.** 6. flatulál.
ëstër meddő. **Annak a felesége ëstër.**
eresztëk ételbe való lisztes habarék. **Higiccsuk fël vizzel az eresztékët.**
eresztëtt puiszka nem keverővel kevert puliszka, hanem a fövő vizbe

apránként, folyamatosan beleeresztett és nem fövés után megkevert, hanem fövés közben kavart puliszka. (Csak a városias ízlésűek kedvelik.)

eresztés rajzás. **Most van a méhknél az eresztés ideje.**

erőnek erejivel erőszakkal. **Erőnek erejivel rëja akart beszélni.**

erős, erőss, erőssen, erőst erős, erősen, nagyon. **Erőss-ë a főd?** (Kapáláskor illik megkérdezni a munkálkodóktól.) **Erőss üdő.** (Viharos idő.) **Az apjik erős beteg.** (Nagyon beteg.) **Erős meleg van.** (Nagy meleg van.) **Erőst iparkottunk, de hëjába.** (Nagyon iparkodtunk, de hiába.)

errünnet erről felől. **Errünnet jött a jég, në.** (Ti. a jégeső.)

értődik (rámutató szóval: **ugy értődik**) úgy kell érteni.

ës is. (Kizárólagos.) **A kecske ës jóllakjék s a káposzta ës mëgmaraggyon.**

esküszik házasságot köt. **Katiék ma esküsznek. Leméntek a kösségházára eskünni.**

esmënt ismét. **Esmënt elévëtt a hascsikarás.**

ess esik az eső. **Mán ess. Esseni akar. Essët az éjjënn. Bár csak essene az éjjënn. Essëget.**

espërëst esperes. **A béiktatásra az espërëst ur ës eljött.**

ëstáló istálló. **A villa ott van az ëstálóba.**

ëstáló fëlëtt, ëstáló fëli szénapadlás az istálló fölött. **Hánnyátok a szénát az ëstáló fëli.**

eszëd fazaka, eszëd tokja bosszús ráripakodás arra, aki helytelenséget beszél. Másik ilyen szólás: **Üzi az eszit.** 1. tréfálkozik, bolondozik. 2. udvarol, udvaroltat magának. **Mán ëty féléve avval a fejérnéppel űzi az eszit.**

ëszkábál tákol. **A pajtát mü ëszkábáltuk a fijammal.**

ëssze össze (minden esetben és minden összetételben p.l **ësszebogoz, ëszszeköt, ësszevesz, ëssze-vissza). Ojan nagy beteg, ëssze-vissza beszélt.**

ësztëke ösztöke (félhold alakú fanyelű vaskés, mellyel az ekét tisztítják a rátapadt földtől.) **Ott van az ësztëke a borozdába.**

ësztëna karám juhok számára. **Kimënyëk az ësztënára sajtétt.**

esztendő év. (Mindkét szó ismeretes, de az **esztendő** a használatos.) Kif. **esztendő ijenkor:** jövő évben, mához egy évre. **Esztendő ijenkor mán te ës mënsz az iskolába.**

ësztërhéj eresz. **Ájjunk bé az eső elől az ësztérhéjj alá.**

éti, mëgéti mérgezi, megmérgezi. **Közs' më a kutyát, met megétik a szomszédok.**

ëtt evett. **A sofër ëtt-e? Ëtt, ëtt.** (Ugyan olyan rövidülés, mint az **ütte, megütte.**)

-étt ért. **Csókétt nem adom. Kenyérétt, szénáétt, gázétt.**

ëtyele-pëtyele gyermekbecéző szó, felnőtteknél gúnyosan az enyelgésre mondják. **Béhuzóttak a sëtétbe s osztán vót ëtyele-pëtyele.**

éveg üveg. **Hova lett az ëcetës éveg?**

évegës 1. fn. üveges szekrény, vitrin. **Hosz' két borospoharat az évegësből.** 2. mn. üveges. **Évegës ajtaja vót.**

ezétt ezért. **Ezétt nem këll mekharagunni.**

NÉPI UDVARHÁZAK BIKFALVÁN

KÓNYA ÁDÁM

A múzeumőr Gödri Ferenc (1890—1975), egykori osztályfőnök-rajztanárom emlékére

1. Műemlékeink világában külön színes csoportot képeznek az udvarházak vagy másnéven kúriák. Amennyire hozzátartoznak az olténiai dombsági tájhoz a korban és részben funkcióban egyaránt rokonainak tekinthető, bár egyöntetűbb csoportot alkotó kulák, annyira jellegzetesek voltak, a háromszéki falvak utcaképében ma is fel-feltűnő, leggyakrabban pilléres-boltíves kiugró tornáccal díszített, kevésbé tagolt falfelületű, magastetejű udvarházak. Csernátonban napjainkra is tucatnyi maradt belőlük, s feleannyi áll még Illyefalván, Rétyen, Uzonban, Torján, Kézdiszentléleken is.

A szakirodalom elsősorban a zabolai Basa-, imecsfalvi Cserey-, kisborosnyói Tompa-, erdőfülei Boda-udvarházak alapján igyekezett helyüket műemlékeink világában kijelölni. Kós Károly, Balogh Jolán, valamint Bíró József általánosítási ma is érvényesek. Az azóta végzett kutatómunka nyomán mikrokozmoszuk újabb csoportjai különíthetők el megyénkben, s ezek B. Nagy Margit legutóbbi, elsősorban levéltári anyag alapján megírt, az udvarházakkal foglalkozó tanulmányában foglaltakkal, mint a ma is létező, élő udvarházi-emlékanyag nagyszerűen egybevágnak [1].

Legjellemzőbb, a rendkívül nagyfokú változatosság, annak ellenére, hogy valamennyi, az alaprajz, méret tekintetében néhány alaptípusra vezethető vissza. Beosztás, a történelmi stílusokból átvett néhány építészeti elem használatával azonban, azok ötvözésével, a voltaképpeni típusépületek, valamennyi esetben megkapták egyedi, sajátos vonásaikat; az építtető család társadalmi-gazdasági helyzetének megfelelően. Mindezt egy eddig kisméretű népi udvarházait illetően alig emlegetett falu, a rendkívül érdekes helyzetű Bikfalva (Uzon község) esetében tesszük vizsgálat tárgyává.

A bikfalvi népi udvarházakról először Gödri Ferenc festőművészrajztanár fényképei alapján szereztünk tudomást. Ezeket a sepsiszent-

györgyi múzeum fényképtára őrzi. Közülük négy, a Kovács László szerkesztette, Séta bölcsőhelyem körül című kötetben látható (Erdélyi Szépmíves Céh kiadása, Kolozsvár é.n.). Az utóbbi években e sorok írójának tollából jelentek meg a bikfalvi népi udvarházakra vonatkozó első közlések [2].

2. Az írásos emlékekben először 1332-ben emlegetett, Kovászna megyei Bikfalva, a Bodzai-hegyek északnyugati peremén, a csaknem ezer méterre emelkedő Köves-ponk nyugati lejtőjén alakult ki, a történeti-néprajzi értelemben vett Barcaság és Háromszék határán. Legjelentősebb műemlék-épülete, az 1863-ban, az addigi gótikus épület helyén épült új templom körül húzódó, középkori, részlegesen megmaradt, lőréses várfal és a földszintjén gótikus bordás keresztboltozatot megőrző hatalmas védőtorony. Az 1961-es összeíráskor a műemlékek jegyzékébe felkerültek a Simon és Molnár-udvarházak.

Vizsgálatunkat elsősorban az élő udvarházi emlékanyag felmérésére terjesztettük ki, melynek legrégebbi datált épületei a XVIII. század utolsó évtizedéből valók. Nyilván közrejátszott ebben, az 1782-ben pusztító tűzvész, melynek e faluban is számos becses épület s egyben levéltári anyag áldozatul esett. Tekintettel a kőanyag elterjedt használatára, az 1802. október 20-án bekövetkezett pusztító földrengés is valószínűleg újabb rombolást végzett [3].

3. A bikfalvi udvarházakra vonatkozó szegényes, eddig ismert levéltári anyag, a sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban őrzött Kálnoky-, valamint Apor családi levéltárak anyagából került elő.

Jelentős része a falunak Gát nevű részén egykor meglévő belsőséggel kapcsolatos (máig élő helynév és az itt álló udvarházat ma is Simonyi óbester kúriájaként tartják számon). Az 1775-ből származó írás az „Apor Anna Asszony eö Nagysága udvar házához" kiszállottak „conscribálását" tartalmazza, és röviden felsorolja a jószágon található, már romladozó épületeket [4]. Apor Annának 1782-ből keltezett, s voltaképpen levelesládájának visszaszerzése érdekében a gubernátorhoz intézett folyamodványában, leírja, miként került a szóban forgó jószág, a gróf Ferrati-Kálnoky család, majd pedig a Simonyi-Apor család illetve házaspár kezére [5].

Az időben sorrakövetkező adatok a nagy tűzvészt követően, 1784-ből származnak és az a „Bükfalvi Jószág Conscripto"-ja. Ez már a „tüz által meg égett és már most mintegy pusztulo félben levö Udvarház"-át írja le Simonyi Györgynek, melynek nyugati fele „ujjonnan Bükfa szaru fákkal fel szarvaztatott és hasonlo képpen Bükfa Létzel meg létzeztetvén Suppal bé fedetett" [6].

A második Simonyi kúriában a Conscriptio tanúsága szerint, a tűzvész esztendeje óta Kiritza Gergely nevű örökös jobbágy lakott. Ez „a falunak also részében az also tizesben fekvő belsőségben semmi egyéb névvel nevezendő épület nem tanáltatik, hanem szalmafedél alatt egy szobából álló Kö Ház" [7]. Jelentős megjelölés, mert minden valószínűség szerint, az írásos emlékekből ismert bacai és kémendi, a középkorra visszavezethető, régi egysejtű udvarház bikfalvi előfordulását bizonyítja [8]. A XVIII. század végén létező és korábban épült bikfalvi udvarházakról

pillanatnyilag ennyit tudunk. Maguk az épületek nem maradtak meg.

4. A legrégibb, építési évszámmal rendelkező népi udvarházak az 1790-es évekből ismeretesek, a Nagy utca déli oldalán egymás közelében.

A legérdekesebb a 39 szám alatti Simon ház. A kő és téglából épült, 60 cm falvastagságú, kétosztatú épület viszonylag kisméretű. Alig a föld szintje alá mélyülő pincéjébe, az udvari oldalon, két félköríves boltív-nyílás vezet a hosszanti kőtornác síkjában. Kőoszlopos-boltívsoros tornác fut végig az épület magasföldszintjén. Az érdekes, tömzsi, fejezet és lábazat nélküli törpeoszlopokra vaskos félköríves boltívek sora ereszkedik és kölcsönöz annak archaikus jelleget. Mindez valószínűleg a XIX. század eleji bővítés eredménye. Sajnos a délnyugati sarok két boltíve helyett, ma már elütő, négyszögpillér emelkedik. A csaknem román-kori hangulatot árasztó tornác lépcsős feljárója eredetileg nyugatról emelkedett a tornác belterületén. Valószínűleg ennek jobb kihasználása végett, ezt a feljárót utóbb megszüntették és az épület délkeleti sarkához építettek új lépcsős feljárót, tetőtúlnyújtással födve azt.

A cseréppel fedett eszterhéjas csapott tető (melyet magasabb zsindelyes tető előzött meg) nyugatra néző féloromfalára jegyezték fel a ház építési éveként, az 1793-as évszámot. Néhány évvel később, 1797-ben készült az épület északnyugati sarkához csatlakozó, megyei emlékeink sorában egyedülálló szépségű hármas háromkaréjú oromfallal koronázott barokk nagykapu. A két szélső alacsonyabb oromfal síkjának közepéből kidomborodó félgömböket rombusz alakú mező övez. A középső, jóval magasabb, csúcstaggal bővített barokk oromfal alján, kétoldalról, csaknem annak közepéig benyúló, alig körbecsavarodó voluta húzódik. Közepén az évszám felett hegyes csúcstagokkal bővített négykaréjos díszítmény keresztrácsos festett foltja díszlik. Az összeépült, gyalogbejáróként szolgáló kiskapu alacsonyabb, szintén félköríves nyílása felett egyszerű nyeregtető látható.

A szomszédos 35. szám alatt az előbbi kapunak azonos elreendezésű, jelenlegi állapotában, darabosabb kiképzésű nyeregtetővel fedett társa emelkedik, melyet az oldalán lévő felirat szerint 1790-ben építettek (1790 diebus junii). Közelében áll az utcára hossztengelyével szintén párhuzamosan elhelyezett, egykor a Jancsó család tulajdonát képező, eredeti formájában ugyancsak kétosztatú, előbbihez hasonló falvastagságú és építőanyagú épület. Ehhez azonban, amint ezt a falrakás és a tetőszerkezet, valamint a padlómagasságban mutatkozó eltérés egyöntetűen igazolja, utólag toldották a nyugati harmadik helyiséget. A bejárati ajtó előtt, a bővítés előtt voltaképpen épületsarok mellett elhelyezett, egyszerű, háromszögű oromfalas tetőt tartó négyszögpilléres kiugró tornác található.

Megjegyezzük, hogy az épület hosszanti oldalának sarkánál elhelyezett kiugró tornác elsősorban bikfalvi jellegzetesség megyénkben és az e faluban megvizsgált épületek felénél, a legváltozatosabb kiképzésben fellelhető (egyszerű pilléres, boltíves, barokk oromfalas, túlnyújtott tetős, illetve ezek kombinációi). Ez is barcasági hatásra utal, akárcsak az imént ismertetett épületeknek az utca vonala mentén hosszában való elhelyezése.

5. Ezek a kétosztatú kő vagy tégla, illetve vegyes építőanyagú, csaknem kivétel nélkül eszterhéjas csapott cseréptetővel fedett kis udvarházak, az eddig ismert építési adatok szerint a XVIII. század második feléből maradtak fenn. A kimondott Háromszéki-medencéből egyetlen egy sem ismeretes belőlük, valamennyi a Barcasággal szomszédos Szépmező-medenceöblében található. Az előbbiek során ismertetett két bikfalvi kétsejtű épületen kívül számontartjuk még a következőket: Árkoson a Szötsi családét, épült 1753-ban; Bodokon a Ferencz családét (lebontva 1960 táján); Fotoson 88. szám alatt a Balogh- (1772), Sepsiszentgyörgyön a Csíki utca 26. szám alatt a Gyárfás-, (1774, Gyárfás Jenő szülőháza), a Dózsa György utcában a Serestély- (1794); Sepsiszentkirály 52. szám alatt a Sükösd- (1794), 7. szám alatt az Erdő családok (1793) kétsejtű kis népi udvarházait. Közülük az árkosi és fotosi egy-egy helyisége fiókos dongaboltozatú, utóbbi esetében egyszerű stukkóval díszítve. Valamennyi kitűnően illeszkedik bele a B. Nagy Margit említett munkájában felsorolt, XVII—XVIII. századi népi jellegű kétsejtű udvarházainak sorába [9].

Ez a területi sajátságos elterjedés aligha lehet a véletlen műve, hiszen a közeli Barcaságon számos kétosztatú XVIII. századi kőépületet tart számon a szakirodalom: Szászhermány 81. sz., 56. sz. (1799), 65. sz. (1769), Rozsnyó 687. sz. (1795) [10].

6. Noha a hitelesítő évszám hiányzik, alaprajzi formájuk, tornác- és más részletek alapján valószínűnek tűnik, még három épület XVIII. századi eredete. A 154. szám alatti Dénes Lajos ház tetőzetét, sarkán kiugró, két négyszögpillér tartotta tornácát tekintve, a Jancsó házhoz hasonlít. Arányait tekintve egyedi, a barcasági falvak épületeihez fokozottabban hasonlít, tetőzetéhez viszonyítva magasra húzott falaival és ennek megfelelően alacsony, nyomott féloromfalával. Utca felöli szobájának második gerendáját, a XVII—XVIII. századi, környékbeli épületekre is annyira jellemző rozetta-faragás díszíti. A 229. szám alatt, ugyancsak hossztengellyel az utcára merőleges, Zoltáni Sándor ház arányosan felhúzott féloromfalas homlokzatát a sarkokon alkalmazott falsávok tagolják. Csaknem sarokra elhelyezett pilléres tornácát a tető túlnyújtása fedi. A kettéosztott tornác, a bejárat, illetve a pincelejáró védelmét szolgálja.

Ugyancsak XVIII. századinak tűnik a Zsigmond Ödön ház. Az udvari bejáratot a Jancsó házra emlékeztető, csak még erőteljesebb nagy- és kiskapu díszíti. Bent az udvarban, magas, cserépborítású sátortető koronázza a négyosztatú, egyetlen kétmenetes bikfalvi udvarházat. Aszimetrikusan elhelyezett pilléres-boltíves kiugró tornácát barokk, kosáríves árkádok díszítik. Háromszögletű homlokfalán, az 1882-es évszám, csak egy utólagos javítás időpontját jelölheti, annál is inkább, mivel két helyiségét szép kiképzésű, két-két fiókkal tagolt dongaboltozat borítja. A nagyszoba boltozatmezejét pedig kör-, illetve négykaréjos stukkódísz tagolja. Mindez együttvéve a legjelentősebb bikfalvi építészeti emlékeink közé avatja.

7. Ez utóbbi épület kivételével, alaprajzilag egységesnek tekinthető XVIII. századi épületcsoporttól, hasonló alaprajzú de egy oldalkamrával háromosztatúvá váló épületek vezetnek át a XIX. századba.

Ezek közül a 209. szám alatt álló, Zátyi József féle ház (azelőtt a Kilyéni családé volt) 1801-ben épült. Az évszám az épülethomlokzat féloromfalán, valamint az utcai nagyszoba gerendáján egyaránt látható. A boltíves nyílásokkal tagolt kiugró tornác, ez esetben is aszimetrikus elhelyezésű. Alaprajzilag teljesen azonos a 46. szám alatti, Harkó Lajosné, kivételesen gerendából rótt háza. Az ugyancsak sarokra elhelyezett hangsúlyozottan népies, minden tagozástól mentes, kétpilléres kőtornácot a szászos tetőnyújtással kialakított födém védi; építési idejét azonban semmiféle adat nem jelzi.

Ungyancsak 1801-es évszám díszíti a tetőcsúcson lévő szélzászlót, a 224. szám alatti Vén-Ábrahám udvarháznál. Az utcáról kis- és nagy kapunyílást közös tető alá foglaló, hatalmasra méretezett boltíves kapun át jutunk az alaprajzilag és a kiugró tornác részletformáit illetően egyaránt új csoportot jelző épület elébe.

Ennél az alaprajz hármastagolású, s a középső épületszakasz pitvarra és kamrára osztása által négyosztatúvá válik. Ez a típus egyébként a népi építészetben széles körűen elterjedt. E csoportba tartozó bikfalvi udvarházainknál, a kiugró tornác ezúttal nagyjából az épület hosszanti oldalának közepén helyezkedik el és ezzel a háromszéki udvarházaknál legelterjedtebb elhelyezési módot követi. Ez jellemzi a Vén-Ábrahám udvarházat is. A merev vonalú, utólag beüvegezett, pilléres tornácot kihangsúlyozott vonalvezetéssel kirajzolt háromkaréjos barokk oromfal koronázza. Átalakítás előtti állapotát Gödri Ferenc fényképéről ismerjük [12].

8. Ezzel elérkeztünk a bikfalvi népi jellegű építészeti emlékek újabb, korban, külső formában egyaránt elkülönülő csoportjához, amelyek 1830 táján épültek. Korai előfutáruk a Vén-Ábrahám udvarház. Közös vonásuk a változatosan megalkotott de mindannyiszor barokkos oromfallal díszített kiugró tornác. Valamennyi hossztengelyével az utcára merőlegesen épült.

Korban legelső az 1829-ből fennmaradt Páll udvarház (Nagy út 16. szám, utóbb a Gergely család tulajdona). Két oldalhelyiség kivételesen ötosztatúvá változtatja. Az utcai szoba egyik, faragott forgórózsával és leveles ágak végén ülő tulipánnal díszített gerendáján lévő felirat, 1829-et jelöli meg az építés évéül és Pál Sámuelt építtetőként [13]. Eredeti berendezéséből csak egyetlen beépített falitéka maradt fenn, amely feltehetően az építés idejében készült. Ajtaján facsartvégű virágtövön gyöngyvirág, tömött szegfű, valamint a tulipán kétféle változata látható. A magas cserepes, eszterhéjas, csapott tetővel koronázott, széles épülethez, viszonylag kisméretű, középen kiugró, oromfalas-boltíves tornác épült. A kissé szögletes vonalvezetésű barokkos oromfal két szélén, csökevényes voluta rajzolódik, ki, alatta a bejárati és két oldalsó fal mentét, egy-egy kosáríves boltív tagolja.

A Gergely család jóvoltából megmaradt Páll Sámuelnek, 1829-ben készített jegyzéke, amelyben a ház építésével kapcsolatos kiadásait je-

gyezte fel [14]. Sajnos az építőmester nevét nem írta fel. A jegyzék azonban, az egyes tételek rhenus-forintban kifejezett árának feltüntetésén kívül, azért is értékes, mert kiderül belőle az építőanyagok beszerzésének helye. Így, a cserefát Málnásról és Gidófalváról, a fenyőgerendákat Papolcról, a deszkát Gelencéről és Kézdivásárhelyről szerezte, a cserepet pedig Zajzonban és Brassóban vásárolta. Utóbbi helyen vette meg a vasnemű anyagokat is [15].

A zajzoni cserépvásárlás, valamint az a tény, hogy a bikfalviak általában szívesen építettek hétfalusi ácsokkal és kőművesekkel, már magyarázatát is adja az épületek Barcaságra jellemző vonásainak.

Nagyjából hasonló alaprajzú 150. szám alatt a Komán Zsuzsanna tulajdonát képező, kivételesen faépület. Homlokzatának féloromfalán 1839 jelzi az építés évét. Az épület közepén két egyszerű négyszög-pillér tartja a kiugró tornác barokkos oromfalát. A rajta előtűnő 1882-es évszám, amint az alatta lévő, „Javttatottt Groza György és Groza Rebeka" felírás jelzi, utólagos munka időpontját rögzíti.

Háromosztatú alaprajzzal rendelkezik, a 156. szám alatti Dénes György-ház, amely 1925-ig a Kovács, azelőtt a Páll család tulajdonában volt. A középen kiugró arányos méretű, bejárati oldalán két boltívnyílással rendelkező tornáca arányos méretével szépen símul a jellegzetes-tetős épülethez. Külön érdekesség az udvarra bevezető kőkapu, három, erőteljesen, barokkos elemekkel tagolt vaskos kőkapulábja. A nagykaput tartó kettőn elmosodva az 1838-as évszám még kivehető állapotban van. A kiskapu nyílását eredetileg, Gödri Ferenc 1931-ben készült fényképének tanúsága szerint, azóta lebontott barokkos oromfal díszítette [16].

E csoport utolsó épülete a 47. szám alatti Zsigmond László-ház. Előbbihez hasonló háromosztatú, szintén kő-tégla épület. Tulipánban végződő leveles ággal díszített mennyezetgerendáján az 1837-es évszám olvasható. Ez az egyetlen barokkos épület, ahol a körbefutó párkánnyal tagozott négyszögpillérek tartotta, háromkaréjos oromfalban végződő kiugró tornác, „bikfalviasan" az épület hosszanti oldalának sarkára került.

9. Bizonyos fokig egyedi és nem véletlenül az általánosan ismert háromszéki udvarház-típushoz áll közel a 218. szám alatti Molnár-udvarház. Alaprajzilag négyosztatúra bővített hármas tagolású faépület. Az utca vonalára kiugró homlokzatának féloromfalán évszámos felirat jelöli meg a legfontosabb építési adatokat: „1822, Épít. Molnár Josef Felesége Dénes Julianna".

Legérdekesebb része egyben az alaptípuson belül is egyedi változatot képvisel: ez a középen kiugró hangsúlyozottan népies, törpeoszlopos-boltíves kőtornác. Egyedi az oszlop használata, hiszen a háromszéki udvarház-tornácoknál az éleszedett négyszög-pillérek használata jellegzetes a XVII. század óta (zabolai Basa-udvarház). Ez a törpeoszlop-változat csupán egy helyről ismeretes még, ugyancsak Bikfalván, a Simon-udvarházon; tehát helyi jellegzetesség. Némiképpen hasonló törpeoszlopos tornác díszítette az 1965-ben lebontott nagyborosnyói udvarházat, melynek fényképét B. Nagy Margit közölte [17].

A Molnár-ház udvarán megmaradt a gabonás kőépülete, melynek gerendáján az 1835-ös évszám olvasható a vésett tulipántos-leveles ág szomszédságában [19].

10. A neoklasszicizmus korát két jelentősebb épület képviseli. Közülük az egyik a falunak ma is Gát néven emlegetett északkeleti szélén áll, 212. szám alatt. A feltűnően elnyújtott alaprajzú kőépület közepén, csupán övpárkánnyal tagolt, finoman élszedett négyszög-pillérek tartják a kiugró tornác egyszerű timpanonját, melynek két, padlásvilágító ablaka felett múlt századi évszám tűnik elő elmosódottan. Az épület udvarfelöli, keleti végénél, tetőnyújtással fedett tornác kapcsolódik az épülethez, melyen darabos, tagolatlan kőpillérek emelkednek, a feljárati szélén pedig közepén kihasasodó, orsóalakú faoszlop. Az épületet Simonyi óbester kúriája néven emelegetik ma is, jelenlegi formájában azonban kétségtelenül XIX. századi. Az Apor-levéltárban fennmaradt 1775-beli írásos adatok, a „Gát nevű helyen ... vagyon egy Kö Ház" kitétellel, félreérthetetlenül, az egykor e helyen állott régi udvarházra vonatkoznak [4].

A belsőség kőkapuja feltűnően vastag kőpilléreivel tűnik ki, melyeket cserepes nyeregtető borít. A kiskapu törtíves nyílása feletti tetőn, két kisméretű, négyszögletű cseréptetős, toronyszerű kis építmény oldja fel a nyeregtető egyhangúságát.

Végül megemlítjük az 1866-ban épült Böjthe—Cseke udvarházat (22. szám), amely nemcsak jóval későbbi volta miatt különül el a leghatározottabban az eddigiekben ismertetettektől, hanem fejlettebb, kétmenetes alaprajzi beosztása és előzőknél jóval, nagyobb méretei, valamint rideg neoklasszicista formáival egyaránt. Kifogástalan pallérmunka de teljesen idegenül áll a népi építőmesterek e sajátos bikfalvi világában.

JEGYZETEK

1 Udvarházak és stílusok című tanulmány, B. NAGY MARGIT: **Reneszánsz és barokk Erdélyben,** Kriterion, 1970, 15—59 o.

2 Gödri Ferenc 1931-ben készült bikfalvi fényképeinek jegyzéke Fóris Pál: A sepsiszentgyörgyi múzeum fényképtára. I. katalógus, 208—216. sz. képei. E sorok írójának az alábbi, e témakörre vonatkozó közleményei jelentek meg: Népi műemlékeink helyszíni védelme. Korunk, 1962, 7—8. sz. 961—63. o. Változatok egy barokk témára, Megyei Tükör, 1971. márc. 21, 4—5. o., Népi építőmesterek világa, M. T. 1971. júl. 26., 4—5. o., Simonyi obesterné és bikfalvi udvarháza, M. T. 1971. aug. 28., Bikfalvi öreg házak, M. T. 1971. dec. 5., 4—5. o., Házépítés Bikfalván 1829-ben, M. T. 1974. márc. 24.

3 A tűzvészre vonatkozóan: „Tanáltatik ... ez elöt két esztendőkkel tüz által meg égett és már most mintegy pusztulo félben levö Udvarház ..." (Descriptio Curiae ... Kálnoky cs. levéltára a sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban. Fasc. XIV. 3; KÓNYA ÁDÁM: **Műemlékeink és a földrengések.** Megyei Tükör, 1974. január 6., 5. o.

4 „Bikfalván a faluban Gát nevü helyben egy darab jószág ... ezen vagyon egy Kö Ház, egy Bolt, egy konyha, a Házak alatt kettös Pitze, le romladozott Sendelyes fedelü a szaru falya is egy részinek a földön hever ... vagyon ott a vete-

ményes kertbe be-járo Galambugos Kapu ennek a Kapunak a Bugja le törött (Apor család levéltára, B.I. 11.)

5 „Nemes Háromszékben Bikfalva nevü faluban, Néhai Groff Neapolisi Ferrati Bertalan özvegyének, Néhai Groff Kálnoki Agnes Asszonytól lévén egy kis portzioja„ melyet is idegenektöl aquirált volt, melly kis portziotskát is 1749-dik Esztendöben az Uram Simoni György akkoron kapitány lévén az Nemes Kalnokianum Regimentben ezer R. forintokon meg Vásárlotta örökösön... Néhai Groff Kálnoki Agnes asszonytol." (Apor család lt. B.I. 11.)

Megjegyezni kívánjuk, a szóban forgó Apor Anna, az emlékirat szerző Apor Péter lánya, utóbb br. Simonyi György kapitány, majd óbester (ezredes), végül tábornok felesége. Ez a Simonyi György azonban nem azonos a köztudatban annyira jólismert Simonyi óbesterrel. Simonyi József (1777—1837) ezekben az években még gyermek volt.

6 Kálnoky cs. lt. Fasc. XV. 3., a 12. oldalon: „Nevezetesen pedig itten Bikfalván tudunk lenni két Nobilitaris Curiáját, melyek közül az egyik vagyon a falunak a felsö végének északi szélyében a Bodolla aljában a Gát nevezetü helyben..." A 13. o.: „Vagyon a bé járo Kapu a Nap Nyugati Végének Dél felöl valo Széllye tájékánál Két darab Cserefa meg éget alatson Lábakra Csinálva, Kapuja pedig Nyárfa Létzekböl faragtattak és vésettettek s rakottattak, annakutánna Két Sorkok Közi, melynek Hátulso Sorkánál alja vas Karikával erösittetett meg, és megint ugyan vas Sorkakon fordul, felsö részen pedig nem különben Vas Karika vagy is Kapots között Szokot forogni, innen ezen conscribált és az Udvarra bé járo Kapun belül 12 Királyi Ölekkel... Tanáltatik Vastag Kö falakbol ki rakot és amint lehetett szemlélni abban az idöben jo modgyával épitetett de annak utána ez elöt Két esztendökkel tüz által meg égett és mosz mintegy pusztulo félben levö Udvarház, melynek Napnyugati Része a tüz által lett meg égése után ujjonnan Bükfa Szaru fákkal fel szarvaztatott és hasonlo képpen Bükfa Létzel meg létzeztetvén Suppal bé fedetett, a más Része pedigh minden Szarufa, Padlás és Gerendák nélkül tanáltatik." (Descriptio Curiae, ezen most közelebbről Vicinált és annakutána meg mértt Nobilitáris Curiara.)

7 Kálnoky lvt. Fasc. XIV. 3, 30. o.: „A Második Nobilitaris Curia melyen mostan két esztendöktöl fogva fennebb meg nevezett Kiritza Gergely nevü örökös jobbágy lakik vagyon a falunak also Rész-ben az also tizesben, melynek Vicinussa Eszakrol egy darabig Bene Sándor lovas katona, azon tul Lisznyoban lako Barabás Tamás Gyalog Katona. Délröl Kore Sámuel Lovas Katona Lak jószágok... Mely Vicinált és meg mért Nobilitaris Curián Semmi egyéb Névei nevezendö épület nem tanáltatik, hanem Szalmafedél alatt egy Szobából állo Kö Ház, melynek ajtaja fenypö fa Deszkából tsináltatott."

8 B. NAGY MARGIT: **Reneszánsz és barokk Erdélyben,** Kriterion, 1970, 33. o.

9 U.o., 33—34. o.

10 Das Burzenland. Bd. IV. 1. Kronstadt, 1929.
135. tábla, 276. rajz; 134. t. 274. r.; 148. t. 303. r.; 150. t. 308. r.

11 A felirat szövege: „PASX VOBISZ IHT(?) KANDIBUSZ AD. 1801 DIE 29 APRII."

12 A sepsiszentgyörgyi múzeum fényképtára ltsz. 210-N 3899/1931.

13 A felirat szövege: „Az 1829 dik esztendöben Épittette ez házat Isten segedelméből Ifjab Páll Sámuel feleségével Pályános Kristinával."

14 Páll Sámuel jegyzékének szövege:

A mint 1829-ik Esztendöben Házat Épittettem költöttem az mellyeket készpénzel fizettem:

	Reft	Ká
1. Meszet vettem 40 mását és mind edgyütt azért	119	
2. Téglát vettettem és vettem mind edgyüt 31125	133	
3. Cserefáért ablak kereszt és ráma Pintze gerenda s ugy gráditsnak Málnáson Gidofalván	27	

4.	16 Fenyö gerendát Papoltzon vettem	17	
5.	Hat szál koszorufát 8 öleseket	10	
6.	Szarufát és kötöt fának valot 44 szálat	16	25
7.	Kömiveseknek mind edgyütt fizettem	155	24
8.	Cserépért Zajzonba és Brassoban fizettem	152	56
9.	Deszkát Gelentzén és Vásárhelyen 158 szálat	30	28
10.	Zárokért mind edgyütt fizettem	12	6
11	Ablak (a többi a papír türése miatt kivehetetlen)	10	46
12.	4300 Létz szegért	26	10
13.	Létzet Gelentzén 511 szálat	27	51
14.	Ablak sarkokért Brassóban	6	
15.	Farago embereknek fizetttem mind edgyütt	16	22
16.	Három gombot Brassóban vettünk	6	
17.	Vasat vettem sarkoknak kaptsoknak	6	36
18.	Kovátsnak fizettem	1	30
19.	Vass füttöjért fizettem	6	30
20.	Még fizettem	115	58
21.	Két almáriumra valo zárokat vettem	1	40
22.	Ház földe, Padlására 500 Létz szeget Brassóban vettem	2	30
23.	Tölgyes Mihálynak 4 napra, hogy padlani segitett	2	24
24.	Ablak Támasztokért fizet	1	
25.	Almárium sorkokért	1	
	Summa:	911	14
	Két ajto berántoért	2 Reft	
	egy kementze az elsö házban	21 Reft	
	Tota summa	923 Reft	
	Dufla ablak és salukáterekért	57 for.	34
		980/34 f.	

15 Bővebbet: KÓNYA ÁDÁM: **Házépítés Bikfalván 1829-ben.** Megyei Tükör, 1974. márc. 24. (**négy illusztrációval**).

16 Séta bölcsőhelyem körül. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár é.n. a 70. oldalt követő műmellékleten a 13 kép.

17 B. NAGY MARGIT: **Reneszánsz és barokk Erdélyben,** Kriterion 1970, 33. kép.

18 Egy-egy építészeti részlet utólagos átvételére érdekes példa Bikfalván id. Donát Dénes háza (168), melyet 1955 körül egy sepsiszentkirályi kőműves épített és előreugró oszlopos tornáca a Molnár udvarházéra emlékeztet.

19 A felirat: „Épült Molnár Joseff és Dénes Julianna költségeken 1835-ben."

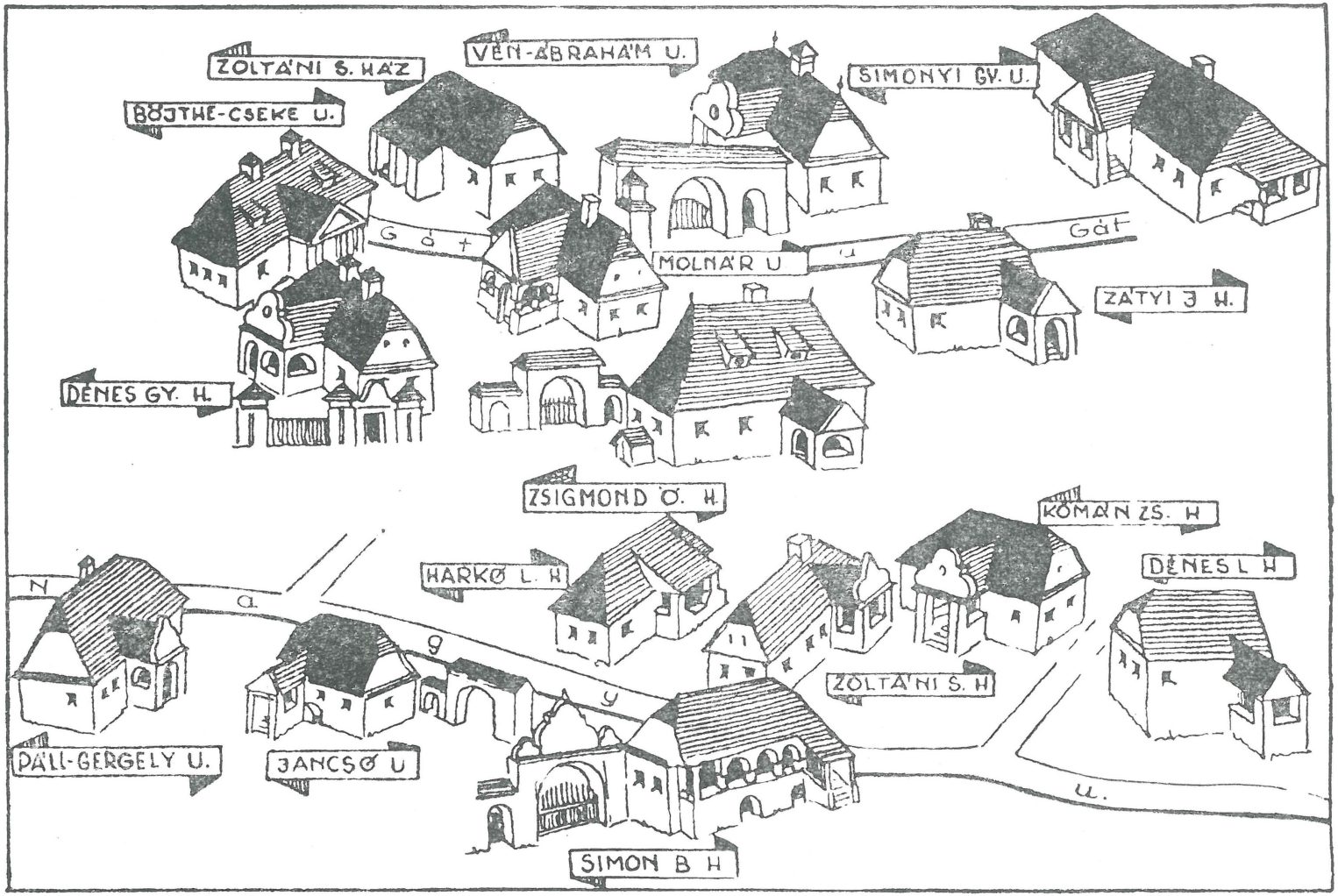
ZOLTÁNI S. HÁZ
VÉN-ÁBRAHÁM U.
SIMONYI GY. U.
BÖJTHE-CSEKE U.
MOLNÁR U
ZÁTYI J. H.
DÉNES GY. H.
ZSIGMOND Ö. H.
KÓMÁN ZS. H
HARKÓ L. H
DÉNES L. H
ZOLTÁNI S. H
PÁLL-GERGELY U.
JANCSÓ U
SIMON B. H

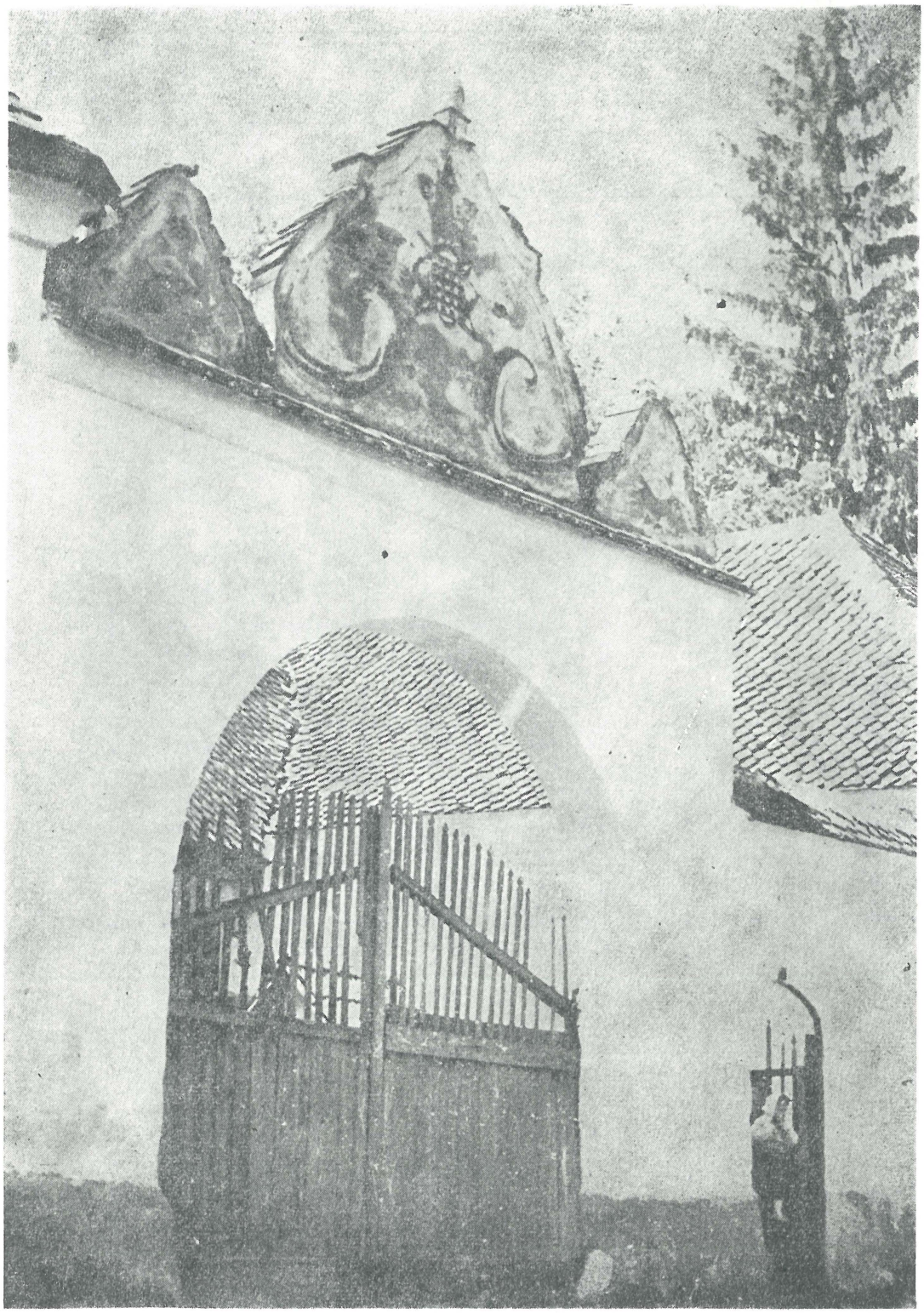

A Simon-ház barokk kapuja (1797)

A Simon-ház kapuja a tornáccal (2.), az 1793-beli épület az udvar felől (3.), valamint a törpeoszlopos tornác részlete (4.). A Dénes Lajos-ház homlokzata (5.), tornáca és bővítése (6.).

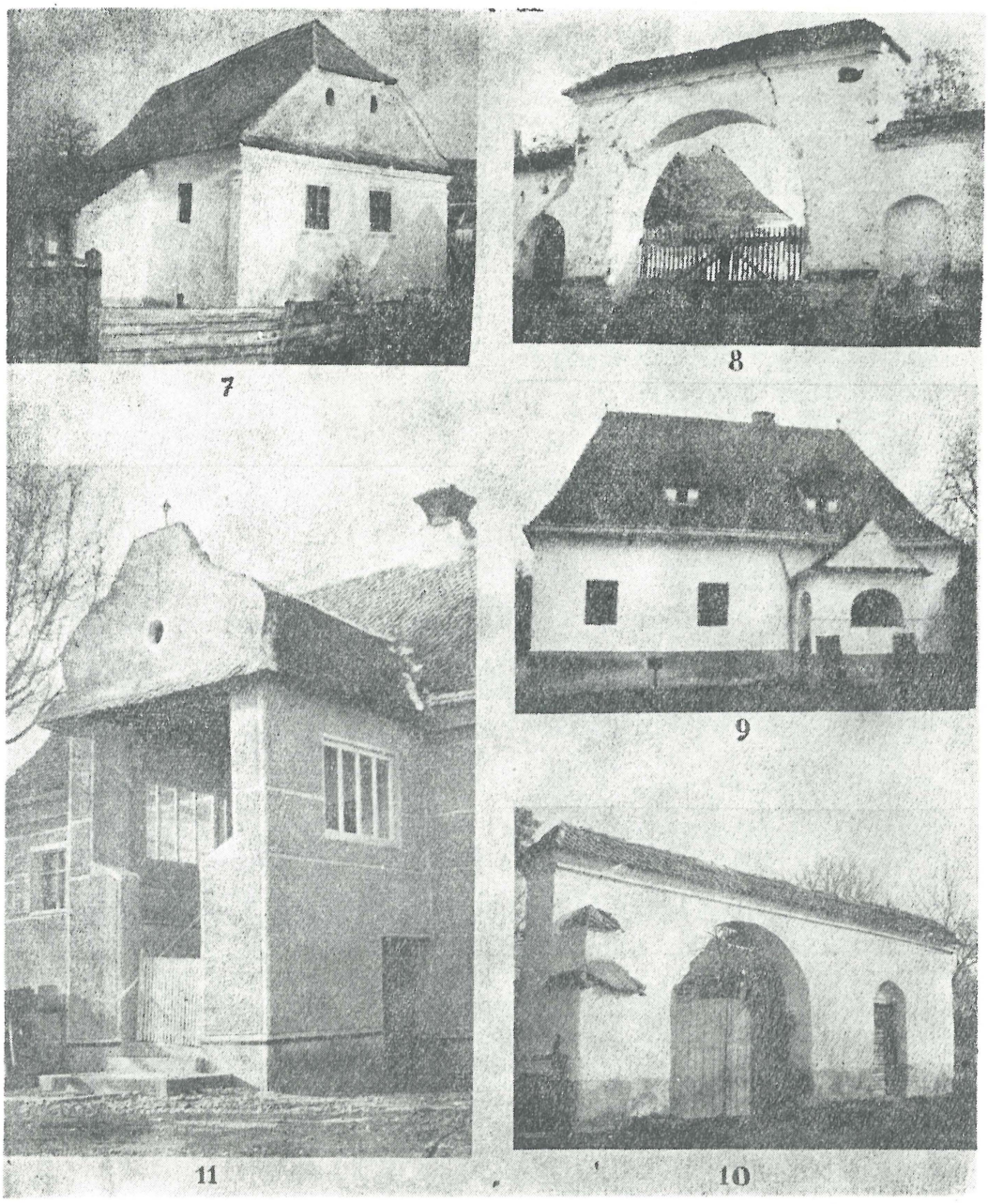

Zoltán Sándor háza (7.), Zsigmond Ödön házának nagykapuja (8). és az épület a tornáccal (9.). A Vén-Ábrahám udvarház nagykapuja (10.), valamint barokk oromfalas tornáca (11.).

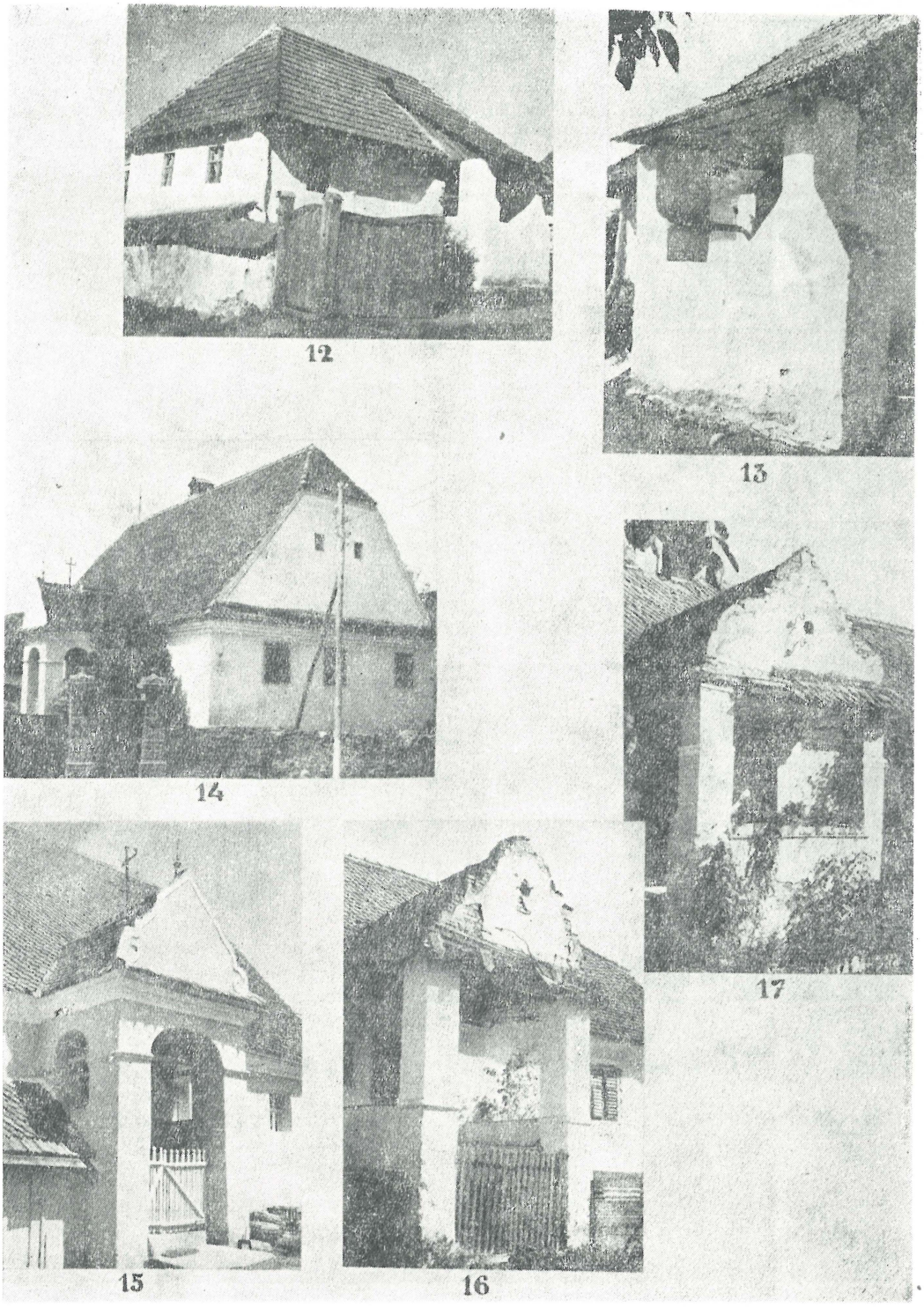

Harkó Lajosné háza, illetve annak tornáca (12—13). A Páll-Gergely udvarház (14). Barok koromfalas kőtornácok: a Páll-Gergely udvarház (15), a Komán Zs. (16), a Zsigmond L. házak előtt (17).

A Dénes György-ház barokk oromfalas boltíves tornáca (18.)

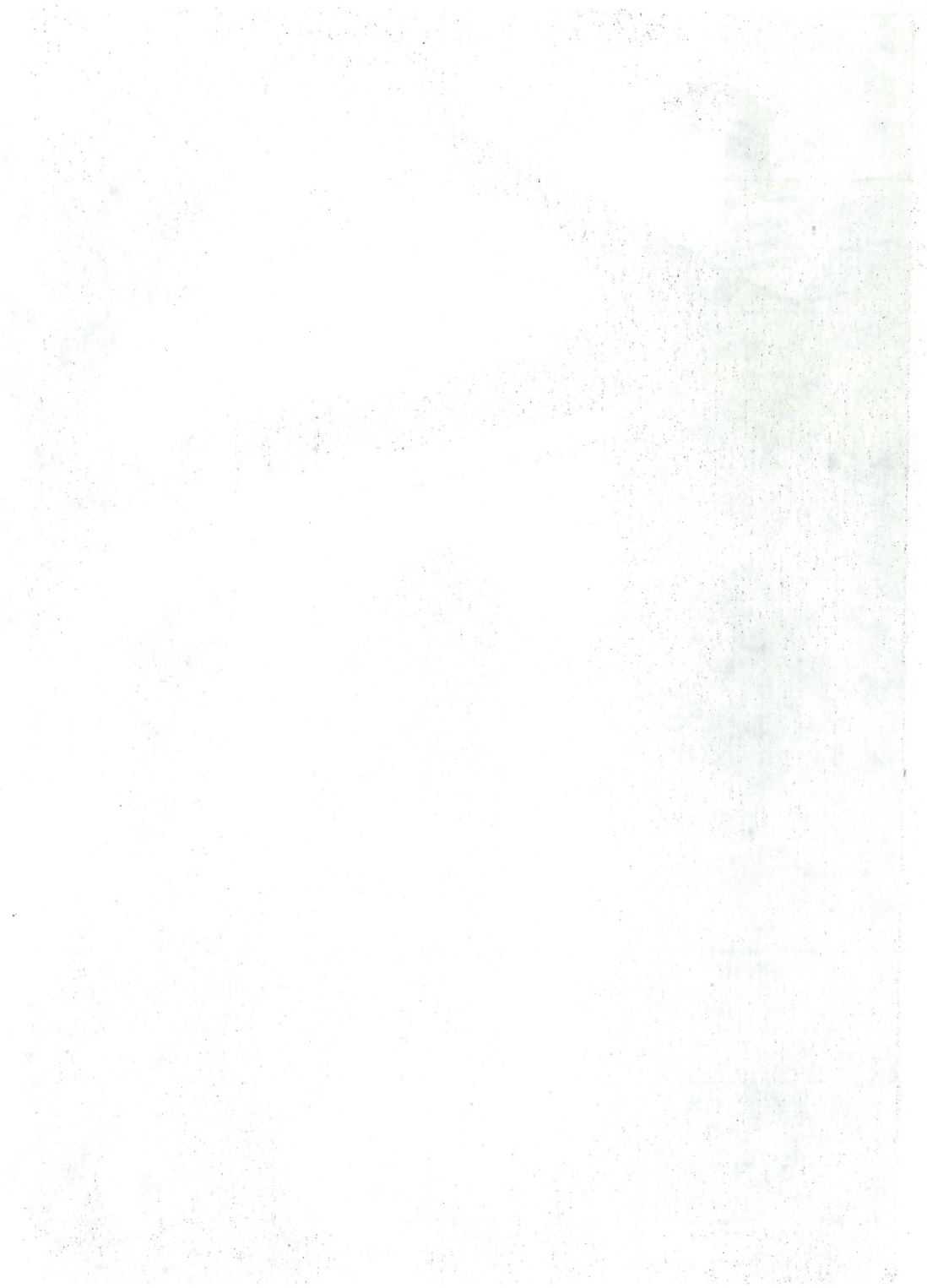

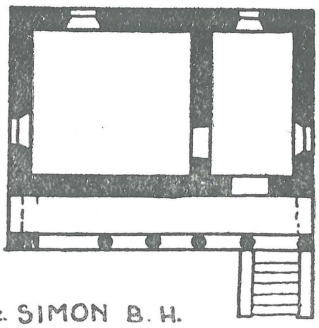

39 sz. SIMON B. H.

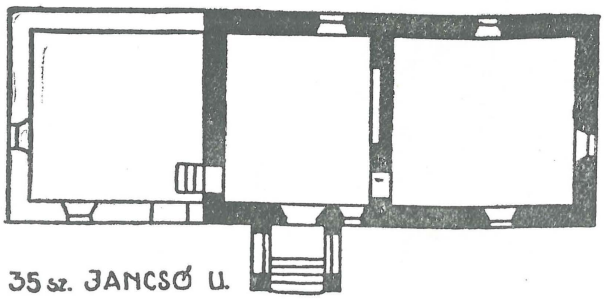

35 sz. JANCSÓ U.

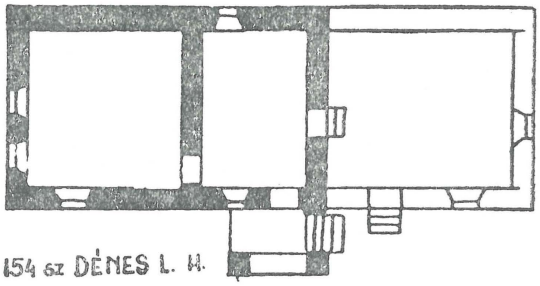

154 sz DÉNES L. H.

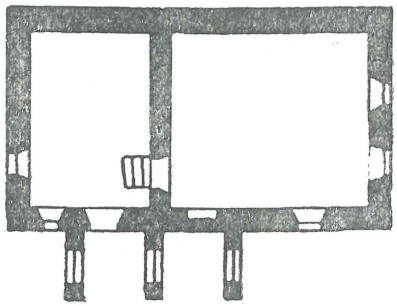

229 sz. ZOLTÁNI S. H.

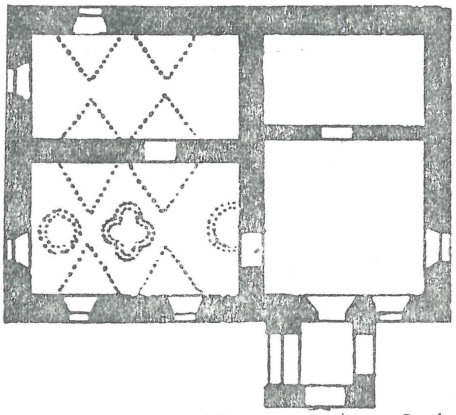

ZSIGMOND Ö. H.

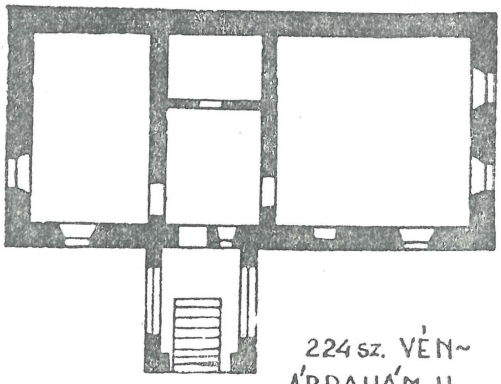

224 sz. VÉN~
ÁBRAHÁM U.

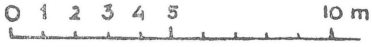

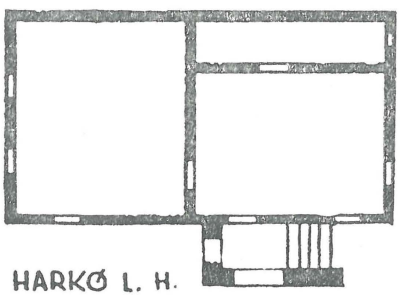

HARKÓ L. H.

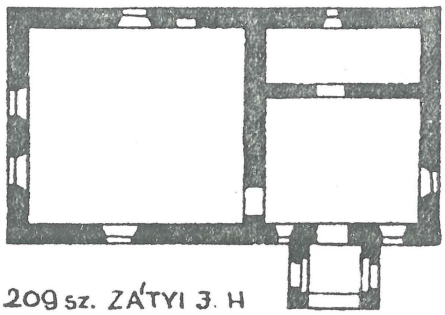

209 sz. ZÁTYI J. H

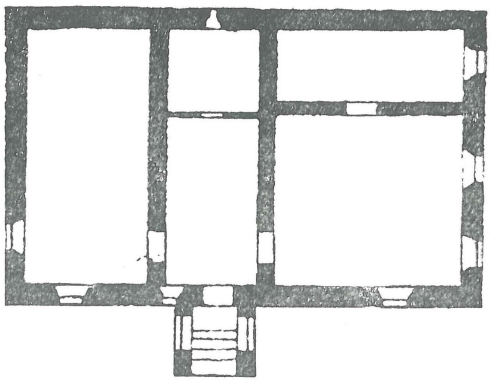

16 sz PÁLL-GERGELY U.

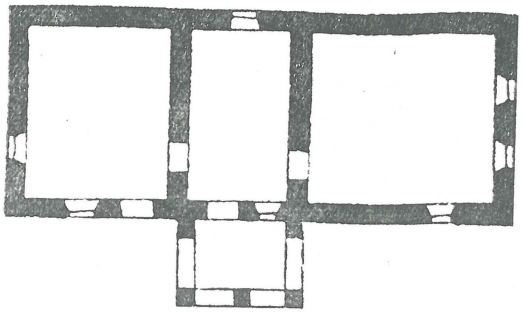

156 sz. DÉNES GY. H.

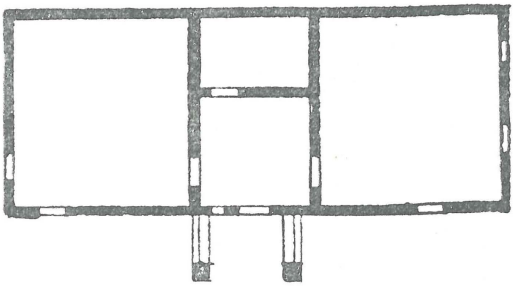

150 sz KOMÁN ZS. H.

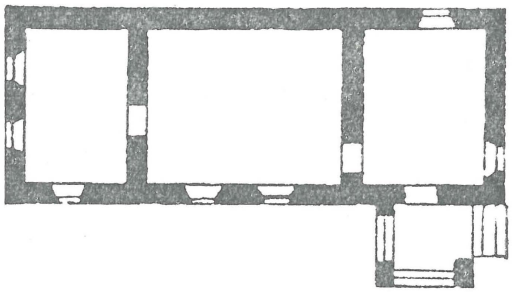

47 sz ZSIGMOND L H.

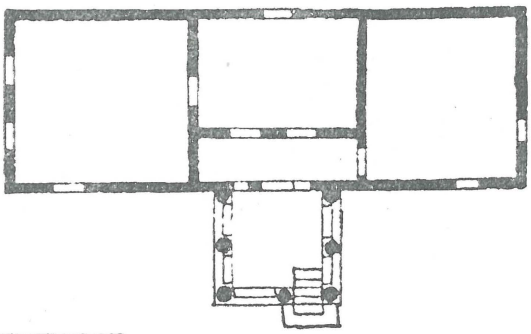

218 sz. MOLNÁR U.

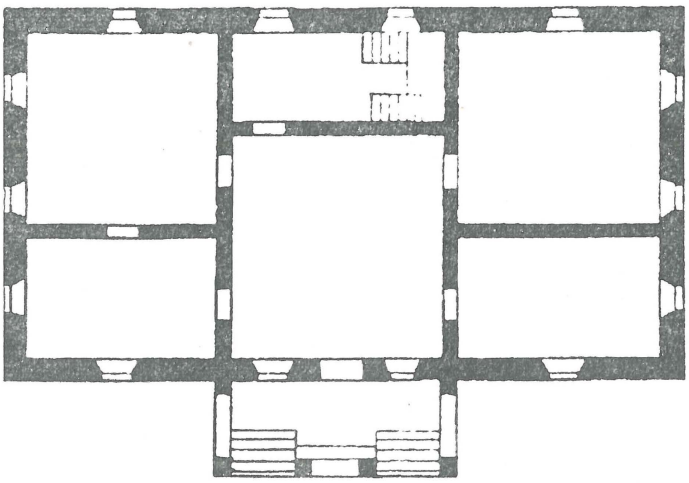

222 sz. BÖJTHE~CSEKE U.

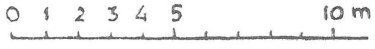

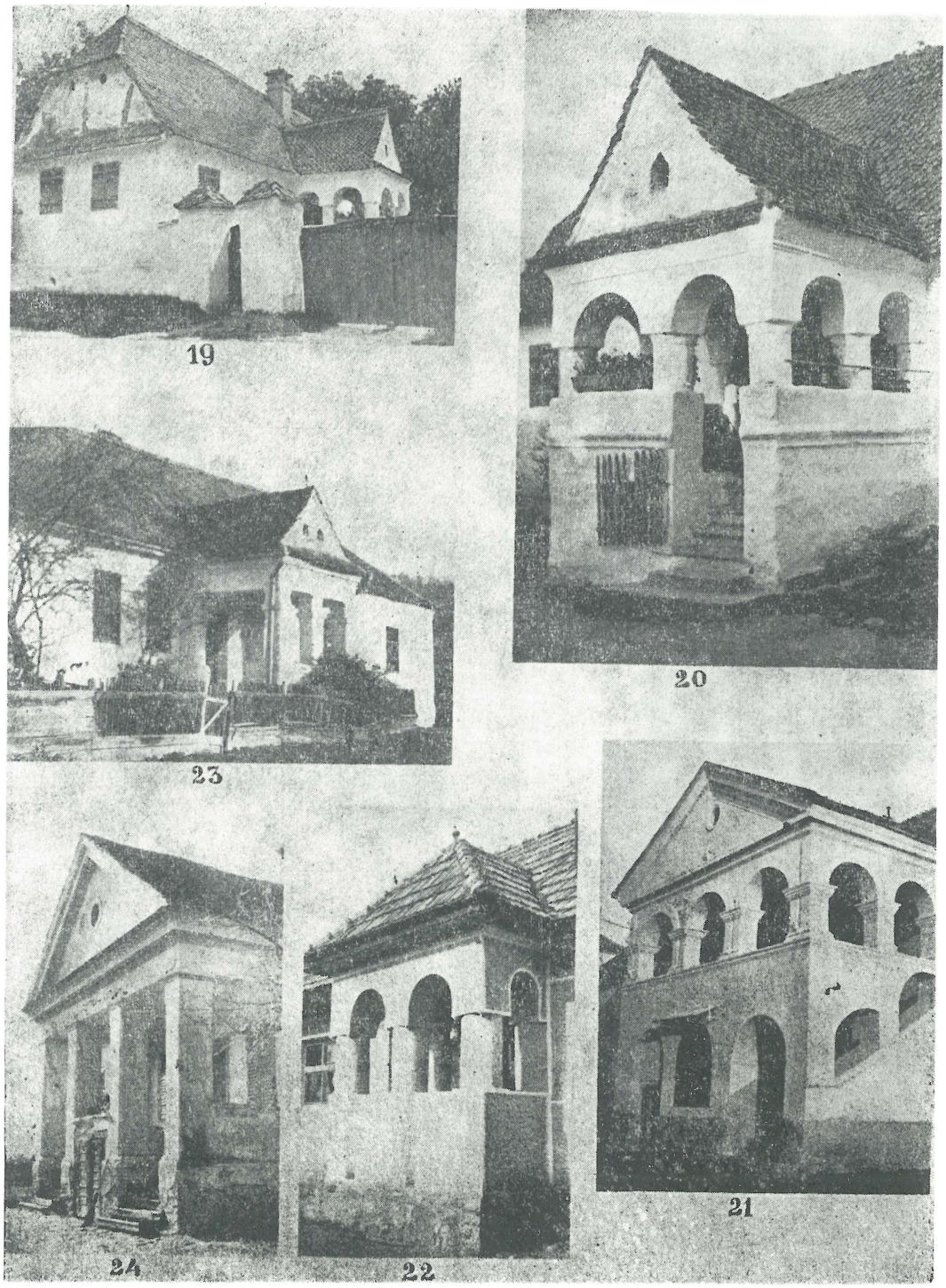

A Molnár udvarház, illetve annak tornáca (19—20), Az uzoni kastély boltivsoros tornáca (21), Donát György házának tornáca 1955 tájáról (22). Neoklasszicista pilléres tornácok: Simonyi udvarház (23), Böjthe-Cseke udvarház (24).

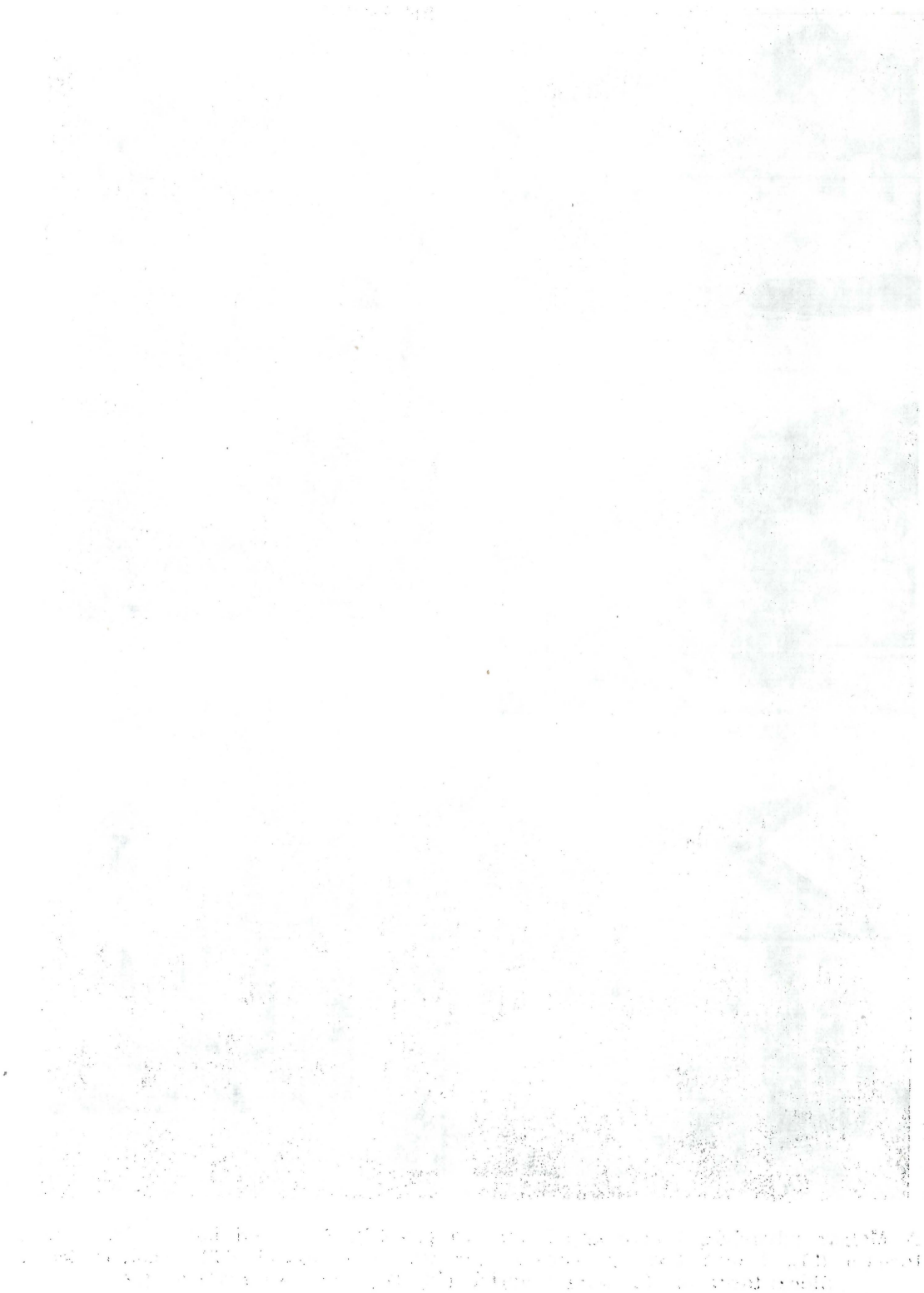

A MIKLÓSVÁRI RENESZÁNSZ-KLASSZICISTA MŰEMLÉK-KASTÉLY

KISGYÖRGY ZOLTÁN

Az állam és a Román Kommunista Párt gondoskodása révén, 1974-ben, a Műemlékvédelem Európai Évében megjavították Kovászna megye ezen értékes műemlékének tetőzetét. Erre az alkalomra gyűjtöttük össze kimondottan helyi forrásokból mindazokat az adatokat, amelyek a szóbanforgó épület építészettörténeti értékét igyekeznek megvilágítani.

Urbáriumok, összeírások és leltárok hiányában nehéz pontosan megállapítani az épület építési idejét. Minden valószínűség szerint, az a kastélyépítészet fellendülésének idején a XVI. század végén és a XVII. század elején épült. Ezt támasztják alá az építető Kálnoky-családra vonatkozó egykori írásos dokumentumok is [1].

Hogy a kastély helyén régebben valamilyen épület állott volna, arra vonatkozóan semmilyen adat nincs. Lakás céljára épült s védelmi berendezése nem haladta meg a bástyás rendszerű reneszánsz kastélyok véderejét [2].

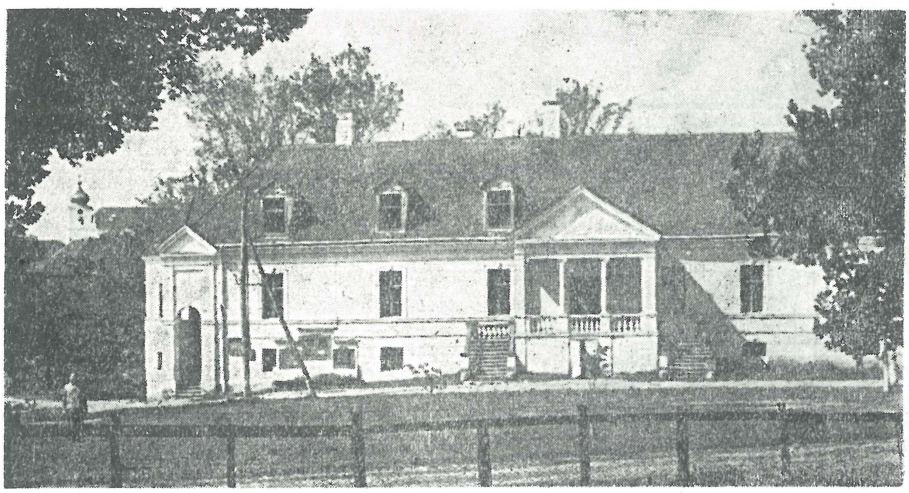

A miklósvári műemlék-kastély

A jelenlegi látható épület téglalap alakú, egymenetes, emelet nélküli és nyugat-kelet irányú betájolásu. Délnyugati és délkeleti szögletét támpillérekkel erősített bástyák szegélyezik. Déli oldalát keskeny gyümölcsös választja el a Falu patakának medrétől, míg az északit az udvar határolja. Előbbi oldala jellegzetes **reneszánsz** kastély képét nyújtja, míg az utóbbit **klasszicista** stílusban építették át a XIX. században. Az épület korábbi javítását jelezheti a keleti épületsarok tetőzeti bádogvitorlája, amelyen szoros egymásutánban a 178... számok olvashatók. Kár ugyan, de a negyedik — letörött szám — már úgysem lényeges. Ötven év elteltével ismét javítják az épületet. Ezt az eseményt örökítették meg az egyik kéményen, amelyen az **1830**-as évszám olvasható [3]. A jelen század harmincas éveiben végzett tatarozást tetőzte be az 1974-ben végzett tetőjavítás, mint restauráló előmunkálat.

Reneszánsz erkély
(Miklósvári kastély)

E műemlék értékét kétségkívül beépített reneszánsz építészeti emlékei képezik. A délkeleti bástyán még épen látható egy befalazott reneszánsz ablak, **timpanon**nal és **rovátkás díszítéssel**. A két kiszögelő sarokbástya között futó falrész kellős közepén teljes épségben látható egy kétablakos **reneszánsz erkély**, a bethlenszentmiklósi erkélynek kevéssel kisebb mása. **Kőablakkeretei** — akárcsak a többi ablakoké is — vörös andezitből vannak faragva. Ugyancsak **faragott kőpilléreken** nyugszik az erkély is. Közepét egy kőből alakított ágyúcső tartja, benne gömbalakú ágyúgolyó.

A déli falrész lepattogó mészrétege alatt vörös bólusszal és okkerrel színezett vízszintes és függőleges festékcsíkok mezőkre tagolják a falfelületet, míg az erkélyen tisztán kivehetők az esztergált oszlopokhoz hasonló **freskórészletek.**

A sarokbástyák két kis boltíves helyiséget rejtenek. A kastély szobái pedig, valamint az említett helyiségek is, faragott **reneszánsz kőajtókeretekkel** nyílnak egymásba. Még épek a betétes, kovácsoltvassal felszerelt ajtók is ezekben a kőajtóke-

retekben. Feltételezhető, hogy az épület eredetileg négyszög alakú lehetett, s alakításkor ennek északi részét bontották le. Legalább is itt volt az eredeti reneszánsz kastély főbejárata. Ennek **szemöldökkövét** és egyik **tartóoszlopát** a pincében fedeztük fel. A gazdagon díszített ajtó szemöldökkövön **akantuszlevelekkel** körülzárt mezőben a Kálnokyak jelmondata olvasható: NON EST MORTALE, alatta pedig QUOD OPTO. A faragott tartóoszlopot sokszögű oszlopá képezték ki és azt emberfej és más oszlopfő-díszítmények ékesítik.

A kastély északi oldala klasszicista stílben van újraépítve. A **portikus** háromszög alakú **oromfala** enyhén karcsúsított oszlopokon nyugszik, közepén az építtető család címerével. Sikerült rekonstruálni, hogy az a Kálnokyak második, módosított címerének központi részét ábrázolta [4].

A szobák belső berendezése elpusztult, részben pedig elszállította az utolsó tulajdonos. Néhány szép eredeti csempekályha még áll. Szemtanúk szerint az egyik szobát — belső festése és berendezése miatt — piros szobának nevezték.

A kastélyt a Kálnokyak bírtokolták a XIX. század végéig. Itt élt a naplóíró **Kálnoky István,** aki 1627—32 között Miklósvárszék alkirálybírája [5]. Fia **Kálnoky Ádám** csíki főkapitány és ennek fia **József,** havasalföldi hivatalnok, aki részt vett a román—török háborúban és összeesküvést szervezett a vajdákkal. Ekkor kapta a „török" nevet. Az utolsó birtokos **Kálnoky Dénes** (1814—1886) [6], mivel általa fiúágon kihalt a család, testvérhuga férjének az altenburgi és matachichi **Seethal-családnak** engedte át a kastélyt. Ők adják el az első világháború után **Savu** egykori pénzügyminiszternek, aki az államosításig bírtokolja.

Ma az épületegyüttes a helyi MTSZ-nek és a helység művelődési otthonának ad hajlékot. Restaurálás esetén egyaránt alkalmas lenne bányászprofilu ipartörténeti múzeumnak, erdővidéki tájmúzeumnak, ipari munkás továbbképző központnak, pionírtábornak, vadászkastélynak, motelnek.

JEGYZETEK

1 Elsőnek Kálnoky Bálint telepedett meg Miklósváron a XVI. század közepén. 1567. március 5-én három ház jobbágyot kap Teleki Mihálytól II. János király parancsára, aki főembereinek egyre többet adományoz a székely közföldek rovására. A falu nagy részét ő teszi jobbágyává s „egy évszázad elteltével 40 jobbágy és 4 zsellér szolgálja már ezt a családot" — írja Gáspár József helytörténész Köpec krónikájában (kéziratban).

2 Van ugyan a keleti bástya boltíves szobájából egy ún. „titkos lejáró" a pincébe és mondja a szájhagyomány, hogy azon át le lehet jutni a kastély pincéjébe, majd innen alagút vezetett az északi kőkerítés mögötti árokba.

3 Ez alkalommal, a tetőzet javításakor lebontották az épület nyugati manzárd szobasorát.

4 Egy koronás pajzsban kétfejű sas volt, mellén aranytáblával, amelyen egy nagy L betű állott. Körülötte foszlányok. A betű II. Lajos nevének kezdőbetűit jelentette, akit egy Kálnoky-ős mentett meg vadászat alkalmával a medve karmai-

ból. Ezt bizonyítja egyébként a régi címer is, amelyen koronában ülő, száján átlőtt medve volt. Lásd Pálmay József: Háromszékmegye nemes családjai, Sepsiszentgyörgy, 1901.

5 Első Rákóczi György hadnagya, aki részt vett a morvaföldi és a felvidéki hadjáratban.

6 Miklósvárszék alkirálybírája és író. 1848—49-es szabadságharcban önkéntes lovascsapatot alakít, 1849-ben pedig a sepsiszentgyörgyi katonai hadvonal parancsnoka. Írásai Karacsai Indár álnév alatt jelentek meg. Alapítója és elnöke volt a Székely Művelődési és Gazdasági Egyesületnek.

Castelul de la Micloşoara

de Z. KISGYÖRGY

REZUMAT

Lucrarea dă cîteva detalii arhitecturală despre castelul din Micloşoara, clădire care figurează pe lista monumentelor arhitecturale ale județului Covasna. Bazat pe rezultate inedite şi nepublicate pînă în prezent, se stabileşte că clădirea a fost construită la sfîrşitul secolului XVI. şi la începutul secolului XVII. La început ea avea o formă caracteristică a stilului renaşterii, aşa cum se vede şi astăzi pe partea sudică a clădirii. Fațada a fost renovată în sec. al XIX-lea în stil clasicist.

Frescele exterioare nedescoperite pînă în prezent, sculptura în piatră în stilul renaşterii (uşi interioare, ferestre) face ca castelul de la Micloşoara să fie una dintre cele mai valoroase monumente arhitectonice în stilul renaşterii din județul nostru.

Se fac propuneri privind posibilitățile de utilizare mai eficientă a clădirii (muzeu de istorie industrială şi agrcolă, centru de perfecționare a cadrelor din industria minieră, tabără de pionieri, castel vînătoresc, motel).

130 éve született

SZENTKATOLNAI BÁLINT GÁBOR

ZÁGONI JENŐ

Korának egyik legnagyobb világutazója és kiváló nyelvzsenije volt dr. Bálint Gábor, szülőföldünk, Felső-Háromszék fia.

Az idő távlatában ködbe vesző emlékét már kevesen őrzik. Sem kortársai, sem a mai generáció nem kísérelte meg tudományos pályáját a maga teljességében megrajzolni. Az életben és embertársaiban csalódott; a tudósnak sem kortársai, sem a „hálás utókor", nem nyújtott elismerést. Még megyénkben is kevesen ismerik. A tudós szülőfalujában semmi sem emlékeztet Bálint Gáborra. Szülőházát lebontották, későbbi lakhelyét sem jelzi emléktábla. Sem az iskola, sem a kultúrotthon, sem pedig a könyvtár nem jelzi nevét. A község lakói semmit vagy nagyon keveset tudnak róla. Csupán Bakk Pál tanító igyekszik tanítványaival megismertetni a falu nagy szülöttjét, ő gyűjtögeti a tudósra emlékeztető szellemi és tárgyi értékeket.

II.

Voltaképpen ki is volt Bálint Gábor?

Szentkatolnán született 1844. március 13-án, Bálint Endre és Illyés Agnes szegény, sokgyermekes székelyszülők gyermekeként.

A család anyagi nehézségei miatt, édesapja tanítgatja betűvetésre és a deák nyelvre. Már 12 éves, amikor beíratják a kézdivásárhelyi elemi iskolába, ahol a francia és olasz nyelvet tanulta. A marosvásárhelyi gimnáziumban héberül. Székelyudvarhelyen pedig arabul, törökül és perzsául tanult. A gimnázium két utolsó osztályát Nagyváradon végezte, ahol az angolt és újgörögöt is gyakorolta. 1867-ben itt érettségizett kitünő eredménnyel. Ekkor, a klasszikus nyelveken kívül, tíz európai és keleti nyelvet beszélt.

Életútját is nyelvtudása szabta meg. A bécsi konzulképző Akadémián szeretné kamatoztatni tehetségét, de az intézetet Mária Terézia nem a Bálint Gáborhoz hasonló szegény székely ifjak részére alapította.

Életének első, de nem utolsó csalódása után, egy ideig az Alföldön nevelő, mígnem újból Bécs felé viszi a tudásszomj. A jogi fakultás

hallgatójaként perzsa és újarab nyelvismereteit a Keleti Akadémián bővíti, a törököt pedig a török követségnél gyakorolja.

A bécsi élet sok pénzbe kerül, s ennek hiányában Pesten folytatja jogi és nyelvészeti tanulmányait. Itt ismerkedik meg a népszerűségének tetőfokán álló Vámbéryvel, aki nemcsak megcsodálja kivételes tehetségét, de pártfogásába is veszi. Bálint Gábor az ő ösztönzésére írta később a terjedelmes szöveggyűjteménnyel és szótárral ellátott **Török nyelvtanát.**

A múlt század szellemi légkörére jellemző a keleti rokonság keresése. Az egész nyugati világban divat az utazás, de a komoly tudományos kutatás, addig ismeretlen területek felfedezésére fordított erőfeszítés is. A gazdag nyugati népek kutatóinál jóval szerényebb anyagi fe-

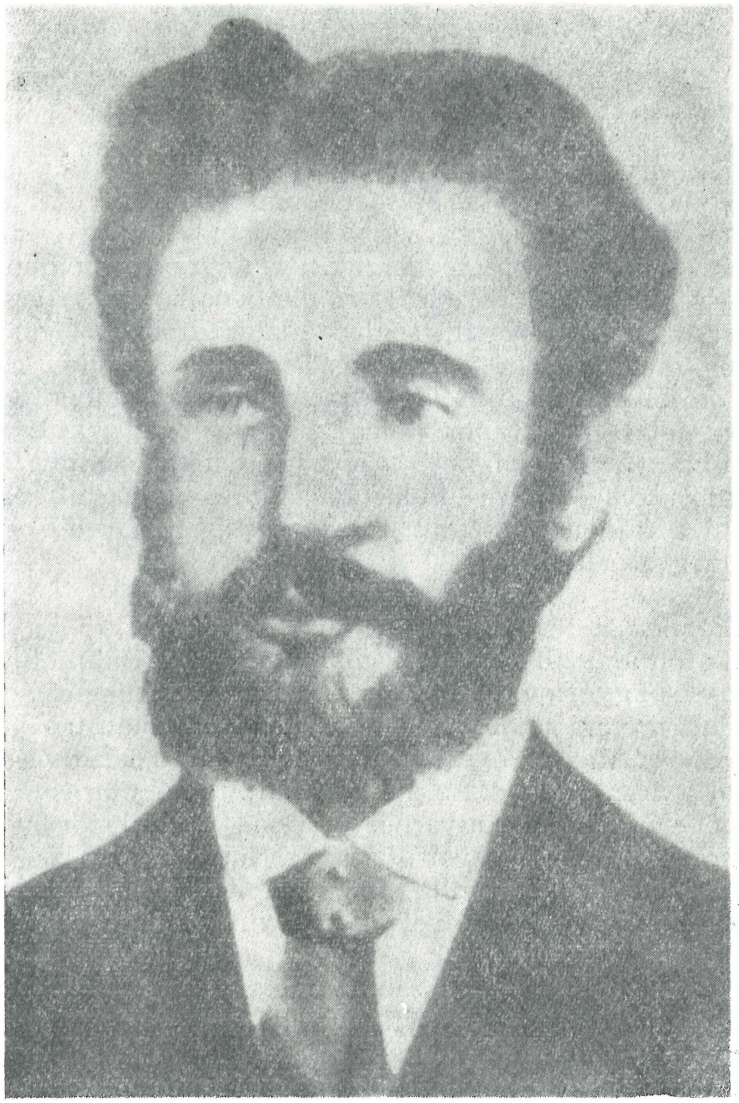

dezettel, legtöbbször üres tarisznyával, magánosan, de alapos tudással és nagy lelkesedéssel indultak hosszú útjukra az őshaza-kutatók.

Orlay János és Ógyalai Besse János után Kőrösi Csoma Sándor majd Reguly Antal, Berzenczey László és Vámbéry Ármin útját követően, „a magyar és mongol nyelv rokonságának kinyomozása tekintetéből egy fiatal nyelvtudóst" keresett az Akadémia, hogy a helyszínen tanulmányozza a Fogarasi János által hangsúlyozott rokonságot. A negyedéves jogászra, Bálint Gáborra esett a választás, aki örömmel vállalta a megbizatást, mert ezáltal gyermekkori álmát, — Ázsia megismerését - remélte beteljesülni.

Fogarasi, a nagytekintélyű nyelvész és anyagiakkal is rendelkező kúriai bíró, indítványának évi száz arannyal adott nyomatékot, s ezt a báró Eötvös József által vezetett kultuszminisztérium szintén száz aranynyal toldotta meg.

III.

E szerény összeg (1 200 forint) reményében, de jó adag lelkesedéssel és a Magyar Tudományos Akadémia megbízó levelével 1871 nyarán hajóra szállt. Mongóliai útját megelőzően, a kazáni egyetemen szeretné a tatár, mongol és mandzsu nyelvészetet tanulmányozni. Megérkezése után szerez tudomást arról, hogy a keleti nyelvészet világhírű egyetemét könyvtárával együtt Szentpétervárra helyezték át, kevés pénzével viszont nem indulhatott északi útjára. Kazánban tatárul tanult, a környező falvakban népdalokat és népmeséket gyűjtött. Néhány hónap múlva az ottani tanítóképző kérésére kazáni-tatár nyelvtant készít. A tanítójelöltek aztán abból tanulták a tatár nyelvtan szabályait.

Útjának következő állomása Asztrahán, itt a kalmuk nyelvet tanulja. Szintén az iskola segítségével folytatja tanulmányait. Az orosz-kalmuk szótárt és a kalmuk ábécés könyvet dolgozza át, a népi kiejtéshez alkalmazott olvasással. Ezen kívül nyelvi és néprajzi anyagokat, népdalokat, népmeséket gyűjt és kidolgozza a kalmuk népnyelv alaktanát.

Az akadémiától kapott utasítás és a pénzsegély vétele után, 1872. tavaszán Szentpétervárra érkezik. Itt a mongol, mondzsu, tunguz és finn nyelveket tanulmányozza.

Vasziljev, a kínai nyelv professzora és mások is próbálják lebeszélni a mongoliai útról, igyekeznek figyelmét az avarok által lakott vidék és Kína felé terelni.

Ómaga nem vállalkozik egy kínai tanulmányútra, de felhívja az Akadémia figyelmét, annak jelentőségére, „... mert nagyon valószínű, hogy a roppant nagy biodalomban igen sokféle nép írja saját nyelvét kínai jegyekkel s így kínainak tartják őket, holott más fajúak." Az avarok őshazájába viszont el szeretne jutni.

Mindenek előtt azonban szükségesnek látja: a mongolság és ugorság összehasonlítását, valamint a vogul, mongolság „szemüvegén" keresztüli vizsgálatát. Beakarja bizonyítani, hogy a magyar nyelvben található mongol rokonság nem a kún beolvadás következménye.

Egészségi állapotának romlása, anyagi helyzete, de főleg sokak számára kiábrándítónak tűnő várható eredmény miatt már-már lemond

a mongoliai utazásról. „A magyar közönség, csak akkor lenne megelégedve, ha egy olyan rokon népet tudnék fölmutatni, milyent maga szerént képzel. Ez nem létezik sehol a nagyvilágon, senki sem tudja vissza gondolni magát az Árpáddal bejött magyarok életviszonyába, de én nagyon sok hasonlóságot látok a kalmüknek ragaszkodásában is az asztraháni pusztasághoz, s a magyarokban az Alföld térségéhez. A székelyeknél Atyha nevű falu megtartotta azon temetkezési szokást, melyet részben a kalmükoknál láthatni" — írja Fogarasi Jánosnak küldött tudósításában.

Fogarasi újabb és újabb ostromának nem tud ellenállni, és 1873. februárjában, 35 fokos hidegben Szentpétervárról elindul ezer mérföldes viszontagságokkal, nélkülözésekkel teli útjára. Végcélja Urga (a mai Ulan Bator), ahol népnyelvi anyagokat gyűjt, lejegyzi a mongolok születési, esküvői és halálozási szokásait. Geszer kán regéjét pedig átírja mongolról khalkha-mongol népnyelvre. A mandzsu nyelvet egy mongol törzsfőnök segítségével gyakorolja, majd mongol szövegeket fordít mandzsura.

Így, Kőrösi Csoma Sándor mongol vonatkozású tervét, egy fél évszázad után egy szinte szomszédfalujabeli utazó valósította meg, aki három év alatt beutazta Oroszországnak és Ázsiának azokat a részeit, amelyeket Csoma is meg szeretett volna látogatni.

Hatalmas anyaggyűjteménnyel tér haza és nekifog annak feldolgozásához. A hosszú és veszélyes út befejeztével azonban a nélkülözések nem érnek véget.

Az Akadémia csekély 500 forintnyi fizetést és ideiglenes lakást biztosított számára, ami alamizsnának is kevés, hiszen a még teljesen névtelen ifjú tanárok fizetése is 1 000—2 000 forint között váltakozott.

Ez a bánásmód nem véletlen. Az Akadémiánál már nagy befolyással rendelkező Budenz és Hunfalvy igyekeznek akadályt gördíteni a mongol rokonság mellett állást foglaló Bálint elé.

Budenzet személyi bosszúvágy is sarkallja, amiért Bálint cseremisz nyelvtanulmányát az Akadémia előtt bírálni merte. (Bálint ugyanis Budenz megbízásából a helyszínen ellenőrizte az anyagot cseremiszekkel ; azok viszont nem értették meg, mert azt Budenz egy már kihalt nyelvjárásban írta.)

Minden elébe gördített akadály ellenére szorgalmasan dolgozik és rövid idő alatt négy jelentős művel gyarapodik a szakirodalom.

Kazáni-tatár irodalmi szöveggyűjteménye, szótára és nyelvtana tudományos szempontból, Bálint Gábor legkitűnőbb munkái. A kutatók ma is értékes forrásként használják. Szintén a legjelentősebb művei közé sorolható **„Török nyelvtan"**-a is.

Barátaink, köztük Arany Jánosnak a közbenjárására 1875-ben a budapesti egyetem bölcsészeti karán magántanári állást kap, ahol mandzsu, mongol és tatár nyelvet ad elő.

Alig fogott hozzá mongol nyelvanyagának feldolgozásához, amikor Széchenyi István fia, gróf Széchenyi Béla Indiára, Japánra, Tibetre és Burmára kiterjedő expedícióra hívja. El is megy, de fél év után súlyos betegsége miatt haza kell térnie.

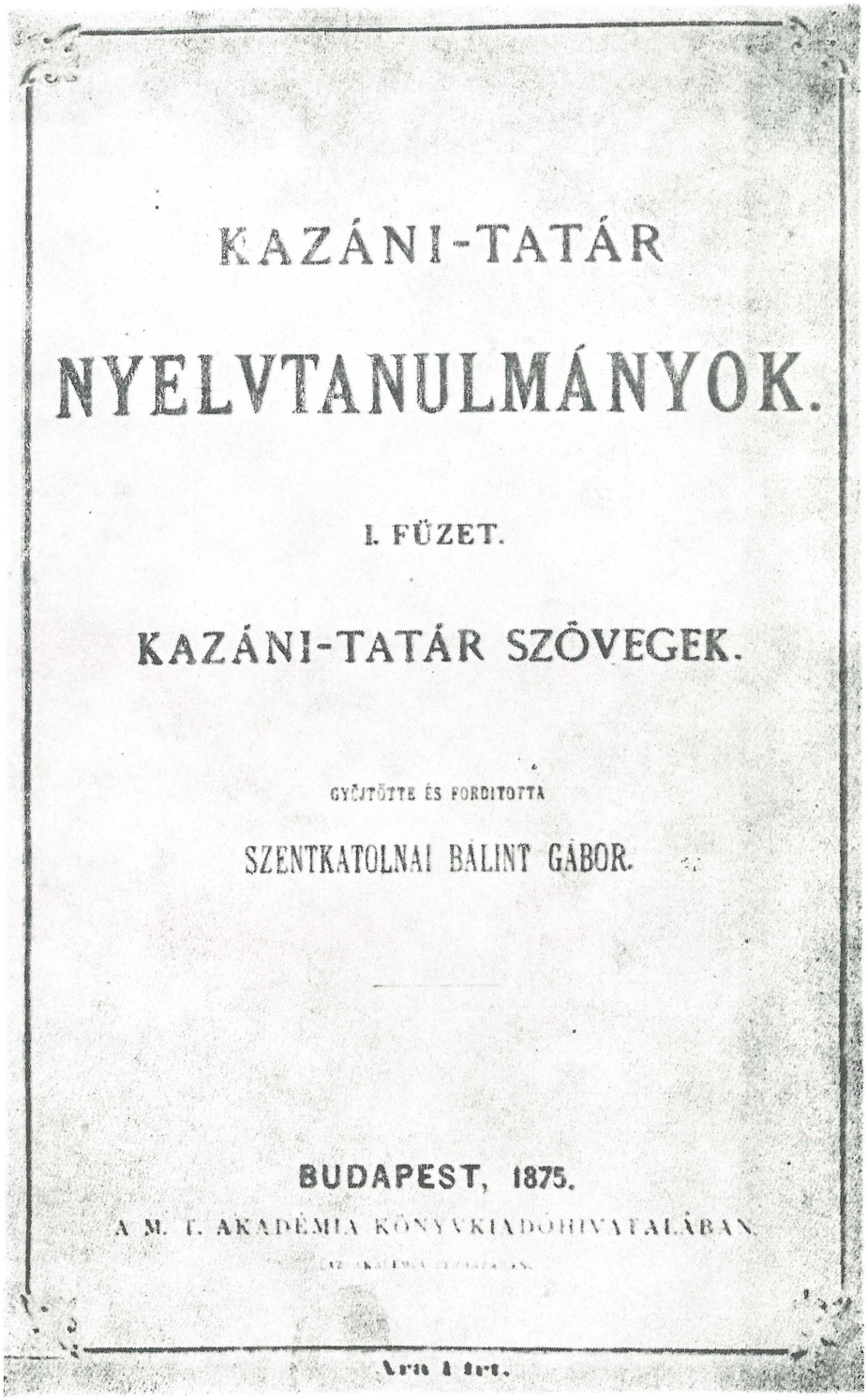

KAZÁNI-TATÁR

NYELVTANULMÁNYOK.

I. FÜZET.

KAZÁNI-TATÁR SZÖVEGEK.

GYŰJTÖTTE ÉS FORDITOTTA

SZENTKATOLNAI BÁLINT GÁBOR.

BUDAPEST, 1875.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓHIVATALÁBAN.

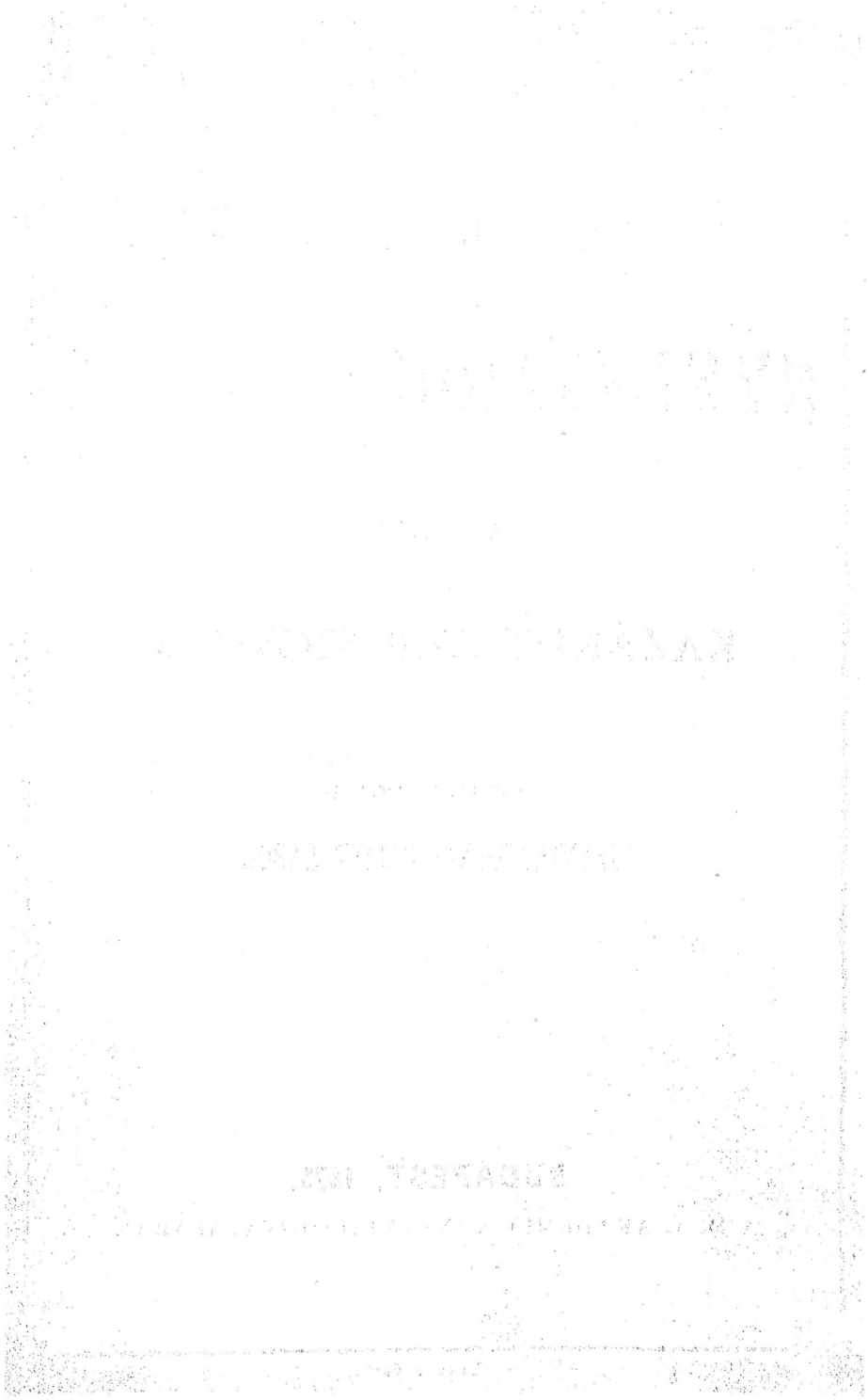

Budenzék azt állítják, hogy hazaérésének oka felkészületlensége, összeférhetetlensége, különcködése. Lóczy Lajos, **A kínai birodalom természeti viszonyainak és országainak leírása** című könyvében ezt az állítást megcáfolja. „Kevés időt töltöttem vele Széchenyi expedíciójában, hivatásunk szétválasztott minket, de megmaradt emlékezetemben... Ha Buddha híve lennék, azt kellene hinnem, hogy az elhunyt Csoma Sándor szelleme költözött át Bálintba. Szélesebb nyelvismeret, szívósabb kitartás és annyi keleti népnek ismerete, együtt véve, nincs meg a magyar föld egy élő fiában sem. Az Altáj népei, a nyugati és keleti mongolok, Kína, India, Perzsia, mind látták Bálintot, és ha van valaki, akinek hányatott élete és mindent meggyőződéséért feláldozni kész jelleme van, úgy ez Bálint."

Elő-Indiai kutatásainak eredményét, betegen dolgozza föl, s ez **Tamul (dravida) tanulmányok** címen gróf Széchenyi Béla Keletázsiai Utazásai-nak III. kötetében látott napvilágot.

IV.

Az őshaza-kutatás témája már középkori krónikáink szerzőit is foglalkoztatta. Tudományosan elfogadható eredményeket, a néprajz, régészet és nyelvészet felhasználásával, összeegyeztetésével csak a XVIII—XIX. századtól tudtak kimutatni.

A századok folyamán, sőt napjainkban is, nyelvünk származtatásának kérdésében a finnugor rokonítástól eltérő török, mongol, sumér, héber stb. elméletnek is vannak hívei.

Az eddigi kutatások megállapították, hogy a finnugor népek egy nyelvcsaládba tartoznak, elődeik egy őshazában éltek és egy nyelvet beszéltek. Ezt a kort előzte meg az uráli kor. A régebben általánosan elfogadott urali és altaji nyelvek rokonságát is, ma már kevesen vallják. Századunk kutatói megállapították, hogy a kettő között csak érintkezésen alapuló kapcsolatok vannak.

A mongol nyelv az úgynevezett uraltáji nyelvcsaládnak egyik ága s így távoli rokonságban van a magyar nyelvvel is. Bálint Gábor, a keleti nyelvekkel való állandó foglalkozása során arra a következtetésre jutott, hogy ez a rokonság nem is olyan távoli. Sőt a mongolt a finnél is közelebbinek tartja. Ebben a feltevésében erősítette meg Gabelenz, Schott, Léon de Rosny, Thierry Amade és mások tételeinek vizsgálata is. De erről a közelebbi rokonságról álmodik Kőrösi Csoma Sándor is, akinek „... Epedésteli célja, s szünni nem tudó óhajtása Mongoliába hatolni, megismerkedni a mongol népnek irodalmával historiájával és szokásaival...", s aki „... ha befejezte jelen tanulmányait (Tibeti-angol szótár — Z. J. megjegyzése) **működését azon magasabb célok felé fogja irányozni".** (Dr. Gerard, Csoma kiváló tisztelőjének és gyámolítójának Fraser delhi-i kormánytisztviselőhöz írt leveléből.)

Hasonlóképpen vélekedett Horváth Mihály és Szabó Károly is, akik sürgették, hogy „nyelvészeink a mongol nyelvet alapos tanulmányozás tárgyává tegyék".

A Széchenyi-féle expedícióról való hazatértekor, kiéleződött vita folyt a finnugor és török—tatár rokonság kérdésében.

A vita mint ismeretes a finnugor nyelvészet javára dőlt el. En-

nek főbb képviselői Budenz és Hunfalvy egy ideig a „törökös" Vámbérynek még elnézték tévelygését, de Bálintnak már nem bocsájtották meg. Fogarasi halála után „a mongol" méginkább egyedül maradt. Szigorúan vigyáztak arra, hogy írásait a szaklapok ne közöljék, megakadályozták tanári állásának elfoglalásában is. Arany János próbálta békíteni a szemben álló feleket, de eredménytelenül. Ekkor írta legnagyobb epikus költőnk az alábbi epigrammát :

Szegény Bálint Gábor boldogtalan góbé.
Amennyit te szenvedsz, mi ahhoz a Jóbé!

Miután minden ajtó bezárult mögötte, (s ebben székely nyakasságának is része volt) a Pesti Naplóban kifakadt az Akadémia és Hunfalvyék ellen; 1879-ben pedig elhagyta az országot.

V.

Önkéntes száműzetése idején Európa és Ázsia jónéhány országába elvetődött. Bejárta Törökország különböző tartományait, tanulmányozta az ottani nyelvjárásokat. Spanyolországban tisztviselő, Damaszkuszban pénzügyi ellenőr, Bagdadban a szultán tanácsosa, az athéni egyetemen az arab és újgörög nyelvek előadó tanára, majd ugyanott tolmács. Feleségével Spilmann Rozáliával, aki hűséges társa a nyomorúságban, később Boszniában majd Libanonban hányódik nagy nélkülözések között.

Hazájával minden kapcsolatot megszakított, tartózkodási helyeit csak édesanyja tudta.

Az ugyancsak székely származású történész, Jakab Elek minden befolyását latba vetette, hogy kieszközölje hazatérését. Az Akadémia elvárná, hogy Bálint személyes kéréssel forduljon hozzá, ő azonban nem hajlondó a tékozló fiú szerepét vállalni. A mindig zárkozott Bálint, barátjához, Jakab Elekhez írt válaszlevelében önti ki lelke keserűségét, távozásának okát. „Hazámban átélt egész múltom oly keserű, hogy mikor rágondolok, magam csodálkozom, hogy iránta szívemben még mindig kiolthatatlan szeretetet érzek. ... De ha az Akadémia vagy a kormány a becsülettel való és biztosított visszatérésemet lehetségessé tenné, elhagynám Kelet derült egét és paradicsomi éghajlatát, lemondván függetlenségemről, visszatérnék, elfeledni igyekezném a múltat s beállanék a nemzet őszinte munkásai közé. ... Munkásságom alapján kérek állást. Mikor a teológiát és jogot dicsérettel végeztem, lehettem volna pap vagy ügyvéd, de lelkiismeretemmel nem tudtam egyeztetni. Utazásaim alatt és után nem vágytam aranyborjú elérésére, nem kívántam a minisztertől sok fizetést, rangot sem, csak azt kértem, mentsen meg a már megunt, évenkénti segélykoldulás gyalázatától s a vele járó intrikáktól. Azt kértem, hogy becsületesen élhessek, s takarékos életmód mellett tizenhárom gyermekű agg szüleim némileg gyámolíthassam. Nem nyertem meg. Nem volt hely számomra sem az egyetemnél, sem az Akadémiánál, sem a minisztériumoknál, sem egyik vagy másik külföldi követségnél, akkor midőn mások, akik a tudományosságért alig tettek valamit, régi és újonnan létesített jövedelmes állásokat nyertek. Volt elmémben, hogy a Székelyföldre menjek vissza, hogy kis örökségem művelve keressek foglalkozást és kenyeret, mert nemcsak a tollat tudom

forgatni, de megfogom az ekeszarvát, kapát, kaszát, sőt néhány mesterséget is értek. De, hogy mindezt ott tegyem, ahol a véres veríték gyümölcséből hitvány emberek élnek bőségben s az izzadóra pöffeszkedve és gúnyosan nézzenek le — igen nagy áldozat lett volna."

Jakab Elek a hírlapokban mozgalmat indít Bálint hazatérésének előmozdítása érdekében. Azonnal reagál erre Háromszék megye közigazgatási bizottsága is. „1890. január 7-én tartott ülésén Nyilatkozatban üdvözli az Akadémiát, abból az alkalomból, hogy a székelységnek őszinte vágyát napirendre hozta, midőn Bálint Gábornak, nagynevű tudósunk érdekében mozgalmat indított." — írja a Székely Nemzet.

VI.

Két évnek kell eltelnie míg benne megérik az elhatározás a hazatérésre, amelyet barátai és a székely vármegyék anyagi támogatása tett lehetővé. Másfélévtizedes hányódás után 1892-ben szülőfalujában, Szentkatolnán telepedett le. A 48 éves és több mint harminc nyelvet beszélő Bálint Gábornak a teológusnak és jogásznak, számos tudományos munka szerzőjének ekkor még nem volt állása. Gazdálkodik és az esti órákban a délindiai dravida—mongol—magyar etimológiai szótárán dolgozik.

Végre, 1893. decemberében rangjához illő tanszéket létesítenek a kolozsvári egyetemen: az uralaltáji nyelveket adja elő. Sepsiszentgyörgy különtudósítót küld Kolozsvárra, hogy az résztvegyen a székfoglalón. A Székely Nemzet az ünnepeltet így jellemzi: „Bálint Gábor férfikora delelő pontján álló edzett ember. Közepesnél magasabb, erős, izmos alakja, keleties sötét fekete haja, derült, tiszta és őszinte, nyílt arca, erőteljes és rokonszenves hangja, mind hozzájárulnak ahhoz, hogy Bálint Gábort mindenki azonnal megszereti, mihelyt megismerkedik vele. Tanítványait már a jelentkezésnél megnyerte keresetlen, őszinte fellépésével."

Bálint Gábor kolozsvári egyetemi működése alatt olyan nyelvekkel foglalkoztak, amelyek még világhírű egyetemek tanrendjében is csak részben voltak megtalálhatók. A japán, török, tatár, mongol, mandzsu, koreai, kabard, fin és eszperantó nyelveket adta elő.

A sok szenvedés és megvetés után 1896-ban tiszteletbeli bölcsészeti doktorrá avatta az egyetem. Ettől kezdve nevét mindig dr. Szentkatolnai Bálint Gábornak írta.

A kolozsvári egyetem képviseletében Bálint Gábor résztvett az 1896-ban Rómában és 1902-ben Hamburgban tartott XII., illetve XIII. Nemzetközi Orientalista Kongresszuson. Mindkét alkalommal nagysikerű előadással szerepelt.

VII.

Közben 1895-ben gróf Zichy Jenő kaukázusi tudományos expedícióra hívta. Öröme leírhatatlan. Még egyszer (és utoljára) Ázsiába mehetett, oda ahol közel tizenöt évig dolgozott, tanult és szenvedett.

Figyelmét itt főleg a kabard nevű cserkesz törzs ragadta meg, melynek szokásai, külseje és nyelve élénken emlékeztette a magyarokéra. Nalcsikban, a kabard fővárosban összeköttetésbe került dr. Lo-

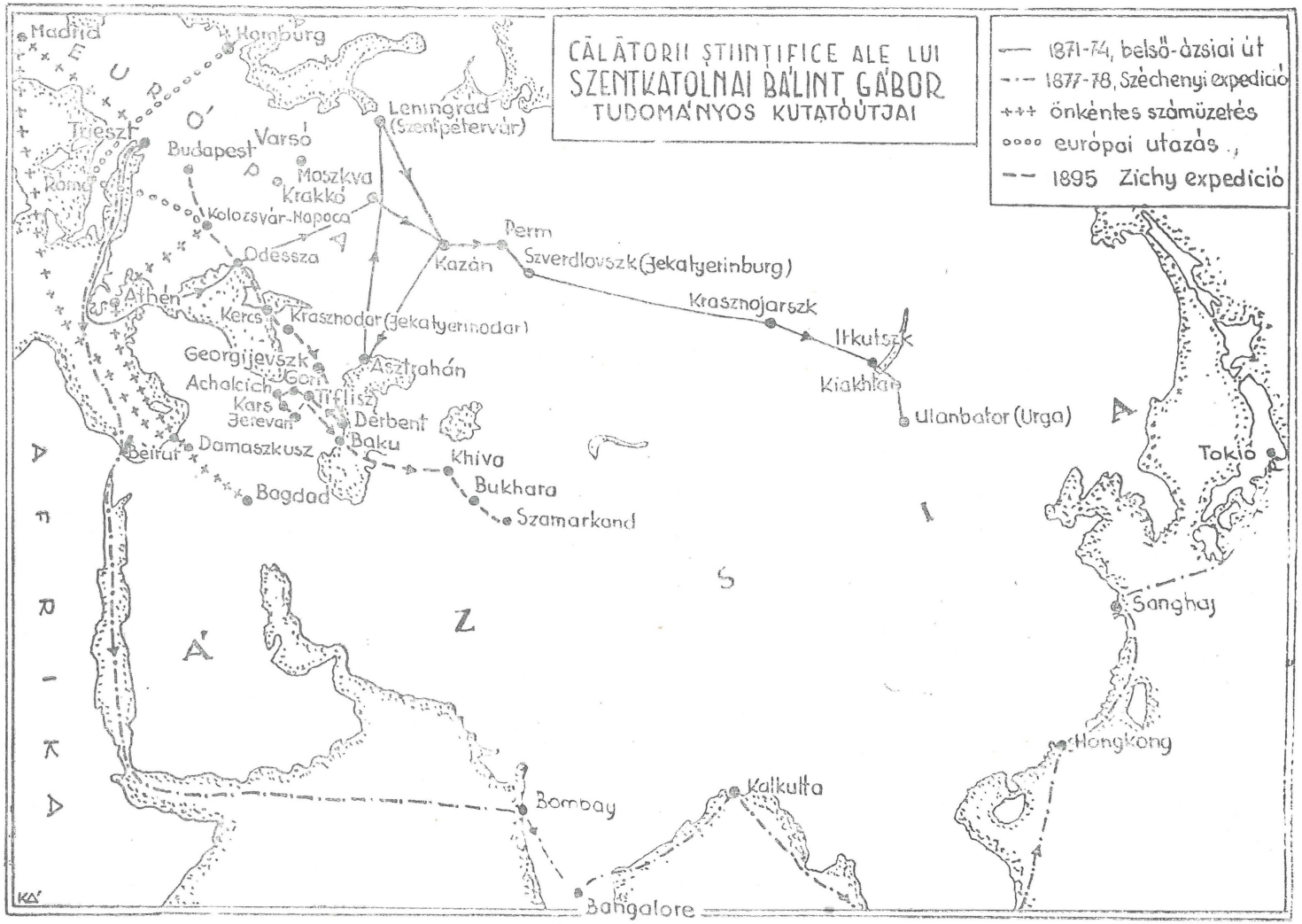
CĂLĂTORII ŞTIINŢIFICE ALE LUI
SZENTKATOLNAI BÁLINT GÁBOR
TUDOMÁNYOS KUTATÓÚTJAI
1871-74, belső-ázsiai út
1877-78, Széchenyi expedíció
önkéntes számüzetés
európai utazás
1895 Zichy expedíció
EURÓPA
AFRIKA
ÁZSIA
Madrid
Hamburg
Leningrad (Szentpétervár)
Trieszt
Budapest
Varsó
Moszkva
Krakkó
Róma
Kolozsvár-Napoca
Odessza
Perm
Kazán
Szverdlovszk (Jekatyerinburg)
Krasznojarszk
Irkutszk
Athén
Kercs
Krasznodar (Jekatyerinodar)
Georgijevszk
Asztrahán
Achalcich
Gori
Tiflisz
Kars
Jerevan
Derbent
Baku
Beirut
Damaszkusz
Khiva
Bagdad
Bukhara
Szamarkand
Kiakhta
Ulanbator (Urga)
Tokió
Sanghaj
Hongkong
Kalkutta
Bombay
Bangalore

patinszkij, kabard tudóssal, megtanulta a népnyelvet és tanulmányozta irodalmát.

Elindulásakor tett igéretéhez híven az expedícióval kapcsolatos útjáról a Sepsiszentgyörgyön megjelenő Székely Nemzet hasábjain tudosított. Visszatértekor, a lap 1895. augusztus 19.-i számából a következőket olvashatjuk: „Elsőbben is az édes szülőföld szeretete nyilatkozott meg, mikor nagynevű székely tudósunk a Zichy-féle expedícióból visszatért a hazába... Bálint Gábor legelébb Sepsi-Szentgyörgy várost és itteni rokonait kereste fel. Eme találkozás lélekemelő volt; ölről-ölre kaptuk a kedves tudóst, a szeretett barátot, akinek társasága maga egy

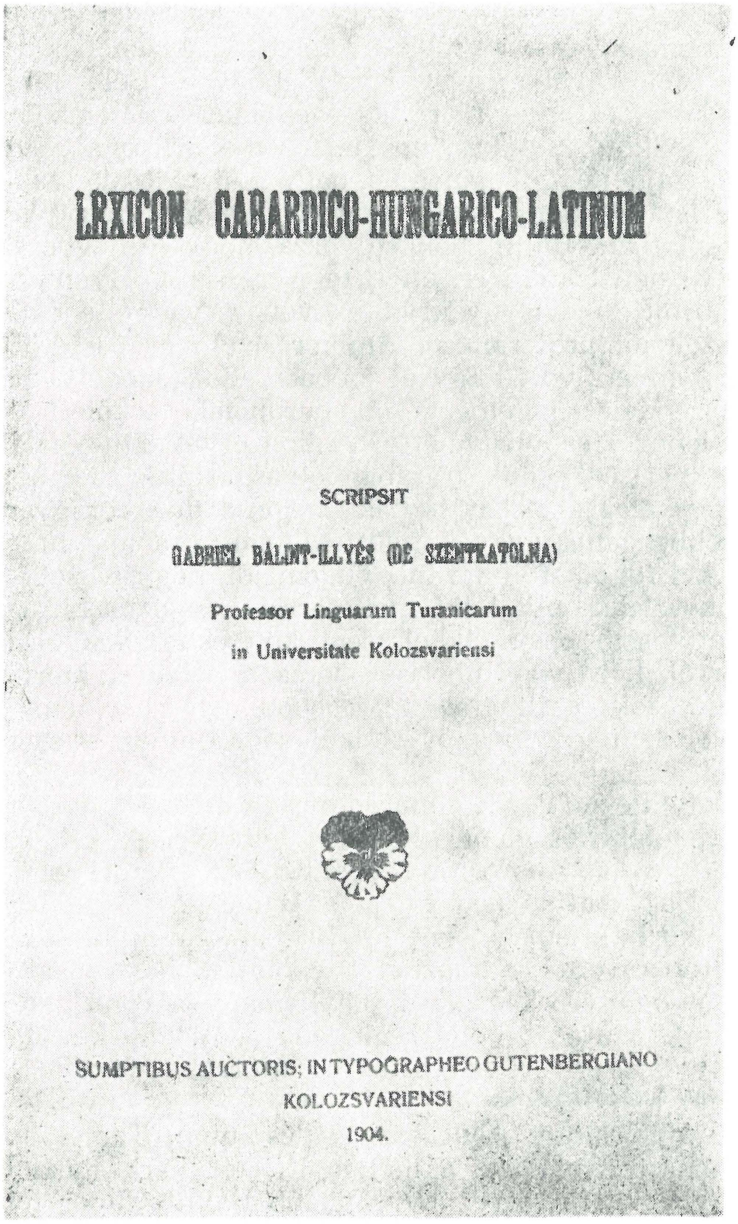
LEXICON CABARDICO-HUNGARICO-LATINUM

SCRIPSIT

GABRIEL BÁLINT-ILLYÉS (DE SZENTKATOLNA)

Professor Linguarum Turanicarum

in Universitate Kolozsvariensi

SUMPTIBUS AUCTORIS; IN TYPOGRAPHEO GUTENBERGIANO

KOLOZSVARIENSI

1904.

univerzitási előadással ér fel. Ázsiai nagy útjáról visszatért tudósunk igéretét bírjuk, hogy egyetemi előadásainak megkezdése előtt néhány napot Sepsi-Szentgyörgyön barátai körében fog tölteni."

Számos, keleti tárgyú néprajzi és történelmi vonatkozású cikkét is közölte a fent említett újság.

Az expedíció tudományos eredménye: kabard nyelvtana és kabard—latin—magyar etimológiai szótára, amelyekben azt a meggyőződését hangoztatja, hogy a kabard nyelv a történeti utigur hún törzs nyelvének keleti testvére és mindkettő egy ősi turáni nyelv két fő nyelvjárása. A kabard és a magyar nyelv összefüggéseinek tanulmányozása után téves elméletét terjeszti és könyvet írt **A Honfoglalás Revíziója** címmel, melyben a hun—székely—magyar rokonságot próbálja igazolni, feltevését alátámasztva a honfoglalás keleti és bizánci kútfőinek munkáival. A mű előszavában megjegyzi, „hogy a Béla király Névtelen Jegyzőjének korától fogva már egységes magyar nemzetnek, mint az emberi nem egyik törzscsaládjához tartozónak, rokonai nemcsak a finn és török-tatár fajú népek, hanem a nagy turáni családnak többi tagjai is.". Ma már ismert, hogy Attila húnjaival a magyarság nem volt történelmi kapcsolatban. Bálint hangsúlyozza, hogy a magyarral nyelvi rokonságban lévő népek nem feltétlen testvérei is. Ő ilyent soha egy művében sem állított, mégis gyakran ez volt a vád ellene. Ez a könyve volt utolsó szellemi erőfeszítése. Amikor írta már összetört, a világgal meghasonlott ember volt. Egyre jobban elidegenedett embertársaitól. Keleties életszemlélet jellemezte, az európaiak erkölcsi képmutatását mélységesen lenézte és megvetette. A konzervatizmus halálos elensége. Halad-e az emberiség? című írásában olvashatjuk: „... noha az emberiség mult nagy alakjai sokat tudtak, mégis a mai kor gyermekei a pozitív ismeretekben ama nagyok fölött állanak, s a mai nagyokat a jövő kor a gyermekei fogják fölülmúlni. Tudom jól, hogy a szellemi tunyaságban sinylődőket, akik oly lelki gyönyörrel hangoztatják „Nincs semmi új e nap alatt" sem ezen cikkel, sem kötetes művekkel nem tudnám meggyőzni arról, hogy az emberiség sorsa a haladás. Mert akik azt tagadják, éppen azok, akik eme haladáshoz nemcsak nem járultak egy mákszemnyivel sem, de még örvendeni sem tudnak a szellem egy-egy új alkotásán."

A szülőföldje népének elmaradottsága és szegénysége miatt aggódó tudós a felemelkedés elengedhetetlen feltételének az „elektromos erő általánosítását" és az iparosítást tartotta. Az akkori elméleti okatást elavultnak tartja, bírálja, mert „nem adja meg a társadalom emberének szükséges gyakorlati ismereteket". Újságban és hivatalos találkozókon ipariskolák létesítését szorgalmazta a Székelyföldön.

Hatvannyolc éves korában nyugállományba vonult és Kolozsvárról Pestre költözött. Elutazása előtt minden ingatlanát kiosztotta a szegényeknek, könyvtára egy részét pedig a bútorral együtt a Székely Nemzeti Múzeumnak ajándékoza.

1913. május 26-án rövid szenvedés után Temesváron meghalt. Hasonlóan Tamási Áronéhoz, akinek holttestét Farkaslaka helyett tévedésből Lupénybe vitték, ötven évvel előbb Bálint Gábor tetemét Kézdi-

helyett Marosvásárhelyre szállították. Temesváron Szabolcska Mihály, Kézdivásárhelyen Szabó Jenő búcsúztatta, a Kolozsvári Tudomány Egyetem és a Turáni Társaság nevében pedig dr. Cholnoky Jenő mondott beszédet.

Emléke hamar feledésbe merült, még szűkebb hazájának kiadványai sem igen tesznek említést róla. Sírjára friss virágot csak a Kézdivásárhelyre látogató eszperántisták szoktak helyezni.

„Igazságot kell szolgáltatnunk Bálint Gábor emlékének és tudományának" — írja György Lajos 1945-ben, neves tudósunk születésének századik évfordulója alkalmával kiadott értekezésében. Majd így folytatja: „Bálint Gábort tulajdonképpen korának az az irányzata sodorta tévedésbe, mely a nyelveredet, és az őseredet kérdését egynek vette, s még a kutatási módszerek kialakulása előtt a kérdést véglegesen tisztázhatónak vélte. Tévedése nemcsak az övé volt, hanem koráé is, mely a kérdésben az első tudományos tapogatózásokat végezte."

Kortársai igazságtalanságot akkor követtek el ellene, amikor egyesek, mert féltették saját hírnevüket, próbálták kicsinyíteni rendkívüli tehetségét és felkészültségét. Nem értékelék azt a munkát, amelyet Ázsiában a tudomány számára hozzáférhetővé tett. Tévedései mögött nem akarták meglátni a pozitív értékanyagot. Csodálatos elme volt, agyában annyi nyelvismeret halmozódott fel, ami az egész világon kevés embernél fordult elő.

Az összes altáji nyelveket, rajta kívül, senki nem ismerte, s azok szakszerű feldolgozása hazánk kultúrtörténetének dicsőségére válik. Török nyelvtana, amelyet a magyar oktatásügyi minisztérium jelentetett meg, úttörő jelentőségű. Kazáni-tatár népnyelvi gyűjtése, nyelvtana és szótára ma is egyik legfontosabb forrása a tatár nyelvészetnek. A mongol népnyelvet tudományos vizsgálat alá először Bálint Gábor vette, a kalmük nyelvnek a tudományos világgal való megismertetése szintén az ő érdeme. A világirodalomban az első legjobb burját-nyelvfeldolgozás ugyancsak a Bálint Gáboré.

A Kína megismeréséhez feltétlen szükséges mandzsu nyelvvel előtte Gabelenz foglalkozott. A maga idejében viszont Bálint volt e nyelv egyedüli ismerője a nyugati világban. Az altáji nyelvtudományban alapvető jelentőségűek tamul és kabard nyelvtanai és szótárai.

Mint nagy elődje, Csoma Sándor, ő is „pénz és taps nélkül" járta útját. Életműve által hozzájárult ahhoz, hogy Ázsia és Európa népei közelebb kerüljenek egymáshoz.

IRODALOM

1. x x x Vasárnapi Újság, 1875, 48. sz.
2. x x x Pesti Napló, 1879, 107. sz.
3. JAKAB ELEK: **Duka Tivadar könyve Kőrösi Csoma Sándorról.** M.T.A. Bp., 1888, 46—67. old.
4. x x x Székely Nemzet. 1895. 123, 185. sz.
5. GYÖRGY LAJOS: **Bálint Gábor emlékezete.** Kolozsvár, 1945.
6. BAKK PÁL: **Feljegyzések Bálint Gáborról.** Korunk, 1969, 12. sz.

Gabrielo Bálint
1844 – 1913

Unu el la plej famaj vojagantoj kaj lingvoscienculoj el sia tempo, d-ro Gabrielo Bálint naskigis la 13-an de marto 1844, en Covasna departementa vilago Catalina (Szentkatolna), el multinfana, malrica familio. Finite la gimnazion jam eklernis la anglan, araban, francan, hebrean, latinan, germanan, italan, persan, turkan kaj novgrekan lingvojn. Post siaj universitaj studoj la Hungara Scienca Akademio komisiis lin vojagi orienten, kie li studis la lingvojn de la Uralaltajaj popoloj koj ilian etnologion. Li kolektis kaj prilaboris en la hungara kaj germana lingvoj studojn el la japana, cina, hinda, mongolafolkloroj, prilaboris kaj eldonis inter la aliaj turka-hungara, tatara-hungara-latina lernolibrojn kaj vortarojn. En 1897 li lernis la Internacian Lingvon. Ce la Universitato de Cluj (Kolozsvár), kie li estis profesoro de uralaltajaj lingvoj, en la sama jaro li gvidis la unuan kurson, en la historio de la Internacia Lingvo, en kadro de universitato. Dum tiu ci periodo profesoro Bálint havis kontakton kun Louis Beaufront kaj Zamenhof mem. Li estis ankau en lingva kaj scienca estraro de la Internacia Scienca Revuo. D-ro Bálint estis 69 jara, kiam li translokigis al Timişoara (Temesvár), kie li subite mortis la 25-an de majo 1913. Hodiau lia modesta tombo de Tîrgu Secuiesc (Kézdivásárhely) estas pilgrimejo de la esperantistoj. Li oferdonis sian tutan vivon al plivastigado de la universala kulturo. La tuta verkaro de d-ro Gabrielo Bálint fortigas la amikajn rilatojn inter la popoloj, kiuj parolas malsamajn lingvojn.

Gábor Bálint
1844 – 1913

REZUMAT

Cercetător, călător şi lingvist Gábor Bálint este unul dintre figurile de seamă ale vieţii ştiinţifice transilvănene de la sfîrşitul secolului al XIX-lea. El s-a născut la Cătălina, judeţul Trei-Scaune (azi judeţul Covasna) dintr-o familie de secui săraci cu 13 copii. Manifestă înclinaţie pentru lingvistică încă din adolescenţă. După absolvirea liceului cunoaşte 12 limbi clasice, orientale şi occidentale. Sub influenţa părinţilor termină facultăţile de drept şi teologie de la Budapesta şi Viena. Nu exercită însă nici una dintre aceste profesii, deoarece ele sînt incompatibile cu conştiinţa lui. Cînd Academia Maghiară de Ştiinţe caută un lingvist pentru cercetarea legăturilor limbii maghiare cu cea mongolă, este ales Gábor Bálint. Cu mici întreruperi timp de 15 ani studiază, cercetează etnologia, folclorul şi dialectele popoarelor din Rusia, Mongolia, Japonia, India, Birmania şi din alte ţări asiatice, prelucrează şi editează numeroase lucrări ştiinţifice. În această perioadă apare : **Gramatica, dicţionarul şi crestomaţia tatră din**

Cazan ; Însemnări de călătorii și de cercetări științifice din Rusia ; Studii Tamulice; Dicționar cabardo-maghiaro-latin; Manual pentru învățarea limbii turce și altele. Întorcîndu-se acasă, nefiind de acord cu poziția oficială în privința legăturilor limbii maghiare cu cea finnougrică, adversarii săi împiedică publicarea opiniei sale și reocuparea catedrei sale de la Universitatea din Budapesta. Din acest motiv părăsește țara și timp de 15 ani trăiește în exil voluntar. La Madrid și Damasc este funcționar de stat, la Bagdad consilierul sultanului, la Universitatea de la Atena profesor de arabă și greacă nouă. La cererea mai multor prieteni din țară se întoarce acasă și se stabilește la Cătălina. În semn de recunoștință pentru meritele sale deosebite, în anul 1893 se înființează o catedră a limbilor ural-altaice la Universitatea din Cluj. Aici a predat limbile coreeană, finlandeză, japoneză, mongolă, turcă, tătară și esperanto. Ca reprezentant al țării participă la diferite congrese lingvistice internaționale. La vîrsta de 69 ani moare pe neașteptate la 26 mai 1913 la Timișoara și este înmormîntat la cimitirul reformat din Tîrgu Secuiesc.

Prin opera sa întreagă Gábor Bálint a contribuit efectiv la cunoașterea și respectarea mai profundă a valorilor culturale orientale, la apropierea popoarelor Asiei și Europei.

MEGEMLÉKEZÉS GYÁRFÁS JENŐ HALÁLÁNAK 50. ÉVFORDULÓJÁN

VARGA NÁNDOR LAJOS

Akkor még minden évvégén hazajártam Sepsiszentgyörgyre, akkor még megvolt az anyai szív, ami vonzott, akkor még megvolt művészetem pater familias-a, Gyárfás Jenő. Otthon tartózkodásom másodnapján mindig vendége voltam. S e vonzalomban nem csupán a csodálat volt benne, hanem egy fajta nagyfiúi szeretet is, amit megfogalmazni érzelmileg nehezen lehet. Valóban Jenő bácsi volt nekem, akivel mindig volt megértő szavam és szavunk az ünnepi ebédek után. Mert, hogy ünnep volt egy egy találkozás, ma értem csak igazán. A festészet kevéssé került szóba, inkább tudása és műveltsége csillogott egyszerű szavai mögött és lelkesülten beszélgetett mindig az irodalomról. A műteremben üldögélve szükszavúsága feloldódott, és én melegedtem közléseinek tűzében. Egyszer, mindez elmaradt, én lekéstem a temetést is, búcsúzni tőle nem tudtam. A sors különös kegyelme megadta nekem azonban, hogy mégis búcsúzhatom tőled, ily későn, kedves Jenő bácsi. A fájdalom keserűsége elfakult a távol ködében és tisztultabb, átlátszóbb lett a kristály, amely emlékedet őrzi meg.

A XIX. század második felében működő festőket, mint akik a történeti tárgykörben alkották műveiket, általában a historizmus fogalma alá sorolják. Bár ez az időbeliség meghatározására alkalmas, távolról sem pontos egy festői szemlélet vagy törekvés megjelölésére. Talán éppen azt jelentené, hogy valami más, új festői irányzat született ez idő alatt? És ez lenne az impresszionizmus? (1783) Valóban, ha Gyárfás művészetére gondolunk, inkább az előbbi csoport sorolásában kellene helyét meghatároznunk a hazai festészetben is. De ez sem teljes megjelölés, mert, bár történelmi fogantatásu képei vannak, azok nem száraz beszámolók egy-egy eseményről, hanem festői felfogásának meg-megújuló kifejezései, igazolásai. Festői és rajzi elem vezeti kompozícióit, magához ragadva a történést magát. Nem üres csillogtatása rajzbeli tudásának, de ötvözetté válása a kompozíció belső erőinek, a kifejezés okáért. Itt tűnik elő teremtő és alkotói módja. Kompozícióiban a festői elemek rajzi tisz-

Önarckép

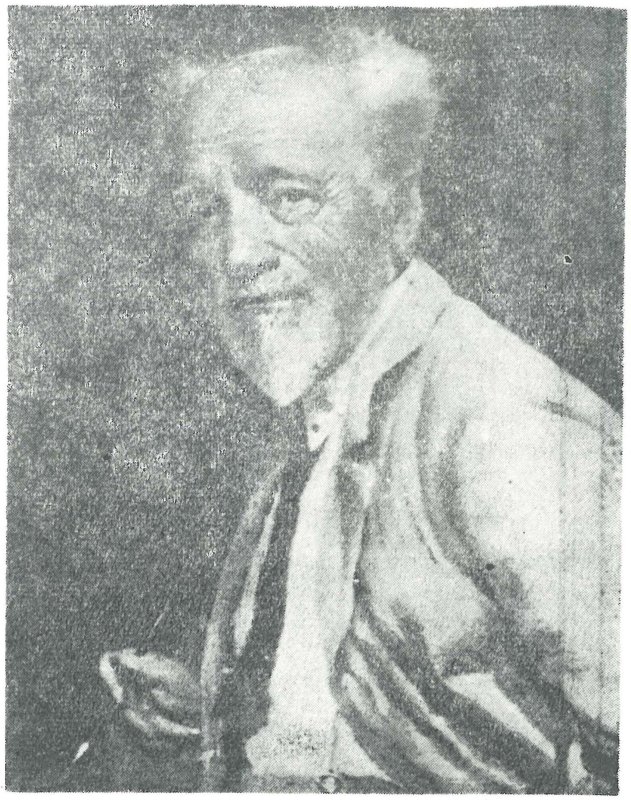

Gábor Áron halála

taságában keresi és kutatja a végső célt: a művészi értelmet. Ehhez csatlakozik belső adottságának egy másik alkotó eleme: a költőiség. Ez együttesben benne van az összetartó erő: az általa értékelt eszmei egység. „Nem elég ábrázolni, azt meg is kell magyarázni, ecsettel, tollal, írónnal, azaz az anyaggal és tulajdonságaival. S mindezt egyénien" mondotta egyszer éppen a Gábor Áron kép előtt, amikor műtermében beszélgettünk.

Mindnyájan ismerjük nagyméretű alkotásait, és ha ezek közül kiemeljük a történeti szemlélet törvényei szerint alkotott három művét, amelyek historiai képeknek nevezhetők, látjuk, hogy e három kép, szinte felöleli egész életét. Történeti vonatkozásu három képe: Mátyás fogadja a pápa követét (1885) a legrégibb, V. László esküje a második (1895) és Gábor Áron halála (1916), a harmadik, egyben az utolsó. Ha életművét e három elképzelt pilléren lebegőnek látjuk, történeti festőnek kell mondanunk. De ha a pilléreket kitöltő hézagokat megtöltjük műveivel, helyet kell adnunk az életképfestőnek, az arcképfestőnek sőt a csendéletfestőnek is. S mindezt átszövi még a művész lírai szelleme. A fenti három alkotásban a historiai lényegen kívül eszmei tartalom is van, Mátyásnál a reneszánsz világi szelleme, V. Lászlónál a hamis eskű, Gábor Áronnál egy eszme bukása.

Mátyás király fogadja a pápa követét című képen a színhely a budai vár királyi terme. Hosszúkás alaku kompozíció, a kép jobb oldalán Mátyás ülő alakja köré csoportosult udvari emberek töltik meg a teret, míg szemben véle a belépő bíboros és kísérete a másik csoport. A két részre osztott kompozíción a belépők előterébe helyezése jelenti a tekintély és hatalom súlyát, amit a pápaság képvisel. Szemben vele, alacsonyabb, nem is trónszéken ülő Mátyás nyugodtsága tiltakozik a küldött egyházi parancs ellen. A főurak csoportja egyensúlyt és magabiztosságot ad a királyi tekintélynek; jobbról, balról arányos tömegű megjelenítéssel.

V. László esküje című képen színhely: templomi tág tér, ablakán ünnepélyes csendben ömlik a fény, amely hivatva lenne összekapcsolni a két ellentétet képviselő személyt: a királyt és Hunyadi Lászlót. A beáradó fénybe nyúlik magasba az esküvő kéz, szinte söpri az árnyat maga mögött. A földön térdelők sötéten, alázattal merednek jövőjük elé. Az égi hatalom a pap személyében emekedik magasba, a ministráns tömjénfüstjével övezetten, s mögötte a földi hatalomé: páncélos, kardos alakban. Művészi szemlélettel kompozíció fény és árnyék küzdelme, amelyet átszó a lebegő tömjénfüst, a hiszékenység illata.

Gábor Áron halálá-t a ténynek megfelelően nyitott térben ábrázolta a művész. Az esemény lényege szinte a kép középpontjába került, a katonatársaitól támogatott haldokló Gábor Áron. Jobbról a kalapját emelő székely kaszája viszi be a tekintetet egyrészt a csoport zártsága felé, másrészt a háttérbe, jelezve ezzel a lőporfüstöt és a juliusi napot Kökösnél. A kettősség játssza itt a festői mondanivalót, a főszerepet: a drámai jelenet és a derűs napsütés. Műterme egész falát betöltő kép kialakításának több mozzanatát láttam, kettőt, hármat, de végül is ez lett a végleges megoldás és egyben a legjobb.

E három nagyméretű olajkép gerincét teszi életének. E három pillérre is felfut, beágyazódik a művész érzelmes volta, megnemesítve a történeti magot. Történeti képeinek lényegében ott feküdt annak a tudata, hogy a valósághoz ragaszkodva a múlt határát nem lépheti át. A múlt valóságát helyettesíteni kell a jelen látható tárházából s a látás közvetlenségéből adódó szépségek fogják megadni a művészi szépet. Tehát, ha a múlt valóságát nem veheti modellül, a jelen valóságát kell felhasználnia, behelyettesítenie a múltba. Ne legyen a tér kiagyalt, legyen mai és természetes, ne legyen a szín felfokozott, mert nagy esemény tanúi vagyunk, ne legyen elképzelésünk, hogy szebb a múlt, mint a jelen. Gyárfás ekként helyettesítette valószerűen a látott jelent a látatlan helyett.

Nemcsak e három, de mindmegannyi kompozíciójából látjuk, hogy mily korán tudott szabadulni a müncheni, sablonos történeti kompozíciók varázsától. Mélyítette és bővítette felfogását velencei útján szerzett benyomása, ahol Paolo Veronese, és Tintoretto hatott reá különösebben, olyannyira, hogy lemásolta műveiket vízfestékkel vázlatkönyvébe. Egy későbbi nyugat-európai útján Van Dyck-ot szerette meg, az arcképfestés nagymesterét.

Szerette az életképeket, igazi örömmel vette kezébe a mindennapi élet eseményeit. Bár a Temetőrehívás (1881) legismertebb képe, teljességgel nem tekinthető életképnek. Azonban drámai hangján kívül leírói részletei életképszemléletet sugallnak. Arany János balladája jelenik meg festői előadásban. A kép bal csoportját ismerős arcok, érdeklődők, ácsorgók, érzelmileg a kíváncsiak csoportja alkotja. Szemben áll maga a főszemély, Kund Abigél, amint eszétvesztetten kifelé indul a teremből. A kettősség elve a tér megbontottságán és a drámai előadásmódban jelentkezik. Jelentkezik továbbá a fény elosztottságában, a gyertya sárga lebegését szétszedi a kemény fény, élesen markolva a látogató csoport formáiba, hangsúlyozva a valóság nyers igazát, kegyetlenségét. E kettős érzelmi ütközőn dobog a szív a valóság és őrület határán. Dogmatikában levetkőzve már a müncheni tanítást, aminek nyomait két kompozíciójának vázlata őrzi: Pompei pusztulását ábrázolva.

Az első fog című képe (1882), amelynek vázlatát Velencében csinálta előttevaló év novemberében, kis babát ábrázol a nagy esemény középpontjában, nagymamával és mamával, az öregség és fiatalság ellentéte lírai síkon.

A tél öröme című kompozíciójában (1883) a Disznóölés címen is ismert képén téli világ tárul elénk, ahol a színek szinte tiszta feketén harsognak a fehér téli mezben. A család apraja-nagyja megmozdul az esemény láttán, legtöbbje élő személyeket mintáz. Magyarázatul ott van még háttérben a székely kapu.

Életképeinek egész sorát ismerjük, nemcsak a kész, befejezett képeiből, hanem a hatvannégy rajzot tartalmazó vázlatkönyvéből. Megfestett képei: Kirándulás az Őrkő alá, női alakokkal; Kártyavető nőnél (1890); Székelyek a havason (1905) és Készülődés a bálra (1892), nagyobbszabású képének csak a vázlatát ismerjük.

Tetemrehívás (részlet)

Az első fog

Festménnyé nem alakult, de rajzi remekekben megmaradt életképei igazi gyöngyszemei rajzoló művészetének. Néhány a sorból: Látomás, Szerencsejátékos, Lányok a kútnál, Anya kisgyermekkel (1881), A télöröme első vázlata, Faunok tánca, Gyászoló nő, Kerti jelenet, Anya gyermekével, Dorbézolók, Temetőben, Kismadarak fészekből, és néhány bibllikus téma: Keresztrefeszítés, Jairus leányának meggyógyítása, Zsuzsanna és a vének, Gyermek Jézus az írástudók között, és végül egy mítológiai téma: Prometheus.

A századforduló Sepsiszentgyörgye hasonlatos volt a többi kisvároséhoz. A társadalmi rétegezettség, tisztségek viselése és adományozása a társadalmi élet örömei és árnyai gazdasági jólétbe ágyazottan a Monarchia területén ugyanazt jelentették. Gyárfás életképein különös hangsúlyt kap az elhagyott szerető, magasrangu esküvő, az árvák helyzete, a szegények sorsa; naposabb oldalon egy báli készülődés, farsangi élet, jóslás. Meg kellett a kor emberének birkóznia a nyugodt élet rákfenéjével is, az intrikával, pletykával, szabad szerelemmel. A Szabadságharc távoli fénye még ott derengett a levegőben, harcosan tekintve a jövő felé. Kielégülve a követválasztások izgalmával, tovább szunyókált a forradalmi láz. S mindez Gyárfásnál sokszor versbe fogant át, vagy kedves életképpé, néha arcképpé, azokra vonatkozóan, akiket szeretett vagy becsült. A szürke körvonalakból, amit az idő tett, kezdem kissé élesebben látni megnyerő arcát Jenő bácsinak, látom a kissé gunyoros mosolyt, amely elválasztja a valóságtól és költői tájak felé vezeti, de csak úgy, mint aki mégsem vesztette hitét az emberekben és megnyugodva tekint az elisiumi mezők felé. Ott sétál a kertben előttem (1908), a lágy zöldek kései derengésén, napsugár csillogásán hátratett kézzel, muzsája kíséretében. Kertje volt álmai világa, azt ruházta föl szépségekkel. Az utolsó napsugarak hunytán lámpát gyújt műtermében, zongora mellé ül a modell, és elhangzik „Mignon" áriája. Majd lassan elhalkul a muzsika, minden csendbe vész, sötétbe hanyatlik a nap.

Rendtartó jelleme, szerkezetet tisztelő szelleme távol tartották az impresszionista látástól, bár próbálkozásai érintették a plenair századvégi mozgalmát. A zöld szín értékeléséből mégis több remekmű született kezei között csendes kerti magányában. A kisméretű képek közül említsük meg gyermekei arcképét, Endre alszik (1904), Család a kertben (1909), Vesztett sakkparti (1912), Ibi leánykája libákkal (1910), Mályvák (1917), és még sok más.

Arcképei festői, emberi jellemzések, életének bármely időszakából is származnak azok. Még müncheni korából való Karlovsky épp oly igézetes és festői, mint pár évvel később Sepsiszentgyörgyön készült Császár Domokos (1878). Életnagyságu képei között találjuk Bethlen gróf képét (1886) az ünnepélyes királyi arcképet (1896), Kossuth Lajos, és a múzeumot alapító Csereyné, Zathureczky Emilia képeit, továbbá Pótsa József főispánét is. Egész sorát felsorolhatnánk arcképeinek, kisebb nagyobb méretű ábrázolásban, a család, az ismerősök és a város számottevő személyiségei közül. Ide csatlakozóan még egy érdekesség, Gyárfás Jenő egyetlen temperaképe, ami Pótsa Józsefet és a Béldy gyereket ábrázolja a század elejéről.

Sokrétű szellemi adottságának költői ihletésű művei nem csak időnkénti fellobanásai voltak, de végigkísérték alkotói munkásságának derékhadát. Illusztrált versben látott képsorok ezek: ódák, románcok, balladák, 14 vers az 1887. évtől 1893-ig terjedő időből. A legtermékenyebb éveket követte egy tündérrege, a Varázsfátyol, 1907-ből, s végül egy drámája: Két nővér — három felvonásban 1910-ből.

Bezáróan idézem néhány sorát Élet-Álom című költeményéből:

És kérdem: mind mit látni vél
Halandó itt alant,
Káprázat-e, s ha nem: ha él
Mért néma lent a hant?
. . . . . .
És mégis élni, élni szép
Mért is kelljen rettegni !
Rövid álom a földi lét
S ha álmunk gyászos és sötét
Olyan édes ébredni.

Gyárfás Jenő halálának 50. évfordulóján 1975. december 13-án, kegyelettel teszem le a megemlékezés koszorúját sírjára, festői és rajzi eszméinek tovább hordozójaként. Úgy érzem, hogy e pár sor írással tartozásomat rovom le, hogy annak idején nem búcsúzhattam tőle el.

DR. ÁRVAY JÓZSEF
(1916 – 1975)

CSIA ERNŐ

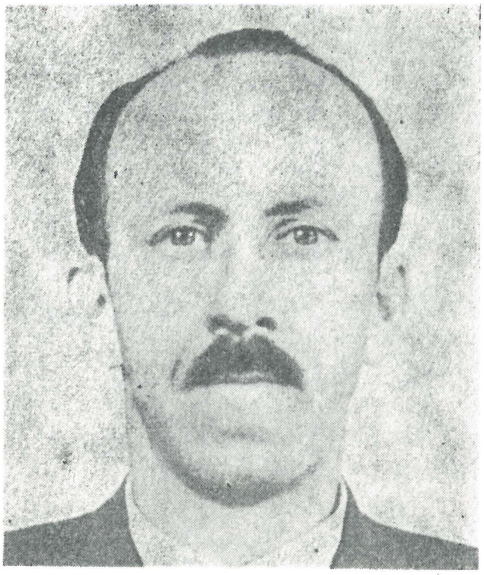

1916. június 28-án Brassóban született. Középiskoláit szülővárosában végezte. Történelem és magyar irodalomból tanári oklevelet a kolozsvári Tudomány Egyetemen szerzett.

Már diák korában nyaranta gyűjtőmunkát végez, 1936-ban kezdi meg a rendszeres kutatást. Helytörténeti dolgozattal doktorál és bekerül az egyetemre tanársegédnek. 1944-ben Sepsiszentgyörgyre jön és az itteni Múzeumnak könyvtári és levéltári őre lesz. 1945 és 1947 között a múzeum egyik igazgatóőrévé választják. Ezután igazgató tanára és igazgatója a csernátfalusi (Brassó megye) egységes gimnáziumnak, majd a sepsiszentgyörgyi textilipari szakiskola magyar nyelv és irodalom szakos tanára. 1950-től az 1-es számú líceum mellett működő esti munkáslíceum igazgatója volt.

Innen hívták meg 1953-ban az Állami Levéltár igazgatójának, amelyet majdnem 22 évig veztett.

Árvay Józsefnek a tudományos munka nem hivatal, hanem hivatás volt. Történeti és nyelvészeti kutatásai úttörő és forrásjellegűek. Főbb kutatási területe a településtörténet, az erdélyi helynevek kialakulásának vizsgálata, a néprajz és nyelvtudomány határkérdései. Levéltári munkája közben rendezte a XVIII. és XIX. századbeli háromszéki falugyűlések jegyzőkönyveit, amely alapul szolgált Imreh István történész, nagyszabású munkájához „A rendtartó székely falu"-hoz.

Korai halála megakadályozta, hogy még számos tervét megvalósíthassa. Erről tanúskodnak a családi hagyatékban maradt jegyzetei és kéziratai.

Árvay Józsefet, a tanárt és embert, mind a tanulók, mind a kollégák szerették és tisztelték tudásáért, szerénységéért. Nagy tudásából minden hozzáfordulónak juttatott. Azon kevesek közé tartozott, akik életükkel, egyéniségükkel mutattak példát. Halála nagy veszteség a hazai tudományos élet és megyénk számára is.

ÁRVAY JÓZSEF MUNKÁSSÁGA

Megjelent művei, dolgozatai

— A térszíni formák nevei a barcasági Hátfalu helyneveiben. Kolozsvár, 1942.
— Száz éves házi gyógyszerek. Pásztortűz, 1942, 7. sz. 313—14.
— A barcasági csángó Hétfalu helynevei, Kolozsvár, 1943.
— A térszíni formák nevei Kalotaszegen, Kolozsvár, 1943.
— Egy székely paraszt emlékirata, Korunk, 1957, 8. sz. 1117—20.
— Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Könyvismertető. Revista Arhivelor, 1958, 1 sz. 336—38.
— Două documente privitoare la activitatea emigranților poloni în Moldova în anul 1848. Revista Arhivelor, 1960, 1. sz. 183—93.
— Az új mundur — Bajkó Elek kiadatlan önéletírása. Előre, 1968. júl. 7.
— Parasztmozgalmak Háromszéken 1848 nyarán. Előre, 1968. aug. 1.
— Váradi József és Bartalis Ferenc. Aluta I. 1969, 169—192.
— Az első háromszéki nyomda és hírlap. Aluta II. 1970, I. 191—216.
— Komandó — 1936. Megyei Tükör, 1971. márc. 21., 28. és ápr. 4.
— A köpeci bányászok 1929. évi sztrájkja. Megyei Tükör, 1971. márc. 26., 31. és ápr. 2.
— Zalánpatak 1814—1824. Megyei Tükör, 1971. szept. 12.
— A komandói faipari munkások 1936. évi sztrájkja. Aluta, 1971, 79—85.
— Aplicarea sistemului claselor numerelor de bază în arhiva Comitatului Trei Scaune. Revista Arhivelor, 1972, 1. 41—53.

Kéziratban maradt munkái

— Iskolamesterek
— A széki helynevek
— A gyergyói-medence történeti és jelenkori helynevei
— Nyikó-menti személynevek

STUDII ŞI COMUNICĂRI ÎN PUBLICAŢIILE MUZEULUI
TANULMÁNYOK ÉS KÖZLEMÉNYEK A MÚZEUM KIADVÁNYAIBAN
1954—1974

Bibliografie — Címjegyzék

Întocmit de
Összeállította ZÁGONI JENŐ

Prescurtări — Rövidítések:

Almanah—1955	= Almanahul Muzeului Regional Sfîntu Gheorghe
Évkönyv—1955	= A sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve
Aluta	= Anuarul muzeului din Sf. Gheorghe
	= A sepsiszentgyörgyi Múzeum Évkönyve 1967-től
Évkönyv—1973	= Studii şi comunicări — Tanulmányok és közlemények
Tg.M.	= Tîrgu Mureş
Mvh.	= Marosvásárhely
Sf.G.	= Sfîntu Gheorghe
Sszgy.	= Sepsiszentgyörgy

Muzeul — A múzeum

— Ceauşescu, Nicolae: (Impresii în Cartea de Aur a Muzeului, cu ocazia vizitei conducătorului de partid la Muzeul din Sf. Gheorghe.) Anuarul—1973, p. 3.

— Stanca, Constantin : Cuvîntare de închidere a simpozionului „Cultura Ariuşd" (17—18 nov. 1973). Anuarul—1973, p. 5—7.

— Székely Zoltán: Cuvînt de deschidere a simpozionului „Cultura Ariuşd" — Megnyitó beszéd Az erősdi műveltséggel kapcsolatos tudományos ülésszakon. Anuarul—Évkönyv, 1973, p. 8—17. l.

— Stanca, Constantin: Cuvîntare (la şedinţa festivă organizată cu ocazia sărbătoririi a 90-a aniversare de la fondarea Muzeului. 16 nov. 1969). Aluta II. 1970, p. 13—18.

— Székely Zoltán: Cuvîntare (la şedinţa festivă organizată cu ocazia sărbătoririi a 90-a aniversare de la fondarea Muzeului. 16 nov. 1969.) Aluta II. 1970, p. 19—28.

— Székely Zoltán: A sepsiszentgyörgyi múzeum 90 éves. Aluta II. 1970, 29—33. l.

— Székely Zoltán : Dezvoltarea Muzeului Regional din Sf. Gheorghe sub regimul democrat popular. Almanah, Tg.M., 1955, p. 4 -6.

— Székely Zoltán: A sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum fejlődése a népi demokratikus rendszer alatt. Évkönyv, Mvh., 1955, 5—7. l.

— Bunta, Petru: Despre problema specificului în muzeologia istorică. A

specifikum kérdéséről a történeti múzeológiában. Aluta II. 1970, p. 253—259.

— Kabay Gábor: Csutak Vilmos 1878—1936. Évkönyv. Mvh., 1955, 160—163. l.

— Kovács Sándor: László Ferenc a botanikus, meteorológus és múzeumőr. Évkönyv—1973, 167—170. l.

Ştiinţele sociale—Istorie—Geografie
Társadalomtudományok—Történelem—Földrajz

- - Árvay József: Váradi József és Bartalis János. Aluta I. 1969, 169—192. l.

— Árvay József: A komandói faipari munkások 1936. évi sztrájkja. Aluta III. 1971, 79—85. l.

— Băltescu, Mircea — Tanasiu, Mariucă: Ecoul războiului de independenţă în rîndul românilor din Monarhia Austro-Ungară. Aluta III. 1971, p. 281—301.

— Binder Pál: A Barcaság és Háromszék kapcsolatainak történelméből. Aluta III. 1971, 207—222. l.

— Binder, Pavel: Date geografice-istorice referitoare la pasurile şi plaiurile transcarpatice din jud. Covasna. Aluta IV. 1972, p. 271—282.

— Bözödi György: Gábor Áron 1849-ben. Aluta I. 1969, 143—167. l.

— Cernovodeanu, P. I. — Demény L. — Dumitrescu, Lucia: Documente româneşti din sec. XVI -XVIII în Arhivele Statului din Sf. Gheorghe. Aluta II. 1970, p. 137—152; Aluta III. 1971, p. 175—196.

— Cserey Zoltán — Kozák Albert: Adatok az 1945-ös földreformhoz Háromszék megyében. Aluta III. 1971, 87—96. l.

— Csorja Erzsébet: Însemnări privind populaţia oraşului Covasna. Aluta IV. 1972, p. 183—288.

— Debreczy Sándor: A kovásznai iskolai oktatás történeti áttekintése. Aluta II. 1970, 235—241. l.

— Debreczy Sándor: Dr. László Ferenc, a pedagógus. Évkönyv—1973, 153—165. l.

— Gazda László: A sepsiszentgyörgyi Olt textilgyár munkaerőellátásának néhány problémája. Aluta IV. 1972, 289—303. l.

- Haşdeu, Titus: Atribute de castel al cetăţii Bran (Sec. XVI). Aluta II. 1970, p. 131—136.

— Imreh István — Pataki József: Adatok Udvarhelyszék mezőgazdaságához. Aluta I. 1969, 131—141. l.

— Imreh István: A székely falvak törvényeiről. Aluta III. 1971, 223—279. l.

— Imreh István: Agrártörténetírás és a székely múlt megismerése. Istoria agrară şi cunoaşterea trecutului istoric al secuilor. Aluta II. 1970, p. 157—167. l.

— Király Károly: Județul Covasna la a 50-a aniversare a creării Partidului Comunist Român. Aluta III. 1971, p. 3—17.

— Kónya Ádám: Kovászna megye idegenforgalmi övezetei. Aluta IV. 1972, 329—334. l.

— Koós János: Activitatea P.C.R. pentru întărirea unității frățești între poporul român și naționalitățile conlocuitoare. Aluta III. 1971, p. 19—27.

— Mîndrea, Ioan — Miklós Ştefan: Conflictele colective de muncă de la fabrica de țesături și industrie casnică „Henry Klinger", din orașul Sf. Gheorghe, din anii 1931 și 1932. Aluta III. 1971, p. 69—77.

— Sylvester Lajos — Incze László — Plugor Sándor: Kézdivásárhely (Városi és múzeumi tájékoztató). Sepsiszentgyörgy, 1972, 64. l.

— Tempfli Mária: A korszerű ellenőrzés néhány problémája. Aluta IV. 1972, 317—328. l.

— Vajda Lajos: A politikai, ideológiai és szervezeti tisztázódás folyamatáról az erdélyi munkásszervezetekben a Szocialista Pártnak Kommunista Párttá való átalakításáért (1918—1921). Aluta III. 1971, 29—59. l.

— Vámszer Géza: Csíkszereda településtörténete és különös települési alakja. Aluta III. 1971, 303—321. l.

Etnografie — Néprajz

— Catrina, C. — Idu Dan, P. — Buşila, Al. : Pivele de pe Valea Comanelor — Ţara Oltului. Aluta II. 1970, p. 313—330.

— Catrina, C. — Buşila, Al.: Morile de apă de pe Valea Comanei — Ţara Oltului. Aluta III. 1971, p. 405—426.

— Dragonescu, I. I. — Vasilescu, S. L.: O invenţie populară necercetată — presa de cartofi. Aluta II. 1970, p. 417—419.

— Erőss János: A bélafalvi olajütő. Aluta I. 1969, 287—290. l.

— Gazda Klára: Figurális kályhacsempék a sepsiszentgyörgyi múzeum gyűjteményében. Aluta I. 1969, 281—286. l.

— Gazda Klára: Adatok a sepsiszentkirályi gyűjtögető gazdálkodáshoz. Aluta II. 1970, 421—426. l.

— Gazda Klára: a felsőrákosi székely népviselet. Aluta III. 1971, 427—460. I. XVII. ábr.

— Harkó F. Iosif: Date referitoare asupra cusăturilor care se află în colecţia etnografică a Muzeului Regional din Sf. Gheorghe. Almanah, 1955, p. 57—60.

— Harkó Ferenc József: Adatok a sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum néprajzi gyűjteményében található varrottasokhoz. Évkönyv, 1955, 59—62. l.

— Hoffmann, Herbert: Contribuţii la studiul glajariilor din sudul și estul Transilvaniei. Aluta II. 1970, p. 295—307.

— Imreh István — Pataki József: Adatok Udvarhelyszék állattartásához (1570—1610). Contribuţii la studiul creşterii animalelor în scaunul Odarhei (1570 -1610). Aluta II. 1970, 169—184. l.
— János Pál: Középkori népi gyógymódok, receptek. Aluta II. 1970, 429—435. l.
— János Pál: Csíki szőttes szoknya-rokolya. Rochia secuiască. Aluta II. 1970, p. 377—386. l.
— Kós Károly: Kászoni adatok a népi vadfogáshoz. Aluta III. 1971, 323—346. l.
— Kós Károly: Orbán Balázs Székelyföld leírásának néprajzi tárgymutatója. Aluta I. 1969, 339—351. l.
— x x x Mobilier ţărănesc (Catalog de expoziţie). Sf. Ghe. 1973, 20 p. cu il.
— Molnár István: Szita- és rostakéreg készítése Kőrösön (Kovászna megye). Aluta I. 1969, 291—308. l.
— Molnár Ştefan: Obiceiul de „reînnoire a izvorului" primăvara în comuna Fîntînele. Almanah, 1955, p. 72—77.
— Molnár István: Tavaszi „csurgó újítás" Gyalakuta községben. Évkönyv, Mvh., 1955, 77 -82. l.
— Molnár Ştefan: Moduri de vînătoare populară în împrejurimea pîrîului Ivó. Almanah, Tg.M., 1955, p. 63—71.
— Molnár István: Népi vadfogási módok az Ivó-patak környékén. Évkönyv, Mvh., 1955, 65—76. l.
— Molnár István : Faforgácskalap kötése a Kovászna megyei Kőrösön. Confecţionarea pălăriilor de talaş în comuna Chiuruş, jud. Covasna. Aluta II. 1970, 331—366. l.
— Molnár István: A kő feldolgozása Kézdipolyánban (Kovászna megye). Aluta III. 1971, 347—377. l.
— Népi bútor kiállítás (katalógus). Sszgy., 1973, 20. l.
— Pop, Mihai: Cercetarea folclorică din Voineşti. Aluta II. 1970, p. 267—273.
— Popescu, Constantin: Aspecte ale păstoritului din centrele Covasna şi Breţcu. Aluta II. 1970, p. 309—312.
— Seres András: Barcaújfalusi fazekasság. Aluta III. 1971, 379 -390. l.
— Tarisznyás Márton: A gyergyói kereskedelem néprajzi vonatkozásaiból. Aluta II. 1970, 407—412. l.
— Vasilescu, Virgil: Cultura şi arta populară în zona Buzăului Trans-silvănean. Aluta II. 1970, p. 367—375.

Ştiinţe naturale — Természettudományok

— Airinei, Şt. — Pricajan, A.: Corelaţii între structura geologică profundă şi aureolă mofetică din judeţul Covasna cu privire la zonele

de apariţie a apelor minerale carbogazoase. Aluta IV. 1972, p. 181—193.

— Balogh Ernő: Diószeghy László festőművész és **természetkutató.** Évkönyv, Mvh., 1955, 90—95. l.

— Bányai Ioan: Apele minerale din fostul judeţ Treiscaune. Almanah, Tg.M., 1955, p. 90—97.

— Bányai János: A volt Háromszék vármegye ásványvizei. Évkönyv, Mvh., 1955, 96 -109. l.

— Bányai Ioan: Metale preţioase în munţii Harghitei. Almanah, Tg.M., 1955, p. 98—101.

— Bányai János: Nemesfémek előfordulása a Hargitában. Évkönyv, Mvh., 1955, 110—114. l.

— Căpuşe, Iosif — Kovács Sándor: Les représentants des superfamilles tortricoidea dans la collaction de lépidoptéres L. Diószeghy du Musée de Sf. Gheorghe (Dep. Covasna). Aluta II/II. 1970, p. 83—99.

— Căpuşe, Iosif — Kovács Sándor : Reprezentanţii suprafamiliei Pyraloidea din colecţia L. Diószeghy de la Muzeul Sf. Gheorghe. Aluta IV. 1972, p. 105—116.

— Harkó József: Adatok a bibarcfalvi (Kovászna megye) borvízipar fejlődéséhez. Aluta I. 1969, 275—280. l. + térkép.

— Harkó József: Fluctuaţia debitului de apă în raport cu variaţia precipitaţiilor la izvoarele de ape minerale de la staţiunile Malnaş-Băi şi Bodoc din jud. Covasna. Aluta IV. 1972, p. 195—207.

— Iancu, Mihai: Masivul Bodoc. Consideraţii geomorfologice. Aluta IV. 1972, p. 225—231.

— Iancu, Mihai — Ielenicz, Mihai: Munţii şi depresiunea Intorsura Buzăului. Contribuţii la studiul geomorfologic. Aluta IV. 1972, p. 233—240.

— Kisgyörgy Zoltán : Adatok a viviparus-nem ismeretéhez. Aluta IV. 1972. 3—12. l.

— Kisgyörgy Zoltán : Observaţii hidrogeologice în complexul cărbunos din Bazinul Baraolt. Hidrogeológiai megfigyelések az Erdővidéki szenes-rétegöszletben. Aluta II/II. 1970, p. 3—10. l.

— Kohl István: Brósz Emil 1882—1969. Aluta II/II. 1970, 101—108. l.

— Kohl, Ştefan: Tuberkulose bei Habichtskauz (Strix uralensis Pall) und Turmfalke (Falco tinunculus L.) Aluta I. 1969, p. 268—273.

— Kovács Andrei: Flora vasculară din împrejurimile oraşului Tîrgu Secuiesc. Aluta IV. 1972, p. 71 -103.

— Kovács Alexandru: Mestecănişul de la Reci. Studiu monografic. Aluta I. 1970, p. 211—267.

— Kovács Sándor: A sepsiszentgyörgyi Múzeum természetrajzi osztálya. Aluta IV. 1972, 117—126. l.

— Kónya Ádám: Kovászna megye éghajlati jellemzése. Aluta IV. 1972, 127—136. l.
— Kónya István: Apărarea păsărilor și importanța ei economică. Almanah, Tg.M., 1955, p. 112—132.
— Kónya István: Madárvédelem és gazdasági jelentősége. Évkönyv, Mvh., 1955, 124—142. l.
— Kristó András: Contribuții la hidrografia mlaștinei de borviz, Borsáros de la Sîncrăieni. Almanah, Tg.M., 1955, p. 133—149.
— Kristó András : Adatok a csíkszentkirályi „Borsáros" borvízes láp hidrográfiájához. Évkönyv. Mvh., 1955, 143—159. l.
- Kristó Andrei: Date cu privire la evoluția rețelei hidrografice a Oltului Superior în Depresiunea Ciucului. Aluta IV. 1972, p. 27—40.
— Kristó Andrei: Unele probleme privind delimitarea și denumirea unităților de relief din împrejurimile depresiunilor intracarpatice ale Oltului Superior. Aluta IV. 1972, p. 241—247.
— László Kálmán: Contribuții la cunoașterea macromicetelor din Bazinul Sf. Gheorghe și împrejurimi. Aluta II/II. 1970, p. 63—74.
— László Kálmán: Noi contribuții la cunoașterea macromicetelor din R. S. România. Aluta IV. 1972, p. 41—60.
— Mihai, Elena — Teodoreanu, Elena: Frecvența inversiunilor de temperatură în Depresiunea Tg. Secuiesc. Aluta IV. 1972, p. 261—269.
—Perjessy Iuliu: Fenomenele postvulcanice din valea pîrîului Sugás. Aluta IV. 1972, p. 219—223.
— Rácz Gábor — Csedő Károly: Plantele folosite în medicina populară de pe versanții vestici ai Munților Harghita. Aluta II/II. 1970, p. 75 -81.
— Rácz Gábor — Rácz Erzsébet Johanna: Erdővidék flórája Benkő József (1740—1814) kéziratairan. Aluta IV. 1972, 61—69. l.
— Rădulesco, Costin: sur la présence du Spermophile (Citellus citellus L.) et du Hamser (Cricetus cricetus L.) dans les dépots Würmiens du Bassin de Sf. Gheorghe (Dépression de Brașov). Aluta IV. 1972, p. 23—26.
— Rădulesco, Costin — Kisgyörgy Zoltán: Contribution a la connaissance de la faune de mammiferes villafranchiens de Căpeni-Vîrghișii (Dépression de Brașov). Aluta II/II. 1970, p. 11—23.
— Rákosi Endre: Az inhomogén térelmélet. Aluta II/III. 1970, 123—156. l.
— Samson, Petre — Kovács Alexandru: Contributions a la connaissance de mammiferes quaternaires du Bassin de Sf. Gheorghe (Dépression de Brașov). Aluta II/II. 1970, p. 25—62.
— Samson, P. — Kovács S.: Note sur les mammiferes du villafranchien inférieur du Bassin de Tg. Secuiesc. Aluta IV. 1972, p. 13—22.
— Samson, P. — Rădulescu, C. — Kovács A.: Faunele de mamifere și

stratigrafia cuaternarului în Depresiunea Braşov. Aluta I. 1969, p. 193—267.

— Szőcs Huba — Ludmann Toma: Despre noţiunile de sensibilitate şi precizie. Aluta IV. 1972, p. 171—178.

— Tövissi József: Contribuţii biostratigrafice la vîrsta erupţiilor de bazalt din regiunea Hoghiz (Perşanii Centrali-Vestici). Aluta IV. 1972, p. 209—218.

— Tövissi József: Schimbările albiei Oltului la extermitatea de sud a Munţilor Baraoltului. Aluta IV. 1972, p. 249—259.

Ştiinţe aplicate — Alkalmazott tudományok

— Filipescu Ana Maria: Viaţa şi activitatea profesorului dr. Iuliu Orient. Aluta II/II. 1970, p. 109 -122.

— Kisgyörgy Zoltán: Evoluţia exploatărilor de lignit în Bazinul Baraolt. Aluta IV. 1972, p. 305—315.

— Vajda Ludovic: Date privind exploatarea cărbunelui la Căpeni în sec. al XIX-lea. Adatok Köpec XIX. századi szénbányászatának történetéhez. Aluta II. 1970, p. 243—252. l.

Arte — Művészetek

— Andronic, Al.: Aşezarea din sec. al XIV-lea de la Iaşi. Aluta II. 1970, p. 119—130.

— Balogh Ernő: Diószeghy László **festőművész** és természetkutató. Évkönyv, Mvh., 1955, 90—95. l.

— Berde Zoltán: Zenei élet Sepsiszentgyörgyön a XIX. század utolsó negyedében. Aluta III. 1971, 587—608. l.

— Debreczeni László: A sepsiszentgyörgyi Múzeum épületének tervezőjéről. Évkönyv—1973, 207—214. l.

— Fóris Pál: Adatok az erdélyi fényképezés történetéhez. A fényképezés elterjedése Kovászna megyében. Aluta IV. 1972, 137—153. l.

— Fóris Pál: Fototeca muzeului din Sf. Gheorghe. A sepsiszentgyörgyi Múzeum fényképtára. Catalog 1—1000 Katalógus. Sfîntu Gheorghe — Sepsiszentgyörgy, 1974. 98 p.

— Kónya Ádám: A zaláni reneszánsz boltozat és falfestmény. Aluta I. 1969, 309—313. l.

— Kónya Ádám: A kökösi középkori templom. Aluta II/II. 1970, 157—162. l.

— Kónya Ádam : Kós Károly épületek Sepsiszentgyörgyön. Évkönyv 1973, 219—236. l.

— Lukász Irén: Mattis-Teutsch. Aluta I. 1969, 327—338. l.

— Mattis János: Sikó Miklós élete és művészete. Aluta III. 1971, 571—586. l.

- Mattis János: Székely festők (Barabás Miklós, Gyárfás Jenő, Nagy Imre). Évkönyv, 1955, 83—86. l.
— Salamon Sándor: Színjátszás Sepsiszentgyörgyön a XIX. században. Aluta II/II. 1970, 163—218. l.
— (Salamon) Sombori Sándor: Színjátszás Sepsiszentgyörgyön a XX. század elején 1900—1913. Aluta III. 1971, 547—570. l.
— Salvanu, Virgil: Muzeul din Sf. Gheorghe și Kós Károly. Évkönyv— 1973, p. 215—218.
— Székely Zoltán — Varga Nándor Lajos: Monumentele arhitectonice ale orașului Sf. Gheorghe. Sepsiszentgyörgy város építészeti emlékei. Die Baudenkmäler der Stadt Sf. Gheorghe. Sf. Gheorghe, 1969, 55 p. cu 35 fig.
— Varga Nándor Lajos: Barabás Miklós három képe a sepsiszentgyörgyi Múzeumban. Aluta I. 1969, 315—325. l.
— Vámszer Géza: Kézdivásárhely város különleges települési formája. Forma specifică de așezare a orașului Tg. Secuiesc. Aluta II. 1970, 387 -405. l.

Lingvistică—Filologie — Nyelv- és irodalomtudomány

— Árvay József : Az első háromszéki nyomda és hírlap. Prima tipografie și primul ziar din Trei scaune. Aluta II. 1970, 191—216. l.
— Cernovodeanu, P.: O veche carte engleză despre Țările Române (1664). Aluta III. 1971, p. 197—206.
— Egyed Ákos: Az erdélyi „faluirodalom" fejlődése a XIX. század második felében és a XX. század elején. În legătură cu literatura rurală din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Aluta II. 1970, 217—233. l.
— Faragó József: Moldvába és Havasalföldre visszavonuló erdélyi magyar és román kurucok dala. Aluta III. 1971, 461—467. l.
— Gálffy Mózes — Márton Gyula: Mutatvány a háromszéki tájnyelvi atlaszból. Aluta II. 1970, 275—281. l. plusz 12 térkép.
— László Attila: Scrisoarea de condoleanță a lui Vasile Pîrvan la moartea lui F. László. Vasile Pîrvan részvétnyilvánító levele László Ferenc halálára. Aluta II. 1970, p. 261 -265.
— Nemes Zoltánné — Gálffy Mózes — Márton Gyula: Torjai szójegyzék. Sepsiszentgyörgy, 1974, 186 l.
— Péter Sándor: A térszínformanév-kutatás történetének rövid áttekintése. Aluta II. 1970, 283—294. l.
— (Salamon) Sombori Sándor: Sepsiszentgyörgyre vonatkozó adalék Mikszáth Kálmán „Katánghy Menyhértjének" magyarázataihoz. Aluta III. 1971, 541—546. l.
— Szigeti József: Karteziánus és puritánus elemek Apácai gondolkozásában. Aluta III. 1971, 517—539. l.

Biografii — Életrajzok

— Árvay József: Váradi József és Bartalis János. Aluta I. 1969, 169—192. l.

— Balogh Ernest: Diószeghy Ladislau pictor şi cercetător al naturii. Almanah, Tg.M., 1955, p. 85—89.

— Balogh Ernő: Diószeghy László festőművész és természetkutató. Évkönyv, Mvh., 1955, 90—95. l.

— Bözödi György: Gábor Áron 1849-ben. Aluta I. 1969, 143—167. l.

— Debreczeni László: A sepsiszentgyörgyi Múzeum épületének tervezőjéről (Kós Károlyról). Évkönyv—1973, 207—214. l.

— Debreczy Sándor: Dr. László Ferenc, a pedagógus. Évkönyv—1973, 153—165. l.

— Filipescu Ana Maria: Viaţa şi activitatea prof. dr. Iuliu Orient. Aluta II/II. 1970, p. 109—122.

— Kohl István: Brósz Emil 1881—1962. Aluta II/II. 1970, 101—108. l.

— Kabay Gavril: Csutak Vilhelm 1878—1936. Almanah—1955, p. 150—153.

— Kabay Gábor: Csutak Vilmos 1878—1936. Évkönyv, Mvh., 1955, 160—163. l.

— Kovács Sándor: László Ferenc a botanikus, meteorológus és múzeumőr. Évkönyv—1973, 167—170. l.

— László Attila: Date privind viaţa şi activitatea ştiinţifică a lui László Ferenc în anii 1923—1925. Corespondenţa cu V. Gordon Childe. Colaborarea cu Vasile Pîrvan. Anuarul—1973, p. 171—205.

— Lukász Irén: Mattis-Teutsch. Aluta I. 1969, 327—338. l.

— Mattis Ioan: Pictori săcui (Barabás M., Gyárfás J., Nagy I). Almanah—1955, p. 78 -81.

— Mattis János: Székely festők (Barabás Miklós, Gyárfás Jenő, Nagy Imre). Évkönyv—1955, 83—86. l.

— Mattis János: Sikó Miklós élete és művészete. Aluta III. 1971, 571—586. l.

— Stanca, Constantin: Poetul ţăran — Chiţă Baciu. Aluta III. 1971, p. 469—516.

— Székely Zoltán: Cs. Bogáts Dionisie. Almanah—1955, p. 154—155.

— Székely Zoltán: Cs. Bogáts Dénes 1882—1949. Évkönyv—1955, 164—165. l.

— Székely Zoltán: Diószeghy Ladislau 1872—1942. Almanah—1955, p. 82—84.

— Székely Zoltán: Diószeghy László 1872—1942. Évkönyv—1955, 87—89. l.

— Székely Zoltán: Ion Nestor 1905—1974 (Necrolog). Anuarul—1973, p. 237—238.

Arheologie — Régészet

— Bader Tibor: Cîteva observații privind sfîrșitul epocii bronzului. Aluta II. 1970, p. 89—97.

— Comșa, Eugen: Cîteva date despre așezarea de tip Ariușd de la Feldioara. Anuarul—1973, p. 45—56.

— Comșa, Eugen: Unele probleme ale Culturii Criș (Pe baza descoperirilor de la Hărman). Aluta II. 1970, p. 35—42, + 5 planșe.

— Cserey Zoltán : O descoperire de Cultura Wietenberg la Sf. Gheorghe. Aluta I. 1969, p. 3—6.

— Dragomán Pál: Rămășițele de mammut găsite în Tîrgu Mureș. Almanah—1955, p. 102—111.

- Dragomán Pál: A marosvásárhelyi mammutlelet. Évkönyv—1955, 115—123. l.

— Galbenu, Doina: Un aspect al perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului descoperit la Șimnic. Aluta II, 1970, p. 45—54.

— Kocsis Lajos: Cercetări asupra materialului antropologic cu leziuni stomatologice din feudalismul timpuriu descoperite în județul Covasna. Aluta IV. 1972, p. 155—161.

— A dento-maxillaris, vagy rágószervek betegségeinek nyomai régészeti ásatási leletanyagban. Aluta IV. 1972, 163—169.

— Kozák Albert: II. Rákóczi Ferenc korabeli pénzlelet Gelencén (Kovászna megye). Aluta II. 1970, 185—190. l.

— László Attila: Date privind viața și activitatea științifică a lui László Ferenc în anii 1923—1925. Corespondența cu V. Gordon Childe. Colaborarea cu Vasile Pîrvan. Anuarul—1973, p. 171—205.

— László Attila: Un instrument de lut ars pentru ornamentarea ceramicii Hallstattiene. Aluta II. 1970, p. 99—100, + 2 planșe.

— Lazin, Gheorghe: Circulația monetară în vestul României (sec. II—IV e.n.). Aluta II. 1970, p. 109—117, + 2 planșe.

— Mitrea, Bucur: Pe marginea tezaurului de la Ilieni. Aluta II. 1970, p. 103—107.

— Mitrea, Bucur: Reconsiderări istorice. Tezaurul de la Prejmer și pătrunderea economică romano-republicană în estul Daciei. Aluta III. 1971, p. 97—117.

— Nestor, Ion: Considerații asupra semnificației cercetărilor arheologice ale lui László Ferenc. Anuarul—1973, p. 18—25.

— Nestor, Ion: Sfîrșitul lumii antice și „barbarii". Aluta III. 1971, p. 119—127.

— Țițu, Anton: Reconsiderarea Ariușdului. Anuarul—1973, p. 57 -124.

— Popescu, Dorin: Eneolitic, perioade de tranziție, perioada cuprului sau începuturile epocii bronzului? — O problemă de terminologie. Aluta II. 1970, p. 55—61.

— Székely Zoltán: Adatok a dákok késő vaskori műveltségéhez. Contribuții la cultura dacilor în a doua epocă a Fierului (A sepsiszentgyör-

gyi és csíkszeredai múzeumok kiadványa). Csíkszereda, 1954, 40. l. plusz 18 térkép.
— Székely Zoltán: Date referitoare asupra epocii bronzului din Regiunea Autonomă Maghiară. Almanah—1955, p. 48—54.
— Székely Zoltán: Bronzkori adatok a Magyar Autonom Tartomány területéről. Évkönyv — 1955, 51—56. l.
— Székely Zoltán: Cultura Ciomortan (A csíkcsomortáni régészeti ásatások eredményei). Aluta II. 1970, p. 71—76. l, plus 9 planșe.
— Székely Zoltán: Jelentés a sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum 1945. és 1953. évek között végzett régészeti kutatásairól. Évkönyv—1955, 8—50. l.
— Székely Zoltán : Materiale ale culturii Sîntana de Mureș din sud-estul Transilvaniei. Aluta I. 1969, p. 7—114 cu 17 planșe.
— Székely Zoltán: Urmele de înmormîntare veche la Covasna. Almanah—1955, p. 61—62.
— Székely Zoltán: Régi temetkezés nyomai Kovásznán. Évkönyv—1955, 63—64. l.
— Székely Zoltán: Noi descoperiri scitice la Lopodea Ungurească. Almanah—1955, p. 55—56.
— Székely Zoltán: Újabb szkita leletek Magyarlapádról. Évkönyv -1955, 57—58. l.
— Székely Zoltán: Slavii și populația băștinașă în sud-estul Transilvaniei. Aluta III. 1971, p. 129—139.
— Székely Zoltán: Unele probleme ale cercetării epocii feudale timpurii în sud-estul Transilvaniei (sec. X—XIII). A kezdeti hűbérkor kutatásának néhány kérdése Erdély délkeleti részében (X—XIII. sz.). Aluta III. 1971, p. 141—165 cu 2 planșe.
— Székely Zoltán: Import Cucutean în aria Culturii Ariușd. Anuarul—1973, p. 37—43.
— Székely Zoltán: Așezarea de la Vîrful cu stejar (Miercurea Ciuc, jud. Harghita) și de la Piatra de veghe (Sf. Gheorghe, jud. Covasna). Anuarul—1973, p. 125—152.
— Székely Zoltán: Așezări din prima vîrstă a Fierului în sud-estul Transilvaniei. Sf. Ghe., 1966, 61 p. cu 9 planșe.
— Székely Zoltán: Ion Nestor 1905—1974. Anuarul—1973, p. 237—238.
— Zaharia, Eugenia: Cîteva observații despre arheologia și istoria sec. VII—XI pe teritoriul R. S. România. Aluta I. 1969, p. 115—130.
— Zaharia, Eugenia: Probleme ale epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei. Aluta II. 1970, p. 63—69.
— Zaharia, Eugenia: Importanța arheologiei în cercetarea istorică și legăturile ei cu izvoarele scrise, cu istoria artei și cu restaurarea monumentelor istorice. Aluta III. 1971, p. 167—174.
— Zaharia, Eugenia: Date preliminare despre rezultatele săpăturilor de la Ariușd 1968—1973. Anuarul—1973, p. 26 -35.

ADATOK A KÁSZONI-MEDENCE GEOMORFOLÓGIÁJÁHOZ

KRISTÓ ANDRÁS

Az 1950-es évektől kezdődően többször, hosszabb-rövidebb megszakításokkal végeztünk geomorfológiai megfigyeléseket a Kászoni-medencében és környékén. Következtetéseink részben egyeznek, részben ellentmondanak a szakirodalom erre vonatkozó értékeléseivel, ezért szükségesnek tartjuk e rövid összefoglalóban ismertetni a fontosabb geomorfológiai-morfogenetikai kérdéseket, s bár vázlatosan megrajzolni a medence geomorfologiai jellemvonásait.

A szakirodalom elég mostohán kezelte ezt a területet, általános kézikönyvek (Mihăilescu V., Coteț P., Roșu Al., Sîrcu I.) csupán megemlítik felsorolásaikban, s a kréta-paleogén határvonalán, főleg eróziós tényezőkkel, szelektív eróziós folyamatokkal magyarázzák keletkezését. Csak Iancu M. írt részletesebb tanulmányt a medence főbb problémáiról (5), fölvetve a tektónikai tényezők szerepét is.

I. Földrajzi helyzete, körülhatárolása

A kis belsőkárpáti Kászoni-medence — jól elkülönítve környezetétől — a Keleti Kárpátok középső övezetében a Csíki-havasok közé ékelődve fekszik. Teljes kiterjedése nem nagyobb 30 km²-nél, jóllehet Popescu N. 87 km²-re nagyítja (12), Iancu M. is 50 km²-re becsüli (5). A környező vidékekkel csak 900—1 000 m magas hegyi hágókon keresztül van kapcsolata, mint a Nyerges-hágó (878 m) az Alcsíki-medence felé, és az Aklos-hágó (950 m) az Úz völgye felé. Csupán déli irányban, a Kézdivásárhelyi-medence felé van völgyi kapcsolata a medence vizeit levezető Kászon-patak Katrosai-szorosán keresztül.

A medence 700—750 m átlagos magasságu felszíne jól elkülönül a hegységkeret 1 100—1 200 m-es, meredek lejtőkkel kimagasodó területétől. Pontos határvonalát megrajzolni mégsem könnyű, mert a környező hegységek is tönklépcsős jellegűek, s a legalacsonyabb tönkszint mindössze 800—850 m magasságban van, ami szinte beleolvad egyes helyeken a medence felszínébe. Célszerű tehát a medence határvonalául

azt a peremi, leszakadási vonalat megjelölni, melynek mentén a medence besüllyedt. Ez a törés nagyából a derékszögű háromszög alakú területet jelöl ki, melynek D-i befogója a Vészes patak vonalán K-Ny irányú. A K-i befogó É-D irányú, szintén meglehetősen egyenes vonalat jelöl a Kászon-patak mentén mintegy 7 km hosszúságban. Az átfogó nagyjából ÉK-DNy irányú vonal, melyet Kászonfeltíz É-i végétől Kászonúfalu Ny-i pereméig húzhatunk. Ez a határvonal lényegesen különbözik a Iancu M. (5) által kijelölt határvonaltól, mert ő a vízválasztó peremet veszi határnak, s így az azon belüli alacsonyabb tönkszinteket is a medencéhez sorolja, amivel természetesen nem érthetünk egyet.

Szükséges még szólanunk bevezetőként a medence és a környező domborzati egységek elhatárolásának, illetve elnevezésének kérdéséről. A medencét ugyanis a hazai szakmunkákban hol Caşin, hol Cason, hol pedig Depresiunea Plăieşii néven találjuk meg. Ez, és a környező domborzati egységek sokféle megnevezése a különböző szerzőknél sok tévedésre ad okot, mint már más dolgozatunkban is kifejtettük (7).

A környező hegységeket a régi térképeken csupán Csíki-havasok néven tüntetik fel. Újabban azonban főleg a geológiai munkákban a Bodoki-hegység megjelölést használják a Ny-i peremhegység megnevezésére. Ugyanezt Mihăilescu V. Alcsíki-havasoknak nevezi. A K-i hegységperemet hol a Nemeréhez (Roşu Al.), hol az Ojtozi-hegységhez (Coteţ P.) vagy pedig a Mihăilescu V. által elnevezett Tatros-hegységhez tartozónak írják le. Ha a hegységek természetes tagolódását vesszük alapul, úgy helyesnek tartjuk a Ny-i és É-i peremet a Csíki-havasok részeként Alcsíki-havasoknak, a K-i peremet pedig az Ojtozi, illetve Nemere hegység előhegyeiként felfogott Kászoni-havasoknak nevezni. A D-i peremen ugyanígy elahtárolhatjuk a Torjai-hegységet, mely jól elkülönül a Bodoki-hegységtől. Ezt különben Iancu M. Katrosa hegységként írja le.

II. A medence földtani viszonyai

A Kászoni-medence aljzatát, valamint a közvetlen környezetét a kelet-kárpáti flis, az ún. belső flis övezet kréta időszaki képződményei építik fel, amelyeket két fő szerkezeti egységre tagol a szakirodalom (Băncilă I., Filipescu M. C.): a Csahló egységre (Unitatea de Ceahlău), melynek képződményeit az Alcsíki-medence felöli oldalon találjuk, és a Kászoni-medence egész aljzatát alkotó Teleajeni egységre (Unitatea de Teleajen). A medence K-i peremhegysége mentén azonban már megjelenik a külső flis övezet Audia egységéhez (Unitatea Audia) tartozó fekete palák rétegsora, s tovább K-re a gerincvonal közelében már a Tarkő egységéhez (Unitatea Tarcău) tartozó paleogén képződményeket találjuk. Ezeket az egységeket egymástól áttolódási síkok határolják el, melyek Ny felé lejtenek, és csapásirányuk megközelítően É-D-i, s amelyek mentén a kárpáti kigyűrődés során takaróredőként egymásra tolódtak az egységeket alkotó rétegsorok.

A terület kőzettani felépítése meglehetősen változatos, annak ellenére, hogy a flis övezetre főleg a homokkövek és konglomerátok, az agyagpalák és márgák jellemzőek. A Ny-i peremhegységet és a medence

aljzatát teljes egészében a Teleajen egységét (amit Băncilă I. belső-keleti flistakarónak, Filipescu M. C. pedig belső-alsó flis takaróredőnek nevez) felépítő kőzetrétegek alkotják. Az alsókréta albi-vraconi emeleteinek homokköves-palás kifejlődésű rétegeit találjuk itt, melyekre egymást ritmikusan váltogató homokkőpadok és szürke vagy barnás színű agyagmárga rétegek jellemzőek. A Kászoni-medence területén É-D-i tengelyű, nagyjából párhuzamos antiklinálisokba gyűrődve találjuk ezeket a rétegeket, melyeket a medence Ny-i peremén szintén É-D irányú ellentétes vetődési síkok szeldelnek.

A medence K-i részén a Kászon-patak mentén Kászonimpér és Jakabfalva között az előbi rétegsor alól kibukkan a neokom-apti emeletek rétegsora, melyre fekete agyagpalák, kvarcos homokkövek, muszkovitos homokkövek jellemzőek.

A Kászon-patak völgyétől K-re az Audia takaró kőzeteit neokom-albi emeletek képződményei alkotják. Ezek között a fekete palák jelentősek, melyek gyakran kvarcosak, hommokkő padokkal tagoltak, az alsó sorozatban pedig bitumenesek. Ezt a rétegsort nevezte Uhlig V. fekete paláknak, Athanasiu S. pedig Audia rétegeknek. Tulajdonképpen már a külső flishez tartozik, melyet az előbbi komplexumtól áttolódási sík határol. Az Audia rétegsor mindössze 1—2 km-es sávban húzódik É-D irányban a K-i peremhegységekben. Keleti oldalán az Audia-vonal áttolódási síkja mentén rátolódott a külső flis következő zónájának, a Tarkő egységének paleogén képződményeire. A paleogén flis területünkkel érintkező övezetét az oligocén lattorfi és chatti emeletének homokköves-palás bitumenes komplexumai, a fusaru rétegek (Voiteşti I. P.), a kliwa homokkövek és konglomerátumok képezik, s csak keskeny sávban jelentkezik a priaboni emelet. A K-i oldalon a gerincvonaltól egészen a Nemeréig terjed ki az eocén tarkői fácies homokköveinek és agyagpaláinak a területe.

Szolnunk kell még a medence süllyedékeit kitöltő üledékekről. Ezek a kászonújfalusi süllyedékben, valamint Feltíz Ny-i peremén és a Kászon völgyében érnek el nagyobb vastagságot. A feltárások anyaga általában homok, kavics, agyagos finom homok és homokos agyagrétegek váltakozásából áll. A medence üledéksorát helyenként jól feltárt, 1 m vastagságig kiszélesedő andezit tufarétegek tagolják, a Kászonfeltíz melletti Ebhát feltárásánál két réteg különül el. Ezekre Bányai J. tanulmánya (2) hívta fel a figyelmet. Kászonújfalunál is több helyen találhatunk tufa előforduláskat. A medence felszínén szétszórtan, Ny-i irányban sokasodó andezit kavics és törmelékes anyag is jellemző. Megfigyeléseink szerint ez a vulkáni anyag nem a legközelebbi vulkáni építményt, a Csomádot felépítő biotitos amfibol andezit, hanem főleg amfibolos piroxén andezit, s biotitos amfibol andezit nyomára csak Kászonújfalu Ny-i peremén homokfeltárásban akadtunk.

Tektónikai szempontból az egész területet a hosszanti irányú, tehát a Keleit-Kárpátok fő csapásirányával egyező, nagyjából É-D-i szerkezeti vonalak jellemzik, melyek közül területünkön az áttolódási síkokat jelző, s a tektónikai egységeket elválasztó Audia-vonal (linia Audia) és a belső flis áttolódási vonala a legjelentősebbek, melyeknek nagy sze-

repe van a medence képződésében és morfológiai formáinak kialakulásában.

A medence közvetlen környékének szerkezetében fontos szerepük van a haránt töréseknek is, amelyek közül a legfontosabbat a Szekérút-patak—Vészes-patak, kászonjakabfalvi Borviz-patak jelöli, s mely egybeesik az Alcsíki-medence D-i beszakadási vonalával. Ez a vonal határozza meg a Kászoni-medence D-i peremi vonalát is. A geofizikai kutatások kétséget kizáróan kimutatták (1) a mélyszerkezet megfelelő irányú törését (Airinei Şt. — G7 diszlokációs vonal).

A medencét és a környező területeket átszelő kéregszerkezeti vonalak, vetődési és áttolódási síkok kijelölik a medence peremét és egyben mutatják a medence képződése és a tektónikai tényezők közötti kapcsolatot.

III. Morfogenetikai és geomorfológiai problémák

Elsőrendű kérdés a medence geomorfológiáját tekintve a medence képződésének problémája. Erre vonatkozóan igen kevés irodalmi adat áll rendelkezésünkre. Az általános földrajzi és geomorfológiai kézikönyvek szerzői (Sîrcu I., Coteț P., Roșu Al.) általában megegyeznek abban, hogy a medencét — kevés szót ejtve róla — eróziós kontakt medencének nevezik, a belső és külső flis éppenséggel a kréta flis és paleogén flis határán (Roșu Al.). Mihăilescu V. és Popescu N. a difefrenciált erózionak tulajdonítja a medence kialakulását. Csupán Iancu M. tanulmánya (5) hangsúlyozza a tektónikai tényezők szerepét a medence képződésében. A Monografia geografică R.P.R. (15) a tektónikai medencék sorában említi. Részletesebb vizsgálat kideríti, hogy a kérdés nem ilyen egyszerű, mert a tektónikai tényezőknek legalább akkora szerep jut, mint az eróziós folyamatoknak. A Kászoni-medence tehát komplex keletkezésű, tektónikusan determinált képződmény, mely a földtani feltételeknek megfelelően az É-D és K-Ny irányú vetődések mentén alakult ki. A fő süllyedékei árkos jellegűek, és a Kászon-patak mentén, valamint erre merőlegesen a Vészes patak mentén alakultak ki. Az előbbi a medence alá becsapó, de a felszínen csak keletebbre jelentkező kettős áttolódási sík, az Audia és a belső flis áttolódási síkjával párhuzamosan bezökkent vonal határozza meg, mely kijelölte az Alcsíki-medence D-i peremét is, és amelynek mentén a vulkáni széndioxidosgázfeltörések létrehozták a Borvíz-patak szénsavas ásványvíz forrásait.

A Kászoni-medence tehát ott jött létre, ahol ez a két fontos szerkezeti vonal merőlegesen metszi egymást. A két fő süllyedéses-töréses irány közé eső szöglet tektónikailag labilis tömeggé válva. Ny felé fokozódó mértékben lebillent, s így létrejött a medence ÉNy-i süllyedéke a féloldalasan kibillent Csere-tető (801 m) rögének Ny-i oldalán. Ezt a teknőszerű süllyedéket a Nádas-patak, a Szetye-patak -s a Nádaska-patak feltöltött lapálya jól mutatja átlagosan 700 m tengerszint fölötti magasságban. Azt a tévhitet, hogy a medence a kréta és paleogén flis érintkezési vonala mentén alakult volna ki, mindenképpen cáfolnunk kell, mert ez az érintkezési vonal a medencétől K-re, a hegységperem területén húzódik.

A Kászoni-medence tehát nem egységes süllyedék, mint a Csíki-medencék, hanem két töréses zóna metszéspontjánál kissé bezökkent terület, melynek közepén féloldalasan kiáll a Csere-tető kibillent röge.

A medence lesüllyedésének ideje a pliocén vége, esetleg a pleisztocén eleje lehetett, de a piroxén andezit tufák jelenléte a feltöltödés rétegsorában inkább a pliocénre utal. Valószínű, hogy a medence már a pliocén végén feltöltődött közel 800 m-es magasságig, amit a medencét kitöltő törmelékanyagok helyzete bizonyít. A pleisztocén folyamán a völgyhálózat kialakulása és medencék egyes részleteinek további süllyedése nyomon követhető (pl. Kászonújfalu mellett a Nádas patak lapálya).

Iancu M. a medence fejlődésében két szakaszt különít el, egy pliocén, tavi feltöltődési és egy pliocénvégi-pleisztocén kontinentális szakaszt. Ezzel nagyjából egyet is érthetünk, azonban a medencét kitöltő üledék nem pusztán tavi jellegű, mert a homok és kavics rétegek inkább fluviális feltöltésre utalnak. A medence kis mérete és a gyors feltöltődés miatt elképzelhetetlen, hogy hosszú ideig tó bortíotta volna ezt az egyébként sem mély süllyedéket. Valószínű, hogy a medence süllyedése szakaszos jellegű volt, mert a rétegsorban egymást váltogatják a finom homok, agyag rétegek a durva kavics közbetelepülésekkel.

A völgybevágódás a feltöltött medence felszínén indult meg. Valószínű, hogy az andezites törmelék szétterítésében még a pliocénvégi időszakban egy olyan ősfolyónak lehetett szerepe, mely a Vészes-patak felső völgye felöl DNy-ÉK irányban a Kászonújfalun át Kászonaltíz felé folyhatott a medence ÉNy-i peremi süllyedéke mentén. Az még nem tisztázott kérdés, hogy honnan származik az andezittörmelék, mert a legközelebbi vulkáni építményeket mind biotitos amfibol andezit alkotja, s kivételt csupán a Csomád hegycsoport alsó, letarolt vulkáni építményei jelentenek. Feltételezhető, hogy a tönkösödés során jutott ez az anyag a medencébe, mert a vulkáni építmények korai kiömlési termékei is tönkösödtek a pliocén folyamán, mint ahogy ezt a Hargitában és a Csomád hegycsoportjában több helyen megfigyeltük (6, 7). Ennek a kérdésnek a tisztázása a következő kutatások legfontosabb feladata lesz, mert csak ennek ismeretében deríthetjük ki a medence felszínfejlődésének menetét.

A pleisztocén völgybevágódásnál a Kászoni-medencében nem keletkeztek valódi teraszok. Jóllehet terasz-szerű vállakat találunk a völgyek mentén, ezek nem alkotnak egységes rendszert. Csak egy 6—8 m-es terasz-szerű képződményt találunk a Kászon-patak alsó völgyében. A valódi teraszok csak a Kézdivásárhelyi-medence peremén jelennek meg. A völgytalpak vastagon feltöltöttek a Kászon-patak és a Vészes-patak mentén. A Iancu M. dolgozatában tárgyalt lejtővállakat nem tekinthetjük valódi átmenő teraszoknak, mert különböző magasságuk, az alapkőzettől való függőségük inkább helyi kőzetminőségi tényezőkre utal. A lejtővállak egy része egyszerűen a mellékvölgyek alámosott hordalékkúpja.

A medence közepén, a völgyek lejtőin gyakran találkozunk széles, lapos, tál alakú deráziós völgyecskékkel, melyek a jelenlegi völgy-

talp fölött 4—6 m-rel függenek. A széles völgytalpba a főbb folyóvizek jelenleg bevágnak. Ez a bevágás 4—8 m között változik. A völgylejtők a medence egész területén az emberi beavatkozás nyomát viselik. A meredekebb lejtők mindenütt teraszoltak, nagyjából a 900 m-es szintig. A D-i és Ny-i oldalon gyakoriak a vízmosás árkok, különösen, ahol vastag koluviális felhalmozódások jöttek létre.

A medence környékének fontos geomorfológiai problémája a tönkösödési szintek elkülönítése is. A medence kialakulása előtt ugyanis egységes 800—850 m-es tönk alkothatta a felszínt, mely a medence peremi részein világosan kirajzolódik. Megjegyezzük, hogy ez a tönk a Csíki- és Gyergyói-medencék peremén is jelentkezik (6, 7) és átnyúlik az Uz völgye irányába is, de megtaláljuk Kézdivásárhely felé a Kászon völgye két oldalán is. A medence tehát ennek a tönkszintnek a lesüllyedésével jött létre, melynek csupán egy darabja maradt meg a medence belsejében, a Csere-tető.

A távolabbi hegységi peremen még három tönkszint különíthető el világosan. A 900 m körüli szint nagyon elterjedt a medence környékén és a Csíki-havasokban általában. Ez átvezet a hágókon az Úz vidékére, de D-i irányban is széles hegyhátakat alkot. A vízválasztó gerinc vidékén a Csíki-havasok másik két szintje, egy 1 000 m körüli eróziós felszín (főleg a Ny-i oldalon), és egy 1 100—1 200 m-es, széles hegyhátakat alkotó szint jellemző (főleg az ÉNy-i és K-i peremhegységekben). Mivel a tönklépcsős domborzat a Keleti Kárpátok egyik legfontosabb geomorfológiai jellemvonása, a tönkszintek elkülönítése és kiterjedésük meghatározása morfogenetikai szempontból is igen jelentős. Ez azonban annyira sokrétű probléma, hogy részletes ismertetése önálló dolgozatot kíván.

Mint az eddigi problémafelvetésből is látszik, a Kászoni-medence részletesebb geomorfológiai tanulmányozása sok tanulságos és megoldásra váró kérdést rejteget. E rövid beszámolónak az a célja, hogy a szakemberek figyelmét ráirányítsa a geomorfológiai kutatás szempontjából eddig méltatlanul elhanyagolt kis medencére.

BIBLIOGRÁFIA

1. AIRINEI ŞT., GHEORGHIU C., IANCU M., ILIE I. — **Consideraţii asupra evoluţiei geologice şi geomorfologice a Depresiunii Ciucului** (Comunicări de geologie S.S.N.G. din R.P.R., vol. III, Buc. 1965)
2. BÁNYAI J. — **A tufák szerepe az Erdélyi-medence délkeleti részén** (Földtani Int. Beszámolói, Bp. 1942)
3. BĂNCILĂ I. — **Geologia Carpaţilor Orientali** (Edit. Şt. Buc. 1958)
4. COTEŢ P. — **Geomorfologia României** (Ed. Tehn. Buc. 1973)
5. IANCU M. — **Contribuţii la studiul depr. Casin** (Anal. Univ. C. I. Parhon Buc. Seria Şt. nat. nr. 13 — 1957)
6. KRISTÓ A. — **A Csíki-medencék geomorfológiai problémái** (Csíki Múz. Közl. Csíkszereda, 1956)
7. KRISTÓ A. — **Caracterizarea geologică şi geomorfologică a depresiunilor din Ciuc şi a munţilor din împrejurimile lor** (Vol. Plante medicinale din flora spontană a basinului Ciuc, M-Ciuc, 1968)

8. KRISTÓ A. — **Unele probleme privind delimitarea şi denumirea unităţilor de relief din împrejurimile depresiunilor intracarpatice ale Oltului superior** (Aluta, Muz. Sf. Gheorghe, 1972)
9. MIHĂILESCU V. — **Carpaţii sud-estici** (Edit. Şt. Buc. 1963)
10. MUTIHAC V. — IONESI L. **Geologia României** (Edit. Tehn. Buc. 1974)
11. ROŞU AL. — **Geografia fizică a României** (Edit. Did. şi Ped. Buc. 1973)
12. POPESCU N. — **Depresiunile din România** (Terra, Tnul IV, nr. 6, 1972)
13. POSEA GR., — POPESCU N., — IELENICZ M., — **Relieful României** (Ed. Şt. Buc. 1974)
14. SÎRCU I. — Geografia fizică a R.S.R. (Edit. Did. şi Ped. Buc. 1971)
15. **Monografia geografică a R.P.R.** (Vol. I. Geogr. fizică, Edit. Acad. Buc. 1960)

Date privind geomorfologia Depresiunii Casinului

Lucrarea de faţă tratează depresiunea Casinului aşezată între Munţii Oituzului şi Munţii Ciucului din Carpaţii Orientali. Autorul expune punctul său de vedere asupra formării depresiunii şi asupra caracteristicilor geomorfologice ale acesteia.

Contrar concepţiei răspîndite în literatura de specialitate, prezenta lucrare explică formarea depresiunii nu prin eroziune diferenţiată, şi nu o consideră depresiune de contact între flişul cretacic şi paleogen, ci consideră justă concepţia lui M. Iancu dovedind originea tectonică a depresiunii care s-a scufundat în întregime în formaţiunile cretacice ale flişului intern şi nu la contactul acestora cu formaţiunile paleogene.

Principalele carecteristici geomorfologice ale depresiunii sînt: Rama montană a depresiunii, se caracterizează prin existenţa nivelelor de eroziune etajată (se pot delimita patru astfel de nivele la înălţimile aproximative de 800—850, 900, 1 000, 1 100—1 200 m). Depresiunea s-a format prin scufundarea nivelului de la 800 m. Acest lucru indică formarea ei la sfîrşitul pliocenului, fapt dovedit şi de straturile de tufe andezitice ce se găsesc în straturile ce umplu depresiunea pînă la nivel de 800 m, avînd în general un caracter fluviatil.

Văile sînt adîncite în acest sediment. În văi se găsesc doar terase locale, de care se leagă alte văi de mărime mică, formate prin deraziune. Numai adîncirea holocenă a văilor a lăsat un teras de 6—8 m. Pe versanţi sînt frecvente torenţii. În toate depresiunea pe pantele repezi se practică agricultura în terase antropogene.

Nu este încă clarificată originea tufelor andezitice a straturilor de umplutură şi a pietrişului andezitic ce acoperă suprafaţa depresiunii. Clarificarea acesteia este importantă din punct de vedere morfogenetic, deoarece poate aşeza într-o nouă lumină concepţiile noastre de pînă acum.

Some Data on the Geomorphology of the Casin-Basin

The above paper deals with the small Casin-Basin lying between the Ciuc-Mountains and teh Oituz-Mountain. The author propounds his viewpoint on the origin and the geomorphological characteristics of the basin.

Special literature considers this basin as being on the boundary of the creatceous and paleogene flysh. Contrasted with this general opinion, the author considers right M. Iancu's explanation, and he proves the tectonic formation of the basin, which had sunk completely in the cretaceous formations of the flysh region, and not on the boundary of the paleogene formations.

The main geomrphological characteristics of the basin are: on the mountain-frame there can be distinguished four terraced erosion levels in about 800—850, 900, 1 000, 1 100—1 200 m absolute altitude. The basin came into being by the sinking in of the 800 m high erosion level and this points to the late pliocene formation. The tufa strata — formed of prioxenic andesite — which are in the sediment filling in the basin, prove this.

The plio-pleistocene stratum filling up the basin is mostly of fluvial character and it is filling it up almost to the 800 m high level. Today's valley-system has been degraded in this sediment.

There are only local terraces in the valleys, to which some small derasion hanging valleys join. Only the holocene valley-degradation created one 6—8 m high terrace.

The gully formation is frequent on the slopes; on the steep slopes there are man-made terraces.

The origin of the tufas of the basin-sediment and of the andesite rubble covering the basin-surface is not cleared up yet. From a morphogenetical viewpoint the clearing up of their origin is important, because it would change today's opinion.

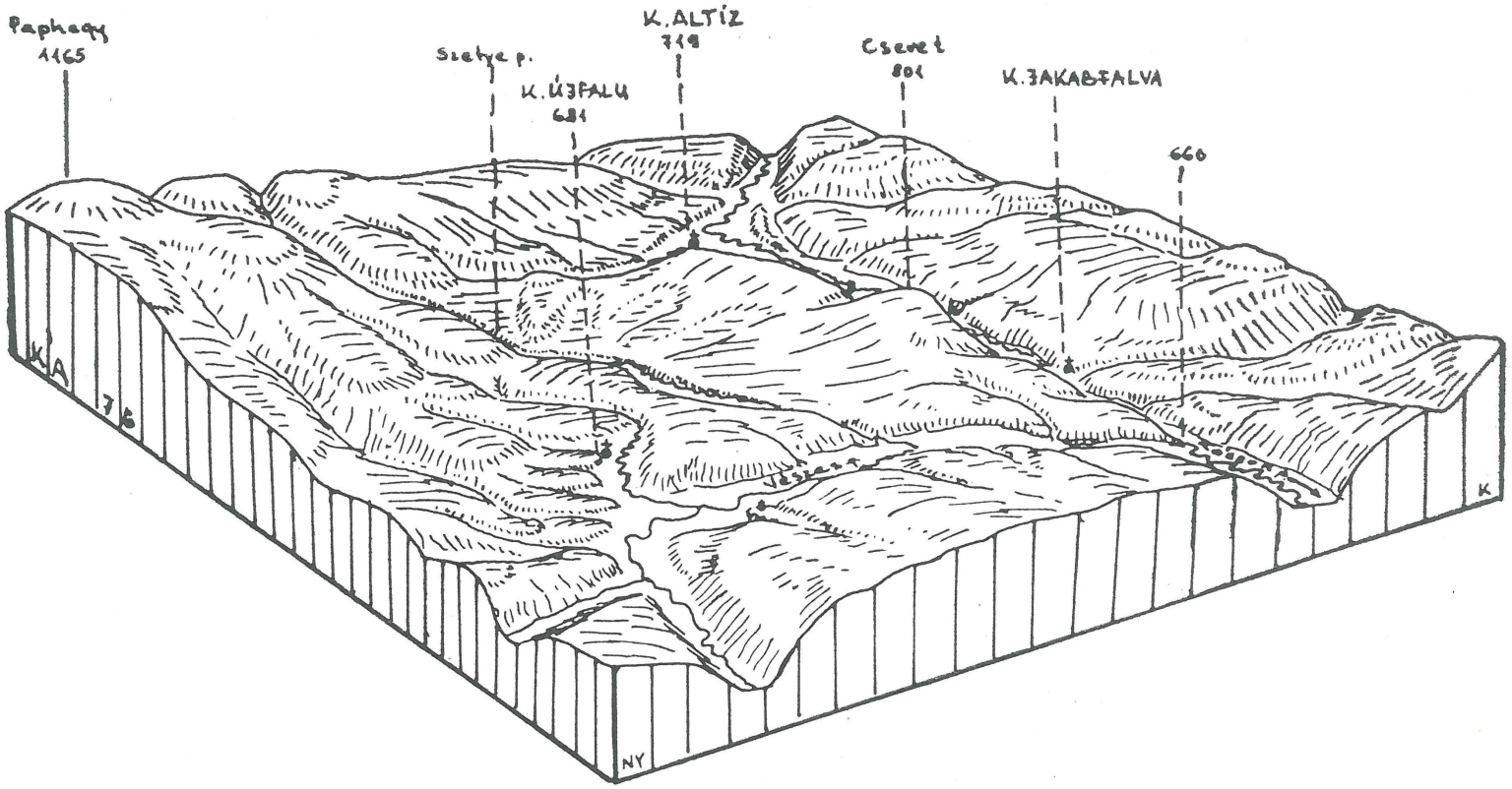

Blocdiagrama depresiunii Caşinului. A Kászonyi medence vázlatos tömbszelvénye.

KOVÁSZNA MEGYE ÉSZAKNYUGATI RÉSZÉNEK ÁSVÁNYVÍZEI ÉS GÁZÖMLÉSEI[1]

KISGYÖRGY ZOLTÁN
geológus

Románia ásványvíztartalékainak szempontjából Kovászna megye a második helyet foglalja el. Ez világviszonylatban is jelentős mert az ásványvízkincs egyre nagyobb százalékban vesz részt megyénk és hazánk gazdasági potenciáljának növekedésében.

Ásványvízkincs tartalékaink feltárása és pontos megállapítása a jövő feladata. Az eddigi tanulmányok főleg a kiaknázás alatt lévő ásványvíztöltődék és azok zónájának távlati fejlesztése szempontjából tanulmányozták a meglévő tartalékok növelésének kérdését. Ugyan így áll a helyzet a gázömlések esetében is. Az elmúlt negyedszázad alatt egyre több tanulmány és szakmunka terjedt ki elszigetelt módon, területek vagy források tanulmányozására, amelyek radiológiai vizsgálatokkal és főleg gyógyászati kísérleteredményekkel gazdagították eddigi ismereteinket.

Vitathatatlan azonban, hogy aktuálissá vált a megye ásványvízkincseinek kellő tudományos, gazdaságföldtani felmérése és a tartalékok megállapítása, amely kötelező két szakaszban, a természetes kiömlések feltérképezésében és fúrások által végzett kutatásokban kell megvalósuljon. Ezzel párhuzamosan pedig el kell készíteni Kovászna megye részletes hidrogeológiai térképét. Mindezek, a kiaknázás alatt lévő egységek gazdasági technikai tanulmányaiban előrelátott fejlődési keretekkel kiegészítve megadná e földterület ásványvízgazdagságának reális képét.

A kutatások kezdeti szakszának megfelelően ez a jelentés jellegű tanulmány egy 1968-ban megkezdett és 1971 nyarán bevégzett térképezési és hidrográfiai megfigyelő munka eredményét foglalja össze a megye

---

[1]) Előadva a Földrajzi Társaság Kovászna megyei fiókjának 1972. január 9-én tartott tudományos ülésszakán.

északnyugati részére vonatkozóan, gyakorlati jellegű megállapításokkal és javaslatokkal.

*

A jelentéshez mellékelt térképvázlaton feltüntettük a felkeresett és felleltározott eddig ismert és ismeretlen ásványvízforrásokat. Neveiket a lakosság által használt megnevezéssel, az újakat pedig általunk adott elnevezéssel tüntettük föl.

1. **Vargyas határában:**
   — **Ásványvízforrások:** Borvíztöltőde forrása (1).
   — **Sósforrások:** a Rikai sóskút (2).

2. **Olasztelek határában:**
   — **Ásványvízforrások:** Nyílaki bv. (3), Nemzeti vagy Fingó bv. (4), Likaskő borvize (5), Fürdő borvíz (6), Csapos bv. (7), Bolond bv. (8), Feketési bv. (9).

3. **Székelyszáldobos határában:**
   - **Ásványvízforrások:** keresztúti Bethlen fürdő (10), Faluvégi bv. (11), Nagy Están borvize (12), Tanya bv. (13), Sziki bv. (14), Nyárás alatti bv. (15), Szálka bv. (16), Ikró bv. (17), Bakrotorrai vagy Tóth Mózi borvize (18), Szikorra alatti (19), Demeter Dénes kaszálóján való (20), Kotyor pataki bv. (21).

4. **Erdőfüle—Bardóc határában:**
   — **Ásványvízforrások:** Falu borvize (22), Faluvégi faköpüs (23), Szájváni kút (24), Kis-Kósági bv. (25), Kuvaszói bv. (26), Fenyőspataki bv. (27), Hájagi bv. (28), Muhari bv. (30), Farkasmezői 1 sz. (31), Farkasmezői 2 sz. (32), Aranyosi bv. (33), Egres bv. (34), Kormos-Fehérpataki „benzi" alatti bv. (35), Vincze bv. (36), Csurgó bv. (37), Medve barlangi bv. (38), Szikszai bv. (39), Széncsűri bv. (40), Kossós bv. (41), Halasági bv. (42), Szonda bv. (43), Kisági 1 sz. bv. (44), Tányérosi vagy Bojtori (2 sz. Kisági) bv. (45), Kovácsok 1 sz. bv. (46), Kovácsok 2 sz. bv. (47).

5. **Felsőrákos határában:**
   — **Ásványvízforrások:** Faluvégi szonda bv. (48), Falu borvize (49), Malomfelé lévő bv. (50), Mária forrás (51).
   — **Sósforrások:** a Sóskút (52).

6. **Barót határában:**
   — **Ásványvízforrások:** Szálaserdői (53), Szondaborvíz (54), Takó bv. (55), Gáti régi bv. (56), keresztúti Új szonda bv. (54 bis).

7. **Köpec határában:**
   — **Ásványvízforrások:** Fenyős bv. (57).

8. **Miklósvár határában:**
   — **Kénes források:** Székátalji Büdöskút (58).

9. **Középajta határában:**
   — **Kénes források:** Móriczpataki források (59), Ölyvesárki büdösvíz (60).

10. **Bölön határában:**
   — **Ásványvízforrások:** Kénosi 1 sz. (61), Kénosi 2 sz. (62), Farkaslaki bv. (63), Zugói borvizek (64—65).
   — **Kénes források:** Büdöskút (66), Gyertyánosi kotlosvíz (67).
   — **Sósforrások:** Sóspataki 1 sz. (68), Sóspataki 2 sz. (69).

11. **Bibarcfalva határában:**
   — **Ásványvízforrások:** Borhegyi (70), Fürdő borvíz (71—74), Május 1 (volt Baross) (75 -78), Bertalan György kaszálója beli (79), Langyos bv. (80), F3 bv. (81).

12. **Magyarhermány határában:**
   — **Ásványvízforrások:** Alszegi bv. (82), Boér bv. (83), Róka bv. (84), Szikra bv. (85), Ágostonhídi bv. (86), Szénakerti 1 sz. bv. (87), Szénakert 2 sz. bv (88), Feketepataki bv. (89), Cigánylábi bv. (90), Pető borvize (91), Megyes pusztai bv. (92), Ángyélikai bv. (93).

13. **Kisbacon határában:**
   — **Ásványvízforrások:** Sántéri bv. (94), Kisbaconi „Rezes" (95), Kőrises bv. 1 sz. (96), Kőrises 2 sz. (97), Tamásné borvize (98), Balló bv. (99), Zöld Pál borvize (100), Érces bv. (101), Aranybánya borvize (102), Istenkasi bv. (103), Györkovácsi fürdő bv. (104), Györkovácsloki bv. (105), Györkovácsloki bis bv. (106), Györkovácsloki terc bv. (107), Gyöngyerdő alatti bv. (108), Bodvaji bv. (109), 439 sz. szonda bv. (110), Kisfenyősi bv. (111), Nagyfenyősi bv. (112).
   — **Mofetták:** Kisfenyősi mofetta.

14. **Nagybacon határában:**
   — **Ásványvízforrások:** Falu borvize (113), Sugói bv. (114), Szilpataki bv. (115), Köveshegyi bv. (116), Mihály András borvize (117), Magyaros alji bv. (118), Pihenői bv. (119), Muhási bv. (120), Fenyőorri bv. (121), Veress Dezső borvize (122), Nádasalji bv. (123), Kégyósi Rezes bv. (124), Lágyköspataki bv. (125), Sötétpataki bv. (126).

15. **Uzonkafürdő határában:**
   — **Ásványvízforrások:** Főforrás (127), Hatforrás (128—133), Pisztrangos bv. (134), Sóspataki bv. (135).

16. **Zalánpatak határában:**
   — **Ásványvízforrások:** Csuklyoni bv. (136), Csuklyoni fürdő (137), Köhösfeji bv. (138), Préda Gyuri kútja (139), Karácson borvize (140), Bugyogói 1 sz. bv. (142), Bugyogói 2 sz. bv. (143), Kerekdombi bv. (144), Nádasi bv. (145).

— **Mofetták:** Álnás-völgyi mofettasor.
— **Kénesforrások:** Györkovácsi forrás (141).

A számbavétel eredményeit a következő táblázatban foglaltuk össze :

megnevezés	feltérképezve és nyilvántartásba véve	amelyből	
		az irodalomban ismert	az irodalomban eddig ismeretlen
— ásványvizek (szénsavasok)	132	51	81
— kénes édesvizek	8	6	2
— sósvizek	5	5	—
— mofetták	5	–	5
összesen:	145+5	62	83+5

A táblázat azt bizonyítja, hogy a források két harmada eddig ismeretlen volt az ásványvizekkel foglalkozó szakirodalom számára. Bővült a kénes édesvizek száma és új — eddig a Baróti medencében — ismeretlen természetes gázömléseket, mofettákat tártunk fel, amelyek közül a Zalánpatak melletti Álnás völgy feltörései igen jelentősek.

A számbavett források közül csak néhánynak ismert vegyi összetétele, hőmérséklete és vízhozama. Az 1968—1971 nyaráig terjedő időszakban végzett megfigyelések alapján bebizonyosodott, hogy a források nagy többségének vízhozama állandó és nincs kitéve a helyi csapadék ingadozásának.

Az ásványvízforrások jelenlegi helyzetét szemlélteti a következő táblázat :

megnevezés	összesen	ebből				eltűnő félben lévők	vegyileg és orvosilag ismertek	értékesítve	
		gondozott állapotban		gondozatlan állapotban				iparilag	ivókúra formájában
		db.	%	db.	%				
— források	134	17	12,7	117	87,3	22	4	2	24
— létező és rombadőlt fürdőmedencék	11	2	1,8	9	8,2	7	2	2	—
összesen:	145	19	13,1	126	86,9	29	6	4	24

Következésképpen megállapítható, hogy a forrásoknak csak 13 százaléka gondozott, nagyrészük tehát teljesen gondozatlan állapotban van. Ennek következtében 22 forrás és 7 egykor használt kiváló fürdő-

medence eltünőfélben van. A forrásokat üledékeik leiszapolták, a medencék omladozó állapotban vannak. Különösen kár ez az édes kénes vízű medencék esetében, amelyek vízének ismert kuratív hatása van, megyénk területén elég kis számban ismertek és az ismertek vízhozama pedig kicsi.

Az erdővidéki medence északi peremén — a Dél-Hargitában — feltörő források többsége csupán vasas szénsavas víz, ellenben a Baróti hegységet és a medencét kitöltő üledékeket áttörök vize igen gazdag ásványi sókban. A mai források foglalása mindössze 19 esetben felel meg csak a mérnökgeológia és a higiénia követelményeinek. Kevés forrásnak van védterülete. Legtöbb csordák, juhnyájak által szennyezett környezetben van.

Mindezek ellenére **a kutatások kimutatták, hogy a Baróti medence sokkal gazdagabb ásványvíztartalékokkal rendelkezik mint ahogy azt eddig hittük.** S ha mindezekhez hozzávesszük az erdővidéki széntelep kutatása alkalmával végzett hidrógeológiai fúrások eredményeit, amelyek kiaknázhatatlan mennyiségű — másodlagosan települt — ártézi jellegű ásványvíztároló rétegeket tártak fel, még jobban körvonalazódik a megye e részének gazdaságföldrajzi jelentősége.

*

A fentiekből egy sor olyan feladat következik, amely irányadó megyénk e részének, de általánosan a megye területén lévő ásványvízalap gondozásának szempontjából.

1. A gondozatlan forrásokat a faluközpontok néptanácsainak irányítása alatt ki kell takarítani, levezető árkokkal ellátni, amely a mezőgazdasági területek megvédése szempontjából is ajánlatos. Olcsó és rögtönzött kerítésekkel védterületet kell biztosítani a szennyezett környezetű források körül.

2. Vízhozammérés, pH, hőmérséklet és radiológiai mérések elvégzése.

3. Az arra alkalmas források foglalásának korszerűsítése a talajgeológiai körülmények szigorú figyelembe vételével.

4. A nagyobb vízhozamú és jelentősebb források vízének vegyi elemzése, amelyek lehetővé teszik azok terapeutikai értékének orvosi felbecsülését.

5. Az eredmények alapján tanulmányt készíteni és kimutatni, hogy melyek azok a zónák és forráscsoportok, amelyek a jövedelmezőség szabályait tiszteletben tartva alkalmasak lennének újabb ásványvíztöltődék, gyógyfürdők, gőzlők, szanatórium és strandfürdők létesítésére és építésére.

6. Az ivókúrára alkalmas források kivezetése a turisztika és a külföldi forgalmat lebonyolító főbb útvonalak mellé.

7. Hasonló jellegű számbavétel, térképezés és jelentés elkészítése a megye többi területeire vonatkozóan is.

IRODALOM:

1. BÁNYAI JÁNOS: **A volt Háromszékmegye ásványvizei.** A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve. Marosvásárhely, 1955.
2. KISGYÖRGY ZOLTÁN: **Jelentés az Erdővidéki medence ásványvízeinek és strandfürdőinek helyzetéről az 1968. jún. 15. és júl. 30. között végzett leltározás és térképezés alapján.** Köpecbánya, 1968 (kézirat).

Apele minerale şi emanaţiunile mofetice din partea de NV al judeţului Covasna

(REZUMAT)

de geol. Z. KISGYÖRGY

Lucrarea prezintă rezultatele cercetărilor şi inventarierilor tuturor izvoarelor de ape minerale, izvoare sulfuroase şi sărate din zona Harghitei de sud, Depresiunii Baraolt şi Ulucul Oltului, executate de autor în perioada 1968—1971.

Descrie un număr de 145 de iviri naturale, dintre care 83 necunoscute pînă în prezent în literatura de specialitate. Autorul descoperă de prima oară emanaţiuni mofetice în această regiune (zona Bodvaj şi Valea Zălanului). Se face aprecieri asupra rezervelor de zăcăminte hidrominerale puse în evidenţă şi prin forajele hidrogeologice, rezerve care par mult mai mari faţă de cele cunoscute pînă în prezent.

Se prezintă în mod critic situaţia actuală al acestor izvoare, făcînd propuneri concrete pentru valorificarea şi mărirea rezervelor existente în vederea creşterii potenţialului economic al judeţului Covasna.

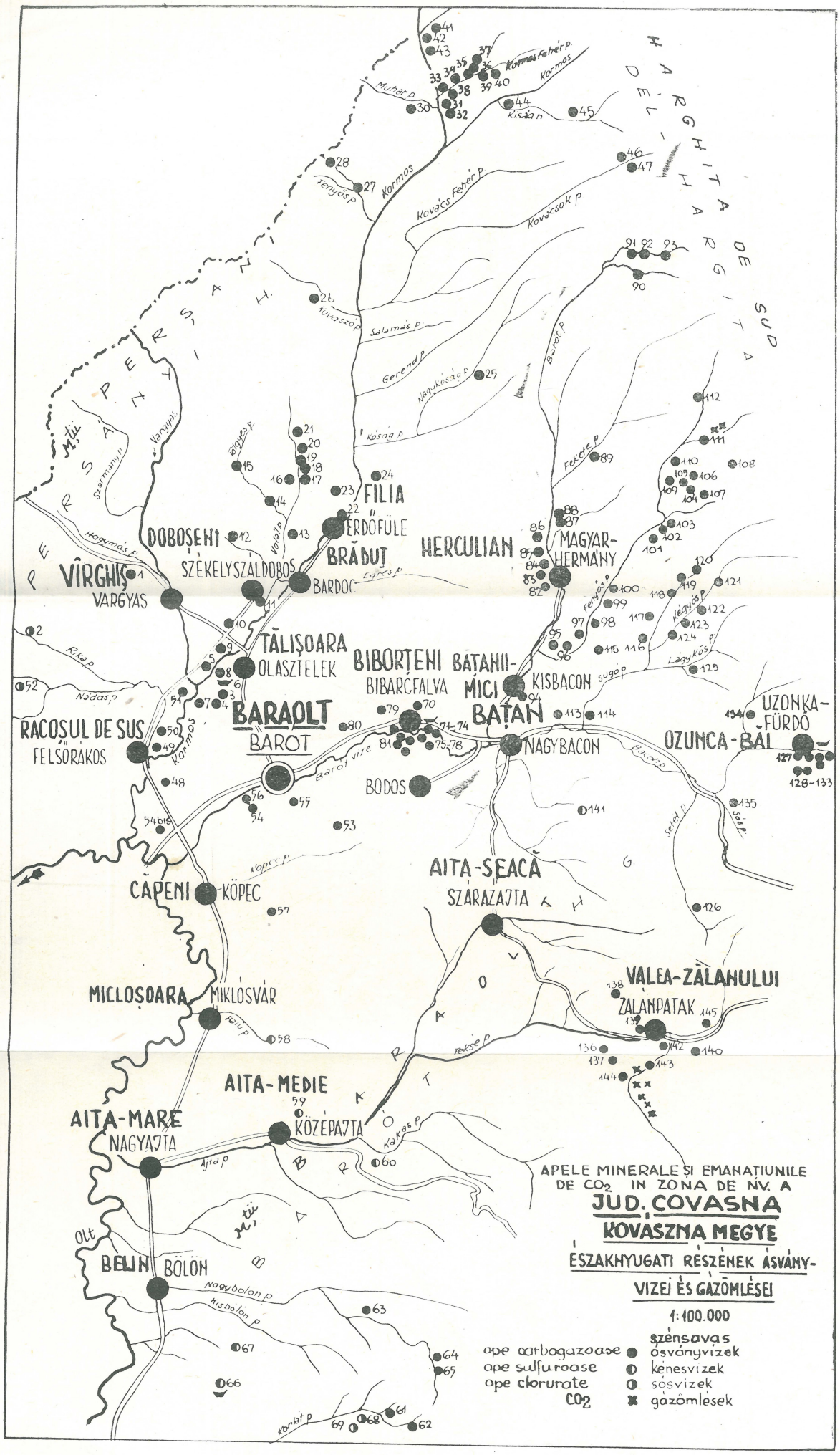
HARGHITA DE SUD
DÉL-HARGITA
PERSANYI H.
PERSANY
FILIA
ÉRDŐFÜLE
DOBOȘENI
SZÉKELYSZÁLDOBOS
BRĂDUȚ
BARDOC
HERCULIAN
MAGYAR-HERMÁNY
VÎRGHIȘ
VARGYAS
TĂLIȘOARA
OLASZTELEK
BIBORȚENI
BIBARCFALVA
BĂȚANII-MICI
KISBACON
BAȚAN
NAGYBACON
UZONKA-FÜRDŐ
OZUNCA-BĂI
RACOȘUL DE SUS
FELSŐRÁKOS
BARAOLT
BARÓT
BODOS
CĂPENI
KŐPEC
AITA-SEACĂ
SZÁRAZAJTA
VALEA-ZĂLANULUI
ZALÁNPATAK
MICLOȘOARA
MIKLÓSVÁR
AITA-MEDIE
KÖZÉPAJTA
AITA-MARE
NAGYAJTA
BELIN
BÖLÖN
Olt
Mureș
Kormos
Barót vize
Nagybolon p.
Kisbolon p.
Korlát p.
Kovácsok p.
Kovács Fehér p.
Salamás p.
Gerend p.
Nagykosár p.
Kosár p.
Kuvaszó p.
Fekete p.
Lágykős p.
Sugó p.
Bacon p.
Sóós p.
Sebes p.
Tekse p.
Kakas p.
Ajta p.
Köpec p.
Falu p.
Rika p.
Nádas p.
Hagymás p.
Vargyas
Szárman p.
Völgy p.
Fenyős p.
Muhar p.
Kisán p.
Egres p.
Barót p.
Kőrös p.
Kőgyös p.
APELE MINERALE ȘI EMANAȚIUNILE DE CO_2 IN ZONA DE NV. A
JUD. COVASNA
KOVÁSZNA MEGYE
ÉSZAKNYUGATI RÉSZÉNEK ÁSVÁNYVIZEI ÉS GÁZÖMLÉSEI
1:100.000
ape carbogazoase
ape sulfuroase
ape clorurate
CO_2
szénsavas ásványvízek
kénesvizek
sósvizek
gázömlések

EMANAŢII DE GAZE ÎN AUREOLA POSTVULCANICĂ ACTIVĂ A LANŢULUI ERUPTIV GURGHIU-HARGHITA

PÉTER ELEK, MAKFALVI ZOLTÁN

Geologia lanţului vulcanic din interiorul Carpaţilor Orientali a constituit obiectul numeroaselor studii şi cercetări, la început cu caracter general (Sec. XIX F. Richthofen, Fr. Herbich, S. Atanasiu). În primele decenii ale secolului XX. Gy. Szádeczky, Z. Török, J. Bányai, I. Atanasiu. V. Ianovici, D. Giuşcă, şi P.T. Ghiţulescu au contribuit esenţial la aprofundarea cunoştinţelor legate de vulcanismul acestei zone. Un aport deosebit în descifrarea detaliată a structurii geologice a întregului lanţ vulcanic au adus D. Rădulescu şi colaboratorii.

În ultima vreme, tectonica acestei unităţi majore a fost studiată şi prin metode geofizice de către I. Gavăţ, M. Socolescu, R. Botezatu, M. Visarion, Tr. Cristescu, St. Airinei şi M. Suceavă.

Din punct de vedere hidrologeologic regiunea a fost cercetată de către A. Pricăjan, R. Pascu, P. Lungu, N. Geamănu, T. Bandrabur, Gh. Vasilescu. D. Slăvoacă şi M. G. Filipescu. Aceste investigaţii s-au axat în primul rînd pe cercetarea apelor minerale.

Zona cu cea mai bogată şi puternică manifestare postvulcanică activă a lanţului neoeruptiv din interiorul Carpaţilor Orientali este cea din regiunea masivelor muntoase Gurghiu şi Harghita.

Această activitate postvulcanică se caracterizează prin degajarea unei importante cantităţi de gaze.

Un rol primordial în accesul spre suprafaţă a gazelor de origine vulcanică joacă tectonica de adîncime, care a afectat atît lanţul eruptiv amintit, cît şi unităţile geologice adiacente. În consecinţă, zonele de apariţie ale emanaţiilor de gaze depăşesc cu mult aria eruptivului nouă fiind prezente în bazinele intracarpatice din estul şi sudul lanţului eruptiv (Ciucului, Gheorgheni, Breţcu, Baraolt), pe rama estică a Depresiunii Transilvaniei precum şi în zona cristalino-mezozoică şi a flişului din Carpaţii Orientali.

În funcție de condițiile hidrogeologice ale formațiunilor cu care intră în contact, gazele eliberate din adîncime în traseul lor ascendent pot apare ca emanații de gaze, sau dizolvate în apele subterane, constituind factorul principal în formarea apelor minerale.

Emanațiile uscate și degajările de gaze libere ale surselor de ape minerale și termale se consideră emanații de gaze.

În zona care constituie obiectul lucrării, majoritatea emergențelor hidrominerale prezintă emanații de gaze.

Compoziția chimică a gazelor din emanațiile uscate și a celor eliberate de izvoarele de ape minerale și termale este asemănătoare. Analiza chimică a două probe de gaze recoltate din două surse diferite de la Harghita-Băi ilustrează convingător această constatare :

TABEL NR. 1

Locul recoltării	CO_2	N_2	O_2	CH_2	Ar	HE	Omologi sup. ai CH_4
Mofeta Harghita-Băi	91,6	6,1	1,1	1,08	0,04	0	0
Izvor de apă minerală Harghita-Băi, gaze libere	91,9	5,9	1,3	0,85	0,06	0	0,66

Emanațiile de gaze legate de vulcanismul masivelor Gurghiu-Harghita sînt preponderente degajări de CO_2 și ca atare pot fi considerate mofete.

Prezența H_2S în unele emanații de gaze împrumută acestora și un carater solfatarian. Hidrogenul sulfurat în general apare în concentrații mici, sub 1 mg/l. Caracterul solfatarian se manifestă numai prin compoziția chimică a gazelor, temperatura lor fiind apropiată de cea a aerului înconjurător.

Zonele de apariție ale emanațiilor de gaze sînt prezente pe anexă grafică nr. 1., pe care s-au marcat și principalele linii tectonice ale regiunii, puse în evidență de către cercetările geologice și geofizice.

Cele mai importante manifestări ale emanațiilor de gaze apar dealungul linei magmatectonce majore, care unește aparatele vulcanice ale masivelor Giurgiu și Harghita.

În cazul gazelor eliberate în bazinele intracarpatice, pe lîngă liniile tactonice ale scoarței, un rol deosebit au jucat dislocațiile regionale, de-a lungul cărora s-a produs scufundarea depresiunilor.

Emanațiile de gaze din zona cristalino-mezozoică și a flișului sînt strîns legate de dislocațiile locale transversale, care sînt extinse între cele crustale și regionale.

La vest de lanțul eruptiv, difuziunea gazelor se realizează probabil prin intermediul unor dislocații locale ascunse, neidentificate geofizic pînă în prezent.

Compoziţia chimică a gazelor

Componentul chimic principal al emanaţiilor de gaze este CO_2. În compoziţia gazelor CO_2 apare într-o proporţie de 14—99%. În procente relativ însemnate mai participă N_2 0—79% ; O_2 0—10% ; şi CH_4 0—14%.

Cu toate că hidrogenul sulfurat apare în concentraţii mici în alcătuirea gazelor, este un component important al acestora. Procentual nu depăşeşte în general 0,4%, cu excepţia gazelor din peştera alaunică de la Turia, unde atinge 95,3%. În unele emanaţii de gaze din cuprinsul muntelui Puciosul se menţionează prezenţa bioxidului de sulf.

Într-un procent redus în compoziţia gazelor pot apare H_2, He, Ar şi omologii superiori ai metanului.

Conţinutul relativ ridicat de metan semnalat în unele emanaţii (peste 1 %), se datorează faptului că pe liniile tectonice care afectează şi formaţiunile sedimentare, hidrocarburile gazoase acumulate migrează spre suprafaţă pe aceleaşi căi ca şi componenţii gazoşi de origine vulcanică.

Tabelul nr. 2 prezintă rezultatele analizelor chimice ale emanaţiilor de gaze.

În ciuda numărului mare al ivirilor (număr comparabil cu cel al izvoarelor de ape minerale), există un număr relativ redus de analize, ceeace demonstrează că emanaţiile de gaze nu au constituit obiectul unor cercetări ample şi sistematice. Analizele complexe sînt rare, diversele laboratoare de specialitate determinînd numai anumiţi componenţi.

Tabelul nr. 3 prezintă conţinutul în radon al gazelor.

Gazele cu cea mai ridicată radioactivitate sînt cele din peştera Turia (1 litru de gaz la volum normal conţine 980 p Ci radon). În general gazele care pe lîngă CO_2 conţin şi H_2, au concentraţii mai mari în radon. Radioactivitatea emanaţiilor de gaze din zona flişului este mai scăzută (200—450 pCi/l). Cercetările efectuate de A. Szabó demonstrează că concentraţia în radon este proporţională şi cu conţinutul de H_2S.

Datele referitoare la temperatura gazelor sînt cu totul sporadice şi reduse la număr. Rezultatele măsurătorilor efectuate în mofetele din Covasna, Sîntimbru-Băi, şi Harghita-Băi arată că temperatura băilor de gaze în perioada observaţiilor a fost cuprinsă între 16°C — 24,8°C valori apropiate de temperatura aerului înconjurător.

Datele privind debitul emanaţiilor de gaze sînt deasemenea disperse. Cele mai vechi măsurători în acest sens au fost efectuate de către L. Ilosvay (1895). După acest autor din peşterile cu gaze de la Turia se degajă în atmosferă 1.448.000 kg CO_2 şi 6.400 kg H_2S pe an. Debitul unei surse din Oituz se cifrează la 60—70 mc gaze pe zi.

La staţia de îmbuteliere a apei minerale de la Tuşnad se valorifică zilnic 400 kg CO_2, dintr-un debit al gazelor libere de circa 1000 kg. Întreprinderea Spicul din Sfîntul-Gheorghe îmbuteliază CO_2 rezultat din sursele naturale de la Covasna şi Malnaş. Astfel la Covasna se îmbuteliază zilnic 3000 kg de CO_2.

Măsurătorile de presiune, puţine la număr, demonstrează că presiunile cele mai ridicate ale gazelor se manifestă în zona flişului (70 at. la

Oituz) și în Depresiunea Transilvaniei (200 at. la Benţid) și nicidecum în zona eruptivului nou.

Clasificarea emanaţiilor de gaze.

A. După formele de manifestare.

— Emanaţii uscate de gaze.

Sînt mofete și mofete solfatariene clasice. Gazele apar pe suprafeţe întinse dealungul fisurilor superficiale. Apariţia lor este indicată de absenţa vegetaţiei sau de o vegetaţie specifică săracă. Datorită greutăţii specifice a CO_2 gazele se concentrează la nivelul solului sau în microdepresiuni. Mofetele solfatariene se evidenţiează și prin mirosul caracteristic al H_2S și uneori chiar și prin depuneri de sulf nativ.

— Barbotări de gaze.

Gazele în traseul lor ascendent întîlnesc ape superficiale, ce stagnează pe suprafaţa solului, provocînd barbotarea lor, fenomen asemănător ca aspect cu clocotirea apei. Aceste forme de emanaţii atrag atenţia și printr-un zgomot caracteristic.

— Emanaţii de gaze lagte de sursele de ape minerale și termale.

La majoritatea surselor de ape minerale și termale din cuprinsul aureolei mofetice, gazele nu se dizolvă integral în apă, degajînd surplusul sub formă de emanaţii. Aceste gaze libere, de multe ori fiind sub presiune, determină caracterul artezian al emergenţelor de ape minerale prin gazliftare.

B. După compoziţie chimică.

— Emanaţii cu gaz carbonic preponderent.

Se caracterizează prin conţinuturi de peste 90% CO_2 ; absenţa totală a H_2S ; conţinuturi de metan sub 1% și de N_2 sub 10%.

— Emanaţii cu gaze solfatariene.

Această categorie cuprinde emanaţii de gaze cu conţinut de H_2S, indiferent de concentraţia celorlalţi componenţi.

— Emanaţii de gaze bogate în azot.

Sînt emanaţii cu un conţinut de peste 10% N_2. Conţinutul de CH_4 nu depășește 1%.

— Emanaţii de gaze mixte.

Lîngă CO_2 metanul apare cu un component important, cu concentraţii ce depășesc 1% și acesta nefiind de origine vulcanică dă emanaţiilor un caracter mixt.

— Emanaţii de gaze mixte bogate în N_2.

În componenţa gazelor în afara de CO_2 participă în concentraţii mai însemnate CH_4 și N_2, în proporţii ce depășesc 1%, respectiv 10%.

Tipurile de emanaţii după compoziţiile chimice sînt reprezentate pe anexa grafică II, conform clasificării de mai sus.

Întru-cît pînă în prezent numai pentru un număr redus de emanaţii sau efectuat analize complete, clasificarea prezentată poate suferi modificări sau completări în urma obţineii unor noi date privind chimizmul gazelor.

Raionarea emanațiilor de gaze

Pe baza acțiunii sistemului de linii tectonice asupra accesului gazelor spre suprafață, a structurii geologice în care apar aceste degajări de gaze, precum și după compoziția chimică a acestora, sau putut contura următoarele zone cu emanații de gaze.

1. Emanațiile de gaze din lanțul vulcanic Gurghiu-Harghita.

Ele se grupează dealungul unei linii NV-SE, care corespunde linei magmatectonice majore a lanțului eruptiv. Emanațiile de gaze se semnalează începînd de la zona al pîrîului Mădărașul Mare la nord, pînă la ivirile eruptive de la Puciosul-Turia și Bálványos la sud. Cele mai cunoscute sînt sursele de la Harghita-Băi, Sîntimbru-Băi și Turia, dar apar și în bazinele superioare ale pîrîurlior Mădărașul Mare, Vîrghiș, Minei, Vermed și Aszó, la altitudini ce depășesc 1000 m.

Prezența H_2S este caracteristică pentru emanațiile de gaze din această zonă.

Exemplele cele mai tipice pentru mofetele solfatariene sînt numeroase emergențe din muntele Puciosul-Turia. În peștera principală conținutul de H_2S ajunge la 0,36%.

Din cauza absenței unor roci magazin pentru apă în această zonă sînt frecvente emanațiile uscate de gaze.

Gazele care apar în eruptivul propriu-zis au în general o radioactivitate ridicată.

Dintre emanațiile cunoscute în prezent, numai mofetele solfatariene de la Puciosu-Turia și Harghita-Băi sînt folosite sistematic pentru tratament balnear.

Compoziția chimică similară și cadrul natural deosebit de prielnic sînt caracteristice și pentru celelalte iviri menționate în cadrul acestui raion, ele reprezentînd în acest sens o comoară terapeutică naturală deosebit de importantă.

II. Emanațiile de gaze ale depresiunilor intracarpatice.

Ivirile urmăresc în special axele rîurilor Olt și Mureș. Ele sînt localizate în bazinele Toplița, Gheorgheni, Ciuc, Bretcu și Baraolt. Principalele surse sînt cele de la Toplița, Remetea, Ciumani, Mureș-sat, Dănești, Mădăral, Miercurea-Ciuc, Sîncrăieni, Tușnad-sat, Tușnad-Băi, Cetățuia, Biborțeni și Vîrghiș.

Din cauza condițiilor hidrogeologice favorabile, în depozitele acestor bazine s-au format puternice strate acvifere. Astfel se explică că în mare majoritate emergențele sînt gazele libere ale izvoarelor de ape minerale sau barbotări de CO_2, mofetele uscate fiind rare (Tușnad-Băi, Ciumani).

Aceste emanații se caracterizează prin concentrații ridicate de CO_2, absența H_2S și proporția scăzută a celorlalte componente gazoase. Excepție fac degajările de gaze libere de la sursele de apă termale, la care conținutul de N_2 este relativ ridicat (Toplița, Mădăraș, Tușnad-Băi).

Dintre mofetele acestui raion numai gazele libere eliberate de forajele de exploatare a apei minerale de la Sîncrăieni și Tușnad-sat sînt uti-

lizate în industrie, iar în scopuri terapeutice este valorificată doar mofeta de la Tușnad-Băi.

III. Emanațiile de gaze din zona flișului.

Apar în primul rînd în apropierea ramei bazinelor intracarpatice. Sînt cunoscute la Covasna, Băile Sugaș, Vîlcele, Băile Ozunca, Băile Malnaș, Bodoc, Zizin, Oituz, Lăzărești, Ciucsîngeorgiu și Valea Întunecată. Emanațiile de gaze ale flișului sînt cele mai variate, atît din punct de vedere al formei de apariție, cît și al compoziției chimice.

Dintre emanațiile uscate de gaze o importanță deosebită prezintă mofetele de la Covasna. De fapt pînă în prezent numai emanațiile uscate de gaze, cu conținut ridicat de CO_2 de tip Covasna, erau considerate ca „mofete".

Emanațiile de gaze solfatariene sînt cele de la Lăzărești, Malnaș-Băi și unele iviri de la Ozunca-Băi.

Dintre emanațiile de gaze ale flișului cu concentrații ridicate de CH_4 se menționează emergența de pe pîrîul Tebrea, la est de Mihăileni (14,1% CH_4).

Degajările de gaze de la Malnaș-Băi și Covasna sînt îmbuteliate. Pentru tratament balnear sistematic sînt utilizate numai mofetele de la Covasna.

IV. Emanațiile de gaze din zona de contact a Depresiunii Transilvaniei cu lanțul vulcanic Gurghiu-Harghita.

Emanațiile apar la contactul platoului vulcanogen-sedimentar cu depozitele sedimentare ale Depresiunii Transilvaniei, fiind prezente atît în formațiuni eruptive, cît și în cele sedimentare.

Se menționează emanațiile de gaze de la Vlăhița, Băile Homord, Băile Chirui, Băile Selters, Lueta, Corund, Odorheiul-Secuiesc, și Bențid.

La est de contactul amintit, ivirile care apar în eruptivul nou sînt caracterizate prin conținuturi ridicate de CO_2 și prin creșterea pe alocuri a concentrației în N_2. Emanațiile eliberate din formațiunile sedimentare au o compoziție chimică foarte variată. Pe lîngă gazele cu conținut ridicat de CO_2 (Bențid) sînt cunoscute gaze bogate în N_2 (Praid) sau în CH_4 (Praid, Băile Szejke), precum și gaze în care este prezent H_2S (Băile Szejke).

Gazele din acest raion apar în special ca gaze emanate de izvoarele de ape minerale.

În prezent aceste iviri nu constituie obiectul valorificării în nici-un domeniu.

Concluzii.

— Emanațiile de gaze legate de lanțul vulcanic Gurghiu-Harghita apar pe o suprafață de cîteva mii de km^2, cuprinzînd un număr ridicat de iviri, cu compoziție chimică variată.

Apariția lor este în strînsă legătură cu sistemul fracturilor profunde, care pe lîngă zona vulcanismului tînăr, au afectat și unitățile geologice înconjurătoare.

— În afară de emanaţiile uscate şi de barbotările de gaze, majoritatea surselor hidrominerale eliberează gaze de origine vulcanică, ceea ce ridică substanţial numărul emanaţiilor de gaze şi deschide largi posibilităţi în privinţa valorificării, în primul rînd în tratamentul balnear (în zona surselor de apă minerală şi termală se pot crea mofete sau mofete solfatariene).

— În funcţie de compoziţia chimică a gazelor s-au putut distinge mai multe tipuri de emanaţii, care au stat la baza raionării lor în zona menţionată.

— În vederea continuării studiilor ştiinţifice şi valorificării corespunzătoare a emanaţiilor de gaze, considerăm necesară analiza compoziţiei chimică bazată pe o metodologie unitară, precum şi urmărirea principalilor parametri fizici ai acestora (temperatură, debit, presiune etc,).

— Emanaţiile de gaze din aureola postvulcanică activă a lanţului Gurghiu-Harghita sînt resurse naturale de o valoare comparabilă cu cea a apelor minerale, însă cu un grad de exploatare şi valorificare mult mai scăzut.

— Studiul mecanismului de difuziune a gazelor în diverse formaţiuni geologice şi migraţia lor spre suprafaţă prin sistemul de linii tectonice active constituie o problemă fundamentală în cercetarea resurselor de gaze.

BIBLIOGRAFIE

ST. AIRINEI, A. PRICĂJAN **„Corelaţii între structura geologică adîncă şi aureola mofetică din judeţul Harghita, cu privire la zonele de apariţie a apelor minerale carbogazoase“. „Studii şi cercetări de geologie, geofizică, geografie. Tom.** XVII. Ed. Acad. 1972.

SZABÓ A şi colaboratorii **„Magyar Autonom Tartománybeli ásványvizek és gázömlésse** Akadémiai Könyvkiadó Bukarest 1975.

N. GEAMĂNU **„Studii hidrogeologice şi hidrochimice pentru ape minerale în zona Lueta—Homorod-Băi—Vlăhiţa“** I.G.P. Bucureşti 1970.

E. GOLIŢĂ **„Studii hidrogeologice pentru fundamentarea amplasamentului staţiunii balneoclimaterice Sîntimbru, judeţul Harghita“.** I.G.P.S.M.S. Bucureşti 1974.

P. LUNGU **„Prospecţiuni hidrogeologice şi hidrochimice pentru ape minerale în perimetrul Mădăraş—Miercurea Ciuc—Harghita Băi, judeţul Harghita.** I.G.P.S.M.S. Bucureşti 1972.

P. LUNGU, GEAMĂNU **„Prospecţiuni hidrogeologice şi hidrochimice pentru ape minerale în perimetrul Topliţa—Izvorul Mureşului, judeţul Harghita“,** I.G.P.S.M.S. Bucureşti, 1973.

A. PRICĂJAN **„Apele minerale şi termale din România“** Ed. Tehnică Bucureşti 1973.

ST. AIRINEI, A. PRICĂJAN **Corelaţii între structura geologică profundă şi aureola mofetică din judeţul Covasna cu privire la apariţie a apelor minerale carbogazoase“.** Aluta — Anuarul Muzeului Sf. Gheorghe 1972 ; **Factorii terapeutici naturali din judeţul Harghita“** C.P.J. Harghita. Direcţia Sanitară M. Ciuc 1974 ; **„Efectele terapeutice ale staţiunilor balneoclimaterice din judeţul Covasna“,** C.J.C.A. Jud. Covasna Braşov 1969.

TABEL NR. 2

REZULTATELE ANALIZELOR CHIMICE ALE EMANAȚIILOR DE GAZE

Nr. crt.	Locul recoltării probei	Forma de manifestare a gazului	Componenți chimici (%)									Anul efectuării analiz.	Executant analiză
			CO_2	O_2	N_2	H_2	Ar	He	H_2S mg/l	CH_4	Omologi sup. CH_4		
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
			I. Emanațiile de gaze din lanțul vulcanic Gurghiu-Harghita										
1.	Pîrîul Mădărașul Mare izvor	gaz liber	70,6	4,1	25,1	0	0,17	0	—	0,0028	0	1971	I.G.P. București
2.	Harghita-Băi — mofetă	gaz liber	91,6	1,1	6,1	—	0,04	0	—	1,08	0	1972	I.G.P. București
3.	Harghita-Băi — izv. bazinul vechi	gaz liber	91,9	1,3	5,9	—	0,06	0	—	0,85	0,66	1972	I.G.P. București
4.	Harghita-Băi mofetă	gaz liber	94,8	1,33	3,8	—	—	—	0,081	—	—	1960	László A.
5.	Harghita-Băi — mofetă	gaz liber	94,5	0,48	4,76	—	—	—	0,256	—	—	1958	László A.
6.	Sîntimbru-Băi — mofeta veche	gaz liber	187500 mg/m³	—	—	—	—	—	2 mg/m³	—	—	1972	C.S.A. M. Ciuc
7.	Pîrîul Minei — mofetă	gaz liber	97,0	0,5	2,0	0	0,02	0	—	0,45	—		I.G.P. București
8.	Pîrîul Minei — mofetă	gaz liber	187500 mg/mc	—	—	—	—	—	3,5 mg/mc	—	—	1972	C.S.A. M. Ciuc
9.	Pîrîul Minei — mofetă	gaz liber	93750 mg/mc	—	—	—	—	—	21 mg/mc	—	—	1972	C.S.A. M. Ciuc
10.	Pîrîul Minei — mofetă	gaz liber	7500 mg/mc	—	—	—	—	—	5 mg/mc	—	—	1972	C.S.A. M. Ciuc
11.	Pîrîul Vermed — mofetă	gaz liber	187500 mg/mc	—	—	—	—	—	109,2 mg/mc	—	—	1972	C.S.A. M. Ciuc
12.	Pîrîul Vermed — mofetă	gaz liber	7500 mg/mc	—	—	—	—	—	0	—	—	1972	C.S.A. M. Ciuc
13.	Pîrîul Aszó (Groapa Mare) — mofetă	gaz liber	95,2	0,8	3,6	0	0,03	0	—	0,6	0	1974	I.G.P. București
14.	Pîrîu Aszó (Groapa Mare) — mofetă	gaz liber	54,8	9,5	35,1	0	0,4	0	—	0,02	0	1974	I.G.P. București

TABEL NR. 2 (continuare)

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
15.	Pîrîul Aszó (Groapa Mare) — mofetă	gaz liber	93,8	1,2	4,3	0	0,4	0	—	0,48	0	1974	I.G.P. Bucureşti
16.	Pîrîu Aszó (Groapa Mare) — mofetă	gaz liber	4687,5 mg/mc	—	—	—	—	—	0	—	—	1972	C.S.A. M. Ciuc
17.	Turia-Peştera Büdös	gaz liber	95,4	0,01	3,64	—	—	—	0,56	—	0	1895	Ilosvay L.
18.	Turia-Bolfatara Nr. 1	gaz liber	67,0	—	—	0	—	—	—	—	—	—	I.M.F. Tg. Mureş
19.	Turia-Solfatara Nr. 2	gaz liber	66,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I.M.F. Tg. Mureş
20.	Turia-Solfatara	gaz liber	91,82	0,14	2,60	—	—	—	5,38	—	—	1965	I.P.L. Bucureşti
	II. Emanaţiile de gaze ale depresiunilor intracarpatice												
21.	Topliţa-Ştrandul Tineretului	gaz liber	21,7	1,86	76,1	0	0,08	0,07	—	0,1	0	1973	I.G.P. Bucureşti
22.	Topliţa-Ştrandul Tineretului	gaz dizolvat	54,7	9,5	35,3	0	0,4	0	—	0,05	0,00004	1973	I.G.P. Bucureşti
23.	Topliţa-Ştrandul Tineretului-Bazin Mic	gaz liber	18,4	3,0	77,4	0	0	0	—	0,0096	0	1973	I.G.P. Bucureşti
24.	Topliţa-Ştrandul Tineretului-Bazin Mare	gaz liber	17,0	2,9	79,9	0,045	0,1	0	—	0,015	0	1973	I.G.P. Bucureşti
25.	Topliţa-Băile Bradul	gaz liber	17,9	2,8	77,9	0,04	0,1	0	—	1,2	0	1973	I.G.P. Bucureşti
26.	Topliţa-Băile Bradul	gaz dizolvat	64,7	4,7	30,3	0,003	0,2	0	—	0,03	0	1973	I.G.P. Bucureşti
27.	Remetea — izvor	gaz liber	97,4	0,4	1,4	0	0,01	0	—	0,73	0,00003	1973	I.G.P. Bucureşti
28.	Remetea — izvor Băi	gaz liber	97,6	0,45	1,8	0	0,01	0	—	0,097	0,003	1973	I.G.P. Bucureşti
29.	Remetea — izvor malul Mureşului	gaz dizolvat	99,2	0,5	0,5	0	0	0	—	0,12	0,00024	1973	I.G.P. Bucureşti
30.	Mureş — sat — izvor	gaz liber	97,0	0	0	0	0	0	—	3,0	0,00006	1973	I.G.P. Bucureşti
31.	Pîrîul Madicsa — izvor lîngă Băi	gaz liber	40,1	1,1	58,6	0	0	0	—	0,017	0	1971	I.G.P. Bucureşti
32.	Băile Madicsa	gaz liber	95,08	1,0	3,8	0	0	0	—	0,016	0	1971	I.G.P. Bucureşti
33.	Băile Dănești	gaz liber	61,1	1,4	37,38	0	0	0	—	0,018	0	1971	I.G.P. Bucureşti
34.	Mădăraş — foraj	gaz liber	96,3	0,6	3,0	0	0	0	—	0,065	0	1971	I.G.P. Bucureşti
35.	Mădăraş — băi	gaz liber	68,1	2,3	29,48	0	0	0	—	0,017	0	1971	I.G.P. Bucureşti

TABEL NR. 2 (continuare)

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
36.	Racu — izvor	gaz liber	81,6	3,0	15,1	0	0,12	—	—	0,16	0,00002	1971	I.G.P. Bucureşti
37.	Ciceu — izvor	gaz liber	94,0	1,0	4,7	—	0,04	—	—	0,2	0	1972	I.G.P. Bucureşti
38.	Pîrîul Sumuleu — izvor	gaz liber	97,1	1,5	5,6	—	0,03	0	0	0,82	0	1972	I.G.P. Bucureşti
39.	Sumuleu-Ciuc — izvor	gaz liber	76,0	3,5	19,8	—	0,15	0	—	0,54	0	1972	I.G.P. Bucureşti
40.	Pîrîul Hosasău — izvor	gaz liber	85,7	1,7	10,2	—	0,09	0	—	2,3	0	1972	I.G.P. Bucureşti
41.	Tuşnad-Băi — mofetă	gaz liber	36,93	9,6	53,3	—	—	—	0	—	—	1960	László A.
42.	Tuşnad-Băi — mofetă	gaz liber	80,0	4,1	15,29	0	0,18	0	—	0,39	—		
43.	Toplița — Băile Bradul — izvor	gaz liber gaz liber	20,73	0,95	72,32	—	—	—	—	—	—	1965	C.S.A. M. Ciuc
		III. **Emanațiile de gaze din zona flișului**											
44.	Pîrîul Tebrea — izvor	gaz liber	57,3	1,6	26,9	—	0,007	0,0007	—	14,1	0	1972	I.G.P. Bucureşti
45.	Valea Întunecoasă — mofetă	gaz liber	44,9	4,9	33,2	—	0,2	0	—	16,7	0	1972	I.G.P. Bucureşti
46.	Băile Bálványos — mofetă	gaz liber	67,0	—	—	—	—	—	—	—	—		I.M.F. Tg. Mureş
47.	Malnaş-Băi — îmbuteliere CO_2	gaz liber	99,88	—	—	—	—	—	—	—	—		I.M.F. Tg. Mureş
48.	Malnaş-Băi — mofetă	gaz liber	64,00	—	—	—	—	—	—	—	—		I.M.F. Tg. Mureş
49.	Pîrîul Sugaş — mofetă	gaz liber	60,00	—	—	—	—	—	—	—	—		I.M.F. Tg. Mureş
50.	Oituz — foraj	gaz liber	97,0	—	—	—	—	—	—	3,0	—		I
51.	Covasna-Băi — mofetă	gaz liber	98,00	0	1,70	—	—	—	0	—	—	1960	László A.
52.	Covasna-Băi — mofeta Bene	gaz liber	96,00	—	—	—	—	—	—	—	—		I.M.F. Tg. Mureş
53.	Covasna-Băi — mofetă	gaz liber	98,00	—	—	—	—	—	—	—	—		I.M.F. Tg. Mureş
54.	Covasna-Băi — mofeta Bardocz	gaz liber	96,00	—	—	—	—	—	—	—	—		I.M.F. Tg. Mureş
55.	Covasna-Băi — mofeta Ocol Silvic	gaz liber	97,00	—	—	—	—	—	—	—	—		I.M.F. Tg. Mureş
56.	Covasna-Băi — mofeta Papuc	gaz liber	98,00	—	—	—	—	—	—	—	—		I.M.F. Tg. Mureş

TABEL NR. 2 (continuare)

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
57.	Covasna-Băi — fabrica de CO_2	gaz liber	96,00	—	—	—	—	—	—	—	—		I.M.F. Tg. Mureș
58.	Covasna-Băi — foraj - p. Hankó	gaz liber	97,00	—	—	—	—	—	—	—	—		I.M.F. Tg. Mureș
59.	Covasna-Băi — foraj - p. Horgas	gaz liber	98,00	—	—	—	—	—	—	—	—		I.M.F. Tg. Mureș
	IV. Emanațiile de gaze din zona de contact a Depresiunii Transilvaniei cu lanțul vulcanic Gurghiu-Harghita												
60.	Vlăhița — foraj	gaz liber	19,00	0	78,9	0	0,56	0	—	2,0	—	1972	I.G.P. București
61.	Băile Homorod — izvor	gaz liber	51,00	8,9	39,9	0	0,2	0	—	0,3	—	1970	I.G.P. București
62.	Băile Homorod — bazin	gaz liber	63,00	5,8	29,3	0	0,4	0	—	1,6	—	1970	I.G.P. București
63.	Praid — foraj	gaz liber	1,5	1,5	53,8	0	—	—	—	42,2	—	1972	I.G.P. București

TABEL NR. 3

CONȚINUTUL ÎN RADON AL GAZELOR

Nr. crt.	Locul recoltării probei	pCi/l	Unități Mache	Anul analiz	Executant analiză
1.	Covasna-Băi — mofeta Bene	271	0,75	1961	Balogh L., Szabó E.
2.	Covasna-Băi — mofeta nr. 1.	320	0,88	1961	Balogh L., Szabó E.
3.	Covasna-Băi — mofeta nr. 2.	288	0,79	1961	Balogh L., Szabó E.
4.	Covasna-Băi — mofeta Bardocz	224	0,62	1961	Balogh L., Szabó E.
5.	Covasna-Băi — mofeta str. P. Groza	357	0,98	1961	Balogh L., Szabó E. Balogh L., Szabó E.
6.	Covasna-Băi — mofeta Papuc	351	0,97	1961	Balogh L., Szabó E.
7.	Covasna-Băi — foraj - p. — Hankó	53	0,15	1961	Balogh L., Szabó E.
8.	Covasna-Băi — Fca. de CO_2	128	0,35	1961	Balogh L., Szabó E.
9.	Harghita-Băi — mofeta nr. 1	355	0,95	1961	Balogh L., Szabó E.
10.	Harghita-Băi — mofeta nr. 2.	274	0,74	1961	Balogh L., Szabó E.
11.	Sîntimbru-Băi — mofetă	340	0,93	1961	Balogh L., Szabó E.
12.	Sîntimbru-Băi — mofetă	600	1,81	1951	Szabó A.
13.	Tușnad-Băi — mofetă	110	0,30	1961	Balogh L., Szabó E.
14.	Tușnad-Băi — mofetă	410	1,12	1951	Szabó A.
15.	Malnaș-Băi — mofetă	180	0,45	1961	Balogh L., Szabó E.
16.	Băile Csiszár — mofetă	128	0,35	1961	Balogh L., Szabó E.
17.	Turia — Peștera principală Büdös	501	1,37	1961	Balogh L., Szabó E.
18.	Turia — Peștera secundară	703	1,92	1961	Balogh L., Szabó E.
19.	Turia — Peștera-Büdös	980	2,69	1951	Szabó A.
20.	Băile Sugaș — mofetă	126	0,34	1961	Balogh L., Szabó E.
21.	Ciucsîngeorgiu — mofetă	259	0,71	1961	Balogh L., Szabó E.

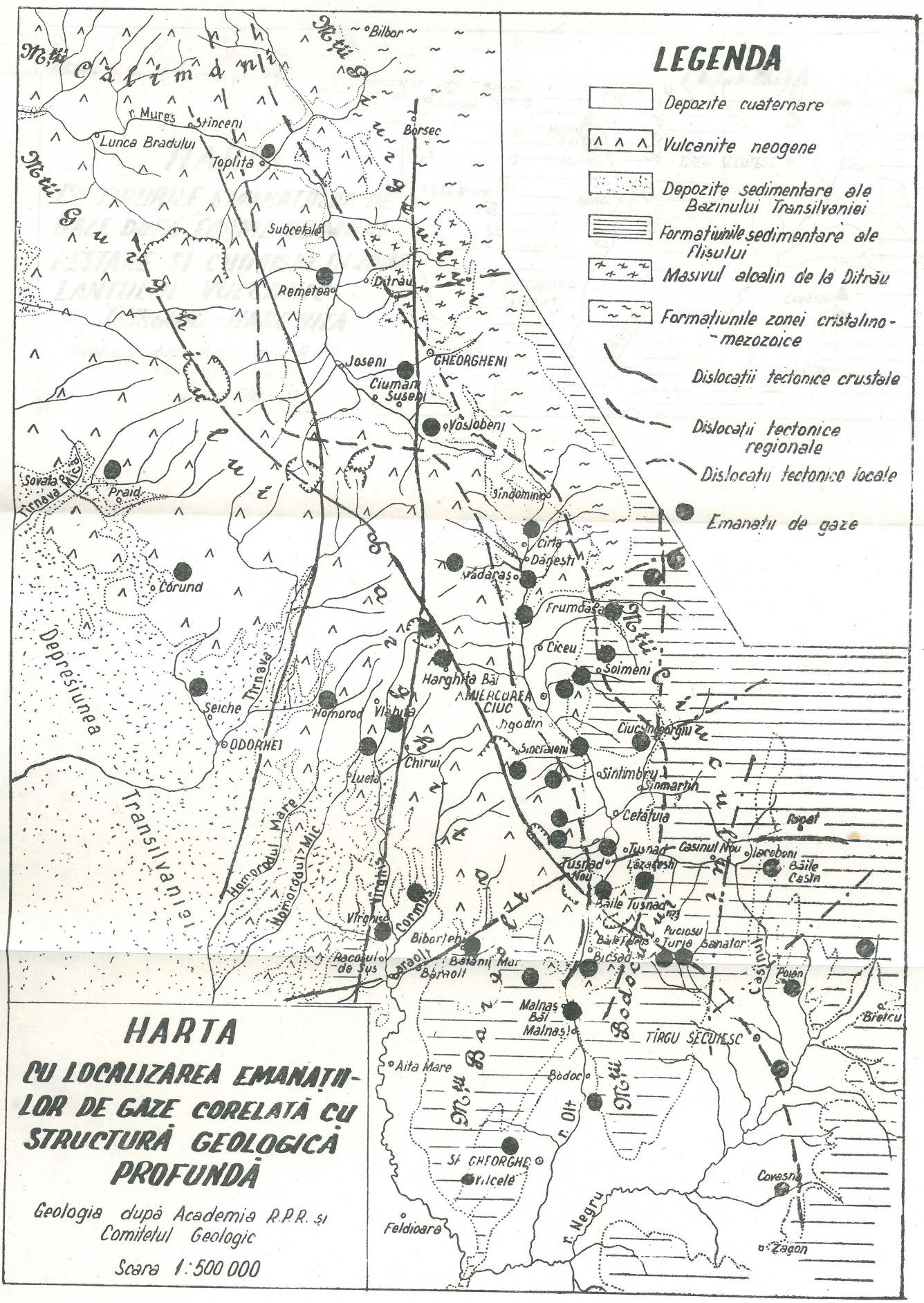

HARTA

CU LOCALIZAREA EMANAȚIILOR DE GAZE CORELATĂ CU STRUCTURĂ GEOLOGICĂ PROFUNDĂ

Geologia după Academia R.P.R. și Comitetul Geologic

Scara 1:500 000

Anexa grafică nr. 1

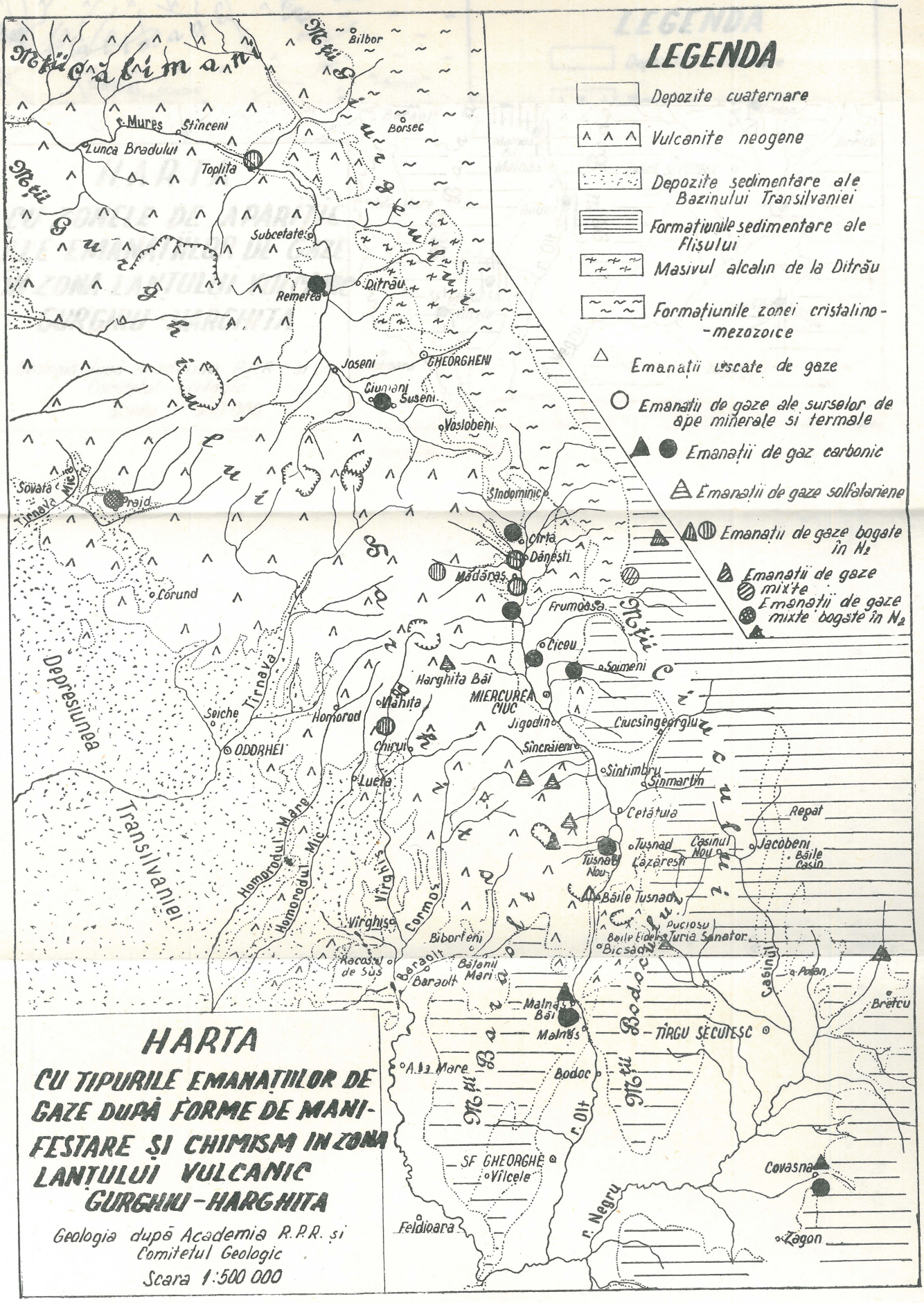

Anexa grafică nr. 2

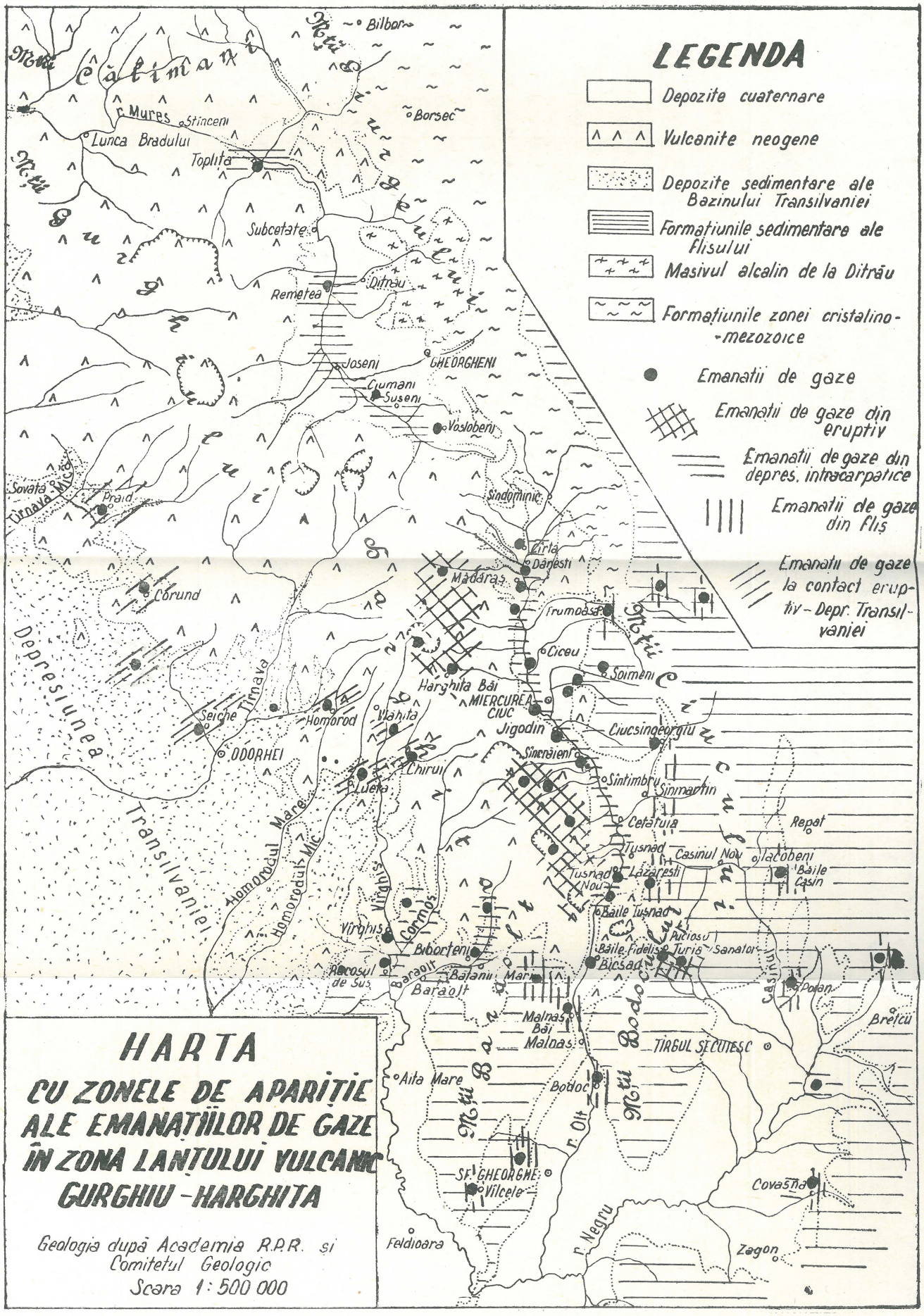

Anexa grafică nr. 3

ISTORICUL CERCETĂRILOR BOTANICE DIN NORDUL DEPRESIUNII BRAŞOVULUI ŞI ÎMPREJURIMI

KOVÁCS S. — RÁCZ G.

Studierea florei şi vegetaţiei Carpaţilor, a stat de la începutul cercetărilor botanice în centrul atenţiei specialiştilor din ţara noastră şi de peste hotare. Maramureşul, Munţii Rodnei, Ceahlăul, masivele de calcar Hăghimaş, Lacul Roşu, Munţii Bucegi şi Piatra Craiului, Făgăraş şi Retezat precum şi Munţii Apuseni au stat în permanenţă sub ochii specialiştilor. În colocviul pentru cartarea florei şi vegetaţiei Carpaţilor (Bucureşti 1967) s-a atras atenţia asupra regiunilor muntoase insuficient cercetate floristic-fitogeografic şi geobotanic. Între aceste regiuni insuficient cercetate geobotanic putem încadra şi zona **Carpaţilor de curbură.** În ultimele decenii şi aici s-au intensificat cercetările ; o serie de lucrări importante, recent apărute au contribuit la o mai temeinică cunoaştere în amănunte, puncte pînă acum insuficient cunoscute sau albe.

Terenul la care ne referim în prezentarea cercetărilor botanice din cadrul acestui referat cuprinde cîteva bazine intracarpatice din zona **Carpaţilor de curbură : Bazinul Tîrgu Secuiesc, Bazinul Sfîntu Gheorghe** şi **Bazinul Baraolt** precum şi o mică parte din nordul **Ţării Bîrsei** şi **masivele muntoase din împrejurimile lor.** Aici se încadrează lanţurile muntoase **Munţii Perşani nordici, Munţii Baraolt şi Bodoc, Munţii Breţcului şi Oituzului precum şi o parte din Munţii Buzăului.** Din punct de vedere geologic ele sînt alcătuite mai ales din f l i ş, iar fundul Depresiunii Braşovului, îndeosebi din **depozite plio-pleistocene.** Altitudinea medie a **Carpaţilor de curbură** este mult mai mică decît aceea a Carpaţilor Orientali şi Meridionali, jumătate din suprafaţa ţinutului fiind ocupată de muncei, iar culmi mai înalte ca **Nemira Mare** (1653 m), **Nemira Mică** (1627 m), **Sandru Mare** (1639 m) sau **Lăcăuţi** (1777 m). Datorită faptului că marea depresiune intracarpatică, **Depresiunea Braşovului,** spre Podişul Transilvaniei este limitată numai prin culmi joase, care nu împiedică influenţa atlantică, în cea mai mare parte a regiunii predomină o climă continental-moderată, ceva mai uscată, asupra căreia acţionează şi influenţele continentale est-

europene (mai ales prin pasul Oituz). Altitudinea variată a regiunii a determinat o zonalitate pe verticală a vegetației deranjate brusc de inversiunile termice.

Studii botanice asupra acestui teritoriu au fost efectuate de numeroși cercetători. După caracterul cercetărilor întreprinse asupra florei și vegetației, în care remarcăm de la un timp și prezentarea primelor cercetări de floră și vegetație, putem deosebi următoarele trei etape : etapa floristică, etapa fitogeografică și cea fitocenologică. „Aceste trei etape — menționează **O. RAȚIU** — sînt separate convențional, deoarece ele nu s-au înlocuit unele de altele, ci interferează mereu astfel că și azi le putem identifica, însă în diferite stadii de dezvoltare".

Etapa floristică începe de la apariția primelor cercetări de floră din secolul 18-lea și se intensifică treptat în secolul 19 și începutul secolului 20. Ea se caracterizează prin aceea că cercetătorii s-au preocupat îndeosebi cu enumerarea speciilor de Cormofite, lucrări însoțite de unele date staționale și chiar mai tîrziu de descrierea unor aspecte generale de vegetație.

Primele date floristice din a doua jumătate a secolului al 18-lea aparțin cunoscutului istorician și botanist **JOSEPHUS BENKÖ** (1740—1814) originar din comuna Brăduț. El este autorul primei caracteristici floristice detaliate din regiunea noastră (13/I). O listă floristică asupra florei din fostul scaun Micloșoara, păstrată în manuscris în **„Transsilvania Specialis"** (13/II) a fost elaborată de **J. Benkö** în perioada anilor 1777—1781 (54, 91, 150). Dintre speciile mai însemnate apar **Lysimachia thyrsiflora, Chimaphila umbellata** și **Stratiotes aloides, Sisoon amomum** care se mai citează doar în Banat, dar și **Marsilia quadrifolia,** dispărut de mult din flora Transilvaniei.

J. BENKÖ este precursorul orientării fitogeografice. Într-un articol din 1780 (150, 13) observă deosebirile floristice dintre diferite ținuturi, iar în vederea caracterizării florei Bazinului Baraolt — de care s-a ocupat mai aprofundat — atrage atenția și asupra speciilor care lipsesc din această regiune, dar apar în ținuturile limitrofe. Cea mai de seamă operă botanică a lui Benkö, intitulată **„Flora Transsilvanica"** rămasă în manuscris, s-a pierdut. Trebuie să amintim însă că **Benkö** în lucrarea intitulată **Nomina Vegetabilium,** Bratislava 1783 (205) publică una din cele mai valoroase culegeri de numiri românești de plante, alături de cele maghiare, indicînd pentru fiecare plantă și numele latinesc, fapt care a fost semnalat și de **E. POP** (133).

Prima floră tipărită a Transilvaniei se consideră a fi lucrarea lui **J. CHR. BAUMGARTEN** apărută la Viena în anul 1816 (6). Și autorul acestei opere a cutreierat o însemnată parte din zona Depresiunii Brașovului, în introducerea lucrării figurează numele unor munți de pe cuprinsul acestuia (Bálványos, Büdös, Cernica-Oituz, etc.). La caracterizarea răspîndirii diferitelor specii se mai citează următoarele localități și toponimii din acest teritoriu : Mereni, Baraolt, Bodoc, Racoșul de Sus, Tîrgu Secuiesc, Ojdula, Poiana Sărată, Doboșeni, Sîntionlunca, Telechia, Turia, Zălan și Zoltán (151).

În flora Transilvaniei a lui **Baumgarten** găsim citate localități din **nordul Depresiunii Brașovului** la un număr de aproximativ 70 de specii,

în unele cazuri numai cu menținerea „scaunului" în altele cu indicarea exactă a localităților. Explorînd regiunea Lacului Sf. Ana și a turbăriei Mohoș (Kukojszás) semnalează prezența speciilor **Drosera rotundifolia** și **D. intermedia Hayne.** El introduce în știință taxonul **Schollera paludosa** var **nana** plantă descoperită în turbăria Mohoș, încadrată ulterior în genul **Oxycoccos.** Semnalează de asemenea abundența de **Vaccinium myrtillus** L. și de **V. vitis-idaea L.** în apropierea Lacului **Sf. Ana,** indicînd și prezența speciilor **Polemonium coeruleum** L., **Rosa alpina** L., (**R. pendulina** L.) și **Pinus mughus** Jacq. (în realitate **P. silvestris** L. f. turfosa). (151).

F. SCHUR în urma călătoriei sale botanice prin Transilvania din anul 1853 trece și prin teritoriul nostru, vizitînd Munții Harghita, Băile Tușnad și Muntele Büdös (Puciosul) (164, 165). Într-o lucrare apărută în 1857, dă o amplă descriere a drumului dintre Brașov și Muntele Büdös ; în prezentarea itinerarului insistă și asupra porțiunii dintre Tîrgu Secuiesc și Puciosul din Turia și descrie 14 plante lemnoase. De pe Büdös și împrejurimi enumără 167 de specii, majoritatea acestor date au fost incluse apoi în flora sa apărută în 1866 (166).

După cum menționează **E. POP** (130), **F. SCHUR** este întîiul care a descris floristic și fizionomic un tinov de la noi, Mohoșul de lîngă Lacul Sf. Ana. În opera fundamentală **(Enumeratio...)** (166), **F. SCHUR** descrie numeroși taxoni noi și prezintă o serie de date privind răspîndirea speciilor din Transilvania cu indicarea multor localități din teritoriul nostru. După părerea lui **Schur** fiecare regiune își are formele sale specifice diferențiate, de plante. (151).

În anul apariției florei lui **SCHUR** (1866) a fost publicată și **„Flora Transsilvaniae Excursoria"** a lui **M. FUSS** (59), în care la diferite specii apar, alături de datele autorului și stațiuni publicate din Trei-Scaune de către **BAUMGARTEN** și **F. FRONIUS** (58).

Ca exemple menționăm speciile **Pulicaria dysenterica** (L.) Bernh, **Rumex obtusifolius** L., **Salix silesiaca** Willd, sau **Telekia speciosa** (Schreb) Baumg de la Turia. **F. FRONIUS** ierborizează pe cuprinsul Depresiunii Brașovului (partea nordică) în cursul excursiei sale din 1858. Conform descrierii sale versanții nordici și estici ai muntelui Puciosul sînt acoperiți de exemplare înalte de fag, dar pe versanții sudici și vestici se găsește numai mesteacăn, alun și lăstari de regenerare ale fagului.

GUTENBRUNNER F.X. (67) publică doar două plante de la Întorsura Buzăului, dar menționează că l-a însoțit în acest loc, pe **L. HAYNALD.**

În anul 1887 a apărut „Flora critică a Transilvaniei" publicată de **L. SIMONKAI** (171) în care sînt consemnate toate datele cu privire la răspîndirea plantelor vasculare apărute în publicații sau care s-au găsit în diferite colecții.

La sfîrșitul secolului trecut botanistul brașovean **J. RÖMER** publică un studiu detaliat cu privire la flora orașului Covasna (158). Își exprimă regretul că stațiunile din localitate nu sînt citate în literatura de specialitate, acestea nu se găsesc nici în flora critică a lui **SIMONKAI** (171). În lucrarea lui **RÖMER** nu sînt cuprinse plantele care înfloresc primăvara, lista sa floristică conține totuși un număr de 300 de specii. În unele cazuri găsim date precise cu privire la unele stațiuni. Astfel

Melampyrum bihariense Kern. se poate găsi în pădăricea de molid de pe Muntele Mare precum și în grădina castelului de la Zăbala, pe cînd **M. cristatum** L. crește în stejerișurile din spatele „noii promenade", de la Covasna-Voinești. **RÖMER** semnalează prezența unor taxoni mai rari pentru flora Transilvaniei, cum ar fi **Achillea neilreichii** A. Kern., sau **Agrimonia odorata** Mill, var. **gladulosa Simk.** De pe teritoriul localității Covasna și împrejurimii citează prezența unui număr de peste 30 de plante medicinale importante și astăzi. Într-un alt studiu, **RÖMER** (159) caracterizează flora dintre Tg. Secuiesc și Poiana Sărată.

În caracterizarea floristică a fostului județ Odorhei **L. GÖNCZI** (66) dă și cîteva indicații privind flora Bazinului Baraolt.

În primele două decenii ale secolului nostru la cunoașterea plantelor vasculare din zona Baraoltului a contribuit și **J. BUDAI** (26).

Bibliografia amplă referitoare la Cormofitele Secuimii a fost întocmită de **E. J. NYÁRÁDY** și publicată în anul 1929 în volumul omagial al Muzeului din Sfîntu Gheorghe (110). Datele acumulate sînt înglobate în **Prodromus** ... (175) și **Supplementum** (176) de **R. SOÓ.** Autorul indică la fiecare specie stațiunile din literatura de specialitate, sau din herbare.

Etapa fitogeografică începe chiar de la sfîrșitul secolului 19. Paralel cu studiile floristice asupra cromofitelor, care se extind tot mai mult (ca și studiul unor grupe de Talofite) cercetătorii se ocupă și de unele probleme principale privind caracterizarea vegetației, pe baza unor considerații ecologice, geografice, corologice, fitogenetice.

Opera Enumeratio Florae Transilvaniae Vasculosae Critica (171) a lui **SIMONKAI** sintetizează prima dată datele bibliografice din toate publicațiile botanice ale Transilvaniei, rămînînd pînă-n ziua de astăzi o lucrare de valoare monografică.

Pe plan local **J. RÖMER** publică lucrări și articole floristice cu date fitogeografice (158, 159). În această perioadă se desfășoară activitatea lui **G. MOESZ,** pe atunci profesor de biologie la Brașov. El descrie pentru prima dată mlaștina de la Hărman în 1905. Cyperacceele de aici, din mlaștina de la Prejmer și cele de la Mestecănișul de la Reci le publică în anul 1908 (97), pentru ca în 1910 să ne dea o substanțială listă de plante de la Reci și prețioase comparații cu flora de la Hărman. În bălțile de la Reci a găsit speciile **Caldesia parnassifolia** (Bassi). Parl., **Comarum palustre** L., **Lysimachia thyrsiflora** L. **Sphagnum inundatum** Russ et Wtf. și **Sph. subbicolor** Hampe var. **virescens.** Unele informații fitogeografice și de vegetație asupra mlaștinilor regiunii se pot găsi în lucrările lui **MOESZ** despre **Aldrovanda** (96) și **Elatine** (98).

În cercetările sale floristice asupra Carpaților (120, 121) **F. PAX** împarte teritoriul studiat pe baza acelorași criterii în districte floristice dintre care două din Carpații Orientali (Munții marginali din estul Transilvaniei și Munții Bîrsei) aparțin în parte teritoriului la care ne referim. Raionarea floristică a lui **PAX** din 1908 — **Grundzüge der Pflanzenverbreitung in den Karpathen II** a stat la baza raionărilor de mai tîrziu precizate de **AL. BORZA** (22) și de **TR. SĂVULESCU** (161). Astfel în harta realizată de **AL. BORZA** teritoriul nostru este încadrat în întregime în **provincia central europeană estcarpatică, circumscripția zona**

flișului transilvano-moldovean : Munții Bucegi și Bîrsei și Munții Harghita-Perșani.

Cu privire la vegetația forestieră, **P. ENCULESCU** (55), bazat pe criteriul zonării, al stabilirii legăturilor dintre diverși factori ecologici, inclusiv aspectul istoric, cuprinde teritoriul nostru în zona forestieră (subzona coniferelor, fagului și gorunului). În harta zonelor de vegetație publicată ulterior o mică porțiune de „antestepă" apare și în regiunea Sf. Gheorghe — Tg. Secuiesc. „Aici însă, relevă **PAȘCOVSCHI** și **DONIȚĂ** (117), este o discordanță căci pe harta solurilor în aceiași regiune nu este indicat cernoziomul degradat, ci solul brun-roșcat. Ultimele cercetări pedologice **(FLOREA—CERNESCU :** Harta solurilor R.S.R. Buc. 1958) indică într-adevăr în această regiune cernoziomuri degradate. Trebuie să fie vorba — susțin autorii în continuare — de un petec de antestepă în regresie (după terminologia lui **P. ENCULESCU)** gata de a se atașa adevăratei zone forestiere".

Un studiu fitogeografic asupra speciilor lemnoase forestiere pentru acest teritoriu a fost publicat de **L. FEKETE—T. BLATTNY** (56). Autorii analizează fitogeografic elementele forestiere din Carpații Orientali. Alte contribuții fitogeografice sau floristice referitoare la Cormofitele și în parte asupra unor Talofite au fost publicate mai tîrziu de către **E. J. NYÁRÁDY** (111, 112, 113). Studiile sale detaliate în regiunea Harghitei au fost începute în anul 1916. În studiul consacrat vegetației apelor, mlaștinilor, pajiștilor higro-, și mezolife din regiunea Harghita (111) are un capitol foarte bogat în observații personale. Autorul descrie prima oară prezența la noi în țară a mesteacănului pitic **Betula nana L.,** descoperit de geologul **J. BÁNYAI** în tinovul **Lúcs. E. POP** atrage atenția (130) asupra faptului că specia își are punctul său cel mai sudic de pe glob în mlastina din Harghita de Sud.

Încă o serie de lucrări apărute mai recent **(A. BOROS** (14, 15, 16). **M.** și **A. ȘERBAN** (169); **M. ÚJVÁROSI** (190); **R. SOÓ (**174) și **L. SZUCS** (187), precum și **J. CSAPÓ** (31), **J. KELLER** (75), **Z. HARGITAI** (68, 69, 70) conțin de asemenea date fitogeografice asupra unor elemente de floră din teritoriul nostru. În **Podromus Florae Terrae Siculorum** I. (1940) și II. (1943) **R. SOÓ** (175, 176) dă o caracterizare floristică a întregului teritoriu.

Ca și refugii pentru multe relicte, mlaștinile de turbă din regiune (Tinovul Luci și Odorfenyö, Ozunca Băi, Mohoș și Bufogó, Apa Lentă și Apa Roșie, Comandău, Hărman etc.) s-au bucurat de atenție deosebită a multor specialiști. Din punct de vedere floristic și fitogeografic aceste mlaștini au preocupat în primul rînd botaniștii de seamă, **E. J. NYÁRÁDY** (111), **B. ZÓLYOMI** (203), **A. BOROS** (14, 15, 16) **și E. POP.** Din mlaștina de turbă de la Comandău **A. BOROS** publică (14) — între altele — speciile **Calla palustris** L., **Spiraea salicifolia** L, și **Ligularia sibirica** L. Unele cercetări s-au referit chiar și asupra anumitor specii, astfel răspîndirea pinului silvestru dintre cele două Bîsce a fost urmărit de **I. ȘERBĂNESCU** (167), iar în bazinele pîraielor Brațul Încet și Apa Roșie din Munții Oituzului de către **GH. PREDESCU** (138).

E. POP, fondatorul școlii palinologice românești a întreprins cercetări sistematice și arealografice privind flora, vegetația și istoricul vege-

taţiei mlaştinilor de turbă din regiunea noastră (207, 126, 127, 128, 129, 130). Datele lui au adus contribuţii de o deosebită importanţă la cunoaşterea relictelor glaciare (130, 132). El a evidenţiat bogăţia de relicte glaciare a depresiunilor intracarpatice reci şi a precizat semnificaţia fitogeografică a acestor specii relictare ; studiile arealografice efectuate de **E. POP** i-a permis să stabilească că unele din aceste relicte ating în ţara noastră puncte extreme în arealele lor mondiale sau europene. Dintre speciile relictare din flora Depresiunii Braşovului **Dryopteris cristata** (L.) A. Gray realizează un asemenea avanpost sudic în ţara noastră, alături de **Stallaria longifolia** Muhlenb., **Pedicularis sceptrum-carolinum** L., **Spiraea salicifolia** L. şi probabil **Cnidium dubium** (Schkuhr) Tell. O altă categorie de relicte, răzbat mai spre sud prin puncte extreme de areal, dar pe alte meridiane decît ale Carpaţilor noştri; aşa sînt din flora noastră: **Carex dioica** L., **Polemonium coeruleum** L., **Ligularia sibirica** L. Aceste specii se regăsesc rupte de arealul lor continuu în munţii peninsulelor din vestul Europei, sau în munţii Asiei, spre est de Carpaţi, alte specii relictare apar sporadic în sudul ţării noastre, în Peninsula Balcanică.

Ampla monografie (130) a lui **E. POP** consacrată mlaştinilor de turbă din ţara noastră conţine atît caracterizarea floristică — arealografică cît şi o bibliografie completă.

Referitor la corologia unor specii de asemenea găsim date cu privire la flora teritoriului nostru. Astfel de lucrări sînt cele publicate de **B. DIACONEASA** (50) în care descrie prezenţa speciei **Drosera anglica** Huds. la staţiunea Ozunca Băi. Tot de aici au fost găsite în prealabil speciile **Carex diandra Schrank** şi **Selinum carvifolia** L. de către **E. POP** (129) iar la Malnaş-Băi **Polemonium coeruleum** L. Tot aici (129) **E. POP** se ocupă pe larg de prezenţa speciei **Trientalis europaea** L. în singura staţiune din ţara noastră din mlaştina „Kicsi Romlás-lápja" din valea Braţului Încet (Apa Lentă), la vest de muntele Sandru Mare. **G. RÁCZ, Z. KISGYÖRGY** şi **I. FÜZI** (148) publică specia **Scopolia carniolica** Jacq la Bicsad-Olt şi Malnaş-Băi ca prima staţiune din Valea Oltului. Flora văii Rîului Negru şi a afluenţilor au fost studiate de **A. KOVÁCS** (78, 82, 87), iar cu privire specială asupra răspîndirii plantelor medicinale de **J. FÜZI, G. RÁCZ** şi **Z. KIS**ţilor au fost studiată de **A. KOVÁCS** (78, 82, 87), iar cu privire specială **Waldsteinia ternata** (Steph.) Fritsch din Ţara Bîrsei au fost publicate de **H. HELTMAN** şi **H. FINK** (71).

Flora Republicii Socialiste România (204) în cele 12 volume apărute cuprinde toate criptogamele vasculare şi spermatofitele de pe tot cuprinsul ţării. La speciile larg răspîndite, comune, nu se pot indica staţiunile, la majoritatea taxonilor sînt însă citate toate staţiunile cunoscute pînă la data redactării. **Flora R.S. România** reprezintă totodată cea mai completă sinteză şi cu privire la plantele care cresc pe teritoriul nordului Depresiunii Braşovului şi împrejurimi. Plante vasculare precum şi talofite (în mai puţină măsură) recoltate din teritoriul nordului Depresiunii Braşovului şi împrejurimi se găsesc înserate în colecţii importante. Dintre acestea se evidenţiază **Herbarul Universităţii din Cluj,** a **Facultăţii de Silvicultură din Braşov** şi cele 6000 de foi din **Muzeul Sf. Gheorghe** (Colecţia **J. BIBÓ** din sec. 19, **K. LÁSZLÓ** şi **AL. KOVÁCS).**

Cele mai importante cercetări privind plantele inferioare (alge, ciuperci, licheni, briofite) au fost efectuate după cum urmează : **G. MOESZ** publică în 1902 și 1904 (206) date referitoare la flora algologică din apele din jurul Brașovului, iar cea mai amplă lucrare privind algele din Mestecănișul de la Reci a fost elaborată de **ST. PÉTERFI** (122, 123) prezentînd un număr de peste 300 unități sistematice de alge precum și o descriere fitocenologico-ecologică. Aproape 100 de specii și multe varietăți descrise aici sînt noi pentru țară. Bibliografia cercetărilor micologice pînă în anul 1929 a fost întocmită de **G. MOESZ** (101), iar dintre lucrările micologice mai recente referitoare și la teritoriul nostru menționăm cele semnate de **M. CSÜRÖS-KÁPTALAN** și **ȘT. CSÜRÖS** (43) asupra macromicetelor din Munții Harghita și de **M. CSÜRÖS-KÁPTALAN** (40) asupra unor specii din Bazinul Casin. Mai recent publică date micologice **M. BABOS, K. LÁSZLÓ** și **GH. SILAGHI** (3), precum și **K. LÁSZLÓ** (94, 95). Autorul din urmă a publicat și macromicetele din Bazinul Sf. Gheorghe și împrejurimi. Briofitele au fost semnalate de **A. DEGEN** (49), **Á. BOROS** (16, 17) și **A. BOROS — L. VAJDA** (18). Multe date briologice sînt cuprinse în determinatorul lui **C. PAPP (115).** De licheni din județul Brașov s-a ocupat **P. CRETZOIU** (30).

Studiul istoricului vegetației pe baza analizelor de polen de pe cuprinsul Carpaților de curbură a făcut obiectul cercetărilor întreprinse de **J. SZALAI** (186), **E. POP** (125, 131). **E. POP-I. CIOBANU** (134), **E. POP-B. DIACONEASA** (135) precum și de **A. BARTMUS** (5), **B. DIACONEASA-J. TÖVISSI** (51) și **Z. KISGYÖRGY** geolog Baraolt (76).

Etapa fitocenologică o remarcăm treptat în tranziția cercetărilor din etapa anterioară prin aceea că botaniștii se preocupă în afară de studiile floristice și fitogeografice și de studiul asociațiilor vegetale, cu unele cercetări sau considerații asupra condițiilor ecologice care determină prezența lor în stațiunile respective. Aceste studii uneori sînt însoțite și de cercetări de vegetație pe unități fitocenologice deja stabilite.

Între cele două războaie mondiale **R. SOÓ** analizează vegetația din Harghita Sudică (173) și după ce în 1940 și 1943 dă o listă critică a florei Transilvaniei Orientale, în 1944 strînge toate datele despre asociațiile vegetale din Secuime (180) : de păduri și mlaștini, de la Reci, Luci, Mohoș (Kukojszàs) etc., precum și acele stabilite de **B. ZÓLYOMI** la Mohoș (203). Acesta din urmă construiește și harta asociațiilor vegetale din Mohoș care devine astfel una dintre cele mai cercetate mlaștini din țară. La această campanie mai participă **Z. HARGITAI,** care cercetează mlaștinile de la Comandău (68), precum și vegetația de la Zagon (69, 70); **E. J. NYÁRÁDY** (112, 113) care enumeră Hieraciile întîlnite în Harghita Sudică (Luci). Flora și vegetația masivului Penteleu (Munții Buzăului) este studiată și publicată de **I. ȘERBĂNESCU** (168).

Începutul etapei actuale considerată ca etapă ecologo-fitocenologică începe cu cercetările științifice în colective de diferiți specialiști. Prin aceste cercetări se studiază temeinic și multilateral vegetația țării, în vederea aplicării în practică a rezultatelor obținute. În concordanță cu directivele partidului privind dezvoltarea economică a țării, tot mai mulți

cercetători își canalizează studiile în direcția cerințelor practice ale economiei naționale. Studiul floristic însă continuă și în etapa actuală.

AL. BELDIE prezintă într-o lucrare (7) făgetele montane superioare de pe **Valea Buzăului** și publică vegetația masivului Piatra Craiului (8).

În studiul vegetației forestiere merită a fi subliniate lucrările de ridicare a suprafețelor de vegetație lemnoase (foioase și rășinoase), planurile de amenajamente (parcelare) ale marilor unități forestiere, care alături de rezultatele cercetărilor de tipologie forestieră **S. PASCOVSCHI - V. LEANDRU** (116) aduc o substanțială contribuție problemelor de cartare a vegetației pentru această parte a țării. În această activitate un rol însemnat a avut colectivul de cercetări al Facultății de silvicultură din Brașov. Planurile de amenajamente cuprind, în bună parte și formațiile de pajiști dinspre golurile de munte, poieni, etc.

Cercetări geobotanice asupra pășunilor din Carpații Orientali și de curbură sînt efectuate de **ST. CSÜRÖS** și colaboratorii, apar lucrări de sinteză asupra **Nardo-Callunetelor** (33), pajiștilor de **Festuca rubra** L. (37, 38) și de **Nardus stricta** (155) din Transilvania.

Fitocenoze din Bazinul Tg. Secuiesc — Munții Oituzului ne sînt cunoscute din cercetări întreprinse de **ANDREI KOVÁCS.** Acest autor a caracterizat în general vegetația din împrejurimile orașului Tg. Secuiesc (78), s-a ocupat apoi de vegetația higrofilă (85), de vegetația fînețelor și a pășunilor (80), a urmărit succesiunea vegetației ierboase (79). Același autor analizează pajiștile din împrejurimile localităților Sînzieni (77) și Bretcu (82), precum și flora și vegetația de luncă din Pasul Oituzului (81, 83, 86). Cercetări fitocenologice au fost întreprinse de **G. COLDEA** și **A. KOVÁCS** în Munții Nemirei (29).

Stejeretele din șesul Țării Bîrsei au fost descrise de **AL. SĂVULESCU** și colaboratorii (162). Vegetația Țării Bîrsei însă este cunoscută, în primul rînd, pe baza studiilor întreprinse de botaniștii brașoveni **(I. MORARIU, P. ULARU, M. DANCIU, H. HELTMAN).** Memebrii acestui colectiv au continuat și mai departe cercetările floristice-fitogeografice ale înaintașilor **(J. RÖMER** și **G. MOESZ)** și ne-au prezentat lucrări referitoare la vegetația mlaștinilor de turbă de la Hărman-Prejmer (102, 104, 196), Munților Perșani Sudici și Măgura Codlei (105, 106, 192, 193, 194, 195, 197, 199, 200), precum și asupra altor puncte importante ale Carpaților de curbură, de pildă asupra florei și vegetației Munților Baraolt. Cercetarea acestui masiv, precum și ale Perșanilor sudici (192, 193, 194, 195, 197, 199, 200) și Măgura Codlei (105, 106) a avut loc după colocviul pentru cartarea florei și vegetației Carpaților organizată în 1967 în București. Aici s-a atras atenția botaniștilor asupra regiunilor muntoase insuficient cercetate floristic și geobotanic.

M. DANCIU studiază sistematic covorul vegetal al Munților Baraolt între anii 1968—1974 și publică succesiv date referitoare asupra vegetației zonei (44, 45, 46, 47). Autorul a căutat ca prin inventarierea cît mai riguroasă a plantelor și prin descrierea unităților de vegetație să aducă elemente utile pentru o bună evaluare a resurselor vegetale. Numărul speciilor vasculare identificate de M. DANCIU din acești munți (48) este

de 1188. În raport cu cele 3350 specii din Flora R.P.R.—R.S.R. I-XII, flora acestui teritoriu redus reprezintă o bogăție imensă (35,5%). Contribuția botanistului **M. DANCIU** la completarea inventarului floristic al Munților Baraolt însumează 793 specii, printre care unele rar semnalate din teritoriul țării noastre : **Elatine triandra, Cytisus procumbens, Spiraea crenata, Cnidium dubium, Isolepis setacea.** Pentru alte specii rare, ca **Ligularia sibirica și Adenophora liliifolia,** au fost identificate stațiuni noi.

Flora Munților Baraolt prezintă și interes fitogeografic : unele plante **(Adonis vernalis, Spiraea crenata, Amygdalus nana, Prunas fruticosa, Salvia nutans, Scorzonera purpurea, Stipa pulcherrima, S. joannis, Alyssum murale, Cirsium pannonicum, Anemone sylvestris)** își au în regiunea cercetată cele mai estice stațiuni din Transilvania.

Vegetația **Munților Baraolt** a fost prezentată de **M. DANCIU** (48) prin 64 asociații descrise. Analizînd această regiune variată și colorită, autorul ne-o prezintă prin trepte :

Vegetația treptei inferioare, pe versanți sudici sînt formați de gorunete ; odată cu creșterea înclinației pantelor însorite, pădurile de gorun cedează locul tufărișurilor xerofile de lizieră. Cu prezența insulară mai apar pe expozițiile sudice **pajiști** uscative din alianțele **Seslerio-Festucion pallentis** și **Festucion rupicolae** ori pajiști subxerofile din alianța **Cirsio-Brachypodion.** Pe pantele nordice vegetează mai ales păduri de șleau, alături de care apar pîlcuri insulare de fag. Cea mai mare parte a pajiștilor secundare din această treaptă aparțin asociației **Festuco-Agrostietum.** Pășunile mai puțin extinse din perimetrul șleaurilor de stejar cu carpen au fost încadrate la **Junco-Molinietum nardetosum.**

Vegetația culmilor treptei mai înalte se caracterizează prin larga extindere a pădurilor de fag, în timp ce gorunetele devin sporadice. Făgetele cu floră de mull **(Fagetum carpaticum)** ocupă coamele și versanții nordici, pe care coboară pînă la 850 m altitudine. Cea mai mare parte a arboretelor de fag din regiune a fost încadrată de **M. DANCIU** în asociația **Festuco drymeiae-Fagetum.** La baza versanților nordici ai treptei superioare, pe soluri reavăn-jilave vara se întîlnesc arboretele de amestec ale fagului cu carpenul **(Carpino-Fagetum).** Întinsele pajiști secundare din subetajul fagului din Munții Baraolt aparțin asociației **Festuco-Agrostietum,** asociație apropiată de cea **Agrosti-Festucetum rubrae montanum.**

În văile largi, în lunca Oltului fînețele mezohigrofile și cele higrofile ocupă suprafețe însemnate.

Vegetația celor mai înalte piscuri de pe cuprinsul Lăcăuțului (1777 m) au fost caracterizate de E.C. **VICOL, ERIKA SCHNEIDER-BINDER** și **GH. COLDEA** (201, 202) fiind semnalate de pe vîrful **Goru** (1785 m) asociația **Pinetum mughi carpaticum** Pawlowski 1927 (Braun Blanquet, 1964) — tipul oligotrof, pe punctul ei cel mai estic din Carpați.

În imediata vecinătate a Munților Bodoc și Oituz a întreprins cercetări geobotanice sistematice **ST. CSÜRÖS.** Rezultatele cercetărilor au fost prezentate într-o lucrare (35) care ne dă o analiză amplă asupra florei și vegetației pe bază de observații ecologice și practice.

Paralel cu aceste cercetări amintite colectivul de botaniști al Institutului Medico-Farmaceutic din Tg. Mureș a întreprins o cartare cuprin-

zătoare a plantelor medicinale existente pe teritoriul județului C o v a s n a. Concomitent cu această campanie s-a făcut și o inventariere a covorului vegetal din acest colț al țării. Cele două lucrări (60, 64) încadrate în volumul **Plante medicinale din județul Covasna** (141) au avut scopul de a oglindi această bogăție a județului : flora și vegetația. Folosind datele din literatură și cele adunate de pe teren, lucrarea **Flora județului Covasna** (60) prezintă și o caracterizare generală a acestuia făcînd — pe lîngă analiză după bioforme — o analiză areal-geografică a florei. Această analiză atestă predominarea elementelor europene, care împreună cu cele circumpolare însumează peste 70% din flora județului.

Dintre speciile **balcanice** lucrarea relevă **Melandrium nemorale, Thymus pulegioides ssp. montanus, Knautia dumetorum, Campanula abietina, Achillea tenacetifolia, Jurinea mollis, Centaurea spinulosa** și **Juncus thomassi.** Semnalează în continuare și multe elemente **daco-balcanice** ca : **Dianthus puberulus, Viola declinata, Waldsteinia geoides, Bupleurum diversifolium, Oenanthe banatica, Bruckenthalia spiculifolia, Scopolia carniolica, Rhinanthus rumelicus. Thymus balcanus, Pulsatilla montana, Gentiana praecox, Telekia speciosa, Achillea lingulata, A. distans, Narcissus angustifolius, Crocus heuffelianus, Heleocharis carniolica, Helictotrichon planiculme.**

Un colorit puternic îl conferă florei elementul **dacic** reprezentat prin specii dacice propriuzise, **endemisme locale și endemisme carpatice.** Dintre aceste plante autorii menționează : **Silene dubia, Helleborus purpurascens, Aconitum moldavicum, A. toxicum, Hepatica transsilvanica, Ranunculus carpaticus, Dentaria glandulosa, Alyssum repens, Viola jooi, Hypericum transsilvanicum, Rubus rariglandulosus, Cytisus heuffelii, Pulmonaria rubra, Symphytum cordatum, Melampyrum bihariense, Campanula napuligera, Phyteuma tetramerum, Chrysanthemum rotundifolium, Carduus kerneri, Cirsium furiens, Jurinea simonkaiana, Centaurea indurata, Picris sonchoides, Hierarcium transsilvanicum, Allium fuscum, Linaria dalmatica** ssp. **transsilvanica.**

Analiza repartizării elementelor floristice din județ atestă apartenența netă a zonei la regiunea **floristică central-europeană,** provincia **Sud-Est-Carpatică** și **Cotul Carpaților Orientali** (22). Dintre raioanele floristice **Harghita-Baraolt aparțin primului,** iar **Munții Bodoc și Oituz-Bretcu** ultimului. Menționăm aici că bazinele Bîrsei și Tg. Secuiesc - Sf. Gheorghe (Treiscaune) sînt unite de **C.C. GEORGESCU** și **N. DONIȚA** (63) în raionul **floristic Depresiunea Brașovului.**

Tot acest volum (148) conține și analiza în ansamblu, referitoare la vegetația județului Covasna (64) întocmită de **I. GERGELY, J. FÜZI** și **A. MÁRTON.** În caracterizarea generală autorii semnalează lipsa totală a vegetației spontane din depresiuni : „cea mai mare parte din mlaștini, a fost drenată și este în curs de integrare în cultură agricolă, astfel pajiștilor mezofile și numeroaselor asociații de rogozuri li s-a restrîns arealul la suprafețe reduse. Pădurile de luncă, extinse odinioară pot fi întîlnite doar pe alocuri, pe malul apelor".

Etajul stejarului este bine reprezentat în Munții Baraolt și Bodoc, iar în partea estică a Bazinului Tg. Secuiesc ele apar într-o fîșie îngustă.

Pădurile compacte de stejar, în care esența edificatoare dominantă este gorunul, se ridică altitudinal la cca. 800, iar pe versanții însoriți pînă la 900 m. Vegetația ierboasă a acestui etaj este reprezentată de pajiști xerofile, în a căror compoziție floristică se integrează și numeroase elemente mezofile.

Etajul fagului este bine reprezentat în întreaga regiune muntoasă a județului, limita superioară fiind cuprinsă între 1200—1300 m altitudine (dar în pîlcuri mici fagul urcă pînă la 1400 m altitudine). Deasupra acesteia se întind păduri de molid, pînă la 1600—1700 m altitudine. Vegetația ierboasă în aceste etaje este reprezentată de pajiști mezofile, bogate în elemente montane și dominate de **Festuca rubra și Agrostis tenuis.**

Etajul tufărișurilor alpine este slab dezvoltat, fiind restrînse pe culmile cele mai înalte ale Munților Bretcu și Oituz.

La limita de contact dintre etajul gorunului și al fagului, în urma tăierilor rase și repetate se instalează carpenul, acolo unde condițiile edafice sînt favorabile, rezultînd astfel păduri mixte, în alte locuri, pe soluri podzolice, apar și pîlcuri de mesteceni. Microclima răcoroasă și umedă a văilor favorizează dezvoltarea molidului, dacă și condițiile de lumină sînt prielnice. Așadar în aceste văi molidul coboară sub 700 m altitudine, chiar sub făgete, realizînd fenomenul de inversiune a vegetației. Din cauza acestor inversiuni este foarte greu de trasat limita fermă a unor etaje păduroase : fagul se amestecă în afară de carpen atît cu bradul cît și cu molidul. Caracteristic acestei regiuni este tocmai această variație a pădurilor de amestec.

Autorii acestei lucrări — pe bază de literatură și observații proprii prezintă 79 asociații vegetale descrise de pe teritoriul județului.

Tot în acest volum (149) a fost publicată lucrarea intitulată **Flora relictară a județului Covasna** de **FL. RATIU** (152). Autorul prezintă un număr de 22 specii relicte glaciare și subliniază deosebita semnificație a acestora în flora județului Covasna și ridică problema păstrării, ocrotirii lor.

În anul 1975 **GH. DIHORU** publică o lucrare (51 bis) amplă asupra învelișului vegetal din muntele Siriu (Munții Buzăului). Valoarea științifică deosebită a lucrării este întregită de o listă bibliografică care merită atenția specialiștilor.

Pe lîngă lucrări de importanță fitocenologică au apărut și cîteva publicații fenologice (107, 108) și o serie de lucrări din domeniul ocrotirii naturii (25, 90, 102, 103, 128, 130, 188, 196, 198).

Conspectul speciilor și al asociațiilor, care alcătuiesc covorul vegetal din nordul Depresiunii Brașovului nu este încă definitiv ; cu certitudine cercetările viitoare vor urmări numărul speciilor și asociațiilor. Structura floristică originară a asociațiilor s-a schimbat mult în cursul dezvoltării lor și în special în urma intervenției factorului antropo-zoogen ; s-a modificat de asemenea și aria lor de răspîndire în perimetrul respectiv. Extinderea culturilor agricole a restrîns simțitor pajiștile mezofile și higrofile ; totodată practica agro-productivă a omului a favorizat înmulțirea și diversificarea asociațiilor nitrofile, de buruieni. În preajma construcțiilor industriale apar noi asociații efemere și ruderale. Pășunatul

irațional și deosebit de intensiv a contribuit la extinderea spațială a pajiștilor de părul porcului (**Nardus stricta**).

Îmbunătățirea fînețelor și pășunilor montane, în special a celor de **Nardus stricta**, este imperios necesară în vederea creșterii și dezvoltării șeptelului.

Pădurile care acoperă peste 170.000 ha, constituie cea mai însemnată bogăție naturală în acest colț al țării ; în afară de produsul principal, lemnul ca materie primă, pădurile oferă și alte resurse naturale ; fructe de pădure, plante medicinale, ciuperci, vînat etc.

Pădurile au importanță primordială și în asigurarea unui bilanț hidric echilibrat, într-o regiune dată. Ele sînt în egală măsură mecanisme importante de purificare a atmosferei. Aceste însemnate roluri ce revin pădurilor trebuie avute în vedere în eventualele acțiuni de defrișare și împăduriri. Aprofundarea cercetărilor de botanică, sub aspectul cunoașterii acestor bogății naturale, va trebui să stea în atenția specialiștilor în viitor.

BIBLIOGRAFIE

1 ANDREI M. (1963) : **Asociația de Festuca amethystina din Munții Ciucului.** Comunicările Academiei R.P.R. XIII.6.

2 ANGHEL GH. 1942) : **Răspîndirea pășunilor de Lolium perenne în Transilvania.** „Agricult. Nouă" 7.

3 BABOS M.-LÁSZLÓ K.-SILAGHI GH. (1968) : **Contribuții la cunoașterea unor macromicete rare din România.** St. și Cerc. Biol. ser. Bot. 20, nr. 3, p. 197—202.

4 BALÁZS F. (1939) : **A Kárpátok endemikus növényei.** „Tisia" 3, Debrecen.

5 BARTMUS A. (1971) : **Cercetări palinologice preliminare în lignitul de la Vîrghiș (Bazinul Baraolt).** Vol. Progrese în palinol, rom. Buc. p. 181.

6 BAUMGARTEN J. Chr. G. (1816) : **Enumeratio stirpium magno Transsilvaniae principatui.** Tom. I—III. Vindobonae

7 BELDIE AL. (1951) : **Făgetele montane superioare dintre Valea Ialomiței și Valea Buzăului.** București, Edit. Acad. R.P.R.

8 BELDIE AL. (1952) : **Vegetația masivului Piatra Craiului** (Bul. șt. Acad. R.P.R., sect. șt. biol. t. IV. nr. 4, p. 999.

9 BELDIE AL. (1967) : **Flora și vegetația munților Bucegi.** Buc. Edit. Acad.

10 BELDIE AL. (1967) : **Endemismele și elementele dacice din flora Carpaților României.** Com. de Bot. Vol. 5. București, p. 113—130.

11 BELDIE AL. — CHIRIȚĂ C. (1968) : **Flora indicatoare din pădurile noastre.** București. Edit. Acad. R.S.R.

12 BELDIE AL.-DIHOIU GH. (1967) : **Asociațiile vegetale din Carpații României** — Com. de Bot. T. VI., p. 133—238.

13 BENKÖ J. (1778) : **Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus olim Dacia Mediterranea dictus. Pars prior sive generalis.** T. I. II. Vindobonae.

14 BOROS Á. (1942) : **Adatok a Székelyföld flórájának ismeretéhez II.** Scripta I. Kolozsvár, p. 144—147.

15 BOROS Á. (1943) : **Adatok a Székelyföld flórájának ismeretéhez III.** Scripta II., Kolozsvár, p. 150—155.

16 BOROS Á. (1943) : **A Kukojszás vagy Mohos-tó és a Szentanna-tó lápja.** Debreceni Szemle T. 17. p. 113—115.

17 BOROS Á. (1951) : **Bryologische Beiträge zur Kenntnis der Flora von Ungarn und der Karpaten.** Acta Biol. Hung. 2. p. 369—409.

18 BOROS Á.-VAJDA L. (1967) : **Bryologische Beiträge zur Kenntnis der Flora Transsilvaniens.** Revue Bryol. et Lichen. XXXV. Fasc. 1—4.

19 BORZA AL. (1931) : **Die Vegetation und Flora Rumäniens.** Guide Excurs. phytogeogr. internat. Cluj.

20 BORZA AL. (1932) : **Der Buchenwald in Rumänien.** Ver. Geob. Inst. Rübel 8.

21 BORZA AL. (1947—49) : **Conspectus florae Romaniae.** Cluj.

22 BORZA AL. şi colab. (1960) : **Monografia geografică a R.P.R. — Vegetaţia.** Edit. Acad. R.P.R., p. 541—587.

23 BORZA AL. (1963) : **Pflanzengesellschaften der rumänischen Karpathen.** Biologia (Bratislava), t. 18., p. 856—864.

24 BORHIDI A. (1971) : **Die Zönologie der Fichtenwälder von Ost-und Süd-Karpathen.** Acta Bot. Hung. T. 17. Fasc. 3—4 p. 287—319. Budapest.

25 BUJORANU G. — GRIGORE ŞT. (1965) : **Fritillaria meleagris L. şi ocrotirea ei.** Ocrot. Nat. 9/1 p. 61—68).

26 BUDAI J. (1961) : **Néhány adat a hazai flórához.** M.B.L. XV. p. 260—263.

27 CIUCĂ M. (1963) : **Aspecte din vegetaţia fînefelor de la Cheia.** Com. de Bot., Vol. II/II., p. 77—92.

28 CIUCĂ M. — PUŞCARU D. — SPIRESCU I. OANEA N. (1971) : **Contribuţii la cunoaşterea dinamicii structurii floristice a pajiştilor de Agrostis tenuis-Festuca rubra-Nardus stricta, de pe muntele Roşu (Ciucaş) fertilizate cu diferite îngrăşăminte organice.** Com. de Bot. 12. p. 151—162.

29 COLDEA G. — KOVÁCS A. (1969) : **Cercetări fitocenologice în munţii Nemirei.** St. şi Cerc. Biol. ser. Bot. 21/2. p. 95—104.

30 CRETZOIU P. (1930) : **Contribuţiuni la flora lichenologică a judeţului Braşov şi şi Tîrnava Mare.** Bul. Gr. Bot. Cluj. T.X./1—4, p. 205—209.

31 CSAPÓ J. (1942) : **Adatok a Székelyföld, különösen Kézdivásárhely környéke flórájához.** Scripta I. Kolozsvár, p. 113—115.

32 CSÜRÖS ŞT. (1963) : **Scurtă caracterizare generală a vegetaţiei din Transilvania.** Acta Bot. Horti. Bucureştensis 1961—62. II. p. 825—854.

33 CSÜRÖS ŞT. (1964) : **Über die „Nardo-Calluneten" aus Siebenbürgen** (RUMÄNIEN). Archiv f. Naturschutz, Berlin 4,3.

34 CSÜRÖS ŞT. (1970) : **Despre vegetaţia ierboasă a luncilor din Transilvania.** Contr. Bot. p. 123—143. Cluj.

35 CSÜRÖS ŞT. (1973) : **Geobotanische Forschungen im Casin** (Kászon) **— Becken (Ostkarpathen).** Acta Bot. Acad. St. Hung. T. 19. p. 55—71. Budapest.

36 CSÜRÖS ŞT. — GERGELY J. (1956) : **Vegetaţia văii Mureşului şi a Oltului pe teritoriul regiunii Mureş-Aut. Magh.** — Manuscris.

37 CSÜRÖS ŞT. — RESMERIŢA I. (1960) : **Studii asupra pajiştilor de Festuca rubra L. din Transilvania.** Contr. Bot. p. 149—173. Cluj.

38 CSÜRÖS ŞT. REMERIŢĂ I. (1961) : **Procesul evolutiv al pajiştilor de Festuca rubra L. din Transilvania.** St. şi Cerc. Biol. ser. Biol. Veg. 13,2.

39 CSÜRÖS ŞT. — PAPP S. (1958) : **Date asupra răspîndirii în Transilvania a speciei Taraxacum hoppeanum Griseb.** Contr. Bot. Cluj. p. 179—184.

40 CSÜRÖS KÁPTALAN M. (1958) : **Adatok a Kászoni medence gombaflórájának ismeretéhez.** Studia Univ. Babeş-Bolyai, T.3/7, ser. II. Fasc. 2. p. 41—45.

41 CSÜRÖS-KÁPTALAN M. (1970) : **Studiul actual al cercetărilor fitocenologice din Transilvania.** Contr. Bot. Cluj. p. 247—270.

42 CSÜRÖS-KÁPTALAN M. (1971) : **Despre Agrosteto-Festucetum sulcatae şi încadrarea ei taxonomică.** Contr. Bot. Cluj. p. 193—202.

43 CSÜRÖS-KÁPTALAN M. — CSÜRÖS ŞT. (1956) : **Contribuţii la studiul macromicetelor din Munţii Harghita.** Revista Pădurilor Nr. 1.

44 DANCIU M. (1970) : **Amygdaletum nanae Soó 1947 în sudul munţilor Baraolt.** Bul. Inst. Poli. Braşov — Vol. 12. Silvicult. p. 117—120.

45 DANCIU M. (1972) : **Asociațiile de rogoz din mlaștinile de la Ozunca** St. și Cerc. Biol. ser. Bot. t. 24,2. p. 83—94. București.

46 DANCIU M. (1972) : **Aspecte fitocenotice din gorunetele munților Baraolt.** Bul. Univ. Brașov. Vol. 14., ser. B., p. 129—134.

47 DANCIU M. (1973) : **Contribuții la studiul asociațiilor alianței Filipendulo-Petasition din sudul Munților Baraolt.** Bul. Univ. Bv. T. 15. p. 123.

48 DANCIU M. (1974) : **Studii geobotanice în sudul munților Baraolt.** Teza de doctorat. (Manuscris). Rezumatul tezei de doctorat — București.

49 DEGEN Á. (1930) : **Contributions a la connaissance de la Flore bryologique des Montagnes de Csik (Transsilvania).** / Folia Cryptog. 1. p. 965.

50 DIACONEASA B. (1957) : **Două stațiuni noi cu Drosera anglica în R.P.R.** Bul. Univ. Babeș-Bolyai, Cluj. Ser. Șt. Nat. nr. 1—2, p. 275—278.

51 DIACONEASA B. — TÖVISSI J. (1971) : **Analize de polen în sedimentele pleistocene de la Hoghiz.** Vol. Progrese în palin. rom. Buc. p. 211.

52 DOBRESCU C. — KOVÁCS ATT. (1972) : **Übersicht der höheren Pflanzengesellschaften Ostrumäniens (Moldau-Gebiet) I-II.** An. st. Univ. Iași, T. 18, 1—2, p. 127—144 ; 367—376.

53 DONIȚĂ N. — LEANDRU V. — PUȘCARU — SOROCEANU EV. (1947) : **Harta geobotanică a R.P.R.** Edit. Acad. R.P.R. București.

54 ERNYEI J. (1932) : **Benkö József természettudományi hagyatéka.** Bot. Közl. 1—4. p. 56.

55 ENCULESCU P. (1924) : **Zonele de vegetație lemnoase în România.** Mem. Inst. Geol. Rom. Vol. I. București.

56 FEKETE L. — BLATTNY T. (1913) : **Az erdészeti jelentőségü fák és cserjék elterjedése a magyar állam területén.** I-II, Selmecbánya.

57 FREYN I. (1976) : **Az 1871—73. évben Magyarország keleti részeiben gyüjtött növények jegyzéke.** (Kézirat nyomán közli Borbás Vince). Math, és Term. tud. Közl. T. XIII. p. 65.

58 FRONIUS F. (1858) : **Eine naturhistorische Excursion in das Szeklerland im August 1857. angeführt.** Verh. u. Mitt. Sieb. Hermannstadt, IX, nr. 5.

59 FUSS M. (1866): **Flora Transilvaniae Excursoria.** Cibinii-Sibiu.

60 FÜZI J. — GERGELY J. — KISGYÖRGY Z. — VOICU N. 1973): **Kovászna megye flórája.** Kov. megye gyógynöv. p. 31—63. Sf. Gheorghe.

61 FÜZI J. — RÁCZ G. — KISGYÖRGY Z. (1972): **Vadon elöforduló gyógynövények a Feketeügy völgyében.** Orv. Szemle 18/3, p. 457—461.

62 GEORGESCU C. C. — MORARIU I. (1948): **Monografia stejarilor din România.** Rev. Studii ICEF, nr. 2, București.

63 GEORGESCU C. C. — DONIȚĂ N. (1965): **Raionarea floristică a Carpaților din R. S. România.** St. și Cerc. Biol. ser. Bot. I. 17. nr. 6. p. 531—543. București.

64 GERGELY J. — FÜZI J. — MARTON A. (1973): **Kovászna megye vegetációja.** Kovászna megye gyógynöv., p. 66—135. Sf. Gheorghe.

65 GERGELY J. — RAȚIU FL. (1973): **Vegetația mlaștinilor eutrofe din bazinul superior al Ciucului.** Contr. Bot. p. 143—165.

66 GÖNCZI L. (1890): **Udvarhely megye flórájának főbb vonásai.** Orvosterm. tud. ért. Kolozsvár. XII, 1—39.

67 GUTENBRUNNER F. X. (1865): **Botanische Notiz .**Verh. u. Mitt. d. Sieb. Verein. Hermannstadt, T. XVI, 17.

68 HARGITAI Z. (1942): **Adatok Háromszék vármegye növényzetének ismeretéhez.** Scripta I. p. 58—64. Kolozsvár.

69 HARGITAI Z. (1943): **Adatok Zágon Környéke növényzetének ismeretéhez.** Scripta II. p. 73—76. Kolozsvár.

70 HARGITAI Z. (1944): **Adatok Zágon és környéke flórájához.** Scripta III. p. 138. Kolozsvár.

71 HELTMAN H. — FINK H. (1971): **Contribuţii la biologia, ecologia şi răspîndirea speciei Waldsteinia ternata (Steph) Fritsch în Ţara Bîrsei.** Com. de Bot. Vol. 12, p. 263—278.

72 HORTOBÁGYI T. (1942): **Moszatok a Szent Anna tóból. (Algen aus dem St. Anna See).** Acta Bot. I. 1—6, Szeged, p. 102—112.

73 HORTOBÁGYI T. (1943): **Adatok a Szent Anna tó augusztusi fitoplanktonjához.** Bot. Közl. XI/5—6. p. 377.

74 IGMÁNDY J. (1943): **Demeter Károly emlékezete.** Scripta II. p. 49—63.

75 KELLER J. (1944): **Adatok és megjegyzések a Székelyföld flórájához.** Scripta III. p. 82—90. Kolozsvár.

76 KISGYÖRGY Z. (1973): **Ősnövénykutatás Erdővidéken.** Korunk 32/1, p. 122.

77 KOVÁCS A. (1962): **Contribuţii la cunoaşterea vegetaţiei de pe dealul Perkő.** Studia Univ. Babeş-Bolyai, Cluj, Ser. Biol. 2. p. 15—23.

78 KOVÁCS A. (1964): **Contribuţii le cunoaşterea şi analiza florei din împrejurimile oraşului Tg. Secuiesc.** Studia Univ. Babeş-Bolyai, Cluj, Ser. Biol. 10, p. 25—29.

79 KOVÁCS A. (1965): **Succesiunea vegetaţiei ierboase din împrejurimile oraşului Tg. Secuiesc.** Studia Univ. Babeş-Bolyai, Cluj, Ser. Biol. 10, p. 25.

80 KOVÁCS A. (1965): **Vegetaţia fînefelor şi păşunilor din împrejurimile oraşului Tg. Secuiesc.** Contr. Bot. Cluj, p. 237—250.

81 KOVÁCS A. (1965): **Contribuţii la cunoaşterea florei din Pasul Oituzului.** Lucr. Inst. Polit. Braşov, VII.

82 KOVÁCS A. (1966): **Contribuţii la cunoaşterea pajiştilor naturale din împrejurimile comunei Breţcu.** Contr. Bot. Cluj. II. p. 117—125.

83 KOVÁCS A. (1968): **Contribuţii la cunoaşterea florei din Pasul Oituzului.** Contr. Bot. Cluj, p. 185—187.

84 KOVÁCS A. (1968): **Caracterizarea generală a vegetaţiei din împrejurimile oraşului Tg. Secuiesc.** Studia Univ. Babeş-Bolyai, Cluj, Ser. Biol. XII. p. 51—56.

85 KOVÁCS A. (1969): **Vegetaţia palustră şi higrofilă din împrejurimile oraşului Tg. Secuiesc (jud. Covasna).** Com. de Bot. VIII. p. 27—40.

86 KOVÁCS A. (1971): **Vegetaţia de luncă din Pasul Oituzului.** Contr. Bot. Cluj, p. 295—313.

87 KOVÁCS A. (1972): **Flora vasculară din împrejurimile oraşului Tg. Secuiesc (jud. Covasna).** Aluta, Sf. Gheorghe, p. 71—103.

88 KOVÁCS AL. (1963) : **Mestecănişul de la Reci şi vegetaţia acestuia.** Natura, 4. p. 71—76.

89 KOVÁCS AL. (1969) : **Mestecănişul de la Reci. Studiu monografic.** Aluta, Sf. Gheorghe, p. 211—267.

90 KOVÁCS AL. (1973) : **Természetvédelem és távlatai Kovászna megyében.** Vol. Kovászna megye gyógynövény, Sf. Gheorghe, p. 221—230.

91 KOVÁCS AL. (1973): **A zöldelékeny birodalom szerelmese (Benkö J. a botanikus).** A Hét no. 49.

92 KOVÁCS AL. (1974): **Flora munţilor Bodoc.** Sf. Gheorghe. Manuscris.

93 KOVÁCS ATT. (1973): **Contribuţii fitocenologice din masivul Rez (jud. Harghita). Asoc. forest.** — Studii şi cerc. de Biol. I. 25. nr. 1. p. 33—42.

94 LÁSZLÔ K. (1970): **Contribuţii la cunoaşterea macromicetelor din bazinul Sf. Gheorghe şi împrejurimi.** Aluta, Sf. Gheorghe, p. 63—74.

95 LÁSZLÔ K. (1972): **Noi contribuţii la cunoaşterea macromicetelor din R. S. România.** Aluta, Sf. Gheorghe, p. 41—60.

96 MOESZ G. (1907): **Adatok az Aldrovanda vesiculosa L. ismeretéhez.** Ann. Mus. Nat. Hung. 5. Budapest.

97 MOESZ G. (1908): **Brassó vidékének és a Rétyi Nyír Cyperacea-i.** Növ. Közl. vol. VII., p. 182—191.

98 MOESZ G. (1908): **Magyarország Elatine-i.** M.B.L. Bp. T. VII. p. 2—35.

99 MOESZ J. (1910) : **A Rétyi Nyír növényzete.** M.B.L. 9. p. 333—359.
100 MOESZ G. (1911): **A Rétyi Nyír és a Barcaság érdekesebb virágos növényeinek bemutatása.** Bot. Közl. p. 132.
101 MOESZ G. (1929): **Gombák a Székelyföldről.** Emlékk. a Sz. N. M. 50 éves jub. Sf. Gheorghe, p. 545—554.
102 MORARIU I. (1964): **Aspecte din rezervația de mlaștină de la Hărman.** Ocrot. Nat. T. 8. fl. p. 9—20.
103 MORARIU I. (1966): **Mlaștinile de la Prejmer conservatoare de relicte floristice.** Ocrot. Nat. 10. f. 1. p. 49—58.
104 MORARIU I. (1967): **Vegetația activă și palustră din depresiunea Bîrsei.** Cul. de St. și Cerc. Muz. Brașov, p. 9—31.
105 MORARIU I. — ULARU P. — DANCIU M. — LUNGESCU EL. (1968): **Făgetele de pe Măgura Codlei.** — Bul. Inst. Pol. Brașov. X. Ser. Biol. p. 43—47.
106 MORARIU I. și colab. (1970): **Gorunetele de pe Măgura Codlei.** Bul. Inst. Pol. Brașov, ser. Bot. econ. for. T. XII. p. 97—101.
107 MORARIU I. — ULARU P. (1969): **Contribuții la fenologia făgetelor (1963).** Comun. de Bot. Vol. 8. p. 17. București.
108 MORARIU I. — ULARU P. — LUNGESCU EL. (1969): **Contribuții la fenologia făgetelor (1964) II.** — Com. de Bot. IX. p. 121—128.
109 MORUZI C. — PETRIA EL. — MANTU EL. (1967): **Catalogul lichenilor din România.** Acta Bot. Hort. p. 1—389. București.
110 NYÁRÁDY E. J. (1929): **A Székelyföld phanerogam növényeinek birodalma.** Emlékkönyv a Sz.N.M. 50 éves jub. Sf. Gheorghe. p. 759—764.
111 NYÁRÁDY E. J. (1929) : **A vizek és a vízben bövelködő talajok növényzetéről a Hargitában.** Emlékkönyv a Sz.N.M. 50 éves jub. Sf. Gheorghe p. 557—615.
112 NYÁRÁDY E. J. (1942): **A Hieraciumok Erdély, különösen a Hargita vidékének flórájából I.** Scripta I. Kolozsvár, p. 132—143.
113 IDEM (1943): **Partea II.** Scripta II. p. 77—85.
114 PÁLL ST. (1961): **Cu privire la brioflora din munții Harghita.** Șt. Univ. Babeș-Bolyai, Ser. II/2, Cluj, p. 71—73.
115 PAPP C. (1967): **Briofitele din Republica Socialistă România** (Determinator). An. St. Univ. „I. Cuza" Iași 3.
116 PASCOVSCHI S. — LEANDRU V. (1958): **Tipurile de pădure din R. P. Română.** I.C.E.S.S. II. București.
117 PASCOVSCHI S. — DONIȚĂ N. (1967): **Vegetația lemnoasă din silvostepa României.** Edit. Acad. R.S.R. București.
118 PAUCĂ A. (1963): **Precizări referitoare la zonarea și etajarea vegetației din R. P. Română.** Acta Bot. Hort. Buc. 1961—1962. II.
119 PAUCĂ A. — PUȘCARU — SOROCEANU EV. — CIUCĂ M. (1960): **Contribuții la studiul pajiștilor din masivul Ciucaș.** Com. de Bot. p. 113—136.
120 PAX F. (1898, 1908): **Grundzüge der Pflanzenvebreitung in den Karpathen I.—II.** Leipzig.
121 PAX F. (1919): **Pflanzengeographie von Rumänien.** Halle. Nova Acta Leor. 35.
122 PÉTERFI ȘT. (1960): **Despre flora și vegetația algologică a bălților „Mesteacănului de la Reci". I.** Contr. Bot. Cluj. p. 29—55.
123 IDEM (1964): **Partea II.** Contr. Bot. Cluj, p. 29—39.
124 POP E. (1939): **Analize de polen în turba Carpaților Orientali** (Dorna-Lucina). Bul. Grăd. Bot. Cluj. IX.
125 POP E. (1944): **Trecutul pădurilor noastre de la sfîrșitul terțiarului pînă azi.** Rev. Șt. „V. Adamachi" 30, p. 66—75.
126 POP E. (1954): **Studii botanice în mlaștinile noastre de turbă.** Bul. St. Ser. Biol. Agr. Geol. și Geogr. al Acad. R.P.R. VI/1, p. 347—406.
127 POP E. (1955): **Mlaștinile noastre de turbă și problema ocrotirii lor.** Ocrot. Nat. Buc. T. 1. p. 57—105.

128 POP E. (1956): **Tinovul Mohoş de lîngă Tuşnad Băi.** Ocrot. Nat. 2. p. 173—175.

129 POP E. (1956): **Noi contribuţii cu privire la mlaştinile şi plantele turbicole din R.P.R.** Bul. Şt. secţ. Biol. şi Agr. Acad. R.P.R. t. 8. p. 47—68.

130 POP E. (1960): **Mlaştinile de turbă din R. P. Română.** Ed. Acad. R.P.R. Buc.

131 POP. E. (1962): **Problema vechimii tinovului Mohoş de lîngă Tuşnad Băi.** Studii şi Cerc. Biol. Cluj. XIII/1, p. 7.

132 POP E. (1965): **Problema relictelor glaciere în mlaştinile de turbă din România.** Stud. şi Cerc. de Biol. Ser. Bot. I/17, No. 4—5. p. 427—444. Buc.

133 POP E. (1967): **Figuri de botanişti români.** Edit. Ştiinţif. Buc.

134 POP E. — CIOBANU I. (1957): **Analize de polen în turba de la Cotul Carpaţilor.** Bul. Univ. Babeş-Bolyai, Cluj, ser. Şt. nat. I/1—2, p. 453—471.

135 POP E. — DIACONEASA B. (1967): **Analiza palinologică a turbei din tinovul Mohoş.** Contr. Bot. Cluj., p. 297.

136 POP I. (1971): **Vegetaţia dealurilor de la Baia de Arieş** (jud. Alba) **cu unele consideraţii fitocenologice comparative asupra gorunetelor acidofile din România.** Contr. Bot. Cluj, p. 153—168.

137 POP I. (1968): **Conspectul asociaţiilor ierboase de pe masivele calcaroase din cuprinsul Carpaţilor Româneşti.** Contr. Bot. Cluj. p. 267—275.

138 PREDESCU GH. (1939): **Pinul silvestru în bazinele pîraielor „Braţul Încet" şi „Apa Roşie" din munţii Oituzului.** Rev. Păd. II. p. 514—520.

139 PRISZTER SZ. (1944): **Adatok a Déli Harghita (Rika Hegység) flórájához.** Scripta III. Kolozsvár. p. 91—99.

140 PRODAN I. (1939): **Flora pentru determinarea şi descrierea plantelor ce cresc în România.** Edit. II. Cluj.

141 PUŞCARU — SOROCEANU EV. — SĂNDULEAC E. — CÂMPEANU L (1969): **Contribuţii la studiul pajiştilor naturale din bazinul Vrancea.** Anal. Inst. Cerc. Agr. Ser. B. XXVII.

142 PUŞCARU — SOROCEANU EV. — DONIŢĂ N. (1963): **Inventarierea şi cartarea vegetaţiei din R.P.R.** Com. de Bot. II/I. p. 7—18.

143 PUŞCARU — SOROCEANU EV. şi colab. (1963): **Păşunile şi fînetele din R.P.R.** Edit. Acad. R.P.R. Bucureşti.

144 PUŞCARU — SOROCEANU EV. — SĂNDULEAC I. — CÎMPEANU L. (1960): **Contribuţii la studiul şi cartarea la scară mare a pajiştilor naturale din munţii Harghita şi Depresiunea Oltului superior.** Com. de Bot. p. 79.

145 PUŞCARU — SOROCEANU EV. — SĂNDULEAC I. — NAGY M. (1961): **Contribuţii la metoda şi tehnica de inventariere şi cartare tipologică la scară mare a pajiştilor naturale de munte cu aplicare la comuna Harghita, raion. Ciuc.** Analele I.C.A.R. — Ser. B.T. XXVIII.

146 PUŞCARU — SOROCEANU EV. — SĂNDULEAC I. — ANDREI M. (1968): **Vegetaţia Bazinului Ciuc.** Vol. Plante med. din flora spont. Baz. Ciuc. p. 78—100.

147 RÁCZ G. şi colab. (1968): **Plantele medicinale din flora spontană a bazinului Ciuc.** Vol. ed. Cons. Pop. Jud. Harghita, Miercurea Ciuc.

148 RÁCZ G. — KISGYÖRGY Z. — FÜZI J. (1971): **Kovászna megye Oltmenti Gyöngynövényei.** Orvosi szemle, Tg. Mureş. XVII/3—4. p. 408—412.

149 RÁCZ G. — FÜZI J. (1973): **Kovászna megye gyöngynövényei.** Casa Agr. Arcuş.

150 RÁCZ G. — RÁCZ E. J. (1972): **Erdővidék flórája Benkö József (1740—1814) kéziratiban.** Aluta, Sf. Gheorghe, p. 61—69.

151 RÁCZ G. — KOVÁCS S. (1973): **A flóra és vegetációkutatás története Kovászna megyében.** Vol. Kov. megye gyógynöv., Sf. Gheorghe. p. 20—30.

152 RAŢIU FL. (1973): **Reliktumnövények Kovászna megye flórájában.** Vol. Kovászna megye gyógynöv. Sf. Gheorghe p. 64—65.

153 RAŢIU O. (1970): **Consideraţii cenologice asupra principalelor grupări de plante din bazinul hidrologic al văii Colibiţa (Munţii Căliman).** Contr. Bot. Cluj., p. 191—206.

154 RESMERIȚĂ I. **Rolul cîtorva fitocenoze ierboase din Transilvania în conservarea solului.** Com. de Bot. II/II. p. 63—76.
155 RESMERIȚĂ I. — CSÜRÖS ȘT. — LUPȘA V. — CALANCEA L. (1963): **Contribuții la studiul biologic, fitocenologic și agrotehnic al nardetelor din Transilvania.** Com. de Bot. II. p. 7—62.
156 RESMERIȚĂ I. — GHIȘA E. — CSÜRÖS ȘT. — SPÎRCHEZ Z. (1963): **Posibilități de dirijare a fitocenozelor ierboase.** Com. de Bot. I. p. 73—87.
157 RESMERIȚĂ I. — CSÜRÖS ȘT. — SPÎRGHEZ Z. (1968): **Vegetația, ecologia și potențialul productiv pe versanții din Podișul Transilvaniei.** București.
158 RÖMER I. (1895): **Beiträge zur Flora von Kovászna.** Arhiv. für Sieb. Landesk XXVI. 561—572.
159 RÖMER I. (1897): **Von Kézdivásárhely nach Sósmező und Slănic.** Jahrb sieb. karp. Ver. p. 9.
160 RÖMER I. (1910): **Das Vorkommen des Primula farinosa L. im Siebenbürgen Hochlande.** Bot. Közl. p. 289—291.
161 SĂVULESCU TR. (1940): **Die Biographische Raum Rumäniens.** Ann de la Fac. d'Agon. București. Vol. I.
162 SĂVULESCU AL. — FURNICĂ H. — ENESCU V. (1961): **Contribuții la cunoașterea stejăretelor din șesul Bîrsei.** Stud. și Cerc. Biol. ser. Biol. Vol. 13/2.
163 SBURLAN D. A. (1929): **Asupra prezenței pinului silvestru în Munții Vrancei.** Rev. Pădurilor. T. 41/3, p. 145—154.
164 SCHUR F. (1857): **Excursion auf dem Büdöshegy.** Ö.B.Z. VII. p. 280—297.
165 SCHUR F. (1859): **Bericht über eine botanische Rundreise durch Siebenbürgen.** Verh. u. Mitt. d. sieb. Hermannstadt. X. Jhg. p. 58, 96, 137, 185.
166 SCHUR F. (1866): **Enumeratio Plantarum Transilvaniae. Vindobonae.**
167 ȘERBĂNESCU I. (1934): **Răspîndirea Pinului silvestru în masivul muntos dintre cele două Bîsce.** Bul. Soc. Nat. Rom. nr. 6. p. 2—6.
168 ȘERBĂNESCU I. (1939): **Flora și vegetația masivului Penteleu.** Bul. Univ. Fac. Șt. Nat. no. 165.
169 ȘERBAN M. și A. (1937): **Chimaphilla umbellata (L) Nutt. și Taxus baccata L.** Bul. Grăd. Bot. Cluj, Vol. XVII. p. 184—187.
170 SILAGHI GH. — LÁSZLÓ K. (1968): **Contribuții la cunoașterea macromicetelor din România.** Contr. Bot. p. 109—117.
171 SIMONAKAI L. (1887): **Enumeratio florae Transsilvaniae vasculosae critica.** Budapest.
172 SIMONKAI L. (1892): **Havasvidékeink növényvilágából.** Emlékkönyv. Budapest. p. 669—681.
173 SOÓ R. (1929—30): **Vegetációtanulmányok a Déli Hargitán.** T.T.T. kiadás Debrecen, VI. p. 23.
174 SOÓ R. (1938—39): **A Kárpátok edemikus növényfajai.** Acta. Geob. Hung. I—II/1, Debrecen.
175 SOÓ R. (1940): **A Székelyföld flórájának előmunkálatai (Produmus florae terrae Sicolorum (Transilvaniae Orientalis).** Kolozsvár.
176 SOÓ R. (1943): **A Székelyföld flórája (Flora terrae siculorum (Trans. Orientalis) Supplementum I.** Kolozsvár.
177 SOÓ R. (1940): **A Székelyföld növénytakarója.** Debreceni Szemle. p. 265—276.
178 SOÓ R. (1942): **Kritikai megjegyzések és újabb adatok a Székelyföld flórájához.** Scripta I. Kolozsvár, p. 38—52.
179 SOÓ R. (1944): **Tanulmányok erdélyi növényfajokról.** Scripta III. p. 3—14.
180 SOÓ R. (1944): **A Székelyföld növényszövetkezeteiről.** Kolozsvár.
181 SOÓ R. (1948): **Les associacions végétales de la Moyenne Transsylvanie (Les ass. forestiéres.)** Ann. Mus. Nat. Hung. XLI. p. 33—102.
182 SOÓ R. (1969): **Die Fagion dacicum-Wälder in Rumänien.** Rev. roum. biol. ser. Bot. T. 14. p. 65—72.

183 STĂNESCU V. — PARASCAN D. (1971): **Contribuţii la studiul florei şi vegetaţiei din tăieturi (Brădet-Cristian).** Com. de Bot. 12. p. 359—371.

184 STĂNESCU V. — SĂVULESCU AL. (1962): **Piemontul Feldioara şi versanţii limitrofi ai Perşanilor din punct de vedere forestier.** Lucr. Inst. Pol. Braşov. V. p. 119—137.

185 ŞTEFUREAC TR. — ZAHARIADI C. — DIHORU GH. (1971): **Îndrumător privind cartarea florei din Carpaţi** (introducere) St. şi Cerc. de biol. ser Bot. T. 23/1, p. 101—111.

186 SZALAI J. (1943): **A Hargita két tözeglápjának virágporelemzése.** Acta Bot. Szeged. 1944. II. p. 63—102.

187 SZÜCS L. (1943): **A Keleti Kárpátok endemikus növényfajai. I.** Acta Geob. Hung. V. p. 185—240.

188 TAUBER F. (1974): **Un monument al naturii: Nigritella rubra în Carpaţii Româneşti.** Sargetia, Acta Musei Deva, X. p. 243.

189 TUFESCU V. (1966): **Subcarpaţii şi depresiunile marginale ale Transilvaniei.** Edit. St. Bucureşti.

190 UJVÁROSI M. (1941): **Érdekes páfrányelöfordulás a Rétyi Nyírben.** Borbásia III. 1—3. Kolozsvár, p. 36—37.

191 UJVÁROSI M. (1949): **A hargitai Tolvajoshágó környékének növényzeti viszonyai.** Borbasia. Budapest. IX. p. 3—5.

192 ULARU P. (1969): **Contribuţii la cunoaşterea vegetaţiei acvatice şi palustre din estul Munţilor Perşani.** Com. de Bot. XI. p. 173—185.

193 ULARU P (1969): **Contribuţii la cunoaşterea vegetaţiei fîneţelor din Munţii Perşani.** Lucr. Şt. Inst. Pedag. Braşov. p. 149—167.

194 ULARU P. (1970): **Contribuţii la cunoaşterea Făgetelor din Munţii Perşani.** Lucr. Şt. Inst. Pedag. Braşov. Vol. II. p. 125—135.

195 ULARU P. (1972): **Cercetări asupra Cormofitelor din Munţii Perşani.** Teza de doctorat, Bucureşti.

196 ULARU P. — DANCIU M. (1968): **Liparis loeselii (L) L. C. Rich. în mlaştinile eutrofe de la Hărman.** Ocrot. Nat. 12/1. p. 65—67.

197 ULARU P. — DANCIU M. — BÎRSAN M. (1969): **Contribuţii la studiul vegetaţiei higrofile şi halofile din sud-vestul Munţilor Perşani.** Com. de Bot. p. 231—237.

198 ULARU P. — PARASCAN D. (1970): **Cîteva date fitocenologice asupra lalelei pestriţe (Fritillaria meleagris L.) în depresiunea Braşovului şi împrejurimi** Ocrot. Nat. 14/1. p. 69—72.

199 ULARU P. — NEGRUŞ H. (1972): **Contribuţii la cunoaşterea vegetaţiei acvatice şi palustre din lunca Oltului dintre Feldioara şi Augustin.** Bul. Univ. Braşov. Ser. C. Vol. XIV. p. 183—195.

200 ULARU P. (1973): **Vegetaţia acvatică şi palustră din împrejurimile Munţilor Perşani.** Studii şi Cerc. St. Ser. Biol. p. 111—121.

201 VICOL E. C. — SCHNEIDER-BINDER E. — COLDEA GH. (1967): **Consideraţii asupra asociaţiei Empetreto-Vaccinietum din Carpaţii României.** Contr. Bot. Cluj. p. 455—463.

202 VICOL E. C. — SCHNEIDER-BINDER E. COLDEA GH. (1971): **Contribuţii la vegetaţia Munţilor Vrancei.** Com. de Bot. XII. p. 349—358.

203 ZÓLYOMI B. (1943): **A Kukojszás vegetácijó térképe.** Bot. Közl. XI. p. 130—131.

204 ... FLORA R. P. ROMÂNE — FLORA R. S. ROMÂNIA Vol. I—XII. Edit. Acad. R.S.R. Bucureşti 1952—1972.

205 BENKÖ J. (1783): **Nomina Vegetabilium**, Magyar Könyvház II. Pozsony. p. 407—432.

206 BOROS Á. (1958): **Moesz Gusztáv emlékezete.** Bot. Közl. 47/3—4, p. 223—238.

207 POP E. (1937): **Semnalări de tinoave şi de plante de mlaştini din România.** Bul. Gr. Bot. şi al Muz. Bot. Univ. Cluj. (1938), t. 17, p. 169—181.

208 BORBÁS V. (1879): **Epilobium acidulum (a Büdös hegyről).** Öst. Bot. Zeitschr. p. 182.
209 BORBÁS V. (1888): **Cynoglossum paucisetum (a Büdös hegyről).** Öst. Bot. Zeitschr. p. 44.
210 HAYEK A. (1916): **Die Pflanzendecke Österreich-Ungarns I.** Leipzig u. Wien.

KIVONAT

A flóra és vegetációkutatás története az észak-Brassói medencében és környékén

A szerzők röviden áttekintik a címben szereplő — nagy vonalaiban Kovászna megye területével azonos - vidék növénytani kutatásainak történetét. A dolgozat teljességre törekvő, több mint kétszáz dolgozatot tartalmazó szakirodalmi felsorolása a peremterületekre vonatkozó fontosabb szakmunkákat is közli.

NOI CONTRIBUŢII LA CUNOAŞTEREA MACROMICETELOR DIN BAZINUL SF. GHEORGHE ŞI ÎMPREJURIMI

LÁSZLÓ K.

Ca urmare a cercetărilor mele micologice, efectuate în Bazinul Sf. Gheorghe şi împrejurimi, ale căror rezultate au fost publicate de mine în anii 1968., 1970 şi 1972. (B. 1., 6., 7., 11.), cu ocazia unor excursiunii făcute în această regiune în anii 1973—1975. am continuat cercetările mele. Deşi condiţiile ecologice nu prea au fost favorabile pentru vegetaţia ciupercilor, totuşi am reuşit să sporesc numărul macromicetelor cunoscute pînă în prezent în această regiune cu 38 specii noi la 354.

Dintre macromicetele colectate Polyporus ciliatus, Rhodocybe caelata, Russula sororia, Russula rosea, Amanita panherina var. abietinum şi Lactarius aspideus var. flavidus sînt — după cum ştiu — noi pentru micoflora României, iar Phlebia aurantiaca, Leccinum testaceo-scabrum, Tricholoma psammopus, Mycena pelianthina, Volvariella murinella, Lepiota ignivolvata, Cortinarius torwus, Russula adusta şi Russula violacea sînt cunoscute numai din 1—2 staţiuni.

În lista următoare figurează o ciupercă subterană : Melanogaster variegatus (Vitt.) Tul., care a fost colectată de **Sándor Kovács** lîngă comuna Malnaş, o specie tot nouă pentru această regiune.

Toate macromicetele citate în această lucrare se găsesc în herbarul particular al autorului.

ASCOMYCETES

Fam. GEOGLOSSACEAE DURNAD

1. **Spathularia flavida** Pers ex Fr. — Pe sol în Piceetum nudum lîngă Băile Bálványos sub Sanatoriul T.B.C., 29. VII. 1975.

BASIDIOMYCETES

Aphyllophorales

Fam. MERULIACEAE

2. **Phlebia aurantiaca** (Sow.) Karts. — Pe trunchi de fag putrezit în apropierea tinovului Buffogó lîngă Băile Bálványos, 27. X. 1975.

Fam. POLYPORACEAE CORDA

3. **Albatrellus cristatus** (Pers. ex. Fr.) Kotl. et Pouz. — Lîngă comuna Bicsad deasupra pîrîului Zsombor, la marginea pădurii de fag, în multe exemplare, 29 VII. 1975.

4. **Piptoporus betulinus** (Bull. ex. Fr.) Karst. — În pădurea deasupra pîrîului Zsombor lîngă comuna Bicsad pe trunchiul Betula verrucosa, 26 X. 1975.

5. **Piptoporus quercinus** (Schrad. ex Fr.) Pilát — Între comunele Angheluș și Beșeneu pe trunchiul Quercus petraea, 28 V. 1975.

6. **Fomes fomentarius** (L. ex Fr.) Kicks — Un burete răspîndit pe tot teritoriul. Exemplarul de herbar din Bicsad de pe lîngă pîrîul Zsombor pe trunchiu de fag, 26 X. 1975.

7. **Trametes gibbosa** (Pers. ex. Pers.) Fr. — Băile Bálványos sub Cetate pe trunchi de carpen, 27. VII. 1975.

8. **Trametes suaveolens** (L. ex. Fr.) Fr. — În valea pîrîului Zsombor lîngă Bicsad pe trunchiu de Betula, 26 X. 1975.

9. **Trametes confragosta** (Bolt. ex. Fr.) Jörstad — Pe dealul Görgő deasupra orașului Sf. Gheorghe pe trunchi Betula, 31. VII. 1975.

Fam.CANTHARELLACEAE SCHROET

10. **Craterellus cornucopioides** Fr. ex. L. — Pe sol în ass. Luzulo-Fagetum în valea părăului Zsombor lîngă Bicsad, în grupuri, 29 VII, 1975.

Agaricales

Fam. BOLETACEAE CHEV

11. **Suillus grevillei** (Klotzsh). Sing. — În plantația de Larix în valea pîrîului Zsombor lîngă Bicsad, 29 VII. 1975.

12. **Boletus quéletii Schulz** — Lîngă Băile Bálványos sub Sanatoriul T.B.C. în Luzulo-Fagetum, 28 VII. 1975.

13. **Leccinum testaceo-scabrum** (Secr.) Sing. — În literatura noastră anterioară a figurat cu denumirea Boletus rufus Schaeffer, care specie s-a defalcat în două specii : aurantiacum și testaceo-scabrum. — S-a colectat asupra Bicsad în valea pîrîului Zsombor la 29 VII. 1975 și pe dealul Görgő lîngă Sf. Gheorghe în Luzulo-Fagetum sub Betula.

14. **Polyporus ciliatus Fr.** — Pe trunchi de carpen pe dealul Biróné lîngă Sf. Gheorghe, 27 V. 1975.

15. **Polyporus varius var. elegans Pers ex Fr.** — lîngă Sf. Gheorghe pe dealul Görgő la 31 VII. 1975 în Luzulo-Fagetum și Băile Malnaș pe dealul Somos la 4 IX. 1971 în Alnetum.

Fam. TRICHOLOMATACEAE ROZE

16. **Clitocybe catinus** (Fr.) Quél — În pinetum pe dealul Örkő deasupra orașului Sf. Gheorghe, 29 X. 1975.

17. **Tricholoma psammopus** (Kalchbr). Quél. — Sub Larix decidua în pădurea lîngă pîrîul Zsombor deasupra comuna Bicsad, 29 VII. 1975. Această ciupercă a mai fost publicată de autor în Contribuții Botanice 1968 de pe dealul Gorița, lîngă Brașov.

18. **Tricholoma imbricatum** (Fr. ex Fr.) Kümmer. — In pinetum pe dealul Örkő, lîngă Sf. Gheorghe, 29 X. 1975.

18. **Collybia dryophila** (Bull. ex. Fr.) Kunze — O ciupercă mică comestibilă, răspîndită pe tot teritoriul. Colectată la Băile Bálványos în Luzulo-Fagetum la 28 VII. 1975 și în pădurea din Sf. Gheorghe în Querco-Carpinetum la 27 V. 1975.

19. **Panellus stipticus** (Quél. ex. Fr.) Karts. — Pe trunchi de fag lîngă Băile Bálványos pe dealul Büdös, 27 X. 1975. O singură trufă a fost compusă din 70 de exemplare ciuperci.

20. **Oudemansiella platyphylla** (Pers. ex. Fr.) Mos. — In Luzulo-Fagetum lîngă Băile Bálványos sub Sanatorium T.B.C., 28 VII. 1975.

21. **Mycena pelianthina** (Fr.) Quél. — In Luzulo-Fagetum sub Cetatea Bálványos, 27 VII. 1975.

22. **Rhodocybe caelata** (Fr.) R. Maire — In Mestecănișul din Reci sub Pinus sylvesris, în nisip, în cercuri. Colectată împreună cu Sándor Kovács la 18 V. 1973. Este interesant apariția acestei ciuperci rare de toamnă în timpul primăverii. O specie nouă pentru micoflora României.

Fam. AMANITACEAE

23. **Amanita pantherina (Dc. ex. Fr.) Secr. var. abietinum** (Gilb) Ves. Se deosebește de tip prin pălăria de coloare mai închisă, cu margine nestriată, reacția la Fe SO_4 gri verde, apoi brun roșcat. S-a găsit în Piceetum lîngă Sanatoriu T.B.C. Băile Bálványos. 29 VII. 1975.

24. **Amanita phalloides** (Vail ex Fr.) Secr. — Ciuperca cea mai otrăvitoare a pădurilor noastre. Cu ocazia excursiilor mele din anul 1975 am găsit-o cu abundență în pădurile de Querco-Carpinetum și Luzulo-Fagetum lîngă Sf. Gheorghe, Băile Bálványos și comuna Malnaș. — Exemplarul de herbar din Băile Bálványos. în ass. Luzulo-Fagetum 29 VII. 1975.

25. **Amanita strobiliformis** (Vitt.) Quél — Colectată la Băile Bálványos în ass. Luzulo-Fagetum, 28 VII. 1975.

26. **Volvariella murinella** (Quél). Moser — Pe solul pădurii de fag în valea pîrîului Zsombor lîngă comuna Bicsad, 29 VII. 1975. — În afară de stațiunea din Brașov publicată în Aluta 1972., s-a găsit această ciupercă de autor și lîngă Cluj-Napoca la Cheile Baciului în Querco-Carpinetum, 8 VII. 1973.

27. **Lepiota ignivolvata** Bousset-Joss. Această ciupercă rară, caracterizată prin culoarea roșiatică a bazei de picior a fost comunicată din România prima dată in Studii și Cercetări Biologice nr. 3. 1968. (B. 1.) de pe dealul Stejeriș lîngă Brașov. — S-a găsit acuma în valea pîrîului Zsombor lîngă Bicsad în ass. Luzulo-Fagetum în mai multe exemplare, 28 VII. 1975.

Fam. COPRINACEAE ROZE

28. **Psathyrella gracilis** (Fr.) Quél. — Lîngă Băile Bálványos sub Cetate în multe exemplare pe sol la marginea pădurii de fag, 26 X. 1975.

Fam. CORTINARIACEAE ROZE

29. **Inocybe cervicolor** (Pers. ex Pers.) Quél. — Pe dealul Herec lîngă comuna Malnaş în Luzulo-Fagetum, 2 VIII. 1975.

30. **Cortinarius torvus** (Bull. ex Fr.) Fr. — Pe dealul Görgő lîngă Sf. Gheorghe în Luzulo-Fagetum, 31 VII. 1975.

Fam. RUSSULACEAE ROZE

31. **Russula adusta** Pers. — O specie a grupei Compactae, la care micron, reacţia culorii cărni albe la NH_3 e negricios-roşie. S-a găsit în Luzulo-Fagetum pe dealul Görgő lîngă Sf. Gheorghe, 31 VII. 1975.

32. **Russula sororia** Fr. — O ciupercă a grupei Ingratae cu pălărie sepia-brună cu margine striată, cu picior alb, dar în partea de jos galben, sporii rotunzi cu diam. 8 micron, gustul cărni iute. O specie nouă pentru micoflora României. — Găsită în Querco-Carpinetum în pădurea din Semeria lîngă Sf. Gheorghe, 1 VIII. 1975.

33. **Russula rosea Quél.** — Colectat în ass. Luzulo-Fagetum în pădurea deasupra părăul Zsombor lîngă Bicsad, 29 VII. 1975 şi pe dealul Herec lîngă Malnaş, 2 VIII. 1975.

34. **Russula olivacea** (Schff ex Secr.) Fr. — O ciupercă robustă din grupa Alutaceae, cu diam. pînă la 20 cm, culoarea pălăriei bruniu-roşie, lamele galbene, piciorul alb cu pete roşii, sporii rotunzi, 9—11 x 8—10 micron, reacţia culorii cărni albe la NH_3 e negricios-roşie. S-a găsit în multe exemplare în pădurile Luzulo-Fagetum pe dealul Herec lîngă Malnaş, 2 VIII 1975 şi Băile Bálványos, 27 VII. 1975.

35. **Russula atropurpurea** Krbh. — În fagetum nudum lîngă Sf. Gheorghe deasupra dealul „Erősoldal", 1 VIII, 1975.

36. **Russula violacea** Quél. — Lîngă Bicsad în valea părăului Zsombor in ass. Luzulo-Fagetum, 29 VII. 1975.

37. **Lactarius aspideus** Fr. var. flavidus Boud — Tipul acestei ciuperci a fost comunicat de Gh. Silaghi din Făgetul Cluj (B, 12.) Var. flavidus are pălărie zonată şi spori mai mari : 8—10 x 7,5—9 micron. Colectată lîngă Băile Sugaş în Querco-Carpinetum, 31 VII. 1975.

Gasteromycetes

Fam. MELANOGASTRACEAE E. FISCHER

38. **Melanogaster variegatus** (Vitt.) Tul. — În solul pădurii de fag lîngă comuna Malnaş pe dealul „Medveskésoldal", 14 VII. 1974. Această ciupercă subterană a fost găsită de **Sándor Kovács.**

Noi staţiuni pentru unele macromicete mai rare

1. **Boletus calopus Fr.** — Lîngă Băile Bálványos sub Sanatoriul T.B.C. în ass. Luzulo-Fagetum, 28 VII. 1975.

2. **Chroogomphus helveticus** (Sing.) Moser — În valea părăului Zsombor lîngă Bicsad, în pădure de molizi, 29 VII. 1975.

3. **Rozites caperata** (Pers. ex Fr.) Karst. — În păduri Luzulo-Fagetum deasupra Băile Bálványos sub Sanatoriul T.B.C., 28 VII 1975 și pe dealul Herec lîngă Malnaș, 2 VIII. 1975.

4. **Russula emetica Fr var. emetica** Fr. — In tinovul Buffogó lîngă Băile Bálványos, 27 X. 1975.

5. **Lactarius helvus Fr.** — In tinovul Buffogó lîngă Băile Bálványos, 27 X. 1975. și în piceetum în valea pîrîului Zsombor lîngă Bicsad, 29 VII. 1975.

(KIVONAT)

Ujabb hozzájárulások a sepsiszentgyörgyi-medence és vidéke nagygombáinak ismeretéhez

Korábbi kutatásai folytatásával a szerző 38 újabb nagygomba-fajjal 354-re emeli a cimben jelzett vidéken észlelt és közölt nagygombák számát. A most közölt gombák az 1973—1975. években Sepsiszentgyörgy Bálványosfürdő, Bükszád és Réty környékén végzett kutató munka eredményei.

Különös figyelmet érdemelnek azok a gombafajok, amelyek tudomásom szerint egész Románia területéről eddig nem voltak ismertek, igy a Polyporus ciliatus, Clitocybe atinus, Rhodocybe caelata, Russula sororia, Russula rosea fajok, valamint Amanita pantherina var. abietinum és Lactarius aspideus var. flavidus változatok. Románia területéről csak kevés helyről ismertek a következő fajok: Phlebia aurantiaca Leccinum testaceoscabrum, Tricholoma psammopus, Mycena pelianthina, Volvariella murinella, Lepiota ignivolvata, Cortinarius torvus, Russula adusta és Russula violacea.

A fajlistán szerpel a **Kovács Sándor** által a Málnás-falu feletti Herec hegyen gyüjtött földalatti pöfeteg, a Melanogaster variegatus, amely szintén új erre a vidékre nézve.

A tanulmányban közölt gombák preparátumai a szerző magánherbáriumában vannak elhelyezve.

(SUMARY)

New Contributions to the Knowledge of the Higher Fungi of the Basin of Sf. Gheorghe and environs

In the continuation of his former investigations, the author presents 38 new species and varietes for the mycoflora of the Basin of Sf. Gheorghe and environs. With these data the number of the higher fungi known from

this terriotory rises to 354. The fungi mentioned in this paper were collected in the years 1973 — 1975 in the environs of the town Sf. Gheorghe, the villagess Bicsad, Malnaş, Reci and the spa Bálványos.

Among the published fungi there are some taxa new for Roumania as Polyporus ciliatus, Clitocybe catinus, Rhodocybe caelata, Russula sororia, Russula rosea, Amanita pantherina var abietinum and Lactarius aspideus var flavidus. The following species were reported only from few stations : Phlebia aurantiaca, Leccinum testaceo-scabrum, Tricholoma psammopus, Mycena pelianthema, Volvariella murinella, Lepoita ignivolvata, Cortinarius torvus, Russula adusta and Russula violacea.

The list contains a hypogeous fungus, new for this territory : Melanogaster variegatus collected by **Sándor Kovács** on the hill Herec beside the village Malnaş.

The exsiccata material of the fungi published in this paper is deposited in the Herbarium of the author.

BIBLIOGRAFIE

1. BABOS, M., LÁSZLÓ K., SILAGHI GH. : Contribuţii la cunoaşterea macromicetelor rare din România, Studii şi cercetări biologice, Bucureşti, 1968. nr. 3,
2. BÁNHEGYI, BOHUS, KALMÁR, UBRISZY : Magyarország nagygombái, Budapest 1953.
3. ELIADE, EUGENIE : Conspectul macromicetelor din România, Bucureşti, 1965.
4. GÖPFERT, H. : Notizen zur Verbreitung der hutbildenden Porlinge in der Schweiz. Zeitschrift für Pilzkunde Bern 1973. Nr. 2.
5. HARMAIA, HARRI : The genus Clitocybe in Fennoscandea, Karstania X. 1969. Helsinky.
6. LÁSZLÓ, K. Contribuţii la cunoaşterea macromicetelor din Bazinul Sf. Gheorghe şi împrejurimi, Aluta 1970. Sf. Gheorghe.
7. LASZLÓ K. Noi contribuţii la cunoaşterea macromicetelor din R.S. România. Aluta 1972. Sf. Gheorghe.
8. MICHAEL-HENNIG : Handbuch für Pilzfreunde. Vol. L.—V. Jena 1958—1970.
9. MOSER, MEINHARD : Kleine Kryptogamenflora. Band II. a Ascomyceten, Jena, 1963.
10. MOSER, MEINHARD : Kleine Kryptogamenflora Band II. b 2. Basidiomyceten II. Teil. Die Röhrlinge und Blaetterpilze, Stuttgart 1967.
11. SILAGHI, GH. LÁSZLÓ, K. : Contribuţii la cunoaşterea macromicetelor din România, Contrib. Botanice Cluj 1968.
12. SZEMERE, LÁSZLÓ : Die unterirdischen Pilze des Karpatenbeckens, Budapest, 1965.

O NOUĂ STAŢIUNE PENTRU PRIMULA FARINOSA L.

LÁSZLÓ K.

Pentru această plantă frumoasă cu flori roşii-liliachii şi cu frunze pe dos făinoase sînt cunoscute în ţara noastră ca staţiuni sigure numai mlaştinile din **Hărman, Prejmer** şi **Stupini** (jud. Braşov). Semnalările menţionate de **J. Baumgarten** de pe **Suru** (Munţii Făgăraşului) şi de **F. Schur** de la **Răşinari** necesită confirmare (1., 4). La staţiunile sigure amintite mai adăugăm **Valea Gîrcinului** (Săcele), unde am descoperit această plantă în 1965., iar în anii următori am urmărit fenologia ei.

Primula farinosa L. creşte în **Valea Gîrcinului** la o distanţă de aproximativ 2 km în amonte de gura acesteia pe terasa din dreapta văii, în asociaţia de rogoz **Caricetum davallianae** şi anume în locuri mlăştinoase formate de apele reci ale izvoarelor locale. Această asociaţie a fost studiată şi descrisă din **Depresiunea Bîrsei** de **I. Morariu** (3) în mlaştinele de la **Hărman-Prejmer-Codlea.**

Terenul ocupat în **Valea Gîrcinului** de asociaţia **Carex davalliana** este de aproximativ 150 m^2. Gradul de acoperire este de 100%. Altitudinea absolută e în jurul de 700 m.s.m. În partea de jos, asociaţia este mărginită de **Eriophoretum latifolii,** iar în partea de sus trece în **Calthetum laetae.** Pe panta povărîşului — cu excepţie nodică — şi cu înclinare de aprox. 20°, am efectuat 3 releveuri şi anume : nr., 1. cu o suprafaţă de 50 m^2 la poalele pantei, în vecinătatea unei mici artere de apă, urmată mai sus de releveul nr. 2., cu suprafaţa de cca. 60 m^2, pe un loc cu mai puţină umiditate. Releveul nr. 3., cu o suprafaţă de cca. 40 m^2, are contact cu **Calthetum laetae.**

Releveurile au fost făcute la 20 iunie 1965 şi verificate la 22 iulie 1965.

Este interesant că **Primula farinosa L.** din **Valea Gîrcinului** se prezintă numai în asociaţia **Caricetum davallianae.** Numărul speciilor observate este de 55, dintre care cele mai interesante sînt : **Polygala amarella, Valeriana simplicifolia, Triglochin palustre, Pinguicula vulgaris.**

Luînd în considerare constatările lui **L. Someşan** (6.), care a studiat originea mlaştinilor de la **Hărman-Prejmer,** se poate face o analogie între condiţiile ecologice în care apar asociaţiile de **Caricetum davallianae** de la

Ass. Caricetum davallianae (Br. — Bl. 24, Dutoit 24) W. Koch 26, Valek 62, Morariu 64.

Releveuri	Nr. 1	Nr. 2	Nr. 3
Carex davalliana Sm.	4	4	2
Carex flacca Schreb.	—	—	— 3
Carex panicea L.	1	1	1
Carex flava L.	1	1	+
Carex paniculata Jusb.	+	+	+
Carex hostiana D.C.	+	+	+
Carex silvatica Huds.	—	+	+
Carex hirta L.	—	+	—
Carex remota Grufb	—	—	+
Carex pallescens L.	—	—	+
Eriophorum latifolium Hoppe	1	1	+
Scirpus silvaticus L.	+	—	—
Juncus atratus Krock.	1	1	1
Juncus effusus L.	—	+	+
Briza media L.	1	+	—
Holcus lanatus L.	+	—	+
Anthoxanthum odoratum L.	+	+	+
Equisetum palustre L.	1 +	1	1
Triglochin palustris L.	1	—	—
Veratrum album L.	1	1	—
Orchis maculatus L.	+	+	1
Listera ovata L.	—	+	1
Epipactis palustris (Mill.) Cr.	—	—	+
Alnus incana (L.) Mnch.	+	+	+
Rumex acetosa L.	—	—	+
Lychnis flos cuculi L.	—	+	+
Caltha laeta Sch. N & Ky	1	1 +	2
Ranunculus acer L.	1	1	+
Parnassia palustris L.	—	+	+
Filipendula ulmaria (L.) Maxim.	1	1	1
Geum rivale L.	+	—	+
Potentilla erecta (L.) Räuschel	1	1	1
Vicia cracca L.	+	+	+
Trifolium pratense L.	+	+	—
Lotus corniculatus L.	+	+	+
Geranium palustre L.	—	+	+
Geranium robertianum L.	—	—	+
Linum carthariicum L.	+	+	+
Polygala amarella Cr.	1	1	+
Primula farinosa L.	1	1 —2	+
Lysimachia nummularia L.	+	—	—
Myosotis palustris (L.) Nath	1	1	—
Ajuga reptans L.	—	—	+
Prunella vulgaris L.	+	+	+
Veronica beccabunga L.	+	—	—
Pinguicula vulgaris L.	—	1	1
Galium vernum Scop.	1	1	—
Valeriana simplicifolia (Rchb.) Kabath	—	—	1
Valeriana officinalis L.	+	—	—
Succisa pratensis Mnch.	—	+	+
Chrysanthemum leucanthemum L.	+	+	—
Crepis paludosa (L.) Mnch.	+	+	1
Cirsium rivulare (L.) Scop.	+	+	1
Hieracium auricula Lam. & D.C.	—	+	+

Hărman-Prejmer şi **Valea Gîrcinului**. În ambele părţi, această asociaţie este generată de prezenţa izvoarelor reci (temp. 8—9° cu variaţii mici). În primul caz (Hărman-Prejmer) izvoarele apar pe loc, alimentate de apele freatice de la baza acumulărilor permeabile, piemontane iar în cazul al doilea probabil de sub conglomeratele cenomanine aşezate pe straturile impermeabile neocomiene.

Din cele de mai sus rezultă că acest teren interesant al **Văii Gîrcinului** merită să fie ocrotit. Vitele care pasc în pajiştile învecinate — după observaţia noastră — evită numai în anotimpurile mai umede locul studiat.

BIBLIOGRAFIE

1. X X X : Flora R.P.R. — Flora R.S.R. Vol. I—XII Edit. Acad., Bucureşti, 1952—1972.
2. MORARIU I., Aspecte din vegetaţia rezervaţiei de mlaştină de la Hărman. Ocrotirea Naturii Tom. 8. 1964. Edit. Acad. R.S.R.
3. MORARIU I., : Vegetaţia acuatică şi palustră din Depresiunea Bîrsei. Culegere de studii şi cercetări, Muzeul Reg. Braşov, 1967.
4. SOMONKAI L., : Enumeratio Florae Transsilvaniae vasc., Budapest 1886.
5. RÖMER J., : Ein beachtenswertes pflanzengeografisches Gebiet. Flora von Hönigberg. Verhandl, Siebenb : Ver. für Naturw. zur Hermannstadt, LXI. 1. 1911.
6. SOMEŞAN L., : Relaţiile între climă şi condiţiile impuse de relief în Ţara Bîrsei. Revista Pădurilor 1955.

ASPECTE DE DINAMICĂ PERTURBATĂ ÎN MLAŞTINILE EUTROFE DIN BAZINUL MIJLOCIU AL CIUCULUI

FLAVIA RAŢIU şi ION GERGELY

Se împlineşte în anul acesta un secol de cînd în preocupările unor florişti au intrat complexele eutrofe din bazinul mijlociu al Ciucului; au urmat ani de acumulări treptate ale unor date, care au dus final la circumscrierea semnificaţiei ştiinţifice particulare a acestor ecosisteme turbicole.

Se înscriu în ordinea cronologică a contribuţiilor, nume ca : **V. Janka** (1876), **I. Schaarschimdt** (1882—1883), **E. I. Nyárády** (1925, 1928, 1932, 1936, 1938), **R. Soó** (1940, 1942, 1943), **J. Keller** (1944), **A. Boros,** (1941, 1942, 1943), **M. Halász** (1944), **E. Pop** (1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1960), **E. Topa** (1952), **B. Diaconeasa** (1957), **B. Diaconeasa** colab. (1958), **V. Soran** colab. (1957), **F. Raţiu şi I. Gergely** (1974, 1975).

Acestor mlaştini eutrofe, întrunind în bazinul mijlociu al Ciucului 1210 ha, li s-a acordat şi o mare importanţă economică încă de la sfîrşitul secolului XIX **(G. Primics,** 1892). Exploatarea turbei de calitate, dar mai ales tendinţa de recuperare a acestor terenuri, a făcut simţită intervenţia omului în acest bazin, aşa încît azi apreciem că mlaştinile bazinului sînt profund denaturate. Credem că într-un interval scurt de timp, nimic din autenticul acestor ecosisteme nu se va păstra. Culturile în bandă (de cartofi şi varză) în porţiunile limitrofe localităţilor, fragmentează şi substituie asociaţiile proprii înmlăştinirilor eutrofe. Drenajul activ modifică bilanţul hidric, care aduce o serie de modificări fizice şi chimice în substrat, determinînd implicit o dinamică puternic perturbată a vegetaţiei. Termenii primari ai hidroseriei sînt fie suprimaţi, fie fragmentaţi şi limitaţi spaţial, iar atunci cînd se instalează asemenea cenoze, ele sînt în marea majoritate a cazurilor secundare şi ocupă şanţurile de drenaj, practicate în anii precedenţi. Asociaţiile de rogozuri scunde, dominante odinioară, care şi-au acordat structurile floristică la topoclima locală, dobîndind atributele unor asociaţii „paraclimax", s-au restrîns simţitor, s-au fragmentat şi mozaicat cu cenoze mezofile de graminee.

Dacă în alte regiuni de mlaştini eutrofe din ţară, se mai poate păstra o vegetaţie originală, în care sindinamica nu este perturbată aproape

de loc, în bazinul mijlociu al Ciucului, omul intervine dur, integrînd în circuitul productiv aceste suprafețe.

Este un fapt cunoscut că ecosistemele turbicole eutrofe au o fizionomie particulară, dată de distribuția mozaciată a cenozelor. Mozaicarea este însă directa consecință a variației spațiale și discontinuității unor factori edafici. Intervenția omului care modifică în esență bilanțul hidric, induce o deconcertantă mozaicare, care învecinează cenoze edificate de helohigrofite din alianța **Phragmition (Typhetum angustifoliae, Schoenoplectetum tabernaemontani, Phragmitetum communis),** cu cenoze edificate de specii mezofite din alianțele **Calthion (Polygono-Scirpetum), Molinion (Junco-Molinietum, Sanguisorbo-Deschampsietum), Caricion canescenti-fuscae (Caricetum fuscae)** și **Caricion davallianae (Caricetum davallianae).** Este aproape imposibil să se urmărească un sens al sindinamicii în aceste mlaștini eutrofe.

Încercînd să schițăm o dinamică a vegetației, constatăm că unii termeni lipsesc total, iar sensul divergent al hidroseriilor, eu — și mezotrof, sens caracteristic acestor ecosisteme, nu poate fi urmărit. Primii termeni ai hidroseriei terestre îi reprezenită ascoiațiile aferente alianței **Phragmition :** cenozele înregistrate au origine secundară, se instalează în șanțuri de drenaj, învecinîndu-se nemijlocit cu pajiști de semicultură. Cu totul excepțional am înregistrat în perimetrul mlaștinilor cercetate, asociații distribuite concordant condițiilor staționale, avînd deci origine primară (cenoză de **Caricetum riparie,** instalată în zona de eulitoral al Oltului, sau **Phragmitetum communis).**

Pentru interpretarea acestor realități, am recurs la utilizarea indicelui de diploidie (Di), știut fiind că vegetația stațiunilor umede este edificată aproape exclusiv de specii poliploide **(S. Pignatti,** 1966). S-a evidențiat de asemenea faptul că asociațiile de degradare sînt mai bogate în specii poliploide decît asociațiile climax. Or, ecosistemele turbicole la care ne referim sînt caracterizate staționai tocmai prin substrat umed în exces și prin intervenția evidentă a omului. În toate cazurile, asociațiile înregistrate au indicele de diploidie subunitar.

Mai avansăm o premisă necesară interpretărilor pe care le facem ; între structura floristică a cenozelor și condițiile staționale, există evidente relații. Factorii staționali exercită un control permanent asupra definitivării unei structuri floristice date. Se integrează astfel selectiv speciile cele „mai perfect adaptate condițiilor staționale" **(N. Boșcaiu,** 1971).

Dintre asociațiile dominante spațial în mlaștinile eutrofe din Bazinul mijlociu al Ciucului, luăm în discuție **Caricetum fuscae** și **Caricetum davallianae,** ca asociații de rogozuri scunde și **Junco-Molinietum** și **Sanguisorbo-Deschampsietum,** ca pajiști de graminee, a căror cenoze se intercalează într-o mozaicare pronunțată.

Indici de diploidie foarte apropiați valoric, dețin asociațiile **Caricetum fuscae** (0,1754), **Sanguisorbo-Deschampsietum** (0,2755) și **Junco-Molinietum** (0,229). Presupunem pe baza acestor valori ai indicilor de diploidie, că staționai cenozele dispun de un substrat încă foarte umed freatic. Intervenția omului care întrerupe dinamica naturală, determină o restrîngere spațială a asociației paraclimax **Caricetum fuscae** și o instalare

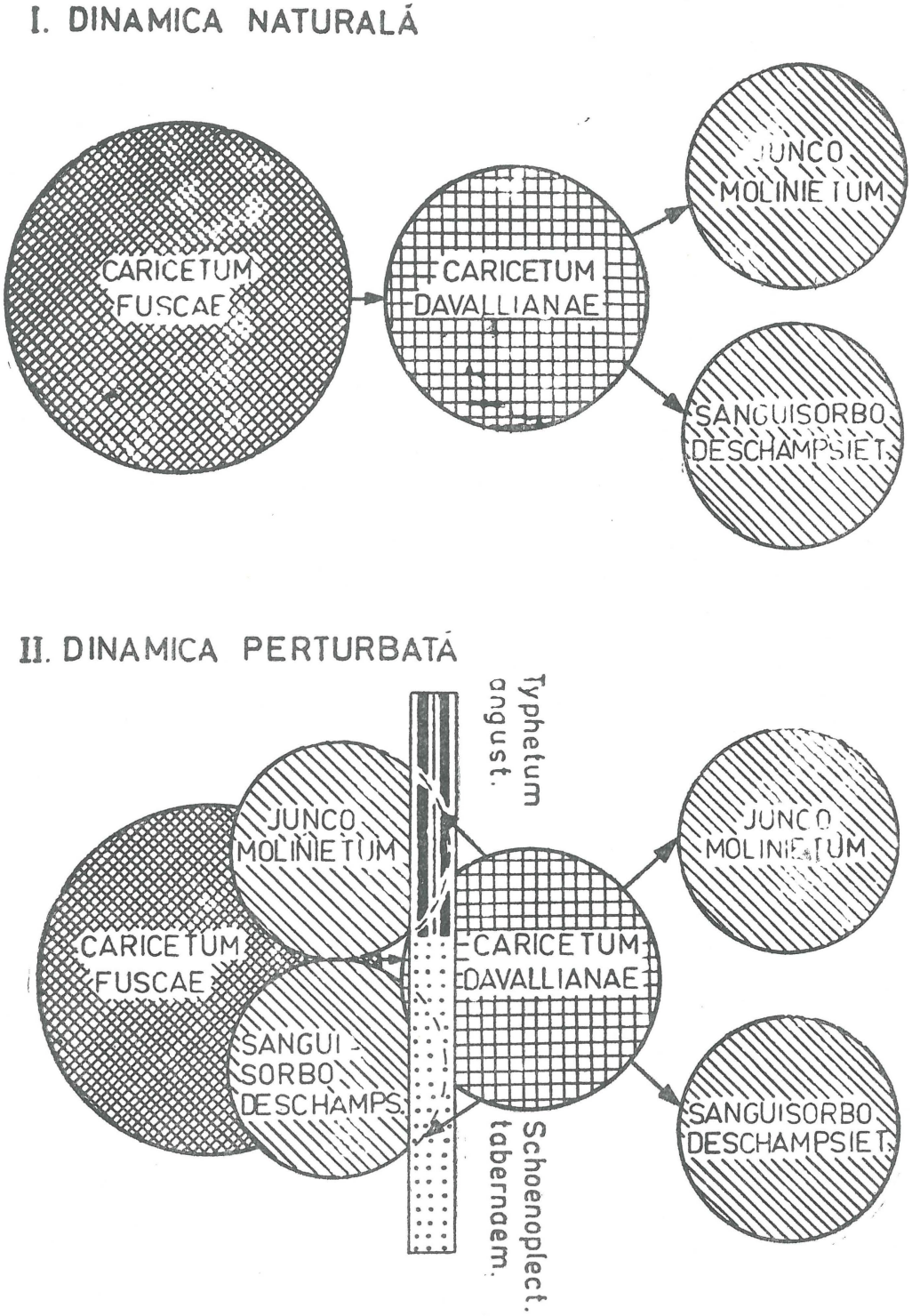

Fig. 1. Schema de distribuţie a asociaţiilor de rogozuri scunde şi pajişti mezofile, de graminee : I. Dinamică naturală, II. Dinamică perturbată (complexul eutrof din vestul şi sud-vestul comunei Siculeni, jud. Harghita)

a cenozelor edificate de graminee, nu centrifug — la periferia mlaştinilor, ci în inima acestor ecosisteme turbicole.

Caricetum fuscae care şi azi se întinde pe mari suprafeţe în bazinul mijlociu al Ciucului, era probabil asociaţie dominantă ca şi în mlaştinile eutrofe din Depresiunea Ciucului (**F. Raţiu,** 1972, 1973). Asociaţia se articula centrifug de pajiştile de graminee prin cenoze de **Caricetum davallianae,** care reprezintă termenul extrem al parvocaricetelor ; acest lucru se deduce din indicele său de diploidie mai ridicat (0,5500) decît al asociaţiei paraclimax. **Caricetum davallianae** se juxtapune şi azi între cenozele de **Caricetum fuscae** şi cele edificate de gramineele mezofile.

Asociaţiile de graminee au substituit asociaţiile de regozuri scunde ; indicele lor de diploidie este foarte apropiat de al asociaţiei **Caricetum fuscae,** aşa cum am anticipat, sugerînd instalarea secundară a cenozelor ; pentru aceeaşi concluzie mai pledează şi compoziţia floristică a pajiştilor de graminee, care mai păstrează multe din speciile cenozelor premergătoare.

Într-o dinamică neperturbată putem indica un sens liniar al succesiunii asociaţiilor (fig. 1, I), pe cîtă vreme într-o dinamică deranjată acest lucru nu mai este posibil (fig. 1, II).

În felul acesta putem intui substituirea asociaţiei paraclimax prin asociaţiile de semicultură ; putem înţelege de asemenea evidenta mozaicare şi învecinarea directă a unor asociaţii care ar fi trebuit să fie îndepărtate spaţial, în condiţii naturale nemodificate. Or, în bazinul mijlociu al Ciucului, intervenţia omului este de lungă durată ; încă în anul 1915, geologul **G. László,** considera aceste mlaştini în general drenate.

De altfel şi alţi autori semnalează — în intervale relativ mai scurte de timp — modificări ale structurii unor fragmente de vegetaţie. **H. Sukopp** (1975), urmărind timp de 10 ani (1962—1972), asociaţia **Scirpo-Phragmitetum,** constată o restrîngere spaţială cu 42,4%. Factorul restrictiv fiind şi în cazul urmărit de **H. Sukopp,** tot omul. Modificări similare semnalează şi **P. Seibert** (1975), într-un complex de înmlăştinire cu o structură cenotică mai amplă ; jocul apei freatice suprimă, unele asociaţii şi înlocueşte pe altele, aşa cum am semnalat şi noi în complexul studiat.

BIBLIOGRAFIE

1. COLDEA G., PLĂMADĂ E., **Contribuţii la studiul clasei Scheuchzerio Caricetea fuscae, Nordh. 1936 din România.** Hidrobiol., Bucureşti, 11, 1970, 105—116.
2. GERGELY I., RAŢIU F., **Asociaţii vegetale de mlaştini eutrofe rare pentru R.S. România.** „Contrib. Bot. Cluj" 1974, 130—144.
3. GERGELY I., RAŢIU F., **Vegetaţia mlaştinilor eutrofe din bazinul supreior al Ciucului.** „Contrib. Bot. Cluj", 1973, 143—165
4. HEINRICH W., MARSTELLER R., **Übersiecht über die Pflanzengesellschaften der Umgebung von Jena in Thüringen.** „Wiss, Ztschr. Fr. Schiller Univ. Jena., Nat., R." 22, 1973, 3/4, 519—543.
5. MORAVEC J., **Wiesen im mittleren Teil des Böhmerwaldes (Sumava).** in „Neuhäusl R. coll. Synökologische Studien über Röhrichte, Wiesen und Auenwälder" Praha, 1965, 179—385.

6. MORAVEC J., RYBNICKOVA E., **Die Carex davalliana Bestände im Böhmerwaldvorgebierge, ihrer Zusammensetzung, Ökologie und Historie.** „Preslia, Praha" 36, 1964, 376—391

7. NEUHÄUSL R., **Vegetation der Rohrichte und der sublitoralen Magnocariceten im Wittingauer Becken.** in „Neuhäusl R. coll. Synökologische Studien über Röhrichte, Wiesen un Auenwälder" Praha, 1965, 11—117.

8. OBERDORFER E., **Süddeutsche Pflanzengesellschaften.** Jena, 1957.

9. POP E., **Mlaștinile de turbă din R.P. România.** București, 1960

10. RAȚIU F., **Asociații de rogozuri înalte din mlaștinile eutrofe ale depresiunii Giurgeului.** „Contrib. Bot. Cluj", 1971, 263—293.

11. RAȚIU F., **Asociații de rogozuri scunde din mlaștinile eutrofe ale depresiunii Giurgeului.** „Contrib. Bot. Cluj" 1972, 161—186

12. RAȚIU F., **Dinamica vegetației în mlaștinile eutrofe din depresiunea Giurgeului.** „Studia Univ. „Babeș-Bolyai „Cluj. ser. bio." 1, 1973, 15—20

13. RAȚIU F., GERGELLY I., **Asociații vegetale noi și rare pentru țara noastră.** „Studia Univ. „Babeș-Bolyai" Cluj, ser, biol", 2, 1974, 7—14.

14. RYBNICEK K., **Die Vegetation der Moore im südlichen Teil der Böhmisch-Märischen Höhe.** „Vegetace CSSR" A6, Praha, 1974, 1—243.

15. SEIBERT P., **Veränderung der Auenvegetation nach Anhebung des Grundwasserspiegels in den Donauauen bei Offingen.** „Beitr. naturk. Forsch. südw. Dtl." bd. 34, 1975, 329—343.

16. SOÓ R., **Syn syst. — geobot. fl. veget. Hungariae.** I. Budapest, 1964

17. SUKOPP H., MARKSTEIN B., TREPL L., **Rörichte unter intensivem Grossstadteinfluss.** „Beitr. naturk. Forsch. südw. Dtl." Bd. 34, 1975, 371—385

18. VICKEREK J., KORAB J., **Über din Pflanzengesellschaften der Niedermoor und Wiesenvegetation in der Umgebung von Svitavy und Moravsko Trebova.** „Preslia, Praha", 41, 1969, 223—283.

ZUSAMMENFASSUNG

Infolge der aktiven Entwässerungen die vollzogen werden, sind in der Arbeit die Störungen diskutiert, die in der Zönosensyndynamik der eutrophen Mooren auftreten. Die Verfasser unterstreichen die Tatsache, dass nach der Entwässerung sich in erster Reihe der Wasserhaushalt verändert, welcher in der Unterlage zahlreiche physische und chemische Umwandlungen hervorruft. Das Ergebins dieser Umänderungen ist das Fehlen einiger Glieder der Hydroserie ; insbesondere verringern ihre Ausdehnung oder werden die den Verbänden **Phragmition, Caricion gracilis** und **Caricion rostratae** angehörigen Gesellschaften beseitigt. Falls diese Zönosen sich ansiedeln, erscheinen sie sekundär. Ebenso ziehen sich die kleinwüchsigen Seggen-Gesellschaften (**Caricetum fuscae** und **Caricetum davallianae**) zurück, die vor dem Eingriff des Menschen als Paraklimax-Assoziationen vorherrschten.

Die durch mesophile Gramineen edifizierten Assoziationen dehnen sich aus und ersetzen teilweise die Kleinseggengesellschaften (Abb. 1). Die gestörte Syndynamik bringt Gesellschaften in Berührung, die räumlich getrennt sein müssten.

A FEHÉR GÓLYÁK (CICONIA CICONIA L.) FÉSZKELÉSE KOVÁSZNA MEGYÉBEN 1974-BEN

KOVÁCS SÁNDOR

A Román Szocialista Köztársaság Akadémiája keretében működő Comisia Monumentelor Naturii (Országos Természetvédelmi Tanács) felkérésére 1974 nyarán számba vettük a megye területén (3 705 km^2) fészkelő gólyákat. A felmérés akkor országos volt, ezen túlmenően pedig kiterjedt egész Európára is. Megyénk **138 településében** számoltuk össze az elfoglalt fészkek számát; érdekelt továbbá a sikeres költések, a kirepült fiókák, valamint a sikertelen költések száma. A számlálás az Országos Természetvédelmi Tanács által egységesen megadott és a külső munkatársakkal körlevélben közölt szempontok szerint folyt, az adatközlők írásban küldték be jelentéseiket *), sok településben magam végeztem a számlálást. Az így beérkezett adatanyag azért is értékes, mert első teljes felmérése e vidék gólyapopulációjának.

Vidékünkön az ideit megelőzően több ízben is végeztek gólyaszámlálást. **Béldi Miklós** kolozsvári ornitológus az A q u v i l a 1960—61. évi kötetében (p. 204—206) közli 1958. évi, vidékünkre vonatkozó gólyaadatait, ezen kívül 1963-ban is végzett számlálást. Ugyancsak megbízható adatokat találunk **Kováts Lajos: A fehér gólya elterjedése Délkelet Erdélyben 1962—63-ban** című dolgozatában (Aquila, Bp., T. **75.** 1968, p. 231—258), melyben Gyergyó, Csík, a Kézdivásárhelyi medence, Erdővidék és Udvarhely összesen 110 helységében személyes vizsgálatok alapján gyűjtött adatait és következtetéseit publikálja. Ebben a dolgozatban Kovászna megyére vonatkozóan 10 erdővidéki és 18 Feketeügy-menti település adatait találjuk. Magánkezdeményezésből számolta össze egész sor településünk gólyaadatait 1970-ben **Fóris Pál.** Kár, hogy adatait ez idáig sehol sem tette közzé. A fenti dolgozatok számadatait e közlemény táblázatában, külön-külön oszlopban feltüntetve, összehasonlító anyagként használtam fel, ezek segítettek a következtetések levonásában.

*) Ez úton mondok köszönetet minden adatközlőmnek, különösen Zsigmond Béni tanár, és Fóris Pál fotográfus kollégámnak, értékes segítségükért.

Az 1974. évi gólyaszámlálás alkalmával megyénk csupán **88 településében találtunk fészkelő gólyákat. Az összes foglalt fészkek száma 227 volt, eredményesen költöttek 165 fészekben,** azaz a foglalt fészkek 72 százalékában. Innen **összesen 357 fióka repült ki,** fészkenként átlag 2,10. Kevés volt a 4 fiókás fészekaljak száma, sok egyfiókást számoltunk össze. Nem volt fészkelés, vagy eredménytelen maradt a költés 62 fészekben (lásd a táblázatot).

A gólyák általában kedvelik az 500—650 m tengerszint feletti magasságban fekvő településeinket, a kárpátközi medencéket, ezek keretében azonban szívesen fészkelnek széles árterületek, nedves rétekkel váltakozó szántóterületek szomszédságában. Az 1974-ben összeszámolt pároknak több mint 60 százaléka fészkelt Feketeügy-menti falvakban és az Olt-menti Hídvég—Miklósvár szakaszon. Jelentősebb gólyaközpontjaink Páké 22, Bita 16, Uzon és Uzonrét 15, Hídvég 11 és Bölön—Nagyajta 13 foglalt fészekkel. E néhány település területén az összlétszámnak több, mint egyharmada fészkelt (lásd a táblázatot és a térképet).

1974-ben a gólyák a szokásosnál (március 10—15) valamivel később, március 21-én, a tavasz első napján érkeztek. Jövetelük egybeesett a hónap legmelegebb időszakával (III. 20-án 25,3 C°-ot mért a sepsiszentgyörgyi meteorológiai állomás). Hosszantartó, északról és északkeletről fújó hideg-száraz, szeles időt váltott fel a III. 17-én délnyugati—nyugati légáramlattal beköszöntött Sándor—József—Benedek napi enyhülés. Ez a javulás bontotta ki III 17-én a mogyoróbarkát, nyitotta ki a kék mogyoróaljat (Hepatica transsilvanica Fuss), martilapuvirágot (Tussilago farfara L.) és a kakasmandikót (Erythhronnium dens-canis L.), szólaltatta meg a seregélyeket, feketerigót, erdei pintyet. Ennek ellenére a visszaérkezett gólyacsapatok szokatlan viszonyokat, széltől, naptól, hidegtől kopárrá asszott gyepeket és árterületeket találtak; éreztette hatását az elmult csapadékszegény ősz és az úgyszólván teljesen hómentes tél (1973. IX. 1—1974. III. 31. között csupán 100,0 mm csapadékot mért a sepsiszentgyörgyi meteorológiai állomás). Mindezt nem oldotta április sem, ez a hónap is hűvös (5,2 C° átlaghőmérséklettel) száraz (31,2 mm csapadékkal) maradt, tovább rontva az amúgy is silány táplálkozásviszonyokat.

Merőben megváltozott az időjárás képe májusban. A száraz-hideg időt atlanti-óceáni légtömegekkel érkezett hűvös, időnként viharos erejű szelekkel kisért esős idő váltotta fel, májusban és júniusban 19—19, júliusban 16 napon át 286 mm csapadék hullt, a háromhavi átlaghőmérséklet pedig 14,4 C° volt. Mindez kétségtelenül javított a táplálkozásviszonyokon, kérdéses azonban annak hatása a költésre, fiókanavelésre. Itt érdemel említést az is, hogy ebben az évben a Feketeügy folyását tovább szabályozták, mederátvágásokat, egyenesítéseket eszközöltek, ugyanakkor az évszázadokon át kaszálókként kezelt és használt ártéri rétek egyrészén szabadlegeltetést vezettek be, kopárrá etették a gyepeket. Előnytelenül befolyásolta a táplálkozásviszonyokat az idén is az intenzív, főleg burgonyabogár-ellenes vegyszeres kezelés; a használt DDT-készítményeket repülőgépről szórták, azok nagy hatósugárban éreztették hatásukat. Megfigyelések szerint (Bita) e vegyszerek megzavarták a méheket is, a felbolygatott rovarok gólyacsaládokat támadtak meg, fiókákat csíptek halálra. Szotyorban mátyásmadarak rabolták el a kikelt fiókákat.

*

Az 1974. évi felmérés azonban valójában az előző (1958, 1962, 1963, 1970, 1971. évi) gólyaszámlálások adatainak tükrében válik igazán beszédessé, azok birtokában számadatokon nyugvó állománydinamikai értékeléssel is megpróbálkozhatunk. E szerint az 1958. évi első (Béldi M.) számlálás óta megyénk:

— 10 települése területén jelentéktelen **növekedést** mutat a fészkelő golyák száma;
— 38 település területén általában **változatlan;**

— 25 település területén **csökkenő** a létszám;
— 8 település területéről **teljesen eltüntek** a fészkelő gólyák;
— 15 településünk területén, összehasonlító adatok hiányában, nem állpítható meg állományváltozás.

A mellékelt táblázatból az is kitűnik, hogy a tíz település területén mutatkozó állománygyarapodás jelentéktelen, csupán 1-(2) fészekre korlátozódó és nem kapcsolható egymás szomszédságában fekvő településcsoporthoz, javuló ökológiai viszonyokhoz. Előbbinél fontosabbnak mutatkozik az állománycsökkenést mutató települések földrajzi—ökológiai viszonyainak taglalása. Könnyű megállapítani, hogy főleg Feketeügymenti települések területén (Lemhény, Nyújtód, Hatolyka, Imecsfalva, Márkosfalva, Martonfalva, Páké, Barátos, Cófalva, Szörcse, Bita, Réty) esett vissza határozottan létszámuk, az Olt-mentén pedig Sepsiszentgyörgyön, Nagyajtán, Köpecen mutatkozik határozottabb állománycsökkenés.

Tisztában vagyunk azzal, hogy a puszta számadat túlságosan kevés messzemenő és pontos következtetések levonására, az állománycsökkenés komplex okainak felderítésére. Az azonban bizonyos, hogy az egyre sűrűbben lakott, és gyors ütemben iparosodó kárpát-medencékben is érezteti hatását az egyre intenzívebb mezőgazdálkodás, a kemizálás, a területrendezés és nyerés érdekében végzett folyóvízszabályozás. Az árterek megszüntetésének, a természetes gyepterületek leszűkítésének és művelés alá vételének velejárója az ökológiai, főleg táplálkozásbiológiai viszonyok előnytelen megváltozása. Egyrészt ennek számlájára írható a gólyák létszámának csökkenése. Ugyanakkor a települések belterületén is strukturális változások történtek, a falvak épületeinek jóréssze átépítésre került, sok fészkelésre alkalmas gazdasági épületet lebontottak, korszerűsítettek. Mindez kihangsúlyozottabban érvényes a Feketügy és az Olt mentén fekvő településekre.

A gólyapopulációk létszámának csökkenése egyik jelentős részletkérdése az ember és a természet viszonyában újabban bekövetkezett változásoknak. A jövőben átfogóbb életközösség-értékelésekre lenne szükség, olyan analizisek elvégzésére, melyek alaposabb felmérést tennének lehetővé az egyes vidékek specifikumainak tekintetbevételével. Ezért kellene kiszélesíteni az egyes tájakra, vidékekre vonatkozó biogeocönológiai - komplex — vizsgálatokat, s azok eredményeit távlati terveinkben hasznosítani, a területrendezésben és a gazdasági kihasználásban érvényesíteni. Ehhez azonban az egyelőre rendelkezésünkre álló adatanyag igen hézagos.

REZUMAT

Rezultatele recensământului din 1974, a berzelor albe în județul Covasna sînt publicate și analizate în această lucrare.

Din cele 138 localități existente în numai 88 localități s-au înregistrat 227 cuiburi ocupate. Din acestea, cuibăritul a dat rezultate în numai 165 cuiburi, părăsite fiind apoi (cele 165 cuiburi) de 357 de pui.

În ultimii ani s-a constatat dispariția berzelor albe în 8 localități și o scădere a efectivelor în 25 localități, în comparație cu recensămintele anterioare efectuate în anii 1958, 1962, 1963, 1970 și 1971.

Kovászna megye gólyaadatai 1974-ben az összehasonlító adatok tükrében

Sorszám	Települések (községek, falvak) neve	Az 1974. évi számlálás adatai		Összehasonlító adatok Lakott fészkek száma						Megjegyzés
		Lakott fészkek száma	Kirepült fiókák száma	Fóris P.		Kovács L.		Béldi M.		
				1971	1970	1963	1962	1963	1958	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.	Aldoboly	2	3						1	növekvő
2.	Árapatak	1	2		1					változatlan
3.	Árkos	1	2	1	2			4	1	csökkenő
4.	Barátos	6	10	6	5			12	11	csökkenő
4.	Bardóc	1	2		1	1				változatlan
6.	Barót	2	5	3	3	2				csökkenő
7.	Bácstelek	1	4		1					változatlan
8.	Bereck	1	2	1	1					változatlan
9.	Bikfalva	1	3					1	1	változatlan
10.	Bita	16	21					22	16	csökkenő
11.	Bodok	1	2					1	1	változatlan
12.	Bodos	1	3							—
13.	Bodzaforduló	3	2							—
14.	Bölön-Bölönpatak	7	13						9	csökkenő
15.	Bükszád	1	0							—
16.	Ciumelnic (Bodza)	1	2							—
17.	Cófalva	1	0	1	1			4	3	csökkenő
18.	Csernáton	2	3	2	1			1	2	változatlan
19.	Csomakőrös	1	3					2	1	csökkenő
20.	Dobolló-Dobollópat.	3	8							—
21.	Egerpatak	1	0	1	1			1	2	változatlan
22	Erősd	2	2		1					növekvő
23.	Esztelnek	1	2	1	1		1		1	változatlan
24.	Feldoboly	1	3							—
25.	Felsőrákos	3	4			2				növekvő

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
26.	Futásfalva	2	0							—
27.	Füle	1	2		1	2				változatlan
28.	Gelence	1	3				1	1	1	változatlan
29.	Gidófalva	1	2	1	1			1	1	változatlan
30.	Hatolyka	3	3	3	3			3	6	csökkenő
31.	Hídvég	11	24	8	9					növekvő
32.	Hilib	1	0					1	1	változatlan
33.	Illyefalva	1	0						2	csökkenő
34.	Imecsfalva	2	4	1	2		3	4		csökkenő
35.	Kézdialmás	2	4	2	2			1	1	növekvő
36.	Kilyén	1	0						1	változatlan
37.	Kisbacon	1	0		1	1		1	1	változatlan
38.	Komolló	2	2					2		változatlan
39.	Kovászna	2	3		1		1			növekvő
40.	Kökös	1	2		1			1	2	csökkenő
41.	Köpec	1	3		1			3	3	csökkenő
42.	Kőröspatak	2	2	1	1			1	1	változatlan
43.	Kővár	1	2	1	1					változatlan
44.	Középajta	1	2	1	2				1	változatlan
45.	Lemhény	7	2	4	4		13		14	csökkenő
46.	Lisznyó-Lisznyópatak	2	6					1	1	növekvő
47.	Magyarhermány	1	3	1	1			1	1	változatlan
48.	Martonfalva	2	4	3	4			5	7	csökkenő
49.	Martonos	1	2	1	1		1			változatlan
50.	Márkos	1	3							—
51.	Márkos-rét	2	5							—
52.	Márkosfalva	2	3	4				5	7	csökkenő
53.	Málnás	1	2	1	1					változatlan
54.	Miklósvár	3	4	2	2			2	3	változatlan
55.	Mikóújfalu	1	2					1	1	változatlan
56.	Nagyajta	6	10	11	10			18	17	csökkenő

2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
57. Nagybacon	2	0	2	2	1		1	1	növekvő
58. Nagyborosnyó	4	7	2	3			4	3	változatlan
59. Nyújtód	1	2	2	2		2		7	csökkenő
60. Olasztelek	6	6	3	3	3				növekvő
61. Oltszem	1	4		1			1	1	változatlan
62. Papolc	1	0		1			1	1	változatlan
63. Páké	22	26	21	21				37	csökkenő
64. Páva	1	2		1		1	1	1	változatlan
65. Petőfalva	3	5	1	1		2	2	2	változatlan
66. Polyán	1	2	1					1	változatlan
67. Réty	2	3						5	csökkenő
68. Sárfalu	6	8	5	5		6	6		változatlan
69. Sepsimagyarós	2	6					1	2	változatlan
70. Sepsiszentgyörgy	5	10	7					11	csökkenő
71. Sepsiszentkirály	1	0							—
72. Száldobos	3	7		4	4				csökkenő
73. Szárazajta	2	0							—
74. Sárazpatak	1	1							—
75. Szászfalú	2	2	1	1		1			növekvő
76. Szentiványlaborfalva	4	12	4	4				3	változatlan
77. Szentkatolna	3	5	3	3		3	3	4	változatlan
78. Szentlélek	1	2	1	1		1	1	1	változatlan
79. Szitabodza	1	2							—
80. Szotyor	1	0		1				1	változatlan
81. Szörcse	1	2	1	1		2	6	3	csökkenő
82. Tamásfalva	1	0						3	csökkenő
83. Telek	1	2	1	1				2	csökkenő
84. Torja	3	0							—
85. Uzon-Uzonrét	15	32		7			15	16	változatlan
86. Vargyas	1	0		2					csökkenő
87. Zalán	1	2							változatlan
88. Zoltán (Étfalva)	1	2		1			2	1	változatlan

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
				1974-ben nem volt lakott fészek						
Bélafalva							1	1	1	—
Bibarconfalva				1	1	1		1	1	
Kálnok									1	
Kászonújfalu							1			
Kézdivásárhely									1	
Ozsdola					1		1	5(?)	1	
Zalánpatak								1		
Zágon								1	1	

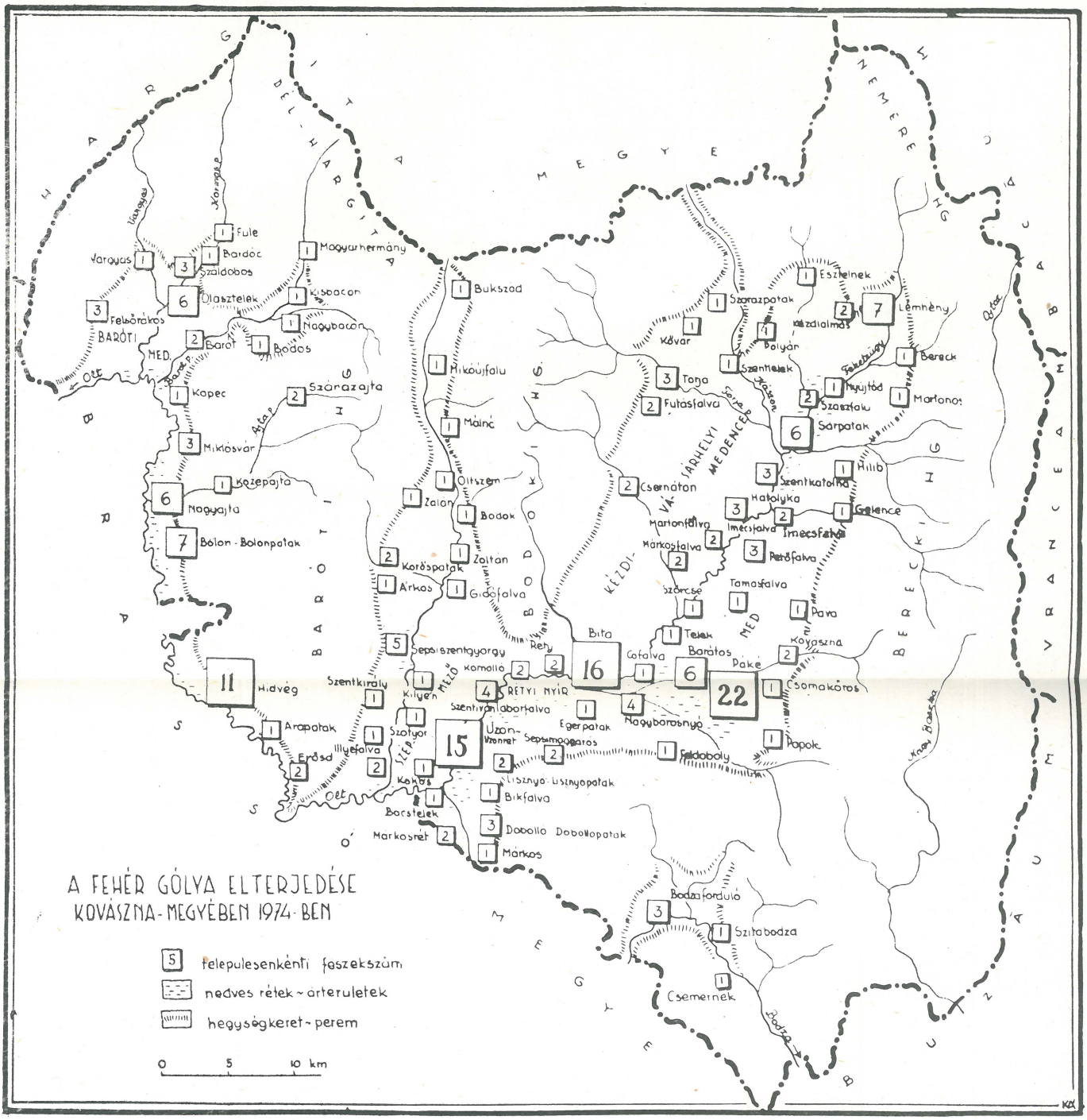
A FEHÉR GÓLYA ELTERJEDÉSE
KOVÁSZNA-MEGYÉBEN 1974-BEN
5 felepulesenkénti feszekszám
nedves rétek ~ árteruletek
hegységkeret ~ perem
0 5 10 km
HARGITA MEGYE
DÉL-HARGITA
NEMERE HG.
BARÓTI HG.
BODOKI HG.
KÉZDI-VÁSÁRHELYI MEDENCE
BERECKI HG.
SZÉP-MEZŐ
BUZÁUM VRANCEA MEGYE
Fule
Bardóc
Szaldobos
Ölasztelek
Felsőrákos
Barót
Bodos
Kopec
Miklósvár
Kozepajta
Nagyajta
Bolon-Bolonpatak
Hidvég
Arapatak
Erősd
Illyefalva
Szentkiraly
Kilyen
Szotyor
Kokos
Bacstelek
Markosrét
Magyarhermány
Kisbacon
Nagybacon
Szárazajta
Bukszád
Mikóújfalu
Málnc
Oltszem
Zalan
Bodok
Zoltán
Korospatak
Árkos
Gidófalva
Sepsiszentgyorgy
Komollo
Rety
Rétyi nyír
Szentivánlaborfalva
Uzon-Uzonrét
Sepsimagyaros
Lisznyo-Lisznyopatak
Bikfalva
Dobollo Dobollopatak
Márkos
Bita
Cofalva
Barátos
Páké
Nagybarasnyo
Feldoboly
Csomakőros
Pava
Kovászna
Papok
Csernáton
Szárazpatak
Kovár
Polyán
Szentlelek
Torja
Futásfalva
Szentkatolna
Hatolyka
Imecsfalva
Martonfalva
Márkosfalva
Petőfalva
Szörcse
Tamasfalva
Telek
Esztelnek
Kézdialmás
Lemhény
Bereck
Nyujtód
Szaszfalu
Martonos
Sárpatak
Hilib
Gelence
Egerpatak
Bodzafordulo
Szitabodza
Csemernek
Vargyas
Felsőrákos
Oltul
Bodza
Olt

Foto : FÓRIS PÁL

CRONICĂ MUZEALĂ, ANIVERSĂRI CULTURALE COVĂSNENE 1974

ZÁGONI JENŐ

Reţeaua muzeelor :

MUZEUL JUDEŢEAN (Sf. Gheorghe, str. 16 Februarie nr. 10, tel.: 1 24 42)
Director : **dr. Székely Zoltán,** arheolog.

Secţia de istorie : **Kozák Albert, Cserey Zoltán** — muzeografi principali ; Secţia de etnografie : **Gazda Klára, Miklós Jolánta** muzeografi, **Moldovan Nicolae** muzeograf principal ; Secţia de ştiinţele naturii : **Kovács Sándor** muzeograf principal ; Secţia de artă : **Nagy Ervin** muzeograf principal ; Biblioteca : **Zágoni Jenő** bibliotecar principal ; Resturator : **Erőss János,** Aj. conservator : **Gavrincea Ileana ;** Fotograf : **Fóris Pál ;** Contabil şef : **Fóris Márta ;** Dactilograf principal : **Nagy Klára ;** Magazioner : **Reznek Erzsébet ;** Supraveghetori : **Ferencz Anna, Ceangău Irén, Székely Zsolt ;** Îngrijitori : **Daczó Ágnes, Comaniţa Irma ;** Tîmplar : **Gyertyánosi András ;** Grădinar : **Kiss Árpád ;** Paznic : **Daczó Lajos ;** Conducător auto : **Szabó Károly.**

CASA MEMORIALĂ „GYÁRFÁS JENŐ" (Sf. Gheorghe, str. Gyárfás Jenő).
Responsabilul secţiei : **Plugor Sándor,** muzeograf principal.

MUZEUL ORAŞULUI ŞI A BRESLELOR DIN TÎRGU SECUIESC — (Curtea 10, nr. 1. Telefon : 148).

Responsabilul secţiei : **Incze László,** muzeograf principal ; Supraveghetori : **Jánó Mihály, Bartos Erzsébet ;** Îngrijitoare : **Czell Erzsébet :** Tîmplar : **Balogh Lajos.**

COLECŢIA MUZEALĂ ETNOGRAFICĂ DIN CERNAT (Cernatul de Jos).
Responsabilul secţiei : **Haszmán Pál,** gestionar.

CASA MEMORIALĂ „BENEDEK ELEK" (Băţanii Mici, comuna Băţani).
Responsabila secţiei : **Bardócz Julia,** supraveghetoare.

Program de vizitare la Muzeul din Sf. Gheorghe

Luni	închis
Marți	10—18
Miercuri	10—18
Joi	10—18
Vineri	10—18
Sîmbătă	10—13

Muzeul a fost deschis în cursul anului 1974, 301 zile.

Numărul vizitatorilor : 28.193.

Colecțiile muzeului

Fondul muzeistic, în cursul anului 1974 s-a îmbogățit prin : săpături, achiziții, donații. Colecția secției de **arheologie** a fost completată cu piesele descoperite cu ocazia săpăturilor. Pentru secția de **etnografie,** au fost achiziționate un interior de cameră cu casete pictate (1857) din Satulung (orașul Săcele, jud. Brașov), precum și materiale de interes etnografic din localitățile : Albiș, Araci, Ariușd, Brateș, Estelnic, Herculian,, Întorsura Buzăului, Lemnia, Mereni, Ojdula, Ormeniș, Purcăreni, Racoșul de Sus, Săcele, Turia, Valea Scurtă, Vîlcele, Zizin. Au intrat noi piese la colecția paleontologică, mamifere cuaternare și roci locale la secția de **științele naturii,** precum și preparate de plante superioare (biofite, gimnoasperme și angiosperme, cca. 800 de foi, colectate din munții Bodoc. Pentru secția de **arta plastică,** au fost achiziționate printre altele 9 picturi de Mattis Teutsch, 11 lucrări de Gyárfás Jenő și 4 picturi de Nagy Albert. În donație au fost primite 2 picturi de Mattis Teutsch, 9 picturi și sculpturi de Nagy Albert. Biblioteca a achiziționat și a primit prin schimb interinstituțional intern și extern, un număr de 540 volume de cărți.

În **laboratorul de restaurare,** pentru secțiile de etnografie, arheologie și evul mediu au fost restaurate și conservate 637 piese de metal și 13 de ceramică.

ACTIVITATE ȘTIINȚIFICĂ

Secția de istorie.

La simpozonul științific : 30 de ani de la eliberarea patriei, s-au prezentat lucrările : Participarea României la războiul antihitlerist (Kozák Albert), Luptele sociale în perioada 1944—45 în județul Treiscaune (Cserey Zoltán). Alte lucrări : Mari bătălii de clasă între cele două războaie mondiale, organizate și conduse de P.C.R. (Kozák Albert), Lupta comună a locuitorilor județului nostru pentru libertate socială și națională de-a lungul secolelor (Cserey Zoltán).

Secția de arheologie

Au fost executate săpături, conduse de arheologul dr. Székely Zoltán, directorul muzeului din Sf. Gheorghe, la **Ariușd** (așezare neolitică),

Boroșneul Mare (Castrul roman), **Cernat** (așezare din sec. XIII—XIV), **Sinzieni** (așezare neolitică).

Lucrările elaborate de dr. Székely Zoltán : Noi descoperiri din epoca romană din sud-estul Transilvaniei ; Slaves anciens dans le sud-est de la Transilvanie (Balcano-Slavica I., Belgrad) ; Morminte din epoca migrațiunii popoarelor de la Rugănești (jud. Harghita) în : Almanahul Muzeului din Cristuru Secuiesc, 1974 ; Contribuții la problema stabilirii secuilor în sud-estul Transilvaniei (Crisia, 1974, Oradea).

Secția de etnografie

Lucrări științifice : Țesăturile cu alesături din Întorsura Buzăului (Moldovan Nicolae) ; Relațiile psihologice dintre public și muzeu (Gazda Klára).

Secția de artă plastică

Redeschiderea secției.

Secția de științele naturii

Munca de cercetare : Cercetarea florei și vegetației munților Bodocului. Recensământul berzelor din județul Covasna. Coordonarea activității ocrotirii naturii (florei și faunei) din județul Covasna.

Masa rotundă : Protecția mediului înconjurător.

Lucrări științifice : Mamiferele pleistocene de la Bodoc III. Studiu de corelare faunistică și stratografică în Bazinul Sf. Gheorghe. (În colaborare). Lucr. Inst. Speol. Buc. t. XII, p. 243—268 ; Ocrotirea naturii și perspectivele ei în jud. Covasna. (La Casa Agronomului — Arcuș) ; Note sur les Mammiferes du Villafranchien inférieur du Bassin de Tg. Secuiesc (În colaborare). Aluta 1972, p. 13—22 ; Reprezentanții suprafamiliei Pyraloidea din Diószeghy de la Muzeul din Sfîntu Gheorghe. (În colaborare). Aluta 1972, p. 105—116 ; Secția de științele naturale a Muzeului din Sf. Gheorghe. Aluta 1972, p. 117—126 ; 100 de ani de la nașterea muzeologului László Ferenc. Revista școlară „Rădăcini" — 2/1973. Sf. Gheorghe.

Laboratorul foto

Au fost colecționate fotografii vechi referindu-se la monumentele istorice din județ și au fost executate 509 bucăți de fotografii pentru secțiile muzeului.

Biblioteca

Revizuirea fișelor catalogului tematic.

Activitate editorială

— Anuarul muzeului din Sf. Gheorghe, Aluta IV (1972), 336 p.

— Nemes Z.-né, Gálffy M., Márton Gy. : Torjai Szójegyzék. 1974, 186 p.

— Fóris Pál : Fototeca muzeului din Sf. Gheorghe. Catalog. 1974, 98 p.

EXPOZIȚII

Istorie

— 30 de ani de la eliberarea patriei (Sfîntu Gheorghe, Întorsura Buzăului).

— Momente din istoria mișcării muncitorești (Covasna, Sfîntu Gheorghe, Tîrgu Secuiesc).

— Din realizările județului Covasna (expoziție volantă).

Etnografie

— Reorganizarea expoziției de mobilier țărănesc.

Arta plastică

— Expoziție județeană în cinstea celei de-a 30-a aniversare a eliberării patriei de sub dominația fascistă.

— Expoziție tematică în cinstea Congresului al XI-lea al P.C.R.

— Expoziție de grafică de Árkossy István din Cluj-Napoca ;

— pictură de Forró Antal din Cluj-Napoca ;

— acuarelă de Gámetzi Zoltán din Tg. Mureș ;

— acuarelă de Jánossy B. László din Cluj-Napoca ;

— sculptură de Kósa-Huba Ferenc din Cluj-Napoca ;

— pictură de Kosztándi Jenő din Tg. Secuiesc ;

— pictură, grafică de Mihail Petrescu din Brașov ;

— tapițerie de Zsigmond Aranka din Odorheiul Secuiesc.

— Expoziția artiștilor tineri din Sf. Gheorghe.

— Expoziție din cele mai reușite lucrări ale copiilor pentru concursul de ilustrații ale basmelor lui Benedek Elek.

Aniversări, comemorări — 1974

— 750 de ani de existență a orașului **Baraolt**, în mențiune documentară (Sz. Okl. Tár I/5).

— 650 de ani de existență a localităților **Turia de Sus** și **Valea Seacă** în mențiune documentară (Sz. Okl. Tár VIII/6).

— 200 de ani de la moartea scriitorului **Daniel István** (Vîrghiș, 1684—1774). Participă la războiul de independență al lui F. Rákóczi II. A fost reprezentantul acestuia la curțile domnești din Muntenia și Moldova. Are merite deosebite și în dezvoltarea învățămîntului din Transilvania.

Daniel István (Vargyas, 1968—1774 Szászvessző) : író. A Rákóczi szabadságharc alatt Moldvai és Havasalföldi követ. A békeszerződés létrehozása után különösen a nevelésügy terén fejtett ki ered-

ményes tevékenységet. Főbb művei : István fiához intézett intelmei : Monita paterna ... (Szeben, 1752) ; Descriptio vitae ... (önéletrajza, Szeben, 1764).

— 160 de ani de la naşterea lui **Gábor Áron** (Breţcu, 1814—1849 Chichiş): eroul revoluţiei de la 1848. Fondatorul şi comandantul artileriei secuieşti.

Gábor Áron (Bereck, 1814—1849 Kökös): tüzér őrnagy, az önálló székely tüzérség megteremtője és főparancsnoka.

— 150 de ani de la naştere a fondatoarei colecţiei muzeului din Sf. Gheorghe, Cserey Jánosné, născ. **Zathureczky Emilia** (Baraolt, 1824—1905 Imeni). Una dintre cele mai active şi reprezentative personalităţi privind colecţionarea şi valorificarea obiectelor muzeale.

Csereyné, Zathureczky Emilia (Barót, 1824—1905 Imecsfalva) : a sepsiszentgyörgyi Múzeum és a megye számos szociálista intezményének alapítója.

— 150 de ani de la naşterea lui **Nagy Sándor** (Ghidfalău, 1824—1900 Hăghig): tovarăşul de luptă al lui Gábor Áron, unul din fondatorii liceului „Mikó" din Sf. Gheorghe. Opera principală : Lupta de autoapărare al judeţului Trei Scaune în anii 1848—49.

Nagy Sándor (Gidófalva, 1824—1900 Hidvég): Gábor Áron harcostársa, a volt Székely Mikó Kollégium egyik alapítója. Műve : Háromszék önvédelmi harca 1848—49-ben (Kolozsvár, 1896).

— 140 de ani de la naşterea lui **Mircse János** (Brateş, 1834—1883 Veneţia, Italia): luptător pentru libertate în revoluţia din 1848, căpitanul artileriei lui Garibaldi.

Mircse János (Barátos, 1834—1883 Velence, Olaszország): szabadságharcos, történész. Az 1848/49-es szabadságharc katonája, majd Garibaldi tüzérkapitánya, Palermo bevételének és a volturnói csatának egyik hőse. Főbb művei : Történelmi adatok Capistranoi Sz. János életéhez (Esztergom, 1869); Venedig und Ungarn (Wien, 1878); Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez (Bp. 1886).

— 130 de ani de la naşterea lui **Bálint Gábor** (Catalina, 1844—1913 Timişoara): lingvist, explorator al Asiei. Opere principale : Gramatica şi dicţionar turco-maghiar ; Studii filologice tatare ; Jurnale de călătorii, etc.

vár) :

Szentkatolnai Bálint Gábor (Szentkatolna, 1844—1913 Temesvár): nyelvész, utazó, egyetemi tanár, a sepsiszentgyörgyi múzeum egyik támogatója. Főbb művei : Török nyelvtan ; Kazáni tatár nyelvtanulmányok ; Tamul (dravida) tanulmányok (magyar és német nyelven ; Kabard nyelvtan ; Lexicon cabardico-hungarico-latinum, stb.

— 120 de ani de la moartea lui **Váradi József** şi **Bartalis Ferenc.** Váradi J. (Banpotoc-Hunedoara, 1828), Bartalis F. (Biborţeni, 1813): Organi-

zatorii unei conspirații care urma să înfăptuiască ideile revoluției de la 1848—49 și răsturnarea regimului reacționar instaurat după revoluție. Au fost executați la 18 aprilie 1854 în orașul Sf. Gheorghe.,

Váradi József (Bánpatak, 1828) **Bartalis Ferenc** (Bibarcfalva, 1813): Százhúsz ével ezelőtt, 1854. április 29-én végezték ki Sepsiszentgyörgyön Váradi Józsefet és Bartalis Ferencet, akik az 1848-as polgári demokratikus forradalom leveretése után Háromszéken fegyveres felkelést szerveztek az osztrák önkényuralom megdöntésére.

— 100 de ani de la înființarea corului de cameră din Baraolt.
Száz éves a baróti kamarakórus.

— 100 de ani de la înființarea Liceului nr. 2 din Sf. Gheorghe.
Száz éves a sepsiszentgyörgyi 2-es számú Liceum.

CRONICĂ MUZEALĂ, ANIVERSĂRI CULTURALE COVĂSNENE,– KRÓNIKA, ÉVFORDULÓK 1975

Rețeaua muzeelor — Múzeumi hálózat :

MUZEUL JUDEȚEAN — MEGYEI MUZEUM (Sf. Gheorghe, str. 16 Februarie, 10).

Director — Igazgató : dr. **Székely Zoltán,** arheolog — régész.

Secția de istorie — Történelmi részleg : **Kozák Albert, Cserey Zoltán** muzeologi principali — főmuzeologusok ; Secția de etnografie — Néprajzi részleg : **Gazda Klára** muzeograf pr. — főmuzeologus, **Miklós Jolánta** muzeograf — muzeologus, **Moldovan Nicolae** muzeograf pr. — főmuzeologus ; Secția de științele naturii : **Kovács Sándor** muzeograf pr. — főmuzeologus ; Secția de artă — Képzőművészeti részleg : **Nagy Ervin** muzeograf pr. — főmuzeologus ; Biblioteca — Könyvtár : **Zágoni Jenő** bibliotecar pr. — főkönyvtáros. Restaurator — Restaurátor : **Erőss János** ; Aj. Conservator : **Gavrincea Ileana ;** Fotograf — fényképész : **Fóris Pál ;** Contabil — Könyvelő : **Fóris Márta ;** Secretar-dactilograf — titkár-gépírónő : **Köne Anna ;** Magazioner — Raktárkezelő : **Berszán Miklós ;** Supraveghetori — Ügyletesek : **Ferencz Anna, Csángó Irén ;** Îngrijitori — Takarító személyzet : **Daczó Ágnes, Comanița Irma ;** Tîmplar — Asztalos : **Gyertyánosi András :** Grădinar — Kertész : **Kiss Árpád ;** Paznic — Éjelőr : **Daczó Lajos.**

CASA MEMORIALĂ **„Gyárfás Jenő“ — EMLÉKHÁZ** (Sf. Gheorghe, str. Gyárfás J.).

Responsabilul secției — Részlegfelelős : **Plugor Sándor** muzeograf pr. — főmuzeográfus.

MUZEUL ORAȘULUI ȘI A BRESLELOR DIN TG. SECUIESC — VÁROSI ÉS CÉHTÖRTÉNETI MÚZEUM KÉZDIVÁSÁRHELY (Curtea 10, nr. 1, telefon : 148).

Responsabilul secției — Részlegfelelős : **Incze László** muzeograf pr. — főmuzeologus ; Supraveghetori — Ügyeletesek : **Janó Mihály, Bartos**

Erzsébet ; Îngrijitoare — Takarító : **Czell Erzsébet** ; Tîmplar — Asztalos : **Balogh Lajos.**

COLECŢIA MUZEALĂ ETNOGRAFICĂ DIN CERNAT (Cernatul de **Jos**). NÉPRAJZI GYÜJTEMÉNY — ALSÓCSERNÁTON.

Responsabilul secţiei — Részlegfelelős : **Haszmánn Pál.**

CASA MEMORIALĂ **„Benedek Elek"** — EMLÉKHÁZ (Com. Bățani, Bățanii Mici).

Responsabila secţiei — Részlegfelelős : **Bardócz Júlia.**

Program de vizitare la Muzeul din Sf. Gheorghe — Látogatási idő a sepsiszentgyörgyi múzeumban

Luni — Hétfő	închis — zárva
Marţi — Kedd	10—18
Miercuri — Szerda	10—18
Joi — Csütörtök	10—18
Vineri — Péntek	10—18
Sîmbătă — Szombat	10—13
Duminică — Vasárnap	10—14

Muzeul a fost deschis în cursul anului 1975, 307 zile.
307 napot tartott nyítva a múzeum 1975-ben.
Numărul vizitatorilor — A látogatók száma : 18.000.

Colecţiile muzeului

În cursul anului 1975, au fost achiziţionate obiecte de interes etnografic din localităţile judeţului Covasna, precum şi un atelier de fierărie rurală cu toate uneltele, din Chichiş. La secţia de ştiinţele naturii au intrat noi preparate de plante superioare (biofite, gimnosperme şi angiosperme) colectate din munţii Bodoc (cca. 1000 foi), precum şi noi piese la colecţia paleontologică mamifere cuaternare şi roci locale. Au fost achiziţionate pentru secţia de artă : 3 picturi şi 1 sculptură de Mattis Teutsch, 6 picturi de Gyárfás Jenő, 5 picturi de Nagy Albert, 1 pictură de Barabás Miklós, 1, de Iványi-Grünwald, 1, de Börtsök Samu, 2, de Szüle Péter şi alte lucrări de artişti plastici contemporani. Donaţii : 2, de Barabás Miklós, 7, de Nagy Albert. Biblioteca a achiziţionat şi a primit prin schimbul intern şi extern 488 volume de cărţi şi reviste.

Colecţiile la 31 decembrie 1975 :

— Arheologie	20.276
— Etnografie	9.598
— Artă	1.037
— Fototeca	4.230
— Istoria	2.950
— Ştiinţele naturii	29.776
— Biblioteca	105.000

T o t a l : 172.867 buc.

În laboratorul de restaurare, pentru secțiile de etnografie, arheologie și evul mediu au fost restaurate și conservate 504 obiecte de metal, 63 de ceramică și 11 de os.

ACTIVITATE ȘTIINȚIFICĂ

Secția de istorie

Simpozioane : Războiul pentru independența de stat a României ; Aniversarea guvernului democratic prezidat de dr. Pentru Groza ; Conservarea și valorificarea monumentelor istorice din jud. Covasna.

Lucrări : Etapa revoluției populare democratice din țara noastră (Kozák Albert) ; Acțiuni militare desfășurate în zona orașului Sf. Gheorghe (Kozák Albert) ; Contribuția populației locale la eliberarea teritoriului județului nostru de trupele fasciste (Cserey Zoltán) ; Aspecte ale revoluției popular-democratice în jud. Covasna (Kozák Albert) ; Istoria breslei cojocarilor din Tg. Secuiesc (Cserey Zoltán) ; Începuturile mișcării muncitorești din România (Kozák Albert).

Secția de arheologie

Au fost executate săpături arheologice conduse de arheologul dr. Székely Zoltán, directorul muzeului din Sf. Gheorghe, la : **Ariușd** (așezare neolitică), **Sînzieni** (așezare neolitică și cetate dacică), **Cernat** (așezare din sec. XIII—XIV), **Cristuru Secuiesc** (jud. Harghita) — așezare din sec. XIII—XIV.

Lucrări elaborate de dr. Székely Zoltán : Cultura materială a dacilor în sud-estul Transilvaniei (SCIVA — 1975, III) ; Ceramica dacică de la Filiași (Muzeul Brașov) ; Dacii în sec. II—III în sud-estul Transilvaniei (Univ. „Babeș-Bolyai" Cluj-Napoca) ; Județul Covasna în epoca stăpînirii romane ; Așezarea prefeudală de la Sălașuri (Marisia — 1975, Anuarul Muzeului din Tg. Mureș).

Simpozion : „Istoria și cultura dacilor".

Secția de etnografie

Lucrări : Contribuții la originea și evoluția porților secuiești (Moldovan Nicolae) ; Educarea pentru muncă în satul Estelnic (Gazda Klára) ; Istoricul secției de etnografie (Miklós Jolánta) ; Jucării și jocuri copilărești în satul Estelnic (Gazda Klára) ; Obiceiuri de naștere în satele Icafalău și Cernat (Miklós Jolánta).

Simpozion etnografic, cu participarea specialiștilor din București, Cristuru Secuiesc, Miercurea Ciuc.

Secția de artă plastică

Lucrări : Activitatea artistică a pictorului Mattis Teutsch. (Catalog de Nagy Ervin) ; Valorificarea moștenirii lui Gyárfás Jenő (Plugor Sándor).

Masa rotundă : Moștenirea pictorului Gyárfás Jenő.

Secția de științele naturii

Cercetare și colectare : Flora și vegetația Munților Bodoc.

Lucrări elaborate de Kovács Sándor : Istoricul cercetărilor botanice din nordul depresiunii Brașovului și împrejurimi (Referat de doctorat) ; Note sur les Bovidés pléistocenes d'Araci — Fintina Fagului (bassin de Baraolt, depression de Brașov). (În colaborare) Tr. de Inst. Speol. „E. Racoviță" T 13, p. 125—137. ; Cuibărirea berzei albe în județul Covasna în anul 1974. ; László Ferenc ca botanist, meteorolog și muzeograf. (Studii și comunicări — 1973, Sf. Gheorghe) ; Lepidopere colectate de László Dobay din colecția Diószeghy de la Muzeul Sf. Gheorghe. (Nymphaea, III., Oradea, 1975, p. 95—97).

Coordonarea activității ocrotirii naturii din județul Covasna.

Laboratorul foto

Au fost executate reproduceri și fotografii pentru secțiile muzeului precum și despre monumentele istorice din județul Covasna.

Biblioteca

Bibliografia : Studii și comuncări în publicațiile muzeului județean (Zágoni Jenő). Verificarea fondului bibliotecii.

Activitate editorială

— Studii și comunicări — Tanulmányok és közlemények — 1973, 238 p.

EXPOZIȚII

Istorie

— Momente de seamă din războiul de independență (documente arhivistice).

— Monumente istorice din județul Covasna.

Etnografie

— Ceramica populară în județul Covasna (la sediu).

— Tradițiile agricole în județul Covasna (la Cernat).

— Produsele populare din coacă (aluat) la Muzeul Sf. Gheorghe).

— Elemente decorative ale artei populare (expoziție volantă).

— Meșteri populari în județul Covasna (Casa de cultură a Sindicatelor).

Științele naturii

— Minerale, roci și fosile.

— Viața în decursul erelor geologice (expoziție volantă).

Artă plastică

— Expoziție permanentă Nagy Albert și Nagy Imre (11, picturi, 10, grafică).

— Salonul de primăvară „Omagiu femeii".
— Exp. de grafică de Botár Edit din Cluj-Napoca ;
— tapiserii, G. Olosz Ella din Covasna ;
— pictură, afișe, Kisgyörgy Tamás din Sf. Gheorghe ;
— pictură, grafică, Mattis János din Brașov ;
— acuarelă, grafică, Péter János din Sf. Gheorghe ;
— retrosp. pictură, Stavru Tarasov din Brașov.

— Grupul celor trei din Miercurea Ciuc (Bogári Kispál Lajos — ceramică, Márkos András — pictură, Mérey András — grafică).

— „Grup-3" din Sf. Gheorghe (Deék M. Ria — pictură, Deák Barna — pictură, Koppádi József — sculptură, Koppádi Katalin — grafică).

— Expoziție de IKEBANA (Kiss Béla cu elevii Școlii populare de artă).

Aniversări, comemorări — 1975

— 380 de ani de la înființarea Școlii generale din Cernat (1595).

— 180 de ani de la nașterea lui **Bölöni Farkas Sándor** (Belin, 1795—1842 Cluj) : Scriitor. Fondatorul mai multor instituții culturale și de ziare clujene. Opera principală „Călătorii în America de Nord" (1834).

Bölöni Farkas Sándor (Bölön, 1795—1842 Kolozsvár) : gazdasági és politikai író. A kolozsvári Kaszinó (1833) és a Vasárnapi Újság (1836) megalapítója. Főbb művei : Utazás Észak-Amerikában (1834 óta számos kiadásban jelent meg), B.F.S. emlékiratai (Kvár, 1870), Nyugateurópai utazás (Kvár, 1943), B.F.S. naplója (Bukarest, 1971), stb.

— 150 de ani de la moartea medicului și cercetătorului **Benkő Sámuel** (Bățanii Mici, 1743—1825 Miskolc). A scris mai multe lucrări din domeniul științelor medicale.

Benkő Sámuel (Kisbacon, 1743—1825 Miskolc) : orvos, Borsod vm. főorvosa. Úttörő tevékenységet fejtett ki az orvosi helyrajzirás, az orvosmeteorologiai megfigyelések meghonosításában. Főbb művei : A hójagos himlőről való tanácsadás (Kassa, 1781), Topographia oppidi Miskolcz historico-medica (Cassoviae, 1782), Problema chirurgicum etc. (Posoni et Cassoviae, 1783), Novum febris scarlatinae genus (Pest, 1784), stb.

150 de ani de la naterea lui **Bodola Lajos** (Marcușa, 1825—1897) : inginer — tovarășul de luptă al lui Gábor Áron. Unul dintre conducătorii și instructorii artileriei secuiești.

Bodola Lajos (Kézdimákosfalva, 1825—1897 Kézdimákosfalva) : bánya-mérnök. 1848/49-ben résztvett a Bem hadserege számára készített ágyúk öntésében, mint Gábor Áron műszaki munkatársa, majd a székely tűzérség egyik vezetője és őktatója volt. A szabad-

ságharc bukása után Olaszországban, majd itthon közlekedési utak és vízépítési munkák irányításában vett részt.

— 120 de ani de la înfiinţarea Bibliotecii Cazinoului din Sf. Gheorghe. Százhúsz éve alakult a sepsiszentgyörgyi Kaszinó könyvtára.

— 100 de ani de la deschiderea **Muzeului Cserey din Imeni.** Száz éve jött létre a „Háromszéki Cserey gyűjtemény" Imecsfalván

— 100 de ani de la naşterea etnografului **Kolumbán Lajos** (Talişoara, 1875—1958). A studiat şi a editat etnografia ceangăilor din Săcele. **Kolumbán Lajos** (Oasztelek, 1875—1958 Bp.) : etnográfus. Az első néprajzi összefoglalást készítette a hétfalusi csángok életéről. Művei : A hétfalusi csángók a múltban és a jelenben (Brassó, 1903), A Barcaság és népe (Bp., 1906).

— 100 de ani de la moartea lui **Kriza János** (Aita Mare, 1811—1875 Cluj) : episcop unitarian, folclorist. A studiat, a cules şi a editat literatura populară a secuilor.

Kriza János (Nagyajta, 1811—1875 Kolozsvár) : unit. püspök, népköltészeti gyűjtő, költő. Fáradhatatlanul gyűjtötte a székely népköltészet termékeit. Főbb művei : Vadrózsák (Kvár, 1863), Magyar népköltési gyűjtemény, III., (Bp. 1882), Székely népköltési gyűjtemény I—II. (Bp. 1956).

— 100 de ani de la naşterea lui **Kozma Dénes** (Dalnic, 1875—1925) : agronom, cercetător ştiinţific. A studiat în special metodele de combatere a dăunătorilor plantelor.

Kozma Dénes (Dálnok, 1875—1925 Bp.) : mezőgazdász. A magyaróvári gazdasági akadémia elvégzése után, bölcsészdoktorátust szerzet. 1903-ban a bp.-i Vetőmagvizsgáló Állomáson müködött, 1912-től haláláig vezetője. Főbb művei : Az aranka terjedési módja (1908). Védekézes az aranka ellen (1912), Gyommagvak a talajban (1922), stb.

— 75 de ani de la moartea pictorului **Gyárfás Jenő** (Sf. Gheorghe, 1857—1925 Sf. Gheorghe). A studiat la Budapesta precum şi la Academia din München. În 1880 s-a stabilit în oraşul său natal. Operele lui se află la Casa memorială „Gyárfás Jenő" din Sf. Gheorghe precum şi la Galeria Naţională din Budapesta.

Gyárfás Jenő (Sepsiszentgyörgy, 1857—1925) : festő. Budapesten és a müncheni akadémián tanult. 1880-ban szülővárosában telepedett le. Itt festette az Arany-balladától ihletett Tetemrehívást is, melyel nagydíjat nyert. Művei a Magyar Nemzeti Galériában, a sepsiszentgyörgyi „Gyárfás Jenő" emlékházban, Gábor Áron halála című festménye a Múzeumban található.

— 50 de ani de la moartea lui **László Ferenc** (Sf. Gheorghe, 1873—1925 Cluj) : arheolog, profesor. Din anul 1901 este în consiliul de conducere a Muzeului din Sf. Gheorghe. Cercetările lui arheologice precum şi rezultatele acestora au o însemnătate deosebită inter-

națională. Cele mai cunoscute sînt săpăturile din Ariușd și Olteni.

László Ferencz (Sepsiszentgyörgy, 1873—1925) : régész, tanár. 1901-től a sepsiszentgyörgyi múzeum vezető munkatársa. Előbb természetrajzi, majd néprajzi anyaggyűjtéssel foglakozott, 1907-től régészeti ásatásokat végzett. Feltárta Háromszék őskori telepeit. Legismertebbek az Oltszemen és Erősdön előkerült leletek. Főbb művei : Háromszék vármegyei praemykénei jellegű telepek (Sepsisztgyörgy, 1911), Négyezer éves kultúra emlékei Háromszék megyében (1911), Ásatások az erősdi őstelepen (1914).

— 20 de ani de la moartea lui **Romulus Cioflec** (Araci, 1882—1955) : scriitor, redactor, profesor. Colaborator la „Viața Românească", „Semănătorul", „Gazeta Transilvaniei", etc. În anul 1911 devine redactor la ziarul „Românul" din Arad. Opere principale : „Boierul", „Vîrtejul", „Pe urma destinului" (romane), „Doamne ajută-ne", „Lacrimi călătoare", „Românii în Secuime" (volume de nuvele), „Cutreierînd Spania", „Impresii de călătorie", „Sub soarele polar" (jurnale de călătorii).

Cioflec Romulus (Árapatak, 1882—1955) : tanár, író. Az Aradon megjelenő „Românul" című újság szerkesztője (1911), számos regény, elbeszélés kötet és útleírás szerzője.

(Zágoni Jenő)

LUCRĂRI EDITATE DE MUZEUL JUDEŢEAN
A SEPSISZENTGYÖRGYI MEGYEI MÚZEUM KIADVÁNYAI

1. Székely Z. — Kovács D. : Adatok a dákok késő vaskori műveltségéhez Contribuţii la cultura dacilor în a doua epocă a Fierului. 1954, 58 p.
2. Anuarul Muzeului Regional Sf. Gheorghe. Almanah 1879—1954, 1955, 156 p.
3. A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve 1879—1954. 1955, 167 old.
4. Székely Z. : Aşezări din prima vîrstă a Fierului în sud-estul Transilvaniei. 1966, 61 p. + IX pl.
5. Anuarul Muzeului Sf. Gheorghe — ALUTA, I — A sepsiszentgyörgyi múzeum évkönyve. 1969, 351 p.
6. Székely Z. — Varga N. L. : Monumente arhitectonice ale oraşului Sf. Gheorghe. Sepsiszentgyörgy város építészeti emlékei. Die Baudenkmäler der Stadt Sf. Gheorghe. 1969, 55 p.
7. Anuarul Muzeului Sf. Gheorghe — ALUTA II. — A sepsiszentgyörgyi múzeum évkönyve. 1970, vol. I. 438 p., vol. III., 219 p.
8. Anuarul Muzeului Sf. Gheorghe — ALUTA III. — A sepsiszentgyörgyi múzeum évkönyve. 1971, 610 p.
9. Anuarul Muzeului Sf. Gheorghe — ALUTA IV. — A sepsiszentgyörgyi múzeum évkönyve. 1972, 336 p.
10. Kézdivásárhely. Múzeum és várostörténeti album. 1972, 64 old.
11. Anuarul Muzeului Sf. Gheorghe — ALUTA V., — cu titlul : Studii şi cercetări — Tanulmányok és közlemények című kötet. 1973, 236 p.
12. Mobilier ţărănesc. (Catalog de expoziţie) 1973, 20 p.
13. Népi bútor kiállítás. (Katalógus) 1973, 20 old.
14. Fóris Pál : Fototeca muzeului din Sf. Gheorghe — A sepsiszentgyörgyi múzeum fényképtára. Catalog — Katalógus. 1974, 98 p.
15. Nemes Z.-né — Gálffy M. — Márton Gy. : Torjai szójegyzék (Lexicografie de la Turia, în limba maghiară) 1974, 186 p.

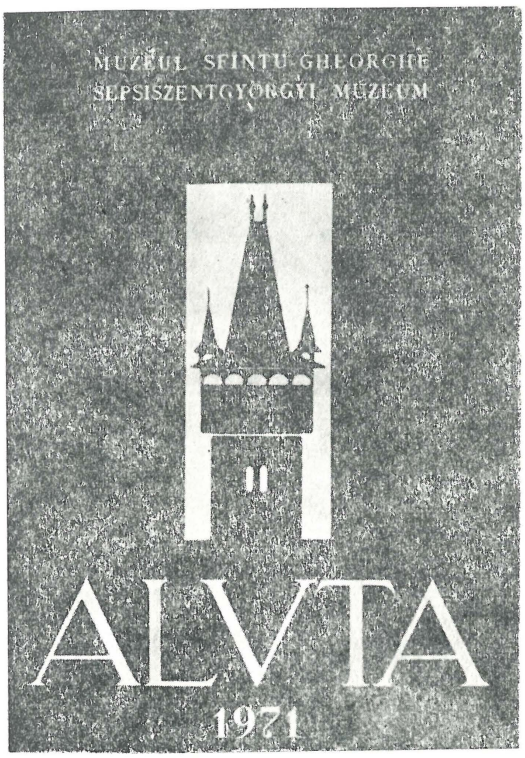

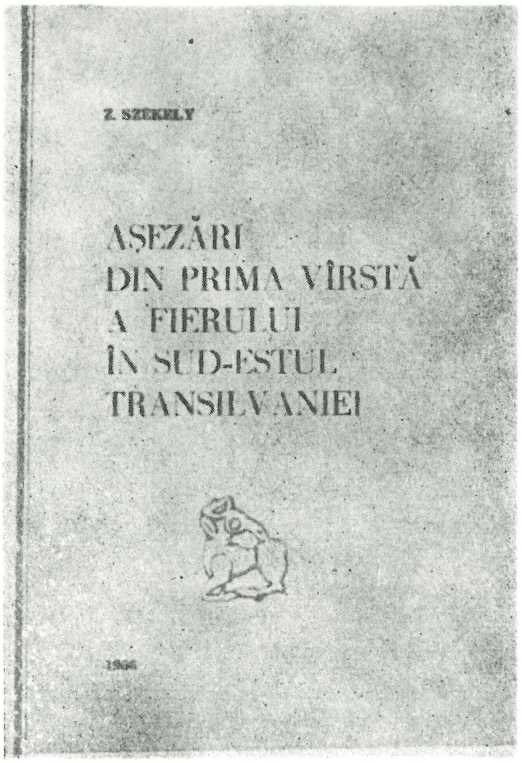

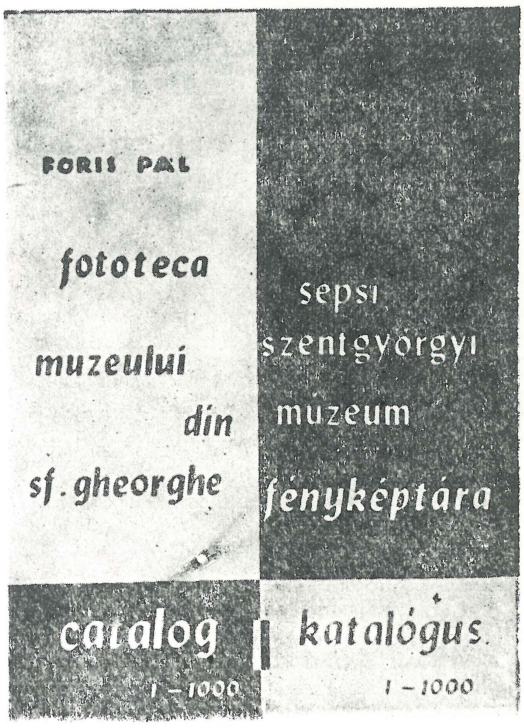

Din publicaţiile muzeului din Sf. Gheorghe.
A Sepsiszentgyörgyi múzeum kiadványaiból.

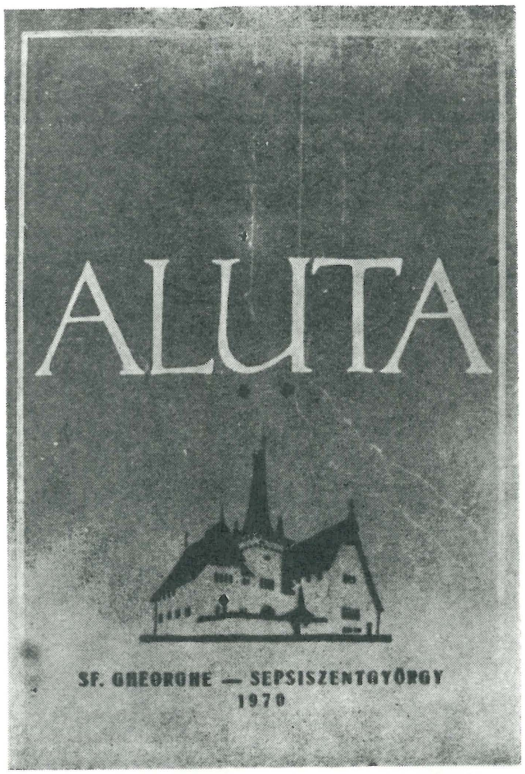

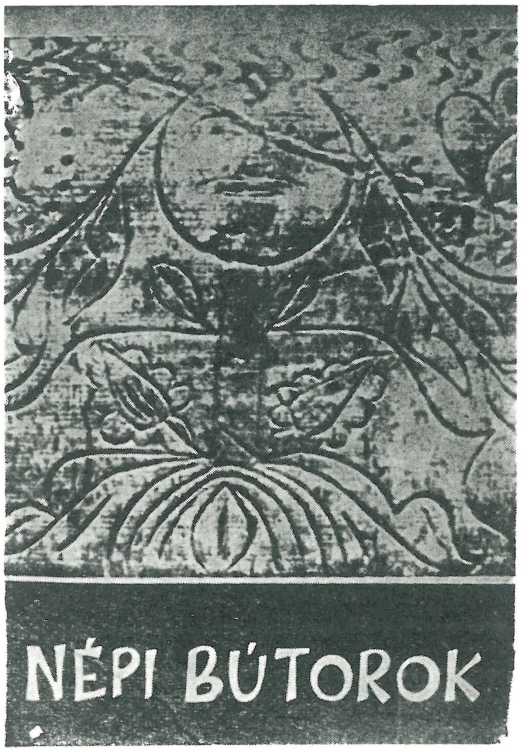

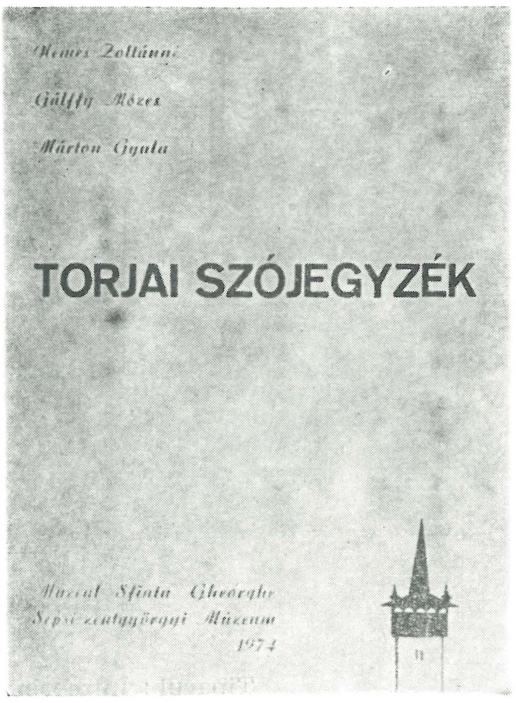

Din publicaţiile muzeului din Sf. Gheorghe.
A Sepsiszentgyörgyi múzeum kiadványaiból.

Tiparul : Întreprinderea poligrafică Braşov
Str. Zizinului nr. 110
România

78

ERATA — HIBAJEGYZÉK

Pag. Old.	Rînd Sor	Greşit — Hibás	Corect — Helyes
5	3	Acheologie	Archeologie
9	11	tracţiune	tradiţiune
27	titlu	dacii	daci
87	34	regim	regiment
189	3	zellérség	zsellérség
201	15	mezgatója	mozgatója
212	20	ha befogadott	ha a befogadott
242	10	bővlös	bőrös
258	42	sikkesnek	cikkesnek
260	18	dubja	dugja
268	25	vágták	vágott
269	5	közben egyes	közben az egyes
308	8	A határ	A határt
309	36	amléy	amely
342	11	hozódó	húzódó
346	15	Javttatottt	Javítatott
375	38	biodalom	birodalom
381	31	fin	finn
388	7	koj	kaj
402	11	Hátfalu	Hétfalu
416	6—7	Kászonúfalu	Kászonújfalu
416	27	elahtárolhatjuk	elhatárolhatjuk
479	14	Aquvila	Aquila
480	24	Erythhronnium	Erithronium
480	14	szociálista	szociális